

3 1761 05101118 7

Presented to the
LIBRARY *of the*
UNIVERSITY OF TORONTO

by

ANNA AND WILFRED WONG

SVENSKA FOLKETS UNDERBARA ÖDEN

A

CARL GRIMBERG

GUSTAV III:s OCH GUSTAV IV
ADOLFS TID

STOCKHOLM

P. A. NORSTEDT & SÖNERS BOKFÖRLAG

COPYRIGHT
BY CARL GRIMBERG
1921

STOCKHOLM 1921
KUNGL. HOFBOKTR. HENS TRYCKERI-A.-B.
204364

GUSTAV III:s LYCKLIGA TID

En begåvad men ostyrig liten prins.

STORT jubel vart det i Sveriges huvudstad tjugonedag jul 1746, då kanonskotten från Amiralitetsholmen förkunnade, att en prins blivit född i kungaborgen på Riddarholmen. Tvåhundra femtio sex skott! Man grät av glädje, man föll varandra om halsen i översvallande förtjusning. På alla källare dracks den nyföddes skål, och nätterna igenom genljödo gatorna av glädjerop. Jublet spred sig vidare över hela landet, kanonerna åskade, och luften genljöd av trumvirvlar och trumpetklang. Svenskarne hade ju under sextio år icke fått glädja sig åt en tronföljares födelse. I tjugusex år hade de regerats av en utländsk furste, som ej ens talade deras språk, och den närmast blivande konungen var också utlänning. Men med hans son skulle man återigen få en konung med svensk uppfostran och svenska tänkesätt, en konung som kunde helt känna med sitt folk.

Skalderna strängade sina lyror till den nyfödde prinsens ära. Om arten av deras lovsånger gör man sig bäst föreställning, då man läser de franska verser, vari Karl Gustav Tessin erinrade svenska folket om att två stora Gustaver regerat i vår Nord: men då eftervärlden ej kunde enas om vilkendera av dem som var den främste, hade Gud nu för att avgöra frågan givit oss en tredje.

Men under de första veckorna stodo den lille prinsens närmaste anhöriga mången gång med bävande hjärtan kring barnets bädd, ty det med så mycket jubel hälsade nytända livet hotade att slockna. Prins Gustav var ett klent barn; när hans mor skall beskriva honom, blir hela porträttet två stora ögon.

I sin ängslan för att något skulle hända den lille gjorde också Lovisa Ulrika allt vad en öm och oförståndig moder

kan hitta på för att klema bort honom. Inte fick han rasa och stoja som andra barn. »Den minsta transpiration hos den unge prinsen oroade dess höga fru moder», säger Axel von Fersen. Men »denna stora omsorg om prinsens hälsa hindrade ej, att man lät honom vaka, så snart han blev nog gammal att supera med sin fru moder, ända till kl. 3 på morgonen och därutöver».

Prinsen hade ännu ej fyllt fyra år, då han överlämnades i Karl Gustav Tessins händer. I anledning därav nedskrev guvernören i sin dagbok följande reflexioner:

»Jag har haft ledningen av våra byggverk — det felades pengar.

Jag har ledningen av våra utrikesaffärer — det felas trupper och pengar.

Jag får nu om händer Hans kungliga Höghet prins Gustav — det är det enda av mina ämbeten, som ger mig något att göra av.»

Med outtröttligt intresse hade Tessin följt den lille prinsens utveckling ända från de första dagarna av hans liv, och med förtjusning hade han tecknat ned varje yttring av en spirande intelligens och slagfärdighet i repliken. För en tid sedan hade den lille prinsen fått bannor av sin mor, därför att han snubblade och föll på näsan inne hos henne. Men ögonblickligen hade han givit svar på tal: »Nej, jag föll intet, utan jag lägger mig bara för mammans fötter.»

Gustav bråddes starkt på sin mor, och Tessin kände mer än väl igen hos barnet, vad han kallar »huset Brandenburgs sprakande salpeter». Det var heller ingen fara för att den lilles anlag ej skulle komma till utveckling. Både modern och guvernören besjälades av ett brinnande intresse för uppgiften att locka fram den dolda gnistan och ge den näring. De voro också ense om att göra kunskapens rot så litet bitter som möjligt. Allt borde läras under lek. Medan prinsen friserades och pudrades om morgnarna, brukade Tessin ge honom begrepp om olika hantverk genom att förevisa lärarika bilder, ja t. o. m. själv med rörelser och gester agera hantverkare, »härma läten och gny» eller »sjunga någon liten skräddarevisa» — just ej någon bekväm sysselsättning för en till mogen ålder hunnen statsman med huvudet fullt av riksviktiga problem.

Gustav III som barn. Målning av J. H. Scheffel.

Prinsen kunde också konsten att hålla sin guvernör varm. »Jag väntar på min Tess att spaceras med honom» skrev prinsen till honom, när Tessin en tid vilat ut på sitt gods Åkerö. Och när »Tess» kom tillbaka till Drottningholm, ville den lille dagligen ha honom att trava runt med sig kring slottet och trädgården.

Även om nätterna hade han ansvaret för prinsen, och det kunde vara besvärligt nog. En gång fick han under fyra veckors tid knappast någon sömn, därför att den lille var förkyld och hade en envis hosta.

Och även när Tessin satt vid sitt skrivbord, hade han tankarna delade mellan statens värv och prins Gustavs uppfostran. Då skrev han allt emellanåt ned en lärorik fabel, avsedd att belysa den höge lärjungens fel, och prinsen hade så roligt åt de agerande fyrfotingarna, att han bara ville höra fabeln om och om igen.

Tessins uppfostringsmetod var anlagd på att producera underbarn. Redan vid tre à fyra års ålder började den lille kronprinsen lära sig historia av kopparstick och tala franska. Ett år senare arbetade han efter ett fullkomligt schema: klockan 9 morgonbön, och sedan läste Tessin ett kapitel ur bibeln, varpå följde kyrkohistoriska utläggningar i form av lärorika berättelser. Vid frukosten berättade guvernören fabler. Klockan 12 gav prinsen audiens. På eftermiddagen var det än religion, än historia, alltid i den lärorika anekdotens form.

Men alla sedelärande fabler till trots var prinsen på väg att bli en liten plågoande för sin omgivning. Nu senast hade han hittat på att sticka fingrarna i näsan och sedan i mun. Ett sådant oskick måste bort, och Tessin tog itu med pojken, till en början, som han själv säger, »frynteligt och saktmodigt». Det hjälpte inte. Föreställningarna blevo skarpare. Det hjälpte ej heller. Då var måttet rågat. Tessin klagade för kungaparet, och så blev det en stormig scen, som slutade med att han lämnade hovet.

Överstekanmarjunkaren hos Karl XIV Johan och Oskar I Edvard Fredrik von Saltza har givit oss följande lilla näpna familjebild från sin fars tjänstgöring som kammarherre vid Adolf Fredriks hov: »De kungliga barnen slöto sig snart till min far; och fanns ingen glädje i barnkammaren, om icke

min far var där. Prins Gustav och prins Karl voro av så olika naturer som eld och vatten. Båda ville sitta på min fars knän. Han tog dem en på vardera av sina knän, och var det med möda han kunde hindra dem att slåss. Prins Gustav var listigare och sökte att med småknep vinna på bror Karl, vilken var oförvägen och rättfram. Åt prins Gustav klippte min far tuppar samt små landskap med trån och värdshus: åt prins Karl klippte han husarer, skepp och kanoner. Prinsessan,¹ som då var ett litet barn, ställde sig bredvid min far och såg så bedjande ut och sade: 'En liten kisse, en liten vovov!' och när hon fick dessa små husdjur, hoppade och dansade hon kring dem.»

*

År 1756 inträffar den första stora katastrofen i Gustavs liv. Det är, när de politiska partierna tränga sig mellan honom och hans uppfostrare. I förhoppning att komma åt hans misshagliga lärare anställde riksens ständer i februari 1756 en offentlig examen med den nioårige kronprinsen. Riksdagens representanter häpnade över barnets begåvning och kunskaper. Hans framsteg befunnos vara »undransvärde, så att Hans kungl. Höghet icke har sin like ibland prinsar i Europa». Syftet med hela tillställningen var alltså förfelat, men detta hindrade icke de maktägande ständerna att skilja prinsens utmärkta lärare från deras befattningar² och påtvinga hovet Karl Scheffer som guvernör för kronprinsen. Partierna hade, som Gustav senare säger, »trängt sig fram ända till barnets vagg». »Med ett barns förvånade öga» såg han sina föräldrar förödmjukade och uppläxade och deras vänner störtade.

Han lärde sig att betrakta den nye guvernören och de nya lärarne som plågoandar och ansåg sig vara i sin fulla rätt att visa sig tvär och olydig mot dem. Den ömsesidiga avogheten avspeglade sig också i den karakteristik av prinsen, som Scheffer nedskrev efter att blott en månad ha handlett hans uppfostran. Man har svårt att tro, att denna beskrivning härrör från samme man, som sedan blev Gustav så varmt tillgiven. Men oväld i omdöme var aldrig den impulsive

¹ Sofia Albertina. — ² Se bd VI: 144.

Karl Fredrik Scheffers starka sida. De domar, han här faller över pojken, vittna just ej heller om barnpsykologisk förståelse hos »vallgubben», såsom han brukade kallas. Det låter, som om man hörde icke en fyrtioårig man tala utan en gammal gubbe beklaga sig över ungdomens förvildning, när Scheffer vojar sig över nioåringens många »laster», hans lättja och osnygghet, hans »omåttliga matlust eller gourmandise, vilken övergår allt vad därom sägas kan, dess barnlighet uti alla sina nöjen, vilken går ända därhän, att Hans kungl. höghet, änskönt redan inträdd i sitt elite år, finner ännu sin största ro med dockor och docksaker, som pläga vara 3- eller 4-åriga barns enskilda tidsfördriv».

»Hans hjärta är uppfyllt med all den högfärd, som hos en människa finnas kan.» Ytlig och fåfäng är han också: »En grann klänning ådrager sig hans högaktning, och i hans ögon är intet annat ädelt, än vad som lyser av utvärtens prydnad och ståt.» För scenen visar han en utomordentlig fallenhet. Redan efter en enda föreställning kan han alla rollerna i en tragedi. Han fäster en handduk eller serviett vid kolten som släp, virar något annat linne som turban kring huvudet och genomgår i gest och tal någon av de kvinnliga huvudrollerna. Och när han väl kommit i säng och tror, att uppvaktande kavaljeren somnat, reser han sig upp, draperar sin skjorta med knappnålar, så att den liknar en fruntimmersdräkt, och börjar »med bart bröst och bara armar» viskande deklamera vers.

Men Scheffer spionerar och tar reda på saken. Han får då se den lille »draga fram ett bord till sängen, stiga upp på samma bord och, sedan han ett par timmar deklamerat flera scener ur tragedier, giva sig liksom dolkstyng samt, i det han utropade: 'Mottag Statiras ande!', kasta sig i sängen och somna».

Alltid är det kvinnliga roller, han spelar. När han får en ny nattrock av blå taft, är den inte lång nog åt honom. Den borde vara så lång, att den släpade, »såsom fruntimmernas rober göra», förklarar han. Han hotar med att han skall »skämma bort» nattrocken, så att han snart kan få en ny, som passar för hans pretentioner.

Han övertalar »fyrbytaren», som kommer för att elda i hans rum klockan 7, att väcka honom, så att han kan få

spela teater även på morgnarna. Och när han blir förbjuden att agera, så tar han sin tillflykt bakom en dörr eller till en garderob och spelar teater där.

Allra mest roar det honom att »härma aktörernas sätt att sjunga italienska recitativ, till vilka han komponerar barocka ord ur egen fatatur», skriver Fredrik Sparre, som är uppvaktande kavaljer.

Länge ha guvernör och lärare fåfängt varnat prinsen för hans »lastbara smak för skådespel och teatraliska nöjen», och ofta blir han straffad med riset för både denna och andra »laster». Men efter några timmar glömmen han förlan och ger sin onda natur fritt lopp i »otillständiga ord och later». Förr eller senare erkänner han dock villigt sina oarter, ty han har en medfödd benägenhet »att tillstå och vid alla tillfällen hålla sig till sanningen», säger Scheffer. Han vill så gärna lyda, men han är »så livlig» och glömmen så lätt, förklarar han själv.

Han ber sina böner tanklöst och gäspande, förväxlar morgon- och aftonböner och har under gudstjänsten svårt att iakttaga »utvärtes allvarsamhet och vördnad». Han visar med ett ord »en utmärkt kallsinnighet för all sann gudsfuktan». Prinsen är också enligt Scheffers förmenande feg och egoistisk. Han »hyser en obeskrivlig räddhåga för allt det, som i det minsta synes honom farligt».

Medicin kan han inte fördrå. När han har frossa och skall ta in kina, måste man hitta på ett knep. Därför utspelas följande komedi. Hans kammarfru sätter sig med en av kammarpigorna i knät och försöker få henne att dricka ett glas med kina i. Men hon vill absolut inte utan stretar emot av alla krafter, och under den kamp, som nu uppstår mellan de båda komediantskorna, ramlar den motspänstiga kammarpigan omkull och rullar till prinsens stora förtjusning utåt golvet. Men nu är det han, som skall visa, hur duktig han är, och tömmer sitt medicinglas utan att blinka.

På sin broder Karl är han jämt avundsjuk. Han tål inte, att någon, allra minst modern, kelar med den lille i vaggan. Då blir han genast så utom sig av svartsjuka, att han hotar honom med sin lilla värja. Och när modern bannar Gustav och frågar, varför han inte kan vara vänlig mot sin lille bror, svarar han: »Efter jag ej själv vill det.»

»Vet Ni, Moëll», säger han triumferande till sin kammar-tjänare, »jag är det slugaste huvud, man kan finna! Det jag sätter mig före skall jag ändå hava fram, ehuru man söker hindra det. Jag kan nu konsten att så förställa mig, att jag ändå på något sätt till slut skall ernå mitt ändamål och skratta ut dem allesammans, som velat göra mig motstånd.»

Spelar han schack och inte kan vinna, så avbryter han i vredesmod tävlingen. Alltid måste han vara den förste. Men den lille visar också en ridderlig känsla för äran. Har han lovat något på sitt »pajole (parole) d'honneur»,¹ kan man lita på honom. När modern berättade för honom sagner om romaren Mucius Scævola, som brände upp handen för att rädda sin fädernestad, frågade prinsen rörd och allvarsam, om folket begrät hjälten. Svaret blev ja. Då sade den lille: »Så skall prinsen också göra för fäderneslandet, när han blir stor.»

Föremålet för den lille prinsens första kärlek är hans broder Karls amma. Något senare kommer turen till Lotta Sparre. När hon skall gifta sig med Karl von Fersen, hotar prinsen brudgunnmen med värjan. Men på en barnbal blir ha så förtjust i fröken Hessenstein, Fredrik I:s och Hedvig Taubes dotter, att han överhöljer henne med blommor och kröner henne till balens drottning. Han överhopar henne också med kyssar till den grad, att riksrådet Ekeblad blir svartsjuk.

Redan före 1756 års riksdag såg man honom roa sig med en komedi — med ohyggligt allvar bakom. Han byggde upp en tron, på vilken han satte en stor docka, som skulle föreställa drottningen. Så tillkännagav han för henne, att konungen var död och tronen ledig. Då förklarar drottningen, att nu vill hon sköta regeringen, till dess prinsen blir myndig; men sonen genmäler, att det är han, som har arvsrätt till tronen. Alla hans föreställningar och böner mötas dock av dockan med obevekligt nej. Då springer prinsen själv upp på tronen, tar drottningen i armen och slänger henne i en vrå samt placerar sig själv på tronen. Man ser, vad som döljer sig hos barnet, och anar de slitningar, som redan nu försiggå inom dess själ.

¹ Paroll donnö'r: hedersord.

Vid samma tid författar han en annan komedi, som handlar om en ung ostyrig prins. Pjäsen är en älskvärd humoristisk självbekännelse. När hjälten i pjäsen skall kläda på sig om morgnarna, är han som den ostyrigaste barnunge, man kan tänka sig. Inte ett ögonblick kan han sitta stilla. Da han skall byta skjorta, slänger han den avlagda i ansiktet på betjänten. Han leker med tvålen och kastar den efter den uppvaktande kavaljeren, och han avslutar sin morgontoalett med att stjälpa ut tvättfatet, så att innehållet översvämmar golvet. Kavaljeren hotar att skvallra för mamma och pappa. Då faller pojken in i komeditagen igen och viftar kokett med en blyertspenna, som skall föreställa en solfjäder, deklamerar och agerar som en artist av facket och böjer knä som en kvinna. När den lille prinsen sedan skall läsa geografi, placerar han sig gränsle över en jordglob och utropar: »Jag sitter på jordgloben och styr hela världen! Jag kommer hela världsalltet att skaka!»

»Alltid leka! Alltid ställa till upptåg!» suckar hans lärare. Men den lille ostyringen ber så vackert om tillgift, lovar så rörande att bättra sig, att det inte ens blir tal om något straff. Och sedan är han så snäll och så duktig. Så länge det varar.

Mot sin omgivning visar han sig misstänksam, isynnerhet mot kammartjänaren Moell, som han misstänker för att spionera. »Ni är», säger han, »en rapportör, en skvallerbytta. När jag en gång blir kung, skall jag låta en kommission fälla dom över Er.» En annan gång börjar han vid åsynen av den förhatlige kammartjänaren deklamera i den högre tragiska stilen: »Den dag skall komma, då jag får hämnas på dig otacksamme, skurk, ovärdige, som vågar förfölja mig. O, hur ljuvt att få genomborra dig med tusen dolkstyng! Ja, för denna hand skall du dö, vidunder, ehuru det vore en alltför stor ära för dig.»

En afton stänger pojken in den stackars kammartjänaren i biblioteket, och där skulle han ha fått stå hela natten, om inte uppvaktande kavaljeren händelsevis upptäckt honom.

En dag visar han ut Moell från sitt rum: »Marsch ut strax! Jag tål intet att se Er.» Men Sparre förklarar bestämt, att prinsen visar ingen ut, så länge han är där. »Det är kuriöst», säger pojken, »att jag skall se andra i mina rum, än dem jag själv vill — Ni kan ändå intet hindra mig att hålla

igen mina ögon, så länge sådana personer där inne äro, som jag ej vill tåla, och jag skall ändå intet se Moëll.»

På Moëlls namnsdag år 1759 påminner Sparre prinsen om att kammartjänaren föregående år fick present på den dagen. »Ja», svarar pojken, »om han i dag skulle få något, vore det örfilar.» Men en annan gång, när prinsen vill vinna något särskilt, kan han klappa och smeka Moëll och med inställsam röst säga: »Min käre Moëll, fast jag ofta bannas och träter på Er, så menar jag därför i grund och botten intet ont därmed.»

En morgon drar han skoremman ur sin sko, men Sparre förbjuder Moëll att sätta i den igen — det skall prinsen själv göra. Men prinsen vill inte utan sitter där bara obekymrad på sin stol med armarna i kors. Då besluter Sparre visa honom, att konststycket inte alls är svårt. Men prinsen triumferar: »Det blev ändå intet jag, som skulle sätta in remmen!»

En annan dag tar han på sig skorna med ovanlig ordentlighet, så att Sparre tycker, att han bör berömma honom. Prinsen svarar med att grimasera och härma honom. När han sedan skall friseras, ber han Sparre läsa högt för honom. Men nu förklarar kavaljeren, att han ej vill »bidraga till dens nöje, som grinar åt folk och brukar så håfulla fasoner». Då anhåller den lille filuren att få höra något ur Kristi pinas historia, och nu blir Sparre fast — ty det är långfredag.

Ibland får Moëll spänna om prinsens skospännen väl femtio gånger, innan pojken blir nöjd. Det hjälper inte, att Sparre försäkrar, att spännena sitta bra. Prinsen genmäler: »Jag ser det mycket bättre, och jag vill ej vara svag och låta inbilla mig, vad man behagar. Det vore, som om jag skulle tro månan vara svart, för det Ni säger det.»

På samma sätt plågar han sina andra tjänare — aldrig bli de honom till lags. Den ena dagen vill han klä sig så, den andra hittar han på något annat. Sin frisör sparkar och slår han. Rätt vad det är, medan mannen är i färd med prinsens lockar, ruskar denne på huvudet och förklarar, att mannen luggar honom.

Den lille är fåfäng i sin klädsel, men det hindrar honom inte från att ha en del snuskiga vanor, bland annat att peta sig i näsan. Då man förebrår honom det, svarar han: »Ja, då skall jag ändå göra det i sängen i natt, där Ni ej ser mig.»

För Sparre är uppvaktningen hos prinsen en verklig plåga, och han tackar vid avlösningen »Gud, den allra högste, som mig så nådeligen från all sorg och olycka under denna min så farliga tjänst bevarat». Han påstår, att den lille skådespelaren t. o. m. lärt sig att framkalla uppkastningar, när han vill låtsas sjukdom för att slippa ifrån något, som han ej vill vara med om. Medlet skall ha bestått i »tungans höjande i gommen på ett visst sätt».

På hösten 1760 får Moëll slutligen avsked. Nu får prinsen en kammartjänare, som han kan hunska efter behag. Honom ålägger han att buga sig, då Hans k. Höghets hynda behagar komma på audiens i H. k. H:s rum.

Hans fåfänga är komisk. Han kan vägra att äta, därför att faten burits upp av ett par vedkarlar. En annan gång faller det honom in att skicka ut alla middagsrätterna utom smöret, som han med god smak sätter i sig, under förklaring, att det andra är svinmat — »och svinmat äter jag ej. Den är god allra högst för mina lägre domestiker.»

Vid en måltid händer det, att uppvaktande kavaljeren greve Barck ett ögonblick stiger upp från bordet för att säga några ord till kammartjänaren. Det är ett brott mot etiketten, som är alldeles oförlåtligt, och prinsen befäller en lakej att ta bort Barcks stol mitt för ögonen på greven: H. k. H. kan ej mer supera med honom, »efter greve Barck mankerat mig respekt».

En överstelöjtnant vid livgardet får audiens hos den fjortonårige prinsen, men denne låter honom vänta. Då Sparre förebrår honom det, svarar han: »Jag får så ofta vänta på konungen och drottningen, och vad jag är i förhållande till Deras Majestäter, just detsamma äro de herrarne i anseende till mig.»

När han på rent okynne roar sig med att bläcka ner sitt papper, sina händer och sina manschetter, låter han Sparre veta, hur dumt det är att försöka hindra honom. »När jag blir stor, skall jag ändå göra odygd, emedan det roar mig. Ty nog vet jag, att så länge Ni är hos mig, kan Ni hindra mig därifrån — men intet längre.»

Men det kunde inte bli på annat sätt, då den lille bytingen hela tiden kände, att han i sin opposition hade öppet eller hemligt medhåll hos sina föräldrar. Sparre anmärker i au-

gusti 1760 i sin dagbok: »Icke en enda gång på dessa sex veckor, jag nu varit här, har överheten så mycket som benådat mig med en hälsning eller nickning med huvudet. Vad verkan sådant gör hos prinsen, spørjer jag stundligen.»

En dag skall hovet på utfärd, men när den bestämda tiden närmar sig, är prinsen ännu inte klädd. Sparre erinrar då underdånigast den lille om att utfärden är bestämd till klockan 10. »Jag är rädd, att prinsen intet blir klädder.» Då bryter det löst: »Vad är det? Slipper jag intet höra: 'Prinsen blir intet klädder.' Jag vill ha bannor långt hellre än att höra detta beständiga: 'Prinsen blir intet klädder. prinsen blir intet klädder.' Jag skyndar mig ändå aldrig en bit fortare.»

När det är nyårsbal på slottet 1761, roar sig den lille tyranen med att förolämpa Sparre genom att bjuda upp den ena damen efter den andra mitt för näsan på hans fästmö men aldrig henne själv. Och isynnerhet dansar han med hennes bägge systrar.

Med alla sina fel har den lille spjuvern dock en hel del tjugusande egenskaper, som ej komma fram i Sparres dagboksanteckningar, Men de märkas på hur han ställer sig in hos både kavaljerer och lärare, så att de trots Scheffers och föräldrarnes förbud ge honom kaffe och mandelmjolk, äpplen och snask. Och när han i sitt betyg för dagen förtjänar vitsordet »dåligt», spelar han sårad oskuld, tills han lurat till sig vitsordet »gott». Men när Sparre får veta om hans lärares oförlåtliga svaghet, klagar han hos Scheffer, och Scheffer är på läraren och tvingar honom att sätta dit det riktiga betyget. Den lille snälle gossen badar i tårar. Och följden? Jo, att Sparre blir rörd, tror på hans löften om bättring och sätter dit ett »gott» igen.

* * *

Barnet blir yngling och får lära sig, att på livets stora skådebana måste en furste dölja sin tankar. Hans dagliga liv blir en vandring mellan fientliga läger, mellan föräldrarnes och de lärare, som dessa icke kunna tåla, ja ej ens bevärdiga med en hälsning, mellan konungen och rådet, mel-

lan ständernas partier. Han lär sig att föra ett språk i rådet, ett annat, när han är tillsammans med sina föräldrar.

Men han förfogar över en nästan magisk tjuskraft, som växer med åren, allteftersom han förmår bättre sätta sig in i andra människors sjäsliv och ju mer hans lysande konversationstalang utvecklas. Den lille fint byggde fursten med sitt vackra ansikte väcker överallt beundran. Man bländas av glansen i hans stora mörkblå ögon, som kunna vara så djupa och milda men också kunna ge en blick av kylande blankt stål. Men hans utseende störes genom att pannan på ena sidan är sned och inklämd. Ett egendomligt intryck gör också hans sätt att gå, med de onaturligt avmätta, struttande stegen, varigenom han försöker dölja sin medfödda hälta. Hans ben och fötter »liknade mera fruntimmers växt än en mans person», säger kammarjunkare Ekeblad, som också berättar, att konungen hade »nästan intet skägg, så att han sällan på åtta dagar behövde raka sig».

Världen har för Gustav blivit en teater. Vilken roll är då beskörd hjälten i skådespelet? Sitt folks räddare vill han bli. Ur svaghet och vanära skall han rädda det, ur tvedräkt, som hetsar son mot fader och broder mot broder, ur den »frihet», som blivit självsvåld, en frihet blott för det maktägande partiet. Hur hade han ej gripits av förakt, när han såg de adliga officerarne i skaror återvända från pommerska kriget blott för att rösta och intrigera vid riksdagen! Och hur harmades han ej, när han såg sin far och mor möta dem som vänner! »Jag såg dem komma plutonis till Drottningholm, skrytande av att ha lämnat armén emot rådets order», skriver han. »Att man övergav hären i det ögonblick, den stod inför fienden, upprörde mig. Från den tiden började jag förakta folk, som offrade statens intressen och ära för sina personliga lidelser.» Det var hans första stora, äkta känsla, hans glödande fosterlandskärlek, som här blivit sårad i sina hjärterötter. Han, som själv var fylld av verksamhetslust och ärelystnad, som dyrkade Sveriges stora Gustaver och Karlar och brann av längtan att få följa dem i spåren, han ämnade icke nöja sig med rollen av en skuggkonung sådan som Fredrik I eller Adolf Fredrik. Hans fram-

tidsmål var ett annat än att bära konunganamnet i ett rike, där ryske ministern var den verkliga härskaren, där Osterman spelade samma roll som förut Rysslands sändebud i Varsjava, till dess stunden vore inne att göra slut på skentillvaron. Det var ej utan skäl, som Osterman vid Gustav III:s kröning lät svenska riksvapnet överskyggas av två väldiga ryska flaggor. — Kronprinsens dagbok vittnar om hur hans farhågor växa. Redan i november 1768 har han blicken öppen för faran. »Nyheterna från Polen alltid desamma», skriver han. »Oredan och bestickligheten visa oss vårt öde, om ej snar hjälp kommer genom kraftiga och avgörande åtgärder.»

I staten över Rysslands utgifter för sin diplomati under år 1772 ingå för beskickningarna i Wien, London, Konstantinopel, Madrid, Haag, Berlin och Dresden belopp, som variera mellan 8,400 och 10,400 rubel. För legationen i Varsjava beräknades däremot 23,800 rubel — det var ju Polens delning, som förestod! Men alla dessa belopp distanseras vida av utgifterna i Stockholm. Där upptager staten ej mindre än 42,600 rubel, vartill kom som extra expenser under riksdagstiden 136,400 och efter riksdagen 128,000 rubel. För Sverige ensamt beräknades det året nästan tre gånger så mycket, som hela den övriga ryska diplomatin krävde. Det är siffror som tala.

Litteratur till detta band: Sveriges historia intill tjugonde seklet: avd. 8.

C. T. Odhner, Sveriges politiska historia under konung Gustaf III:s regering: del I—III; häft. kr. 20: —.

Henrik Schüeck, Gustaf III. En karaktärsstudie.

Ludvig Stavenow, Konung Gustaf III; häft. kr. 2: 50.

Oscar Levertin, Från Gustaf III:s dagar.

E. M. Arndt, Skildringar ur svenska historien under Gustaf III och Gustaf IV Adolf. Öfvers. af J. J. S.

Bernh. von Beskow, Om Gustaf den tredje såsom konung och människa (Svenska akademiens handlingar för åren 1859—1868).

Ellen Fries, Svenska kulturbilder ur 16- och 1700-talens historia, utgifna af Lydia Wahlström.

Lydia Wahlström, Gustavianska studier. Häft. kr. 4: 50; inb. kr. 6: —.

E. G. Geijer, Konung Gustaf III:s efterlämnade papper.

Emil Hildebrand och Carl Grimberg, Ur källorna till Sveriges historia under nyare tiden: del II.

- Hedvig Elisabeth Charlottas dagbok, öfversatt och utgifven af Carl Carlson Bonde och Cecilia af Klercker: del I—IV; häft. kr. 37: 50.
- Gudmund Göran Adlerbeth, Historiska anteckningar, utgifna af Elof Tegnér; 2 band.
- Gustaf Johan Ehrensvärds dagboksanteckningar förda vid Gustaf III:s hof, utgifna af E. V. Montan; häft. kr. 11:—.
- Johan von Engeströms historiska anteckningar och bref från åren 1771—1805, utgifna af E. V. Montan.
- Lars von Engeströms minnen och anteckningar, utgifna af Elof Tegnér; 2 band.
- Riksrådet och fältmarskalken m. m. grefve Fredrik Axel von Fersens historiska skrifter, utgifna af R. M. Klinckowström: 8 delar; häft. 19 rdr. 25 öre.
- B. von Schinkel, Minnen ur Sveriges nyare historia, utgifna af C. W. Bergman: del I—IV. Bihang därtill, utgifvet af S. J. Boëthius: del I—II.
- Rutger Fredrik Hochschilds memoarer, utgifna af Henrik Schüek: 3 delar. Häft. kr. 13: 50; inb. kr. 27:—.
- Elis Schröderheims skrifter till konung Gustaf III:s historia, utgifna af Elof Tegnér.
- Excellensen grefve A. F. Skjöldebrands memoarer, utgifna af Henrik Schüek: 5 delar.
- Amiral Carl Tersmedens memoarer, utgifna af Nils Erdmann: V—VI; häft. kr. 17: 50.
- Olof Wallqvist, Minnen och bref, utgifna af E. V. Montan; häft. kr. 3:—.
- Henrik Schüek och Oscar Levertin, Svenska memoarer och bref: 10 delar.
- Lewenhauptska arkivet på Sjöholm. Bref och handlingar, utgifna af Adam Lewenhaupt¹: del I: Bref från grefve Johan Gabriel Oxenstierna till grefve Nils Philip Gyldenstolpe 1780—1796; häft. kr. 25:—.
- [K. V. Lilliecrona,] Fältmarskalken grefve Johan Christopher Toll: 2 delar; häft. 4 rdr 32 skill. banko.
- Fredrik Lagerroth, Konung och adel. Ett bidrag till Sveriges författningshistoria under Gustav III; häft. kr. 22: 50.
- Sveriges riksbank 1668—1918: del III: I. Arthur Montgomery, Riksbanken och de valutapolitiska problemen 1719—1778. II. Carl Hallendorff, Bankens öden 1766—1803.
- Litteratur till detta kapitel: Nils Erdmann, Gustaf III. De första bladen i hans lufs historia.

¹ Inledningen innehåller dråpliga exempel på hur värdefulla brev och aktstycken ännu för ett par mansåldrar sedan kunde behandlas som »skräp».

Statsvälvningen 1772.

Revolutionsplanen.

TVÅ gånger under 1771—72 års riksdag ha vi sett konung Gustav söka stifta fred inom sitt söndrade folk. Men efter det snöpliga sätt, varpå partimännen avvisade hans anbud att medla i striden om konungaförsäkran, uppgav han allt hopp om att göra försonlighetens röst hörd. Här hjälpte ingenting annat än att sätta hårt mot hårt — till den grad förblindade och förhårdade voro de maktägande.

Strax därefter mottog han också från Frankrikes konung och utrikesminister i djupaste hemlighet uppmaningar att genom en statskupp med några pålitliga truppers hjälp göra slut på partiyran. I sådant fall skulle konungen kunna räkna på kraftigt bistånd från Frankrike.

För Gustav själv var det nu ej längre fråga, om en statsvälvning borde företagas; det gällde bara att utfinna bästa sättet. Den som först gav hans planer en mera bestämd riktning var överste Jakob Sprengtporten, en man, som vi under pommerska kriget lärt känna såsom en av arméns käckaste och duktigaste officerare. Han var, säger Fersen, »en djärv man, som trodde på ingenting annat än modet». Men även som politiker spelade den oförvägne mannen en rätt betydande roll. Ursprungligen tillhörde han Hattarne. Men då Frankrike med utgången av år 1771 indrog sitt understöd åt Hattpartiet och den franska Hattklubben därför måste stängas, bildade en del av dess medlemmar en ny klubb med rojalistisk läggning, och för den blev Sprengtporten ledare. Klubben, som fick namnet »Svenska botten», bestod huvudsakligen av adliga officerare, alltså av män som sågo sina ståndsprivilegier hotade av det rådande partiet och kände tillvaron osäker genom ständernas godtyckliga ingrepp i befodringsväsendet liksom ock genom de indragningar, som drabbade försvarsverket. De ville därför gärna vara med om en kupp.

Mössorna hade emellertid sina ögon riktade på Sprengtporten och beslöto att oskadliggöra den djärve partigångaren. Ett tillfälle erbjöd sig att komma åt honom i egenskap av

Jakob Magnus Sprengtporten.
Samtida målning av Jakob Björck.

chef för Nylands dragoner. Man begagnade sig av en process, som påbörjats mot honom av hans rusthållare i Finland, och som blivit dragen under ständernas prövning. Men Sprengtporten var ej den som lät skrämma sig: han hade blott fått ytterligare ett skäl att önska en statsvälvning. Däri såg han nu enda räddningen både för sig själv och för sitt fädernesland. Han trädde i förbindelse med konungen och lät förelägga honom en revolutionsplan. Statskuppen borde icke förberedas i själva huvudstaden, ty där skulle den lätt bli röjd i förtid — och för övrigt tilltrorde han icke konungen djärvhet nog att ställa sig i spetsen för ett dylikt vågspel. Nej, i någon avlägsen landsort borde leken börjas, och Sprengtportens val föll på Sveaborg, där den största truppstyrka i riket utom huvudstaden var samlad. Han hoppades kunna förmå garnisonen där till resning. Sedan skulle han med finska trupper segla över till Sverige och landstiga i Stockholms närhet. Där skulle konungen, åtföljd av sina förnämsta anhängare inom officerskåren och Stockholms borgerskap, komma honom till mötes. Därpå skulle man nattetid inrycka i Stockholm, arrestera riksråden och de förnämsta riksdagsledarne samt nödgå ständerna att antaga en ny regeringsform. Gustav var med på Sprengtportens plan, och franske ministern lovade understödja konungen med nödiga penningmedel.

Plötsligt uppenbarar sig emellertid en ny person på skådebanan. Hans namn var Johan Kristofer Toll. Det var en helt ung man, ännu icke fyllda 30 år, men en man som dock redan prövat på litet av varje. Han var son till en med tretton blesyrer sargad gammal krigare, som följt Karl XII från Narva till Pultava, där han måste lämna sig i rysk fångenskap». På hans överstelöjtnantsboställe vid Finjasjön i Skåne föddes Johan Kristofer Toll år 1743. Redan vid 15 års ålder hade han gått i krigstjänst men efter några år övergivit den militära banan utan att ha uppnått officersgraden. Därefter hade han gett sig in på den juridiska tjänstemannavägen men lämnat den i anledning av något ämbetsfel. Slutligen hade han kastat sig in i det politiska spelet i Hattarnes tjänst, och här kommo hans djärvhet och finurlighet honom väl till pass. Han verkade med sådan framgång, att Hattregeringen efter 1769 års riksdag belönade honom med utnämning till överjägmästare i Kristianstads län.

Men utnämningen var överklagad och väntades bli upphävd av Mössorna. Fattig och skuldsatt, såg den ärelystne mannen återigen sin bana stängd. Men hans fina väderkorn sade honom, att en revolution måste vara i görningen. Det gällde bara att spåra upp den man, som satt inne med hemligheten. Ett tag kom han på fel spår men fann snart det rätta igen. Och som han inte var buskablyg av sig, trängde han sig helt fräckt på Sprengtporten och erbjöd sig att hjälpa till genom att åstadkomma ett uppror även i Skåne.

Sprengtporten vågade naturligtvis icke avvisa en man, som tycktes veta så mycket om den stora hemligheten — och för resten kunde det ju vara bra, om oroligheter utbröte även på annat håll än i Finland, isynnerhet som de finska truppernas ankomst till huvudstaden kunde bli fördröjd genom motvind. En resning på två håll borde också öka Mössregeringens villrådighet och försvaga dess kraft att gripa in. Ungefär så torde konungen och hans medhjälpare ha resonerat. I alla händelser utvidgades revolutionsplanen därhän, att Toll skulle förmå garnisonen i Kristianstad till resning strax efter utbrottet av upproret på Sveaborg. Den äldre av konungens bröder, prins Karl, som vid den tiden borde vara i Skåne, skulle då samla därvarande regementen under förövändning att kväva upproret och rycka med dem mot Kristianstad. Men när han väl stode framför staden, skulle han förmå sitt folk att göra gemensam sak med garnisonen, varefter han skulle fortsätta till Stockholm och på vägen få med sig de småländska regementena.

Revolutionsplanen gick alltså ut på en militärkupp, varvid man ämnade begagna sig av det allmänna missnöjet inom krigsmakten mot Mössorna. Hatet mot det härskande partiet stegrades genom den misstanken, att detta parti med flit ville blottställa landets försvar mot Ryssland. Ett talande bevis därpå fann man i att Mössorna nedlade arbetet på befästningarna i Finland, Ehrensvärds stolta skapelse. Men framför allt räknade revolutionsmännen på de adliga officerarnes förbittring över de ofrälse ståndens angrepp på deras privilegier. Däremot kände sig Sprengtporten och Toll ej lika säkra på att konungens mod skulle bestå provet i den avgörande stunden.

Det var därför av största vikt att i huvudstaden allt ordnades på förhand, så att det om möjligt i det avgörande ögon-

blicket skulle kunna gå löst av sig självt. Detta blev Sprengtportens närmaste bestyr. Med den sorgfälligaste uppmärksamhet genomtänkte han alla detaljer av företaget, utsåg de män, åt vilka man i sinom tid borde anförtro de olika uppdragen, och uppsatte på förhand noggranna instruktioner för var och en. Men han aktade sig ännu för att yppa sina planer för dessa blivande medhjälpare.

En annan sak, som också måste göras klar på förhand, var den nya regeringsformen. Den franske ambassadören var av den meningen, att konungen borde göra sig enväldig, och samma åsikt lär konungens rådgivare, hans forne guvernör Karl Fredrik Scheffer, ha haft. Men Gustav själv tänkte annorlunda. Han ville icke, sade han, bryta mot sin försäkran att vilja regera över ett fritt folk. Han visste också utan tvivel, att i och med en stor förändring av regeringssättet skulle Preussen ställa sig på Rysslands och Danmarks sida, i händelse dessa ämnade med vapenmakt ingripa. Konungen och Sprengtporten satte i stället som sin uppgift att återställa Gustav Adolfs regeringssätt. Det hade också blivit lösen för alla, som önskade, att en gräns måtte sättas för ständerväldet.

Att helt enkelt återgå till Gustav Adolfs konungaförsäkran och 1617 års riksdagsordning var emellertid omöjligt — därtill stod statslivet numera på ett alltför högt utvecklingsplan, som nödvändiggjorde vida mera detaljerade bestämmelser än på Gustav Adolfs tid. En ny regeringsform måste utarbetas. Gustav sysselsatte sig därmed på sommaren 1772 i samråd med Scheffer, och i början av juli kunde han visa Sprengtporten ett utkast till den blivande grundlagen. Sprengtporten tyckte väl, »att herren tämligen skansat omkring sig»; men då han fann, att ständerna skulle få behålla sin beskattningsrätt och att konungen ej skulle ha rätt att börja anfallskrig, så ansåg han folkets frihet och rikets säkerhet vara någorlunda tryggade.

Toll kommer till Kristianstad.

Emellertid hade Toll anträtt sin resa för att tända ett uppror, som skulle störta regering och regeringsform. Allt vad han hade att röra sig med var 600 daler s. m. Han hade icke så mycket som en skriven rad från konungen, alltså ingenting att förete som bevis på att han handlade efter högre före-

skriftef. Ja, icke ens Sprengtporten hade vågat riskera att ge honom något skriftligt. Då Sprengtporten uttryckte sin förvåning över att Toll aldrig väckt fråga om belöning, svarade Toll: »Det är en bisak. Om allt går väl, så glömmet man mig förmodligen icke. I motsatt fall kan jag ligga på sträckbänken eller stupstocken lika väl utan som med löften om belöning.» För att undvika misstankar gjorde han i Skåne några besök hos »de utmärktaste Mössherrskaperna», och den 21 juni kom han till Kristianstad.

Den man, som han där utsett till att höja upprorsfanan, var Abraham Hellichius, kapten vid ett värvat regemente, som låg där i garnison. Han var för tillfället den främste officeren på platsen. På ett mästerligt sätt förstod Toll att leda mannens sinne, dit han ville. Till en början undfägnade han den gode kaptenen med härresande skildringar av hur Mössorna ämnade fara fram mot krigsmakten och isynnerhet förstås mot de värvade regementena. Det var därvidlag inte så noga med sanningen — den var Toll för gammal och van agitator för att generas av. Sedan han på det viset retat upp Hellichius ända till kokpunkten, kom det stora, det dramatiska ögonblicket. Toll förde honom till en avsides belägen plats av fästningsvallen, och för att stämna den gode kaptenen, som var prästson, riktigt andaktsfullt, tog Toll av sig hatten och avfordrade honom en ed att vid sin själs salighet hålla obrottsligt tyst med den stora hemlighet, som nu skulle varda honom uppenbarad: Konungen hade beslutat att rycka makten från Mössorna, och för detta ändamål sökte Hans Maj:t nu bistånd av de tappreste inom sin krigshär. Hans Maj:t kände naturligtvis mycket väl till Hellichii nit och tapperhet och hade därför skickat Toll för att göra sig underrättad, om kaptenen ville åtaga sig att, när den rätta tidpunkten kom, förmå garnisonen att resa sig, stänga fästningen och hålla den Kungl. Maj:t till handa.

Det var inte svårt att se på den gode kaptenen, hur smickrad han var av förtroendet. Men vid närmare betänkande blev han villrådig, och nu kom det svåraste: han begärde att få se något bevis på att Toll verkligen var sänd i uppdrag av konungen. Men med sin kända fyndighet klarade sig Toll ur klämman. »Jaså, är det på det viset» — så ungefär

föllo Tolls ord i en förtrytsam ton — »då är Ni inte rätte mannen. Då skall jag genast skriva till Hans Maj:t konungen, och han skall befria Er från allt vidare deltagande i en handling, som kräver mod och känsla för äran.»

Nu blev det annat ljud i skällan. Hellichius bedyrade, att han nog skulle visa sin konung, att han var rätte mannen. Men Toll finge i alla fall inte misstycka, om han, kaptenen, ville se något bevis på att Toll var skickad av Hans Maj:t. Nu hade emellertid Toll trumf på hand. »Jag tog mig», berättar han, »en mysteriös¹ min, såsom om jag possederat² alla möjliga hemligheter, och svarade honom, att då han för en halvtimme sedan visat så betydande ånger och farhåga, så dikterade³ försiktigheten även mig att till en tid för honom dölja de kunskaper, han begärde. Det vore en ed, den jag inför Gud och Kungl. Maj:t avlagt, att icke utan till de beprövade visa, vad jag hade skriftligen.» Ett så heligt löfte kunde Toll ju icke bryta.

Hellichius »fann i allt detta fullkomlig raison, trodde allt, vad jag talade, såsom gudomliga sanningar» och gav nu det begärda löftet. Han försäkrade också, att han hade garnisonen i sin hand. Han åtog sig även att bearbeta sina kamrater inom garnisonen i Malmö och Landskrona. Vid samma tid invigde konungen även prins Karl i planen och sände honom till Skåne under förevändning att mottaga änkedrottningen på hennes hemfärd från Preussen, där hon vistats alltsedan Adolf Fredriks död.

Sprengtporten i Finland.

Svårare var det att finna någon lämplig förevändning för Sprengtportens resa till Finland, och han var en alltför betydande man för att kunna fara obemärkt. Då kommer i mitten av juli en kurir från London till den engelske ministern i Stockholm, medförande högst märkliga underrättelser. Vi ha flera gånger sett, huru den franska diplomatins hemligheter voro tillgängliga för Englands statsmän. Så hade även nu de redogörelser, som franske ministern i Stockholm lämnat sitt hov angående svenske konungens revolutionsplan, kommit till det engelska kabinettets kännedom. Det var en avskrift av denna plan, som Englands sändebud i Stockholm nu

¹ Hemlighetsfull. -- ² Suttit inne med. -- ³ Föreskreve, bjöde.

fick mottaga, och han meddelade den i sin tur till Mössornas ledare. De trodde dock, att om konung Gustav också för ett par månader sedan hade välvit ett sådant förslag i sitt livliga sinne, så hade han säkert nu övergivit det. Planen att överföra trupper från Finland till Sverige ansågo de för resten utförbar. Däremot var man mycket rädd för ett revolutionsförsök i huvudstaden, eftersom så många av ständernas ledande män voro bortresta. Man menade därför, att det bästa man under dåvarande förhållanden kunde göra, var att under någon förevändning skicka bort den farligaste mannen från Stockholm. Så kom det sig, att Sprengtporten på sekreta utskottets yrkande fick regeringens befallning att resa hem till Finland! Som förevändning tog man, att han skulle undersöka, om där rådde något missnöje med regeringens åtgärder, och särskilt förhindra spridningen av en förargelseväckande flygskrift, benämnd »Mörkstens rike och väldigheter».

Nu hade man allt lurat den durkdrivne partigångaren! Detta märktes också tydligt på hur han tredskares och opponerade sig mot att behöva lämna huvudstaden. Men här hjälpte inga böner. Han undanbad sig hos regeringen sitt uppdrag men fick naturligtvis ett bleklagt nej. Han upprepade hos sekreta utskottet sin anhållan att slippa, men det blev nej där också. Han måste packa sig av. Osterman och Mösscheferna gnuggade belåtet händerna. De anade inte, att Sprengtporten gjorde likadant ombord på det fartyg, som skulle föra honom till platsen för hans statskupp.

In i det sista hade han fortsatt att spela sin roll. Han hade vädjat till sina ståndsbröders skydd för sin riksdagsmannarätt och så vackert bett ridderskapet och adeln söka utverka, att han snarast möjligt måtte bli återkallad till Stockholm. Om det överhuvudtaget någonsin lönade mödan att anmärka på partimäns privilegium på självmotsägelser, allt eftersom det passar sig för deras intressen, skulle man kunna finna ett utmärkt exempel i debatterna om denna fråga. En av de Mösschefer, som år 1761 ivrigast försvarat officerarnes rätt att tvärt emot Kungl. Maj:ts förbud resa hem till riksdag från sina trupper, då dessa stodo i fiendens land och åsyn, kunde nu ge sig till att försvara sekreta utskottets åtgärd att under fred från riksdagen bortsända en officer i ett

Som vi i nåder för godt finnst att till —
 Afstyrelsens och Riddarhus af vris Svärds Orden Baron
 Jacob May Sprengtporten uppdrages en högh-
 veltig full muntlig förmedling i vris ut-
 gång väst kinas Södermanland Land till i
 högsta väntas beror. så hiäfor vi till hans
 tillrägga autorisation och detta angående
 värf hiärmed: Nåder velad förlåna och
 försäkra att i allmest för godt ätkunnas all-
 vad han förutinnan finnes värdigt att göra
 lita och försäkra, utom och i nåders gilla och
 stadsfulla de lättnad och försäkringens till i
 väns vägnar, till vägnar och vris Trugue rin-
 desfärd som honom hörs beträdes Gift-
 vander vänder. till lytkunnas värf hiäfor detta
 med Egen hand indestkrifvit och med vris
 handtegnat bekrifvit dätit Skackholm d
 28 Julij 1772.

Gustaf.

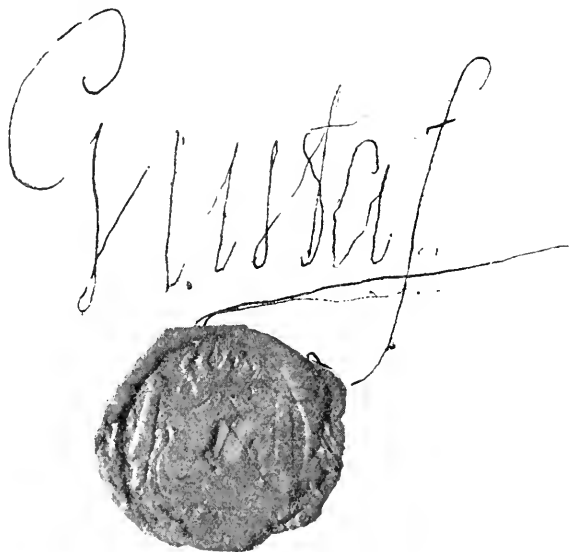
ärende, som icke rörde hans tjänst utan var av fullkomligt civil natur!

Sprengtporten fick, i olikhet med Toll, en av konungen underskriven fullmakt med sig. Den var åtföljd av en biljett, som andades ett obegränsat förtroende. »Jag lägger i Edra händer hemligheten av mitt liv, och jag fruktar ingenting i denna punkt», skrev konungen. »Jag beder Er ännu en gång att spara Eder. Finner Ni motstånd, är bättre att uppgiva företaget än bringa Eder lycka på fall.» Den rörelse, som denna biljett i början väckte hos Sprengtporten, dämpades, när han betraktade underskriften på fullmakten. Denna var skriven med förvänd och ytterst tunn stil, och sigillet var mycket otydligt, vadan Sprengtporten icke kunde göra något bruk av fullmakten. Den svor mot det mod och förtroende, varom biljetten skulle vittna.

Gustav III:s vanliga namnteckning.

Sprengtporten anlände till Finland i början av augusti. På Sveaborg fördes befälet av en ivrig Mössa. Men bland officerskåren i övrigt vann Sprengtporten flere inflytelserika anhängare. Enligt överenskommelse med dem begav han sig först till Borgå, där en liten avdelning av hans dragoner var förlagd. Den 14 augusti lät han dem rycka ut till exercis utanför staden. Där höll han ett kort men kraftigt tal till dem och uppmanade dem att gripa till vapen för sin konung mot ständernas tyranni. Härtill förklarade de sig genast redo och avlade den trohetsed, som deras chef förestavade, varpå den lilla truppen, blott några och sextio man stark, gav sig i väg mot Sveaborg, de flesta sjöledes, de andra ridande landvägen. Det blåste emellertid en hård och envis motvind, som ökade till storm, så att en av båtarna höll på att sjunka och måste söka lä vid en öde holme. Sprengtporten berättar själv: »Mitt folk voro alla av det hejdlösa regnet våta inpå bara kroppen och av alla våra gevär icke

ett enda, som kunde brinna.» Han gjorde då försök att arbeta sig fram med den bästa av båtarna, ty han blev nu ängslig, att ryktet om hans färd skulle hinna före honom till Sveaborg och omintetgöra hela företaget. Men efter några timmars hårt arbete måste han vända om och lägga i land vid

Gustav III:s namnteckning och sigill under fullmakten för Sprenglporten.

en liten by för att invänta bättre väder, och under tiden få kläder och gevär torra.

Man kan tänka sig, hur den stora revolutionsplanens upphovsman skulle känna sig till mods i denna fatala situation, som han hade sin egen brist på förutseende att tacka för. Han säger också själv i sina minnesanteckningar: »Vad mig allra mest chockerade var, att jag, som tänkt ut en hel revolutionsplan, skulle själv vid första verkställigheten ej se mig bättre för än att stanna med 20 dragoner på en udde i havsbandet utan föda och nästan i brist av alla behov, till och med kläder-

na på kroppen — ty dem vi hade, voro så våta, att vi föga gagn av dem hade.»

Men lyckan gynnade honom igen. Fram på kvällen saktade stormen av så pass mycket, att den lilla flottiljen kunde fortsätta. Och vid tretiden på morgonen den 16 augusti var man framme vid Sveaborg. Här hade Sprengtporten en nästan otrolig tur. Skiltvakten sover och ropar icke i gevär, och Sprengtporten med en handfull folk är herre över Sveriges starkaste fästning. Han handlar nu med sin vanliga beslutsamhet och raskhet, skickar bud till sina medsammansvurna, låter häkta kommandanten — som tages på sängen —, övertager i konungens namn befälet på fästningen och avfordrar garnisonen samma trohetsed, som dragonerna förut avlagt.

För några av officerarne uppvisar han för säkerhets skull konungens fullmakt — men avskriven och undertecknad »med konungens namn, så väl efterapat, att ingen sådant kunde märka». Redan samma dag kunde Sprengtporten taga trohetsed av borgerskapet och garnisonen i Hälsingfors. Därifrån kringlämnades ett manifest över hela Finland, och från alla landsändar inströmmade trohetsförsäkringar.

Finland var i Sprengtportens våld. Men hela proceduren var redan betänkligt försenad, och — vad värre v r — när de finska trupperna nu skulle överföras till Sverige, visade det sig, att inga ordentliga åtgärder voro vidtagna för deras transport. Först efter en hel vecka blevo de nödiga fartygen segelklara, och sedan fick Sprengtporten vänta i ytterligare fem dagar på lämplig vind.

Under väntetiden erhöll han från Stockholm det budskapet, att konungen den 19 augusti på eget bevåg företagit en statsvälvning. Han funderade nu på att inställa färden till Stockholm men resonerade som så, att konungen kanske ändå kunde behöva hjälp mot eventuella fiender, och beslöt alltså att ge sig av.

Resningen i Kristianstad.

Den 12 augusti hade det skånska upproret brutit löst. Vederbörande hade nämligen räknat ut, att redan en vecka förut borde Sveaborg vara i de sammansvurnes våld. På kvällen den 11 augusti hade Hellichius samlat officerarne i Kristianstad hos sig i festligt lag. Dit kom även Toll, och

Jag GUSTAF den III Med Guds Nåd, Konung
 Götta och Wendes Konung och Skåninga till
 Norra samt Götta till Pommern Gölffien etc.
 Sjön Witterligt att som Wj i Nader för
 gods funnit att till Sjöräddningen och Redningen af
 Wäns Berömd Ordre Baron Jacob Mag. Sprengporten
 updraga en Sjöstörby fast jämte för rättning i
 Götta udging Wäst Linn Södermanland wäl i
 Sjöfar matton beror. På Jafsen Wj till Jans befi-
 riga Autorisation uti Wäns angelägen wänt Jaf-
 sers i Nader wänt förledaren och förledaren att
 ej allwäst för gods i Wäns, allt Jans Jans
 Jans Jans Jans wänt utt Jans, till af
 Jans Jans: Wäns och i Wäns gilla och Skåninga
 di Jans och Sjöräddningen Jans i Wäns
 Wäns till Jans Jans af Wäns Jans
 Wäns Jans Jans Jans Jans, Jans,
 Jans Jans. Till Wäns Wäns Jans
 Wj detta med Jans Jans Jans Jans
 Jans Wäns Jans Jans Jans Jans
 Stockholm d. 28 Juli 1772.

Gustaf

i den glada stämning, som rådde, var det ingen svårighet att få gossarne med på en statskupp. Pokulerandet fortsatte till fram på morgonen, då det blev tid att gå till exercisplatsen. Där steg Hellichius framför fronten, drog sin värja och ytttrade, att underrättelser från Stockholm gävo till känna, att konungen ingenstädes vore säker om sitt liv. »Han har varit vår chef»¹ — sade han —, »viljen I för honom våga liv och blod?» Ett enhälligt »ja» blev truppens svar. Därefter bemäktigade sig Hellichius fästningen och staden, och ett manifest uppsattes, vari garnisonen uppsade ständerna tro och lydnad.

Så snart besättningen förklarat sig för konungen, tillställde man den komedin att låta en löjtnant »fly» till prins Karl i Landskrona och med skräckslagen uppsyn förtälja honom de rysliga händelser, som utspelats i Kristianstad. Med bestörtning målad i sina anletdrag åhörde prinsen hans berättelse men ryckte snart upp sig till energisk handling och uppbådade de trupper, som funnos i Skåne. I spetsen för dem tågade han mot Kristianstad — givetvis för att kväsa upprorsandan i dess brodd!

Nu hände sig emellertid så, att en av Mösscheferna, överståthållaren Rudbeck, på uppdrag av sekreta utskottet befann sig på inspektionsresa till Karlskrona och kom åkande till Kristianstad i en ståtlig vagn, förspänd med sex hästar, några timmar efter upprorets utbrott. Man kan tänka sig hans förvåning, då vagnen utanför stadsporten blir hejdad av skiltvakterna under förklaring, att ingen får slippa in. Förgäves åberopar han sekreta utskottets uppdrag — ingen tycks bry sig om denna fruktansvärda myndighet längre. Han ser officerare och manskap sysselsatta med att uppkasta försvarsverk men kan icke få ur dem någon riktig upplysning om vad allt detta skall betyda. De svara bara, att de ingenting veta och endast lyda order.

Rudbeck får syn på en fortifikationsofficer, som han vinkar till sig. »Är något fästningsarbete för händer, eftersom ingen får köra igenom», frågar han.

»Det vet jag intet», svarar löjtnanten.

»Är fienden i landet», fortsätter överståthållaren.

»Det vet jag icke», genmäler officeren.

¹ Regimentet hette förut Kronprinsens regemente.

»Är här uppror?»

»Det vet jag icke.»

»Vem har högsta befälet i staden?»

»Det vet jag icke.»

»Vem är Ni?»

»Det vet jag icke.»

»Vad heter Ni?»

»Det vet jag icke.»

»Är Ni klok eller vanvettig?»

»Det vet jag icke.»

Så berättar Toll själv, som dock med sin kända benägenhet att gyckla med både sig själv och andra icke får tas alldeles på orden.

Rudbeck lät nu köra till närmaste gästgivargård, där han äntligen genom samtal med bönder och andra resande lyckades få fram några dunkla uppgifter om vad som försiggått i staden, och efter detta fann han bäst att fortast möjligt åka tillbaka till Stockholm. På aftonen den 16 augusti var han tillbaka där igen, och följande morgon avlämnade han berättelse, först inför sekreta utskottet och sedan inför konungen och rådet, om vad som hänt honom i Kristianstad.

Ända dittills tyckas varken de styrande i Stockholm eller de utländska regeringar, som fruktade för en svensk statsvälvning, ha riktigt trott på de uppgifter om ett sådant företag, som man fått genom avskrifterna av franska ministerns descher från Stockholm. Man synes ej ha tilltrött den unge konungen en sådan djärvhet och handlingskraft. För övrigt voro Ryssland och Preussen just nu upptagna av viktigare intressen. Den 5 augusti 1772 hade Rysslands, Preussens och Österrikes regenter »i den allraheligaste Treenighetens namn» undertecknat sin överenskommelse att dela Polen för att »bevара den goda harmoni», som rådde mellan de tre förbundna, samt »återställa lugn och god ordning inom Polen».

Dels genom franska regeringen, dels genom Sveriges sändebud vid ryska hovet hade Gustav III kunnat följa gången av de underhandlingar, som skulle leda till våldsgärningen mot Polen. Och samtidigt måste han åse, hur ett parti inom hans eget land i sin oventenhet om verkliga läget brann av otålighet att få till stånd ett förbund, som skulle föra Sverige i armarna på tsardömet. Skulle det lyckas att rädda Sverige

undan det öde, som förestod Polen, så var ingen tid att förlora. Det dugde ej att vänta, till dess att Ryssland hunnit bliva färdigt med Polen. Nu eller aldrig! Nu var tidpunkten gynnsam, ty den mäktiga ryska kejsarinnan var alltför upptagen av sina intressen i Polen för att kunna med framgång lägga sig i Sveriges inre angelägenheter. Men hade tsardömet väl fått tid på sig att smälta det rov, som det beredde sig att sluka, så skulle det icke förbli en overksam åskådare till en statsvälvning i Sverige.

Här hemma hade förhållandena ävenledes utvecklats sig så, att det blev farligt för Gustav att dröja, ty de maktägande ständerna hade väckts ur sin säkerhet genom det budskap, som överståthållaren kom med den 17 augusti. Nu riktade sig misstankarna genast mot konungen själv. Först beslöt man sända riksrådet Funck till Skåne för att kväva upproret, och prins Karl, som var misstänkt, hemkallades. I Stockholm ställdes trupperna under befäl av riksrådet Kalling, och en bataljon av Upplands och Södermanlands regementen inkallades till staden. Det berättas också, att Mössornas ledare beslutit bemäktiga sig konungens person, men att en av dem varnat honom.

För kung Gustav gällde det alltså nu hans frihet och hans krona, ja kanske hans liv. Om Funck väl hunne att taga befälet över krigsmakten i södra Sverige och Mössorna finge pålitliga trupper till sitt förfogande inom huvudstaden, så skulle spelet vara förlorat. Den 18 augusti fick konungen de första underrättelserna från Sprengtporten. Från honom var således ingen hjälp att vänta på flere dagar. Sprengtportens plan hade alltså fullständigt misslyckats. Hade konungen litat till honom enbart, så hade han vid den tid, då Sprengtporten äntligen hann fram till Stockholm, med all säkerhet varit fångslad, och vi hade, såsom Schüek framhåller. »haft ett inbördes krig — på vilket Ryssland och Preussen antagligen gjort ett hastigt slut på samma sätt, som de pacificerade Polen. Det var från detta öde vi räddades genom Gustav III:s personliga ingripande just i det rätta ögonblicket. Det var hans mod och hans sinnesnärvaro, som reparerade Sprengtportens många fauter.» Den 20 augusti skulle det vara för sent för konungen att handla, ty den dagen skulle Upplands regemente rycka in i huvudstaden till försvar för Möss-

regeringen. Senast den 19 augusti måste alltså minan springa. Konungen hade fattat sitt beslut och stod fast därvid.

Ingen kunde dock märka på honom, att han umgicks med omstörtningssplaner. Aftonen den 18 augusti tillbragte han med att öfvervara en repetition av operan Thetis och Pélée och syntes helt och hållet upptagen av konstverket och dess utförande. Vid den stora supé, som han därefter gav för en mängd personer av alla partier, var han den obesvärade glättigheten och älskvärdheten själv. Men lugnet i blicken och leendet på läpparna var endast med stor viljeansträngning tillkämpat. Konungen var beredd på att morgondagens äventyr skulle kunna sluta med nederlag och död. Bland gästerna på slottet befann sig Tersmeden, som nu blivit konteramiral. Han berättar i ett brev, hurusom han flere gånger för konungen yppat sin åsikt, att riket borde räddas genom en statsvälvning, men alltid fått till svar, att man måste med tålmod avbida Guds behag, till dess syndamåttet blivit fullt. Men nu viskade konungen vid avskedet till honom: »Nu är syndamåttet fullt. Var uppe på slottet klockan 9 i morgon!»

Den 19 augusti.

Den 19 augusti bröt in med strålände solsken. På morgonen vid 10-tiden såg man konung Gustav tillsammans med några förtrogna rida ut från slottet till artillerigården, där vaktparaden var samlad. Dit hade också ett stort antal officerare från olika regementen efter påstötning infunnit sig. Särskilt var »Svenska botten» talrikt representerad. Gustav åsåg först truppens exercis. Därefter gick han utefter leden och talade vänligt med var man särskilt. När han kom till underofficerarne, förhörde han sig om vars och ens tjänstår och frågade till sist över lag, hur det i forna tider varit förordnat om underofficerarnes befordran. Härpå svarade den äldste närvarande gardesofficeren, den 76-årige överstelöjtnant Ehrenkrook,¹ att han mindes i sin tid, att fältväblar blivit kaptener, varpå konungen inföll: »Sådant kan icke ske nu, så länge riksens ständer hålla kabinett, men det kan ändras, och kunde hända hädanefter.» Det var ord, som förvisso ej

¹ Han tjänstgjorde ännu år 1780.

föllo på hälleberget. Härpå avmarscherade vaktparaden till slottet, och konungen följde med till fots, omgiven av en mängd officerare. Han var enligt Tersmedens berättelse »vid ett charmant humör utan synnerlig rörelse».

När truppen gjort halt på lilla borggården, lät konungen kalla in officerarne och underofficerarne i rapportsalen. Här började han »med stor sinnesrörelse och mycket blek» tala till dem. I starka färger skildrade han Sveriges farliga tillstånd. Roten till det onda var ju mångväldet. Det var detta, han sade sig vilja tillintetgöra för att återge landet dess urgamla, lagbundna frihet. Han slutade sitt kraftiga, medryckande tal med orden: »Viljen I följa mig med samma trohet, som edra fäder visade Gustav Vasa och Gustav Adolf, så vill jag våga liv och blod för eder och fäderneslandets räddning.» Ett ögonblick av tystnad — ett ödesdigert ögonblick. Då ljuder en röst: »Vi våga liv och blod till Ers Maj:ts tjänst!» Det löftet följes av ett skallade: »Ja — Gud bevare Ers Maj:t!»

För några av officerarne var dock denna stund en svår prövning. En löjtnant svimmade, och en kapten vägrade att avlägga den trohetsed, som konungen förestavade. Förgäves försökte Gustav själv övertala honom. Han föredrog att avlämna sin värja och gå i arrest.

Därefter gick konungen, åtföljd av officerarne, ut på stora borggården, dit både den avgående och den nya vakten marscherade in. Sedan slottsportarna stängts, vände konungen sig till soldaterna med ett tal av samma innehåll som det förra och tillsporde dem, om de ville med honom våga liv och blod till hans och rikets räddning. Ett enhälligt ja och »Leve konung Gustav!» var svaret. Därefter avlade även de ny trohetsed.

Samtidigt var emellertid rådet samlat på slottet för att justera instruktionen för Funck. Men konungen dröjde så märkvärdigt länge. Senatorerna började bli otåliga. Riksrådet Wallwijk, som satt nära fönstret, hörde ett misstänkt buller nere på borggården, och vad han såg, när han tittade ut, föranledde honom att säga till sina ämbetsbröder: »Gode herrar, Kungl. Maj:t justerar vårt protokoll nere i högvakten. Han spar oss besväret, och vi kunna sluta.» Riksrådet Kal-

ling, som förde befälet över trupperna i huvudstaden, skyndade då ned till rapportsalen för att se efter, vad som var på färde, och hälsa Hans Maj:t, att riksrådet väntade på honom. Han slapp icke in, men konungen lät hälsa honom, att han ämnade komma upp till rådet, när han talat med sina officerare, och att Kalling kunde gå upp förut. Kalling gjorde så men lade märke till, att några officerare följde efter honom ända in i rådsförmaket. Vad månede allt detta betyda? Han vill skicka efter vakthavande kaptenen, men de efterhängsna officerarne låta honom veta, att detta inte går för sig, och att konungens vilja är, att riksråden skola stanna kvar i rådssalen. Kallings hotelser ha ej den ringaste verkan. Kort därefter infinner sig också en officer med 30 man och besätter alla utgångarna till rådets samlingsrum, och på Kallings fråga svarar kaptenen endast, att konungen befallt honom hålla rådet under bevakning men icke att ge några förklaringar.

Kung Gustav hade emellertid icke glömt bort sina rådgivare. Klockan 12 lät han servera middag för dem. Men »rådets aptit var icke synnerlig», anmärker en berättare helt torrt.

Samtidigt härmed var även sekreta utskottet församlat i sin lokal på Riddarhuset. En av dess ledamöter avbröt förhandlingarna med det meddelandet, »att tidning inlupit om någon besynnerlig händelse, som sig på kungl. slottet tilldragit». Kort därefter infördes i utskottet en löjtnant, som visste berätta om händelserna på slottets borggård. »Herr kammarherren baron von Essen äskade endast den proposition av herr baron och lantmarskalken, att sekreta utskottet måtte åtskiljas. Herr baron och lantmarskalken föreställte sekreta utskottets samtliga ledamöter att iakttaga den ed och plikt, de Gud och fäderneslandet skyldige voro. Sekreta utskottet åtskildes.» Så lyder den sista anteckningen i det ryktbara utskottets protokoll, uttrycksfull i all sin korthet. Det är, säger Odhner, vår främste forskare på den gustavianska tiden, »dödsdomen över frihetstidens statsskick, avkunnad av en bland dess förnämsta representanter. När denne icke sade ett ord, icke lyfte en arm till dess försvar, så kunde man ej begära, att andra skulle göra det.»

Axel von Fersen, som dock ej själv befann sig i Stockholm vid tillfället, har i sina memoarer en mera dramatisk skil-

dring av det mäktiga utskottets upplösning efter underrättelserna om vad som hänt på slottets borggård. Så här lyder hans framställning: »Förtvivlan och förskräckelse bemäktigade sig allas sinnen. Var och en lämnade sin plats. Präster och borgare störtade sig fram i vild oordning. Det patriotiska nitet och frihetskänslan visade sig uti att hinna till dörren och fly undan för att rädda sig. Lantmarskalken återkallade dem fåfängt till ordning för att överlägga om den närvarande belägenheten. Man var döv för hans kallelse, och han stannade ensam kvar med sekreteraren.»

De myndiga män, som nyss haft hela Sveriges rikets väl och ve i sina händer, skingrades åt olika håll. Överlämnade åt ensamheten, blevo flere av dem såsom rör, de där drevos av och an av vinden. Så borgmästar Sundblad från Sigtuna, fast han var måg till självaste Renhorn. Själv har han fått ett fullt eftermäle. Dåvarande notarien, sedermera stadssekreteraren i Stockholm Hochschild kallar honom i sina memoarer »en av de fulaste uslingar vid denna riksdag». Han larvade med skräcken i sig ända ut i Solnaskogen, där han uppfiskades av en patrull, som tog honom med sig och stoppade in honom i högvakten. Där träffade han ett par av de mäktigaste prostarne och en del andra kamrater från utskottet, alla nu betydligt mindre viktiga än vanligt.

Överståthållaren friherre Rudbeck försökte först på rådhuset och sedan på gatorna mana folk till försvar för friheten. Men då ingen lyssnade till hans röst, satte han i stället sitt hopp till de oskäligen djuren i kungliga stallet. Han skulle åtminstone vara man för att Hans Maj:t med svit inte skulle få nödiga ridhästar och befallde till den ändan, att portarna till kungliga stallet skulle stängas. Men här posterade redan en källarmästare Heimberger, som var s. k. officer vid borgerskapets kavalleri och med entusiasm erbjudit konungen sin tjänst. Han frågade helt obstinat, av vem herr överståthållaren hade sådana order. »Av mig själv», svarade Rudbeck. I detsamma kom befallning från konungen att föra ut hästarna, i kraft varav Heimberger ropade: »Konungens ordres gå före överståthållarens. Portarne upp och hästarne ut!» — »Sålunda var», säger ett ögonvittne bland riksdagsmännen, »honom allting emot, och tog därför säkraste partiet att begiva sig hem med några sina vänner att äta middag.»

Under måltiden anlände en överste och förklarade honom arresterad i konungens namn. Rudbeck lämnade helt fogligt värjan ifrån sig, satte sig i en väntande hyrvagn och for så stilla och obemärkt upp till kungliga slottet. Där fick han överstemarskalkens rum att bebo och rönte även i övrigt, i likhet med samtliga de arresterade, ett synnerligen vänligt bemötande.

På liknande sätt gick det den bålde general Pechlin. Sedan han förgäves sökt komma över till Skeppsholmen och taga ledningen där, for han som en skottspole av och an mellan olika platser i staden. Men då han överallt fann sig förekommen av konungen, tog han i desperation en båt och lät ro sig till Liljeholmen. Därifrån fortsatte han till fots vid pass en kvarts mil, tills han träffade en bonde, som kom åkande från Stockholm. Honom övertalade Pechlin att skjutsa sig till Södertälje, och därifrån bar det i väg, som om han haft elden efter sig. Målet var nu hans småländska hembygd, där generalen hoppades samla landskapets tre regementen under sitt befäl och med dem kväsa angreppet på »friheten». Men konungen hade givit order om hans efterspanande och återförande till Stockholm, och när den gamle räven uppenbarade sig i Jönköping i hopp att bemäktiga sig därvarande fästning och förråd, blev han arresterad i själva stadsporten. Där posterade nämligen en gammal politisk motståndare, en kapten, tillsammans med ett par andra officerare och några artillerister. Gripsholms slott blev nu Pechlins vistelseort. I samma rum, där fordom Katarina Jagellonica en gång haft sin boning, fick den kombinerade Hatt- och Mösschefen tid på sig att begrunda lyckans underliga omskiten.

Att fången icke for illa kan man förstå av riksmarskalks-ämbetets skrivelse till slottsförvaltaren på Gripsholm den 28 augusti 1772. Där meddelas Kungl. Maj:ts befallning, att general Pechlin jämte de tre officerarne, som bevakade honom, »skulle åtnjuta spisning tvenne gånger om dagen, nämligen middag och kväll, med fyra rätter vardera målet samt fyra buteljer vin om dagen, bestående av två buteljer pontak¹ och två dito franskt». För den skull översändes samtidigt till förstärkning av förråden på slottet »sextio buteljer vin,

¹ Ett rött Bordeauxvin.

sex lipund vetemjöl och tolv d:o skrätt rågmjöl, en westfahlisk skinka samt något metvurst.

*

Men vi återvända till händelserna i Stockholm, för att följa Gustav i hans förehavanden. Efter händelserna på slottets borggård slogos slottsportarna upp, och man såg konungen i spetsen för vaktparaden komma utridande. Han hade lagt befälet på hjärtat: »Om det gäller att bruka vapnen, så kommen ihåg, att det är mot medborgare, I striden!»

Överallt där konungen, omstrålad av sommarsol, rider fram genom sin fagra huvudstad och tager trohetsed av trupper och myndigheter, trängas folkskarorna kring honom under glädjerop: »Leve konungen!» Ja från fartygens master och tågverk hälsa honom matroserna med viftningar och hurraprop. Konungen har knutit om sin arm en vit bindel till igenkänningstecken för sina vänner. Snart bäres den vita bindeln av alla Stockholms invånare.

Överallt, där konungens kungörelser uppläsas, höras bifallsrop vid underrättelsen, att han vill frälsa riket från partiväsendet. Det är icke en statsvälvning blott — det är en fosterländsk högtid.

»Det fanns dock även», skriver vårt förut citerade ögonvittne, »somliga, som stodo där stumma och handfallna, lupo av och till ropande: 'Friheten, mina herrar, vår fattiga frihet!'»

Mera hjältemodig var en vice häradshövding, som hävde ur sig en mordisk hotelse, då han såg konungen rida förbi. Men det blev tyst, när han kände sig gripen av kraftiga händer och vederbörligen inburad. Han frigavs efter ett par månaders lugnande vistelse inom fyra väggar och avlägsnades till Pommern som tulltjänsteman. Det får väl antagas, att mannens kraftiga munläder gjorde honom till en hälsosam skrämbuse för alla smugglare.

*

Det hopp, som Mössorna satte till sjövapnet, kom på skam, det som allt annat. Många av flottans officerare tillhörde

Mösspartiet, och en av rådsherrarne var chef för Stockholmseskadern. Men när avgörandet kom, satt han instängd i råds-kammaren, och Tersmeden förde högsta befälet på Skeppsholmen.

»Tersmeden, tung och tjock och lång,
är amiral och barlast på en gång»,

sade en samtida skämtare. Det första han gjorde var att låta draga upp vindbryggan mellan Skeppsholmen och Blasieholmen för att få vara i fred för ovälkomna besökande. Knappt var detta gjort, förrän general Pechlin tillsammans med greve Hessenstein syntes på andra stranden. Men då de sågo sig vara förekomna, vände de hastigt om.

När de Mössvänliga sjöofficerarne sågo, hur Tersmeden avstängde förbindelsen mellan land och Skeppsholmen, hur han placerade laddade kanoner vid brofästet och utsatte vaktposter runt om på holmens stränder, »began de», säger han, »med knot och morr över mina anstalter».

Men han tystade ned dem med hotelser att arrestera den, som visade sig uppstudsigt. »Vägrar någon vidare», sade han i barsk ton, »så följer jag krigsartiklarna och skjuter honom för huvudet.»

Sina trogna av såväl befäl som manskap samlade han vid bommen och avbidade bara med spänning att få höra något fröjderop från slottet såsom signal. »Änteligen», säger han, »kom den glada stunden, att vi alla hörde ett starkt hurra och 'Gud välsigne konungen'.»

Då berättade han för sitt folk, vad som hänt på slottet, och att glädjen däröver alltmer tilltog i staden, »såsom ni alla höra», tillade han — och det argumentet tog nog skruv mer än något annat. Alltnog: han lyckades driva det därhän, att hela kåren svor konungen trohetsed. Därefter ställde han till en frukost för såväl officerare som manskap, och man drack konungens skål.

Nu var konungen herre över hela den väpnade styrkan inom huvudstaden och hade blott att trygga sig mot övrumpling. Alla viktigare platser inom staden besattes med vaktposter. Kanoner uppställdes på borggården, på torgen och vid broarna, och vid Norrtull förlades 300 man med två kanoner för att hejda Upplänningarne, ifall de skulle komma. Men de

kommo aldrig. Konungen sände dem till mötes generalmajoren och landshövdingen Ramsay med befallning, att de skulle återvända till sina hem. De särskilda kompanierna hade ännu icke hunnit att stöta tillsammans. Ramsay träffade det ena efter det andra och förmådde dem utan svårighet att avlägga den nya trohetseden till konungen och sedan göra helt om marsch. Sörmlänningarne fingo samma order och lydde lika villigt.

På rikssalen.

Två dagar därefter samlades ständerna på konungens kallelse på rikssalen. »Alla fönster åt borggården voro öppnade, och på sistnämnda ställe voro kanonerna uppdragna med mynningarna emot rikssalen. Vädret var ävenså gynnande, att röken av luntorna nog kändes i salen», berättar Hochschild i sina memoarer. Situationen gav sedan kammarherre von Essen anledning att säga konungen, att några invändningar mot revolutionen ej kunde göras, eftersom konungen ju haft den »kanoniska rätten» på sin sida.

Gustav trädde in i rikssalen. »Klädd i sin kungliga dräkt», — så berättar Skjöldebrand i sina memoarer — »satte han sig på tronen med all möjlig värdighet och lät med otrolig konst manteln falla å ömse sidor i de mest anbragta veck, som en målare kunnat önska att taga till modell. Han lutade sig något tillbaka, och med en blick av behagfullt lugn såg han på rikets församlade ständer, som redan hade inlagit sina rum. Han bytte flera gånger om attityd men alltid lika konstmässigt och utgörande ämne för målning. Äntligen, då alla voro komna, började han, långsamt och med en ljudfull röst, som man ej kunde tro honom äga, att uttala de titlar, som tillkomma vart stånd, varpå följde ett verkligt vältalighetsstykke, som han utsade med den konst, att vart ord hördes tydligt och gjorde sin tillbörliga verkan. Och den bäst beräknade ceremoni av det höga slaget på en teater, med dekorationer, kostymer och allt hade ej kunnat göra en fullkomligare effekt.» Hans tal började sålunda:

»Uppfylld av den innerligaste bedrövelse över det tillstånd, fäderneslandet sig nu befinner uti, och tvungen att visa eder sanningen i sin fulla dag, då riket står på brädden av dess fall, bören I ej vara förundrade, om jag i dag

Gustav III. Målning av Roslin.

ej mottager eder med glada känslor. Nationen har sedan längre tider tillbaka varit skild genom tvenne partier, vilka delat henne, så att säga, i tvenne folkslag, förenade allenast att sönderslita fäderneslandet. Att befästa sitt välde har varit de rådandes enda mål; ingenting har varit heligt för en av hat och hämnd upprörd menighet. Således har friheten, den ädlaste av mänsklighetens rättigheter, blivit förvandlad uti en olidlig despotism i det rådande partiets händer.

Om således rikets invärtes ställning varit vådlig, huru hisklig är ej dess utrikes belägenhet! Jag blyges att därom nämna. Född svensk och en Sveriges konung, borde det vara för mig en omöjlighet att tro, det främmande avsikter kunde råda på svenske män, än mer att de nedrigaste medel därtill brukade blivit. I kännen, vad jag menar, och min blygsel är för eder nog för att finna, i vad nesa edra misshälligheter nedsänkt riket.

Den Högste själv har synts förtörnad av de stridandes orättvisa. Jorden har nekat sin gröda, och en dyr tid med hunger och nöd har tryckt hela landet. Långt ifrån att i tid tänka på bot, då jag däruppå yrkade, haven I synts mera uppmärksamma att utöva eder egen hämnd än att tänka på deras hjälp, som eder befullmäktigat. På ett sådant sätt har ett helt år tillbragts under en för landet ganska tung riksdag utan att på något sätt vara nyttig. I en sådan belägenhet, och då riket och den rätta friheten och säkerheten stodo i största fara — för att ej tala om mitt liv — har jag ej funnit annan utväg än, näst den Högstes bistånd, att gripa till de medel, som hulpit andra frimodiga folkslag och fordom Sverige självt under Gustav Vasas fana, från ett olidligt välde och förtryck!»

Ett sådant strafftal hade ständerna icke fått höra från tronen sedan den ryktbara riksdagen i Västerås 1527.

Konungen slutade med en försäkran, att det blott var självsvaldet men icke friheten han ville avskaffa. Förden skull lät han inför ständerna uppläsa ett förslag till den nya regeringsform, som han utarbetat. Denna grundlag blev enhälligt antagen och besvuren av ständerna.

»Så hade», säger Malmström, »samma ständer, som i sex månader tvistat om några ord i konungaförsäkran, nu måst utan överläggning antaga en hel ny regeringsform, sedan den

hört den en enda gång för sig föreläsas.» De riksdagsmän, som skulle velat motsätta sig den, de kunde eller vågade det ej, ty konungen hade ju trupperna och folket på sin sida. Så hade ständernas makt ramlat, utan att en enda kraftig hand höjts till dess försvar. Ett nytt tidevarv i Sveriges historia börjar.

Utan något motstånd, utan det ringaste upplopp eller oordning, utan att en droppe blod spillts, hade frihetstidens statsskick blivit omstörtat. Gustav hade, som Schüek säger, »segrat nästan blott genom makten av sin personlighet, genom ungdomens ljusa tro på livets ideala makter».

De arresterade blevo frigivna. De »förhatliga och vederstyggliga» partinamnen Hattar och Mössor förbjödos. Alla politiska straffdomar blevo upphävida, och Rosenkammaren och andra pinofångelser förstörda: försoning och endräkt var Gustavs lösen. Ej ett spår av agg och hämndlust mot hans forna motståndare.

Gustav hade under revolutionsdagarna överträffat även hans varmaste vänners förväntan. Fastän ung och oerfaren, hade han med ett slag visat sig vuxen alla svårigheter. Natt och dag hade han varit i verksamhet. Ingenting hade han glömt, ingenting förbisett. »Hans Maj:t hade ingen moment ledig», säger Tersmeden, »ty om dagarna var han sysselsatt med rikets ställande i ordning och om nätterna att själv i egen hög person rida omkring i staden till klockan 2 för att tillse, att allt var tyst, stilla och i ordning. Det var obegripligt, huru herren stod ut med alla dessa ansträngningar.»

Mitt under farorna och de brådskande bestyren hade han haft tid över för att lugna den oro, som de arresterades anhöriga måste känna. Till friherrinnan Rudbeek skrev han själv en biljett, att ingenting skulle vederfaras hennes man utom några dagars instängning. Andra anhöriga till de arresterade lugnade han genom muntliga hälsningar av samma innebörd.

Stämningen ute i landet och bland ständerna.

Budskapet om statsvälvningen mottogs överallt i landet som en befrielse. Man hade hunnit ledsna på att regeras av partifanatiska präster och borgare, som använt plenum efter plenum till att förfoga över statens ämbeten eller avkunna straff över politiska motståndare men icke kunnat bringa

Allegori över statsvälvningen 1772. Målning av Taraval d. y.

verksam hjälp åt ett folk, som kämpade med hunger och nöd. Var detta den frihet, som entusiasterna för ständerväldet drömt om? Nej, för en sådan »frihetstid» måste man betacka sig. Nu levde man i ett glädjerus och sjöng med varma hjärtan Bellmans versar:

»Gustavs skål!
den bäste kung, som Norden äger.
Han ej tål,
att viktskåln ojämnt väger», o. s. v.

De våldsgärningar, som vid samma tid föröfvades mot det arma Polen, öppnade svenska folkets ögon för den avgrund, vid vars rand man stått, och sinnena fylldes med tacksamhet mot räddaren. »I några år voro svenskarne så lyckliga, att

de själva kände det, vilket de sällan göra» — för att tala med excellensen Skjöldebrand.

Lovisa Ulrika var stolt över sin son. Vid underrättelsen om statsvälvningen utbrast hon med glädjestrålände ögon: »Se, vilken son jag har! Jag förlåter honom allt — det är min son!»

*

Den allmänna hänförelsen meddelade sig till ständerna, vilka nu voro som andra människor. Så gott som alla tycktes livade av nit att göra det bästa möjliga för riket i dess helhet, och riksdagsarbetet gick undan med fart. I bondeståndet angavs tonen vid första sammanträdet efter statsvälvningen med psalmen »Si, huru gott och ljuvligt är, att bröder kunna samsjas!» Och i borgarståndet lade man märke till, hur en mer än lovligt myndig ålderman i vällovliga garvarskrädet, som fått tillbringa ett par dagar i enrum, nu var som smältande smör och erinrade sitt stånd om skriftens ord, att »lydnad är bättre än offer och hörsamhet bättre än det feta av vädrar».

Oredan i penningväsendet ansåg man sig säkrast få botad genom att överlämna åt konungen att efter bankofullmäktiges hörande vidtaga de åtgärder, som skulle kunna återge ett fast värde åt penningen.

För att kraftigare kunna möta hungersnöden medgävo ständerna konungen rätt att i tider av tryckande spannmålsbrist förbjuda husbehovsbränning för kortare tid. Det brännvinsförbud, som ständerna icke av några föreställningar, någon hungersnöd, låtit förmå sig att bifalla, så länge de voro maktägande, det hade de nu helt och hållet lämnat i konungens skön att utfärda. Bönderna hade dock endast genom konungens personliga ingripande kunnat förmås att ge med sig. »Det vore ömt att binda munnen till på oxen, som tröskar, ty arbetaren är sin lön värd. Den saft, som pressas av jordens avel, skördad i bondens anletes svett, den vore han berättigad att få smaka», och »ett måttligt bruk av brännvin vore bondens bästa kur och apoteque». Så resonerade de gode odalmännen över nästan hela linjen. Anders Torbjörnsson yttrade, att folket i hans landsort »ansåg denna förfriskning numera nästan outhärlig» under sitt fiske och

isynerhet under sillsaltningstiden. Han »beklagade, att han näppeligen tordes resa hem, ifall så händer, att dess fattige hemmavarande fiskare ej till nödortft få nyttja denna vara».

Med kraft ingrep regeringen även på flere andra sätt mot hungersnöden, framför allt genom att köpa in spannmål från utlandet och dela ut. Men det förslog icke. På vintern blev nöden i somliga landskap så svår, att folket måste stilla sin hunger med bark, knoppar och halm. Värst var tillståndet i Dalarne och Dalsland. Från dessa trakter inrapporterades det, att soldaterna voro så utmattade av svält, att de under övningar ramlade omkull. På somliga ställen blevo bönderna i sin förtvivlan och sitt hat mot frälsemännen uppstudsiga. Frälsebönderna rotade sig tillsammans och vägrade att erlägga skatter, dagsverken och körslor. I Savolax och på en del andra platser måste regeringen t. o. m. använda vapenmakt mot dem.

Lyckligtvis gav sommaren 1773 en god skörd, och tack vare den övervanns en av de svåraste nödarstider, som svenska folket någonsin genomgått. Dödligheten till följd därav var den största, som förekommit i Sverige, allt sedan tabellverket upprättades, och dess följder äro än i dag märkbara.

Den 9 september åtskildes ständerna. I själva riksdagsbeslutet uttalades tacksägelser till konungen, som »genom sitt mannamod frälsat sitt rike på brädden av dess undergång och krossat de bojor, som tryckte fria medborgare». Med sådana känslor såg svenska folket »frihetens» tid lykta.

Men ryske ministern i Stockholm klagade i sina depescher bitterligen över sina forna vänners falskhet, de där nu uppträdde med den vita bindeln om armen och ej ens vågade besöka honom. Han kände sig så ensam och övergiven. Hans hopp stod till att man med hjälp av ryska, danska och preussiska deklarationer skulle kunna lyckas anstifta uppror i gränsprovinserna: i Finland, Pommern och Skåne. Detta föreslog han både sin egen regering och de främmande ministrarne. Ja han yrkade på sådana tvångsåtgärder från rysk sida som att förbjuda all spannmålsexport till det hungerrande Sverige.

* * *

Det är ingen fråga om att ej 1772 års statsvälkning i och för sig var ett ont liksom alla andra statskupper och revolutioner, liksom all blodsutgjutelse och alla våldshandlingar över huvud taget, liksom giftet, som läkaren måste tillgripa för att fördriva ett värre ont ur den sjuka kroppen. Man kan ej annat än beklaga, att det lovande arbete på de sociala motsatsernas utjämnande, som Mössorna påbörjat, därigenom blev avklippt. Men ändå smärtsammare är det att bevittna, hur det parti, som skulle leda reformarbetet, till den grad vanskötte riksstyrelsen i övrigt, att både den enskildes välfärd och statens bestånd svävade i största fara. Man måste beklaga, att en korporation lika väl som en individ har så svårt för att bruka makten med måtta, när den blir allsmäktig. Man måste beklaga, att den gärna visar benägenhet att upplösa sig i en samling egoistiska individer, vilka var och en söka tillskansa sig och de sina största möjliga fördelar. Enstaka upplyftande exempel på oegennyttia räcka icke till för att bryta regeln. Vad man alltså ytterst måste beklaga är den mänskliga egoismen, som vållat och vållar så många olyckor, så många brott, så mycken blodsutgjutelse, därest den ej hålles i schack genom en kraftig motvikt.

Det är ju möjligt, att det offentliga ordet i kraft av den unga tryckfriheten med tiden skulle kunnat växa sig starkt nog att utöva kontroll på statslivet och bilda motvikt mot de härskandes egoistiska böjelser. Men även om så varit fallet, så är det säkert, att Sveriges yttre läge vid denna tid var sådant, att vårt land icke hade tid på sig att genomgå en långvarig inre kris. De kämpande huvudpartierna hade bägge låtit främmande makter få alltför stort insteg i Sverige för att kunna lösgöra sig från det farliga greppet. Och när ett lands självständighet står på spel, då måste räddningen från undergång gå före allt annat. Då måste ont med ont fördrivas.

Litteratur. Gunnar Julin, Gustaf III och Jakob Magnus Sprengtporten (Historisk tidskrift för år 1903).

Händelserna i Kristianstad 1772. Anteckningar av Johan Christopher Toll (Samlingar utgivna för de skånska landskapens historiska och arkeologiska förening av Martin Weibull: IV; häft. kr. 1: 50).

Gunnar Suolahti, Sprengtportens statskupp och andra essayer. Svensk övers.; häft. mark (finska) 12: 50.

En rikt begåvad men olycklig man.

MEDAN alla människors uppmärksamhet var riktad på vad som timade i Sveriges huvudstad, hade den ursprungliga men misslyckade revolutionsplanens upphovsman, Sprengtporten, nästan blivit glömd. Dock icke av Gustav. Han skrev till honom ett brev, vari han redogjorde för skälen till att han måst på egen hand utföra statsvälvningen, och försäkrade, att detta ingalunda minskade hans tacksamhet, vilken han ej skulle dröja att bevisa i gärning. »Det är Eder, näst Gud», skrev han i översvallande glädje, »som jag har att tacka för mitt rikets räddning. Utan Eder skulle jag aldrig vågat företaga detta verk.»

Först den 30 augusti hann Sprengtporten fram till Sandhamn. Där möttes han av ett nytt brev från konungen med uppmaning att segla upp till Stockholm och landstiga vid Skeppsholmen, där konungen i hela huvudstadens åsyn ville mottaga honom såsom sin och statens räddare. Men envis motvind gjorde det omöjligt för Sprengtporten att arbeta sig fram längre än till Dalarö. Där mötte honom Tersmeden. Amiralen hade erbjudit sig a't fara dit, då han hörde på konungen, att denne var orolig för Sprengtporten, »som intet var någon sjöman» — orden äro naturligtvis amiralens. Tersmeden berättar om sitt möte med honom den 6 september: »Jag träffade honom på gästgivaregården. 'Hur mår kungen?' frågade han, i det han embrasserade¹ mig och utbrast i de horriblaste exclamationer² över fartygen. Han hade nu 16 dagar varit från Sveaborg.

Änteligen fick jag honom litet sansa sig från dess grueliga svordomar och utlätelser. Länsman fick hans stränga befallning att till i morgon bittida skaffa så många vagnar som möjligt.» Tersmeden berättade nu för Sprengtporten om händelserna i Stockholm, och denne »beklagade sitt vidriga öde att ej fått deltaga uti ett så stort företagande».

Följande morgon kom skjutsen, 32 vagnar stark, så att en stor del av manskapet kunde få tura om att åka, och

¹ Omfamnade. — ² Utrop, utgjutelser.

så gick marschen landsvägen fram. En halv mil utanför Skanstull var konungen Sprengtporten till mötes och dubbade honom på stället med dragen värja till kommandör av svärdsorden.

Den gustavianske memoarförfattaren Adolf Ludvig Hamilton gör härvid den reflexionen, att det var nära galgbacken, som konungens värja sålunda blottades för Sprengtportens skull. »Ett helt olika svärd hade här blivit blottat i helt olika avsikt, om lyckan varit oblid», tillägger han. Kort därpå blev Sprengtporten utnämnd till generallöjtnant och chef för gardet efter Axel von Fersen.

Även de övriga, som vågat liv och ära för statsvälvningen, fingo ymniga vedermälen av konungens tacksamhet: Helli-chius adlades med namnet Gustafsschiöld och befordrades till överste. Toll utnämndes till ryttmästare. En mängd officerare befordrades till högre grader. Gardets officerare avancerade allesammans två steg på en gång, så att fänrikarne blevo kaptener, löjtnanterna majorer o. s. v. Underofficerarne hugnades med medaljer och livstidspensioner, manskapet med en dukat var.

Sprengtporten var dock aldrig riktigt nöjd med sina belöningar. Hans äregirighet var sårad genom att han kommit för sent. Nu framstod ju konungen ensam inför all världen som revolutionens hjälte. Den nyvordne generallöjtnanten och kommandören gick och grämde sig och blev sur och bitter. Överallt vädrade han intriger och förföljelse, och i sin självbiografi skriver han, att det var, »liksom hade hela världen conspirerat emot mig». En dag på våren 1773 tog sig hans misstänksamhet utlopp i en avskedsansökan, åtföljd av bittra förebräelser mot konungen. Men Gustav, som kände sin man, tog saken lugnt och fick honom att ta reson, dock blott till en tid. Misstankarna vaknade igen, och en struntsak, ett slagsmål mellan gardister och hans dragoner, gav anledning till en ny avskedsansökan, ett år efter den första. Dessförinnan hade han varit i tvist med gardesofficerarne och erbjudit sig att duellera med dem allesammans så långt han orkade.

Sprengtporten kom i allmänhet lätt i utmaningstagen. Bland hans efterlämnade papper finns en liten karaktéristisk biljett, som han skrivit till obekant adressat. Den har

följande kraftiga formulering: »Du infama niding! Om du har så mycket hjärta i ditt bröst, som du har infamie i din själ, så möt mig i skogen emellan Solna kyrka och Norrtull på själva landsvägen klockan precis halv 3 i dag eftermiddagen att med värjan eller pistolen i näven försvara dina infama gärningar och därför få din förtjänta lön! Tag bägge delarna med dig, och om någon vill vara din sekundant, så låt honom följa med, men ej mer än en, ty flera tager jag ej med mig! Om du ej kommer, så deklarerar jag dig för en infam Jeanfoultre för hela världen. Brevbäraren kan säga, vem jag är.»

Sprengtportens nya avskedsansökan var ej mindre sårande för konungen än den förra. Generalen förebrädde Hans Maj:t i indirekta ordalag både orättvisa och otacksamhet. Med fullt fog sade Gustav till Karl Fredrik Scheffer, att han nu i »halvtannat år tålt av Sprengtporten vad en enskild man icke skulle tåla». Men konungen visade alltjämt samma beundransvärda tålmod. Han återställde ansökningen och besvor i ett brev generalen att taga sitt förnuft till fånga och ej förstöra sin framtid. Sprengtporten insåg återigen, hur illa han burit sig åt, och bad om förlåtelse. Men vid sin avskedsansökan fasthöll han med finsk envishet. — Nu måste hans anhållan beviljas. Det var med tungt hjärta, konungen tog det avgörande steget. Men han tilldelade honom ej blott den lagliga pensionen utan dessutom en särskild pension av 30,000 daler s. m. årligen. Det var sannolikt den största pension, som dittills förekommit i Sverige. Härom underrättade han Sprengtporten genom ett nytt brev, vari han försäkrade generalen om sin oföränderliga vänskap och tacksamhet och förklarade, att det var honom ensam näst Gud, »som den äran tillkom att hava frälsat vårt gemensamma fädernesland». Men Sprengtporten skickade tillbaka pensionsbrevet och anhöll som en nåd, att konungen ville nedsätta beloppet till en ringa summa. Gustav III lät dock ej rubba sig från sin föresats att belöna sin medhjälpare kungligt, och generalen bekvämade sig slutligen till att uppbära pensionen.

Med en avskedsaudiens under tårar å ömse sidor slutade förbindelsen mellan Gustav III och hans förnämste medhjälpare vid revolutionen efter att ha varat i knappa två år.

Sprengtportens utomordentliga gåvor hade ännu länge bort komma Sverige till godo, ty han var dock endast 47 år gammal. Men det var hovets hala tiljor, som bragt honom på fall. Hovlivets av intriger mättade luft var farlig för en av naturen så misstänksam man. Själv kände han också vid sin utnämning till gardeschef från första stund, att »hovlevnaden», såsom han säger, »ej passade ihop med min smak för arbete, och att jag dessutom saknade hos mig de talanger, som erfordrades för en man uti en så lysande post i den stora världen. Jag gav konungen därför tillkänna mitt bekymmer i den delen och undanbad mig denna stora nåd, men herrn ansåg detta såsom en blott modestie.»¹ Gustav lät ej rubba sig i sin föresats, ty dels hoppades han, att den kraftfulle Sprengtporten skulle rycka upp disciplinen inom det regemente, som borde tjäna till föredöme för de andra, dels ville han på den viktiga posten som chef för sina livtrupper ha en man, som visste med sig, att hans egen existens berodde av att statsvälningens resultat bleve bestående.

*

I ensamheten efter sitt avskedstagande gick Sprengtporten och bara grävde och grävde i sig själv och sitt förlutna liv. Allt bittrare blev han till sinnes, och bitterheten tärde på hans hälsa, som blivit rubbad genom en svår blyssyr i vänstra axeln, vilken han fått i pommerska kriget. Det hade dröjt över ett år, innan den läktes, och sedan gick den ideligen upp igen. Vid samma tillfälle hade han också fått en nervechock, och som minne av vad han genomgått drogs han med hjärtlidande och spasmer. Han levde i en ständig ångest för att hans hjärta skulle brista. Musik var det enda, som förmådde döva hans plågor. En badresa, som han företog till Aachen och Spa, förmådde icke hjälpa för ett ont, som satt så djupt. Han återkom därifrån på hösten 1774 sjuk till kropp och själ. Han bosatte sig på Biskopsudden på Djurgården och levde där som enstöring, ruvande över sin förfelade levnad. Konungen besökte honom dock en och annan gång och försökte skingra hans dystra tankar.

¹ Blygsamhet.

År 1781 fick han en ny anledning att frossa i bitterhet och förgrämdhet. Han inkom då med en ansökan att, vid sidan av den stora pension han åtnjöt av konungen, även erhålla av arméns pensionskassa så väl pension som ersättning för sitt översteackord. Kassans styrelse avstyrkte på goda grunder bådadera, men konungen biföll Sprengtportens ansökan med den egenhändiga förklaring, att generalens förtjänster vore så utmärkta, att han stode över alla regler. Sprengtporten fann det i resolutionen begagnade ordet »utmärkta» tvetydigt och önskade ett annat uttryck. Även det beviljades. Men inte ens nu var han nöjd. Resolutionen var i alla fall skymflig för honom, påstod han och misstänkte, att konungen med avsikt begagnat tvetydiga ordalag. Nu duggade det inlagor, och konungen orkade till slut ingenting annat göra med dem än lägga dem till handlingarna. Då började Sprengtporten i sina skrivelser inblanda hotelser: Gud skulle hämnas hans lidande; han ville avstå från allt, vad han av konungen mottagit, och flytta utrikes m. m. Till sist blev han alldeles ursinnig och inlämnade på hösten 1783 till konungen ett brev, vilket torde vara en av de oförsyntaste skrivelser, som ostraffat avgivits till en konung. Han skyllde där sitt livs stora olycka på att han riskerat sitt huvud »för att skaffa mera makt åt en orättvis och grym härskare, som lönat mig därför med att förbittra min levnad och taga livet av mig. Jag önskar», utropar han, »att minnet av Er grymhet aldrig lämnar Er utan varje stund för Er framkallar bilden av en döende gubbe, mördad på vägen till sin dödsbädd av en barbarisk hand.» På högre ort fruktade man nu för att han skulle ta sig för några brottsliga handlingar och lät övervaka hans göranden och låtanden.

Ibland kom han upp på slottet och uppträdde så konstigt, att man ej kunde tro annat, än att hans förstånd var rubbat. En gång infann han sig i drabantsalen, klädd som en kväkare i en lång igenknäppt vit rock och med håret vilt och tovtigt. Ängslig, att han ej skulle bli mottagen, gick han garderobsvägen och lade sig mitt i trappan, så att de passerande måste kliva över honom. Efter två timmars väntan fick han audiens i lilla sängkammaren. Knappt hade han kommit in, förrän han kastade sig på knän och ansikte ned för konungens fötter, och det upprepade han flere gånger. Gustav sökte få honom

att taga reson, men när konungen hållit på därmed i en hel timme utan resultat, måste han själv gå för att bli av med den efterhängsne vettvilligen. Dagen efter audiensen skrev Sprengtporten ett förtvivlat och rörande brev till konungen, som svarade i tröstande ordalag.

Självplågare, som den en gång så kække krigaren blivit, älskade han att tala om sig som döende. Vilket i längden verkade enformigt, eftersom hans livstråd höll ända till 1786.

*

Inför åsynen av Sprengtportens nattsvarta otacksamhet mot Gustav III känner man till en början en hjärtlig motvilja mot mannen. Men tränger man närmare in i hans själsliv, så förbytes antipatin i övervägande grad till medkänsla med en djupt olycklig människa. Med fin psykologisk blick konstaterar Schück, att på botten av Sprengtportens orsonliga uppträdande ligger en självanklagelse för att han varit tanklös i sina beräkningar, då han gjorde upp sin revolutionsplan, och lättsinnig i sitt utförande av den. Han kände med sig, att det var därför, som planen misslyckades och han själv ej fick vara med om framgången. Men denna självanklagelse tystas alltid ned av en annan inre röst, som kommer från mannens gränslösa ärelystnad. Och så rasar i hans själ denna kamp mellan hans bättre och sämre jag, som slutar med att sönderslita honom. Självanklagelsens demon säger honom, att han i själva verket ingen belöning förtjänat, och varje hedersbevisning från konungens sida verkar därför som en tyst förebråelse. Men så mycket högre ropar då ärelystnaden på erkännande, på ärebetygelser och åter nya ärebetygelser för att tysta ned självanklagelserna. Dessa taga dock överhand och övergå till förföljelsemani. I varje person, Sprengtporten möter, ser han en anklagare och vedersakare.

Sprengtportens öde skulle nog aldrig gestaltat sig så olyckligt, om han ägt en själsgod och förstående kvinna vid sin sida. Men nu fick han gå där ensam och rota i sig själv utan något, som avledde hans tankar åt annat håll. Han yttrar sig om detta ämne i sin självbiografi sålunda: »Inklination¹

¹ Bøjelse.

för det vackra könet var hos mig medfödd. Men det var allenast i mina första ungdomsår, som jag hade tillfället att rätteligen lära känna denna passion. Fattigdom, en trög lycka och isynnerhet trägna arbeten hindrade mig sedermera att efter min önskan frekventera fruntimmerssällskaper. Jag måste i stället låta mig nöja med sådana små bonnefortuner,¹ som i hast och utan svårigheter voro att tillgå, utan all attachement.² Men i längden ådrog jag mig härigenom en ovana och därav följande gêne eller timidité³ uti fruntimmerssällskaper, av vilken jag i framtiden hade mycken olägenhet. Detta levnadssätt överensstämde emellertid bäst med min böjelse till arbete och allvarliga sysselsättningar.»

Gustav avvänder grannarnes hämnd.

KATARINA II, »Rysslands stolta fru», rasade över Gustav III:s oväntade tilltag att försöka undanrycka henne det säkra rovet. Tills vidare måste hon dock hålla god min, ty Rysslands stridskrafter voro sysselsatta i Turkiet och Polen. Men blott tills vidare — sannerligen . . . På Rysslands vink höllo sig även Danmark och Preussen stilla — tills vidare.

Men bägge dessa makter förklarade sig beredvilliga att tillsammans med Ryssland ingripa med vapenmakt mot den konung, som vågat ändra Sveriges författning, och Fredrik II rådde i skarp ton sin systerson att förekomma det hotande dråpslaget genom att frivilligt avstå den makt, han vunnit med sitt »upptåg». Men Gustav svarade sin morbror med ett brev, som ursprungligen uppsatts av Anders Johan von Höpken, en gång för många år sedan författare till den berömda »nationella förklaringen».⁴ I detta brev lät Gustav sin morbror veta, att han hade för ögonen det föredöme, som konung Fredrik själv en gång gav, då Europa sammansvurit sig till hans undergång. »Jag hoppas», heter det, »att Ni skall i mig

¹ Erotiska förströelser. — ² Verklig kärlek. — ³ Förlägenhet eller blyghet. — ⁴ Se bd VI: sid. 69.

igenkänna Edert eget blod.» Ty så kär morbroderns vänskap än vore honom, så vore dock hans aktning honom ändå dyrbarare.

Lovisa Ulrika var eld och lågor för sin son, vars revolutionsbragd hon beundrade. På de varnande brev, som även hon fick från Fredrik II, svarade hon, att hon skulle själv försvara Pommern — det land där hon för tillfället vistades — mot sin egen bror. »Ni skall intaga det — jag tvivlar ej därpå, men det skall ske på bekostnad av mitt blod, och jag skall intill sista andetaget visa mig värdig Eder.» I sin iver ville hon nödvändigt stanna i Stralsund för att själv leda försvaret och kunde endast med största möda övertalas att resa hem till Stockholm.

Det märktes på Fredriks följande brev, att hans släktingars beslutsamma hållning imponerat på honom. Tonen var nu mera dämpad. Han blott rådde Gustav till hovsamhet och lovade att söka lugna ryska kejsarinnan, ett löfte som han utan tvivel också har hållit. Ty han var själv numera ytterst angelägen om att för egen del bevara freden.

Mycket berodde nu på hur Sveriges konung skötte sig i denna farliga tid. Han skyndade att sätta den mest hotade landsändan, Finland, i försvarsskick, så långt de knappa tillgångarna medgävo. Och i anledning av Danmarks rustningar företog han på hösten 1772 krigiska demonstrationer på gränsen mot Norge, varigenom han avtvang danska regeringen en skriftlig försäkran, att den aldrig haft för avsikt att störa freden. Därigenom hade han gjort det så gott som omöjligt för grannen att med heder anfalla Sverige, men å andra sidan gjorde de svenska krigsrörelserna ingalunda slut på Danmarks rustningar, tvärton. Det vilar över denna likom över mången annan episod i Gustav III:s historia ett drag av äventyr, som står i samklang med konungens egen oroliga ärelystnad. Hans livliga fantasi fylldes nu av förhoppningar om lysande framgångar. Kanske skulle han kunna lösrycka Norge från Danmark. Han byggde därvid på det missnöje med danskarnes övervälde, som han trodde sig ha funnit i Norge. Hans förnämste sagesman därvidlag synes ha varit landshövdingen i Närke och Värmland, J. A. Hamilton, som i några år underhållit förbindelser med flere norrmän och själv, förklädd till bergsman, spionerat i grannlandet.

Konungen skall också ha på Ekolsund mottagit en norsk bonde, som bar det mäktigt klingande namnet Starkodder och ansågs vara ett slags talman för missnöjda landsmän. Men allt det där var nu nästan bara såpbubblor.

En viktig åtgärd för att stärka Sveriges ställning var det kraftiga arbete på utvecklingen av sjöförsvaret, som snart började. En stolt örlogsflotta uppväxte, och skärgårdsflottan ökades. Men mera respekt väcktes hos de närgångna vid åsynen av att svenska folket stod samlat i endräkt kring sin konung, så att ej mer någon utsikt fanns för utläningar att blanda sig i Sveriges livsangelägenheter. Alla ryska regeringens försök att inom vårt land framlocka en resning till återställande av »friheten» misslyckades jämmerligen.

Sverige hade visat, att det ville och kunde räddas. En stark känsla för den enskildes plikter mot samhället fanns, trots all partisöndring, kvar på botten av den svenska folksjälens. Det var den stora olikheten med Polen, som ända in i det sista varit söndrat inom sig självt och därför också blev styckat. Starkt i känslan av nationens stöd förde Gustav ett manligt språk mot de grannar, som ville tvinga honom under oket. Han betonade med skärpa, att Sveriges statskick var en angelägenhet, som rörde Sveriges konung och folk men ingen annan, och han förklarade sig beslutet att »försvara sig mot vemhelst som ville angripa honom».

Gustav hade i utrikespolitiken en god hjälp i sin kanslipresident Ulrik Scheffer. Scheffer hade i unga dar utmärkt sig i fransk krigstjänst men sedan gått över till den diplomatiska banan. Ulrik Scheffer var icke något snille. Han ägde varken Höpkens vältalighet och lärdom eller Fersens lysande egenskaper eller sin bror Karl Scheffers livlighet, men han hade ett ovanligt sunt och säkert omdöme och en grundlig människokänedom. Hans försiktighet och trygga lugn verkade välgörande på den livlige, orolige konungen. Förhållandet mellan dessa båda statsmän har, fränsett flere olikheter, ett välbekant motstycke i Sveriges tidigare historia.

För den svage är klokhed och fintlighet ett av de bästa vapnen. I detta var Scheffer en mästare, och han fick i sin konung en lärjunge, som gjorde ovanligt snabba framsteg.

Ulrik Scheffer. Samtida målning.

Det var tydligt, att Gustavs lust och fallenhet låg åt utrikespolitiken. Hans skarpa blick och hans förslagenhet samverkade med hans förställningskonst till att göra honom till en skicklig diplomat.

En vän hade Sverige också — det var Frankrike, vars regering ej ville låta Ryssland och Preussen bli för mäktiga. Därför fick Sverige franska subsidier att därmed stärka sitt

försvarsväsen. Franska regeringen lovade även väpnad hjälp vid behov och lät sina sändebud i Petersburg, Berlin och Köpenhamn avge förklaringar, att ett angrepp på Sverige skulle medföra krig även med Frankrike.

*

På våren 1773 väntade man emellertid i Sverige var dag ett krigsutbrott. Ryska trupper stodo samlade på gränsen mot Finland, och ryska flotteskadror voro färdiga att utlöpa. Men Katarina fick nya svårigheter både med Turkiet och med Polen och fann i anledning därav för gott att ännu en gång uppskjuta angreppet mot Sverige. Hon fick nöja sig med att instruera Osterman att göra vad han kunde för att bland svenska folket framkalla missnöje mot Gustav III. År 1774 hemkallade hon honom men gav honom till efterträdare en herre vid namn Simolin, vilken förut såsom legationssekreterare på von Korffs och Panins tid gjort sig känd som en första rangens ränksmidare. Den kvicka hovdamen Ulla Fersen sade om honom, att »han såg ut som en lakej, som blivit kammartjänare». Simolin lyckades köpa en del samvetslösa personer bland de svenska statstjänstemännen. Den värdefullaste av dem var presidenten i statskontoret Boye, som även var ledamot av försvarskommissionen. Han hade redan under frihetstiden stadgat rykte för att sälja sig åt den, som betalte bäst. Mot 5,000 daler k. m. i månaden inrapporterade han till Simolin allt sådant rörande finanserna, försvarsverket och en hel del andra saker, som kunde vara av vikt för ryska regeringen att följa med. Men trots alla syndapengar råkade Boye år 1778 på obestånd till följd av misslyckade affärsspekulationer, måste göra cession och begära avsked från sitt ämbete. Därmed slutade denne representant för det sämsta i frihetstidens offentliga liv sin politiska bana. För Ryssland var hans fall en oersättlig förlust. Efter denna tid måste dess sändebud nöja sig med underordnade personers mindre värdefulla tjänster.

*

När Ryssland slutligen fick fred med Turkiet, skakades tsardömet av ett farligt kosackuppror, som ytterligare för-

svagade dess krafter för en lång tid framåt. Men alltjämt fick Gustav vara på sin vakt vid rikets östra gräns.

För att åstadkomma ett vänskapligare förhållande till grannen var han länge betänkt på att göra Katarina ett personligt besök i Petersburg. På sommaren 1777 satte han planen i verket. De båda suveränerna »utbytte de varmaste och uppriktigaste känslor», heter det i den officiella berättelsen om deras möte — det hade man ju så lätt att tro, eftersom Gustav III genom sin statsvälvning tillfogat Katarina det kännbaraste nederlag, hennes politik ännu lidit! Kejsarinnan visade sig emellertid smickrad av konungens besök, men hans svaghet för det lysande var ett tacksamt ämne för hennes vassa skämt. Hon överhopade honom med hedersbetygelser och samtalande mycket med honom, men Gustav lyckades aldrig, trots uppjudande av all sin tjusningsförmåga, avlocka henne något som helst godkännande av 1772 års statsvälvning.

De båda suveränerna kommo överens om att underhålla vänskapen genom en förtrölig brevväxling, som pågick några år framåt. Gustav uttalade i dessa brev den beundran, som »tidevarvets ej blott största utan även älskvärdaste kvinna» ingivit honom. På hans förslag kallade de varandra »bror» och »syster», och allt var så väl så. Men så snart »bror» sökte föra tankeutbytet in på politiken, slog »syster» bort vinken med skämt: Vad skulle bror och syster göra för figur, om pappa Scheffer och pappa Panin — den ryske utrikesministern — toge dem i förhör och hotade med riset?

Katarina hade endast uppskjutit sin hämnd till ett lägligare tillfälle. Och Simolin instruerades att försäkra »de välsinnade» i Sverige, att hans kejsarinna icke förblandade artigheter suveräner emellan med statsintressen. På en vink av den gamla frihetens vänner vore Ryssland redo att inblanda sig i Sveriges inre förhållanden i egenskap av garant för 1720 års regeringsform. Simolin försågs också med penningmedel för sin agitationsverksamhet.

*

Det närmande, som Gustavs personliga påtryckning ej lyckats ernå, skulle däremot gemensamma politiska intressen

till en tid åstadkomma. Anledningen blev det stora världskrig, som år 1778 utbröt mellan England och Frankrike, tidens förnämsta sjö- och kolonialmakter. Frankrike understödde därvid Englands kolonier i Nordamerika i deras frihetsstrid, och den väldiga kampen fördes i tre världsdelar och på alla jordens hav. Som vanligt, när de stora slåss, fingo de små sitta emellan. En mängd neutrala handelsfartyg blevo uppbringade av engelska kapare under förklaring, att de förde krigskontraband, eller att lasten var fransk egendom. De svenska affärsmännen och redarne anropade sin regering om hjälp.

Svenska regeringen vände sig då till Ryssland och föreslog ett förbund till skydd för den neutrala sjöfarten. Till Gustav III:s glädje fick han ett åtminstone delvis tillmötesgående svar. Visserligen avböjde Panin tanken på ett formligt förbund, men han var villig till samverkan utan fördrag, och på våren 1779 avtalades en »concert» mellan Sverige och Ryssland. På sommaren detta år kryssade en storsvensk eskader under hertig Karls befäl i farvattnen mellan Jylland, Norge och Doggers bank för att skydda sjöfarten mot kaperier, och dessutom konvojerades handels skeppen av krigsfartyg ända ned till Gibraltarsund. När Gustav lät sitt sändebud i London tala om, att Sverige kanske skulle nödgas använda fregatter för att skydda sina handelsfartyg, hade den engelske premiärministern i från ton frågat: »Ursäkta, men vem skall konvojera fregatterna då?» Men faktiskt visade det havsbehärskande Storbritannien efter detta betydligt större hänsyn mot vårt land. Engelska regeringen befarade nämligen, att Sverige i annat fall skulle drivas över på dess fienders sida.

Följande år var Ryssland villigt att gå ändå längre och föreslog både Danmark och Sverige formligt förbund till skydd för handeln. Anledningen var kejsarinnan Katarinas förbittring över att några ryska skepp blivit tagna av spanska kapare — Spanien deltog nämligen i kriget på Frankrikes sida. Så kom det på sommaren 1780 både till ett ryskt-danskt och ett ryskt-svenskt förbunds fördrag. Därpå utfärdade de tre nordiska regeringarna likalydande deklarationer angående neutrala maktens sjöfart och handel i krigstid. Däri hävdades den grundsatsen, att neutrala skepp äga rätt till fri kustfart

på krigförande länder, och att »fritt skepp gör fritt gods» med undantag för krigskontraband. I folkrättens historia göra dessa humana och rättvisa grundsatser epok, och hedern därför tillkommer till stor del Gustav III och Scheffer. Under de närmast följande åren biträdde också neutralitetsförbunden av nästan alla neutrala stater i Europa.

I kraft av förbundet kryssade svenska, danska och ryska eskadrar under åren 1780—82 i Östersjön för att hävda de neutrala grundsatserna. Under neutralitetsvakthållningen inträffade år 1781 den sorgliga händelsen, att linjeskeppet Sofia Albertina förläste i en svår storm utanför ön Texel på Hollands nordkust. Det hade flere dagar varit hårt väder och tjocka, och fartyget hade kommit ur kursen. På aftonen den 20 augusti varskodde utkiken en lanterna, som man trodde tillhöra ett fartyg i lä. I stället var det landfyren på Helder vid inloppet till Zuidersee. Klockan $1\frac{1}{2}$ 9 lodade man och fick 14 famnars djup, men kl. 9 hade man endast $3\frac{1}{2}$ famnar. Strax därpå stötte skeppet så hårt, att rodret fastnade i sanden. Nu ljuder kommandoropet: »Kapa masterna!» Men innan ordern hunnit utföras, har fartyget vräkt över så våldsam, att styrbords sida blivit krossad. Folket äntrar då upp på babords reling, men de förfärliga brottsjörnarna slå sönder skrovet bit för bit, och för vart stycke, som havet rycker till sig, följer en klunga av de skeppsbrutna med. Några få lyckas klanra sig fast vid spillror av skrovet, och av dem bli 31 man med stor svårighet räddade av några holländska örlogsfartyg. Hela den övriga besättningen, inalles 419 man, däribland chefen och samtliga officerare, äro havets rov.

Hemma i Sverige framkallade sorgebudet om olyckan en allmän förstämning. Enda trösten var, att något sådant icke inträffat på fyrtio år.

En månad därefter inlopp en rapport av glädjande art. Det var från major Christernin, som med fregatten Svarta Örn konvojerade några svenska handelsfartyg. Han blev vid inloppet till Engelska kanalen prejad av en engelsk eskader, bestående av två fregatter och en kutter. Christernin uppgav då sin fregatts namn samt upplyste, att handelsfartygen voro svenska och tillhörde hans konvoj.

När engelsmännen emellertid gjorde min av att vilja visitera konvojen, förklarade Christiernin, att han ej kunde tillåta, att någon främmande gick ombord på handelsfartyg, som stodo under hans befäl, och försäkrade på hedersord, att dessa icke förde kontraband. Men den engelske eskaderchefen lät svara honom, att han hade sin konungs befallning att »utan undantag visitera alla fartyg». Härtill genmälde Christiernin, att han hade »lika höga order att sådant icke tillåta». Därför ämnade han, ehuru underlägsen i styrka, »möta våld med våld». Därpå lät han slå larm och lade sitt fartyg vid sidan av den främsta engelska fregatten »för att låta denna tydligt veta sitt uppsåt», såsom han skriver i sin rapport. Då engelsmännen i alla fall gjorde min av att vilja visitera, gav Christiernin den närmaste fregatten en breddside. Nu fingo engelsmännen klart för sig, att den svenske majoren inte var att leka med. De lämnade honom i fred och läto honom fortsätta med sin konvoj till resans mål.

Detta trakasserier mot en konvoj under neutral flagg var den engelske eskaderchefens eget tilltag. Exemplet är blott ett bland många på hur övermodigt och självrådigt sådana herrar kunde uppträda.

Det kunde annars vara nog med de trakasserier, som väder och vind vållade den tidens tungseglande krigsfartyg. Som exempel på hur en fartygschef kunde få sträva för att komma in i Engelska kanalen kan anföras, att major Erik Klint, som med fregatten Illerim konvojerade några handelsfartyg på sommaren 1782, fick hålla på en hel månad, innan han kunde slå sig fram till kusten vid Dover. Och ändå var Klint en av flottans bästa navigatörer. Till följd av ansträngningar i förening med brist på proviant och vatten var da en tiondel av hans besättning sjuk och fem man döda. På hemvägen sjuknade Klint själv.

De kostnader och förluster, som neutralitetsexpeditioner-na medförde för vårt land, uppvägs emellertid i rikt mått av det uppsving, som vår handel och sjöfart tog under dessa år. Exporten steg under tiden 1778-1782 med en tredjedel, och importen, som dock betydligt understeg exporten, växte med hälften. Isynnerhet tjänade Ostindiska kompaniet nu grova pengar, tack vare att de krigförande ländernas handel på Kina nästan avstannade, varför de kinesiska va-

rorna föllo i pris på produktionsorten men fördyrades i Europa. Mest steg dock vinsten på frakthandeln, vars avkastning fördubblades.

Neutralitetsvakten gav också svenska flottans befäl och manskap en nyttig utbildning, och man fick tillfälle att under mera krävande förhållanden än vanligt avprova nya fartygstyper. Hur väl allt detta behövdes, framlyser av hertig Karls brev till Scheffer, däri han beklagade sig över skeppens ojämnhet samt officerarnes och manskapets brist på sjövana. Han tackade Gud för att vi hade fred. Hade man nu haft med fienden att göra, skulle det ha blivit ett ömkligt skådespel. Men man kunde ej begära mycket av »en ovan chef, som skulle kommendera en uti 20 års tid i linda liggande flotta utan praktik». Befälet var till den grad oövat, att det fanns fartygschefer, som knappast varit till sjös på tjugu år; och flottans folk hade genom stillaliggande under den långvariga freden blivit ovant vid faror och förlorat förmågan att uppträda lugnt vid kritiska tillfällen.

Genom Gustav III:s och Scheffers fasta och bestämda uppträdande till skydd för humanitetens och folkrättens grundsatser växte också Sveriges politiska anseende, och en ej mindre fördel för vårt land var det att ha kommit på bättre fot med sina grannar, medan det på samma gång fått tillfälle att göra sin gamle bundsförvant Frankrike en återtjänst. Frankrike hade också från början drivit på Sverige att arbeta för ett neutralitetsförbund, som kunde i någon mån lägga hämsko på Englands rörelsefrihet.

Det förbättrade förhållandet mellan Sverige och Ryssland avspeglade sig särskilt däri, att den mot vårt land hatfulle Simolin blev hemkallad och fick till efterträdare den hovsamme Musin-Puschkin, med vilken man var mycket nöjd vid svenska hovet.

*

Kronan på Sveriges neutralitetspolitik var den handels-traktat, som Sverige på våren 1783 — i samma veva som fredsslutet — ingick med den unga nordamerikanska republiken. Så blev Sverige den första neutrala makt, som knöt officiella förbindelser med Förenta staterna. Förhandling-

arna hade förts i Paris mellan Creutz och Förenta stater-
nas sändebud därstädes, den berömde Benjamin Franklin.

Större kontraster kan man näppeligen tänka sig än Atis' och Camillas skald och åskledarens uppfinnare, den genompraktiske, handlingskraftige amerikanen. Första gången Creutz såg honom, frapperades han, liksom alla andra i Paris' salonger, av »denna egendomliga gestalt i societeten» med sina enorma glasögon och en pälsmössa, som gick ned på ögonen. Men han fick snart den största respekt för den tystlätne mannen, som brukade »svara med tänkespråk, när man talade med honom». När Creutz började framkasta tanken på ett vänskaps- och handelsfördrag med Sverige, »gav Franklins vanliga flegma vika för den livligaste känsla», och han betygade sin aktning för Sveriges folk och dess konung. Som intresset för saken alltså var ömsesidigt, gingo förhandlingarna lätt, och så tillkom detta fördrag, som byggde på den grundval, Gustav III och Ulrik Scheffer strävat att framlägga till den neutrala handels skydd. Ett speciellt svenskt syfte var att bevara och utveckla den marknad för järn i Nordamerika, varifrån Sverige under kriget börjat uttränga England.

Litteratur: C. T. Odhner, Minne af riksrådet grefve Ulrik Scheffer (Svenska akademins handlingar för år 1891; häft. kr. 5: 75).

Carl August Zachrisson, Sveriges underhandlingar om beväpnad neutralitet åren 1778—80.

Arnold Munthe, Svenska sjöhjältar: del VI och VII: 1; häft. tills. kr. 14: —.

Det nya statsskicket.

GUSTAV III hade sagt sig vilja med sin regeringsform återställa Gustav II Adolfs statsskick, alltså draga ett streck över både ständerväldets, enväldets och rådsväldets tidevarv. En av grundtankarna i den nya regeringsformen har Gustav i sitt utkast angivit med följande ord: »Despotism är var och en regering, i vilken verkställande och lagstiftande makterna befinnas förenade, vare sig

hos en person eller hos vissa familjer eller hos församlingen av alla medborgare.»

Hädanefter skulle den verkställande makten läggas i konungens hand, men den lagstiftande makten vara delad mellan konung och ständer. Ständerna ägde ensamma beskattningsrätt, och utan deras samtycke fick konungen icke börja anfallskrig. På detta sätt skulle makten fördelas mellan konung och ständer.

Men ingen föreskrift fanns om tidpunkten för ständernas sammankallande. Den berodde numera uteslutande av konungens behag. Och mellan riksdagarna fanns ej längre någon stark motvikt mot konungamakten. Ty rådet tillsattes numera av konungen ensam och ansvarade endast inför honom. Dess rättighet inskränktes till att råda men ej regera. Och till på köpet var konungen endast i vissa frågor tvungen att inhämta rådsherrarnes mening, såsom angående rättsskipningen, angående fredsslut, stillestånd och förbund samt vid tillsättande av högre ämbetsmän. Vid avgörandet av justitieärenden hade konungen endast två röster och utslagsröst. I fråga om fred, stillestånd eller förbund var konungen skyldig att rätta sig efter rådets mening endast ifall denna var enhällig. I övriga fall beslöt konungen fritt.

Litteratur: Gustaf Vilhelm Vessberg, Om svenska riksdagen, dess sammansättning och verksamhetsformer 1772—1809.

Gustav III som samhällsförbättrare.

Reformer av myntväsen och näringsliv.

HUR skulle Sverige bli starkt nog att värna sin självständighet? Ständernas många olika försök hade ändat med dryg statsskuld och ett i grund förstört myntväsen. Myntväsendet behövde alltså först och främst reformeras, såframt någon uppblomstring av näringsarna skulle bli möjlig. Ett ordnat myntväsen vore att likna vid »drivhjulet i ett urverk». Sedlarna hade visserligen

Johan Liljencrants. Malning av L. Pasch d. y.

stigit i värde en tid under Mössornas styrelse men sedan sjunkit igen. Att inlösa dem med silvermynt till deras ursprungliga värde var ej möjligt och skulle för övrigt icke varit rättvist, eftersom de nu i mer än en mansålder faktiskt gått från man till man under vida mindre värde.

Den man, som nu tog bördan av Sveriges förstörda finanser på sina starka axlar, var Johan Liljencrants, som av Gustav III förordnades till statssekreterare för finansärenden och i själva verket blev Sveriges finansminister. Han gick till sitt värv med grundliga kunskaper, förvärvade

genom ett vaket studium av både tidens ekonomiska litteratur och Sveriges speciella förhållanden. Av övertygelse var han en varm vän av näringsfrihetens grundsatser. På Liljencrants' inrådan beslöt konungen, att banken skulle inlösa sedlarna till halva deras namnvärde. För att kunna prägla de silvermynt, som härför behövdes, upptog Liljencrants ett utländskt silverlån. Räkningen efter daler silvermynt och kopparmynt upphörde, och rikets mynt räknades numera i riksdaler specie, skillingar och runstycken. Riksdalerns silvervärde motsvarade fyra kronor. Så kommo reda pengar åter ut i rörelsen, och därmed blev ett stadgat affärliv möjligt till gagn för alla näringar.

Många svåra hinder hade emellertid Liljencrants att övervinna, ty en hel del inflytelserika affärs- och finansmän arbetade av alla krafter för egoistiska intressen, rakt motsatta rikets. Rådet och de högre ämbetsmännen voro också avogt stämnda mot den nyadlade uppkomlingen, som i en hast växt de myndiga herrarne över huvudet. Av Fersens memoarer ser man bäst, hur fördomsfullt han bedömdes av aristokratin. Man gjorde också mer än ett försök att störta den besvärlige mannen. Man skydde därvidlag icke ens att försöka göra honom mistänkt för egennyttan. Men i bröderna Scheffer hade han inflytelserika försvarare och bland ämbetsmännens medelklass många trofasta anhängare.

Mest betydde det dock, att Gustav med sin skarpa blick såg, att hans finansminister var en man, på vilken man kunde fast lita.

Liljencrants å sin sida häpnade över den snabbhet och säkerhet, varmed konungen satte sig in i det för honom alldeles främmande ämnet, för vilket han egentligen innerst icke hyste något egentligt intresse. Gustav ägnade sig så grundligt åt de ekonomiska frågorna, att han, såsom Liljencrants säger, »flere gånger till fullföljande av ett begynt samtal försummade spektaklet, varför han eljest hade en favorite passion». Sin konungs förtroende fick Liljencrants också behålla, trots mäktiga fienders ränker. Men Gustavs gunstling blev han aldrig, ty hans grundlighet och omständlighet var i själva verket konungen personligen motbjudande. Gustav drogs i stället till de lätta och angenäma sällskapsmänniskorna, men på deras gebit var Liljencrants tafatt — han saknade

alldeles hovmannens fina takt och världsvana. Hans ideliga varningar och förmaningar till sparsamhet enerverade också en sådan natur som Gustavs.

* * *

Sedan myntväsendet väl blivit ordnat, främjades näringslivet ytterligare genom att befrias från flere av de bojor, som merkantilsystemet och äldre ekonomiska åsikter tvingat på det. Till modernäringsens fromma lossades bland annat på det gamla förbudet mot landsköp, i det att lantmannen inom de sädesrikaste provinserna fick tillstånd att sälja sin spannmål och sina kreatur, var han ville. Numera behövde det ej inträffa, att nöd och dyrtid rådde i ett landskap, samtidigt som det var överflöd på brödfödan och vrakpris i ett närgränsande.

Till fiskets befrämjande utfärdades år 1774 en betydelsefull stagda för Nordsjöfisket och sillfisket i Bohuslän, vilken fortfor att gälla ända till 1852. Höga vederbörande voro framför allt angelägna om att råda bot på det ofta överklagade missförhållandet, att en hel del fisk fick ligga och bli mer eller mindre skämd, innan den hann saltas. Därför uppmuntrade regeringen fiskarne med premier för varje tunna väl saltad eller rökt och väl förpackad sill och likaså för kabeljo. Alla storsjöfiskare tillförsäkrades befrielse från värvning, utskrivning, inkvartering, skjutsning och liknande pålagor. Utlänningar, som inflyttade till Sverige för att idka fiske, voro under tre år fria från alla personliga utskylder. »De svenske undersåtare», hette det vidare, »som utur riket rymt eller till främmande orter avvikit men här ej bedrivit sådant brott, som å liv och ära går, varder i nåder tillåtet att uti riket återkomma, utan att deras begångne brott skall beivras, såvida de uti dessa skärgårdar sig nedsätta och verkeligt havsfiske idka eller sig därtill bruka låta.»

Det bohuslänska sillfisket fortfor att vara givande och stod på 1780-talet i sitt högsta flor. Sillen gick till i ofantliga massor och trängde långt in i fjordarna, ja ett gott stycke upp för Göta älv. Havets rikedomar förde dock icke uteslutande välsignelse med sig. Den bekante skildraren av Bohusläns

historia Axel Emanuel Holmberg säger härom: »Det tygelösa leverne, som under det stora sillfisket 1747—1808 fördes i skärgården och på stranden, övergår allt begrepp. Våldsgärningar, otukt, svordomar och det gräsligaste fylleri övades natt och dag. Från morgon och till kväll raglade fiskaren och arbetaren i huset, på bryggan och i båten, och nätterna firades de avskryvaste orgier — och huru kunde förhållandena vara annorlunda? Hit samlades ju många tusen arbetare av båda könen ifrån alla landsändar — för det mesta avskum, vilka för vanära eller oduglighet icke kunde stanna i sin hemort. Ingen polisuppsikt gavs eller ens kunde givas, och de själva, i vilkas händer den var anförtrodd, neddrogos oemotståndligt i de rasande lasternas virvel.»

Till slut blev det sådant överflöd på sill, att man kunde köpa den för ett par skilling tunnan. Ja man visste till slut inte, var man skulle göra av den. Då hittade företagsamt folk på att koka tran av den, och trankokerier växte upp litet varstades på holmarna, isynnerhet närmast Göteborg och Marstrand. Mot århundradets slut fanns det omkring 500 trankokerier i Bohuslän, och tillverkningen uppgick vissa år till över 100,000 tunnor. Men det var icke trevligt att bo i närheten av dylika inrättningar, ty de gävo redan på långt håll sin närhet till känna för luktorganen. Tranen spelade ju vid denna tid en ofantligt mycket större roll än nu, då den för belysningsändamål har ersatts med fotogen — där ej lysgas eller elektriskt ljus härskar. Den brukades även i stället för linolja vid målning.

Man ville också gärna bereda även Sverige fördelar av den stora val- och sälfångst, som drevs vid Grönland. Köpmannen Peter Bagge i Göteborg hade förut satt in pengar därpå men utan framgång. Nu privilegierades ett nytt Grönlandskompani med två andra grosshandlare från Göteborg i spetsen. Bolaget understöddes av kronan med lån, premier för både fartyg och fångst, tullfrihet samt en del andra förmåner. Men företaget gick även nu med förlust och måste snart nedläggas.

I fråga om industrin ansåg Liljenerants frihetstidens största misstag ha legat däri, att man »blandat sig i mångfaldiga slags rörelser på en gång», däribland »grannlåtsslöj-

der» och sådana som ej passade för landet. Man borde tvärtom inskränka sig till ett fåtal slöjder, sådana som voro naturliga för Sverige, framför allt järn- och kopparförädling.

En åtgärd, varav man väntade sig mycket för handelns uppblomstring, var det privilegium, som konungen år 1775 utfärdade för Marstrand att vara »en fri handels- och nederlagsort eller så kallad porto franco». Alla slags varor, in- och utländska, skulle där få tullfritt införas och åter utföras därifrån emot erläggande av en helt liten avgift. Alla slags lövliga näringar fingo idkas där fritt och utan hinder av gällande författningar. Främlingar fingo obehindrat inflytta och åter utflytta samt njuta fri religionsövning. Envar, som för skuld eller mindre svåra förbrytelser tog sin tillflykt till Marstrand, åtnjöt där säkerhet till person och egendom.

Marstrand hade haft en storhetstid under senare hälften av 1500-talet, då staden var medelpunkt för sillhandeln. Då strömmade rikedomar hit, men samtidigt hette det, att »gudlösare» stad ej funnits i Norden. Mot slutet av århundradet började penningströmmen sina och väl även gudlösheten att avtaga. Tack vare det rika sillfisket under senare hälften av 1700-talet steg stadens välstånd åter. Nu hoppades man också, att frihamnsinrättningen skulle bli en ny hävstång till höjande av Marstrands välmåga. Marstrandsborna själva hade allt sedan mitten av 1700-talet arbetat för saken, och deras strävanden hade understötts av det mäktiga handelshuset Arvidsson i Göteborg samt av den kinesiske mandarinen Pen Quyqua, som var bosatt i Göteborg såsom kommersiell rådgivare åt Ostindiska kompaniet.

När Marstrand nu blivit frihamn, gällde det att vidtaga nödiga åtgärder, för att de varor, som tullfritt fingo uppläggas där, ej sedan måtte genom lurendrejare insmugglas till andra platser i landet. Först och främst måste det naturligtvis noga kontrolleras, hur mycket gods som infördes till Marstrand. Till den ändan avspärrades hamninloppen och bevakades av uppsyningsmän med båt och roddkarlar. Därjämte var bevakning anordnad såväl på själva Marstrandsön som på angränsande öar och på stränderna av närmaste fastland. Därifrån fick ingen passera ut till frihamnen utan att ha klara papper. En särskild patrullbåt kryssade beständigt i de inre farvattnen och sunden.

För politiska flyktingar och bankruttörer blev Marstrand nu en kärkommen tillflyktsort, särskilt för franska adelsmän, vilka den stora revolutionen fördrev från deras eget land. Stadens krönika berättar också om de många fester och »assembléer», som sådana förnäma flyktingar höllo tillsammans med Marstrands borgare samt kommandanten och officerarne på Karlstens fästning hos den dåvarande värden på stadskällaren, »Mickel på tunnan», såsom han kallades.

Under det nordamerikanska frihetskriget, som utbröt 1775, var det lysande tider för frihamnen. Under de fem första åren av sin tillvaro besöktes den av det för sin tid stora antalet av 200 amerikanska fartyg, vilka införde varor för 8 millioner kronors värde och utförde gods för 14 millioner. Stadens inkomster blevo under första året sju gånger så stora som förut. Folkmängden växte hastigt, och göteborgarne började frukta för konkurrensen. Men i längden verkade skärgården utanför Marstrand med sina klippor och många farliga undervattensskär avskräckande på de sjöfarande. Så mycket starkare lockelse utövade däremot de ogästvänliga skären på smugglare och andra äventyrare, vilka under skydd av frihamnen kunde undandra sig lagens väktare. Den första person, som Liljencrants råkade vid ett besök i sin nyinrättade porto franco, var hans egen kamrer vid Mariebergs porslinsfabrik, som hemligen bestulit honom på några tusen riksdaler och nu räddat sig hit!

Mer och mer blev det klart, att man här hade sådana naturhinder mot sig, att den åsyftade fördelen med frihamnen icke kunde vinnas. Följden blev, att porto franco-inrättningen upphävdes år 1794. I stället fick Göteborg en allmän nederlagsfrihet för allehanda utländska handelsvaror, undantagandes salt.

Den nationella dräkten.

En reform, som i hög grad intresserade Gustav personligen, var att få införd en nationell klädedräkt. Den skulle vara både smakfull och billig och alltså hämma svenskarnes benägenhet för lyx. År 1778 blevo modellritningarna till den s. k. nationella dräkten färdiga. Hovet gick i spetsen med att anlägga den, och alla, som ville vara

högstdensamme täckeliga, följde naturligtvis det höga förordet. Den nya skruden bestod, säger Skjöldebrand, av en jacka, som räckte ned på halva låret och vars skört framåt slutade i trianglar, som vid gåendet flaxade över varandra, och som i alla ställningar föllo sig på det mest osmakliga sätt. Över alla sömmar skulle vara snören av olika färger mot

Svenska dräkten.

jackan, såsom gröna på brunt, ljusblå på tegelfärg, röda på ljusblått och på grått.» På ryggen skulle hänga ett slags spansk kapp, påminnande om en kortare mässhake. Ett brett skärp med en stor bandrosett hörde också till. Bandrosor skulle det även vara på »de omätligt vida byxorna» och likaså på skorna. Alltså en riktig maskeraddräkt.

När Tersmeden första gången fick se den nya habiten — det var kammarherre Gustav Johan Ehrensvärd, som skrudad

sig i den —, kunde han knappt hålla sig för skratt. Han började, berättar han, tilltala Ehrensvärd på portugisiska, »troende på dräkten, att han vore portugis eller spanjor». Och drottningen viskade tyst, så att ingen skulle höra det, till Tersmeden: »Vad tycker Ni väl om denna dårskapen?»

Tack vare bearbetningar, som från allerhögsta ort sattes i gång genom myndigheterna, ja t. o. m. genom prästerskapet, vann den nya dräkten dock förvånansvärt hastigt insteg i alla landsändar. Obestriddligen hade den också sina goda egenskaper. »Jag finner den», skriver Gjörwell, »så allvarsam, så varm, så lätt, så bekväm, så dygdig, kort sagt så svensk, att jag från denna stunden bekänner mig till den av själ och hjärta.» — »Dygdigheten» gällde egentligen kvinno-dräkten. »Hur äro icke nu», utropar han i moraliserande förtjusning, »damernas halsar och bröst skylde undan skalkars ögon och frälste för alla näsvisa tilltag!» Nu kunde bemälte skalkar ej längre på ett närgånget sätt avläsa olika sinnesrörelser hos sin moitié: »det ömmaste bröst häver sig nu i osynligaste måtto. Således bör man vänta den största framgång för sederne av denna dräkt», utbrister den fromme mannen förtröstansfullt.

I Stockholm var det överståthållaren, Karl Sparre, som vid ett möte med borgerskapets representanter, »de femtio äldste», gjorde propaganda för den nya kostymen och uppmanade de närvarande att såsom rättskaffens medborgare lägga sitt patriotiska nit i dagen och föregå andra med gott exempel. Sparre talade högstämt och hjärterörande om »en lika så vördad som älskad konungs hulda omtanka för dess rikes och undersåtars sällhet». Han yttrade sin glädje över att ha fått tillfälle att närmare redogöra för Kungl. Maj:ts »dråpeliga tankar» i detta ämne, vilka ginge ut på »att det skadeliga och så länge överklagade överflödet snart skall se sin bane, och att under vår vise och milde konungs anförande vi omsider skole föras tillbaka till förfäders allvarsamhet i klädebonad». Och för kontrastverkans skull gick han illa at de allmänt gängse, i varma länder uppfunna moderna, isynnerhet damernas. »Vi finna dem» — damerna nämligen —, sade han, »föga bättre än halv nakna, blottställda för nordiska köldens stränghet, deras halsar och halva ryggar oskyldes.» Och slutligen talar den glade vivören varningens ord mot

deras »vida styvkjortlar, som, under det de tränga deras liv, lämna utrymme åt vintrarnas strängaste kyla — det är mig ej tillåtet att längre sträcka min forskan; men kanske finnas bruk, ännu mindre passande till det stränga klimat, vari vi leve».

Men någon nationell samling blev det inte av allt detta. Reformen blev tvärtom ogillad och avhånad på många håll.

Filantropiska och nationalekonomiska reformer.

Mera effektiva voro en hel del åtgärder i filantropisk anda, som på denna tid vidtogos. Särskilt arbetade man på att förbättra sundhetsväsendet och sjukvården. Därmed förband sig även det nationalekonomiska intresset att minska dödligheten och öka folkmängden. Detta intresse var livligare än någonsin efter den svåra missväxten 1771—72 och de åtföljande farsoterna, vilka »märkeligen försvagat folknumerären till rikets kännbaraste avsaknad uti alla dess rörelser och näringar». Bland andra åtgärder till sjukvårdens höjande må särskilt nämnas, att flere av de gamla lasaretten nu förbättrades och nya anlades.

Från denna tid daterar sig Sahlgrenska sjukhuset i Göteborg, vilket grundades genom en donation av den rike köpmannen och direktören i Ostindiska kompaniet Nils Sahlgren under konungens besök i Göteborg 1772. Flere av våra barnhus tillkommo också vid denna tid, såsom Gustavianska barnhuset i Norrköping och Gustavsbergs barnhus vid Uddevalla.

Till de fattigas hjälp i huvudstaden förordnades år 1774 särskilda läkare, s. k. fattigmedici, som gävo de behövande fri läkarvård och fri medicin. Därigenom ville vederbörande förhindra, att folk anlidade kringstrykande kvacksalvare, vilka »genom deras illa tillämpade och farliga läkemedel försätta mängens hälsa och liv uti yttersta fara».

Den berömde professor David Schulz, adlad von Schulzenheim, som i England studerat koppypmpning och grundat den första anstalten i vårt land för koppypmpning, kunde nu, tack vare allmänhetens frikostiga bidrag, få till stånd ett allmänt barnbördshus på Riddarholmen. Där fingo fattiga hustrur och ogifta mödrar »av sämre och bättre om-

ständigheter» vård och hjälp, så att de sistnämnda ej skulle behöva »lägga fostret å lön eller döda detsamma». De som intogos på »barnförlossningshuset» skulle icke behöva »känna annat tvång än det, som diet och ordning samt lugn inom huset medföra». De skulle »med vänlighet bemötas, både fattiga och rika, samt hållas vid muntert mod; ävensom dem inga sysslor påtvingas, som de med lust och nöje ej vilja sig åtaga». När mödrarna voro färdiga att utskrivras från barnbördshuset, skulle nödig försorg dragas om barnen, på det att »fostret under moderns uselhet och fattigdom icke måtte av elände förgås och bortvrakas».

Barnbördshuset var också avsett att bli en god utbildningsanstalt för barnmorskor eller »jordegummor», såsom de ännu kallades. I en kunglig förordning av år 1777 heter det, att de som antogos till jordegummor skulle vara »gudfruktiga, ärbara, sediga och nyktra personer samt väl kunna läsa och skriva». För Stockholms stads räkning finge högst fyrtio antagas och privilegieras, för övriga städer och för lantförsamlingarna en eller flera allt efter distriktets storlek och folkmängd. Av Stockholms fyrtio jordegummor skulle de tio yngsta »vara förpliktade att betjäna de fattiga för intet och ej understå sig att gå ifrån dem, förr än de äro förlösta och allt väl förrättat, ej heller underlåta efter nödtorftigheten uti deras barnsäng dem besöka och sköta. Dessa skola vara förpliktigade att bo uppå vissa trakter i staden och på malmarne samt utanför sina boningar hava utsatte tavlor, som utvisa, att de fattigare hos dem äga tillträde för intet.

Hämtas jordegumma till en hemlig förlossning, vare henne förbudet att med hotelser eller hård medfart söka avtvinga lägerskvinnan någon bekännelse om barnfaderns namn.

Skulle det Gudi behaga residensstaden med någon svår smittosam sjukdom hemsöka, så skola av Kongl. Collegio medico några av de yngsta jordegummor, så många, som nödige prövas, utses och förordnas, som de uti besmittade hus boende personer bistå och betjäna, vilka ingalunda skola få draga sig därifrån undan eller utur staden bortresa.»

Filantropiska och nationalekonomiska synpunkter samverkade även till Gustavs intresse för att minska de betänkligt talrika fallen av barnamord. Lagen stadgade, att »kona,

som uti fullt uppsåt lägger sitt foster å lön eller avdagatager, hon skall halshuggas och brännas». Men Kungl. Maj:t hade med bekymmer funnit, att detta hårda straff icke förmått råda bot på det onda. Man väntade sig mera gagn av en lagstiftning till mildrande av de ogifta mödrarnas och de oäkta barnens tunga lott. På senaste tiden hade man ock avskaffat den offentliga kyrkoplikten och ersatt den med enskild. Man hade även tillåtit de oäkta barnen att intagas i hantverksskråna, varifrån de av ålder varit utestängda. Nu gick Kungl. Maj:t vidare på denna väg genom en förordning av år 1779, innehållande flere bestämmelser mot utbasunande av den stackars kvinnans felsteg. När hon upptäckte detta för föräldrar eller husbönder, skulle de »vid ansvar icke allenast dölja hennes tillstånd utan ock ifrån den tiden till dess förlossningen skett hava vård om henne och befordra barnet till dop och kristendom.

Kvinna, som vill å okänd ort framföda fostret», hette det vidare, »må i sådant uppsåt lämnas ostörd utan någons åtal eller efterfrågan om hennes person eller tillstånd.» Den barnmorska, som biträtt henne vid förlossningen, förbjöds vid straff att för någon yppa detta. Rikets domare tillhöllos att »icke genom varjehanda så otjänliga som onyttiga frågor blottställa den lägrade för skymf och andras begabberi.

Hävdad kvinna må uti lysningar till giftermål eller andra handlingar icke utmärkas såsom mindre ärlig och kallas kona, kvinnsperson eller fästekvinna, utan må hon nämnas för deja, piga, hushållerska eller vad annars icke menligt är eller lägersmålet betecknar.

Ej må skillnad göras mellan äkta och oäkta barn vid deras dop, och desse senare må icke, såsom på vissa ställen sker, därmed utmärkas, att dopet sker efter gudstjänsten.»

En man, som med sällsynt nit verkat för de sjuka och fattiga, är Karl Scheffer. Han ägde en ovanlig förmåga att locka ur förmöget folk donationer till välgörande ändamål. Särskilt förstod han sig på att ta gamla rika ungarlar på det ömma, när de skulle göra upp sin räkning med världen. Själv hjälpte och understödde han en mängd fattiga och olyckliga människor, och hela sin efterlämnade förmögenhet skänkte han till välgörande ändamål.

En upplyst monark.

Liksom de flesta av upplysningstidens regenter ville Gustav III gärna visa sig upplyst och fri från fördomar. En yttring därav var, att han genast efter statsvälvningen påbjöd, att »den så kallade Rosenkammaren och andra pinliga fängelserum» skulle göras obrukbara för sitt forna ändamål, så att de aldrig mer kunde »missbrukas till utövande av våld och tyranni emot frie medborgare». På konungens förslag beslöto 1778 års ständer också flere mildringar i strafflagarna, vittnande om en humanare uppfattning. Särskilt inskränktes betydligt användningen av dödsstraffet, vilket 1734 års lag påbjöd i ej mindre än ett 70-tal fall.

En av de medborgerliga rättigheter, som upplysningstidens författare ivrigast arbetade för, var tryckfrihet. Denna rätt hade de yngre Mössorna tryggt genom 1766 års tryckfrihetsförordning, som nu blev i huvudsak stadfäst av Gustav III år 1774. Han hade visserligen sett yttrandefriheten missbrukas, och rådet gjorde kraftiga försök att förmå honom till att upphäva denna rättighet, men Gustav gav till svar: »En konung får genom tryckfriheten veta sanningen, som man med så mycken omsorg och tyvärr ofta nog med så mycken framgång för honom döljer.» Han njöt uppenbarligen av att se sin fördomsfrihet framstå i all sin glans mot rådets ljuskygghet.

Däremot är det bevisligen osant, vad Axel von Fersen insinuerar, att konungen skulle med flit ha dolt sin egen mening, ända tills rådet yttrat sig över frågan, ja att han rent av skulle lömskeligen ha uppmuntrat rådet att stå på sig i sin åsikt, för att han sedan skulle kunna »göra allmänheten sin cour på rådets bekostnad». Ovederhäftigheten i ett dylikt påstående framgår därav, att konungen förut upprepade gånger så tydligt uttryckt sina sympatier för tryckfriheten, att rådsherrarne omöjligen kunde vara okunniga därom.

Inför sitt folk framstod Gustav efter avgörandet såsom frihetens försvarare, och från alla håll uppstämdes återigen glädje- och lovsånger till hans ära. Denna folkgunst förstod konungen att hålla vid makt genom sådana handlingar som denna. Vid 1778 års riksdag fällde överste Gyllensvan, en

känd f. d. Mössledare, ett yttrande, som de ivrigaste rojalisterna funno förnärmande för Hans Maj:t. De ansågo därför, att de förgrifliga orden borde strykas ur adelns protokoll. Men konungen själv ville, att de anmärkta uttrycken skulle stå kvar, för att »eftervärlden må uti våre handlingar igenfinna, att under Gustav III:s regering det varit svenske män lovgivet att inför tronen fritt få yttra sina tankar». Konungens »nådiga och märkeliga ord» framkallade hos de närvarande en hör- och synbar rörelse. De »förorsakade uti hela rikssalen ett sakta dån. Glädjetårar utbrusto utur fleras ögon, och omsider hördes överallt ridderskapets och adelns underdåniga tacksamhet yttra sig genom det enhälliga utrop: 'Gud välsigne konungen!'

Än så länge hade man icke lagt märke till en rätt väsentlig olikhet mellan 1766 och 1774 års tryckfrihetsförordningar. Gustav hade nämligen tillagt en bestämmelse, att den som offentliggjorde något, som »rörer eller kväljer regeringsformen eller konungaförsäkran jämte Vår och rikets majestät, höghet och rätt», han skulle dömas och straffas såsom för högmålsbrott. Under denna obestämda rubrik kunde ju nästan varje klander mot regeringen och dess åtgärder hänföras. En viktig olikhet mellan de bägge förordningarna var också den, att Gustav III:s tryckfrihetsförordning saknade den orygglighet, som tillkommer grundlag eller allmän lag. Den kunde när som helst av konungen ändras eller upphävas.

* * *

I upplysningstidens anda var också den lag om religionsfrihet för utlänningar av annan tro, vilken utfärdades år 1781. Denna anda tog sig hos Fredrik II i Preussen uttryck i hans bekanta yttrande: »I mitt land får var och en bli salig på sitt sätt.» Det var ju andra tider nu, än när svenska kyrkan kämpade på liv och död för sin tro. Nu behövdes ej längre sådana skyddsmurar som 1604 års stadga om religionen.

Religionsfriheten hade också till ändamål att locka förmögna och driftiga utlänningar till vårt land till gagn för dess industri och handel. Det var den synpunkten, som lagens upphovsman, den berömde finske prästmannen Chydenius, anlade i sin motion på 1779 års riksdag. »Rörd av mina med-

människors olyckor och öm om min fosterbygds tillväxt och styrka, har jag», säger han, »yttrat mina tankar. De fördomar», heter det vidare, »att genom samvetstvång och förföljelser söka utrota villomeningar äro, Gudi lov, längesedan skingrade.» Och någon fara för den lutherska tron behövde religionsfriheten ej föra med sig. Chydenius anförde flere exempel, som borde verka lugnande: »Icke är Danmark judiskt, fast detta osälla folket där lever i fred och besöker sina synagogor offentligen.»

Konungen sympatiserade naturligtvis med förslagsställaren. Men hur skulle präster och bönder ställa sig till saken? Om bönderna vädrade en fara för den lutherska kyrkan, skulle det hela vara förkyllt. Det gällde därför att avvända deras uppmärksamhet från den religiösa sidan av saken, och det åtog sig den sluge och inflytelserike Nils Svensson från Göinge. Han lovade konungens gunstling Schröderheim, som då var bondeståndets sekreterare, att genomdriva den fria religionsövningen i ståndet. Till den ändan satte han sig längst ned i salen, ty — säger Lars von Engeström, som berättar episoden — »den bonde, som ville inflyta, borde synas blygsam. När han frågade ödmjukt, var han säkrast om bifall.» Då den kungliga propositionen var uppläst, »upphov sig en stämman längst bort bakom alla andra: 'Gud bevare oss! Det kunna vi aldrig bevilja, ty då blir landet upplyllt av skojare och tattare och sådant pack, som gör allmogen största plåga.' Det var Nils Svensson. Han talte nu med sådan värma, att han uppeldade hela hopen, som mumlade med honom. Sedan sorlet saktat sig, sade Schröderheim: 'Långt ifrån att gynna tattare och sådana, vill konungen taga kraftiga mått och steg emot deras kringstrykande. I denna framställning är ej fråga om dem.' — 'Kan herrn lova oss', sade Nils Svensson, 'att den ej skaffar oss tattare på halsen?' — 'Det försäkrar jag', svarade Schröderheim, — 'Under det villkoret giver jag mitt samtycke', sade Nils Svensson och alla de andra efter honom, glada att hava undsluppit en så stor fara.» Men renlärighetsfrågan glömde de alldeles bort.

Så lurar man bönder.

I sitt beslut erinrade bondeståndet om huru fordom »de i riket inflyttade valloner inom kort tid blivit med nationen införlivade och uti sina efterkommande givit Sverige nyttiga

och välsinnade inbyggare». Men de goda dannemännen glömdes å andra sidan ej bort Schröderheims löfte om hjälp mot »tattare och skojare», vilka tyckas ha utgjort en verklig landsplåga för allmogen. Bönderna anhöllo om förbud för sådana personer att stryka omkring på landsbygden och »uppföra komedier, visa björnar och markattor, som dansa, med flere utländska kreatur, öva taskspeleri och flera onyttiga gycklerier». Men trots Schröderheims löfte blev skrivelsen härom blott lagd till handligarna med den motiveringen, att »författningarna härom äro tillräckliga».

Av prästeståndet hade man väl ej väntat sig bifall till motionen om religionsfrihet. Efter en »ogement häftig» diskussion blev den också »med en oändlig hetta» avslagen. Men frågan var avgjord genom tre stånds bifall.

1781 års stadga om religionsfrihet betecknar ett stort framsteg på civilisationens bana, ett steg som konungen säger sig ha vågat taga »under ett ljuvligt fredslugn efter en lycklig förening av söndrade sinnen, uti ett av vetenskaper upplyst tidevarv». Inflyttade utlänningar av annan religion och deras avkomlingar ägde hädanefter rätt att i Sverige bygga sig egna kyrkor, hålla gudstjänst och enskilda lärare för sina barns undervisning samt för övrigt åtnjuta alla medborgerliga fri- och rättigheter, undantagandes tillträde till statens ämbeten samt riksdagsmannarätt. Ej heller fingo de hålla offentliga processioner, inrätta allmänna skolor eller kloster eller överhuvudtaget driva någon som helst propaganda för sin religion. Några munkar finge ej komma in i landet, »av vad religion och sekt de vara måge».

Den, som ofredade främmande trosbekännares gudstjänst eller hädade deras läror och bruk, skulle straffas med böter. Om statskyrkans präster kallades till främlingarne på sjukbesök, fingo de ej oroas deras samveten med religionstvister och kontroverser.

Den nya lagen förskaffade Gustav ett tacksägelsebrev från påven Pius VI, och konungen svarade med att uttrycka sin glädje över att ha vunnit en så upplyst regents bifall.

Överhuvudtaget hade toleransens ädla grundsats gått Gustav i blodet på ett sätt, som vittnar om en hög kultur och ett mildt sinnelag. Han avskydde all slags förföljelse mot

olika tänkande, och så ofta han kunde, hejdade han myndigheternas nit, när det gick för långt. Därför fingo sektaristerna numera i allmänhet vara i fred för konventikelplakatets stränga bestämmelser. Exempelvis ville myndigheterna tillgripa fängelsestraff och tvångsarbete mot de s. k. åkeanerna i Småland, så benämnda efter bonden Åke Svensson från Älmeboda, vilka ville införa det tusenåriga riket med egendomsgemenskap, upplöste äktenskapet och hädade den offentliga gudstjänsten. Men Göta hovrätt kom till den uppfattningen, att Åke själv och flere av hans anhängare voro »alldeles fallna i galenskap», vadan de borde intagas på Danviks dårhus och där vårdas, tills de återvunnit sitt förstånd. Domen stadfästes av konungen, och tack vare detta förståndiga sätt att behandla den andliga epidemien upplöstes den nya sekten alldeles.

Vid samma tid uppträdde i Stockholm en strumpvävaregesäll vid namn Anders Collin som sektbildare. Då man uppmanade konungen att vidtaga åtgärder mot hans anhängares, de s. k. Collinianernas, hemliga möten, svarade han: »Om man bara låter dessa sekterister vara i fred, göra de säkerligen intet ont; men om de bliva utsatta för förföljelse, kan det föranleda mycket bråk.»

Denna respekt för samvetsfrihetens sak skulle naturligtvis av konungens motståndare stämplas som en yttring av dåliga bevekelsegrunder, såsom man ser av hans oppositionellt sinnade svägerska Hedvig Charlottas dagbok, där hon skriver: »Törhända är konungens försiktighet beroende på rädsla, ty han har i alla tider hyst en häpnadsväckande fruktan för sammansvärjningar.»

Även till judarne sträckte den nya lagen om religionsfrihet sina verkningar.

Karl XI hade varit sträng mot Guds forna egendomsfolk och landsförvisat alla judar »såsom Kristi namns och församlings försmädare», så framt de ej ville göra Hans Maj:t den glädjen att låta döpa sig. Men under frihetstiden med dess starka ekonomiska intressen hade den affärsbegåvade israelitiska rasen funnit en gynnsammare jordmån i Sverige. År 1746 hade rika portugisiska judar fått tillstånd att bosätta sig i riket samt där njuta medborgerliga rättigheter.

Dessa skickade då hit två utsände, av vilka särskilt den ene skildras som »en belevad man, av gott anseende, så att man har svårt att taga honom för en jude».

Gustav III ville också gärna ha hit rika judar och mottog sådana, som visade sig äga minst 2,000 rdr specie. Den märkligaste bland de israeliter, som nu inflyttade till Sverige, var Aron Isak, en kringvandrande kramhandlare från Brandenburg, som tjänat pengar på pommerska kriget genom att sälja av sina varor till både svenskar och preussare. Han blev därunder så bekant med svenskarne, att han beslöt att fara över till Sverige och försöka sin lycka som gravör. Aron var nämligen mycket skicklig i den konsten. Men hans trosförvanter tyckte, att han var galen, som vågade sig in i sådana faror. Så länge fartyget, som han reste över med från Stralsund, var i sikte, stodo de på stranden och läste välsignelser över honom.

År 1774 kom han alltså till Stockholm. Och det var med stor ängslan som han uppvaktade överståthållaren Karl Sparre. Han började med att framstamma: »Förlåt, Hans Excellens, jag kan inte tale schwensk.» Men den gemytlige Sparre uppmuntrade honom genast med att han gärna fick tala tyska. Sedan hade Aron Isak alltid en välvillig beskyddare i överståthållaren. Det behövdes också, ty magistraten ansåg sig ej kunna medge honom att vistas i riket, med mindre han läte döpa sig — detta var ju före lagen om religionsfrihet — men Aron förklarade på fläcken, att han inte för all världens skatter ville byta om religion.

Med Sparres hjälp lyckades Aron dock förmå Gustav III att göra ett undantag för honom och några av hans trosförvanter. Konungen gjorde genast en beställning hos honom, och sedan följde naturligtvis hovet och aristokratien det höga föredömet. Och som Aron Isak gjorde ett mycket gott intryck på alla, som han kom i beröring med, fick han snart förtroendet att till statsverket leverera silver för myntning. Hans anseende steg sedan år för år. Härtill bidrog också hans duktige son Natanael, som av Gustav III blev utnämnd till hovjuvelrare.

Senare erhöilo judarne samma rättigheter som andra främmande trosbekännare. Synagoga och begravningsplats fingo de dock ej ha på andra ställen än i Stockholm, Göteborg och Norr-

הספר כתבתי לדור אחרון לבני בני
עמי כדי שלא אבד זכרי לנצח שאני
אהרן בן כהרר יצחק איצק זל מיסד
מדינת שוועדיץ כי לפני לאהיה יהודה
אהד בעל קימים בכל מדינת שווייץ
מעולם עד שאני באתי לכאן ומצא
חזבתי אהזנינו המלך החסיד הגדול
טסטאף השלישי ירום יהודה ויתנשי
עד למעלה וגם בכל שריו ועברו מצאי
חן כאשר עינכם תחזנה משרים וכו'
לצין גויאל אמן

Facsimile av titelsidan i Aron Isaks självbiografi. Hebreiskan är felaktig. Den ungefärliga översättningen är: »Denna bok har jag skrivit för senare släkten, för mitt folks efterkommande, så att ej för evigt mitt minne skall förgås. Ty jag, Aron, son av Isak Isak (hans minne vare välsignat!), är den förste i Sveriges land bofaste juden. Ty före mig har aldrig någon jude i hela Sveriges rike erhållit privilegier; till dess jag kom hit och fann nåd i vår herres, den fromme och store konung Gustav den tredjes ögon (Hans Majestät vare högt upphöjt!); och även hos alla hans högtbetrodde män och hans tjänare fann jag nåd. 'Edra ögon må skåda vad rätt är': men Han skall komma som en förlossare för Zion! Amen!-

köping, »varest de under en bättre police kunna vara under en vaksammare tillsyn». På dessa platser fingo de ock idka lovlig handel, »dock icke genom kringlöpande i husen och på gatorne». Matvaror och vin fingo de ej sälja till andra än sina trosförvanter. Ej heller kunde de förvärva mästarbrev och öppna egna verkstäder i sådana hantverk, som hörde till skråna. Men ville de arbeta för daglön hos en kristen hantverksmästare, stod det dem fritt. De judar, som ägnade sig åt grosshandel, fingo bo och driva sin rörelse var som helst i staden. Men de andra israeliterna skulle bo inom en viss del av staden »till bekvämlighet för judarne i deras religions övning och isynnerhet på det de måge så i anseende till deras näringar och handel som enskilte hushållning kunna räcka varannan hjälpsam hand» — hette det så vackert. Däremot blev det ingenting av med en del andra tvångsbestämmelser, som Stockholms magistrat föreslagit, såsom särskild form och färg å judarnes klädedräkt samt avskild boningsort i särskilda judekvarter.

Angående judarnes äktenskap stadgades: »Judarne måge här i landet ingå giftermål blott med sina religionsförvanter men ej med några andra. Ingen av de nu i riket varande eller hädanefter inkommande judar skall äga frihet att i dess tjänst antaga och nyttja någon svensk undersåte, varemot de av egen och andra nationer måge hysa och underhålla så mycken betjäning de behaga.»

Konung Gustav håller räfst.

Det fanns många missförhållanden, som konungen måste ingripa mot, såframt hans folk skulle bli lyckligt. Dit hörde även det självsvald och den oredlighet, som under frihetstiden inrotat sig bland rikets ämbets- och tjänstemän. På den tiden kunde man synda mycket utan att bli straffad, blott man höll sig till det parti, som hade makten.

Gustav var beredd att med kraftig hand taga itu med det onda, ty skulle han kunna genomföra de reformer, landet behövde, så måste han ha en duglig och pålitlig ämbetsmannakår till sitt förfogande. »Jag är», sade konungen, »skyldig mitt folk, att rättvisan må oväldigt skipas.» Sin räfst med

domarekåren inledde han genom att i egen person ge de samlade ledamöterna av Göta hovrätt en skrapa, som smakade av Karl XI:s barska språk. Denna domstol var nämligen beryktad för slapphet och våld. Sedan följde en rättegång, som bragte en mängd fula saker i dagen. Här fick man bevis på en otillständig ligkiltighet vid målens behandling, ja även mutor hade förekommit. Slutet blev en grundlig utrensning av odugliga ledamöter och bättre anordningar för framtiden. Hos alla rikets domare inskräppte Gustav genom flere förordningar deras plikt att med oväld handhåva rättvisan.

Andra ämbets- och tjänstemän tog Gustav itu med genom att sända ut den nitiske och rivande justitiekanslern Liljestråle till olika landsändar för att hålla räfst. Det blev en riklig skörd, han gjorde både på landshövdingars och på underordnade personers arbetsfält: slarv i räkenskaper, underslev, olagligt utkrävda skatter. »Hela landsorten har över denne mannens vrånghet och egennyttia i långan tid suckat och klagat» — så lydde hans vitsord om en illa beryktad kronfogde i Dalsland. Mannen dömdes till böter och tjänstens förlust. Knappast någonsin har den svenska ämbetsmannakåren beträffs med så många brister och skröpligheter. Det var ingen upplyftande bild, man här fick av frihetstidens ämbetsmannauppföstran. Men nu blev det en räfst, som erinrade om Karl XI:s tider. Den skarpa vidräkningen hälsades med tacksamhet av den stora allmänhet, som i långliga tider lidit under dylika herrars förtryck.

Försvarsverket stärkes.

De åtgärder för att rycka upp försvarsväsendet, som Gustav påbörjat strax efter statsvälvningen, fortsattes sedan med kraft. Vakanserna inom armén, vilka uppgingo till en tredjedel av dess styrka, fylldes efter hand. De militära övningarna, vilka så gott som upphört vid de indelta regementena, återupplivades. Oordningen i kronans förråd hade vid anställda inspektioner visat sig vara »obeskrivlig». Nu anskaffades tidsenligare vapen och utrustning, och en mängd andra reformer genomfördes.

Själen i arbetet på försvarets stärkande blev riksrådet Karl Sparre. Efter en förtjänstfull bana såsom landshövding och överståthållare utnämndes han till riksråd och blev i verkligheten krigsminister för både armén och flottan. Sin militära erfarenhet hade han huvudsakligen förvärvat under pommerska kriget såsom officer och chef för krigskommissariatet. Sparre ägde en arbetskraft, lika ovanlig som hans förmåga att sätta fart i andra. Han var också en utomordentligt mångsidig begåvning, en av dessa sällsynta människor, som duga till nästan vad som helst. Med mångsidigheten följde dock givetvis en viss ytlighet. Särskilt var han svag för att synas och lysa, och hans världsvana hjälpte honom ofta att flott glida över svårigheter — den fick överskylla, vad som brast i djupare insikter. Däremot erbjöd hans enskilda liv efter förlusten av en älskad maka alltför många svaga punkter, för att han skulle kunna dölja dem — om han nu velat. Hans lättsinne var allmänt känt och hans egennyttan var ej höjd över tvivel. Men hans goda vänner och glada sällskapsbröder ursäktade honom med hans stora behov och små tillgångar.

En annan av konungens bästa medarbetare i försvarsreformerna var Göran Sprengtporten, en yngre broder till konungens medhjälpare vid statsvälvningen. Han liknade sin broder i både gott och ont, och det ända till den grad, att de till slut inte tålde att se varandra. När konungen utnämnde Göran Sprengtporten till chef för Savolax' regemente och en del andra trupper i östra Finland, gav han honom emellertid ett lämpligt verksamhetsfält. Här arbetade han med rastlöst nit på att omskapa försvaret och lyckades också att av sin Savolaxbrigad göra ett mönster för lätta trupper. Då det gällde att höja kårens anseende och duglighet, skydde Sprengtporten inga uppoffringar. Även sin enskilda förmögenhet satte han till för denna sitt livs stora ärelystnad.

Men när han inte fick allt, som han ville ha hos konungen, var han genast färdig att beklaga sig över onåd, fast Gustav i själva verket var frikostigare mot honom än mot någon annan regementschef.

Även sjöförsvaret hade under Mössornas regim råkat i förfall och sedan under amiralerna Wrangels och Tersmedens ledning kört alldeles fast i slentrian. Karl Sparre gav en dräpande kritik av tillståndet: »Vi hava på mera än ett halvt sekel icke förlorat ett enda skepp i krig. På den tiden hava

Henrik af Trolle. Samtida målning.

vi med ständig kostnad sökt bringa vår flotta i stånd. Och i denna stund äga vi ingen.»

Men en ny tid randades för flottan år 1782. Då kallades Henrik af Trolle, efter ett rastlöst arbete vid Augustin Ehrensvärds sida på skärgårdsflottans iståndsättande, till det ännu mer krävande värvet att bota bristerna inom

örlogsflottan. Trolle var den rätte mannen att ingjuta förnyelsens anda även i denna försvarsgren. Han hade ej förgäves gått i Ehrensvärds skola. Samma klara blick, samma frihet från inrotade fördomar, samma drift och energi hos lärjungen som hos mästaren. Trolle var också omtyckt av officerskåren, gästfri och trevlig sällskapskarl som han var. Till och med de som blivit förbigångna funno sig efter den första uppbrusningen i sitt öde. Riksdrotsen Wachtmeister skriver till konungen från Karlskrona kort efter Trolles utnämning, att Tersmeden sagt, att Wrangels dumhet och oduglighet nödgat konungen till denna utnämning. »Wrangel säger detsamma om Tersmeden: publiken tror, att bägge hava rätt.»

Men det kunde ju i alla fall inte vara så roligt att se sig förbigången av en, som man kommenderat såsom löjtnant, när man själv var kommendörkapten; och hur avancemangsdjävulen måtte ha kunnat grassera inom krigsmakten, det kan man förstå, när man i Tersmedens memoarer läser om de rykten, som sattes ihop, då den nye generalamiralen under ett besök i Karlskrona blev svårt sjuk. Orsaken var helt enkelt en häftig förkylning, som Trolle ådragit sig vid en middag. Men ryktessmidarne visste berätta, att hans avundsmän givit honom gift, och förtalet fick näring genom livmedikus Dalbergs minst sagt obetänksamma utlåtande. Efter blott hörsägen påstod han, att sjukdomssymptomen tydde på förgiftning, ett omdöme som vållade stor förtrytelse hos de bägge amiralitetsläkare, vilka skötte den sjuke. Dalberg var emellertid ökad bland sina kolleger såsom en mäktiga självkär man, den där gärna ville lysa med egna, självgjorda meningar och nedsätta sina kamraters auktoritet.

Den gången kom sig nu Trolle, men på våren 1784 insjuknade han i en halsfluss, som han vårdslösade, med den påföljd, att halsen svullnade igen. Den för sin tid framstående kirurgen Schulzenheim¹ blev då tillkallad mitt i natten, ty den sjuke höll på att kvävas. Schulzenheim måste ögonblickligen öppna luftstrupen men hade antagligen ej tänkt på att ta nödvändiga instrument med sig, ty Trolle dog under operationen.

Hans bortgång var en oersättlig förlust för Sverige, som i honom förlorade en av sina duktigaste och mest oegennytt-

¹ Bror till David von Schulzenheim (sid. 77).

tiga ledarbegåvningar. Till efterträdare fick han Augustin Ehrensvärds son Karl August Ehrensvärd, som i sin tur varit Trolles lärjunge.

En ovärderlig medhjälpare i sitt arbete på flottans nydaning hade både Trolle och Ehrensvärd i Fredrik Henrik af Chapman, som Gustav III ställde i spetsen för flottans nybyggnad närmast under Trolle. Chapman var son till

Fredrik Henrik af Chapman. Målning av L. Pasch d. y.

en engelsman, som gått i Karl XII:s tjänst och slutat som holmmajor vid eskadern i Göteborg. Sina ovanliga anlag för skeppsbyggeri hade sonen utbildat först på de engelska örlogsvärven, där han i över två år arbetat som timmerman, och sedan vid de förnämsta skeppsvärven i Frankrike och Holland. Han avslög förmånliga anbud om anställning i utlandet och antog Ehrensvärds kallelse att komma till

Sveaborg och leda skärgårdsflottans nybyggnad. Slutligen fick han tillämpa sina moderna idéer även på örlogsflottan, som han nydanade genom att i stället för de gamla tungseglande skeppen bygga mindre och mera lättmanövrerade fartyg. Men hans reformidéer mötte naturligtvis ett segt motstånd från den gamla skolans män, och det blev en ogemmen fröjd och gamman i deras läger, när det visade sig, att de första av Chapman byggda krigsfartygen seglade sämre än äldre linjeskepp. Men när Chapman undersökte orsakerna, befanns det, att hans fartyg icke på fem år blivit rengjorda i botten utan voro alldeles övergrodda med musslor och sjögräs, medan den mera snabbseglande konkurrenten tagits alldeles nyskrpad ur dockan. Det befanns också, att man givit de Chapmanska skeppen den allra uslaste tackling, och att man till på köpet egenmäktigt tagit in massor av barlast utöver den, som skeppens byggmästare beräknat.

Sedan man skrapat skeppsbotten på Chapmans fartyg, givit dem ordentlig tackling och vräkt hundratals hästlass med sten över bord, kunde man ej få se mera välseglade fartyg. Vilket naturligtvis inte uteslöt, att konstruktören hade en del lärdomar att inhämta av provseglingen, vilka resulterade i ytterligare förbättringar. Att ett av fartygen var något rankt berodde på att Chapmans avundsmän i Karlskrona lyckats få det byggt ett par fot smalare, än vad hans ritningar anvisade!

Så stod det överlägsna geniet där som segrare över medelmåttornas envishet och gammal inrotad slentrian.

För att sätta fart i sitt folk utdelade Chapman ofta av egna medel extra belöningar till dem, som voro duktiga, ty — sade han — »jag finner ett innerligt nöje därav, när arbetet går fort och väl. Men då jag ej har mer pengar kvar att utdela, får arbetet gå som det kan, långsamt som tillförne — då ledsnar jag och dör.» Genom att utdela uppmuntringspengar sparade han faktiskt mycken tid och grova pengar åt kronan.

Tyvärn blev ej den levande kraften inom vårt sjöförsvaret utvecklade i jämn takt med den döda materien. Visserligen gav flottans neutralitetsvakt, såsom nämnt, tillfälle åt rätt många av officerskåren att mera grundligt lära känna de fartyg, på vilka de en gång skulle strida. Men någon

verklig krigsövning blev det icke, och någon samövning av flottan i dess helhet förekom aldrig. Ja många av de nya fartyg, som löpte av stapeln, blevo ej ens provseglade, förrän det gällde allvar. Konungen föredrog att använda alla pengar, som han kunde få ihop för flottans räkning, till nybyggnader.

Av ganska stor betydelse för sjövapnets krigsduglighet blev det dock, att många officerare vid denna tid gingo i fransk krigstjänst för att deltaga i det pågående stora kriget. Konungen uppmuntrade dem också genom årliga understöd till att på detta sätt utbilda sig. Flere av dem gjorde med utmärkelse sin insats i Nordamerikas frihetskamp mot England.

* * *

Trots alla förstärkningar av försvaret var dock Gustav icke mannen att ingjuta en ny och bättre anda i officerskåren. Han hade icke något begrepp varken om militär disciplin eller om krigskonstens dåvarande ståndpunkt. Ackordväsendet florerade under hans hägn lika bra som förr, fast han lät förbjuda det i lagen. För att råda bot på det onda hade behövts ett ordnat pensionsväsen, men därtill saknades pengar.

Ackordväsendet var emellertid icke det enda hindret för dugligheten att göra sig gällande inom officerskåren — ett annat hinder låg i Gustavs förkärlek för adelsmän vid befordringar. Han följde därvid, liksom i så mycket annat, Frankrikes föredöme, och han gjorde det så mycket hellre, som han själv hyste den uppfattningen, att krigisk ärelystnad och militära hedersbegrepp voro förenliga endast med adlig börd och adliga traditioner. Ej nog därför med att endast adelsmän kunde vinna inträde vid gardet och övriga s. k. rangregementen; även vid de andra regementena hade adelsmän företräde vid befordringar. Ja Gustav umgicks i själva verket med den planen att med tiden hela den svenska officerskåren skulle komma att bestå uteslutande av adelsmän. För att vinna detta syfte meddelade han efter hand den ene regementschefen efter den andre, att han hädanefter icke borde föreslå andra än adelsmän till officerare vid sina regementen. Blott i händelse av krig skulle ofrälse män, som utmärkt sig, kunna befordras till officerare.

Ännu så länge var dock i regeln första villkoret för befordran inom svenska armén att kunna bjuda en ackordsumma. Andra villkoret var ett adligt namn. Dugligheten kom först i tredje rummet. Systemet var både olagligt och oklokt. Men Gustav ville icke lyssna till den kritik av förhållandena inom franska armén, som han mottog från sin gunstling Pontus Lilliehorn under hans tjänstgöring där: »Man vinner inga bataljer med fordom lysande namn. Bättre vore då att följa konungens av Preussen exempel. Han befordrar blott förtjänsten.»

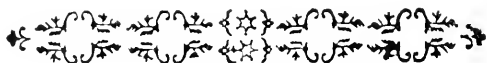
Det allra betänkligaste var emellertid Gustavs oförmåga att utrota den dåliga disciplinen inom armén. För den uppgiften behövdes en kraftigare hand än hans. Han kunde nog vara sträng — det visade ämbetsmannaräfstén — men strängheten stred i själva verket mot hans natur, som tvärtom var alltför benägen att förlåta. En gardeskaptén, som grovt förolämpat sin chef, blev dömd till döden, och konungen höll själv ett strafftal till hans kamrater, som hållit med honom. Men tvärt emot rådets bestämda mening var konungen strax därefter färdig att mildra straffet till tjänstens förlust. Och sedan dröjde det ej länge, förrän den uppstudsige blev alldeles benådad och återfick sin tjänst, medan hans överste genom sina officerares trakasserier tvangs att taga avsked.

Året därpå begicks ett annat uppseendeväckande subordinationbrott, i det att aderton artillerilöjtnanter sammanträdde sig mot sin chef och antastade honom i förgripliga ordalag. De skyldiga blevo visserligen häktade, och fjorton av dem dömdes till offentlig avbön och avsättning, men straffet lindrades av konungen därhän, att de skulle under fyra månader vara degraderade och »göra simpel artillerikarls tjänst» — dock med bibehållande av lönen! Före de fyra månadernas utgång återfingo de sina förra tjänster. Det är ej på sådant sätt man statuerar avskräckande exempel.

*

Om andan inom armén för övrigt säger Skjöldebrand, den blivande generalen, i sina memoarer: »Det var ock den tiden nästan en antagen sed, att den, som hade befäl, skulle rasa

mot underhavande. Chefen rasade mot officerarne; *de* rasade mot underofficerarne och manskapet. Under manöver hördes ett rytande och skri, liksom vid en eldsvåda i Stockholm. Men detta var till stor del avlagt vid hertig Karls regemente — som Skjöldebrand tillhörde — och blev det med tiden i hela armén.»

Soldater:

Böra vara oförsträfte, trogne,
nyktra och litet högfärdige,
då äro de hedrade, undgå straff, win-
na sina Förmåns fôrlet, bibehålla
hålsan och nödlös utkomst.

§. I

Hemma i Landet, hålla Torpet
wid magt, wänja sig wid Gewäret,
som et roligt tidsfördrif, bära
U 2 Cro

Facsimile av första sidan i 1769 års soldatinstruktion.

Den soldatinstruktion, som brukades denna tid, var författad år 1769. Den börjar sålunda:

»Frugla Gud
Ära Konungen
Tjäna trogit.

Soldater:

böra vara oförskräckte, trogne, nyktra och litet högfärdige, då äro de hedrade, undgå straff, vinna sina förmäns kärlek, bibehålla hälsan och nödlös utkomst.

1. §.

Hemma i landet hålla torpet vid makt, vänja sig vid geväret som ett roligt tidsfördriv, bära kronans brev och ordres, förtjäna med hantverk eller arbete; fly lättja, som föder sjukdom och elände, visa sig snygg och proper på kyrkparaden, alltid håret upplagt, uppknutet och i papper.

2. §.

Vid möten vaksam, väl klädd, ofta ömsa lintyg och strumpor, så orenlighet, svett och ohyra ej får taga överhand, kvick och färdig i exercitie och dess övriga skyldigheter, vakta sig för spel och fylleri.

3. §.

På tåg och marscher noga vårda gevär och mundering för eld och smuts, intet dricka då man är varm och minst orent vatten, röka litet, hellre tugga tobak, papper eller sticka av björk eller en, att förekomma först: alltid glad, sjunga visor, berätta sagor och roliga tidsfördriv, intet lägga sig i solen att sova eller med magen emot jorden, mindre göra sig ledig, innan han fått allt sitt tillbehör i ordning och tvättat fötterna, dock ej när de äro svettiga.»

Ur fortsättningen må anföras:

5. §.

»I garnison alltid snygg, hushålla noga, intet vräka sig på söliga ställen med munderingen. På lediga stunder ansa kläder och geväret: varann eller tredje dag varm mat, intet över en sup brännvin men i det stället litet gott dricka. På lediga dagar skaffa sig arbete, som ej kan fela den, som är nykter och trogen.

6. §.

I fält äger soldaten största värde av ett oförskräckt hjärta och snabbt utförande av dess skyldigheter. Den karl har alltid varit lyckligast, som mest fått visa sig för fienden. Man bör som en viss och skamfull död akta sig att ej komma okväst¹ på lasarettor och sjukvagnar, ty man har sett vid alla krig, då en med heder fått dö för fienden, har fyra med förakt ömkeligen förgåtts på sjukhusen.

Musicanter, trumslagare och pipare:

De böra kunna något hantverk, frisera hår, handla med åtskilligt smått till sin bättre utkomst. Grovt och tungt arbete är dem mindre tjänligt. De böra hålla sina instrumenter rena, blanka och i ordning, vara muntra och lögliga.

Profossen:

Bör vara handfast, dristig, och se hiskelig ut. Han bör hålla rent i corps de garde och läger, ordning hos arresteranter, vara fiskal på marketentare och månglerskor och gå väbeln tillhanda.

Kort beskrivning att bevara soldatens hälsa.

Han bör vid alla tillfällen vara försedd med litet salt, ingefära och lök till sin matlagning — grönt felar sällan. Således kan han oftast hava kål eller soppa, som bäst underhåller liv och hälsa. Fotsockor av linne, smorde med talg, håller fötterna rena och hela. Långa naglar, stora skor, och klumpiga strumpor äro skadeliga.

Preparerat kvicksilver insytt i byxgjorden, emot ohyra.

En eller par av de lätta torra svampar att stilla blod, några enbär att röka med och koka i vatten på sjön och i kvarteren.

Litet socker, som blandas med spindelväv, att läka sår.

Tråd, ullgarn, fin och grov nål, kam, tvål, puder och borsta utgör det förnämsta i hela dess hushållning.»

¹ Osårad.

- Litteratur: Anteckningar och memorial af grefve Johan Liljencrantz, utgifna genom Bernh. Taube (Historiska handlingar; del VIII).
- E. Olán, Marstrands historia, krigsminnen och badortsliv.
- Herman Levin. Religionstvång och religionsfrihet i Sverige 1686—1782.
- J. S[eligmann], Aron Isak. Ett hundraårsminne. Aron Isaks sjelfbiografi, utgifven af Israelitiska litteratur-sällskapet genom Jos. Seligmann.
- Arnold Munthe, Svenska sjöhjältar: del VI; häft. kr. 7: —.
- Gunnar Bolin, Militär statsmakt och individ, särskilt i Sverige under Gustav III:s tid.

Vid tjusarkonungens hov.

Ett Versailles i miniatyr.

ALDRIG har livet vid hovet haft så stor betydelse för vårt folk som under tredje Gustavs dagar. Gustav hade själf tagit del i det franska hovlivet, som blivit hela Europas förebild. Han hade från sin franska resa medfört outplånliga intryck från detta Versailles, där konungen residerade lik en halvgud, omgiven av ett lysande hov, av en härskara uppvaktande och tjänare, av en etikett som gjorde hans dag till en ständig representation, av nöjen och förlustelser, som gjorde hans liv till en enda fortsatt karneval. Sådant slog an på ett så mottagligt sinne som Gustavs. Han lärde sig älska denna lysande prakt; han var bländad av ståten och ceremonierna. Och när han kom hem till sitt eget fattiga land i höga Norden, blev hovet i Versailles hans mönster och föredöme.

Snart lyckades han också göra svenska hovet ryktbart för dess invecklade etiketts- och ceremoniväsen. Ideligen uppstodo etikettstvister med främmande sändebud och furstliga personer. Österrikiske ministerns fru blev en gång genom konungens ceremonimästare anmodad att avlägsna sig från en tillställning på börsen, vid vilken den kungliga familjen var närvarande. Anledningen var den, att hon ej

velat dessförinnan underkasta sig ceremonin att kyssa drottningens hand och därför aldrig blivit presenterad för henne. Följden härav blev, att de diplomatiska förbindelserna mellan det svenska och det österrikiska hovet för en längre tid avbrötos.

Eller se här en annan lika riksviktig handkyssningshistoria! Sachsiska sändebudets fru ville icke gå in på att kyssa de svenska prinsessorna på hand, såvida ej dessa därefter hedrade henne med en kyss på kinden. Men det kunde icke beviljas, ty en dylik lycka var enligt hovceremonielet endast råds- och statsfruar beskärd. Konung Gustav gav icke med sig: den sachsiska grevinnan fick icke visa sig vid hans hov, och han tillkännagav sitt missnöje vid hovet i Dresden. Då måste den motspänstiga tyskan slutligen bekväma sig att kyssa på hand utan att i gengäld få någon kyss på kinden.

Gustav gick så långt i sitt efterapande av franska hovets vanor, att han i Sverige införde det efter vanliga människors begrepp enbart komiska bruket med uppvaktning vid konungens uppstigning och påklädning eller lever¹, som ceremonin hette på originalspråket. Vid en kunglig lever kunde man bäst se, hur pass högt de olika uppvaktande stodo i Hans Maj:ts gunst. De lyckligaste fingo vara med redan när Hans Maj:t ömsade skjorta. Först därefter insläpptes den övriga skaran, att med andakt bevittna, vad som återstod av den kungliga morgontoaletten.

Där stodo de alla i en halvcirkel bakom Hans Maj:t, »i orolig väntan på en blick eller ett ord av monarken», berättar Skjöldebrand. När toaletten var avslutad, och alla ordnar »med skicklighet och behag påsatta framför en stor spegel, trädde konungen fram. De, som ej förut voro kände eller varit en tid borta, blevo nu presenterade. De, som tillhörde hovet eller rangregementen eller de kungliga prinsarnes regementen eller själva hade en viss rang, fingo den icke för alla behagliga nåden att kyssa en karls hand. Då presentationen gått för sig, gick konungen omkring cirkeln.» Det stora, avgörande ögonblicket var kommet för mången bävande lycksökare. Skulle det bli en nådig nick eller kanske ett »Hur står det till?» eller skulle Hans Maj:t kanske — o!höjd av lycka — inleda ett riktigt samtal?

¹ Uttalas lövé och betyder »uppstigning».

Sedan Gustav gått halvcirkeln runt, gav han samtliga en nådig nick. Därpå steg han upp på den estrad, där sängen stod, och mottog rapporter av de militära befälhavarne. Hans Maj:t fick på detta sätt tillfälle att ej blott visa den ene sin gunst och den andre sitt misshag utan också att få höra

Morgontoaletten. Efter teckning av J. M. Moreau 1783.

dagskrönikan och det senaste skvallret. Det hela var som arrangerat för fjäskar och lycksökare.

Men hur det nu var, så lyckades i alla fall Gustav III genom sin älskvärdhet, sina kvicka infall och sin spirituella konversation sprida glans över en ceremoni, som annars skulle blivit komplett omöjlig.

Gustav njöt av att samla omkring sig allt vad landet hade ypperst av snille, skönhet och börd. Och själv var »tjusarkungen» genom sitt snilles eld själen i detta lysande skådespel, där man lade an på att göra varje rörelse, varje gest till ett konstverk, som förskönade livet. Man ser av tidens rika dagboks- och memoarlitteratur, hur allt rör sig kring honom. Med eller mot sin vilja tvingas man till beundran för hans tjusargåva och hans överlägsna förmåga att handskas med alla dessa människor, som trängas omkring honom, tävla om hans ynnest och intrigera mot varandra. Även sina ovänner intog han genom sin älskvärdhet, när han så ville. En skarpsynt samtida iakttagare framhåller också, att ingen har som han kunnat den svåra konsten att ge ett avslag utan att såra; ingen har varit hans överman i att vinna folk genom obestämda löften.

Blott en liten episod om hur Gustav med en rent av konstnärlig virtuositet kunde med bara en liten nyans förändra hela stämningen vid ett visst tillfälle! Det är Tersmeden som berättar.

Han hade efter några års tjänstgöring som varvsamiral i Karlskrona blivit illa åtgången av amiralitetskollegium för en del åtgärder, vilka kollegiet betecknat såsom egenmäktiga. Bland annat gällde det införande av ett nytt tjärningssätt av flottans tågvirke. Konungen for själv till Karlskrona för att undersöka förhållandet. Tersmeden visste, vad det gällde, då konungen kom ned på varvet, men Hans Maj:t var idel älskvärdhet mot sin gamle vän och medhjälpare. Sedan man en stund talat om ett och annat, sade Gustav: »Jag skulle vilja se det nya tjärningssättet», och tillade, vänd till varvsamiralen: »som Ni skrivit till oss om» — ty två av herrarne i kollegiet gingo bredvid konungen. Med »detta nådiga tillägg» hade Gustav förtagit allt obehagligt intryck av att det här gällde en rannsaking, och Tersmeden kände vid denna verkligt kungliga finkänslighet »en outhärlig satisfaction¹, så att mitt hjärta hoppade av glädje». Den följande undersökningen visade också, att konungen hade allt skäl att hysa förtroende till sin varvsamiral på de överklagade punkterna, och Hans Maj:t gav honom rätt mot kollegiet.

¹ Tillfredsställelse.

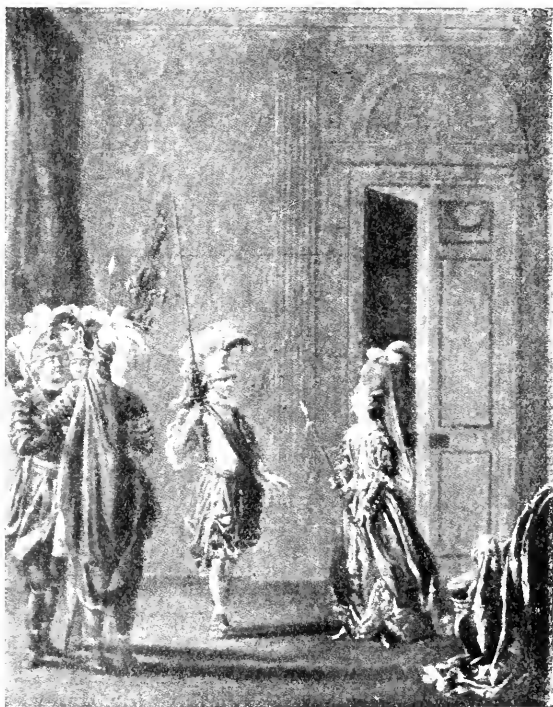
När det gällde rikets tjänst, hade Gustav en skarp blick, även om han inte alltid visade det. Men i fråga om det granna skådespelet vid hans hov var hans värdesättning av de agerande ofta mer än lovligt ytlig. En hög börd gav åt en nybakad fänrik företrädesrättighet framför rikets högsta ämbetsmän. Vid stora fester kunde man få se högvälborna unga subalternofficerare sitta och spisa vid Hans Maj:ts eget bord, medan konungens finansminister Liljencrants, vice amiral Tersmeden och andra framstående »uppkomlingar» ej voro fina nog därtill utan blevo placerade vid överkammарherrens bord. Skjöldebrand berättar i sina memoarer, hur han vid Gustav III:s hov fick slita en hund för att han, som blott var son till en nyadlad konsul, förlovat sig med den högvälborna fröken von Höpken. Hans fästmö befalldes till den kungliga taffeln, men han själv fick avlägsna sig, så snart supén började. När man hör sådant, tycker man som Schüek, att det är alldeles i sin ordning, när Sergel vid en lantlig måltid, som Gustav III på sin italienska resa intar i Sibylla-templet vid Tivoli, får ensam äta vid ett särskilt bord — han var ju inte adelsman som alla de andra utan bara en världsberömd konstnär.

Hovnöjen.

Rikt, alltför rikt på fester var det liv, som rörde sig i Stockholms slott och i de många lustslott, där Gustav helst höll hov, på det ståtliga Drottningholm, det romantiska Grips-holm, det täcka Ekolsund och Haga m. fl. Det var utklädningar och divertissement, det var ringränningar och karuseller, vid vilka de uppträdande voro utstyrda i dyrbara och fantastiska riddarkostymer. Överallt inrättades teatrar, på vilka konungen själv, hans bröder samt hovets herrar och damer uppträdde som skådespelare. Hovet såg tidtals ut som en teatertrupp.

Axel von Fersen berättar från hovets vistelse vid Grips-holm på vintern 1775—1776: »När konungen steg upp på morgonen, begav han sig till teatern för att med aktörerna repetera de pjäser, som skulle uppföras om aftonen. Hans Maj:t dinerade ofta på teatern, och efter representationens

slut kom konungen för att supera med hela hovet, klädd uti sin teaterkostym. Vi hava sålunda sett honom utklädd såsom Rhadamiste, Cinna och som överstepräst i Jerusalem's tempel, presenterande sig såsom ett åtlöje vid sitt eget bord.»

*Scen ur divertissementet «La fête de la roche Gallare» den 30 augusti 1779.
Gustav III och grevinnan Höpken äro huvudpersonerna.
Målning av P. Hilleström.*

I februari 1777 skriver Hedvig Charlotta i sin dagbok, som hon givit formen av brev till hennes bästa vän, fröken Sofie von Fersen: »Är det ännu mera fester? Tager då detta aldrig slut?» utropar Ni säkert, min kära vän, och jag för-

vånar mig verkligen icke över denna Eder anmärkning. Men Ni får ej ha för stora anspråk; allvarliga saker är något, som vi inte känna till, och jag måste utropa: 'Leve galenskaperna! »

En person i Gustav III:s närmaste omgivning, skalden Oxenstierna, skriver sju år senare från Gripsholm: »Teatern uppslukar för närvarande allt intresse. Jag har aldrig sett ett sådant raseri för teatern. Man lever endast i repetitioner och föreställningar — man tillbringar dagen på teatern. Konungen sysselsätter sig med att författa eller inöva skådespelarne i deras roller. Han är beständigt hos teaterskräddarne, vilka hava fritt tillträde till hans person.»

*

Särskild uppmärksamhet tilldrogo sig de tornérspel, som i fyra dagar i slutet av maj och början av juni 1777 höllos på Adolf Fredriks torg. Konungen anförde själv en kadrilj av hovmän, utklädda till riddare, hertigen en annan. Ett sådant skådespel måste ses — en beskrivning ger ej mycket. Däremot kan det ha sitt intresse att av akterna taga kännedom om hur en kungörelse om festen lät, och hur man på den tiden höll ordning på en folkmassa. Några utdrag må anföras ur överståthållarämbetets kungörelse av den 27 maj 1777: »Som vid det högtideliga tillfälle, då Hans Kongl. Maj:t här i residensstaden flere dagar i nästa vecka efter forntidens bruk låter anställa det s. k. tornér- eller riddarespelet å Adolph Friedrichs torg, varest för spectateurer¹ bekvämliga loger äro inrättade, nödigt är, att denne stadsens invånare, som åstunda att detta riddarespel åse och bivista, varda underrättade om den ordning, som till allmänhetens bekvämlighet och till förekommande av trängsel och olyckor, då en myckenhet folk och vagnar å ett ställe komma att sammanstöta, bör i akt tagas; så har i sådant avseende med Kongl. Maj:ts nådiga tillstånd samt å dragande kall och ämbetets vägnar jag till vederbörandes efterrättelse velat förordna, som följer:

1:mo. Böra de vagnar, som skola köra de herrskaper, vilka äro försedde med biljetter för logerne num. 11, 10, 8, 6, 4

¹ Åskådare.

och 2 köra ifrån Södermalms torg Hornsgatan uppföre rätt fram, stannande de, som hava biljetter med n:o 11, 10, och 8, vid ändan av Sutherska trädgården och första hörnet av Adolph Friedrichs torg, där herrskaperne urstiga; de, som hava n:o 6, 4 och 2, vid andra ändan av torget på Hornsgatan vid Cramerska egendomen; de åter, som hava biljetter, tecknade med n:o 7, 9, 5, 3 och 1, böra också köra Hornsgatan uppföre men sedan avvika till vänster Brunnsgränden utföre emellan Mariæ kyrkogård och Sutherska egendomen till S:t Paulsgatan fram till torget.» Sedan föreskrives, på vilka platser var och en av de olika biljettnumrens innehavare skall stiga ur, och därefter heter det: »Så fort herrskaperne utur de ankomne vagnarne utstigit, bortköra vagnarne strax: de på Hornsgatan längre utföre, vikande av till vänster första gränden eller Macklergatan till Vollmar Yxkulls- eller Gamla Prästegårdsgatan fram åt Björnegårdsgatan till höger intill Högbergsgatan, varifrån hemfarten sker utföre Götgatan. De vagnar ater, som stannat på S:t Paulsgatan för urstigandet, få icke eller vända tillbaka utan böra genast köra rätt fram till hörnet av Macklersgatan samma väg som de föregående, hållande kusken i körslen alltid till vänster» o. s. v. »Den kusk, som häremot bryter, plikte 40 mark silvermynt och tråde genast i häkte. Sker slagsmål, våldsamt trängning eller oljud kuskarne emellan, straffas den brottslige med fängelse vid vatten och bröd eller spö efter omständigheterna; och äge i thy fall vakten att genast arrestera den skyldige och ekipaget till närmaste vakt låta avföra, tills allt buller och oväsande avstannat.»

*

En höjdpunkt i hovlivet på Stockholms slott voro tisdagsaftnarna, då de kungliga gävo stor cour med offentlig spisning. En god stund ha förnämiteterna stått och trängts i stora galleriet och i Vita havet, dit endast de allra finaste ha tillträde, »då dörrarne öppnas till Vita rummet och allt blir tyst» — det är Skjöldebrand, som berättar. »Därifrån kommer konungen, klädd med utsökt prakt, med briljant-rade ordnar, knappar och spännen, visserligen något affek-

terad men — det kan ej nekas — med mycken aisance¹ och något kungligt, ehuru icke krigiskt, i sitt väsende. Drottningen är stelare och går ej väl (ty hon är så stillasittande, att hon har nästan glömt att gå, och hon har dessutom ganska höga klackar), men hon har en hög och ståtlig växt, stora utstående ögon och i det hela en figur, som imponerar. Homer har liknat Ajax vid en fluga, Vergilius drottning Amata vid en snurra; det må tillåtas mig att likna vår dåvarande drottning på couren vid en väl prydd, vit paradhäst med hög encolure² men matt i sina rörelser.»

Efter henne komma de övriga av den kungliga familjen, hertig Karl, liten men med militäriskt utseende och något av sin morbroder Fredrik II i blicken, hertig Fredrik enklast klädd men vackrast av alla och prinsessan deras syster, glad och vänlig men alltid prinsessa. Bland statsfruarna, som nu följa, äro Kellgrens tre gracer, grevinnan Meijerfeldt; född Wrede-Sparre, grevinnan Höpken, född Fersen, och grevinnan Löwenhielm, hennes syster, alla tre fullkomliga skönheter.

Detta inträde hade något eget högtidligt, som måhända knappt varit någonstädes överträffat. Konungen gick först till diplomaterna, och det syntes, huru även de stoltaste bland dem voro smickrade av de artigheter, han sade dem. Sedan gick konungen på karlarnas sida, drottningen på fruntimrens och så tvärt om tillbaka. Där gick till, som sagt är vid levéerna. Då äntligen couren var genomgången, satte konungen och drottningen sig vid spelbord med utsedda personer bland de förnämsta; och detta räckte ej länge, förrän hovmarskalken med stav i handen gav Deras Majestäter tillkänna, att bordet var serverat. Då gick hela den kungliga familjen till bords, och så många, som kunde få rum, blevo åskådare. För riksrådinnor, rikets herrars fruar och överhovmästarinnor voro taburetter i en halvkrets nedom bordet. Diplomaterna stodo vid övre ändan, och konungen vinkade då och då åt någon av dem att nalkas till samtal.

* * *

Så ville Gustav förvandla sitt Stockholm till ett Versailles utan att besinna, att det var över det fattiga Sverige och ej

¹ Ledighet i sitt uppträdande. — ² Ståtlig hållning.

det rika Frankrike, som han förde spiran. Tyvärr följde också fransk lättfärdighet och sedefördärv med det förfinade franska världslivet. Fersen berättar bland annat om att till de pikanta nöjena under hovets vistelse på Drottningholm hörde »bruket att promenera nattetid i parken utan lykta. Där var den allmänna mötesplatsen för alla slags galanta äventyr. Man förklädde sig i en stor kappa, och nattens mörker tjänade till mask för ansiktet. På dessa promenader blandade sig bättre damer och mamseller av ett tvetydigt rykte med varandra.»

Hedvig Charlotta skriver också i sin dagbok på hösten 1777 om hovlivet på Drottningholm: »För övrigt är här ingen brist på kärleksintriger: det är ett allmänt mod att ha älskare, och var och en har sin. Många avskryvda historier i den vägen äro i omlopp. Utan tvivel bli de dock betydligt överdrivna av elaka tungor.»

Nöje och njutning var dock ej det enda, Gustav ville med hov- och teaterlivet. Han såg i dem också uppfostringsanstalter till den belevnhet och de fina seder, varigenom han ville förädla sitt svenska folk. En nation, som var så förgiftad av politiskt gräl, behövde livas upp och få en gladare och lättare syn på tillvaron, menade han. Umgänget människorna emellan behövde så väl att förädlas genom något av den angenäma och belevade sällskapston, som kännetecknade söderns folk, isynnerhet fransmännen. Och verkningarna av Gustavs insatser uteblevo ej. »Gustaviansk» belevnhet och elegans levde kvar genom flere släktled. Och om än denna förädling i allmänhet ej trängde så djupt, så stannade alltid här och där något av rococons sirlighet på ytan. »Till och med den förfallna publiken på Bellmans krogar och muffbaler rör sig nu med vissa sirliga åthävor och krumbukter, som karikera fransk polityr», säger Levertin.

Men aldrig ha angenäma sällskapstalanger i så hög grad varit till förfång för mera gedigna egenskaper som på denna tid. Vid Uppsala universitet klagades över studiernas förfall, i ty att den adliga ungdomen nästan ej brydde sig om annat än att vinna belevnhet för att kunna få insteg vid hovet och på den vägen göra sin karriär. »Man lär sig snarare dansa än skriva sitt namn. Man lär sig litet språk för att

*Interior i gustaviansk stil med tre musicerande damer. Malning av
N. Larzensen d. y.*

kunna tala vid hovet eller förstå teaterarbeten», skriver Gustav Johan Ehrensvärd. Och när Skjöldebrand i sina memoarer talar om sin studenttid i Uppsala, får man av hans skildring avgjort det intrycket, att ridläraren och fäktmästaren voro universitetets båda främsta personligheter, ehuru måhända något mindre berömda än Linné och Ihre, den store språkforskaren.

De tre gracerna.»

Klarast av alla stjärnor vid tredje Gustavs hov strålade »de tre gracerna», grevinnorna Höpken, Löwenhielm och Meijerfeldt. Med all sin skönhet och sin kvieka, slagfärdiga konversation voro de dock ej några dygdemönster. Gustav III lät Sergel föreviga grevinnan von Höpkens fägring genom att taga hennes huvud till modell för en staty av den gudinna, som hon så ivrigt dyrkat.

Kellgren har besjungit de tre gracerna i en dikt »Gratiernas döpelse», som börjar med denna strof:

»Jag vördnad har för alla slags gudinnor
i himmel och på jord;
för friherrinnor och grevinnor
och för herdinnor — med ett ord
för allt det kön, som sluts på innor;
åt alla vill jag aktning ge
men dyrka — endast tre.»

Ulrika von Höpken och Augusta Löwenhielm voro döttrar till överhovjägmästaren Karl von Fersen, bror till den store Hattehefen och själv känd som en av sin tids elegantaste och mest levnadsglada kavaljerer. Hans hustru, Charlotta Sparre eller Lotta, som hon kallades, hade väckt uppseende för sin älskliga fägring t. o. m. vid franska hovet, då hon följde med sin fränka Karl Gustav Tessins maka till Paris.

Ulla Fersen skall ha kommit till världen så ovanligt smärtfritt för modern, att denna låtit undfalla sig en förvånad fråga: »Var det ingenting annat än det här?» Varför drottning Lovisa Ulrika lär ha rått henne att fortsätta på samma sätt en gång om året.

Ulla Fersen fick som sin första stora erövring räkna den vackre prins Fredrik Adolf. Han lär ha varit så kär, att han

Venus Kallipygos. Marmorstaty av Sergel med Ulrika von Höpkens huvud.

ville gifta sig med henne, men hon tog hela flirten såsom »ett litet tidsfördriv, som smickrade hennes egenkärlek». För att göra slut på denna förbindelse förmådde föräldrar och an-

Ulla Fersen. Malning av L. Pasch d. y.

höriga henne att räcka sin hand åt den unge kaptén von Höpken, brorson till Anders Johan. Den tjuguarige brudgummen var känd ej blott som en ovanligt vacker karl utan också som en stor slösare. Han hade redan hunnit göra slut på sin fars halva förmögenhet. Deras smekmånad skildras av Gustav Johan Ehrensvärd i följande ordalag: »Ulla Fersen betalte Höpkens kärlek med den häftigaste genkärlek. Man tyckte sig se Psyke i Kärlekens armar. Deras kärlek var en beständig jouissance¹. De frågade icke efter fat att äta uppe

¹ Njutning.

— deras förnämsta husgeråd var en säng och denna sängen hela deras lycka. Så förflöto deras första år. Då den första vällusten var tillfredsställd, började bägges passioner att upplivas, hennes att behaga andra och hans att trösta sig med vin och spel.» Mannen visade sig svartsjuk och brutal, började gråla på henne, så snart hon såg åt någon annan, och övergick från gräl till handgripligheter. Redan efter ett par, tre års äktenskap levde de skilda till säng och säte, hon som statsfru på Stockholms slott och han som ryttmästare vid skånska kavalleriet. Blott en och annan gång träffades de. Men makens plats hade då intagits av andra.

Höpken förföll mer och mer och dog redan 1780. Sjutton år därefter gifte Ulla Fersen om sig med en överste von Wright, som länge varit hennes trogne beundrare. Men tre år därefter var hon änka igen. Tillsammans med sina systrar, Augusta Löwenhielm och riksrådinnan De Geer, bosatte hon sig då i lärdomsstaden vid Fyris, där de tre damerna »blevo lika allmänt vördade för sin välgörenhet som värderade för sin allmänna välvilja och den finare bildning, som företrädesvis tillkom de personer, som bildat sig vid Gustav III:s hov». År 1810 slutade Ulla Fersen sina dagar vid 62 års ålder efter att under de sista månaderna ha med samma beundransvärt glada humör som alltid kämpat mot svåra lidanden. Så slocknade den mest lysande stjärnan vid Gustav III:s hov.

Augusta Löwenhielms äktenskap var ej heller lyckligt. Medan hennes man tjänstgjorde som svenskt sändebud på olika platser, vistades hon mest vid svenska hovet som statsfru. Snart var hertig Karl allvarligt förälskad i henne. Förbindelsen dem emellan började året efter hennes bröllop och fortgick under en lång tid med tilltagande kärlek åtminstone från hertigens sida. Hans eldiga brev till henne vittna ännu därom. En gång, då hon är sjuk, skriver han till sin »evigt tillbedjansvärda» brev, fyllda av de ömmaste omsorger. Han klagar, att han stått utanför hennes port men blivit vägrad att komma in, därför att den sköna var sjuk. Han lider nu skilsmässans alla kval och slutar med orden: »Mina innerligaste önsknningar äro, att Ert tillfrisknande må ske mycket snart; och skall det då bliva min

lycka att vid Edra fötter kunna förnya mina eder om en evig kärlek och en trohet utan gränser.» Men när det dröjer med hennes tillfrisknande, håller han på att förgås av förtvivlan. Han skriver: »Ni kan ej förstå, min älskade, min dyrkade vän, vad tiden synes mig lång, då jag ej får se Er. Alla nöjen äro mig likgiltiga, då jag ej kan dela dem med den, som är mig mer kär än livet. Ja, min dyrkade Augusta, endast Ni uppfyller hela min själ; jag dyrkar Er — dock detta är för litet sagt: det fattas mig ord att kunna uttrycka de känslor, Ni ingivit mig.» Och han slutar med att bedyra, att hans hjärta evigt skall tillhöra henne.

Hans äktenskap hindrade honom ej från att fortsätta sin kärlekshistoria med den sköna Augusta. Men hertiginnsans förhoppningar, att denna förbindelse skulle avhålla hennes gemål från andra snedsprång, höllo ingalunda streck. Snart hade kärleken mellan honom och grevinnan Löwenhielm kallnat, och å ömse sidor skaffade man sig efterträdare.

På äldre dagar »vände sig Augusta Löwenhielms ömma sinnelag till andakt och välgörenhet. Hon uppoffrade all bekvämlighet för att sköta lidande och sjuka vänner.» Hon uppnådde den höga åldern av 92 år och dog 1846.

Litteratur: Carl Forsstrand, De tre gracerna; häft. kr. 4: 50.

Den kungliga familjen.

Gustav III och hans moder.

EFTER statsvälvningen hade Lovisa Ulrika i första förtjusningen skyndat hem från Berlin, där hon vistats alltsedan sin makes död. Äntligen hade kungadömet fått den maktställning, som hon så ivrigt längtat efter! Men hon skulle snart finna, att det icke längre var hon utan en annan, som var det svenska hovets medelpunkt, och att denne andre alls ej var hågad att dela makten med sin mor. Återigen, liksom så många gånger förut, hade den ärelystna kvinnans förhoppningar gäckats. Denna lågande ärelystnad, som ej fick utlopp, förvandlade den livliga, temperamentsfulla drottningen till en hätsk, hård, rent av elak människa. Lovisa

Ulrika beskrives på äldre dagar sålunda av kammarherre Adolf Ludvig Hamilton, son till fältmarskalken Gustav David Hamilton: »Vid äldre åren blev hyn brouillerad, tänderna skända, andan stark, men munnen var vacker, löjet behagligt, näsan liten, väl proportionerad, merendels alltid förd i vädret.»

Twister och gräl följde alltid denna fridlösa, jäktande kvinna i spåren, ej minst till följd av hennes olidliga pretentioner på ärebetygelser framför alla andra. Hur betecknande är ej bara ett sådant litet drag som att fordra, att föreställningarna på operan alltid skulle börja om igen vid hennes inträde i sin loge, när hon behagade komma för sent! Hennes anspråk på underhållsmedel voro också omåttliga, och aldrig ville det räcka till, hur mycket hon än fick. Därför blev det ofta häftiga uppträden mellan henne och sonen, som ärvt mycket av hennes nervösa otålighet. De voro, har man sagt, liksom tvenne storheter, som ömsesidigt attraherade och repellerade varandra, som ständigt hatade varandra och dock ständigt hade behov av varandras kärlek, och som städse ledo av bådadera.

Hertig Karl och Hedvig Charlotta.

Av konungens syskon var Karl den mest betydande. Steget från Gustav till honom var dock stort både vad begåvning och viljekraft beträffar. I njutningslystnad var hertigen däremot sin broders överman, och lättja var en av hans mest utmärkande egenskaper. Han var som ett vax i händerna på dem, som förstodo att bearbeta honom. Det täcka könet kunde dock sätta fart i honom som ingenting annat. Tersmeden berättar om en bal i Karlskrona, där hertigen var »vid ett oändeligt charmant humör och dansade så, att vi alla fruktade hans hälsa». Karl var sedan år 1774 förmäld med sin kusin Hedvig Elisabet Charlotta av Oldenburg. Hon var knappt femton år fyllda, då hon bortgiftes med den tio år äldre hertigen. Det var en lekfull barnunge, som nu kom som en frisk virvelvind indansande i det ceremoniösa svenska hovet. Hon var full av tjuvpojksstreck och piggade upp stämningen med så enkla medel som

att kittla sina hovdamer till skrattanfall. Allt vad etikett hette avskydde hon. Hennes enda önskan beträffande omgivningen var att se alla glada omkring sig.

Den smånäpna lilla rococoprinsessan skulle dock snart få göra bekantskap med livets skuggsidor. Hennes ge-

Hedvig Elisabet Charlotta. Målning av A. Roslin.

mål återtog sitt lättsinniga ungarliv. Men den livsfilosofi, som låg på bottnen av hennes älskvärda barnasjäl, hjälpte henne att läka även dessa svåra sår. När hon efter två års äktenskap såg, vartåt det lutade, anförtrodde hon sin kära dagbok: »Skulle det hända mig detsamma som så många andra kvinnor, får jag bära min clycka med tålmod och

hålla god min i elakt spel. Vad som än må inträffa, kommer jag aldrig att glömma den hänsyn, som jag är skyldig min make, och om han bara behandlar mig med vänskap, anser jag mig tvungen att överse med hans svagheter.» Det är också ett beundransvärt bevis på hennes opartiskhet, att hon om sin främsta rival, grevinnan Löwenhielm, skriver första gången hon får se henne: »Hon är onekligen förtjusande. Hennes anletsdrag äro behagliga, hennes utseende tilltalande, och i stor toalett är hon riktigt ståtlig, ehuru hon kanske är litet för fetlagd. Ni skulle ha sett, hur alla människor tittade på mig! Jag försökte därför att se alldeles likgiltigt ut, ehuru jag verkligen var mycket nyfiken.»

Och något senare skriver hon: »Ehuru jag naturligtvis ej kan tycka vidare om grevinnan Löwenhielm, måste jag göra henne den rättvisan, att hennes personliga egenskaper till en viss grad tvinga mig att ursäkta hertigens otrohet. Hennes goda karaktär ger mig anledning hoppas, att om hon får makt över hertigen, så lockar hon honom dock aldrig till något, som vore honom till men. Jag är mycket lugnare att veta honom fästad vid henne än vid mången annan kvinna och hoppas att genom mitt uppförande kunna tydligt lägga i dagen min högaktning för henne, så att jag därigenom gör mig förtjänt av hertigens vänskap.»

Aldrig skulle Hedvig Charlottas rival få anledning att anklaga henne för svartsjuka, ty »det är något, som man aldrig skall låtsas om. För någon tid kan det nog smickra männen, men de tröttna snart på den, som visar tecken därtill, och se sig om efter andra kvinnor, som ej äro lika svartsjuka, ty männen älska frihet.»

Hon fann en tröst i sin dagbok, som gömmer alla hennes förtroenden och i gengäld lockat henne med hoppet om en plats i Sveriges historieskrivning. Genom sina innehållsrika dagboksanteckningar har hon förvärvat sig eftervärldens tacksamhet. Det självporträtt, hon där inledningsvis tecknar, vittnar om en hjärtevinlande strävan efter att vara sann och uppfostra sig själv — maken därtill får man leta efter. »Mitt ansikte är», skriver den lilla skälmska prinsessan, »ingen skönhets; tvärtom har jag själv svårt att fördraga det och tycker för egen del — även om andra vilja påstå motsatsen —, att jag har en mycket näsvis uppsyn, vilken, oav-

sett ett visst, ibland nyckfullt påkommande gott uttryck, för det mesta tyckes inbjuda till ett par örfilar.» Den näsvisa uppsynen berodde dock innerst på att hon var »skälmaktig till sin natur».

»Mina tänder äro», fortsätter hon, »ganska väl ställda och någorlunda vita men för stora för att vara vackra, och när jag småler, visar jag två tänder, som se ut som vildsvinsbetar. Min haka är lång och spetsig, min hy ganska vit men saknar nästan alldeles färg, och det lilla därav, som funnits, har sminket fördärvat. Min figur är ganska bra samt någorlunda väl proportionerad och min växt rak. Skulle det ej tyckas så, är det mitt eget fel, ty jag kläder mig slarvigt. Fast jag ej särskilt tycker om dans, visar jag mig dock gärna på baler, emedan jag vet, att jag dansar bra och tycker om att få beröm. Jag spelar tämligen bra på clavecin¹ och gitarr ävensom något på harpa, dock sällan i takt, ty till följd av mitt livliga lynne ger jag mig ej tid därtill.

Jag är av naturen ganska högfärdig men har under min uppfostran fått lära mig att kuva denna onda böjelse, som dock understundom vill återkomma. Man skall skaffa sig respekt genom mildhet och sådana egenskaper, som äro värda aktning, men ej genom den samhällsställning, man intager. Jag umgås gärna förtroligt med mina vänner — ibland t. o. m. till överdrift — och har mycket svårt att finna medelvägen.

Mitt hjärta är av naturen gott, ehuru jag själv fördärvat det med mina dåliga egenskaper; jag har varit mycket nyckfull och är det ännu rätt betydligt men försöker att behärska mig, så att det ej skall märkas. Jag är ganska häftig och kan vara rätt elak, om jag ej lägger band på mig. Jag är road av förtal och av att skämta över vad andra göra samt måste anstränga mig mycket, för att detta mitt fel ej må taga överhand.

En enda väninna är mig nog. Det enda jag begär som bevis på hennes vänskap är, att hon ej må skona mig utan öppet förhålla mig alla mina fel. Min högsta strävan skall ständigt vara att bli älskad.»

¹ Uttalas klavsång; ett föregångsinstrument till pianot. Spinetten var en sorts clavecin.

Hedvig Charlottas levnadsfilosofi sattes mången gång på hårda prov av hennes lättsinnige gemål. Så här skriver hon i sin dagbok på våren 1781: »Så länge han hade sina älskarinnor, var det mycket bättre, men sedan den sista blev landsförvisad för att hon tillåtit sig nedrigheter emot kungen och han ej skaffat sig någon ny, har hans lynne blivit ännu värre, och jag har dagligen varit utsatt för häftiga utbrott därav, vilket till och med inträffat inför betjäningen. Denna hans häftighet har under den gångna vintern så tilltagit, att mitt tålamod är slut. Därför har jag kanske ej heller å min sida varit så lugn, som jag bort, vilket gjort oenigheten oss emellan värre för var dag, som gått. Jag har nu uppgivit allt hopp att någonsin kunna återvinna hans förtroende. Min önskan är blott att få vara i fred, samt att vi ej, innan åren tvinga därtill, må bli alldeles utledsna på varandra. Skulle det ännu ett år fortfara oförändrat på samma sätt, fruktar jag, att sorg och bekymmer helt och hållet skola undergräva min hälsa, och att jag i en annan värld får söka den lycka, som jag ej funnit uti hela mitt av ständiga, tärande bekymmer uppfyllda liv.»

Den missmodiga stämning, varom dagboken här vittnar, tog dock aldrig överhand med den levnadsfriska hertiginnan. För att komma ur det odrägliga tillståndet beslöt hon sig för att söka framkalla en förklaring. Det lyckades, och den rensade luften. Sedan låter det i en annan tonart i dagboken: »Alltsedan dess har hertigen behandlat mig med all möjlig vänlighet, och jag hoppas verkligen, att detta måtte vara sista gången, som jag haft orsak att beklaga mig över honom. Trots alla hans fel älskar jag honom ännu och kommer alltid, så länge jag lever, att göra det mer än han verkligen förtjänar; och hur förolämpad och bekymrad jag än må känna mig över hans beteende mot mig, kan jag ej låta bli att värdera honom för hans många onekligen goda egenskaper.»

Esomoftast fick hon dock nya skäl att beklaga sig över sin gemåls hänsynslöshet och häftiga lynne. En dag på våren 1790 skriver hennes svägerska Sofia Albertina i ett brev till en väninna: »Hertig Karls uppförande är förfärligt, och hans beteende mot hertiginnan är ovärdigt. Det går ingen dag, utan att han vid bordet säger henne de värsta grovheter.» Hedvig Charlotta var dock klok nog att ta det hela som

ett skämt och skratta däråt. Hon satte i alla fall värde på sin gemåls »i grunden goda hjärta», vilket hon vid samma tid ger ett vackert erkännande i sin dagbok.

*

Memoarlitteraturen vimlar av meddelanden om hertig Karls kärleksförhållanden. En av hans första förbindelser av detta slag var med den för sin skönhet beryktade dansösen Charlotta Slottsberg. Mamsell Slottsberg var dotter till en fattig perukmakare. Hon blev redan vid tolv års ålder anställd som sekonddansös vid operan. Efter bara ett år gjorde hon, om man får tro skvallerkrönikan, sina första erotiska snedsprång. Den med allt skvaller förtrogne bibliotekarien Gjörwell berättar nämligen, att »den lilla sötungen» ingått en förbindelse med »den gamla otäcka» österrikiske ministern.

Bekantskapen mellan henne och hertig Karl torde datera sig från år 1776. Deras förhållande skulle bli rikt på brytningar, ty det vore synd att påstå, att hon var sin höge älskare trogen. Ett tag inlät hon sig i förbindelse med en av hertigens beridare, och med tiden blev hon allt vidlyftigare i sina kärleksaffärer. Men efter brytningarna mellan henne och hennes högste älskare följde alltid försoningsscener, och så fortgick det ända till tiden för den skönas död. Mamsell Slottsberg var och förblev hertigens »favoritsultaninna». Hon stannade det oaktat kvar vid baletten och avancerade till premiärdansös.

Den sköna synderskan omgav sig i sin våning med all den elegans, som tillhörde en »grande cocotte», och höll sig även med en liten lantegendom vid Järva nära Ulriksdal. Men eftersom hon fått kokottens yrkesstämpel, kunde hon aldrig såsom mamsell Hagman, Fredrik Adolfs bekanta älskarinna, höja sig till en sådan ställning, att hon fick umgås med respektabelt folk i samhället. »Slottsbergskan» hörde till de utstötta, som endast fingo träffa lättare teaterfolk och — efter mörkrets inbrott — hovets och societetens vivörer. I Sparreska brevsamlingen på Eriksberg finns ett i sitt slag mycket intressant brev, som den sköna skrivit till dåvarande riksrådet, den sedermera som rikskansler ryktbare Fredrik Sparre. I likhet med sin halvbror överståthållaren var han

mycket svag för det täcka könet men saknade alldeles de försonande dragen hos den flotte och glade Karl Sparre. Det komprometterande och ganska enastående aktstycket lyder som följer:

»Nådige herre.

Då jag fördristar mig att tillskrifva Eders Excellens med mina rader så får jag tillika ödmjukast bedja det E. Exl. ej tager illa opp att jag gör en påminnelse om det angelegna brevet som E. Exlens tog ur potporikrukan i min sängkammare och som jag ej med godvilligt samtycke tillått Ers Exlens att ta me sig det är nu andra gånnen som jag skrivit till E. Exlens derom utan att få igen det och jag väntade af en sådan förnem herre att han ej skulle bära sig så åt. Jag måste ha det innan afton ty den högt förneme herrn¹ som då kommer till mig och som glömt brevet hos mig lär väl ej veta att det varit ur mina rum, men jag tar mig den dristighet att säga, att om det ej är tillbaka innan dess så talar jag om att Ers Exl. har tagit brevet med sig och det vill väl ej Ers. Exl. för någon del och utom den ånnest som jag nu har haft för E. Exl. skull så ska ändå allt bli glömt sedan jag fått igen brevet och E. Exl. får räkna på lika mycken favör som förut. Klockan nio i afton måste brevet vara hos mig

Ers Exlens

ödmjukaste tjenarinna

Ch. Slottsberg.»

På sistone försökte mamsell Slottsberg stadga sitt anseende genom giftermål med en jämnårig f. d. sjöofficer med kaptens avsked, en man »med passabelt vacker figur men dum som en ox». Han fick sig på det viset kläder, föda, husrum och dessutom en kontant summa om året. Men äktenskapet räckte bara ett år. År 1780 avled den nygifva frun, efterlämnande en vacker förmögenhet i fastighet, fina möbler, silver och smycken. Här saknades ej heller vagnshästar och eleganta åkdon, i vilka den sköna brukat färdas fram på huvudstadens gator. På boets creditsida funnos även en del skuldförbindelser från mycket förnäma herrar, bland dem en från en hovstallmästare på 5,500 rdr banko!

¹ Naturligtvis hertig Karl.

Men nu presenterades en motfordran, uppgående till nästan hela boets värde, av — hertig Karl. Följaktligen blev det ej mycket över för den äkta mannen och hans åldriga svärmor, den fattiga perukmakaränkan. Det var, som landshövding Nordin beskt säger, »just ej så särdeles kungligt agerat».

*

Mamsell Slottsbergs förnämsta rivaler om hertigens gunst hade varit två andra teaterdamer, mamsell Eckerman och den franska skådespelerskan mademoiselle Baron. Medan mamsell Slottsberg lät uppvakta sig av unga gardesofficerare och andra av huvudstadens kavaljerer, intogs hertigen av en häftig passion för den unga fransyskan. Men smekmånaden hade knappt hunnit börja, förrän döden ryckte den sköna ifrån honom.

Mamsell Eckerman tillhörde, i motsats till mamsellerna Hagman och Slottsberg, en s. k. god familj. Hon var nämligen dotter till en ryttmästare. Men fadern var vidlyftig av sig och modern egendomlig. Därför blev det skilsmässa och ekonomiska svårigheter. Flickan gick då vid sexton års ålder in vid teatern, där hon genast gjorde lycka genom sin ovanliga skönhet och även genom dramatisk begåvning. Hon blev emellertid snart känd som »en flicka av mindre ärbara seder». Den alltid älskogsranke hertig Karl var naturligtvis framme även här, och anno 1779 visste hela världen, att hertigen fått en ny mätress. Men det blev för mycket för den offentliga anständigheten, att hertigen skulle visa sig tillsammans med »en så liderlig kvinnsperson». Han måste bryta med henne, och sedan hann den lättfärdiga sköna med många felsteg, innan hon slutade sitt liv, enligt en uppgift »magnetiserad ihjäl av professor Sparman». Hon var då blott 30 år.

Fredrik Adolf.

Gustavs yngste broder var Karls like i karaktärssvaghet. Modern hade förstört dem bägge genom oresonlig stränghet och nyckfull efterlåtenhet i brokig växling. Båda ledo de till följd av sin slösaktighet av kronisk penningförlägenhet, och konungen måste den ena gången efter den andra hjälpa upp deras trassliga affärer. På det viset blevo de också be-

roende av brodern. Men en vacker dag sade konungen stopp, och hertig Karl måste taga det förödmjukande steget att underhandla med sina fordringsägare.

Hos Fredrik Adolf hade moderns inflytande så gott som alltid övervägt Gustavs. Även systemen, Sofia Albertina, slöt sig till sin mor. Hon liknade i mycket sin yngste broder.

Gustav III och hans bröder. Målning av A. Roslin.

Bägge voro de häftiga och nyckfulla men på samma gång ömsint godhjärtade: två bortskämda barn hela livet igenom.

Fredrik Adolf tecknas av sin svägerska Hedvig Charlotta sålunda: »Hertigen är av medelstorlek, vacker och väl växt, ansiktet något långt med blå, milda och ömma ögon, vari man kan läsa hans hjärtas tankar. Han har ett glatt lynne och

skulle vara en behaglig sällskapsmänniska, om han ej vore alltför lättsinnig i sitt tal och gärna sade tvetydigheter. Detta kommer sig av att han för det mesta varit i herrsällskap, och att hans svaghet för det täcka könet alltför mycket fört

Sofia Albertina. Målning av L. Pasch d. y.

honom tillsammans med sämre fruntimmer. Han borde kunna haft mera bildning, än han verkligen äger; men bortskämd av änkedrottningen under sina barnaår, har han alltid fått göra, vad han har velat. Han är god men mycket nyck-

full och kan vara ganska högdragen, när han är tillsammans med folk av lägre samhällsställning. Annars är han vänlig och hövlig, välgörande mot behövande, god mot sin omgivning och därför i allmänhet mycket avhållen.»

Hertigen var kär i Sofie Fersen, Axel von Fersens dotter, en fullkomlig skönhet och på samma gång en god och präktig människa. Hon älskade honom tillbaka, men då hon märkte, att konungen motsatte sig förbindelsen mellan hovet och en adelssläkt, insågo både hon och hennes stolta släkt, att hon genom ett äktenskap med hertigen skulle komma i skev ställning. Hon bad honom därför slå tanken på henne ur hågen. För att få ett avgörande till stånd gav hon sitt ja åt en kammarherre Piper, en man, som hon icke älskade, men som hennes far önskade få till svärson.

Hertigen sökte så tröst på annat håll. Den kvinna, som spelat den största rollen i hans liv, var Sophie Hagman. Hon var född i ett fattigt hem — hon synes ha varit dotter till en soldat vid Södermanlands regemente — och hade börjat som barnflicka och husjungfru. Sedan blev hon dansös vid operan, och här upptäcktes hon av Fredrik Adolf. Fast hon då synes ha varit bara sexton år, hade hon redan hunnit med ett par erotiska snedsprång. Hertigen gav den lilla balettflickan ett par rum av sin våning på Stockholms slott till bostad och tog henne med sig till lustslotten, när han bodde där. Från ett besök på Tullgarns slott, vid vilket han inbjöd adelsfamiljerna i grannskapet till slottet, berättar Ehrensvärd, att »Mamsell Hagman var alldeles såsom ett hovfruntimmer». Hennes konversation var otvungen och behaglig. »Hon visade mycken modestie¹ och respekt men ingen blyghet eller undergivenhet. Damerna visade henne all aktning. Kavaljererna ansågo sig lyckliga, om hon bevärdigade dem med en kort minut, och den som fick dansa en kontradans var på höjden av lycka.»

Hovfruntimret rynkade väl i början på näsan åt den lilla operamamsellen, men Sophie Hagman förstod att göra sig omtyckt av alla. T. o. m. en så sparsmakad och knarrig gammal herre som Axel von Fersen upphörde efter en tid att tala fula ord om mätressen och erkände, att »hon hade intagit alla till sin fördel».

¹ Blygsamhet, takt.

Hon skänkte hertigen en kärlekspant, men den lilla tycks ha dött kort efter födelsen.

Den lättfärdiga balettflickan satt dock trots allt kvar i lilla mamsell Hagman, och när hertigen var borta i ryska

Sophie Hagman.

Pastell av J. von Rosenheim.

kriget, passade hon på att vara honom otrogen. Bevisen därpå blevo för var dag allt tydligare. Det var en ung ståtlig brukspatron, som under hennes vistelse på Tullgarn intagit hertigens plats. När Fredrik Adolf kom hem, blev det ett häftigt uppträde. De felande ville gifta sig med varandra, men

hertigen hade ingen lust att skiljas från sin älskarinna, och så blev allt gott igen, tills förbindelsen mellan hertigen och mam-sell Hagman år 1795 upplöstes utan några svårare slitningar. Fredrik Adolf tog sig en ny älskarinna, och Sophie Hagman å sin sida skaffade sig ersättning för vad hon förlorat. En berömd fransk sångare och kvinnotjusare blev hennes nye älskare, och frukten av denna förbindelse vart en liten världsmedborgare. I sin fransman var hon så kär, att hon säges ha rest efter honom till Tyskland, då han tröttnat på henne, men blott för att få se sin enträgenhet lönad med köld och likgiltighet.

Efter brytningen med honom har historien ej bevarat några meddelanden om att Sophie Hagman knutit några nya erotiska band. Hon närmade sig nu också livets middagshöjd. De sista decennierna av sitt liv framlevde hon beundrad för sin ännu bevarade skönhet, sitt älskvärda, behagfulla väsen och sitt goda hjärta. Hon umgicks i de bästa kretsar och räknade bland annat den store skönhetsdyrkaren Sergel som vän och beundrare. Hon skilde sig ock från andra furstliga mätresser genom att aldrig missbruka sin ställning till att rikta sig med gods och ägodelar. Men hon hade i alla fall fått så mycket i gåvor och pensioner, att hon kunde leva ett ganska angenämt liv även på äldre dagar.

Drottningen.

I en olycksalig stund hade Gustav III och Sofia Magdalena, två människor, som alls ej passade för varandra, kedjats ihop för livet. I sina memoarer skriver Gustav år 1765 om detta äktenskap: »Så blev denna sak avgjord till högsta missnöje för mina föräldrar, vilka sedan sökt ingiva mig lika mycken vedervilja, som de själva känna, för detta giftermål. Och de ha däruti så väl lyckats, att jag aldrig kommer att i fråga om denna förbindelse eftergiva för nationens önskningsar, om ej öppen fara för staten och dess intressen därtill tvingar mig.»

Gustav hade då ännu ej sett sin trolovade. Men året därpå mötte han henne som brud i Hälsingborg. Vilket intryck hon gjorde på honom kan man se av ett brev till hans forne

guvernör Karl Scheffer, som han skrev på återresan. Hans omdöme lyder så här: »Hon ser bra ut utan att vara vacker, är mycket väl växt, presenterar sig med värdighet, är något för artig för hennes rang, ja högst blyg, mer än som passar ett fruntimmer av stånd. Hon är själva godheten, stilla och mild, och för att döma av hennes brev saknar hon ej kvickhet, ehuru hennes ytterliga blyghet hindrar henne att visa det i konversationen. Med ett ord: jag försäkrar Er, att jag i henne tror mig ha fått en hustru, som passar mig. Hon har skönhet nog att vara behaglig, ej nog att förvrida huvudet på mig; hon har tillräckligt förstånd att ej bära sig dumt åt och ljuvhet nog i karaktären att ej vilja tillvälla sig ett värde över mig, varom jag är oändeligen svartsjuk.»

Lovisa Ulrika mottog den svärdotter, som påtänkts henne, med hat och motvilja, och det påstås med stor sannolikhet, att Gustav måste lova sin moder att icke bemöta sin gemål som maka, för att det senare skulle bli så mycket lättare att åstadkomma skilsmässa. Är detta sant, så blev det icke svårt för honom att hålla sitt löfte, ty Sofia Magdalena ingav honom ej några ömmare känslor.

Bland sina efterlämnade papper har Gustav förvarat ett anonymt brev med förebråelser för den köld och ligkiltighet, han visade sin maka. Gustav har själv antecknat, att han mottagit brevet på långfredagen 1770, och i kanten har han gjort följande anmärkningar: »Den ledsnad, som åtföljer prinsessan, hennes ligkiltighet att söka intaga, hennes föga angenäma umgängessätt, hennes stelhet att ej vilja lämpa sig till det, som kunde göra henne behaglig, därtill det förhatliga hus, från vilket hon härstammar, se där vad som skadar henne i mitt sinne! Jag har lytt statens röst, då jag gav henne min hand; men hjärtat följer ej politikens eller ärelystnadens bud, och ju mer man tröttar mig med föreställningar att älska prinsessan, desto mer ökas min olycka, min vedervilja mot att vara förenad genom band, som man nämner oupplösliga, med en person, vars karaktär är så olik min, och vilken jag vet bör bli lika olycklig genom mig, som jag är det genom henne. Och vad det särdeles milda sinnelaget angår, som man upphöjer hos henne, så bedrager jag mig mycket, om det är annat än räddhåga för allt vad som omger henne. En gång drottning, torde hon visa sig annorlunda.»

Gustav III å sin sida var, liksom sin store morbror Fredrik II, mycket sval i sina känslor gent emot det täcka könet. Han har aldrig hyst någon verklig kärlek och tycks ej ha haft något starkare behov av genkärlek. Den eldiga gre-

Sofia Magdalena. Målning av L. Pasch d. y.

vinnan Durietz, född de Geer, i vilken Gustav som kronprins var kär, skall för sina älskare beträffande deras kärleksförhållande ha förklarar, »att konungen i den delen var ganska litet bevandrad». Det är memoarförfattaren Hochschild, som

återger vad dessa grevinnans älskare i sin tur berättat honom.

Sofia Magdalena karakteriseras av sin svägerska Hedvig Charlotta sålunda: »Hon är en mycket svårfattlig karaktär, i hög grad inbunden och full av förställning samt på samma gång blyg och rädd, isynnerhet i konungens närvaro. När hon talar, viskar hon fram orden och krånglar in meningen så mycket som möjligt. Hon intresserar sig ej för litteratur och konst och läser ej annat än gazetter. Vad som sysselsätter henne mest är att kläda och spegla sig och betrakta sin garderob. Hon är frikostig och välgörande; en fjärdedel av sina enskilda inkomster anslår hon åt de fattiga. Hon är envis och långsint och glömmer ej lätt en oförrätt. Till det yttre iakttager hon en värdig och majestätisk hållning men har alltid samma automatiska ansiktsuttryck.»

Gustav Johan Ehrensvärd skriver om henne år 1780: »Det är besynnerligt, att denna prinsessa, som äger både förstånd och belevighet, aldrig kan övervinna en blyghet, som i högsta grad är rådande. Jag har i 13 år alla dagar ägt den lyckan att se denna prinsessa, hos hennes person varit tjänstgörande och har dock funnit, att hon ifrån första dagen, jag hade den nåden se henne, icke varit mera hemmastadd med någon av sitt hov den sista.»

Under lyckligare förhållanden hade dock den blyga och försagda Sofia Magdalena måhända kunnat utveckla sig till sin fördel och övervinna sin stelhet och slutenhet. Men nu mötte hon köld med köld och slöt sig alldeles inom sitt skal. De bägge makarna blevo mer och mer främmande för varandra, »så att de knappt talade till varandra annat än goddag och godnatt», och de stunder, Gustav var ensam med henne, kallade han »en levande begravning». — Apropos Gustav III:s länge barnlösa äktenskap berättar Ehrensvärd en anekdot från sommaren 1776, då konungen höll övningsläger på Ladugårdsgärdet. En dag, när hovet superade i lägret, kom en liten pojke och ville sälja en barnvagn, som han själv gjort. Konungen köpte den och lät de närvarande damer, som hade småbarn, draga lott om den. Vid dragningen yttrade han till Hedvig Charlotta: »Madame, om Ni hade skött er bra, så skulle Ni också ha varit förtjänt av att vinna vagnen.» Förmodligen var det en anspelning på förra sommarens

tilldragelser, då man väntade hertiginnans nedkomst och bad för henne i kyrkorna, hade skaffat amma, ja, redan hade kanonerna redo att salutera den väntade tillökningen i kungahuset, då denna i elfte timmen befanns vara — en vanlig kolik.

Hedvig Charlotta var dock inte den, som tappade koncepterna inför konungens anspelning på en fatal situation. Hon bara gjorde en djup och menande nigning för konungen och drottningen, som stodo bredvid varandra. — Förlägen tystnad och allmänt småflin!

Året förut hade emellertid en mycket besynnerlig episod ägt rum mellan Gustav och hans gemål. Då arrangerades nämligen en försoningsscen dem emellan. Den visar bäst, hur tillkrånglat förhållandet blivit mellan de höga makarna. Anledningen till försoningen var kanske, att Gustav börjat längta efter en arvinge att en gång kunna överlämna tronen åt. Han delgav sina tankar åt sin förtrogne vän, hovstallmästaren Adolf Fredrik Munck. Konungen var nämligen övertygad om att på honom kunde han lita. Mannen var dock långt ifrån någon odelat sympatisk företeelse. Hedvig Charlotta karakteriserar honom sålunda: »Han är i sanning en högst besynnerlig människa, vars karaktär man har svårt att rätt förstå. Ehuru högfärdig och skrytsam, är han i vissa avseenden ganska godhjärtad men dum och opålitlig samt föga betänksam i sina yttranden. Han anses se bra ut, men det kan jag just icke finna: han är av medellängd, starkt byggd och ganska korpulent, mycket blond och har rätt vackra ögon med ett enfaldigt uttryck i dem. Själv tror han sig förstå allt men begriper i själva verket ingenting annat än att dressera hästar. Men även därvid lär han vara så hårdhänt, att de arma djuren, som råka ut för hans misshumör, äro mycket beklagansvärda.»

En av drottningens kammarfruar var Muncks älskarinna, och därav begagnade han sig för att åstadkomma det närmande mellan konungaparet, som konungen önskade. Kammarfrun blev en postillon d'amour mellan de höga makarna, och så kom det på sommaren 1775 till ett enskilt möte dem mellan med ömsesidiga förklaringar och försäkringar. Nu var isen bruten, och drottningen tillskrev sin gemål ett brev i de ömmaste ordalag. »Mottag», skrev hon, »dyre och älskade

make, den svaga hyllningen av en kvinna, som tillber Eder ända till sin levnads slut. Värdigas se i hennes ögon hela den kärlek till Er, varav hennes själ är uppfylld! Ja, älskvärdaste bland männer, älska mig så mycket, som jag älskar Er, och dröj ej att göra mig till den lyckligaste bland kvinnor! Jag har trott, att min olycka ej har kunnat vara större än den hittills varit, men jag känner, att sedan det hopp, Ni gett mig, att jag kan ha lyckan att äga ett rum i Edert hjärta, skulle min olycka och min förtvivlan ytterligare stegras, om jag hade bedragit mig.»

Slutligen fullkomnades den äktenskapliga försoningen, tack vare Muncks fortsatta enträgenhet.

För att nu delge sitt hov, att konungen blivit sin gemåls verkliga make, valde Gustav en dag, då han skulle hålla konselj. Han kom för sent dit, tog fram sitt ur, tittade på det och sade: »Jag trodde, att det var god tid, men eftersom jag tillbringat natten hos drottningen, må det ursäktas mig, om jag inte visste, vad klockan var.»

Den utomordentliga roll, som Munck spelat vid denna egendomliga försoning, belönades med kungligt rika skänker, bland annat med drottningens porträtt. Men det ena med det andra utlades av ryktessmidare, och det viskades om att Munck hade spelat en mycket mera betydande roll än blott medlarens. Än så länge vunno dessa rykten dock ingen tilltro utan drunknade i den allmänna glädje, varmed konungaparets återförening hälsades av hela folket. T. o. m. änkedrottningen synes ha glatt sig åt försoningen.

Sofia Magdalena hade sina första glada dagar i Sverige.

*

För att nu i detta sammanhang följa Muncks senare öden, så ledde hans bana uppåt med svindlande fart. Han blev friherre, greve, ståthållare, landshövding, president och serafimerriddare — det sista vid nyss fyllda 41 år. Men för att bära sådana upphöjelser hade det behövts mera inombords än en hovstallmästarbegåvning — ty det var den enda, Munck var i besittning av. Han पोste över och blev odräglig, och det är med en sådan natur i själva verket inte så förvanansvärt, att han två år efter mottagandet

av det blå bandet måste avvika ur landet såsom sedelförfalskare.¹

Då man kom förfalskningarna på spåren, fick Munck tillfälle att rädda situationen genom att inför konungen öppet redogöra för hela sin skuld. Men han kunde icke förmås att riktigt komma ut med språket, och Gustav konstaterade, såsom han yttrade till Armfelt: »Den mannen vill sin egen undergång, och jag är trött på att söka rädda honom mot hans egen vilja.»

Innan han slutligen bekände, hade han inför hertig Karl uttalat den önskan, »att jorden skulle öppna sig och han levande nedstörta i helvetet, om han icke sade sanningen. De termer, han nyttjade, voro i övrigt så rysliga, att hertigen vid deras åhörande kände sig illamående, bleknade och måste dricka ett glas vatten», berättar memoarförfattaren Ehrenström.

Den landsflyktige slog sig ned i Italien, där han dog 1831 vid 82 års ålder. Genom hotelser om att publicera en del papper, som skulle vara i hög grad komprometterande för framstående personer i Sverige, lyckades han skrämja Gustav IV Adolfs förmyndarregering att erbjuda honom en vacker pension. Men då han fordrade att få sin heder återupprättad, sade regeringen nej och gjorde i stället ett försök att bemäktiga sig hans person i Pisa och föra hem honom på ett svenskt örlogsfartyg. Munck hade emellertid blivit varnad och höll sig undan. Han hämnades nu genom att utge en del papper rörande hans förhållande till svenska konungahuset och sedelförfalskningen. Gustav Adolf och Karl XIV Johan gävo honom en årlig pension men så pass liten, att han ständigt fick dragas med ekonomiska bekymmer.

*

På nyåret 1778 anförtrodde Sofia Magdalena sin gemål, att hon hoppades skänka honom en arvinge. Men då blev det fart

¹ Munck anlätade som utprånglare av de falska sedlarna den bekante juden Aron Isak, vilken förut gjort stora förluster dels på juveler, som han sålt till Munck utan att få betalning för, dels på leveranser till svenska armén under ryska kriget. Aron var en hederlig man och visste icke om att sedlarna voro falska. Han fick emellertid utslå mycket obehag, innan han blev frikänd. Han levde ända till 1817, då han dog vid 86 års ålder som en högt aktad gammal patriark.

i hovskvallret och ryktena om ett otillbörligt förhållande mellan drottningen och Munck. Dessa rykten ha sedan i memoarer och anteckningar gått till eftervärlden. Därvid har särskilt ett omdöme i livmedikus Dalbergs anteckningar om Gustav III:s sinnesart och natur spelat en roll. Här förklaras konungen ha varit impotent. Men Odhner, vår grundligaste forskare i Gustav III:s historia, tillmåter ej dessa uppgifter stort värde, då de härröra från en person, som genomgående talar med så uppenbar hätskhet om Gustav, att han icke kan anses vittnesgill. Mera väger för Odhner den faderliga ömhet, Gustav III alltid visade för Gustav Adolf, och den öppenhet och frånvaro av all skygghet, som rådde i konungaparets förhållande till Munck. Den borde ju vittna om ett gott samvete. Å andra sidan måste dock Gustavs ovanliga skådespelartalang tagas med i räkningen. — Ja hur man vrider och vänder på denna fråga, så är man här inne på ett område, där inga bevis kunnat presteras för vare sig den ena eller den andra uppfattningen.

Ryktet att Munck var drottningens älskare vann emellertid utbredning ej minst därigenom, att konungens egen moder och syskon satte tro därtill. Hertiginnan anförtror på nyåret 1778 i chifferskrift sin dagbok följande: »Tänk dig, att drottningen är värre med Munck än någonsin! Hon gör ingenting annat än ser på honom och ger honom hundra millioner ögonkast. Jag har själv sett det — det är avskyvärt.»

Hertig Fredrik förgick sig ända därhän, att han på en fest på börsen i flere personers närvaro kläckte ur sig den mera elaka än spirituella kvickheten: »Om vi vore katoliker, så skulle jag ha trott, att antingen hade en ängel eller en munk gjort det barnet.»

Redan på hösten 1777 hade hertig Karl inför sin moder bedyrat, att Munck var drottningens älskare, och med ryktesmidares vanliga tvärsäkerhet åtog han sig t. o. m. att när som helst bevisa det.

Snart hörde även Lovisa Ulrika till dem, som trodde på det onda ryktet. En dag på nyåret 1778 yttrade hon till Hedvig Charlotta: »Var på Er vakt! Jag fruktar nämligen, att detta barn icke är kungens. Ni känner väl till alla rykten, som äro i omlopp bland allmänheten rörande Munck? Skulle det nu verkligen vara förhållandet, att hon är i välsignat tillstånd,

så kommer detta att vara såväl Er själv som Er gemål till förfång. Hertigen måste därför varnas, på det att icke hans rättigheter må inkräktas av en bastard.»

Förgäves besvor hertiginnan sin svärmor att icke vidare tala om denna pinsamma sak — en dag skickade Lovisa Ulrika efter hertigen och hade med honom ett samtal om vilka mått och steg som måste vidtagas för att skydda de rätta tronarvingarna mot inkräkning från »en simpel adelsmans oäkta avföda». Karl var också korttänkt och omdömeslös nog att kalla till sig Munck och ta honom i förhör. Svaret blev, såsom envar kunde förutse, nekande; och ej nog därmed: Munck berättade genast för konungen, vad som förefallit.

Då blev hertig Karl rädd och skyndade att själv tala med sin bror. Men han gjorde det på ett sådant sätt, att hela skulden föll på hans mor och han själv kom att framstå som den trogne brodern, vilken Hans Maj:t hade att tacka för att den nedriga komplotten i tid upptäckts. Efter detta blev förhållandet mellan bröderna bättre än någonsin, och konungens harm vände sig uteslutande mot hans mor. I en sådan sinnesstämning, »gnistrande av vrede» — säger Lovisa Ulrika — besökte Gustav sin moder i hennes boning på Fredrikshovs slott. Det blev ett möte, uppfyllt av förebråelser, hotelser och tårar. Drottningen var emellertid storslagen nog att ta hela skulden på sig och förtiga hertig Karls andel däri. Konungen slutade med att säga sin mor, att hans gemål aldrig ville se henne mera, och att då en sammanlevnad hädanefter bleve outhärdlig, gjorde hon bäst i att flytta till Stralsund.

Länge arbetade kungafamiljens närmaste förtrogna förgäves på att åstadkomma en försoning. Änkedrottningen var villig att avge en förklaring, att hon felat och ångrade sin överilning. Men konungen svarade: »Jag får aldrig fred, förrän havet skiljer oss åt. Så länge min moder stannar i Sverige, har jag att vänta nya strider, var gång mina bröder besöka henne.» Men en dag på våren 1778 fick han besök av alla tre syskonen tillsammans med hertig Karls gemål Hedvig Charlotta. Det blev ett själsskakande uppträde. Konungen kunde inte komma ifrån den tanken, att hans moder kränkt både hans och hans makas heder. »Hon har påstått, att det var jag som förmått drottningen att inleda förbindelse med Munck», yttrade han till sin svägerska. »Det är en nedrighet att an-

klagas för att man förmått sin hustru att taga en älskare. Om hon blott kränkt min hustrus heder, hade detta visserligen sarat mig men likväl ej i så hög grad som nu, när det även gäller min egen. Om en moder glömmet bort, att hon är mor, får därför icke en kung förgäta, att han är konung, ty hans och rikets heder äro gemensamma.»

Till sist kastade sig alla fyra på knä för konungen för att beveka hans hjärta. Gustav rördes till tårar och lovade både att själv besöka sin moder och söka övertala sin gemål till försonlighet. Hertiginnan följde med honom till drottningen. Hon sökte beveka henne med böner, med knäfall, men Sofia Magdalena var obeveklig. Hon svarade endast, att hon vore vanhedrad av änkedrottningen och aldrig kunde förlåta henne detta.

Följande dag avlade konungen ett besök hos sin moder och tog av henne det löftet att avge en skriftlig och frivillig förklaring, att det utspridda ryktet var »osannfärdigt, alldeles ogrundat och uppdiktat». En sådan akt blev också författad och undertecknad av änkedrottningen, konungens syskon och svägerska samt sju riksråd, vilka intygade, att skrivelsen blivit av Hennes Maj:t »otvunget, med berätt mod och full övertygelse avgiven».

Men det skulle ej dröja länge, förrän såret revs upp igen. Det var, da änkedrottningen kort före riksdagens sammankomst 1778 tillställde konungen en anhållan, att i anledning av ständermötet hennes uppförande måtte undersökas och dömas av en särskild domstol. Gustav blev till den grad uppbragt över hennes fordran, att han i första hettan hotade att beröva sin moder friheten.

Den 1 november 1778 liek Gustav III tryeka till sitt bröst den väntade och efterlängttade arvtagaren till Gustav Adolfs tron och namn. I denna stund av lycka gav han åter efter för sina bröders böner, att han måtte försona sig med sin moder. Han tillskrev henne en biljett med inbjudan att komma till slottet. Dock kunde han icke avhålla sig från att i rätt skarpa ord påminna henne om den smärta, hon vållat honom. Troligen har tonen i sonens brev retat Lovisa Ulrika; och det är nog på det viset, som man måste uppfatta hennes svar: »Jag är moder, och denna heliga värdighet skall aldrig utplånas ur mitt hjärta; den skall alltid komma mig

att taga en uppriktig del i Eders Maj:ts lycka. Jag väntar av tiden, att det täckelse, som höljer Edra ögon, sönderslites; det är då, Ni skall göra mig rättvisa och ångra den hårdhet, varmed Ni bemött en moder.»

När konungen läst moderns svar, kommer han utstörtande till sina bröder med biljetten i hand och utropar, blek av sinnesrörelse: »Sen nu, vem I haven lagt Eder ut för!» . . . Allmän bestörtning bland de hundratals personer, som trängas i hovets salar för att lyckönska. Prins Fredrik är nära att dåna. Omedelbart därpå skickar konungen ett av riksråden till modern och förbjuder henne att komma till slottet. Lovisa Ulrika mottog denna hälsning från sonen i sin vagn, just som hon åkt ut från Fredrikshov. Hon måste vända om. Förgäves skickar änkedrottningen prinsessan Sofia Albertina med ett nytt brev, vari hon försäkrar, att uttrycket »täckelse» på intet sätt åsyftade drottningens person, utan endast, som det heter i brevet, »haft avseende på det olyckliga intryck, som I fattat mot mig». Men förgäves vädjade prinsessan denna gång till Gustavs känslor som son och utropade, att han dödade sin moder. Det svar, hans syster förde med sig till Fredrikshov, slutade med dessa ord: »Ni har förgiftat den skönaste dagen i mitt liv. Njut av Eder hämnd, men i Guds namn utsätt Eder icke för allmänhetens! Stanna hemma och befria mig från att se mitt folk av kärlek till mig skymfa min moder!»

Om Gustavs känslor vid detta tillfälle finns ett ytterligare vittnesbörd i det brev, han samma dag skrev till sin väninna grevinnan de Boufflers: »Det är den lyckligaste fader och den olyckligaste son, som skriver till Er. Jag har nyss fått ett barn och i detta ögonblick smakat hela ljuvheten av att älskas . . . Men glädjen och smärtan bilda en så stark kontrast i min själ, att jag knappt kan andas, och det största bevis på vänskap, jag kan giva Er är att skriva till Er i detta fasansfulla ögonblick. Jag väntade ej, att vad jag mest längtat efter i mitt liv skulle bliva orsaken till min största sorg.»

»Sådan var», säger Odhner, »första dagen i Gustav IV Adolfs levnad. Det var, som om han redan i födelsestunden, ja dessförinnan, varit invigd åt olyckan.»

Brytningen mellan konungen och hans moder hade nu blivit ohjälplig. Båda ledo djupt därav. Änkedrottningen

kunde varken äta eller sova. Hon längtade blott efter att få dö, och man fruktade för hennes förstånd.

En mängd försök att åstadkomma försoning gjordes återigen såväl av konungens syskon och svägerska som av andra närstående personer, och Gustav vaclade ofta mellan sina känslor som son och vad han trodde vara sin plikt som konung. Alltid kom det dock något emellan, som retade upp honom. Lovisa Ulrikas fåfänga utgjorde särskilt ett svårt hinder. Bland annat hade hon alltid strävat efter att få samma slags hovstat som drottningen och önskade således se sig omgiven av den extra fina sorts hovdamer, som kallas statsfruar. Hon sökte också förmå den ena förnämiteten efter den andra att bli statsfruar hos henne, men överallt fick hon nej. Vederbörande hade nämligen på känn, att de i sådant fall skulle råka i onåd hos Hans Maj:t i stället. Till sist lyckades hon dock få ja av en fattig grevinna Cronhielm, som blev glad att sålunda bli försörjd. Men när änkedrottningen genom sin överstemarskalk begärde konungens fullmakt för den nyutnämnda statsfrun, svarade Hans Maj:t nej. Han ville dock icke vidgå, att det gällde en rangfråga, utan tog till förevändning, att änkedrottningens val borde ha fallit på en person, mera känd i stora världen än grevinnan Cronhielm, som ingen människa kände.

Lovisa Ulrika lät då hälsa sin son, att grevinnan Cronhielm var fullt ut lika förnäm som någon av konungens och drottningens statsfruar, ja finare än åtskilliga av dem. »Om hon i fattigdom och glömska levat okänd i hov och långt ifrån stora världen, torde hon vara så mycket mera att respektera; och om Hans Maj:t ville göra sitt hov lysande med grannlåt, ville hon göra sitt lysande genom seder och anständighet.» Så hade denna kontrovers vållat ny bitterhet mellan Gustav och hans mor.

På våren 1781, sedan änkedrottningen flyttat ut till Svartsjö, insjuknade hon så svårt, att det gällde livet. Gustav skickade då en kammarherre ditut för att efterhöra hennes tillstånd. Men när den gamla fick veta detta, blev hon bara misstänksam och sade i en försmädlig ton: »Låt mannen komma in, så att han kan se, att jag ännu ej är så nära döden, som min son hoppas!»

Sedan blev Hedvig Charlotta av Gustav anmodad att fram-

föra hans hälsning och deltagande, men hon möttes av dessa ohyggliga ord i en moders mun: »Det är mig alldeles likgiltigt, om han hyser deltagande eller ej. Jag vill varken höra talas om honom eller om hans bastard. Jag ger dem båda min förbannelse och förbjuder Er att någonsin tala med mig om dem, ty jag vill försöka glömma bort deras tillvaro. Jag kan ingalunda tro, att han det ringaste frågar efter min sjukdom. Det är endast mina juveler, som fresta honom. Det är dem, som han vill åt efter min död. Nu inbillar han sig förmodligen, att jag är så illa sjuk, att jag skall dö, och han är troligen orolig, att jag skall skänka bort dem till någon annan.»

Efter hand blev den gamla dock något mildare stämd. Någon försoning blev det dock ej av, ty dödsfaran drog förbi även denna gången. Det märktes dock, att det nu led mot slutet av den en gång så sköna och firade Lovisa Ulrikas sorgliga levnadssaga. Hon väntade också själv, att året 1782 skulle bli hennes sista — på slottet i Berlin hade man nämligen sett »Vita frun», och det ansågs alltid förebåda ett dödsfall inom Brandenburgska ätten.

På sommaren 1782 nedlades änkedrottningen åter på sjukbädden. »Gudskelov, att min bana nu är slut!» sade hon till sin yngre svärdotter. »Ni kan ej föreställa Er, min älskade dotter, hur lycklig jag är att få skiljas hädan och lämna en värld, som bara skänkt mig sorger. Jag känner mig nöjd med min lott och anropar blott Gud, att han måtte förkorta mina förfärliga lidanden; dock vill jag ej klaga utan söka bära dem med tålamod.»

Men när Hedvig Charlotta hemställde, huruvida svärmodern ej ville råka sin son, svarade hon endast ett kort »nej». Hennes sinnesstämning mot Gustav framlyser också av det brev, som hon uppsatte den 7 juli för att till honom överlämnas efter hennes död. »Min bana är slutad», skrev hon bland annat, »och det är Eder, jag har att tacka för den glädje, jag känner över att få sluta.» Hon ville nu tillkännagiva för honom sin yttersta vilja. All sin egendom lämnade hon i lika lotter åt sin yngste son och sin dotter och tillade: »Och om Ni, under vilken förevändning det vara må, därav undantager den minsta sak, darra — jag uttalar den förbannelse, som otacksamma söner förtjäna. Men om Ni uppfyller min

vilja, skall den icke äga rum. Åt Eder lämnar jag samvetsagget, den enda dygd, som återstår för de brottslige.»

När Gustav först fick höra talas om att änkedrottningen var farligt sjuk, trodde han, att det mest var förställning för att locka honom till eftergifter — till den grad inrotat var hans misstroende mot modern. Men småningom veknade han och längtade efter att bli försorad med henne. »När den eviga skilsmässan nalkas, måste man glömma allting annat», sade han till sin svägerska men tillade: »Tyvärr är ett sammanträffande mellan de båda drottningarna alldeles omöjligt, ty den unga drottningen varken kan eller bör någonsin glömma den förolämpning, som blivit henne tillfogad.»

Lovisa Ulrika satte dock i det längsta som villkor, att konungen vid ett besök skulle åtföljas av sin gemål och sin son, ty annars vore försoningen ej fullständig. Efter mycken bearbetning gav hon dock med sig och lovade mottaga konungen ensam, på villkor att han skriftligen lovade godkänna hennes testamente. Det gjorde han och blev därpå införd till moderns dödsbädd.

Den sjuka var, säger ett ögonvittne, »hård som en klippa». Hon samlade sina krafter för att kunna ge riktigt luft åt den vrede, som nu i fyra ar jäst inom henne. Hennes första ord till sonen var en fråga, vad som fört honom dit efter en så lång frånvaro. Var det för att få se henne dö, som han kommit dit? Hon lät honom veta, att hon betraktade hans ånger och sorg som en ny komedi, och att hon omöjligen kunde tro den om gott, som haft den hårdheten att förvisa sin moder från sitt hov. På dessa skarpa förebräelser svarade Gustav ej mycket. Omsider veknade hon, och vreden upplöste sig i tårar. Hon omfamnade konungen, och allt syntes gott igen.

En stund därefter anlände kronprinsen, som blivit efterskickad. Den lille var — berättar Hedvig Charlotta — »blyg och rädd och föll genast i gråt. Men så snart han kände igen mig, började han smeka mig och ville ej lämna mig, ty han var förskräckt för sängen. Kungen tog då och bar honom fram till änkedrottningen samt uppmanade honom att kyssa sin farmor på hand och klappa henne. Då kastade han sig i hennes armar och klappade henne på kinden med sina små

händer — ett riktigt rörande skådespel.» Hon smekte honom länge och »kallade honom sin älskade sonson och sin käre Gustav. Den lille prinsens smekningar och menlösa uppsyn rörde henne synbarligen.» Men efteråt viskade hon till hertiginnan: »Oss emellan sagt, fruktar jag, att det aldrig blir någonting av den gossen.» — »Det är dock orätt att säga så», invände hertiginnan. »Man kan ännu ingenting döma om honom — han är ju bara ett barn.» — »Ni skall i alla fall fa se, att jag har rätt», höll den gamla i sig.

Försoning hade ägt rum, men det hela var dock alltför mycket av teater. Av både Gustavs och hans moders yttranden till deras förtrogna märker man, att det ej var mycket bevänt med uppriktigheten å någondera sidan — därtill var det ömsesidiga misstroendet för ingrott. Det ligger något skärande hårt i den reflexion, varmed konungen beledsagade sitt svar på hertiginnans fråga, om han var glad åt att försoningen skett: »Jag måste erkänna, att jag är det. Hon är i alla fall min mor, och det vore förfärligt att se henne död med hjärtat uppfyllt av bitterhet mot mig. Mest av allt tillfredsställer det mig dock att jag lyckades få min vilja fram och komma in till henne utan min maka.» Och när Gustav fick höra, att hans mor blivit något bättre igen, och att hon åter framkom med sina för en döende verkliga något oväntade anspråk på att få ha statsfruar vid sitt hov, yttrade han till sin svägerska: »Jag vill slå vad, att hon kommer att repa sig. Hade vi bara dröjt litet längre, kunde vi besparat oss denna resan till Svartsjö. Den här gången har man lyckats lura mig, men hädanefter kommer jag inte att vara lika lättrogen.» Och till läkarne sade han: »Hur många sådana här scener skolen I bereda oss, innan hon dör eller tillfrisknar?»

Påföljande natt låg Lovisa Ulrika i själatåget. Hennes plågor voro mycket svåra. Hedvig Charlotta berättar, att hon bad sin läkare lindra dem genom att ge henne opium, men han var nog litet mänsklig att förklara sig ej våga göra detta av fruktan för att det möjligen skulle kunna påskynda hennes död — denna död, som dock både hon och alla längtade efter som en befriare!

Fram på morgonen utandades hon sin sista suck.

En beklagansvärd kvinna hade gått ur tiden — beklagans-

värd därför att hon i sin gränslösa härsklystnad aldrig lärde att behärska sig själv. Hon företer många drag gemensamma med drottning Kristina: den rika begåvningen och det brinnande intresset för vetenskap, vitterhet och konst liksom ock den jäktande oron, som aldrig lämnade någon av dessa kvinnor riktigt tillfredsställd. Men påtagliga olikheter finnas också. Kristina var av ett hårdare och kallare virke, en utpräglad egoist, medan Lovisa Ulrika däremot hade ett hjärta, som ömmade för medmänniskors nöd och olycka. Härsklystnaden var väl ej heller Kristinas stora lidelse. Det var snarare ärelystnaden, som i hennes själ intog främsta platsen.

* * *

Några dagar sedan Lovisa Ulrika gått ur tiden födde Sofia Magdalena åter en son, ett vackert och friskt barn, som var föräldrarnas glädje. Över hans börd hade inga onda rykten kastat sin skugga. Men kort blev fröjden. Efter ett halvt år angreps den lille av en barnsjukdom, som inom en vecka lade honom i graven. »Hans sjukdom», skriver Hedvig Charlotta, »anses beroende på det förhållandet, att han efter att först ha haft en mycket dålig amma sedermera fick en sådan med alltför kraftig mjölk. Till följd därav kom han att utveckla sig så hastigt, att han fick ej mindre än åtta tänder på en gång, vilket föranledde konvulsioner och slutligen ett slag-anfall, som ändade hans liv. Han avled efter åtta dagars förfärliga plågor. Aldrig har jag sett konungen så förkrossad. Ehuru han i det allra längsta ej upphörde att hysa hopp, var hans oro dock hela tiden förfärlig. En hel eftermiddag vandrade prinsessan och jag av och an med honom uti rummen, under det att han i sin förtvivlan ej kunde yttra ett enda ord. Drottningen, som ej ett ögonblick lämnade sin sons sjukbädd, satt där såsom fastspikad intill hans sista ögonblick.»

Konungens själ fylldes med dystra aningar. Moderns bild franträdde olycksbådande för hans inbillning. Han lade märke till att hans son insjuknat just på samma månadsdag, som brytningen med modern inträffade för fem år sedan, och undrade, om en olyckans tid nu skulle taga sin början.

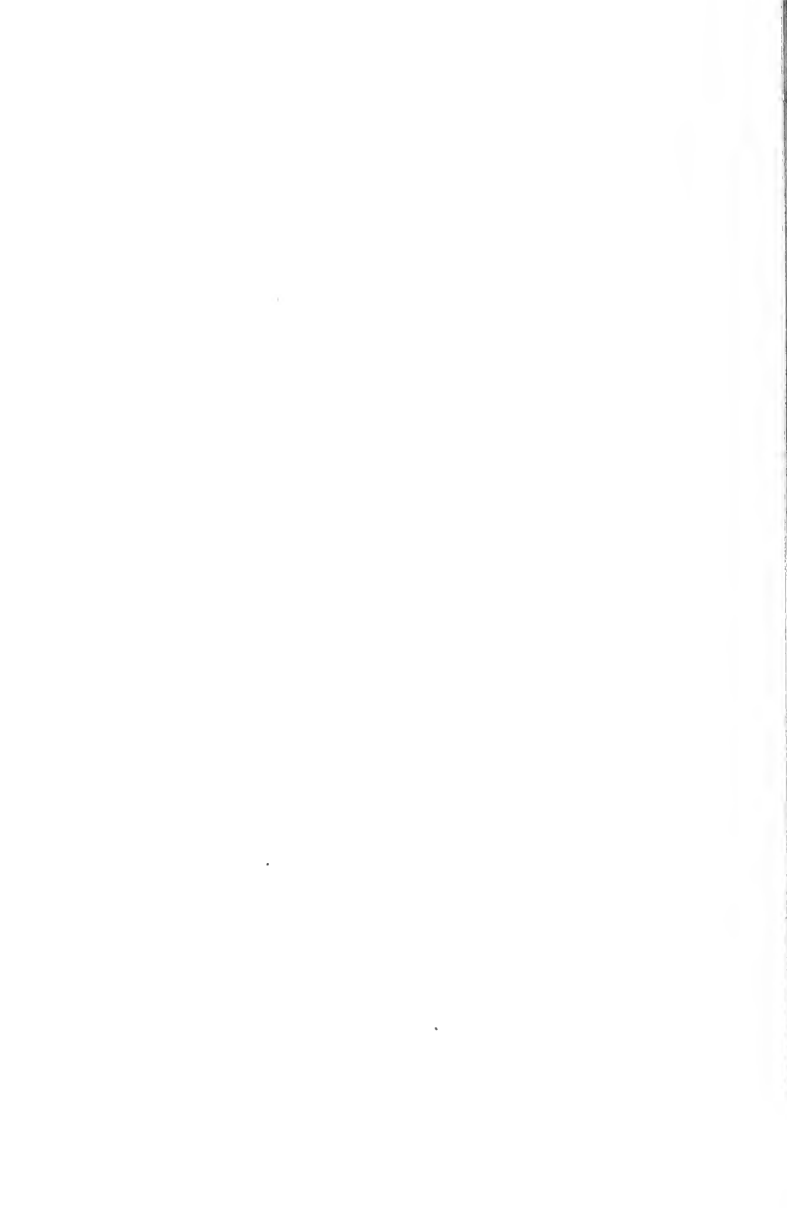
Sorgen kunde dock icke lägga band på konungens obehärskade lust för skådespel. Det kostade mer än nog på honom att uppskjuta ett sällskapsspektakel på Ulriksdal hela fjorton dagar efter den lilles död.

En medlem av kungahuset, vars sorg gjorde ett starkt intryck, var hertig Karl. Vid begravningen »lämnade han sina tårar fritt lopp». Men i verkligheten var det ett annat nästan samtida dödsfall, som framkallade hans känsloutbrott, nämligen premiäraktrisen vid den franska teatertruppen mademoiselle Barons. »Denna skådespelerska», säger Fersen, »förenade med ungdom en fördelaktig växt och vackert utseende och var en så mycket större förlust för denna trupp, som det var omöjligt att ersätta henne uti Sverige. Men huru ömt denna förlust än träffade konungen och omstörtade hans lyriska förströelser, blev den ännu kännbarare för hertigen av Södermanland. Denne prins var nämligen verkligen förälskad uti mademoiselle Baron.» — »Men allmänheten, som icke visste, vem hans tårar gällde, välsignade med suckar hans tillgivenhet och tänkesätt för sin broders hus», säger Schröderheim.

*

Förhållandet mellan Gustav och hans gemål var snart lika onaturligt kyligt som före försoningen. »Denna fullkomliga brist på ömsesidigt förtroende och tillmötesgående är verkligen sorglig att bevittna», skriver Hedvig Charlotta men gör på samma gång den reflexionen: »För övrigt torde ingen kvinna i världen kunna få något valde över kungen, som tycks vara fullkomligt fri från all svaghet för det täcka könet och okänslig för dess skönhet och behag.»

Litteratur: Carl Forsstrand, Sophie Hagman och hennes samtida.

»DET LÅG ETT SKIMMER ÖVER
GUSTAVS DAGAR»

Gustav III som beskyddare av vetenskap och konst.

EFTER frihetstidens blomstring på det vetenskapliga området följde en avmattning under den gustavianiska tiden. Så mycket rikare utvecklade sig däremot vitterheten. Konungens håg låg starkt åt detta håll. Han var fylld av tidens gängse beundran för den franska litteraturen, vars eleganta, kvicka språk nu togs till föredöme även i Sverige. Gustav var själv sitt lands störste talare, och som författare var han även ganska framstående — naturligtvis på det dramatiska området. Han samlade kring sig snillrika författare och konstnärer och understödde dem. I den glans, som skalder och konstnärer kasta över en nations liv, såg Gustav den högsta ära, som kunde omstråla hans fädernesland.

Men mindre lyckligt var, att han ville förvandla de vittra begåvningarna över lag till dramatiska författare, oavsett om deras anlag pekade åt helt annat håll.

För att gagna den svenska litteraturen instiftade Gustav år 1786 Svenska akademien, vars aderton ledamöter ha till sin främsta uppgift att vårda sig om Sveriges språk och vitterhet, »att arbeta uppå svenska språkets renhet, styrka och höghet». Akademien skulle utarbete en svensk ordbok och en språklära samt på sin högtidsdag den 20 december¹ utdela pris för tävlingsskrifter i vältalighet och skaldekonst. Akademien skulle också vara en vårdarinna av Sveriges stora minnen. Varje år skulle hon låta slå en minnespenning över någon berömd svensk man och teckna hans levnad. Till valspråk gav Gustav sin vittra skapelse

¹ Gustav II Adolfs födelsedag, beräknad enligt nya stilen.

orden »Snille och smak». Den viktigaste inkomstkälla, som konungen tilldelade akademien, var privilegiet på utgivningen av Post- och inrikestidningar.

Akademiens svenska språklära utkom år 1836. Numera är den naturligtvis till stor del föråldrad. Det väldiga ordboksföretaget med sina språkprov ur hela den svenska litteraturen är ett arbete för mansåldrar. Långa tider har det legat nere och sedan måst börjas på nytt igen; och ännu har det ej hunnit längre än till alfabetets första bokstäver. Däremot har »Akademiens ordlista», som utgör norm för vår rättskrivning, som bekant utgått i flere upplagor.

Det lär ha varit väljudet i orden »en av de aderton», som föranlett konungen att bestämma akademiens medlemsantal till denna siffra. Bredvid skalderna och de lärda skulle även vittert intresserade magnater taga plats för att öka glansen av ett ledamotskap i akademien.

Till förebild för sin akademi hade Gustav tagit den berömda franska akademien, och den livlige konungens förhoppningar flögo så högt, att han i andanom såg den dag, då svenskarnes vittra bragder skulle vinna samma höga ära som en gång deras bedrifter på slagfältet.

Gustavs intresse för Svenska akademien förblev lika varmt hela livet igenom. I sina akademisters krets sökte och fann han vila från de många regeringsbestyren. Här avlade han kungligheten och satt som en vitter bland de vittra, deltog i deras överläggningar och ville ej gälla för mer än en vanlig dödlig. Han var ej blott akademiens beskyddare — han var i själva verket dess levande ande. I ingen av sina skapelser lever tjusarkonungen ännu så livligt och så personligt som i Svenska akademien.

Samtidigt med instiftandet av Svenska akademien ombildade Gustav den av Lovisa Ulrika skapade Vitterhetsakademien till en Vitterhets-, historie- och antikvitetsakademi, vars egentliga verksamhetsfält blev den svenska fornforskningen.

Litteratur till denna avdelning: Henrik Schüek och Karl Warburg, Illustrerad svensk litteraturhistoria: del II.
Fredrik Böök, Gunnar Castrén, Richard Steffen, Otto Sylwan, Svensk litteraturhistoria under

redaktion av Otto Sylwan: del I (med utförlig litteraturförteckning).

Martin Lamm, Upplysningstidens romantik: 2 delar. Häft. kr. 53: —; inb. kr. 74: —.

Lydia Wahlström, Den svenska odlingens stormän: IV; häft. kr. 1: —.

Johan Henrik Kellgren.

BLAND skalderna på Gustav III:s tid är Kellgren den, som satt de djupaste märkena efter sig i den svenska litteraturens utveckling. Johan Henrik Kellgren var prästson från Västergötland. Han var ett begåvat men sjukligt barn och kunde därför inte var med om sina jämnårigas lekar. Men tack vare sitt goda huvud och sitt glada humör behövde han inte känna sig underlägsen. När han måste försvara sig mot övermodiga pojkar, avfärdade han dem lätt med någon dräpande sarkasm. Ty satiren var tidigt hans styrka.

År 1768 kom han till Åbo universitet — hans far hade nämligen en tid varit kyrkoherde i Nyland. Den sjuttonårige studenten var en för sin ålder ovanligt beläst yngling, och under de två första åren av sin studenttid höll han sig alltså mest till sina böcker. Hans äldre broder och studiekamrat säger, om ock med någon överdrift, att hans hälsa därigenom fick den »svåraste stöten». Ofta var han på en hel månad blott ett par gånger utom sin kammare. Han räddades emellertid från att bli bokmal därigenom, att han kom som informator in i hem, där det rådde ett glatt och angenämt sällskapsliv. Här blev han uppskattad för sin musikaliska och poetiska begåvning. Själv trivdes han också bra, fast naturligtvis en smula satir satt i blicken, såsom då han i ett brev till en vän efter ett besök i Åbo konstaterar, att han vid återkomsten till det högförnåma hem, där han läste med barnen, fann »Hans Nåd, Hennes Nåd och de nådiga ungarne alla i fullkomlig nåd».

Vid universitetet studerade Kellgren språk och historia. Hans ypperste lärare var dåvarande docenten i latin, Anders Gabriel Porthan, som av efterkommande vördats såsom

grundläggaren av den finländska kulturen i nyaste tid. Ingen av Finlands universitetslärare har utövat ett sådant inflytande på ungdomens bildning som Porthan. Förutom i sitt egentliga ämne föreläste han i historia, filosofi och teologi, alltid väckande och intressant. Som forskare har han förvärvat sig ett odödligt namn genom sina skarp-sinniga och grundliga undersökningar av Finlands natur, språk och historia. Han gav uppslaget till insamlande av Finlands gamla folksånger och var en grundläggare av den finsk-ugriska språkforskningen. Hans kärlek till Finland sträckte sig till hela svenska riket, och med vemod förutsåg han den tid, då bandet mellan Finland och det svenska moderlandet skulle brista. Han bedömde därför också med största stränghet en landsförrädare som Göran Sprengtporten. — Porthan var en av de ledande krafterna i det vittra sällskapet Aurora, där Kellgren nu fick ett utlopp för sin skaldeådra.

Vid 22 års ålder blev Kellgren docent i Porthans ämne. Men han började mer och mer längta från det lilla Åbo till Stockholm med dess vida rikare kultur och dess yrare nöjen och vinkande härligheter. År 1777 fick han sin längtan förverkligad, då han blev informator för general Meijerfeldts söner. Härigenom kom han med ett slag in i Stockholms eleganta och lättfärdiga societetsliv. Generalskan var ju en av »de tre gracerna» och omgavs ständigt av en skara beundrare. Den unge skalden följde på sitt håll det höga för-dömet och var snart hemmastadd bland operans aktriser och dansöser. Sina nya livserfarenheter av sinnesrusets fröj-der lät han komma till uttryck i dikten »Sinnenas förening», där han ohöljt förhärligar de sinnliga njutningarna.

Den dikt, som skapade Kellgrens skalderykte, var det satiriska poemet »Mina löjen», där skalden låter löjet drabba en hel rad av människors fel och svagheter; de förnämas tomma och uppstyltade umgängesliv, prästers snikenhet efter denna världens goda, de lärdas snustorra pedanteri, de skrala poeternas dåliga rim, de skönas flärd och obeständighet. Han slutar med att älskvärt vända löjet mot sig själv:

»Håll upp! Jag nog min dårskap ser.
Jag som en ann' åt svaghet skattar,
och, då jag högt åt andra skrattar,
jag åt mig själv i tysthet ler.»

Bland andra, som Kellgren snärtade i denna dikt, är den svenske Homeros, vilken icke, såsom den grekiske, blott »slumrar till ibland» utan »snarkar i varenda rad». Därmed syftade han, efter allt att döma, på en av den svenska litteraturens mest inbilska diletanter, A. F. Skjöldebrands far, konsul i Algier. Han hade till en början lyckliggjort den svenska litteraturen med ett fruktansvärt »Sorgespel i tre öppningar», vars namn var »Habor och Signild». Men hans »tre tragiska öppningar» voro honom icke nog: efter sin hemkomst till Sverige började han en ivrig litterär verksamhet, som — enligt hans egna ord — avsåg ingenting mindre än att lyfta fosterlandet »ur barbariet». Då frambragte f. d. konsulen också en lång hjältedikt — »Gustaviaden» — i vilken han uttryckte en blygsam önskan att varda nr 6 av världslitteraturens stora epici. Serien skulle då bli: Homeros, Virgilius, Tasso, Milton, Voltaire och konsul Erik Brander-Skjöldebrand. Man behöver inte höra mera än en vers sådan som denna om en episod i Gustav Vasas befrielsekrig för att bli övertygad om att konsul Skjöldebrand otvivelaktigt förtjänade en plats vid Homeros' sida:

»En Lars Erson förföljde; den andre förföljdes av Olson.»

*

Den unge Kellgrens teaterintresse gjorde honom uppmärksam på konungen. I Kellgren fann Gustav III, vad han länge sökt: den skaldebegåvning, som kunde samarbeta med honom i den svenska teaterns tjänst. Konungen gjorde utkast till svenska operor; sedan fick Kellgren utföra hans tankar och sätta dem i versform. Det gjorde skalden på ett sådant sätt, att han än i dag står oupphunnen som författare av svenska operatexter. Det var stolta stunder av fosterländsk hänförelse, när ett sådant skådespel som operan »Gustav Vasa» gick över scenen i det ståliga operahuset, vilket konungen författaren låtit uppföra åt de svenska sånggudinnorna, men som vår tids vandaler rivit ned. Mäktigt gripande ljud den härliga Kellgrenska kören med musik av tysken Naumann, en bland Europas yppersta tonsättare, då den stämde in i frihetskampen Gustav Vasas bön på morgonen av stridsdagen:

»Ädla skuggor, vördade fäder,
Sveriges hjältar och riddersmän!
Om ännu dess sällhet er gläder,
given friheten liv igen!
Skola edra helgade gravar
trampas av tyranner och slavar?
Nej, må trädomens blotta namn
edra vreda vålnader väcka
och er arm sig hämnande sträcka
ur den eviga nattens famn!»

Det var högtidsstunder av konstnjutning, som verkade förädlande på allmänhetens smak. »Järnhårt språk blev brutet», och de historiska minnena fingo liv inför nationen.

Konungen belönade sin medarbetare med titeln Kunglig bibliotekarie och handsekreterare och anslog medel till hans underhåll.

Vid sidan av sin skaldeverksamhet nedlade Kellgren ett betydelsefullt arbete som tidningsman. En av hans första tidningsartiklar gav anledning till ett rätt uppseendeväckande tryckfrihetsåtal. I tidningen »Dagligt allehanda» gick Kellgren illa åt en annan publicist, som till många andra synder även lade den, att han körde med gamla utnötta anekdoter. Kellgren var nu elak nog att ge honom ytterligare en anekdot, som han rekommenderade åt honom att ta in i nästa nummer av sin tidskrift. Kellgren berättar den på följande dråpliga sätt: »Under Jean II uppfördes den första komedien i Sverige. Den handlade om Kristi lidande. Krigsknekten, som skulle sticka Jesus i sidan, gjorde det så naturligt, att Frälsaren tumlade död ned från korset och slog benet av en dansös. Konung Johan, förargad, högg huvudet av krigsknekten, men spektatörerne¹, som tyckte, att krigsknekten spelt bäst sin roll, högg huvudet av konung Johan.»

Nu blev emellertid Kellgren i sin tur angripen — med ett tryckfrihetsåtal av stadsfiskalen i Stockholm, därför att han berört Kristi pinas historia på ett förargelseväckande sätt. Kellgren hade ej blott i tidningen framställt »ett anstötligt och hånligt apespel» utan också avvikit från den sannfärdiga

¹ Åskådarna.

skildring av skådespelet, som givits av en berömd hävda-tecknare, nämligen Dalin.

Dalins framställning lyder sålunda: »Vid denna tid begynte skådespel tillika med andra fria konster att nalkas Norden, men så barbariska och grova, att ett prov därav gör oss tillfyllest: I staden Banen i Pommern föreställdes Kristus på korset. Den som var Longinus och skulle öppna hans sida med spjutet, stack för hårdhänt till, så att den diktade Kristus föll död ned och slog ihjäl Maria, som stod under honom. Johannes förbittrades då över Longinus och mördade honom på platsen men blev därför gripen och avrättad. Således omkommo i den förargliga leken fyra människor.»

Till Kellgrens lycka var hans namn icke utsatt under tidningsartikeln — det hade icke varit lämpligt med hänsyn till att han var informator i det Meijerfeldtska huset. Därför åtog sig en annan tidningsman, hans vän och medarbetare Lenngren¹, att svara för författarskapet.

I den svarsskrift, som Lenngren ingav, hade Kellgren säkerligen haft sitt finger med. Här framhölls, att i själva verket var Dalins framställning mera ohygglig än den i »Dagligt allehanda», i så måtto som enligt den förra »fyra personer i den otidiga leken omkommit, då däremot händelsen på det senare stället endast slutar med trenne personers död, obereknat den omnämnda dansösens ben». Att dansösens benbrott var något ojämförligt mycket mindre upprörande, än att »jungfru Maria måste alldeles sätta till livet vid den föregivne frälsarens fall», det kunde väl ingen bortresonera. Och ej heller kunde Lenngren förstå stadsfiskalens klander av att han brukat ordet »dansös» i detta sammanhang. Det vore nämligen utom allt tvivel, att Marias roll spelades av en dansös.

Lenngrens försvar gick emellertid inte riktigt i domstolen, som ansåg, att det här gällde Guds ords missbruk. Men då detta skett »mera av lättsinne och obetänksamhet än arghet och uppsåt att smäda Gud», så dömdes Lenngren att »uti församlingen offentligen avbedja sitt brott» och böta tillsammans 400 daler s. m. Målet gick emellertid vidare till Svea hovrätt. Men som hithörande handlingar blivit förstör-

¹ Författarinnan Anna Maria Lenngrens man.

da genom eldsvåda, veta vi ej, om Lenngren verkligen måste utföra den komedin att avbedja sin publicistiske medbroders synder, ej heller om denne fick verkställa den mera allvarsfyllda åtgärden att punga ut med de 400 dalerna.

Den tidning, som Kellgren ägnade det mesta och bästa av sina krafter, var Stockholmsposten, som började utkomma 1778. Här blevo flere av hans dikter först offentliggjorda. I honom fick vårt land också sin förste verkliga litteraturkritiker.

En sådan behövdes sannerligen, ty här hade växt upp ett överflöd av rimsmidare och festtalare, som alla ville briljera med sina alster i tryck. Detta »yngel av usle skribenter» höll på att förskämma hela svenska litteraturen. Men Kellgren knäckte dem, det ena efter det andra av dessa små »rimkräk» genom sitt kvicka skämt. Särskilt gick han illa åt Lundapoeterna, som denna tid voro till den grad underhaltiga, att Kellgren skämtsamt undrade, »om något plattare i världen givs än tunna pannkakor och poesier ifrån Lund». Det hörde också till Kellgrens största nöje att förlöjliga »de Lundske muser».

Mer och mer fördjupades Kellgrens publicistiska verksamhet från att enbart roa och kritisera till att upplysa, och liksom Dalin på sin tid blev han en av upplysningstidens banérförare. Ingenting visar detta tydligare än den upplysningskamp, han förde mot tidens osunda mysticism och vidskepelse, mot andeskåderi och liknande humbug. Dikten »Man äger ej snille för det man är galen» utgör ett av Kellgrens bästa inlägg för upplysningens och det sunda förnuftets rätt. Här gisslar han obarmhärtigt dem, som trodde sig bli stora därför att de härmade stora mäns fel:

»I narrar utan smak, som gudasasande
tron eder stora bli med stora skalders brister!
I narrar utan vett i vetenskaperne:
o svedenborgare, o rosencreutzare,¹
o drömmars tydare, o skatters sökare,
nummerpunkterare², magnetiserare.

¹ Ett i Tyskland stiftat hemligt sällskap. — ² Punkterkonsten: konsten att genom nummers sammanställning förutspå tillkommande händelser.

fysionom-, allkem-, kabal- och harmonister!¹
 Er slutsats är förvänd. En klok kan galen bli;
 den snille är i ett, kan vurma i ett annat.
 Men tro, att snillet's höjd är höjd av raseri.
 se däri, mina barn, bedran I er förbannat.

Förgäves sagt! Nåväl, en genväg öppnas er:
 Pope puckelryggig var, Homer och Milton blinda.
 Att deras likar bli, gott folk, vad tarvas mer
 än sätta puckeln på och ögonen förbinda?»

I den grasserande vidskepelsen såg Kellgren med sin skarpa blick en andlig farsot, som hotade att smitta ned hela Sveriges folk, och fylld av harm utropar han:

»O Manhem, lika nämnt av gammalt mannavett
 som gammalt mannamod, o säg, var skall du hamna
 ur dessa villors djup? Ett år och ännu ett,
 och Bälten skall med blygd ett vidsträckt dårhus famna.»

En värdig pendang till denna dikt är den genomroliga satiren »Ljusets fiender», där skalden med bitande kvickhet gycklar med upplysningens fiender. Flere sådana individer framställas samlade på ett värdshus i Stockholm, där de

»i tjocka mörkret disputerar,
 vad form på källarstugan är,
 vad färg på möblerna, med mera.»

Då kommer ljus in. Men de, som ej bli glada, äro först och främst en surögd och en nervsjuk man, som ej stå ut med »detta grymma sken». En sömnsjuk man vid namn Dummer Jöns skriker till och spritter upp från sin stol.

»Man kan väl tänka, vilket spratt
 för sådant djur att mörkret sakna;
 ty sen man nu hans lättja ser,
 så skäms det dumma svinet mer
 att ensam sova bland de vakna.»

En krympling »med puckel fram och puckel bak» hade hela kvällen skrutit med sin vackra figur och sina framgångar hos det täcka könet.

¹ Kabbalister: anhängare av Kabbala, den mystiska lära, som tolkar andemeningen i judarnes heliga skrifter. Harmonister: mystiska sällskap av olika slag.

»Men ljuset kom — och vem blev flat,
om ej den ängsliga figuren?
Ty mera vanskapelig krabat
man aldrig såg uti naturen.»

Men ljuset har ännu flere fiender:

»O blygd och hån! skrek pastor Fån,
'så grovt att gäckas med försynen!
Tänk, att det djärva stoftets son
vill mitt i natten nyttja synen!
Förgäves går då solen mer
på Guds befallning upp och ner
att dela mänskan ljus och värma!
Hon värma genom brasor gör
och genom talgljus våga tör
att själva dagens strålar härma.
Hon storm och böljor tygla vet
och räds ej i sin gudlöshet
att hindra åskan slå ihjäl sig.»¹

Då ljuder ropet: »Ell'n är lös på Söder!»¹

»Man nämner gata, gränd och hus,
och orsaken till allt . . . ett ljus.»

Nu har pastor Fån fått vatten på sin kvarn. Han tar till orda med följande kraftiga maning:

»Så fattom genast vårt beslut:
att allt, som lysa kan, släcks ut!»

Men nu träder en av ljusets vänner upp och frågar: »Vad nyttigt kan ej skadligt bli?» och anför som exempel både mat och dryck, sömn och skratt. Men skall man därför förbjuda folk att skratta, äta, dricka, sova?

Till Kellgrens dråpligaste dikter hör också »Dumboms leverne», vari han dels gycklar med inskränkta människors snusförnuftighet, dels för det sunda förnuftets talan gentemot allehanda humbug och dårskaper. Dikten är alltigenom hållen i en gemytlig ton:

¹ Syftar på franska revolutionen, vilken »eldsvåda» var en följd av »upplysningen».

Go' herrar, lånen mig ert öra
till salig Dumboms leverne!
Om det ej ledsnar er att höra,
så tör det roa er kanske.

Han föddes, enligt ödets domar,
helt naken hit på jordens ring,
men sen han kom till rikedomar,
så brast det honom ingenting.

I vaggan hade han med nöd
en gammal käring, som såg om sig,
vart därför illa sjuk, men kom sig
och levde sen allt till sin död.

Till karaktären from och god,
var han ej snar att bliva retad,
men sågs han någon gång förtretad,
så var det uti vredesmod.

Det fel, han haft i ungdomsvåren,
att vara pojke förr än karl,
man ganska visligt anmärkt har;
men detta fel försvann med åren.

I Dumboms ungdomstid begav sig,
att han predikade en gång,
men hans predikan var ej lång,
ty han vid ingången kom av sig.

En annan skulle blitt förbannat
brydd vid en sådan händelse,
men Dumbom fann sig ett tu tre
och slöt precis där, som han stannat.

På sina resor han förnam,
hur väl Försynens nåd reglerat,
som flöder överallt placerat,
där stora städer stryka fram.

Också, om ej hans dagbok ljuger,
skall på gästgivargårdarna
i Småland ätas mycket bra,
ifall man matsäck har, som duger.

God kunskap salig Dumbom hade
om både människor och djur,
och märkligt var det, som han sade
en gång om kräftornas natur.

Hans ögon syntes tårar pressa,
 då de i kitteln sprattlade.
 'Nej, ingen dör så grymt som dessa',
 skrek han, 'ty de dö levande.'

Man hört, hur många auktor skriker,
 när minsta fel bestraffning fann;
 men Dumbom tålte lätt kritiker,
 så snart de rörde någon ann'.

Vår Dumbom lade sig en afton
 helt frisk och sund till själ och kropp
 men steg om morgon' stendöd opp. —
 O vandringsman, *ῥοθι σεαυτοῖ!*¹

Med sina stridsdikter mot upplysningens fiender av både ena och andra slaget nådde Kellgren rangen av en verkligt stor skald. Den njutningslystne ynglingen hade utvecklats till en fosterlandsälskande medborgare, fylld av pliktkänsla och hänförelse för en livsuppgift. Han hade blivit en man, den där »verkade som nationalvett», tack vare den utomordentliga auktoritet, han förvärvat sig. Med beundran sjunger Tegnér om den tid, »när Kellgren slog de stora slagen, de blixtrande, för sanning, rätt och vett». Hans uppfattning av kärleken hade också höjts och förädlats genom pliktkänslan. Det är ej längre ögonblickets njutning och sinnesruset utan »det oupplösliga bandet mellan två makars hjärtan», som han besjunger i dikter sådana som skaldebrevet »Till Kristina», där han ger det vemodigt gripande, sällsamt betagande självporträttet:

»Än hade åldern icke plöjt hans panna.
 och icke strött sin driva i hans lockar
 och icke tyngt hans fjät och böjt hans skuldra
 och släckt hans snilles eld. — Men vad ej åldern
 det hade sorgen redan gjort och smärtans
 fördolda gift och känslans yra bränad
 och svallet av de sjudande passioner
 och svikna hopp om nöjen — ack! som lovat,
 och ledsnan, mera grym, av dem som hållit.»

För denne ensamme, av sjukdom i förtid åldrade man med något av dödsfylan i sitt hjärta öppnas dörren till det lyck-

¹ Gnothi seávton (känn dig själv): vishetsregel, som var inristad på templet i den forngrekiska staden Delfi.

Johan Henrik Kellgren. Gravyr efter medaljong av Sergel.

liga hem, där Kristina är maka och moder. Där får han läke-
dom för de sår, som livet tillfogat honom. I sådana stunder
känner han blygsel och vämjelse vid det uppslitande, menings-
lösa livet i dansösernas och aktrisernas värld, i vilket han
förspillt allt för mycket av sina bästa krafter. Då känner han
den sjudande lidelsen som en börda, en skam, en förned-
ring. Då längtar han, den ensamme, efter den stora, sanna
kärleken, och när han äntligen fått uppleva den, besjunger
han den i den hänförande dikten »Den nya skapelsen».
Underbar är kärlekens makt att nyskapa: allting ter sig
såsom en ny värld i ljuset av denna himlaborna kraft, som

»av skönhet och behagen
en ren och himmelsk urbild ger».

När kärleken kom,

»då fann min själ sig himlaburen,
sig sprungen av en gudastam
och såg de under i naturen,
som aldrig visheten förnam».

Då uppfångade hans öra »de höga sfärers harmoni», och
»på berget änglars harpor hördes». Och skalden utbrister:

»O, levande förstånd av tingen!
O snillets, känslans hemlighet!
Vem fattade dig, skönhet? Ingen
förutan den, som älska vet.»

Så förmår kärleken, blott kärleken, förklara hela skapelsen,
och överallt återfinner skalden den älskades bild:

»Din blick i dagens blickar blandas,
din röst fick näktergalens sång,
jag dig i rosens vällukt andas,
och västanfläkten har din gång.

Ej nog: du själva fasan gläder,
du fyller avgrunden med ljus,
du öknarne i blomster kläder
och tjusar i ruiners grus.»

Härligare toner ha aldrig klingat ur Kellgrens lyra än
denna dikt, om vilken Tegnér i hänförd beundran sjunger:

»Sen Nya skapelsen stått fram i dagen,
vad ha vi andra till att skapa mer?»

Kellgrens verksamhet som upplysningens banérförare påminner i mycket om Dalins. Bägge voro de på en gång skalder och publicister. Men Kellgren var en djupare, allvarligare natur, en verkligt stor skaldebegåvning — för Dalin var poesin mera ett tidsfördriv. Kellgrens diktning var icke, som Dalins, för den stora allmänheten; det var för de högsta, fint bildade kretsarna som Kellgren skrev sin poesi. Han ville ge dessa bortskämda finsmakare en svensk vitterhet, lika njutbar som den beundrade franska. När Kellgren mot slutet av sitt korta, genom sjukdom fördystrade liv tecknar sin verksamhet, så vill han blott tillerkänna sig *en* förtjänst: »ett nit, en värme för svenska vitterhetens förkovnan och heder, som följde honom beständigt genom ett plågsamt liv».

För den svenska vitterheten var det en oersättlig förlust att en sådan kulturens banérförare skulle ryckas bort, innan han ens nått livets middagshöjd. Hela sitt liv hade han dragits med en ömtålig och vacklande hälsa — särskilt var bröstet kient. Belysande för hans hälsotillstånd är ett brev från år 1786 till den vittre prosten Karl Gustav Nordin, vari Kellgren skriver: »Var god och beklaga denna olyckeliga maskin, som efter väder och vind, efter pulsens gång, efter olika lätt matsmältning växlar lynne och tänkesätt, seder och uppförande icke dag från dag men timme från timme, minut från minut och gör, att de som hålla mig för oförskämd som en hyrkusk eller blyg som en bondflicka, för filosof eller Danvikshjon, hava alla lika rätt. Ofta då jag tänker på min olycksaliga sammansättning — Gud vet, att jag icke ljuger — blir jag ledsen, missnöjd, föraktlig för mig själv.»

Då och då gästade skalden sin broder, som var kyrkoherde i Skatelöv i trakten av Växjö, och i hans lyckliga, trevna hem blev han uppfriskad till både kropp och själ. »Belägenheten», skriver Kellgren om prästgården, »är charmant: sjön under fönstren; åkrar, ängar och bokskog omkring; en holme med berg, skog, dalar och källor, som dagligen besökas.» Sin broder beskriver han i följande oradalag: »Kyrkoherden är en liten fet och rund bondpräst, röker sin pipa, dricker sitt öl, räknar över sina inkomster, läser någon gång sin Benezelius, predikar och mässar, som det sägs, ganska väl och fördömer i avgrunden alla kättare och tänkare.» Hans fru,

heter det, »är en liten vettig, beskedlig och småtäck människa».

Till slut förmådde dock ej heller lantlivets och hemlivets ro hjälpa upp hans undergrävd hälsa. I ett brev från Skatelöv sommaren 1793 till en vän talar han vemodsfulla ord om »den svarta graven», som snart var redo att mottaga honom. »Detta val är bittert i de år, då man ännu har ett hjärta, som känner sig. Min belägenhet är förtvivlad, sedan lantluften, sommaren, rörelsen, honungen intet mera vill hjälpa.» Med bekymmer sågo hans vänner honom i förtid täras bort. Under vintern 1794—95 kom han ej mer utom sina rum.

»Vår hederlige Kellgren är blott en skugga. Det är en ande och intet mer», skriver Oxenstierna den 30 december till Leopold. Lungsoten hade märkt sitt offer. Det sista, han skrev, var en översättning av ett epigram över den av passioner förbrände romerske diktaren Propertius' porträtt. I dessa gripande verser tycker man sig höra Kellgren teckna sig själv:

»Blekt mitt anlete är; men tadlen konstnären icke,
att han det gjort så blekt: sådan i livet jag var.
Riktigt bildades så den färg, som Cynthia gav mig:
blodet torkade bort, kinderna vissnade hän.
Ungdom och hälsa och lycka och lugn, allt offrades henne:
hennes jag levande var; hennes i döden jag är.
Livet flyktade snart — men ack! när ägde jag livet?
Nej, genom Cynthia blott var ju Propertius till.»

Skarpare kontrast kan ej tänkas än mellan denna uppfattning av kvinnan såsom vampyren, som tär mannens livskraft, och hymnen till den himlaborna kärleken i »Den nya skapelsen».

Den 20 april 1795 slocknade Johan Henrik Kellgren. Han hade då levat blott något över 43 år. Då blev det landssorg i Sverige. Och vid begravningen gick den gamle skalden Gyllenborg fram och klappade gråtande kistan.

»Nu äntligen kunna vi våga att kalla honom en stor man», sade Leopold.

Bland skaldens efterlämnade papper fanns en liten grå minnesbok med utkast till nya dikter och strödda reflexioner i skilda ämnen. En del av dessa hade redan blivit utgivna. Ett par må anföras till ytterligare bevis på Kellgrens skarp-synta kritiska blick:

»Att självmant tillägga sig en last är att skryta med två dygder. 'Jag har det felet att ej kunna hushålla' vill säga: 'Jag har den dygden att vara frikostig.' — 'Jag har den svagheten att lätt stickna' vill säga: 'den förtjänsten att snart förlåta'. Lagg härtil det ädelmodet att själv bekänna sina fel!»

»Det är rart att finna vänner, som bistå oss i nöden, men kanske ännu rarare dem, som älska oss i lyckan.»

Karl Gustav af Leopold.

L EOPOLDS diktning är nära besläktad med Kellgrens, vid vars sida han kämpade för upplysningens idéer. Deras vapenbrödraskap hade dock föregåtts av en häftig sammandrabbning i ungdomlig stridsiver, och såren efter den kampen läktes ej riktigt, varför förhållandet dem emellan aldrig blev riktigt innerligt.

I bitande kvickhet går Leopold fullt upp mot Kellgren, men han saknar sin vapenbroders hänförelse för skaldens kall. Han är ej den omedelbara natur som Kellgren utan »frambugar», som en samtida vitterlekare kallar det, och uppträder gärna med kruserliga later. Därför blev han aldrig någon verkligt stor skald. När han försökte uppnå den »högre» stilen, blev det svulst och förkonstling, såsom i hans »Ode över den 1 november 1778» vid kronprins Gustav Adolfs födelse. Det förekommer där tirader sådana som denna, att »vulkanens anda hit ur Ætnas svalg man kallar, att glädjens bud till skyar bli», vilket på vanlig prosa helt enkelt betyder — att man släppte upp raketer för att fira den lyckliga tilldragelsen.

Leopold växte upp i Norrköping, där hans far var tullkontrollör. Efter avslutade studier blev han docent vid universitetet i Greifswald. Men han längtade liksom Kellgren till Stockholm, och tack vare rekommendationer från hans gynnare Oxenstierna och Armfelt tog Gustav III även honom i sina vingars skugga. År 1786 kallade konungen honom till Stockholm, och den trettioårige skalden vann genast Gustavs gynnelse. Man kan lätt förstå det, ty Leopold var en gnistrande

kvick och elegant kåsör, när han var vid gott humör — och något annat är otänkbart att han skulle kunna vara i sällskap med Hans Maj:t konungen. Leopold passade också vida bättre för hovlivet än Kellgren, som var en mycket mer självständig natur. Leopold blev — vad Kellgren aldrig varit — en verklig hovpoet, blev kunglig handsekreterare, fick sin bostad på slottet och »gick», som han säger, »till sängs på förnämt sätt, klockan 4 om morgonen».

Med Gustav III:s bortgång gjorde Leopold en stor förlust. Men han hade förmågan att ställa sig väl även med de nya maktinnehavarna, fick först kansliråds och senare statssekreterares titel och blev adlad till af Leopold.

På äldre dagar hämmades Leopolds verksamhet av försvagad synförmåga, och vid 65 års ålder drabbades han av fullständig blindhet. Men den gamle blinde »Teiresias-Leopold»¹ var alltjämt medelpunkten för en krets av samtidens litterära personligheter, vilka sågo upp till honom såsom den siste av de gustavianska skalderna; och när han år 1829 gick bort i en ålder av 73 år, blev det tomt efter den gamle gustavianen.

*

Vill man se Leopolds yppertiga berättarkonst i all dess glans, så skall man läsa hans dikt »Den vackra bedjarinnan eller troheten i liv och död». Hur fint han här ironiserar över det s. k. oupplösliga bandet mellan två makar!

»När Seneca av Roms tyrann
blev dömd att dödens fasa lida²,
vad gjorde Paulia? — Grät sin man?
Nej. Hennes dygd föraktfullt fann
att endast grata, endast kvida.
Med mod vid filosofens sida
hon öppnar ådrorna som han.
Dess blod med hans förblandat rann . . .
'Håll', ropar smädarn här kanhända.

¹ Teiresias var en av den grekiska fornsagans vise siare. Från barndomen var han blind, men fick till gengäld av gudarne förmågan att förstå fåglalåt. — ² Filosofen Seneca blev av den misstänksamme och grymme kejsar Nero befalld att ge sig själv döden. Både han och hans hustru, Paulina, som ej ville överleva honom, öppnade då ådrorna. Men Paulina blev på Neros befallning förbunden och levde ännu några år.

Karl Gustav af Leopold. Samtida kopparstick.

'det rann ej: — hon sin man bedrog!
 Det rann . . . ej ända tills hon dog,
 men dock tills gubbens liv tog ända;
 sen stämde hon det riktigt nog.»

Härifrån kommer skalden över till själva ämnet för sin berättelse, som är hämtad från Rom på skaldens egen tid.

»Där levde för tolv år tillbaka
 en lycklig man på alla sätt:
 ung, vacker, vettig, rik, av ätt
 och älskad av en älskvärd maka.

Belsano var det namn, han fått,
 och hon, som honom lycklig gjorde,
 hon het Graziosa, som hon borde.
 Allting var prakt i deras slott,
 allt fröjd och ömhet, när de råktes.
 Belsano förde furstlig stat:
 här spisades på silverfat,
 här i förgyllda vagnar åktes.
 Kort: Rom ännu med avund talar
 om dessa bägge lycklige;
 och efter alla vishetslagar
 försäkras, att på jordens ring,
 näst deras nätter, ingenting
 var sällare än deras dagar.»

Graziosa svor dyra eder, att hennes Belsano var den ende på hela jorden, som hon någonsin skulle kunna älska, och de bägge överlyckliga människorna lovade varandra att en gång följas åt även i döden.

Men djävulen tyckte, att Belsanos lycka var för stor, och svor att störa deras lugn.

»Var läsare, som hunnit bli
 en smula filosof till sinnes,
 vet, att en gravlig sjukdom finnes,
 som kallas för me-lan-ko-li.
 Den sjukdomen består däri,
 (om någon optimist mig frågar,
 på vilka prov hon kännas plär)
 att den olycklige, hon plågar,
 ser allting — sådant som det är.»

Och till melankolin sällar sig ofta en annan hemsk sjukdom, som kallas svartsjuka. Den består i att det arma offret »tror allt det onda — som han ser».

När Graziosa närmade sig trettioåret, fick hon — som så ofta händer vid den åldern — mera gott om tid över från sina nöjen. Och mannen å sin sida fick allt emellanåt förhinder — hans plikter togo honom kantänka mer än förr i anspråk. Varåt ägnade då Graziosa sina lediga stunder? Jo åt bönen i kyrkan mitt emot. När hon låg där på sänkta knän, var det en syn så vacker, att ryktet om den sköna bedjerskan började gå och lockade dit även hennes man. En dag står han där betagen av denna nya syn, jämkar sig närmare och närmare:

»Som fågeln, lätt och tyst i fjätet,
han drar sig, ömsom rädd och glad,
bakom det helga stenbelätet,
inför vars fot hon låg och bad.»

Då — står där en annan, en Adonis med en blick som Mars.
Nästan kvävd av harm, mumlar Belsano mellan sammanbitna tänder:

»Den nedriga! Hur rörd hon var!
Hur fromt hon kommer hit att skria
var dag sitt 'Heliga Maria'!
Och bakom denna — står en karl!»

Men småningom lugnar han sig och tänker på att han ju ingenting hade ätit sedan middagen.

»Mat fanns ej. där han sig befann.
'Välan, vad skada', tänkte han,
att spisa med min falska kvinna?
Hon blir ej falskare därför.
Tvärtom, det är just så jag bör
dess oskuld eller otro finna.
Den skall bli klar; jag vill ej mer!
det skrek han till med sådan iver.
att jag i förväg läsarn ber,
vad helst nu följdén därav bliver,
ej bli förskräckt för vad som sker.»

Så superar han då med sin Graziosa. Men var gång han ser på henne, tåras hans ögon.

»Nej aldrig så han henne skattat;
nej aldrig syntes hon så skön.
O Gud, att hon då aldrig fattat
det orådet att göra bön!»

Efter slutad måltid gå makarna var och en till sin sängkammare. Men vid midnattstid vaknar den sköna Graziosa plötsligt.

»Vid skenets fläkt, som lampan sprider,
hon sitter opp och ser förskräckt
en blek gestalt, i nattlig dräkt,
som långsamt fram till sängen skriker.
Hans ena hand en bräddfyll skål,
ett krucifix den andra håller.
Vars röst? Vem hör hon? Sin gemål!
Min man... i himlens namn... vad våller?...

'Bliv ej förskräckt!' — Vid dessa ord,
dem han med hemsk förställning sade,
han satte skålen, som han hade,
mitt framför sängen på ett bord
och krucifixet från sig lade.»

Och så utstöter han de hemska orden: »Jag måste dö — min
stund är inne.» — »Vad har du då gjort?» skriker hon.

»Spelt, skymfats, duellerat, mördat
en prins... av själva påvens hus!»
»Fly!» — »Fåfångt!» — »Dölj dig!» — »Fruktlös möda!»

Nej han har nu att välja mellan att dö en skymflig död
för bödelns hand eller att själv taga sitt liv. Det är därför,
som han tagit en skål med gift med sig.

Fåfångt försöker Graziosa övertala honom att avstå från
sin föresats. Då hans beslut ej står att ändra, påminner hon
honom om den ed, de svurit varandra, att följas åt i döden:

»Nej, du skall ej dö först, min man.' —
'Du måste i det fallet skynda',
gav han till svar — och nu drack han.
Ur sängen hälften klädd hon springer:
'För Guds skull, straxt en doktor! — 'Nej.' —
'Ett motgift! fort!' — 'Jag tar det ej.' —
'Nå endast en skål mjölk!... jag ringer...' —
'För ingen del — och inga rop!' —
'Sätt da i halsen blott ett finger...' —
'Nej. Ingenting av alltihop.'»

Då, vad gör denna den trognaste bland kvinnor? Jo hon
för den halvtömnda giftskålen till sina läppar.

»Triumf, Belsano! Ren hon drack,
när skålen, den hon vårdslöst vänder,
bums! — balkade ur hennes händer
och föll i golvet ner — och sprack!»

Men hon bedyrar, att döden nu är hennes enda hopp.

»Vid dessa ord hon våldsamt hastar
fram till ett lömskåp, slår det opp.
tar fram ett pulver, som hon kastar
med mod i en kinesisk kopp.»

Hon slår vatten i den och utropar, att snart skall hennes
make få se, om hon glömt sin ed.

»Så talte hon och tömde koppen
och nedsjönk i en länstols fann,
blek som ett lik, matt som en hamn,
med köld och ryckningar i hela kroppen.»

I detta tillstånd lämnar Belsano sin trogna maka. Men knappt har han stängt dörren bakom sig, förrän Graziosa känner ett behov att meddela en viss ung herre den glädjande underrättelsen, att hon blivit änka. Hon skriver ett brev till honom, och han kommer, iförd en rikt broderad frack. Redan ha de tu hunnit till en ganska öm scen,

»när dörrn slås opp, så fort som sagt,
och mitt för dem står . . . vem? . . . den döde!»

Den som bäst finner sig till rätta i denna situation, är tredje man. Han tar sitt parti — och försvinner:

»Fru'n äntlig' först till orden tager:
'Min man', skrek hon, försagd och matt,
'du lever än och ser Guds dager?'
'Ja', svarte han, 'och du, min skatt,
du ock, om allt mig ej bedrager?
Det verkat sent, det gift du tog!
'Ack! Jag har visst ej tagit nog!
Jag säkert än en sats behöver.»

»Men vem var den herrn, du hos dig hade?»

»'Den herrn? . . . du önskar kunnig bliva
om herrn, som gick? . . . Det var . . . välan . . .
en doktor!' — 'Doktor? Vartill han?' —
'Att mig en större dosis giva.» —

Den äkta mannen blir naturligtvis övertygad — det märker den sköna bedjerskan tydligt — och slutet blir, att han bjuder sin fru på en åktur i morgonluften. Klatsch — det bär i väg. Vart? Jo till en byggnad med famnstjocka murar och dubbla galler. Här drar Belsano på klocksträngen, och vad visar sig? Jo

»en basilisk i klosterskrud
bland ljus och gravkör och reliker
och femtio Avens hesa ljud
från femtio bleka katoliker!»

Graziosa larmar och vill fly, men hennes make invänder:

»Var ej Ert val, Er fria drift,
min fru, att världen övergiva?
Se här en väg att räddad bliva
från livets kval förutan gift!
Ni älskar bönen. — Gläd er då:
Vad fält för er att lysa på!
Ni får ej annat här att göra.»

Bland Leopolds satirer är dikten »Vem har rätt?» uttryck för den pessimistiska uppfattningen, att det är styrkan, som råder här i världen.

»När två tuppar om ett korn
hålla fejd kring fält och backar,
när kring vassa näbbers horn
fjädren ryka, blodet lackar —
vem har rätt? Jo den, som hackar
ögat ut på trätobrom.

När emellan jordens troner
föds ett ministerligt gräl
och till gamman som till väl
för vidkommande nationer
deras majestäters skäl
ställas opp i bataljoner,
dels till fots och dels till häst —
vem har rätt? Det plär väl mest
den bevisarn, vars kanoner
skjuta längst och träffa bäst.

När på politikens bana
tvenne huven träda opp
och kring var sin höjda fana
samla var sin lejda tropp;
när den enas rop är: 'Kuveu!'
och den andras: 'Vakna, slav!' —
vem har rätt bland dessa huven?
Den, som slår de andras av.

Följ från södern längst åt nord
djurens, människornas ätt,
överallt har våldet rätt,
är dess dom bekräftad vorden.
Men kanske, gott folk, I torden
fråga, om ej väntas får,
att förnuftet en gång rår.
Jo bevars — men ej på jorden.»

Verkligt rolig är också satiren »Mina rum», där Leopold gycklar med en tysk estetikers — för övrigt träffande — påstående, att arkitekturen är »frusen musik»:

»Pris åt de män, som tänt förnuftets tyska ljus!
Och nu, då hyrorna i varje minsta hus
bli dyra, att man därav ryser,
så — för att på en gång bo husfritt och med stat —
kvitterar jag i höst den vindsvrå, som mig byser,
och flyttar in, vill Gud, i någon grann sonat,
i glad förväntan att den fryser.»

Den dikt, som Leopold själv satte högst, var hans poetiska berättelse »Eglé och Annett». Den skildrar två unga vackra flickor, den högvälborna fröken Eglé och den fattiga prästdottern Annett, som fick bli lekkamrat åt Eglé och uppfostrades tillsammans med henne. De två flickorna voro oskiljaktliga, ända tills de gifte sig, bägge inom sitt stånd. Eglé sam i ett hav av sällhet och nöjen. Se, hur hennes liv förflöt:

»Visiter, spel, supé, bal, op'ror, assembléer¹,
allt knöt sig länk i länk. Det var en evig ring
av bal, visiter, spel, spektakler och supéer
och ingen halv minut att sköta någonting.
Hushållningen var här, som jämt på stora ställen,
hovmästarns sak; den hölls i riktigt grevligt flor.
Och barnen lämnades — vad ni med lätthet tror —
de små i ammans vård, de större åt mamsellen,
för måttlig penning hyrd att vara deras mor.
Det moln av små besvär, som andras himmel skymmer,
det flyr från bördens folk; det vets ej av i slott.
Att sörja där för allt är lägre själars lott;
det är ej hennes nåd, som därom har bekymmer:
man är betald — allt sker; grevinnan ringer blott.»

Men åren gå, och det är ej att undra på, att Eglé hinner ledsna vid all den fina världens flärd och inre tomhet. Men ännu värre är, att de bägge makarna under sitt jäktande liv kommit ifrån varandra. Till slut är ömsesidig otrohet med i spelet.

»Eglé blev sjuk av sorg, dess färger föllo av;
med harm emot sig själv, med vänjelse för världen,
hon levde i sitt hus till slut som i en grav.»

¹ Festliga tillställningar.

I denna sorgsna stämning kommer hon att tänka på sin barndomsvän och besluter hälsa på henne. Hon finner Annett som lycklig maka och mor i ett lantligt paradis, fylld av verksamhetslust. Det är Annetts lycka att själv sköta hem och barn.

Då förstår Eglé, att den sanna lyckan ligger i att själv fylla sina plikter och ej i att få kasta dem på andra. Hon återvänder hem med föresatsen att börja ett nytt och gagnarikare liv, och — så otroligt det än låter — hon håller sin föresats, återvinner sitt sinneslugn och sin makes hjärta och blir ett mönster för en lycklig maka och moder.

»Eglé och Annett» är en dikt, som man ännu läser med nöje. Däremot har man svårare att förstå samtidens entusiasm för lärodikten »Predikaren», som folk allmänt lärde sig utantill. Somligt däray har dock levat genom tiderna, såsom maningen: »Vill du naturens väg till verklig sällhet veta, se här dess första bud: arbeta!»

Ett ståtligt uttryck har skalden i denna dikt givit åt tanken, att för Gud är ingenting ringa, ingenting stort utan allt lika viktigt:

»Du hör ej detta bladets ljud,
som faller; — men när stormen ryter,
när blixstens eld ur molnet ryter,
då tror du se och höra — Gud!

— — — — —

Han världar hör på världar falla,
och tusen himlar och än fler
av deras krossning återskalla.
Då tycker han, som skapt dem alla,
sig höra — bladen falla ner.»

Karl Mikael Bellman.

KARL Mikael Bellman, det kanske mest svenska, det på en gång mest originella och mest opraktiska av våra poetiska snillen, härstammade egendomligt nog från Tyskland. Därifrån hade nämligen hans farfars far invandrat till Stockholm, där han levde och verkade som skräd-

darmästare. Hans äldste son, en vek och finkänslig skalde-natur och musikalisk begåvning, blev professor i Uppsala. Professor Bellmans andre son, Karl Mikael's far, gick ämbetsmannabanan och blev sekreterare i slottskansliet i Stockholm. Han gifte sig med en prästdotter, »vacker som en dag, oändligen god, charmant i sin klädsel, delikat i sitt umgänge, hade en förträfflig röst», enligt vad Karl Mikael berättar. Andan i hemmet var utpräglat religiös med pietistisk läggning.

År 1740 kom Karl Mikael till världen, äldst i en syskonkrets, som skulle växa till femton stycken. I skolan var han villig och läraktig. Geometri var dock hans fasa.

»Hjärnan ännu i mig vrides,
när jag tänker på Euklides
och på de trianglarna
ABC och CDA.
Svetten ur min panna gnides
värre än på Golgata»,

skriver han i sin självbiografi.

Men så mycket större anlag røjde han för musik och vitterhet. På farfars gamla cittra improviserade han melodier, och snart överraskade han också med små dikter.

Sin första anställning fick han i riksbanken. Det var just att sätta boken till trädgårdsmästare. Från bankens sifferkolumner drogs tjuguaringen oemotståndligt ut i nöjenas värld med vin och källarnymfer, med maskerader och picknicker. Och en vacker dag hade han råkat i klorna på procentare och måste rymma till Norge, den tidens Amerika för bankruttörer. Vid återkomsten hade han ingenting annat att göra än begära avsked från banken. Vid ärendets behandling »ville herrar fullmäktige», säger protokollet, »icke missunna honom den lycka, han på annat ställe tror sig finna inom kortare tid än den, han i banken använt, och samtyckte således, att han från ytterligare uppvaktning här vid verket må entledigas».

Han bor nu ett år hos sina föräldrar på Årsta — de ha nämligen flyttat dit efter faderns avskedstagande från sin befattning. Härifrån ger Karl Mikael följande höstliga stämningsbild i ett brev till en vän:

»Bonden han tröskar, och löven falla av,
 björnen bäddar sängen, svalan dyker till sin grav¹,
 oxen går snart ur det gröna, vill till sitt bås,
 vargen tjuiter, ugglan gråter, vintern nalkas oss.
 Ja så går det, min hjärtans bror, ja men!
 Den som vore väl i graven och i himmelen
 eller också ägde tusen plåtar kontant,
 kunde leva nöjd och glad och låna ut på pant!»

Med en väns hjälp lyckades han till slut komma in vid manufakturkontoret, och sedan tjänstgjorde han i olika verk, sist i tullen, som han lämnade anno 1775.

En majdag det året mötte Skjöldebrand i närheten av Liljeholmen »den ryktbare Bellman, som kom från landet och var också till fots. Han hade fått för sin chäs en dålig häst från Fittja, och den hade stupat. Det var en söndag. Vi frågade, huru det kom till, att han var till fots. Han svarade strax med denna vers, som vi antecknade:

»På vår Herres vilodag
 vilar jag och min gelike.
 Hästen ligger uti dike
 och på Liljeholmen jag.»

Bellmans ekonomiska ställning var nu återigen högst bekymmersam, tills Gustav III, som intresserade sig för skalden, gav honom en sekreterarebefattning vid nummerlotteriet. Bellman ledsnade snart på arbetet och överlämnade det mot halva lönen åt en annan. Konungen gav honom också en pension och titel av kunglig sekreterare. »Så hade då den glada sångfågeln fått en kvist att vila på.»

Nu lät skalden också sitt lättantändliga hjärta fångas i hymens band. Med sin maka, som var en duktig men ganska prosaisk kvinna, fick han fem barn. För sina små var den store slarvern med barnahjärtat en öm far. Vackrare vaggvisa finns knappast än den han skrev för sin son Karl år 1787:

»Lilla Karl, sov sött i frid!
 Ty du får tids nog vaka,
 tids nog se vår onda tid
 och hennes galla smaka.
 Världen är en sorg-ö:
 bäst man andas, skall man dö
 och bli mull tillbaka.»

¹ Det var en gammal folktro, att svalorna övervintrade på sjöbottnen.

Så är med vår levnad satt,
 och så försvinna åren:
 bäst man andas gott och glatt,
 så lägges man på båren.
 Lille Karl skall tänka så,
 när han ser de blommor små,
 som pryda våren.

— — — — —
 Mamma har åt barnet här
 små gullskor och gullkappa;
 och om Karl beskedlig är,
 så kommer rättnu pappa,
 lilla barnet namnam ger . . .
 Sove lulla! Ligg nu ner
 och din kudde klappa!»

Säkert är emellertid, att Karl Mikael inte var rolig att vara gift med, hur god och öm han än var mot de sina. Alldeles omöjlig i alla praktiska ting, levde han ständigt i ekonomiska bekymmer med lagsökningar, utmätningar och konkurser. Hans ömhet och hjälpsamhet mot fattiga medmänniskor voro icke ägnade att förbättra hans egen ekonomi. År 1794 kom han på gäldstugan. Det tålde inte hans svaga bröst vid. Att han emellertid icke ens nu i sjukdom och elände förlorat sitt friska humör ser man av den självbiografi, som han påbörjade i bysättningshäktet men tyvärr aldrig fullbordade. »Jag är», skriver han, »en herre av mycket liten djupsinnighet och frågar ej efter, om solen går eller jorden axlar sig. Vad jag kan bedyra är, att jag vill ingen varelse i naturen ont, älskar oändligt en ädel man och med oupphörlig låga fruntimmer samt små beskedliga barn, äter, efter appetit, litet och gott — söndagen vitkål, torsdagen ärter, lördagen strömming.»

Förmögna vänner löste till sist ut skalden ur gäldstugan, men han sjöng nu på sista versen. Hovintendenten von Röök berättar i sina memoarer om ett sammanträffande med Bellman vid denna tid. Det var på en middag hos den namnkunnige skådespelaren De Broen. »Där såg jag», skriver han, »Bellman, redan gammal; han gick krokig och blev ej munter vid bordet, förr än han druckit några glas.» Snart måste den brutne sångaren intaga sjuksängen, och efter några månader slocknade hans flämtande livslåga. Han var då 55 år. Samhället hade utkrävt sin rätt.

Vid 1778 års riksdag hade Bellman varit notarie i bondeståndet. Den knarrige Fersen skriver i sina memoarer om denna utnämning: »Till notarie i bondeståndet utnämndes av konungen en Bellman, allmänt känd för dess krogpoesi och ett liderligt uppförande samt dess comiqua umgänge.» Det var också Bellmans »comiqua» umgängesgåvor, som vid riksdagen togos i anspråk vida mer än hans penna. Under de klubbaftnar, varmed Schröderheim hemma hos sig höll bönderna vid gott humör, hade han en ovärderlig hjälp av den glade sångaren och dryckesbrodern. Och det hade konungen sedan gott av. Bönderna blevo alldeles märkvärdigt lätthanterliga, både upplysta och frikostiga.

* * *

Egendomligt nog gick Bellmans diktning till en början i religiös och moraliserande riktning, men hans bekantskap med kroglivet lämnade snart spår efter sig i hans poesi. Bland hans tidigaste dryckesvisor äro hans bibelparodier, av vilka den välkända »Gubben Noak» torde vara den äldsta. Första strofen ha väl alla, t. o. m. de mest väluppfostrade små barn fått tralla. Men fortsättningen är nog för den stora allmänheten alls ej någon gammal bekant:

»Noak rodde :: ur sin gamla ark,
köpte sig buteljer,
sadana man säljer,
för att dricka :: på var nya park.

Han väl visste, :: att en mänska var
torstig av naturen
som de andra djuren —
därför han ock :: vin planterat har.

Gumman Noak :: var en hedersfru:
hon gav man att dricka,
Fick jag sådan flika,
gifte jag mig :: just på stunden nu.

Aldrig sad' hon :: 'Kära far, nånå,
sätt ifrån dig kruset!'
Nej, det ena ruset
på det andra :: lät hon gubben fa.

Gubben Noak :; brukte egna hår,
 pipskäg, hakan tränder,
 rosenröda kinder,
 drack i botten :; Ilurra och gutår!

Då var lustigt :; på vår gröna jord:
 man fick väl till bästa,
 ingen törstig nästa
 satt och blängde :; vid ett dukat bord.

Inga skålar :; gjorde då besvär;
 då var ej den läran:
 'Jag skall ha den äran!
 Nej, i botten :; drack man ur . . . sa här.

»Gubben Noak» var snart så populär, att det klagades över att t. o. m. de arma barnen »under föräldrars och vämmers skratt och apespel upplyfte sin späda röst till sådana styggelser».

Till samma grupp som »Gubben Noak» höra sådana visor som »Potifars hustru» och »Joakim uti Babylon»:

»Joakim uti Babylon
 hade en hustru, Susanna . . .
 Töm var kanna — :;
 skal för dess person!
 Joakim var en genom-ärliger man,
 fru lika ärlig också som Jan:
 Fru Susanna :;
 många hjärtan vann.

Joakims trädgård var med manér:
 lusthus, tapeter av siden!
 Middagstiden :;
 gick Susanna ner.
 Ekar och lindar stodo runt om en damm —
 sköna Susanna hon plaska och sam.
 När hon plaska :;
 skymta liljor fram.

Neruti blomstergården nu
 gingo allena två bovar,
 slogo lovar :;
 kring vår lilla fru.
 'Hej', sade boven till den andra så slem.
 'Hej, det är middag — kom låt oss ga hem!
 Två kanaljer :;
 i varenda lem!»

*

Vid mitten av 1760-talet slår Bellmans diktning ut i full blomning. Vi se livs levande för oss en rad av typer från Stockholms krogar och idylliska utvårdshus, som möta oss i hans dikter. Det är Fredman, den elegante hovurmakaren och kavaljeren, som genom ett olyckligt äktenskap med en rik men rå och simpel änka kommit på livets utförsbacke och blivit »urmakare utan ur och verkstad». Det är fader Bergström, namnsdagsblåsare till yrket, det är dansmästaren korpral Mollberg och Movitz, värdshusvärderna, vars bortgång Bellman firade med den vackra minnessången »Vem är, som ej vår broder minns». Det är slutligen den vackra och yppiga »källarnymfen», d. v. s. krogpigjan, Ulla Winblad, som hör till huvudstadens lätta garde¹, till samma krets som »Lilla duvan», »Lärkan», »Lilla lambet» och »Kalvsteken».

Hur se vi icke livslevande för oss musikanterna och balsällskapet i den dikt i samlingen »Fredmans epistlar», som börjar:

»Käraste bröder, systrar och vänner!
 Si fader Berg! Han skruvar och spänner
 strängarna på fiolen,
 och stråken han tar i hand.
 Ögat är borta, näsan är kluven.
 Si, hur han står och spottar på skruven!
 Ölkannen står på stolen.
 Nu knäpper han lite grand,
 grinar
 mot solen,
 pinar
 fiolen.
 Han sig förvillar,
 drillar
 ibland.
 Käraste bröder, dansa på tå!

¹ Ulla Winblad var särskilt känd för sitt rika och vågiga svarta hår. varför hon gick under namnet »Knollriga mamsellen». Hon var två gånger gift, första gången med en tullbetjänt, andra gången med en vaktmästare. På den tiden höll hon också »näringsställe». Men både hon och mannen beklagade sig över att hon »genom tryckta kväden var för liderlighet beryktad». Tonsättaren Hæffner berättar, att en gång, när han och Bellman besökte henne, kom hon mot dem med eldgaffeln i handen och skrek: »Är du nu här igen, din infama karl, som belackar mig över hela landet i dina förbannade visor!»

Karl Mikael Bellman.
Oljemålning av Per Krafft d. y.

Handskar i hand och hattarna på!
 Si på jungfru Lona:
 röda band i sko'na,
 nya strumpor, himmelsblå!»

Och den härliga stockholmsnaturen, vem har som Bellman förmått att i ord och toner måla dess fägring! Är det icke hans ande, som ger förklarad gestalt och talande tunga åt Djurgårdens ekar, Brunnsvikens vågor, alla susande blad och sjungande vatten kring skaldens fosterstad! Festjublet, då naturen vaknar, besjunges tjusande i dikten om Haga i vårskrud, då allt är levnadslust men också frid:

»Fjäriln vingad syns på Haga
 mellan dimmors frost och dun
 sig sitt gröna skjul tillaga
 och i blomman sin paulun¹.
 Minsta kräk, i kärr och syra²,
 nyss av solens värma väckt,
 till en ny högtidlig yra
 eldas vid sefrens³ fläkt.

Haga, i ditt sköte röjes
 gräsets brodd och gula plan.
 Stolt i dina rännlar höjes
 gungande den vita svan.
 Längst ur skogens glesa kamrar
 höras täta aterskall
 än från den, graniten hamrar.
 än från yx i björk och tall.

Se, Brunnsvikens små najader
 höja sina gyllne horn⁴,
 och de frusande kaskader⁵
 sprutas över Solna tora.
 Under skygd av välvda stammar,
 på den väg, man städad ser,
 falen yvs och hjulet⁶ dammar;
 bonden mildt åt Haga ler.

Vad gudomlig lust att röna
 inom en så ljuvlig park,
 da man, hälsad av sin sköna,
 ögnas av en mild monark.

¹ Säng. — ² Mosse. — ³ Västans. — ⁴ Najaderna med gyllne horn äro personifikationer av vågorna. — ⁵ Med kaskader menas här regnskurar.

Varje blick, hans öga skickar,
lockar tacksamhetens tar;
rörd och tjust av dessa blickar,
själv den trumpne glättig gar.»

Denna kärlek till naturen återkommer i tavla efter tavla. Fagrast av Bellmans naturdikter är kanske den, som han skrev till Ulla i fönstret på värdshuset Fiskartorpet en sommar-dag:

»Ulla, min Ulla, säg, får jag dig bjuda
rödaste smultron i mjölk och vin
eller ur sumpen en sprittande ruda
eller från källan en vattenterrin?
Dörrarna öppnas av vädren med våda,
blommor och granris vällykt ger.
Duggande skyar de solen bebada,
som du ser.
Ä'ke det gudomligt, Fiskartorpet — vad?
Gudomligt att beskada!
Än de stolta stammar, som stå rad i rad
med friska blad?
Än den lugna viken,
som går fram? — A, ja!
Än på långt håll mellan diken
åkrarna?
Ä'ke det gudomligt, dessa ängarna?
Gudomliga,
gudomliga!»

Bellman lever och andas i nuet. Hans naturdiktning fångar alla ögonblickets skiftningar: trädens sus, insekternas surr, djurens läten, människornas röster. Rörelse och växling är det också i atmosfären. Han älskar att måla förändringarna och väderskiftena. Ofta talar han om storm och blåst, men mest råder, som Levertin framhållit, »den luftens lätta dallring och rörelse, som Bellman uttrycker med sin älsklingsterm 'Vinden spelar'. — 'Dörrarna öppnas av vädren med våda', heter det. Giver någonting bättre svensk sommar än detta dörrarnas plötsliga öppnande för ett doftande vinddrag? Men det är icke bara dörrarna, det är också våra hjärtan, som så oförmärkt och oförklarligt öppnas för den uppsvenska naturens spel av ljus och toner.»

En klar svensk högsommarmorgon på Mälaren har aldrig skildrats så målande i några korta versrader som i Fredmans

epistel om Ulla Winblads hemfärd från Essingen en sommarmorgon 1769:

»Solen glimmar blank och trind,
vattnet likt en spegel.
Småningom uppblåser vind
i de fallaa segel,

— — — — —
Skutan knakar, bräcklig, gles,
vimpelns fläkt i toppen ses.
Tuppen gol så sträv och bes;
nu slog klockan fyra.»

Vi låta Levertin med mästerhand återge tavlans innehåll:
»Ulla har med sina herrar varit på en nattlig fisketur och återvänder i den blanka, ännu av gryningsvinden ej krusade stillheten till Stockholm. Runt om deras fiskarbåt gå skutor med hö och kreatur och snipor med grönsaker, mjölksåar, bärkorgar och lamm, som bräka. Mälardalens hela frukt-samhet föres i gryningen frisk och doftande till de sovande stadsbornas torg. Strålande te sig Mälarens lantliga stränder.

'Kon i vassen skylt sin kropp,
snärd i våta tågen;
bruna oxen kastar opp
himmelsblåa vågen.
Ängen står i härlighet;
kalven dansar yr och fet,
hästen tumlar yr och het,
svinet går i rågen.'

Sakta glider båten mot Stockholms inlopp, och man ser staden höja sig över Riddarfjärden, belyst av morgonrodnaden med sina kyrktorns 'höns och tuppar' glimmande i solen.»

Med denna härliga dikt tävlar Fredmans epistel »angående Ulla Winblads lustresa till Första torpet utom Kattrumpstullen»¹:

»Liksom en herdinna, högtidsklädd
vid källan en junidag»

var Ulla den söndagsmorgon, då Mollberg bjudit henne med sig ut till

¹ Nuvarande Roslagstull.

»det torpet lilla, straxt utom tulln,
 där kräftan ljustras röd ur kastrulln,
 och dit Brunnsvikens bölja klar
 i vattrade vågor sig drar.

Just där, inom Torpets höjda gräs,
 på granrisat farstugolv
 steg Ulla utur sin gungande schäs
 en söndag, så klockan tolv
 vid pass, då Jofur¹ åskan bestämt
 och Dand'ryds² klockor pinglade jämt
 och tuppen gol i källarsvaln
 och svalan flög långt in i saln.»

Vilken underbar förmåga att med några få penseldrag ge en hel stämning!

* * *

Världen var för Karl Mikael en stor barnkammare, där alla leka, där ingen tynges av pliktens börda. Och själv var och förblev han ett stort barn, som gladdes åt livet och sorglöst njöt dess fröjder, en dagdrivare och upptågsmakare, oförmögen till ordnat arbete, men en skaldenatur utan like.

Alla, som hörde Bellman själv sjunga sina verser, blevo överförtjusta. Men när visorna kommo ut i tryck och det blev läsarens sak att ge dem liv och anda, då blevo meningarna delade. Då avkunnades från vissa håll fördömsen över hans »slagdängor» med infall så liderliga, att »själva den fräcka Messalina kunnat rodna», och med »grova begabbelser av själva helgedomen: Adam och Eva, Moses och Aron, Noak och Amos, Paradis och Sinai berg». Även den unge Kellgren svängde med vred uppsyn sitt gissel över den sångare, som han beskyllde för att ha »stulit Anakreons lyra» och »rik i fylleri och yra, sin ådra fyllt med dubbelöl». Vad som mest stötte den vittre Åbodocenten var väl den låga sfär, varifrån »Nordens Anakreon» hämtade sina motiv: »Hans muser sig på spinnhus nära.» Antagligen kände han ännu ej till de bästa av Bellmans dikter. Det är också mycket möjligt, att han fått i sin hand någon av de många

¹ Jofur: ett under 1700-talet använt nordiskt namn för Jupiter.
 — ² Danderyds kyrka ligger ungefär en halv mil norr ut från Roslagstull.

oäkta Bellmanssånger, som voro spridda på den tiden, isynnerhet innan de äkta ännu voro utgivna i bokform.

Hur det nu må ha varit med den saken, så ändrade Kellgren sedan fullständigt uppfattning, när han fick höra Bellman själv. Och då Fredmans epistlar skulle ges ut, skrev han ett förord, som är ett mästerstycke av fin psykologisk och estetisk analys. Han varnar för att med kall kritik anmärka fel mot språket och smaken. »Man bör äga skaldens känsla, ynglingens hjärta — och dessa fel skola förvandlas i snilledrag», heter det. Och när Svenska akademien belönade skaldens diktning, framhölls, att han i sina kväden »ej målade passionerna på en retande men på en avskräckande sida».

Elter Bellmans död steg hänförelsen för hans skaldskap till sådan höjd, att man i hans dikt ville inlägga något vida mer och djupare, än vad skalden menat. Man såg däri en ideal andes djupa uppfattning av jordelivets inlighet. Man gjorde den glade sangaren, ögonblickets bekymmerslösa barn, till en filosoferande, innerst melankolisk grubblare — man ryckte honom lös från verklighetens mark och placerade honom i högre rymder. Sedan kom turen även till människan Bellman att bli idealiserad, stundom ända till oigenkännlighet. Så tillkom den bild av Bellman, vars »källarliv bestod i att stundom i en vrå, vid en butelj svagdricka och en pipa, betrakta vimlet och uppsnappa originalerna till sina figurer. Kom då en vän eller någon synnerligen glad människa och bjöd på ett glas finare dryckesvaror, så hände det — men var dock ingalunda att påräkna — att Bellman drack ett par glas. Med Movitz och Mollberg och Ulla hade han väl aldrig växlat ett ord.»

Men lika litet som man får tänka sig Bellman såsom sina dryckeshjältars och Venusprästinnors stallbroder, såsom en lastens loyprisare, lika tokigt är det att bortresonera, att han dock var en levnadsglad slarver, som efterlämnade många obetalta källarräkningar. Det skulle ju också ha varit rent onaturligt, om han, som så eldigt sjungit vinets lov, själv ej älskat druvans safter. Men allt tal om huruvida han »smakat brännvin eller blott drack ädlare slag» kunna vi med Warburg lämna åsido — »det viktigaste är, att hans diktning var av ädel druva».

Den djupsinniga idealiseringen av Bellmans skaldskap

motsäges av hans omdöme om sig själv, enligt vilket han ju var »en herre av mycket liten djupsinnighet». Den djupsinnighet, som finns på botten av Bellmans diktning, härrör från det religiösa drag, som han djupast inne bevarade livet igenom, från medvetandet om den jordiska glädjens tomhet och alltings förgänglighet. Ty efter rusets fröjder kommer mörk förtvivlan. Aldrig har denna fått ett mera hemskt gripande uttryck än i den dityramb, han diktar på Järntorget en sommarnatt 1768, då han ensam och övergiven genomtränges av all förnedringens bitterhet. Han lägger sin monolog i munnen på Fredman, som ligger utanför krogen Kryp-in mitt emot bankohuset:

»Ack du min moder, säg, vem dig sände
just till min faders säng?
Du första gaistan till mitt liv upptände —
ack jag arma dräng!
Blott för din laga
bär jag min plaga,
vandrar trött min stig.
Du låg och skalka:
när du dig svalka,
brann mitt blod i dig.
Du bort ha läs och bom
för din jungfrudom!»

Och så ligger Fredman och mediterar över sitt eget liv:

»Tvi tusan hasor —
rocken i trasor,
skjortan svart som sot!
Si på halsduken,
lammskimmsperuken
och min sneda fot!»

Men så öppnas krogdörren, och han får en sup och ännu ett par att läska den torra strupen med.

»Nu ska de styva leder bliva smorda,
smorda allihop.
Hurra, kurage.
lustigt bagage —
friskt i flaskan, hej!
Nu är jag modig,
tapper och frodig
och jag fruktar ej.
Ännu en sup eller par . . .
Tack, min mor och far!»

När känslan av alltings förgängelse får makt över skaldens sinne, skildrar han kyrkogården och jordafärden med en mäktigt gripande kraft. Ett par av hans elegier från Stockholms

Bellman vid en morgonsup med smörgås i hand, »tröll och trumpen», enligt påskrift av Sergel, som tecknat bilden i början av 1790-talet.

kyrkogårdar höra till det underbaraste, han diktat. »Hur karakteristiska för Stockholm äro icke också dessa kyrkogårdar!» utbrister Levertin. »Jag vet ingen stad, där de döda fått bo så mitt bland de levandes hus och vägar, så förtroligt nära dagens färdsel, att de slocknade rösterna liksom än kunna nå in i leken, bullret och striden. Bellmans för alla

intryck skälvande själ, i vilkens botten förgängelsens klocka alltid ringde, kände med hela sin varelse den vällustigt sorgsna poesien över dessa 'bleka fält', det klara höstvemodet över det hela.

'Aldrig en Iris på dessa bleka fält
minsta blomma plockat
till vällukt i sin herdes tält,
och dessa lövträn vid dagens ljusa rand'
aldrig fågeln lockat
till Floras fest vid Mälarns strand.
Aldrig hördes lärkan nånsin spela
för att turturduvans kval fördela,
som i ro
mitt bland dödens pilar byggt sitt bo.'

Vilken förunderlig strof, där idyllen liksom slutar i tonfallet från en psalm», säger Levertin.

I sådana dikter framträder, som Tegnér sjunger,

»vemodsdraget över pannan,
ett nordiskt sångardrag, en sorg i rosenrött».

Men detta vemodsdrag får icke överdrivas, såsom somliga Bellmansforskare gjort, de där strävat och letat för att pressa fram molltoner ur snart sagt allt, våd Bellman diktat. De ha glömt, att huvudtonen i hans skaldskap dock är den bekymmerslösa livsglädjens dur. Det finns gott om exempel på att denna rådde på själva förgängelsekänslan, såsom i »Fredmans epistel till fader Movitz under dess sjukdom, lungsoten»:

»Drick ur ditt glas! Se, döden på dig väntar,
slipar sitt svärd och vid din tröskel står.
Bliv ej förskräckt! Han blott på gravdörren gläntar,
slår den igen — kanske än på ett år.
Movitz, din lungsot, den drar dig i graven.

Knäpp nu oktaven,
stäm dina strängar, sjung om livets vår! ::

Guldguler hy, matt blomstrand små kinder,
nedkramat bröst och platta skulderblad!
Låt se din hand! Var ådra, blå och trinder,
ligger så sväld och fuktig som i bad;
handen är svettig och ådrorna stela.

Knäpp nu och spela;
töm ur din flaska, sjung och drick, var glad! :::»

Förgångelsekänslan adlar Bellmans krogkunder och nymfer. Men ögonblicket och dess njutning får också för honom ett oändlighetsvärde, just därför att den är flyktig och aldrig skall komma tillbaka. För den som ser så på livet, har döden förlorat sin udd. »Döden blir tillvarons mysterium, som skänker den dess poesi», och de jordiska tingen »förvandlas till en hägring, som speglar sig i livets ström».

Hans »Levernesbeskrivning», som han nedskrev i bysättningsfinkan året före sin död, andas den soligaste belåtenhet med tillvaron och den innerligaste förnöjsamhet med hans lott. Det ligger något heroiskt i denna lättsinnets filosofi.

Den äkta pärlan i Bellmans diktning är hans varma och naiva känslighet, som kan blixtnsnabbt växla mellan löjet och tåren, och som av Levertin så vackert förliknats vid den trolska brytningen mellan sol och regnväder en sommardag.

I Djurgårdsekar, susen vänligt över
den störste sängarens bild, som Norden bar!
Det finns ej tid, som dessa toner söver,
det finns ej land, som deras like har.

sjunger Esaias Tegnér.

»Den störste sängaren» — ja, som sängare har Bellman icke sin like bland Nordens skaldar. Ingen har som han förmått sammansmälta musik och poesi till ett. »Det är», säger Kellgren, »icke vers, som äro gjorda till denna musik, icke musik, som är satt till dessa vers — de hava iklätt sig varandras behag, sammansmält till *en* skönhet.»

Thomas Thorild.

1700-talet är först och främst upplysningsfilosofins tid. Man dyrkade det sunda förnuftets ljus. Allting: politik, samhällsförhållanden, religion, vetenskap, konst, skulle ställas under förnuftets dom. Och det som ej höll måttet inför denna kritik — bort med det! Revolution, om ej annat hjälpte! Mänskligheten har aldrig varit så förståndig som då. Man var så förståndig, att man till slut blev snusförnuftig

och tråkig. Det var denna tid, som ville dra nytta av kyrkorna genom uppbyggliga predikningar om åkerbruk och stallfodring m. m. Och varför inte på samma gång förvandla kyrktornen till väderkvarnar? Den gamla psalmen »Nu sover hela jorden, och natten tyst är vorden», den fann man tyda på en oförlätlig okunnighet om, att när den ena hälften av jordklotet hade natt, så bar den andra dag. Därför korrigerade man med fin poetisk känsla till »Nu sover halva jorden». En dansk professor karikerade upplysningstidens klåfingriga nit för att reformera och förbättra allting genom en lärd avhandling, som bar titeln »Forsog at forbedre Fuglenes Sang i vore Skove».

Men mänskligheten är inte bara förstånd — lyckligtvis! När man hunnit grundligt ledsna på det snustorra förståndets envælde, tog känslan och fantasin ut sin rätt. Man längtade bort från den uppstyltade förkonstling, som förståndsdyrkan framkallat, ut till den oförlärvade, av tvångsregler obundna naturen. Naturkänslans store apostel är den berömde fransmannen Rousseau. Hans stridsrop »Låtom oss återvända till naturen!» blev den nya tidens lösen, och en väg av naturdyrkan och känslfullhet vällde från hans enkla boning ut över världen.

Den märkligaste representanten i vårt land för Rousseaus idéer var Thomas Thorild eller Thorén, såsom han ursprungligen hette. Han var född på hemmanet Blasopp i Svarteborg i norra Bohuslän. Trakten är en av de vildaste i detta bergiga landskap. Man liksom känner på sig, att det är gammal norsk bygd, och skaldens födelsegård bär icke för ro skull ett namn, som talar om stormar och oro både i naturen och folklynnnet. Den yngling, som föddes här en april dag 1759, skulle också bli en himlastormande ande.

Thorild var stolt över att vara av gammal bondestam. Därom vittnar en strof sådan som denna:

»Allas far är bonden än,
än i denna dagen.
Le ej, ty du har, min vän,
bondens bröd i magen,
bondens ull uti din rock;
därför lagom, lagom pock!
Se i honom glader
dina fäders fader!»

Det märkes också på Thorild, att han är av bondestam, närd av jordens must. Det är hela livet igenom något bondskt självstarkt hos denne stormare.

Redan på skolbänken väckte Thomas Thorén uppseende genom sin ovanliga begåvning. Men kamraternas beundran var icke nyttig för en natur med så översvallande självkänsla som han. Från Göteborgs gymnasium kom han till Lunds universitet och därifrån till Stockholm, där han ämnade bryta sig en bana. Men den entusiastiske Rousseauanen vantrivdes inne i staden mellan broarna. »Instängd i detta nästet mellan takvinklar, galler och skorstenar, förekommer jag mig som en fångslad fågel», skriver han. »Jag suckar oupphörligt efter friheten och skogarna. Om jag kvittrar någon gång bland vänner, är det utan glädje.»

En dag blir hans värd häktad för gäld. Då uppreser sig Thorilds »ömna hjärta» mot rättsbetjänarnas »fräcka och bödelska tilltag». Han gråter i kapp med frun, hennes dotter och väninna. Han frossar i höga och ädla känslor: »Ljuva och kvalfulla medlidande! Våra själar förstå och tillhöra varandra men hava ej annat än smärta att dela!» — Det märks, att man kommit in i den ädla känslösamhetens tidsålder. Man hör vingslagen av Rousseaus ande. Thorild fann också i den store fransmannen en nära besläktad själ och utbrister: »Nej, Rousseau, ingen kan läsa dig som jag! Där är en likhet mellan hans känslor och mina, som förtjusar mig.» Och efter mönster av sin store lärofader »tillbedjer han sin själs omätliga ömhet, kraft, ljus och storhet». »Denna tillbedelse var», säger han i sin självkaraktistik, »det allra heligaste av min lycksalighet. Också trodde jag, att varje dödlig var en gud i sin natur . . . Höghet och patos, det var mitt liv!» Och han talar om, att han brukade kyssa varje sida i sina diktmanuskript. Denna självförgudning är karakteristisk för hela den riktning, Thorild tillhörde. Dess apostlar förblandade alltid sitt eget jag med de höga sanningar, de förkunnade. Thorilds eget kynne erbjöd också av naturen en ovanligt tacksam jordmån för dylik sentimentalt självförgudning. Ty blygsam var han inte. Åtskilligt av den norska Per Gynt-naturen låg nog nedärvd i denna telning av det gamla Viken, som ansåg sig vara korad »att förklara hela naturen och reformera hela världen».

För att med ett slag vinna ryktbarhet insände han till det vittra sällskapet *Utile dulci* en tävlingsdikt med namnet »*Passionerna*», vilken han på sitt egendomliga språk förklarar vara avsedd att ge uttryck åt »kraften av hans filosofi och glansen av hans inbillning, orimmat, hänryckt, förunderligt» — dikten var nämligen skriven i ett orimmat versslag, vilket redan det var något för den tiden ovanligt och stred mot den gängse smakriktningen.

Det vittra sällskapets smakdomare var egentligen dess sekreterare, Kellgren. Han fann »*Passionerna*» vittna om författarens snille, om »en rik och brinnande bildningskraft» samt »framför allt en öm och livlig känsla». Men å andra sidan anmärkte han på stora svagheter i dikten, isynnerhet en översvallande, svulstig stil, som ibland förlorade sig i tomma deklamationer. Och vad den orimmade versen angår, betraktade Kellgren den såsom »en likaså vådelig som onödig nyhet», därför att den skulle göra poesins konst alltför lätt för svaga medelmåttor. Denna punkt i Kellgrens omdöme visar en begränsning i hans uppfattning, som han sedan skulle frigöra sig från. Men i övrigt måste eftervärlden erkänna, att Kellgren hade rätt.

Med hänsyn till diktens svagheter ansåg sig *Utile dulci* icke kunna tilldela Thorild sitt stora pris utan stannade vid ett mindre. Men Thorilds valspråk var »Allt eller intet». I kraft därav meddelade han sällskapet genom en inlaga i Stockholmsposten, att han avsåg sig priset. På samma gång bröt han en lans för den orimmade versen och kritiserade de gängse smakreglerna för poesin. Tonen i hans inlaga var allt igenom värdig och hövlig: *Utile dulci* hade följt sina lagar, men skalden kunde därför icke frångå sin uppfattning. Han yttrar sig bland annat sålunda:

»Förnuft', 'smakens styrsel', 'stadgade lagar' — vad betyda dessa orden? Vilken tid och krets har icke sitt förnuft och sin smak och sina stadgar? Jag upphäver dem icke. Men de måste vara falska eller ock icke utesluta någon ny möjlig grad av väl eller skönhet. — Den allmänt godkända smaken — ja i Paris och Stockholm! Men Grekland och Rom och England och Tyskland och Italien sjunga gudomligen orimmat!

Sällskapet är en domstol och har gjort väl i att följa sin

högsta regel av rätt, tills någon visar, att den är otillräcklig. Jag måste vörda den. Men vart snille är fött lagstiftare, självskapare i sitt ämne. Det tar icke, utan ger lagar. Det känner inga andra regler än naturens: än den högsta kraftens och den högsta skönhetens. Efter dessa var det jag behövde att dömas . . . Man hade icke bort fråga: 'Är denna harmonien rimlös?' utan: 'Är den ljuv, stark och rik? Är den förmögen till alla naturens uttryck?' . . .

Man vinner ej det nya utan genom uppoffring av det antagna, eller det mera fria och höga utan genom uppsprång över vanligheten. Manga andas väl och förnöjt, där andra känna sig förkvävas: sparven kvittrar mellan kvistarna, och där kan örnen endast vila . . .»

Kellgren svarade i Stockholmsposten under masken av en insändare, varpå kom ett svar från Thorild och därefter från Kellgren en mäterlig parodi på Thorilds egendomliga stil under rubriken »Angående påbudet om snöskottningen». Den var skriven i form av en insändare i anledning av poliskammarens just då utfärdade påbud om saken. Det är en av förtrytelse fylld husvärd, som protesterar: »Poliskammaren har gjort väl att följa sin högsta regel av snyggt och bekvämligt; jag upphäver den ej, men jag förkastar den. Var husägare är född lagstiftare, självrådare om sin trappa; han tar icke, utan ger lagar. Jag känner inga andra regler än naturens: än den högsta snöns och den högsta smutsens. 'Skick, ordning, renlighet' — vad betyda dessa orden? Vilken tid och ort har ej sitt skick, sin ordning, sin renlighet! Man borde icke fråga: 'Är denna snö för djup?' utan: 'Är den varm, torr och bekvämlig? Är den förmögen att bevara för snuva?'

Den allmänt godkända polisen — ja i Stockholm och Petersburg! Men Lappland och Sibirien och Grönland och Nova Sembla trivas gudomeligen oskottade. Man hinner ej det ovanliga utan genom uppoffring av det vanliga, eller det skyhöga utan genom uppskutt över det låga. Många vada i snön uppe till armarne, där andre ej finna fotfäste: flugan drunknar på tefatet, och där kan hunden endast läppja. Jag ber för nu och alltid, att man vill bry sig om att förstå mig. Om jag gör det själv — det är en annan fråga.

Husägare.»

Sedan växlade Kellgren och Thorild nya stridsskrifter på både vers och prosa. Särskilt märkes Kellgrens kvicka dikt »Nytt försök till orimmad vers». Han liknar där sin bålstore motståndare vid den grekiska sagans Ikaros, som av sin konstnärlige fader fick vingar för att flyga upp till himmeln men kom för nära solen, så att vaxet, varmed vingarna voro fästa, smälte och ynglingen föll ned i havet och drunknade. På samma sätt samlar sig den nye, gudahärmande diktaren till en himlafärd, och jord och himmel äro i bidan på det stora ögonblicket:

»Nu väntar jorden, häpen,
tillbedjande och knäböjd,
att se din himmelsfärd.
Nu genom djupa molnet
sin hand en ljusets ängel
har utsträckt till ditt skydd,
och legioner stämmor
och milliarder handklapp
och lockande serafer
och bugande keruber
vid åsyn av ditt uppsprång
kring tusen, tusen himlar
ge skall och återskall.»

Men slutet blir detsamma som för Ikaros:

»Nu föll han, slak och snöplig,
med näsan emot jorden
och sprack.»

Vad striden innerst gällde var icke så mycket frågan om den orimmade versens berättigande som en vida större sak, nämligen den originella begåvningens rätt att verka ohämmad av tillfälliga smakriktningar. Det var denna rättighet, som Thorild förfäktade. En opartisk domare måste härvidlag liksom i detaljfrågan om den orimmade versen ställa sig på hans sida, ty diktkonsten höll verkligen på att stelna i ett regelrätt efterapande av den tidens modemönster. Men å andra sidan behöver det ju ej framhållas, att Thorilds framställningskonst var behäftad med flere osympatiska drag. Kellgren hyste en instinktiv motvilja mot de stora fraserna, mot oredan och det konvulsiviska i »den epileptiska poesin»,

som han kallar den. I ett brev till en vän skriver han, att den nya sekten hade till ändamål att »utbreda det högsta sköna och sanna», men lärde, att »det högsta sköna är det, som är orimmat, och det högsta sanna det, som är orimligt».

Att Thorild dock var en verklig skaldebegåvning, det visar han i en dikt sådan som »Hildur» med dess kraftigt målande början:

»Slå vild, o storm,
mot Mälarns klippta!
Med dig jag klagar.
Slå vild, o storm,
häv, rasande, högt
den gnyende vågen,
och kvid och vissla
i höstgula träden!»

Thorilds egentliga livsuppgift var dock icke diktarens utan tidningsmannens och samhällsförbättrarens. År 1784 finna vi honom som utgivare av en ny tidning, »Den nya granskaren», som naturligtvis skulle stå himmelshögt över alla andra »blad». Här framlägger Thorild sina frihetsidéer på det politiska och sociala området i en stil, som överflödar av utrop och deklamationer och har över sig det muntliga ordets, folktalarens, omedelbarhet och livfullhet. Den rikliga användningen av fet- och kursivstil är också uttryck för denna inneboende kraft och eld i vad han skriver. Det är, som om man hörde författaren själv inför en lyssnande folkskara ropa, ja skrika ut själva slagorden i vad han har på hjärtat. Hans uppträdande innebär i det hänseendet början till en revolution av den gängse cirklade, omständliga prosastilen, en revolution, som jämförts med den Strindberg åstadkom ett århundrade senare. Bägge ha de satt must och mærg i vårt skriftspråk, »ingjutit talspråkets levande värme och röda blod i den kalla, blåblodiga konststilen».

Det var ej utan, att de nya frihetslärorna ansågos samhällsvådliga av de makthavande. Schröderheim skrev härom till konungen: »En förryckt magister Thorén har börjat en ny skrift, som är gallimatias men har elaka ställen. Jag hoppas göra slut därpå.» Gustav III lär dock ej ha velat ingripa mot den unge entusiasten, vars tidning för övrigt ej upplevde mer än tio nummer.

Vid denna tid var det, som Thorén ändrade sitt namn till det mera välljudande Thorild. Thors eld — blixten — var ju symbolisk för den, som sjungit ut orden:

»Thors gnista jag kände
och kände hans harm.»

Den gnistan slog ut i flamma under 1786 års riksdag. Verkan blev hans »Memorial om allmänna förståndets frihet», en märklig politisk skrift, som han riktade dels till konungen, dels till folket och undertecknade »Thomas Thorild, ung lärd och medborgare». Med lågande hänförelse för frihetens ädla sak men också med naiv tillförsikt tar han här till orda för en oinskränkt tryckfrihet under förmenande, att den aldrig kan bli farlig. Ty det farliga, det var de hemliga smädeskrifterna. Men låt bara dagsljuset falla över dem, så blir deras makt bruten! »Låt endast dagen komma! Frigiv paskillerna! och de skola bliva en föraktad konst.»

Memorialet till folket slutar med en av ädel känsla genomträngd prosahymn till fäderneslandet, ord som skola leva i alla tider: »Detta ord, Fädernesland, betyder ej den kalla jordgrund, på vilken vi trampe, dessa berg och dälдер, varest fånar och trälar likaså gärna kunde dväljas; utan det betyder allt vad som ibland oss är gott och stort, alle redlige och ädle, med vilke vi andas samma luft och njute samma lagar, med ett ord: alle de som dela med oss liv, dygd och lycksalighet.»

För den svenska tryckfrihetens sak hade Thorild emellertid inte glömt bort sitt ursprungliga program att »reformera hela världen». År 1787 utvecklade han i ett brev till en själsfrände sina planer på att genom skrifter på latin verka för bildandet av en världsrepublik, »vars osynliga regering äro genierna». Uppgiften vore nu »att störta dårar och slå skälmar» — därmed åsyftade han kungar och ministrar samt deras medhjälpare. Småningom skulle man också »bränna städerne, dessa nästen för galenskapen och tyranniet, dessa yppighetens och eländets skolor, där man efter systemer förvandlar jordens härlighet och välsignelse till en stenhop». I stället skulle nya, fria samhällen bildas »på öar, i bergstrakter, hos vildar, köpta öde ställen etc.». En ny religion och nya lagar skulle här råda. Den kung, »den blodsdåre»,

som sedan ställde till krig, borde genast slås till marken.
 »Konungakältringarne få slåss med varandra, om de vilja.»

Aktstycket är som ett varsel av den stora franska revolutionen, som skulle bryta ut ett par år därefter.

Thomas Thorild. Samtida kopparstick.

Men Thorilds roll att spela profet i sitt fädernesland hade misslyckats. Varken de makthavande eller de stora massorna ville höra på honom. Han beslöt sig då för att lämna sitt otacksamma fädernesland. Dessförinnan ville han dock

skaffa sig det anseende, som låg i en juris doktorsgrad, och för den skull for han till Uppsala. Men här var naturligtvis allting för smått för en så väldig ande som Thorild. Allt kritiserade han, och han var inte lätt att vederlägga, ty disputerade, det kunde han som ingen annan. Glanspunkten i hans oratoriska bedrifter blev en disputation, som hölls i mars 1788 under ett av Gustav III:s besök i lärdomsstaden. Konungen med sin svit hedrade den akademiska akten med sin närvaro. Utom de båda ordinarie opponenterna gingo ej mindre än tolv extra i elden, bland dem Leopold och Schröderheim. Men Thorild höll dem alla stången. »Hans snille», skriver Armfelt, »hans föredrag, hans vältalighet och den eld, som framlyste i hans blick och åtbörder, väckte allas förvåning. Härmed förenade han en saltad kvickhet och sade ofta grymma epigrammer. Slutligen kom han oss att skratta, så att vi fingo tårar i ögonen.» På konungens befallning gjorde Schröderheim första attacken med en ganska träffande parodi på Thorilds bisarra stil. Ett utdrag därur må vara nog: »Att två pund överväga ett pund är otvivelaktigt rätt, en sanning; men det är tyngden, en kraft som föreställer styrka, vilken gör övervikten.»

Men Thorild var honom för munvig. Schröderheim gjorde då några fåfänga försök att draga in den beskedlige preses i diskussionen, vände sig upprepade gånger till honom och frågade: »Eller hur, herr professor?» Men preses visade sig alldeles ohågad att övertaga en roll i detta narrspel. Då utspann sig följande, på sin tid mycket bekanta dialog mellan Thorild och Schröderheim:

»Jag hoppas, att Ni inte vill förföra min preses att tala.»
»Jo.»

»Jag ber då underdånigast, att Ni ej måtte bry preses med att skilja en träta, vartill ämnet tyckes vara honom mindre bekant. Min preses är ingen Paris, jag ingen Pallas och Ni ännu mindre någon Venus.»

Efter den betan troppade Schröderheim av. Han var van att ha skrattarna på sin sida och var inte belåten med de ombytta rollerna.

Bland de opponenter, som uppträdde efter »Venus från Uppsala», såsom Armfelt titulerade sin slagne vän, var även den sedan så berömda juristen Holmbergson. Han började:

»Ert opus, Min herre, är besynnerligt. Då jag var i skolan, lärde man mig redan, att jag borde förstå, vad jag läste; men det här — det erkänner jag — är mig omöjligt...»

Här avbröts han av Thorild:

»Min Herre, då Ni var i skolan — sade Ni — förstod Ni vad Ni läste, men det erkänner Ni att Ni nu inte gör. Varför blev Ni inte kvar i skolan?»

På eftermiddagen, efter disputationens slut, sände konungen Armfelt, von Essen och två andra av sina uppvaktande kavaljerer att komplimentera segraren och meddela, att Hans Maj:t var »charmerad». I konungens med sex hästar förspända vagn anlände de till Thorilds lilla studiekammare, som de fyllde med sina artigheter.

Thorilds juridiska examen slog emellertid illa ut, ty att skaffa sig verkliga fackkunskaper i ämnet föll honom aldrig in. Han studerade blott det mera »storslagna» i vetenskapen, rättsfilosofi o. d., men hyste ett suveränt förakt för detaljkunskaper. När han skulle upp i juris licentiatexamen, måste han bland annat undergå examen i kamerallagfarenhet, som ju onekligen hör till det torrare här i världen. Professorn frågade honom då efter data på skjutsförordningar, bad om en definition på ordet mutsedel m. m. »Jag log», berättar Thorild, »och bad honom i stället draga en krets av stora, nobla och magistrala¹ kunskaper.» Då professorn föredrog att sköta examen på sitt sätt, steg Thorild upp: »Väl! Då föraktar jag en titel utan ära, ett namn som jag kan få på femton ställen i Europa värdigare.» — »Jag gick», tillägger han i sin berättelse. »Betalt var förut. Slut på saken.»

Kort därefter reste Thorild över till England i syfte att med sig förena tidens yppersta män »till att bryta träldomen över jorden».

Men de yppersta männen visade ingen lust att fylka sig kring Thomas Thorild. Kassan tog slut, och hans värd lät bysätta honom. Kort förut hade världsomdanaren i ett brev till Rosenstein, Svenska akademiens sekreterare, förklarat, att han icke sänkte sina tankar så lågt som till pengar. Nu lärde han sig emellertid förstå deras värde, när han tack vare dem blev fri igen — det var en människovänlig lands-

¹ Sådana som hövdes en »mästare».

man, som löste ut honom och skaffade honom lägenhet att återvända hem på en svensk skuta.

Året därpå — 1791 — fäste han allmänhetens blickar vid sig genom den yppersta skrift, han författat: »En kritik över kritiker». De åsikter, Thorild här uttalar, äro originella och snillrika, och formen är kvick och träffande. Själva grundtanken är, att en kritiker skall döma humant över de skrifter, han granskar. Han skall icke fälla dom efter på förhand givna lagar utan söka utleta, vilka förtjänster varje skrift har inom sin art. Han skall »döma allt efter sin grad och sin art».

»En borgmästare i sin småstad — med all vördnad sagt — kan i sin nattrock, sin nattmössa och tofflor, med förtrolig värdighet rökande sin pipa, gå från den ena ändan av sitt herradöme till den andra, och intet öga stötes, ingen själ förtörnas. Nej, det tvärtom där synes, som denna mössa krönte hans makt, som vore denna nattrock hans rättfärdighets mantel och röken av hans pipa dambet av en Tor. Så högt, så härligt är detta i denna grad. Ville ni draga upp denne man, sådan han här står, på världens högsta teater och från topp till tå döma honom efter en överceremonimästare på en serafimerordensdag?

En bondflicka kan vara rätt söt men är icke gjord för assembléen eller couren¹. Den som håller ett tal på vers i Skara, menar därmed att fröjda icke Stockholm, icke Paris eller Rom, utan Skara.»

Till kritikerns plikter hör också att först och främst framhålla den granskade skriftens förtjänster och betänka, att ingen skrift tillkommit för sina fels skull utan »allt för sitt värdes skull. När Ni förer oss in i ett hus, så förer Ni oss icke först till sophögen utan till de vackraste rummen. En sophög, min herre, kan samlas ur de täckaste boningar, men på den vill icke Ni bygga en tron, på den vill ingen kritikus skaka sin spira . . .»

I sin kamp mot en kritik med förutfattade meningar hade Thorild här, som alltid, gått till överdrifter. Han ville ha tillerkänd alla författare en okränkbarhet, som den stora massan av skribenter sannerligen inte förtjänade. I varje

¹ Franska cour; sv. kur: offentlig mottagning på hovet.

författare borde kritikern, som han säger, se »en liten gud, full av eld och allvar, färdig att ropa sitt 'Varde'». På det viset hade Thorild slagit sig till de svaga skribenternas speciella riddare. Det är hans ömma hjärta, hans medlidande med de svaga och förkomna, som drivit honom därtill.

Thorild hade nu lyckats göra sig allmänt känd. Snart skulle han bli en verkligt populär man. Det var, då han för sina revolutionära idéer år 1793 blev dömd till fyra års landsflykt. Han njöt av att äntligen känna sig som folkhjälte. I landsflykten höll han rent av på att vinna världsrykte såsom poetisk martyr. Men så förstörde han sina chanser genom ersonlighet och obehärskade utgjutelser.

En skrift från hans landsflyktstid, som visar, hur långt han stod framom sin samtid, är broschyren »Om kvinnökönets naturliga höghet». Han hävdar där kvinnornas rätt att »först betraktas som människor, därefter som kvinnor och icke, såsom man alltid ansett dem, först kvinnor, därefter människor». Den sistnämnda uppfattningen anstode blott en turkisk pascha och vore ett bevis på »den ovärdiga halvmänsklighet, varuti karlarnes dumma vildhet nästan alltid dristat hålla kvinnorna. Samma fånighet eller skamlöshet, som det vore att betrakta en karl blott i egenskap av en han, samma fånighet eller skamlöshet är det ock att betrakta en kvinna blott i egenskap av en hon.» Enligt naturens gudomliga ordning är kvinnan »en förståndig varelse med alla en sådan varelses rättigheter och höghet, en människa med all en människas rättighet och höghet, en medborgare med all en medborgares rättighet och höghet o. s. v. och allra sist en hon, en älskarinna för en viss lycklig karl eller, om ni hellre vill, en hustru».

Det gick emellertid Thorild som det gick så mången frihetsvärmare vid åsynen av franska revolutionens ohyggligheter och maktlystnaden hos de nya folkledarne: han ryggade tillbaka, kastade om; och till sist kallar han revolutionen för »en outplånlig skamfläck i mänsklighetens historia». I skriften »Rätt eller alla samhällens eviga lag» proklamerar han sitt avfall från den Rousseauanska läran om massherraväldet och »folkviljans» rätt. Han finner nu, att massornas tyranni är lika förtryckande som förut konungarnes. »Vad tröst är en pluralitet, när de mesta äro de som veta minst?»

Nej makten i samhället borde utövas av ett fåtal högt bildade män eller av en enda sådan.

Efter detta avfall från de revolutionära grundsatserna började lyckan äntligen le emot Thorild. År 1795 befriades han från vidare straff och hugnades med befattningen som universitetsbibliotekarie i Greifswald. Den forne revolutionären glädde sig som ett barn häråt och ej minst åt den professorstitel, som var förknippad med sysslan.

Här i den lilla universitetsstaden förvandlades världsreformatorn till en lärd, som levde blott för sina böcker och sin familj och för övrigt slöt sig inom sitt skal. Här åldrades han, och här verkade han till sin död, år 1808.

* * *

Tegnér ser på Thorild på samma sätt, som dennes motståndare Kellgren och Leopold:

»En rik natur men utan frukt och kärna,
en väldig själ men utan takt och klang.
Där låg en värld i kaos i hans hjärna,
men sol sken icke, icke morgonstjärna —
en meteor allen, som knallade och sprang.»

Benkt Lidner.

På Nova Semblas fjäll, i Ceylons brända dalar,
var helst en usling fiins, är han min vän, min bror.
Då jag hans öde hör, med tårar jag betalar
den skatt, jag skyldig är, natur, dig, allas mor!
Nej, himmel, icke jag ditt delningsätt anklagar.
På blomman av min vår du hagelskurar sänt:
men om jag tälja fått en mängd av sälla dagar,
att jag ett hjärta har, jag kanske än ej känt.»

Så börjar Lidners berömda dikt »Spastaras död». Man skulle kunna sätta dessa ord som motto på Lidners hela diktning. I dem utgjuter han sitt känslösa hjärtas ömhet, sin medkänsla med alla de millioner medmänniskor, som sucka under sorger och kval. Han gråter över sina medmänniskors lidanden mer än över sina egna, vilka snarare skänka honom glädje. De ha nämligen uppenbarat för

honom, att han har ett ömt och känsligt hjärta. Han glädes över sina lidanden på samma sätt som medeltidens helgon över martyrskapet; och hans tåreflöden skänka honom samma tillfredsställelse som de s. k. goda gärningarna. Ty att gråta är en synnerligen god gärning.

Benkt Lidner är i detta hänseende ett barn av sin tid: han är Sveriges mest typiske representant inom poesin för den känslösa riktning, som under 1700-talets senare hälft bemäktigar sig sinnena över hela Europa. Skalderna dikta under strömmande tårar, och deras poesi läses med tårade ögon. Det har väl aldrig suckats och gråtits så ymnigt i denna usla värld som nu, då världssmärtan blev på modet. Inom prosan ha vi funnit samma drag av känslösamhet hos Thorild. Både han och Lidner ha närmast hämtat sina intryck från Rousseau, men det fanns också i vårt land äldre inhemska anknytningspunkter i pietismen och Swedenborgianismen.

Ett typiskt exempel på tidens sentimentalitet möter man i Skjöldebrands memoarer, då han berättar om sin förälskelse i den sköna Magdalena Rudenschöld, Armfelts sedan så olyckliga älskarinna. Han träffade henne en afton på teatern, då man gav den mycket gråtmilda och mycket populära tyska pjäsen »Världsförakt och ånger». Den sköna anförtrödde honom då, att hon var mycket olycklig, och »sade sig kunna bliva det mycket mer, och bad mig ömka henne, om något gruvligt skulle hända henne». Vid en oemotståndligt rörande scen »föll fröken Rudenschöld i gråt, och jag», säger Skjöldebrand, »kunde ej avhålla mig från tårar. Hon vände sig, såg det och klämde min hand med en djup suck, som röjde ett slags förtvivlan. Följande dagen råkade jag henne på en cour hos änkedrottningen. Hon hade bemödat sig att dölja sin bedrövelse och sade till mig: 'Tack för i går och tack för tårarna!'

Varje land med kulturellt anseende fick nu minst en tårarnas skald. I Sverige var hans namn Benkt Lidner.

Benkt Lidner föddes i Göteborg 1757. Hans far var välaktad organist vid domkyrkan men föll ifrån, när sonen var blott två år, och efterlämnade sin unga maka i små omständigheter. Tre år därefter gifte hon om sig. Man har en sägen

om att lille Benkt vid moderns andra bröllop diktat sina första verser. Det skulle icke ha funnits plats för honom vid bordet under måltiden, utan han fick äta på en »kista» i stället. Det kände femåringen så bittert, att han började snyfta och i stället för bordsbön kom det:

»När andra gå till bords, går jag till kista.
O Gud, låt mig då aldrig maten mista!»

En allmänt känd historia från hans barndom är den om »Lidnerska knäppen». Han skall ha varit mäktigt trög och olärdig ända till sitt elfte år, då en besynnerlig förändring inträffade: en dag spratt såväl hans lärare som kamraterna till vid en genom hela skolrummet hörbar knäppning i lille Benkts huvud. Han kände en skakning i huvudet, så att han skrek till av smärta. Strax därefter kunde han sin läxa som ett vatten och var sedan den stunden utrustad med gott minne och snabb fattningsgåva(!). — Historien måste ledsamt nog förvisas till diktens område, ty berättelsen härrör från en ovanligt opålitlig sagesman — nämligen Lidner själv. Med all aktning för honom som skald är det ett faktum, att han alltför gärna »diktade» även om verkligheten.

Fjorton år gammal förlorade Lidner sin mor. Minnet av henne följde honom som en skyddsande hela livet igenom. Han förblev alltid det svaga, ofta vilsegångna barnet, som sökte skydd och tröst i moderns famn. I flere av sina dikter har han åt modern inflätat de skönaste blomster.

Enligt vad han själv antytt, var han tidigt ute på villovägar:

»Jag blev dock, Gud, förförd . . . och i vad späda år!
På lastens gräns ett steg — och sig en avgrund röjer.»

Efter avslutade studier vid Göteborgs gymnasium kom Benkt Lidner som 17-årig student till Lund med rika studie- och skaldeanlag — hade han bara haft motsvarande viljestyrka! Hans poetiska begåvning tilldrog sig emellertid snart uppmärksamhet och beundran. Han diktade med en viss förkärlek hyllningsdikter till den unge konung Gustav III.

En gång bedyrar skalden:

»Vad ceder är bland träen, vad lejon ibland djuren
är Gustav ibland allt, som finnes i naturen.
Akillens hälsas stor och Henrik likaså,
men när jag Gustav ser, så kallar jag dem små.»

Mer äkta är han, då han besjunger andras olyckor. Ett tacksamt ämne fick han särskilt år 1775, så sinnena upprördes av en hemsk olyckshändelse, som inträffade på Torups gård i närheten av Lund. En ung kornett Trolle hade med sina två systrar och sin moster omkommit under en roddtur på den grunda sjö, som omgav slottet. Flere personer åsågo från stranden, hur ekstocken vid en hastig vändning kantrade och de olyckliga sjönko ned i dyn; men eftersom ingen båt fanns vid stranden, kunde man ingenting göra för deras räddning.

Skjöldebrand, som var regementskamrat med den så sorgligt omkomne ynglingen, var med vid begravningen i Lunds domkyrka. »Man kan», säger han, »lätt föreställa sig den bedrövliga åsynen av fem likkistor¹ i rad, vilka inneslöto unga människor, så plötsligt borttryckta i livets gladaste ålder.»

Den hemska tilldragelsen inspirerade Lidner till en dikt, vilken med all sin omogenhet dock bjuder på toner, som förebåda skaldeverket »Spastaras död». Släktskapen är omiskännelig i verser, sådana som dessa:

»Du svarta olyckssjö! Var dina vågor svalla,
där höras hemska rop och gråt och kval och tjut.»

Han anropar himlen att till hämnd låta sjön för evigt torka ut. Då skulle svanor och muntra sångfåglar fly därifrån.

»Här ljunge rovdjur blott med uvar, ugglor, gastar!
Men ack, vem irrar mig?
Bliv, turturduva, kvar, som ömna suckar andas,
och vet, att just med dig
ska' mina luteslag och mina tårar blandas!
Här må du kuttra ömt och sjunga sorg och kval!»

När den person, som beställt gravdikten, skulle avhämta den, fann han Lidner vandrande fram och tillbaka mellan tvenne bord med var sin butelj på. Skaldeynglingen grät, diktade och deklamerade med hög röst, allt under det han då och då tog sig en styrketår.

¹ Minnesfel för fyra.

När de förolyckades far, kammarherre Trolle, fick läsa gravdikten över sina barn, blev han mycket gripen och ville gärna belöna författaren. Han vände sig till en professor för att få veta närmare om skaldeynglingen. Professorn, som kände till Lidners oförmåga att sköta pengar, rådde Trolle att hellre ge poeten en ny rock än någon kontant gåva. En morgon infann sig alltså Trolles kammartjänare hos Lidner och bad studenten följa med till en köpmansbod. Där fick skalden på hans herres räkning utvälja tyg till en kostym, som hans välgörare genast skulle låta sy åt honom. Lidner var genast på det klara med färgvalet. Alldeles vitt kläde skulle det vara: »Det är svanens färg, och jag älskar mest av alla denna fågel.» Några dagar senare sågs Lidner spatsera genom staden helt elegant i sin nya oskuldsdräkt med värja vid sidan. Men de som kände honom, menade: »Det där varar nog inte länge.» Och mycket riktigt: redan samma eftermiddag anträffades poeten liggande vid ena domkyrkoporten i blotta västen. Rocken var förvandlad i flytande vara, och Bacchi ande svävade över skaldens hjässa.

*

Sannolikt var det Lidners oregelbundna levnadssätt, som gjorde, att han måste avbryta sin vistelse vid universitetet, strax innan han skulle försvara sin avhandling. »Ovisst, vart hans öden skola föra honom», tillägger kurator vemodigt i Göteborgs nations matrikel efter anteckningen om Lidners avfärd. Till en början förde de honom till fjärran land. Hans släktingar förvandlade hux flux den svårhanterlige studenten till jungman på en ostindiefarare. Men det var inte i Lidners smak. Vid första tillfälle ämnade han rymma. Tillfället kom vid Goda Hoppsudden. Den 22 april 1776 antecknades i skeppsjournalen, att »jungmannen Benkt Lidner avvikit». Här har han — för att tala med Franzén — irrat omkring på Taffelbergets klippor med havet på ena sidan och hottentotternas öknar på den andra, tills han fick lägenhet att fara hem med en annan ostindiefarare.

Hans släktingar gjorde sig ännu förhoppningar, att han med sina skaldeanlag skulle kunna bryta sig en bana i huvudstaden. Dit sändes han alltså i väg och blev inskriven i Kungl. Maj:ts kansli. Det säger sig själv, att en så lovande

skaldebegåvning som Bengt Lidner ej skulle bli obemärkt av Gustav III. Det första sammanträffandet dem emellan skall ha skett helt oförmodat. En dag skulle franske ambassadören till konungen överlämna som gåva en byst av kejsar Trajanus, en av de största regenter, världshistorien känner. Gustav skulle därvid ha utbrustit: »Ack, om jag vore Trajanus!» Då trädde där fram en ung man med ovanligt utseende och påfallande bisarr klädsel och improviserade helt frimodigt:

»Hur, store kung, kan Du försvara
den suck, ditt hjärta från sig ger?
Du önskar att Trajanus vara:
Du är ju Gustav — det är mer!»

Så berättas det med ett visst, om ock ej alltför stort anspråk på trovärdighet. Alltnog: Lidner lyckades komma i beröring med Gustav III, och tjusarkonungen beslöt göra någonting för honom. Han gav honom understöd till en studieresa.

Först for Lidner till den tyska universitetsstaden Göttingen. Här mottog han intryck av den tyska känslodikten, vilka blevo avgörande för hela livet. Göttingen var en av födelseorterna för denna diktart, som nu fann en mottaglig jordmån i Lidners bröst. Men tyvärr fick han icke stanna och i ro smälta intrycken. Hans olycksaliga njutningslystnad hade snart slukat reskassan, och överhopad med skulder måste han hals över huvud ge sig i väg. Konungen tog honom dock till nåder och skiekade honom till Paris för att övervakas och handledas av Creutz. Lidner skulle bli ambassadörens handsekreterare.

Lidner hos Creutz! . . . Nog var Atis och Camillas skald en ypperlig läromästare i poesins konst. Men Lidner hade behövt en kraftigare, mera sträng och framför allt mindre tankspridd ledare än den blide Creutz. Skaldehynglingen kunde inte heller här hålla sig ordentlig. Det hände, att han tog en bok ur grevens bibliotek och förvandlade den i våta varor. En sorglustig anekdot, egentligen belysande Creutz' tankspriddhet, berättas från denna tid: En morgon hade Creutz på sängen mottagit Lidner. När han strax därefter skulle stiga upp, saknade han sina pantalonger: de hade alltså fastnat vid

skaldens fingrar! Han ringde på kammartjänaren och yttrade i skarpa ord sin ledsnad häröver. Kammartjänaren trodde, att förtrytelsen egentligen gällde Lidners långfingrighet: han undrade inte på, att Hans Excellens var bedrövad över Lidners beteende. »Ja, min vän, det är sant», svarade Creutz, »men det är nu inte det, som egentligen bekymrar mig. Du vet, att jag snart skall ge stor middag; och var skall man i en hast kunna skaffa nya byxor från?» — »Men», utbrast kammartjänaren förvånad, »i Ers Excellens' garderob finns det ju flere stycken sådana plagg, lika ståtliga som de stulna.» Nu först gick ett ljus upp för den tankspridde ministern. Han lät hämta ett par andra onämnbare, klädde sig och var hela dagen vid bästa lynne.

För rättvisans skull bör framhållas, att Lidner var lika hastig att giva som att taga. När han hade pengar, strödde han slösande omkring sig åt fattiga stackare, så att han utblottade sig själv.

Det var emellertid icke blott Creutz' böcker och byxor, som Lidner olovande lade sig till med. Creutz har även beskyllt honom för att ha tillägnat sig delar av en opera, till vilken ministern gjort ett utkast, och insatt dessa delar i sin egen opera »Medea». Härvidlag har det tydligen varit svårare för Lidner än vanligt att skilja på mitt och ditt, eftersom han av Creutz fått i uppdrag att vara sin chefs medarbetare.

Hur godhjärtad och fridsam Creutz än var, så är det inte att undra på, att han ledsnade på sin handsekreterare och bad konungen att få slippa honom. Gustav måste således kalla hem Lidner förr, än ämnat var. Skaldeynglingen hade gäckat sin höge beskyddares förhoppningar och lämnades nu av konungen åt sitt öde.

Men den period av Lidners liv, som nu börjar, är i poetiskt avseende hans glanstid. Under åren 1783 och 1784 utkomma tre av hans fyra mest betydande arbeten, nämligen »Spastaras död», operan »Medea» och »Året 1783».

Lidner hade i Stockholmsposten läst om den fruktansvärda jordbävning, som år 1783 förstörde en stor del av Messina. Ett av olyckans offer var den sköna markisinnan Spastara, som vid första jordskalvet dånat och blivit av sin man släpad till porten. Men under det han höll på att skaffa sig något fartyg till deras räddning, återkom hon till medvetande.

Hennes första tanke gäller deras lille son, som ligger i sin vagga inne i huset. Hon rusar dit och rycker till sig barnet, men i nästa ögonblick ramlar trappan ned. Hon flyr från rum till rum undan nedfallande bjälkar och stenar. Äntligen kommer hon ut på en balkong, och med den lille på armen anropar hon människorna om hjälp. Då störtar huset in.

Benkt Lidner. Samtida kopparstick.

Denna händelse måste särskilt utöva dragningskraft på ett så känsligt sinne som Lidners: Spastara var ju ung och skön, moderskärleken hade alltid i Lidner ägt en varm lovsångare, och händelsen erbjöd rika tillfällen för honom att gråta över andras olycka. »Grevinnan Spastaras död» blev också Lidners mest populära poem, det vid vilket hans namn företrädesvis är fäst.

Skalden rycker här läsaren med sig och låter honom leva med mellan ljungande åskviggas, svallande sjöar, gungande klippor och störtande murar:

»Gud... ack! rädda mig! — hur jag förskräckes!
 Hemsk av nattens djup jag betäckes...
 Det blixtrar... vad gnistor! De spritta, de spraka:
 väsende svavelregn störta sig ner.
 Darrande jordens inälvor braka,
 dess grundvalar skaka;
 hon vrålar, spyr eld — nu öppnar hon sig.
 Gud, nådig, barmhärtig, förbarma dock dig!

Ramlande tordönen dundrande knalla,
 eldtöcknar skalla,
 sjöarna svalla
 mot rytande skyn.
 Klipporna gunga,
 åskviggjar ljunga —
 fäsliga syn!

Ankrade seglarne vågorna slunga
 mot himlabryn.
 Templen av glödande eldkulor brinna.
 Ett skrall... än ett skrall: palatsen försvinna:
 i rämnade jorden begrava de sig...
 Gud, nådig, barmhärtig, förbarma dock dig!

— — — — —

Elden genom djupet bryter,
 lavan lik, då Etna ryter:
 allt han skövlar, allt förtär.
 Håll, Allmakts-Gud! Ditt verk du svurit hägn.
 Vi tillbe dina dolda under;
 men är du mera stor i dunder
 än i de rika sommarregn?
 Förgäves! Än en gång mordviggjar rasa,
 ur blodiga skyar ilande ner.
 Vad är det jag ser?
 Emot Spastara? Mot himlens urbild han kan... vilken fasa!
 Vad djärvs du? Mot Spastara våga...
 förmätne stråle! Vad? Du dygden störta vill?
 Vet, hennes död kan tvinga oss att fråga:
 Männ' gudanåd och rätt är till?

Nej, håll, tills du den niding finner,
 uppå vars kala hjässa rinner
 av änkers tåreflod ett svall!
 Då med blix och knall på knall
 ingen puls i hjärtat spara!
 Mätta fritt ditt raseri!
 Krossa, krossa! Men för Spastara
 häpna, tillbed, flyg förbi!

Men naturmakterna veta ej av något förbarmande. Skräckscenerna komma slag i slag, och till sist står Spastara där, gripen av förtvivlan, med barnet på sin arm.

»De läppar svartna ren, på vilka orden famla:

'Min son... vid detta bröst... du skall...

Ack!

Dödens blix och domens knall!

Murarna ramla.»

Lidners andra mer betydande arbete är operan Medea. »Horatius är död, men jag lever», skrev han i det brev till Thorild, som han lät åtfölja sitt manuskript. Ämnet rör sig om hur kungadottern Medea blir sviken av sin make Jason och gripes av svartsjukans demon. För att hämnas mördar hon då det käraste hon äger, sina barn med Jason. Även här är det modershjärtats känslor som skildras, men ej modershjärtats uppoffringar utan dess förvillelser: striden i Medeas bröst mellan svartsjukan och moderskärleken. Lidner har härav skapat en bild av skuggor och dagrar med gripande verkan.

I denna opera är också den välbekanta, oförgätliga krigshymnen inlagd:

»O, yngling, om du hjärta har
att trampa fäders fjät,
flyg till ditt fosterlands försvar,
dö eller rädda det!

Så ljuvlig är ej källans sus
bredvid en blomsterstrand,
så härligt icke dagens ljus
som död för fosterland.

Vart tidevarv ditt hjältenamn
på ryktets vingar för,
när i odödlighetens famn
ditt lov du sjungas hör.

Ditt namn skall ock en stjärna få:
en skönhet, ung och fri,
skall till din grav med rosor gå
och dess prästinna bli.»

Dikten »Året 1783» är ett pärlband av händelser från detta händelserika år. I praktfulla men ofta bombastiskt överdrivna verser besjunger skalden Elliots försvar av Gibraltar:

»Än krigets bistra gud med härjnings-facklan ljungar,
och på en blodig våg en åskfull fästning gungar.
Imot Gibraltars borg man skeppen rusa ser,
då till en gruvlig storm basunen tecken ger.
Strax viner döden fram i bombers heta skurar —
de skansar, böljan bär, bestorma klippans murar;
men klippan nu på dem Vesuver återspyr,
och blodig böljan bort med slagna hjältar flyr.
Ack! ur de bräckta valv sig dödens slussar lossa,
som sluka tusen liv och tusen kölar krossa:
själv åskan på sin tron förskräcks vid jordens krig;
man havet sucka hör och töcknen gömma sig.»

Men franska flottan går fram till ett nytt, ursinnigt anfall:

»Gibraltar sviktar re'n, och eldens vida flod
på torg och vallar släcks med äkta brittiskt blod.
Men Elliot, klippan lik, där strand och hav han plundrar,
där utan fruktan han sin oväns mod beundrar,
en blek, en mulen blick på sina kämpar slår,
och blottar kallt sitt bröst och visar sina sår.

— — — — —
Nu inga faror skys, nu hav och lågor trotsas;
snart åter matta skott från skeppen långsamt lossas.»

Så övergår skalden till Nordamerikas frihetskamp under Washington, som kunde säga: »Jag allt för andra gjort; jag intet gjort för mig.»

Därpå följer den vackra skildringen av hur den älskande nunnan Laura, som tvingats att taga nunnedoket, blir befriad genom kejsar Josef II, som »krossat fanatismens bojor», just när hon är färdig att i förtvivlans mod stöta dolken i sitt bröst.

Så övergår skalden till att besjunga, hur

»ett segelvingat klot sig upp från jorden höjer.
Av konsten endast fört, det molnens vågor plöjer.»

Det är bröderna Montgolfiers luftballong.

Därefter begråter skalden än en gång Spastaras öde, och till sist skildrar han i gripande ord den svåra hungersnöd, som det året hemsökte Sverige.

Lidner hade nu blivit populär. Men på skaldenamnet kunde han inte leva. Han hoppades ännu på en fast anställning av konungen. Personen Lidner stod dock alltid i vägen för skalden Lidner. Han var alldeles omöjlig för det praktiska livet, omöjlig att få till ett ordnat levnadssätt. Mest levde han som »middags-snyltning» i förmögna hus, där det svagare könet på förhand var ljuvt sympatiskt stämt mot den kringvandrande trubaduren. Själv försummade han ej heller att framställa sig i vemodsfull dager. Han kallade sig en av olyckan förföljd »yngling» — fast han fyllt trettio vårar — en yngling, som »i blomman av sin levnadsvår i förtid nalkades sin förvandling». Många voro de läsarinor, om vilka det gällde, att

»så mången mänskensnatt
med 'Lidner' i sin hand hon satt
och grät förtjust och drömde vaken».

Under denna tid arbetade Lidner på det skaldestycke, som han ville göra till sitt livs storverk: »Yttersta domen». Han hade själv sört för att det motsågs med stora förväntningar. Också lämnade ämnet ypperliga tillfällen för Spastaraskaldens fantasi att i starka färger måla gripande bilder och fördjupa sig i olyckliga medmänniskors kval. Men ämnet är för väldigt — det kräver en manlig, storslagen diktarkraft. En så vek natur som Lidner räckte icke till att ge liv och karaktär åt de uppträdande personligheterna. Därför lider dikten av många svagheter vid sidan av praktfulla partier. Högst står början, som är något av det mest sublimala, som finns i svensk diktning:

»Han öppnas, gravens port. De tröga gångjärn knarra,
och lampans matta sken på svarta marmorn darra.
Hur strömmar mörkrets flod! Hur nordan, sträv och snar,
vitt över nattens djup med stormars tordön far!
Dess dunder uvars läte bryter,
och rovet under vargen ryter,
och irrbloss vina fram med blod i mina spår,
och jag — hur ödsligt! — jag på grifter vilse går.
Så irrande den dräptes vålnad svävar,
där skogen som ett spöke står
och hemsk i vintrens svepning bävar.»]

Härlig är ock den mäktiga hymnen till Gud:

»Högt i odödlighetens famn
bland stjärnorna min harpa klingar,
och lyft på morgonrodnans vingar,
jag prisar, Helige, ditt namn.

Långt förr, långt förr, än tidens flod
ur evighetens klippa sprungit,
du ensam där i töcknar stod,
och ingen kerubim dig sjungit.

Det tomma kaos suckande
i djupet för din tron sig böjde.
Du andades, Allsmäktige,
och himlarna sig där upphöjde.

Än ensam, utan sångens ljud,
du lät en allmaktsseld utfara:
strax omgav dig serafers skara
och söng din ära, väsens Gud!

Än såg du vitt kring djupets famn,
och världar fram ur mörkret bröto:
strax stormarna ditt välde röto,
och åskan dundrade ditt namn.

Din anda, Gud, skall återdriva
i kaos jord och himlarna;
men dina år ej ända ta:
du var, du är, och du skall bliva.
Halleluja!»

I strofer sådana som dessa visar sig Lidner som en stor konstnär. Här är det, som om orgelbruset i Göteborgs domkyrka, där Lidners far och farfar varit organister, genomströmmade hans poesi. Här tycker man sig, som Heidenstam säger, skymta något av evighetens stjärnhimmel över skaldens huvud.

»Yttersta domen» är hos Lidner ingalunda någon teckning av Guds hämnande makt. Den är snarare en hymn till försornaren Messias. Av den ömhjärtade skalden bli alla benådade. Den bibliska berättelsen om rövaren på korset tycks ha ingivit hans barnsliga själ den föreställningen, att illgärningsmän och slarvar rent av hade något slags företrädesrätt till himmelriket, att detta var ett hem speciellt för fallna. Blott *en* störtas ned i avgrunden — det är satan själv, som »rytande upp ur Tartaren far».

I dikten »Yttersta domen» bevittnar man en rik konstnär-
andes utslocknande. Stundom flammar snillet upp i prakt-
full låga men kvävs återigen under falaskan.

* * *

På hösten 1787 överraskade Lidner sina vänner med att resa över till Finland.

En ung rik finländare, som han blivit bekant med, tog honom med sig till sitt hem. Här ämnade han tillbringa vintern. Han skriver till en finsk major Möllersvärd, vars fru var en av skaldens beundrarinnor: »Finland! Du redlighetens hem! I dina skogar, mellan dina istäckta berg söker en olycklig några månaders lugn. De vilddjur, av vilka dina hjordar understundom härjas, äro ej så känslolösa som de människor, jag övergivit» — det är kanslibetjänter, värdshus- och hyresvärdar, som skalden åsyftar.

Men länge dröjde det ej, förrän hans nye vän fått nog av sin gäst. Lidner känner sig då för, huruvida han skulle vara välkommen hos Möllersvärd. För den barske majoren låter han förstå, att han trängtar efter att få dricka mjölk — ett ovanligt oskyldigt fluidum — ur den skål, som fru majorskan, »den gudomliga Charlotte», skulle räcka honom. Och den gudomliga Charlotte själv erinrar han om hur ofta hans ömma sång pressat tårar ur hennes ögon — skulle han inte vara välkommen?

Bjuden eller objuden kom han till Möllersvärd. Men vistelsen blev ej heller där långvarig. Som en irrande trubadur vandrar han mellan förmögna finska hem. Sedan man — d. v. s. isynnerhet damerna — med förtjusning lyssnat till hans sånger en tid, sörjer han själv för att man blir innerligt led vid hans person. »Hans eviga fylleri och mindre väl valda bekantskaper generade mig fasligt», skriver en av hans värdar. Utbrottet av kriget med Ryssland 1788 gav emellertid hans fantasi ett nytt tummelfält. Han fick nu det tokiga hugskottet att ge sig ut i fält och skriver härom till Möllersvärd: »Den Lidner, som grät med änkan och med den faderlöse — ack hur gärna! — var olycklig, densamma Lidner söker nu få utgjuta dens blod, som honom icke hatar — men o, mitt fädernesland, o minne av de tappre

fäder! Min gula kokard skall den gudomliga Charlotte sy och knyta det vita bandet om min arm. Jag skall återkomma utan arm eller med lagrar.»

Kriget varken tog från Lidner någon arm eller gav honom några lagrar. Han deltog däri endast i fantasiens värld, som krigets besjungare.

En erövring gjorde han dock: han blev helt hastigt äkta man. En fem år äldre finsk adelsfröken vid namn Jaquette Hastfehr överflyttade sin kärlek till Lidners dikter på hans mindre behagliga person.

Men så var hon också 36 år fyllda och »ägde intet mer än sin Gud och lämningarna av sina av redan flydda älskare skördade behagligheter».

Atterbom, som kände Jaquette Hastfehr, då hon var gammal vorden, skildrar henne, efter upplysningar av samtida, i yngre år såsom en yster, självsvaldig flicka med mörkt hår och eldiga ögon och en nästan manlig käckhet i de vackra dragen.

Hennes och Lidners kärlek började med en vacker osanning från skaldens sida — med mindre kunde det naturligtvis inte gå för sig. Han påstod, att han genast igenkände Jaquette Hastfehr. Han hade nämligen i andanom sett sin mor föra henne vid handen såsom hans utkorade, just i det ögonblick då han i Tyskland varit på vippen att förlova sig med »ett ungt fruntimmer av stånd, skönhet och förmögenhet».

I Jaquette Hastfehr fick Lidner en trogen och uppoffrande maka. Hennes kärlek släcktes ej ens av allt det elände, som samvaron med den olycklige skalden vållade henne. Men hon hade förmågan att bortse från hans moraliska elände. För henne var Lidner alltid »hjärtats skald», och det är rörande att se, hur hon ännu vid gravens brädd försvarade hans minne mot alla beskyllningar och förklarade: »Med Lidners hjärta och snille kunde jag aldrig vara annat än lycklig!»

Icke ens en kvinnas trofasta kärlek kunde rädda Lidner. Sina sista år framlever han i Sverige i kroppsligt och andligt förfall med nästan utsloknad skaparkraft. Det är betecknande, att ett av hans sista poem heter »De galne». Hans benägenhet för att skildra gräsligheter har nu gått till sådan ytterlighet, att hans sångmö söker sig till dårhuset för att finna skräckscener.

Till största delen bestå hans diktalster nu av tiggaverser och tiggARBREV till Gustav III och andra högtstående personer. »Diktalster» äro de, även när det gäller rama prosan. Ty det finns dylika opus, där man knappast kan hitta en enda sann rad! Efter konungens död blev det förmyndarregeringens tur att uppvaktas med smickrande dikter. Belöningen kom också 1792, då Lidner fick fullmakt å kunglig sekreterares namn, heder och värdighet. Han skrev i barnslig förtjusning till sin vän Thorild: »Vi Bengt Lidner, med Guds nåde Sveriges Norges, Götes och Vendes konungs sekreterare, hälse Eder, Oss älskelige Thomas, vänligen.» Med sekreteraretiteln följde en liten pension. Men den räckte icke till för att hålla nöden borta. För sina vänner blev han allt besvärligare att ha att göra med. De riskerade att, när de kommo hem, finna skalden liggande redlös i deras bostad, skåpen uppbrutna, kläder och husgeråd pantsatta. Men Lidner själv kunde icke finna något orätt däri.

Mera komisk är en anekdot, som belyser hans oförmåga att skilja på mitt och ditt. En afton var han på ett värdshus tillsammans med de tre glada skalderna bror Bellman, bror Hallman och bror Kexél samt några andra, däribland Thorild. Thorild hade med sitt blixtrande snille till den grad hänfört sällskapet, att Lidner kände behov att på något utomordentligt sätt ge sin beundran tillkänna. Han avlägsnade sig för ett ögonblick, men kommer snart tillbaka, bugar sig djupt för Thorild och överräcker till honom en käpp med guldknapp, under det han högtidligt deklamerar:

»Så oordentlig som mitt snille,
så krokig som min rygg, jag denna käpp dig ger;
och är det ödets fel, om jag ej skänker mer
åt den, jag Peru skänka ville.
Men all den rikedom, det stolta Peru ter,
kan ej belöna Thorilds snille.»

Thorild anade, att en så fin gåva ej gärna kunnat komma från en sådan givare, och denna förmodan besannades. Den högtidliga stämningen bröts något, då en vredgad borgare kom rusande och under utstötande av några kraftord ryckte till sig »hedersgåvan», som den förtjuste skalden oförmärkt tillägnat sig i en vrå av källarsalen.

Denna världens goda kunde Lidner aldrig lära sig handskas med. Vad han fick gick lika hastigt, som det kom, ofta till andra vanlottade stackare. Det är, som han ville bekräfta orden i oratoriet »Messias»: »Det usling usling ger, blir ej av himlen glömt.» Särskilt ömkade han sig över de stackars brandvakterna, som måste gå omkring i regn och köld, då andra fingo vila i väl ombonade hem. Åt dem gav Lidner av princip alltid pengar, när han hade några.

*

Lidners bräckliga stofthydda höll icke länge ihop. Han hade stormat för mycket på sin hälsa. Natten mellan den 3 och 4 januari 1793 fick hans oroliga hjärta ro. Han hade då icke hunnit 36 års ålder.

Bellman sjöng ihop begravningskostnaderna med följande verser:

»Skalderna ha aldrig råd
att en bror i graven sänka,
knapp till svepningen en våd,
mindre faclorna, som blänka.
Visen ömhet, visen nåd
mot poeten Lidners änka!»

Jaquette Lidner och hennes olyckliga svagsinta dotter skulle ännu nära tre årtionden framsläpa sitt liv i fattigdom.

*

Det är vemodigt att följa Lidners levnadslopp, att se en så rik poetisk begåvning bli skeppsbruten på livets hav, därför att hans översvallande känsla ej leddes av förstånd och viljekraft. Känslan, som var hans styrka inom diktningens värld, blev hans svaghet ute i livet.

»Ej efter namnet skald jag ärelysten far.
Min enda stolthet är, att jag ett hjärta har»,

utropade han. Redan i sin ungdom hade han proklamerat: »I tårar vällust». Senare sade han sig vara »till tårar född». Hans mannaålders stolthet var att kunna »gråta med änkan och vara olycklig med den faderlöse». Men denna medkänsla med andra är, som Lamm framhåller, egentligen blott en annan sida av hans bottenlösa medkänsla med sig själv. Hans

hjältars och hjältinnors olycksöden fångsla honom, därför att de erbjuda jämförelsepunkter med hans egna lidanden. Han älskade att likna sig själv vid svanen, som tvungits att övergiva den vassdunge, där han fötts. Med ljuvt vemod fördjupar han sig i bilden av hur den stackars fågeln lyfter vingarna för att bland okända skär finna den strand, där han får vila ut och klaga. Men vågen svallar upp och rycker honom ned i »det svarta, eviga djupet».

Franzén har med en vacker bild kallat honom ett lidande verktyg, en eolsharpa, på vilken vinden spelade än himmelskt ljuva ackord, än demoniskt skärande dissonanser. Och Sveriges störste skald sjunger om honom:

»Förstörd, förvissnad före mogningsstunden,
en rik men sönderbruten harmoni,
en genius, ack! för djupt i stoftet bunden.
Hur ömt begråter han i lagerlunden
var likes kval: du hör hans eget däruti.»

* * *

Såväl Thorild som Lidner hade många efterföljare. Det fanns gott om ungdomar, i vilka det jäste av både veka och våldsamma känslor liksom av världsomstörtande idéer. Den kanske mest typiske »Lidnerianen» var Karl Johan Lindgren, en talangfull och mycket populär dramatisk författare, vilken som människa led av den ohjälpliga svagheten att aldrig kunna sköta sig själv och därför fick tillbringa en god del av sitt liv inom gäldstugans fyra väggar. Men hans sejourer där skulle icke ha varit riktigt tidsenliga, om ej fångvaktarens lilla flicka delat sin brödkaka med den olycklige diktaren. Att dieten inte varit hög i vardagslag förstår man av de tiggarbrev till vänner och gynnare, där han lovar, att en ädel givare skall bli välsignad

»av en man, som fordom fet,
nu är mager som en get».

Han skildrar sig själv såsom »en människa med ett oroligt huvud och ett ännu oroligare hjärta». Såväl hans skådespel som hans poem gingo i den sensationella och gråtmilda genren, och ofta avbrytes dialogen av skådespelarnas snyftningar. Det stående temat var, att ett s. k. »gott hjärta» för-

sonar alla felsteg. Med en viss förkärlek lägger Lindegren an på att framställa dramatiska gestalter, som han modellerat efter sitt eget jag. En sådan typ är den »förförde» ynglingen, som visserligen ej kan frikännas från en beklaglig fallenhet för utsvävningar — men vad gör väl det, då hans hjärta i grund och botten ju är rent och ofördärvat. Priset i popularitet bland hans poem togo två dikter, som tillkommo i samband med hans skilsmässa. Med den ena sökte han i sista stund beveka sin Sophie från att taga det avgörande steget:

»Suckar, böner, knäfall, ånger
blidka vreden hos en rättvis Gud.
Han förlåter tusend, tusend gånger
mänsklighetens brott mot himlens bud.

Vilken dödlig ville han ej skona,
blev ej för Dess högsta domstol fri?
Varför då, när man kan Gud försona,
är du obeveklig, min Sophie?»

Så erinrar han henne om hur många gånger hon smugit sig till sin stackars make och förljuvat hans tillvaro, då han satt bakom gäldstugans galler, och hur hon då

»log med honom åt de papilloner¹,
som kring sköna blommor fladdrade,
log åt herrar, grevar och baroner,
kurtisaner och förförare.»

Och så erinrar han henne om deras första kärlekslycka:

»Där vid brädden av den lugna bäcken
du din Karl en evig trohet svor.
Där i skuggan av den vilda häcken
blev du älskarinna, vän och mor.

O Sophie, slit ej de klena banden!
Vänta litet — giv dig tålmod!
Snart du ser mig evigt stött från stranden
fara över dödens svarta flod.

Då, då skall du mot din vilja gråta²
mina öden, mina villors lott,
känna först min kärlek och förlåta
mina fel och ångra egna brott.»

¹ Fjärilar, dagdrivare. — ² Begråta.

Men hustrun hade vid det laget hunnit bli härdad mot alla hans vackra ord och böner. Hon tog det avgörande steget och slet »de klena banden». Just när de bägge kontrahenterna gingo ur ut konsistorierummet för att hädanefter vandra skilda vägar, skall Lindegren ha författat dikten »Farväl, Sophie»:

»Farväl, Sophie! Vi se varandra åter,
fast aldrig, aldrig mera här.
Men i den värld, där ögat aldrig gråter,
där hjärtat aldrig hatar, blott förlåter,
o låt mig hoppas att få se dig där!

Farväl, Sophie! Var god emot vår Milla¹!
Glöm gärna mig, men henne aldrig glöm!
Och straffa ej den menlösa och lilla
för faderns skull, som kanske har gjort illa —
hon är vår flydda sällhets sköna dröm.

Farväl, Sophie! Jag dessa rader teknar
med darrande och övergiven hand:
jag gråter, ryser, rödnar, och jag bleknar
för detta hjärta, som ej mera veknar.
Farväl, Sophie! Nu slits vårt sista band.

Farväl, Sophie! De stunda nu, de tider,
då även jag blir lugn och kall och fri,
då detta hjärtat icke mera svider,
ej klappar, blöder, suckar eller lider.
Men kanske kommer då d i n tur, Sophie.»

Bägge dessa visor gingo som skillingstryck runt land och rike under titeln »Tvenne ömma avskedsvisor» och framlockade strömmar av tårar.

*

Den benägenhet för att frossa i gräsligheter, som kännetecknade Lidners skaldskap, nådde en höjdpunkt i Anders av Kullbergs² översättning av den engelska spöballaden »Alonzo den tappre och skön Imogine», som vann en enastående popularitet. Än i dag kan man få höra den skräckfyllda balladen sjungas med känsla och övertygelse:

¹ Deras lilla dotter Emilie. — ² Ämbetsman. Blev statsskreterare och biskop i Kalmar. Var även en av de aderton.

»En krigsman så bård och en fröken så grann,
de suto tillhop i det gröna.
De sågo med ömma begär på varann.
Alonzo den tappre — så kallades han,
och hon Imogine den sköna.

'Ack!' suckade han, 'ack i morgon jag går
i främmande länder att strida.
Snart rinner för mig ej mer saknadens tår!
En rikare friares hälsning du får,
och han får mitt rum vid din sida.'

'Tyst, grymme! Tyst, grymme!' var Imogines svar,
'och upphör att orätt mig göra!
Den heliga Jungfrun till vittne jag tar,
att, lever du, dör du — min hand, mina dar
blott dig eller ingen tillhöra.

Om nånsin begärets och fåfångans bud
mig från min Alonzo förleder,
mitt högmod, min falskhet, dem straffe då Gud!
Din vålnad hos mig i min brudliga skrud
då sätte sig — fordre tillbaka sin brud
och rycke i graven mig neder!

Den tappre sig slet från den sköna i gråt
och drog till de heliga landen.
Men knappt årets tider följt solvarvet åt,
så kom en baron uti lysande ståt
och tillböd åt Imogine handen.

Hans skänker, hans guld, hans förledande skick
snart kommo dess eder att vackla.
Han störde dess hjärna, han tjuste dess blick,
dess flyktiga hjärta i snaran han fick,
och snart tändes bröllopets fackla.

*

Och nu hade prästen välsignat vårt par.
Ren dracks ur det guldprydda hornet,
och bordet sitt överflöd sviktande bar,
och löjen och skämt gävo liv åt envar,
när tolvslaget dånar från tornet.

Då, hos Imogine, med häpnad blev spord
en främmande sitta obuden.
Orörlig han satt, utan liv, utan ord.
Hans ögon ej vändes kring gäster och bord —
han hade dem spända på bruden.

Hans hjälmhatt var sluten, gigantisk hans längd,
hans rustning var svartgrå som jorden.
All fröjd, vid hans syn, är ur högtiden trängd,
och blå brinner lågan från lampornas mängd,
och hundarna fly under borden.

Med tystnad och rysning envar honom ser.
Av skräck sitta gästerna stela.
Till slut sade bruden med bävan: 'Jag ber:
fäll, tappre herr riddare, stormhatten ner
och värdes välfägnaden dela!'

Hon tystnar, och riddarn, som bruden befallt,
lät hjälmen från huvudet falla.
Men Gud! vilken syn! vad förfärlig gestalt!
vad ord måla häpnan, som rår överallt:
en dödskafe visas för alla!

Och opp sprungo alla med skräckfulla rop
och fasa och vämjelse kände.
Av rysliga maskar en slingrande hop
kröp ut och kröp in genom tinningens grop,
när spöket till bruden sig vände:

'Se opp! Känn Alonzo!' var vålnadens ljud.
'Förräderska, minns dina eder!
Ditt högmöd, din falskhet, dem straffar nu Gud!
Min vålnad hos dig, i din brudliga skrud,
nu sitter och fordrar tillbaka sin brud
och rycker i graven dig neder.'

Sin arm kring den häpnna nu lindade han —
förgäves dess jämmer man hörde —
och fort med sitt rov genom jorden försvann.
Ej någonsin åter man Imogine fann,
ej spöket, som henne bortförde.

*

Snart dödde baronen, och alltsen hans slott
stått öde i långhga tider.
Ty sagorna säga, att Imogines lott
är där att, till eviga straff för sitt brott,
begråta det öde, hon lider.

Vart år fyra gånger hon syns där igen,
när midnatten spänt sina vingar.
Med bröllopsvit skrud hon då visar sig än
och skriker, när benrangersriddarn, i den,
kring dånande golv henne svingar.

Kring dem dansa spöken med rysliga skrål,
 som blod utur döds skallar dricka
 och stöta tillhop var sin multnade bål
 och tjuta: 'Alonzo, du tappre, din skål!
 Och skål för din trolösa flicka!'

Johan Gabriel Oxenstierna

hör till de veka och känsliga natursvärmarnes krets. I ett brev till sin hustru liknar han en gång sin själ vid ett asplöv: »Det finnes ingen fläkt så svag, varav den ej sättes i rörelse.» Hans känslighet har från början ett drag av lätt melankoli, som är både klädsamt och behagligt. Det skänker, säger han själv i dagboken, »i sina stunder ensliga nöjen, vilka kanske likna de största av dem som finnas bland ett glatt sällskap».

Sin kärlek till naturen hade han insupit på sin morfars, riksrådets Gyllenborgs gård, det vackra Skenäs i Vingåker, där hans far, en gammal karolin och generalmajor, bodde på ålderdomen. Här har Johan Gabriel genomlevat en lycklig barndom. Här får han ock som femtonårig sin första stora upplevelse: kärleken till Themir, som i verklighetens värld bär namnet Anna Kinvall och är hushållerska på herrgården. Hon är åtta år äldre än sin unge tillbedjare, och naturligtvis är det hon, som tagit första steget. Men det hindrar icke, att femtonåringen genombävas av salig rysning, när han anförtror sin dagbok den stora hemligheten. Han bär henne på sina armar — i tankarna, då han ensam strövar omkring i skogar och lundar. Men hans kärlekslycka tar ett hastigt slut, då Themir av en grym fader tvingas att helt prosaiskt äkta en bruksbokhållare, som icke äger hennes kärlek. Långt in i mannaåldern bevarar dock skalden minnet av hennes idealiserade gestalt, minnet av den första kärlekens sötma och bitterhet.

En del av sin uppväxttid tillbragte han vid Uppsala universitet. När han fyllt nitton år, kom han till Stockholm för att inträda i kansliet. Det var mot frihetstidens slut, år 1769. Hur kände han sig till mods i storstaden? Hans dagbok

ger oss svaret: »Då man i själva glädjens ålder ser en yngling sorgsen eller mjältsjuk, kan man visst veta, att det aningen är av kärlek eller brist på penningar.» Här tyckas bägge orsakerna ha samverkat. Släktens ekonomi svarade ej alls mot det stora namnets förpliktelser. Brist på pengar skulle göra honom bekymmer hela livet igenom.

Hur längtade han ej, den unge skrivaren, från det tråkiga arbetet i kansliet ut till det kära Skenäs! Blott någon gång, när han kunde slå sig lös och fara ut på landet och svärma i naturens sköte, kände han sig riktigt glad till sinnes. Och åt denna naturglädje gav han utlopp i dikter.

År 1770 lämnade han Sverige för att under fyra år vistas såsom sekreterare hos svenske ministern i Wien. Här i den levnadsglada staden »am schönen blauen Donau» skulle man nu tro att ett glatt fjärlsliv börjat för den unge ädlingen. Men hans ekonomi tillät honom ej att leva med. Dock förljuvades hans tillvaro av en ny stor kärlek. Föremålet var en österrikisk dam med det föga lidelseväckande namnet Susanna Frid. Hon var gift med en läkare, som var mycket svartsjuk och bevakade sin skatt som en Argus. Så mycket ljuvligare kände den älskogsranke skalden det att få för den dyrkade utgjuta sina känslor i epistlar med en starkt Rousseauansk ton över sig.

Men då han ej kunde hoppas att någonsin bli förenad med föremålet för sin dyrkan, kommo melankoliska stämningar över ynglingen, och i dikten »Ode till Camilla vid början av en sjukdom» tolkar han sin dödslängtan och drömmer om att den älskade skall vårda hans grav. Hon skall strö en blomma på hans »sand» och ägna några tårars gärd åt sin älsklings »sorgsna hamn». Han slutar med att mana döden att skynda sig och »slå ett vissnat gräs, som väntar på din lia».

Vid återkomsten till Stockholm blev Oxenstierna, tack vare sina behagliga umgängesgåvor och sin vittra talang, ett slags hovskald och muntrationsråd av samma slag som Dalin varit vid Lovisa Ulrikas hov. Hans kvicka epigram och skämtsamma smådikter äro älskliga barn av den stämning, som rådde vid tjusarkonungens hov. Men naturligtvis använde konung Gustav honom framför allt till dramatiskt författarskap i och för konungens karuseller, »divertissementer»

och liknande tillställningar. För skalden blev detta ett slags plågsamt hantverksgöra, och han var snart alldeles utledsen på hovlivets jäkt och uppstyltade ceremonier.

J. G. Oxenstierna. Målning av K. F. von Breda.

År 1786 gjorde konungen Oxenstierna till riksråd och uppdrog åt honom att förestå kanslipresidentsysslan. I verkligheten var dock Gustav sin egen utrikesminister. Johan Gabriel Oxenstierna var för honom en dekorationspjäs med fint namn. Opraktisk och oförmögen att sätta pli på sina under-

ordnade, kunde skalden ej gärna få något inflytande på det levande livet. Men Gustav fägnade sig i stället åt det skådespelet, att en av Sveriges Gustaver återigen hade en Oxenstierna, en ättling av den store Axel, vid sin sida. Bittert kände Oxenstierna det förödmjukande i sin ställning. Han klagar också: »Sedan konungen satt mig i den sysslan, jag har, har det varit hans omsorg att göra mig alla de chagriner, han kunnat, genom undvikande av mina samtal, brist på förtroende och alla de ohövligheter, han kunnat göra åt någon, som med våld hade trugat sig till den befordran, som blivit mig påtvungen.» Hans förhållande till konungen blev allt kyligare. År 1788 skriver han: »Jag har aldrig följt kungen på någon av dess resor. Han har sagt sig finna mig för simpel, för litet artig att vistas utom riket. Man dömer sig själv illa, och ehuru jag ej finner mig dummare än dem, som följt honom, kan det hända, att han har rätt», skriver han med älskvärd självunderskattning. Det var särskilt Armfelt, som tagit försteget framför honom.

Oxenstiernas tillvaro fördystrades ytterligare av de bekymmersamma ekonomiska förhållanden, under vilka han måste »representera» och föra ett stort hus.

Hur betecknande är ej följande brev, som han skrivit från Skenäs år 1789 till sin vän Nils Gyldenstolpe i Stockholm.

»Jag är en fattiglapp, min käre kusin, och utan tvivel skall jag förbli det hela mitt liv. Men i denna stund är jag det mer än någonsin, eftersom hela mitt junikvartal gått förlorat i assistansens svalg och för uppköp av hö. Alltså kan jag ej betala en betjänt, som är i Stockholm, och som skulle hit. Jag har skrivit till honom att bära detta brev till Er och be Er vara vänlig lämna honom 8 riksdaler, som är hans månadslön, och som han skall använda för resan. Det skall bli en skuld för mig till septemberkvartalet, på vilket jag grundar mina förhoppningar. Förlåt mig denna bön!»

Det hjälpte icke, att skalden år 1791 gifte sig med dottern till en av landets förmögaste män. Den snåle svärfadern visade sig fullkomligt förstockad inför mågens antydningar om att få hjälp ur sin ekonomiska misär. Ett litet årligt understöd var det enda, han gav. I stället råkade skalden i klorna på Stockholms värsta procentare. »Jag har aldrig», klagar han år 1794 för en god vän, »kunnat mer än betala

mina räntor och knappt det.» Han hade vant sig vid att leva på lånta pengar och taga ut sin lön i förskott. Allt kringlöpande för att skaffa lån och borgensmän tröttade ut honom till den grad, att han ej orkade tänka på att försöka ordna sin ekonomi för mer än de närmaste dagarna. Därför kunde han heller aldrig förverkliga sin dröm att åt sig och de sina skapa ett lantligt paradiset sådant som Skenäs. En kort tid log lyckan mot honom, då han ärvde det vackra Värnberg i Roslagen. Med förtjusning berättar han för en god vän, att han där lagt grunden »till ett litet hus, som skall bli min fristad, om Gud vill, om ett par år. Det blir av trä, ligger täckt, har kring sig vatten och lövskog och blir tillräckeligt att logera mig, min hustru, min gosse och Virgilius.» Men när huset stod färdigt, måste han arrendera bort godset.

I stället fick han alltjämt taga sin tillflykt till Skenäs, där han varje sommar hälsade på sin gamla mor. Så snart han kom dit, kände han sig som en ny människa. Här var det, som han säger, alltjämt hans stora fröjd att »löpa kring alla backar» och »leta efter min barndoms gudar och min ungdoms lyra».

Skaldens maka var en älsklig kvinna, en stillsam och vemodig drömmerska och således andligen besläktad med sin make. Äktenskapet blev också mycket lyckligt. Men hans lilla späda hustru med de fint skurna dragen och de stora, sammetslena ögonen hade alltid varit klen och bräcklig, och när hon fått en son, var det alldeles slut med krafterna. Sedan måste hon nästan ständigt ligga till sängs. Man försökte med brunnsresor, med huskurer, med magnetism, men ingenting hjälpte. Med vemodsfylld beundran var mannen vittne till det änglalika tålmod, varmed hon bar sitt lidande.

* * *

Inom skaldekonsten har Oxenstierna vunnit sin berömmelse såsom landskapsskildrare. På detta område är han Creutz' och Gyllenborgs andlige arvtagare. Hans landskapsskildring bottnar i en innerlig hemkänsla, i kärlek till detta Skenäs, dit han varje sommar vallfärdade för att återfinna sitt bättre jag, för att friska upp sinnet efter ämbetsbestyren och brödbekymren i huvudstaden. Stockholm var och förblev för

honom en förvisningsort med smutsiga gränder och »förgiftig luft». Det är intrycken från barndomshemmets fagra sörmländska natur, som gå igen i hans stora dikter »Dagens stunder» och »Skördarne».

»Dagens stunder» är en diktcykel av fyra sånger, i vilka skalden besjunger dygnets fyra tider: morgonen, midnatten, aftonen och natten.

Högst står dikten »Natten» med sin melankoliska kyrkogårdsmystik och sin blida månskenstämning. Atterbom förklarade också, att »denna gudasköna sång» var fullkomligheten själv. För vår tids smak tynges dikten dock av alldeles för mycket bilder, och det blir tröttande att höra alla himmelens stjärnbilder räknas upp.

Liknande fel och förtjänster återfinner man i den stora dikten »Skördarne». »Det är», säger Warburg, »liksom om lantlivets egen ro och frid återspeglades i denna lugna, breda skildring.» Man får följa lantbefolkningens liv från höslåttern till sädesskörden, vilken slutar med ett bondbröllop. Först får man vid slåttern se de vackra Vingåkersflickorna sköta räfsan, klädda i lätta lintyg eller, för att tala med Oxenstierna:

»en öppnad slöja,
där vädret fläktar fritt att älskarns syn förnöja».

Sedan kommer höbärgningen, den gladaste dagen på hela året, då man får åka i höskrinna och i den skumma logen gantas med flickorna. Vid humleplockningen, Vingåkers gamla specialitet, berätta gubbarne sagor för varandra, och då är Oxenstierna alltid en intresserad åhörare.

Men man skall inte i »Skördarne» vänta sig någon realistisk bild av svenskt lantliv; det är snarare en teckning av bondfolkets liv, sådant det tedde sig »från herrgårdsrummens fönster». Det vilar över denna diktning något av samma förtjusande onatur som över Creutz' herdedikt »Atis och Camilla». Också kallar Oxenstierna i sin dikt Skenäs' bönder genomgående för »herdar», oavsett vad de ha för slags arbete för sig. Oxenstierna följde sina lärofäder Creutz och Gyllenborg i deras strävan att skapa en »hög stil», en stil som skulle kunna ge ett värdigt uttryck åt en förfinad kulturs känslor och tankar. För en sådan smakriktning dugde

Landsbygdens enfold. Herdescen från 1700-tal:t. Kopperstick av Akrel.

det icke med den folkliga stilens låga och vardagliga uttrycks-sätt. Här hövdes det en utsökt »delicatess» i formen såsom uttryckssätt för »ädla och starka begrepp». Men följden av dessa strävanden blev förkonstling och onatur med tillkrånglade omskrivningar. När Creutz skall skildra en me-tande pojke, kan det naturligtvis inte gå av för mindre, än att gossen »kastar ut en svekfull rev». Flötet blir för skalden »ett tlyktigt flarn, som på vågen dansar». Fisken får heta än »fenesläktet», än »böljans son»; och inte duger det att tala om metkroken, nej »mordekroken» måste det vara. Oxen-stierna går ännu längre: han skriver »sin nästa bärgnings hopp» i stället för utsädet, »tallens mogna skog, den yxor sammanknyta», i stället för skeppet o. s. v. Ett så enkelt ord som bada kan naturligtvis inte skalden använda. Nej det blir att »svalka sommarns lågor i Najadernas famn». Att läsa sådan poesi är bitvis som att gissa gåtor. Det nya tungomålet framstår i all sin förkonstling i verser sådana som dessa i dikten »Skördarne», där rågmejningen skildras:

»Det krökta stål, vars egg den täta växten skär,
fördelar luften själv, som vid dess viftning kvider,
och gnisslar mot den halm, vars torra strån det sprider.»

Verserna bli, anmärker en kritiker, lika onjutbara som den gnisslande torra halm, de beskriva.

Men den Oxenstiernska diktens torra beror ej enbart på dess inkrånglade och tungrodda bilder — orsaken ligger kanske främst däri, att skalden går för långt i sin iver att beskriva rent tekniska detaljer vid arbetet, olika växtslag o. d. och därigenom blir tröttsam. Och att han faller för denna frestelse beror på att han ville skriva ej blott en vacker utan också en nyttig dikt, en s. k. lärodikt angående den närings-gren, som ensam förmådde »göra sederna rena och låta dygden födas hos folket». Hans beundran för fysiokraternas läror går så långt, att han vill sätta dem på vers. Hans dikt blir nära nog en versifierad handbok i åkerbruk. »Den gamle åkerman», som uppträder under en matrast och passar på att ge sina söner en lektion i jordbruk, är fruktansvärt tröttsam att höra på. Han glömmer minsann inte bort någonting i sin långa utredning. T. o. m. poesi om de modernaste gödslings-metoderna måste läsaren andäktigt höra på.

Ännu svårare är det att härda ut med den kurs, skalden ger i varukännedom. Vi få bland annat följa linets historia ända till dess det »förbyts i spetsars nät och i ett flor försvinner». Och inte blir det roligare, när man kommer till de långa och lärda beskrivningarna av olika växtslag och frukter, vilka hota att bitvis göra verket till ett formligt herbarium.

Mycket av vad som sålunda tynger ned dikten har tillkommit vid de omarbetningar, som Oxenstierna lät den undergå på äldre dagar, då skaldeådran började torka ut. Det var då en olycka, att han till smakråd fått Leopold, som knappt hade sinne för något annat än »det undervisande» i dikten. Lika förvänd var Leopolds höga uppskattning av Oxenstiernas författarskap såsom vältalare på prosa, ty faktiskt är, att Oxenstiernas naturliga uttrycksform som författare var versen. Hans prosa är till sin fördel endast i dagbokens och brevens okonstlade form. Men icke förty — när Oxenstierna författat ett stort äreminne över Gustav III, skriver Leopold till honom och citerar beundrande en fras, som — säger han — »slog mig alldeles till jorden med glansen av sin skönhet». Den är, bedyrar han, »vad jag i all min livstid läst sublimast».

Men så var det ju också till en excellens och greve, som Leopold skrev den gången. Och naturligtvis måste Oxenstierna svara med samma mynt. De två människors brevväxling blev på det viset ett fullkomligt kuriosum av smicker och sirliga komplimanger, vilka dock — det måste till Oxenstiernas beröm erkännas — äro karakteristiska icke för honom utan för Leopold.

Utan Leopolds ingripande skulle dock Oxenstiernas båda stora dikter aldrig ha kommit ut i tryck under skaldens livstid. Ty »Skördarnes skald» diktade icke för äran, blott för sitt eget nöje och lät sina vackraste verk i årtionden vila otryckta i portföljen.

* * *

Oxenstierna hade ej hunnit längre än till mitten av 40-talet, när han började känna sig gammal; och många år gå ej sedan, förrän han finner, att hans lyra är spräckt och utan strängar. Sorg och bekymmer hade förkvävt hans diktnings späda blomma, som behövde solsken och värme för att trivas.

År 1809 förlorade han sin älskade maka. Tre år senare gick hans gamla mor bort, och sedan finner han ingen glädje mer på Skenäs. »Där är lika kallt och trist som överallt.» Nu kommo också ålderdomskrämporna. De lade honom i graven vid 68 års ålder. Bouppteckningen visade en bedrövlig ställning, och hans egendom måste gå under klubban.

Men som en dimbild försvinna livets många skröpligheter inför det som äger bestående värde i skaldens livsgärning. Och det är hans fina och försynta känsla för barndomshemmet med dess minnen. Denna varma hemkänsla, denna innerliga tro på barndomsminnenas goda makter har höjt honom över tillvarons prosa, har hjälpt honom att bära livets både stora sorger och små förtretligheter. Ur denna dyrkan av hembygden har också det bästa i hans diktning sprungit fram.

»De lärda mödors patriark.

EN lyckligare, mera barnafrom människa än kungl. bibliotekarien Karl Kristofer Gjørwell har sällan trampat denna syndiga jord. Han var frukten av en bister krigares snedsprång med en klockardotter.¹ Fadern, som adlades under namnet Ehrensparre och slutade sina dagar såsom överstelöjtnant, sörjde väl för sonens uppfostran, fast han sedan fick tretton äkta barn att ta sig an. Den gamle krigaren ville ha honom till soldat och gjorde »jungfrupiltten» redan vid åtta års ålder till volentär, men — som den tillämnade krigaren själv skriver — »den myckna skjutningen och det bullersamma väsendet» passade honom ej. Därför fick han bli kammarsittare och läskarl.

De försök, han gjorde som bokförläggare, slogo icke lyckligt ut i ekonomiskt avseende, ty han var en alldeles för stor optimist för att duga till affärsman. Han måste göra konkurs. Men han hade så mycket annat, som höjde honom över livets

¹ Hon blev sedan bortgift med en sergeant vid Gjørwells fars kompani, dog vid 91 års ålder och begrovs i Gjørwells familjegrav på Solna kyrkogård.

vedervärdigheter, framför allt i sina vittra och lärda intressen. Han följde under ett långt liv bokstavligen det gamla budet »Ingen dag utan en linje!» Hans utgivna skrifter bildade ett helt bibliotek för sig, och till dem kommo otryckta dagböcker och brev i tusental. Det är egentligen dessa brev, som ha bestående värde såsom tidsdokument från den småborgerliga, ofta kälkborgerliga rococon. Tonen är allt igenom småtrevlig men något känslös och jollrande — egenskaper som gått honom i blodet i och med pietistiska ungdomsintryck, undfångna under hans uppfostran hos »tvenne hederliga och gudfruktiga fastrar».

Det är ingen imponerande personlighet, man kommer i beröring med i den gamle bibliotekariens brev, men en genomharmonisk och lycklig människa, en som formligen utstrålar godhet och söndagsfrid omkring sig, en älskvärd gammal farbror, som tar oss med sig och visar oss omkring i sitt vackra hem och bland blommor och träd ute på lantgården. Överallt förmår han skapa en stämning av idyll omkring sig, och hela livet får i hans ögon en poetisk färgton över sig.

Tack vare de Gjørwellska breven kan man än i dag få en intim inblick i den svenska medelklassens liv mot slutet av 1700-talet. Vi få, som Levertin säger, »vecka för vecka följa familjekretsens öden, fröjder och sorger, krämpor och affärer, stort och smått. Och detaljerna äro så noggranna, det hela så levande livet självt, att man hör de skrivandes röster och ser in i deras hem.»

År 1765 hade Gjørwell gift sig och fått en »dägelig, dygdig, kvick och öm maka», som skänkte honom en son och två döttrar. Med tiden blev husfadern typen för en snäll och god och mycket omständlig gammal patriark. Han hade egentligen aldrig passat att vara ung, och hans hemliv i den vackra Djurgårdsstugan vid Kaptensudden, utanför stadens hank och stör, fick ett skimmer av öm idyll över sig.

De flesta av den gustavianska tidens stockholmare hittade vägen till det lyckliga hemmet på Kaptensudden. Särskilt sökte sig tidens »känslofulla och sköna själar» gärna dit. Där fanns också kvinnlig fägring och behag, som lockade. »Söta mor» var glad och ungdomlig, och hennes täckhet och behag hade gått i arv till de två döttrarna, vilka också blevo kringsvärmade av friare.

Gjörwells äldsta dotter var en begåvad och hurtig flicka, som skulle bli mor till Karl Jonas Ludvig Almquist, vår litteraturs egendomligaste konstnär- och grubblarsinne. Den yngre dottern, Stava, var en vek och överspänd flicka, som blev en av tidens mest bildade svenska kvinnor och ändå icke alls verkade blåstrumpa.

År 1791 trädde bägge döttrarna i brudstol. Därefter blev Kaptensudden för enslig för de bägge gamla, och de flyttade in i staden. Saknaden efter sina barn fyller Gjörwell med vänskapsförbindelser, som värma hans ännu i sjuttioårsåldern ungdomliga hjärta. Ett av hans föryngringsmedel var umgänget med naturen. »Stockholmsnejden var för honom en herderoman, som han aldrig tröttnade att läsa och omläsa», säger Levertin. Så snart solen tittar fram en vinterdag, vandrar han ut till Djurgården för att njuta av landskapet och dess återspeglning inom honom själv. Med tacksamhet tänker han då »på all där åtnjuten lycksalighet och på den som ännu kan mig där tilldelas», och ur överfullt hjärta går en suck: »Gud bevara det kära, det vackra Stockholm!»

När våren kommer, börjar han göra utfärder utåt Manilla och Saltsjön till gröna skogar och ångar, helst i sällskap med en kär vän. Från dessa turer kommer han hem föryngrad och med ny arbetskraft. De små naturbilder, han i sina brev ger från dessa strövtåg, äro också pärlor av känslig skildringskonst. Vilket skimmer av den första vårdagen ligger ej i rader som dessa: »Första vackra söndagen vandrar jag till Djurgården för att där uppleta och plocka den späda blå- eller vitsippan, som nu visar sig. De växa på höglänta skogsångar, var sølen mest kan verka, även i lundar vid källdrag och rännilar. Vi skola söka detta årstidens första enkla offer. Blomman är icke mycket lysande eller mångbiadig men vacker och liknar oskulden.»

Men sekelskiftet kom med olycksmoln. Den yngre dotterns man, som var en rik affärsman, gjorde konkurs, och därmed förlorade Gjörwell sitt ekonomiska stöd. Nu börja onda dagar med brödbekymmer och sorg för »den gamle daglönaren». Ett ännu tyngre slag drabbade dock de gamla i och med den äldsta dotterns sjukdom och frånfälle.

Efter detta börjar den gamle Gjörwell bli verkligt gammal. Mer och mer drar han sig inom sin lilla värld, där hans käraste

förströelse är korrespondensen med den kvarlevande älskingsdottern Stava, vilken som ingen annan förstår den gamle. In i det sista bevarar han ock en ungdomligt darrande känsla för naturen. En dag känner han sig litet njältsjuk, men i naturen finner han läkedom. »Vet du, min lilla Stava», skriver han, »jag skall säga dig i förtroende, att jag hade just en säll afton: lugna sjön, solen nyss nedgången, västern klar och ännu lysande, medan fullmånen steg upp i öster. Vart jag vände mig, föllo trädens toppar mig i ögat mot den klara himmeln; och vart menar du att jag då gick? — Mitt på Rosendalsängen. Döm till mina känslor och med huru långsamma fjät jag vandrade över densamma förbi ekar och alar till vägen utmed vår vik!»

En augustidag sätter sig den gamle på en båt, »som», — heter det i hans brev — »förde mig till glada stränder på både Värmdön och Lidingön, där jag, nästan solo, hade ganska roligt, njöt den vackra naturen för mina sinnen och det så lycksaligande lugnet för mitt hjärta; hade isynnerhet en den skönaste stund på ett ställe, som heter Bredvik, där landets frukt skördades och det nya gräset efter sista regnet betäckte alla fält. Och då vädret tillika var ganska varmt, njöt jag således på en gång våren, sommaren och hösten. Döm till min lycksalighet och huru ljuv denna känsla var för mitt hjärta att vandra så tres-pastoralemt¹ med frid och oskuld uti dessa parker, skild från stadens buller.»

Det är något rörande i denna den snart sjuttioårige mannens tacksamhet över alla de glädjeämnen, han finner ut ur tillvaron. En enda blick på hans blomsterkruka eller blomfat verkar som föryngrande på honom: »Jag känner mig strax glad. Mitt ansikte föryngras, och ny livlighet rönes uti hela mitt väsende.» Samma inverkan har musiken på honom: »Ack! musik! musik! Huru förtjusar den hela min själ! — Jag glömmar allt, hela livet, ja hela min varelse, då jag hör den.» Gjörwell kunde verkligen, som han själv skriver vid sextio års ålder, fagna sig åt »en glad, en samvetsglad ålderdom». Han kunde inte förstå, varför man nödvändigt skulle bli gammal, ta på sig en vördnadsbjudande min och »gräma sig över sina år och de onda tiderna», bara därför att man fått

¹ Riktigt som i en herdeidyll.

grått hår. »När gamla tröga kammarråd, kamrerare, skeppsklarerare etc. etc. sätta sig på en källare och dricka sitt päronvin eller möda sin lekamen så långt, att de gå längre ut på Malmen och tömma ett krus hembryggaredricka samt under hela denna vederkvickelse ändå blott beräkna och sucka över denna tidens vedermöda — som jag också finner icke så särdeles lätt — så tager jag i stället en ung, glad och skämtsam gosse vid handen och vandrar uti en vacker park utmed en vassrik och lugn strand, låter honom sjunga för mig en glad visa, äter med honom en kallskål, en filbunke, ja väl ock någon gång sätta vi oss i en båt för att ro antingen till Vaxholmen och Hasseludden eller till Lovön och Svartsjölandet.» Sådant hör till »ålderdomens huskurer».

Hans ögon hade en tid varit svaga, tydligtvis av för mycket ansträngning, och han hade måst anlägga glasögon. Men så en dag vid 60-årsåldern hände honom, att han ville läsa något mycket viktigt men icke hade glasögonen till hands. »Då», skriver han till sin dotter tio år senare, »tänkte jag: 'Jag ger katten glasögonen och skall bjuda till att läsa ändå.' Och se, jag läste ganska väl dem förutan, såg bättre med mitt eget öga än med det lånta, och ifrån den stunden har jag icke haft brillor på näsan utan sitter om sommaren mitt i solen och läser fint tryck, vilket för trettio år sedan varit platt omöjligt, om det ock gällt att frälsa mitt liv.»

Ännu år 1808 skildras den 77-årige gubben av en ung vän som »idealet av en rar ålderdom». Men vid denna tid började krafterna märkbart avtaga. På hösten 1809 skriver han till Stava: »Din kärälskelige pappa börjar bli gammal. Han orkar ej mera gå långt; har således hela denna sommar ej en enda gång besökt varken Manilla, Brunnen, Rosendal eller Fiskartorpet, dessa hans så behageliga besökelseorter, ej en gång mäktat vandra ut till det honom så kära Solna — en vallfärd, som han dock förlidet år gjorde minst tre gånger. Och att bestå sig en hyrvagn dit, därtill har hans kassa ingalunda råd.»

Ännu tre år var det dock den gamle beskärt att glädjas åt detta livet. Den sista tiden levde han återigen ute på den kära Kaptensudden, och här avled han lugnt och stilla vid nära 81 års ålder. Graven hade inget skrämmande för den fromme mannen, som under livstiden gärna besökte Solna

vackra kyrkogård, där han rett sig sin sista boning. Där kunde han sitta långa stunder på en bänk och — som han skriver till sin kära Stava — fägna sig åt »de bägge höga och vackra lindar, som min son planterat, fröjdande mig över den skugga, de en dag skola giva åt min aska och åt eder, allra käraste barn, när I någon gång vallfärden till denna fristad och strön en blomma på min grift». Efter ett sådant besök på den stämningsfulla kyrkogården i vårgrönska skriver han till sin dotter: »Jag var mycket rörd under hela denna vila och vandring, samt undföll ej sällan en stilla och ljuv tår mitt öga vid de så tillbörliga som högtidliga betraktelser, jag då gjorde. Man må icke vara rädd för döden, blott undanbe sig de svårare kroppsplågor och lidanden, som den gemenligen närmast föregå.» Och han fann det för tanken »ljuvligt att en gång få vila ibland träden» och ej under ett kallt och tyngande kyrkogolv.

*

»Gjörwells känsloliv var», säger Levertin, »likt den fönster-trädgård, som fanns i hans bibliotek, och vilken bland de dammiga folianterna fröjdade och fägnade hans sinne. Där blomnade hemlyekans trevna lackviol, där grönskade ömhetens ej ens i den djupaste vinter vissnande immorteller, där böjde religiositetens Kristi bloddropp sina fromma, röda kalkar.»

Litteratur: Otto Sylwan, En Stockholmskrönika ur C. G. Görwells brev 1757—1778. Häft. kr. 14: —; inb. kr. 19: —.

Johan Tobias Sergel.

SERGEL, vår störste bildhuggare, »Sveriges förnämsta konstnärssnille», var son till en tysk guldbroderare, som tillsammans med sin hustru inflyttat till Stockholm på 1730-talet. Den unge Sergel slapp att dela svenska konstnärers vanliga lott, umbäranden och nöd. Hans begåvning togs i anspråk för arbetet på Stockholms slott, som under mansåldrar var medelpunkten för konstnärlig verksamhet i vårt land. Den unge slottsbildhuggaren tilldrog sig sådan

uppmärksamhet, att ständerna år 1767 gävo honom ett anseeligt resestipendium, och så styrde han kosan till konstens förlovade land, Italien. Han var då 27 år gammal.

I Italien hade man vid mitten av 1700-talet börjat utgrävningar av Herculaneum och Pompeji. Med det nyvaknade

Johan Tobias Sergel vid 18 års ålder. Målning av Pasch d. y.

intresset för grekisk och romersk konst levde forntiden åter upp, och en ny renässans började, som skulle göra sitt segertåg över Europa. Man började se med leda på rococons »stillgjordhet» och förkonstling. Hur förnäm i sin enkelhet var däremot ej skönheten i den grekisk-romerska konsten,

Sergel vid en flaska italienskt vin. Teeknad av konstnären själv i Rom på 1770-talet.

rumsinredningen, husgerådet! Här fann man ett nytt skönhetsideal, och så uppkom den enkla och värdiga men på samma gång stela, rätliniga stil, som kallas empirestil,¹ och som nådde sin höjdpunkt i början av 1800-talet. Det var egentligen först då, som den hann till vårt land. Sergel

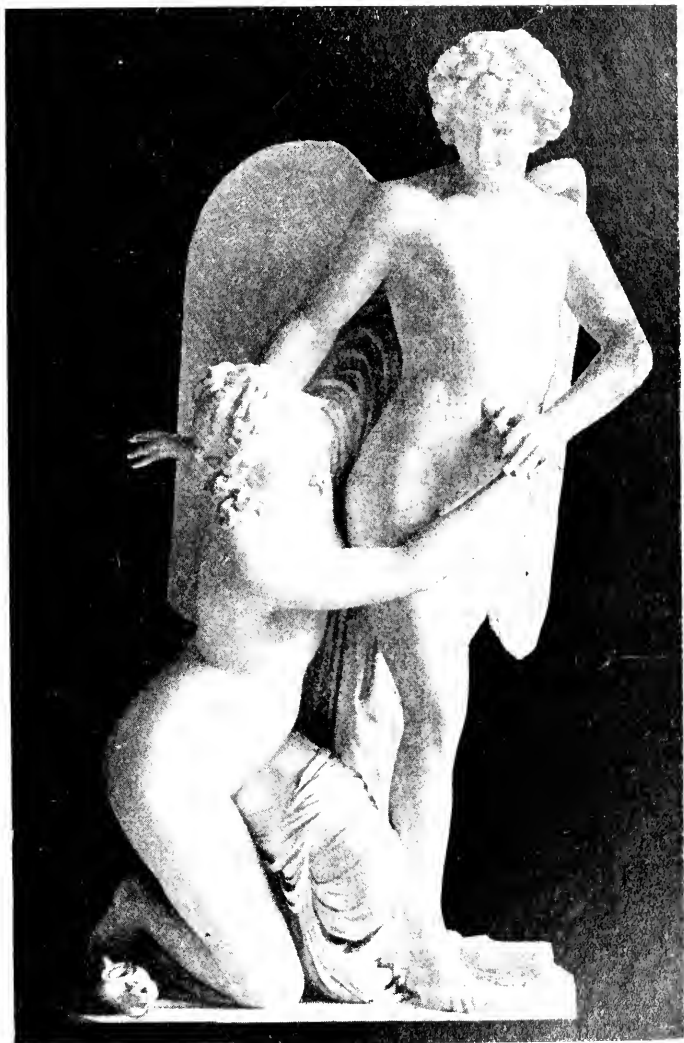

Faun. Marmorstatyett av Sergel.

blev nu inom konsten en av nyrenässansens största föregångsmän.

Vilken njutning för den unge skönhetsdyrkaren från det konstfattiga Norden att få skåda den grekisk-romerska konstens härliga skapelser! Ej underligt, att han i början kände sig liksom yrvaken. Denna grekisk-romerska konst

¹ Uttal: angpir.

Amor och Psyche. Marmorstaty av Sergel

blev hans livs stora kärlek. Med den som förebild skapade han själv skulpturverk, vilka gjorde honom till Europas störste bildhuggare på sin tid.

I elva år fick han leva sig in i det glada, konstdyrkande livet under söderns djupblå himmel. Efter tre års studier var han färdig med det konstverk, som skulle ge honom rykte såsom en av de allra främsta unga skulptörerna i Rom. Det föreställer en faun i det ögonblick, då han vaknar till en ny glad dag. Han sträcker på sig och vänder, belåtet grinande, ansiktet mot det friska morgonljuset, medan ena handen griper om druvklasen.

Sergels mest populära verk från hans italienska tid blev dock statyn Amor och Psyke. Konstnären framställer det ögonblick då deras kärlekslycka störts, genom att Psyke av sin kvinnliga nyfikenhet lockats att bryta mot förbudet att skåda den älskades anlete. Amor lyfter just vingarna till flykt och ser med förebrående vemod på den älskade, som ångestfullt knäfaller och ber honom stanna kvar.

Det blev icke med glädje, som Sergel år 1778 följde sin konungs kallelse till ämbeten och hovtjänst uppe i den kalla, grå Norden. Han fick visserligen stor lön, många och väl betalda beställningar och levde som en rik man. Men till gagn för hans konstnärskap var icke denna omplantering i nordlig jordmån, just då konstnären stod i sin bästa ålder, sjudande av verksamhetslust. »I Nordens kalla nejder», säger han, »frysa själarna likaväl som näsan och händerna.» Han älskade för mycket sitt fosterland för att ej avböja ett lysande anbud av kejsarinnan Katarina att bosätta sig i Petersburg.

I sitt förnäma konstnärshem såg Sergel som gäster ej blott Bellman och andra glada gossar utan också en mängd personer ur stora världen. Själv hade han också något medfött förnämt och imponerande i sitt väsen. Men i glada konstnärskretsar slog han sig riktigt lös. Där kunde han vara spelande kvick, humoristisk, ja burlesk ända till överdåd. Då var han faunen, som icke värjde för någon grovkornighet, bara den var kvick. Det var glada gossar, som efter kulinariska bragder bänkade sig vid bordet »med en bål bischoff framför sig, stor som Röda havet, vari Farao drunknade. Den tömdes tappert 5 à 6 gånger.» Det var påfallande, att ej blott värden

Johan Tobias Sergel vid 56 års ålder. Målning av von Breda.

utan även så många bland gästerna voro goddagspiltar och gurmander med »digra magar».

Men mellan de glada festerna kommo stunder av svartaste melankoli och kroppsliga krämpor, gikt och podager. Den

sjukdomen hade Sergel fått kännning av redan vid några och trettio års ålder. När plågorna och tungsinnet ansatte honom, drog han sig tillbaka inom sig själv. Han var för finkänslig för att vilja fördystra ens sina närmaste vänner med sin skröplighet. I yngre dagar, när han bodde i Rom, brukade han under sådana dystra perioder försvinna från kamratkretsen. Det kunde då hända, att han reste ända till Florens för att skingra sina sorger. Och icke förr än de gått över, kom han tillbaka till sitt kära Rom. På äldre dagar stängde han in sig och var under långa tider otillgänglig för världen. Men bäst som alla trodde honom vara förlorad för livet, levde han upp igen och gav glada middagar. Då skämtade han tappert med sina många plågor. Då ritade han karikatyrer och avbildade podagern såsom en furie med ormar i håret, som angriper hans fot, medan bakgrunden är fylld av demoner.

År 1783 fick Sergel återse sitt kära Rom, nu i sällskap med ingen mindre än konung Gustav själv, som han kallar »den mest upplyste, den mest vänfaste monark, som jorden frambragt». Ett par bekanta anekdoter berättas från den kunglige mecenatens och den store konstnärens vandringar bland Roms konstskatter: vid åsynen av den berömda statyn Endymion föll Sergel i sådan extas, att han glömde sin omgivning och omedvetet ropade till monarken: »Ge mig en pris snus!» Konungen, som annars var så nogräknad om etiketten, efterkom leende konstnärens önskan.

Lika sympatisk ter sig Gustav III i anekdoten om hur Sergel en dag, pustande under tyngden av sin mäktiga stofthydda, blir så arg och uppgiven av en mödosam vandring genom Titi thermer, att han smiter från alltsammans utan att säga ett ord. När konungen märkte, vilken frihet konstnären tagit sig, sade han blott: »Jag kan icke vara ond på Sergel, ty jag känner allt för väl, att man ej har så mycket geni som han för bättre köp.»

Det största konstverk, Sergel åstadkom här hemma, var den staty av Gustav III, som Stockholms borgerskap till betygande av sin glädje och vördnad lät resa vid Skeppsbron i Stockholm, den plats där konungen landsteg vid återkomsten från ryska kriget 1790. Hur levande verkar icke

Gustaf III:s staty av Sergel.

denna staty, hur på en gång behagfull och majestätisk är icke konungens hållning, där han, draperad i »den svenska dräkten», räcker fredens olivkvist till sitt folk! Den står

som konstverk oöverträffad bland alla Sveriges historiska statyer och har ej många jämlikar i hela världen. Det är om denna stod Tegnér sjunger:

»Förunderliga makt, som konstnärn äger!
Se anden färdig så till strids som sångs,
en bild, som oss sin egen saga säger,
en levande gustaviad i brons.»

Statyn blev ej färdig till avtäckning förrän den 24 januari 1808, vid samma tid som Rysslands härar tågade mot Fin-

Augustin Ehrensvärds gravvård på Sveaborg av Sergel.

lands gräns. Vid den högtidliga akten såg man alla Sveriges landskapsfanor vaja mellan åskådarläktarna. Det var sista gången, som de finska färgerna blandade sig med de svenska. Många ögon tårades av rörelse.

Näst efter Gustav III:s staty i rangordning bland de arbeten, Sergel utförde här hemma, kommer utan tvivel gruppen Axel Oxenstierna och Historiens gudinna, varmed Larchevêques¹ Gustav Adolfsstaty i Stockholm är dekorerad. Hur präktig, lugn och värdig är icke Oxenstiernas gestalt, hur ädelt faller icke draperiet, och hur vacker

¹ Sergels lärare.

Axel Oxenstierna och Historiens gudinna. Grupp i brons av Sergel.

är icke ställningen hos historiens gudinna! Man riktigt ser, hur den store statsmannens och hans genius' tankar mötas i samverkan: gudinnans blick vilar på mannens läppar, och hans finger pekar på det blad, som hon skall fylla med vad han berättar ur Sveriges stormaktssaga.

*

Sergel var icke gift, men med sin älskarinna, den levnadsglada och bildsköna f. d. värdshusflickan »Anna Rella»,

Anna Rella och lille Gustav Sergel omkring 1795. Teckning av Sergel.

som han kallade henne, hade han två barn, en son och en dotter, vilka han adopterade och omfattade med stor ömhet.

Men år 1796 låg Anna Rella på bår. Sergel var länge otröstlig. Ännu sexton år efter hennes bortgång skriver han till en vän: »Hennes minne skall vara mig kärt så länge jag lever,

och min djupa smärta kan endast tiden läka.» En glädje för honom var det dock att jollra med de små barnen, och han följde med stort intresse den lille gossens uppfostran. Han blev glad, när han upptäckte konstnärliga anlag hos honom, och planerade redan att en gång taga honom med sig till Rom för att utbilda honom till konstnär. »Jag vet ingen människa, som är mera oberoende än en konstnär, ty jag själv är det, och jag hoppas, att min son skall följa exemplet», skriver han. Men ynglingens håg låg åt att bli lantbrukare, och det hade fadern heller ingenting emot. Med tiden fick han ta hand om Sergels egendom Spånga i Södermanland. »Han är lycklig på sin torva, skall gifta sig, få friska barn och njuta av livet i frid och hälsa», spådde den gamle. Och han fick rätt.

Ett vackert vittnesbörd om vad som fanns på botten av konstnärens njutningsglada temperament äro hans brev till sonen, då denne tagit Spånga om hand. Han skriver, att det skulle vara hans högsta glädje, innan han dör, att veta, att hans son hade det bra, »ty, min käre Gustav, vi måste snart lämna varandra för alltid, och jag önskar livligt att lämna efter mig en lycklig varelse, som jag har givit livet. Allt beror av dig, att älska dygden, att aldrig vika från hederns väg, att tidigt lära dig att kuva farliga passioner, som förnedra mannen. Om du kan bliva herre över dig själv, skall du leva lycklig under denna vandring, som vi äro tvungna att göra genom jordelivet.» Och det ligger mycken och bitter livserfarenhet bakom de enkla orden: »Lev lycklig och var rädd om din hälsa! Ingen vårdslöshet! Hälsan är en för dyrbar gåva för att slarva med. I henne ligger lyckan.»

Ett vackert drag är också den åldrande konstnärens omtanke om sina tvenne trotjänare. Han lägger sonen på hjärtat att sörja för de bägge gamla, vilka, som han skriver, »med trohet ha vårdat din fader och bästa vän under år av sjukdom, då de ofta lidit av min oro och ombytlig het utan att knota».

Johan Tobias Sergels skiftesrika levnad närmade sig nu sitt slut. Han liknade sig själv vid »ett gammalt ur, vars hjul äro nötta och sakna kuggar». År 1814 blevo plågoandarna honom övermäktiga och lade den 73-årige mannen i graven

- Litteratur: C. R. Nyblom, Johan Tobias Sergel; häft. kr. 1:50.
Georg Göthe, Johan Tobias Sergel; häft. kr. 10:—.
Ludvig Looström, Johan Tobias Sergel; häft. kr. 12:—.
Harald Brising, Sergels konst. Häft. kr. 12:—; inb. kr. 15:—.
Carl David Moselius, Sergel och nyare Sergel-litteratur (Nordisk tidskrift för år 1915).
Ernst E. Areen, Gustavianska konstnärsbrev; häft. kr. 4:25.

DET MÖRKNAR

Kronobrännerierna.

SEDAN gammalt ansåg sig den svenska allmogen ha »frihet» att bränna sin säd till brännvin. Brännvinsspannan hörde med till det nödvändiga husgerådet i var stuga. Denna husbehovsbränning, som den kallades, kostade landet en mängd spannmål, som behövt användas till föda. Men ännu värre var, att vårt folk höll på att fördärvas genom dryckenskap. Redan länge hade tänkande människor insett, att »Sverige», för att tala med Dalin, »lidit mer skada av brännvinet än av krig och pest».

Ett talande vittnesbörd är följande berättelse av biskop Rhyzelius i hans anteckningar om sitt leverne: »År 1723 den 7 februari dödde min förste son, allenast två dagar gammal över sju månader. Hans amma, en hustru, som hemligen söp brännevin, förgiftade barnet därmed, så att det trånade bort, tills det dödde. Vilket sedan fanns vara sant, när hon ett annat barn genom samma odygd hade så när om livet bragt.»

Detta är blott ett exempel bland tusentals fall.

För att nu minska superiet och på samma gång bereda kronan nya inkomster rådde Liljencrants konungen att förbjuda husbehovsbränningen och i stället arrendera ut rätten att bränna till förpaktare. Utsikten var lockande, och Gustav tillsatte en kommission för att närmare utarbeta planen. Den ledande kraften i kommissionen blev generalmajor Georg Gustav Wrangel, en begåvad och idérisk man men en tvetydig karaktär. I sin ungdom hade han tjänstgjort som spion åt Hattarne på 1747 års oroliga riksdag. »Brännvins-Wrangels» plan gick ut på att överlåta bränningen på ett fåtal stora brännerier, vilket skulle medföra fördelen av spannmålsbesparing i jämförelse med om man brände på flere mindre brännerier.

Men då det visade sig omöjligt att finna tillräckligt många förpaktare av brännvinsrätten, tillrådde Wrangel konungen att låta kronan anlägga brännerierna och driva dem som sin egen affär. Han lovade Gustav guld och gröna skogar, och konungen lät övertala sig till den ödesdigra åtgärden att anlägga kronobrännerier. I samband med kungörelsen där-om påbjödos stränga straff mot all husbehovsbränning, och bönderna ålades att överlämna sina bränningsredskap i offentligt förvar eller avyttra dem till kronan. En särskild direktion för kronobrännerierna tillsattes.

För att åstadkomma besparingar i anläggningskostnaderna inreddes en del av kronans gamla slott till brännerier eller spannmålsmagasiner. Visserligen föreskrevs, att de historiskt märkvärdiga rummen icke skulle få lida någon skada. Men det oaktat fick man efter en tid se den s. k. unionssalen i Kalmar slott »med brännvinspipor ornerad och Gustav Adolfs sängkammare, där ännu Dess säng stod kvar, fylld med spannmål, som väntade sin förvandling».

I maj 1776 strömmade brännvinsfloden från ett femtiotal kronobrännerier ut över landet. »Den första kronosupen» var inledningen till ett sorgligt skådespel. »Städernas gator och landsvägarna voro fyllda av varelsor, som genom en förnedrande druckenhet sjunkit under djurets ståndpunkt», säger den ryktbare oppositionsmannen Adolf Ribbing. Kronobetjäningen fick order att uppmana allmogen till att köpa brännvin. Det ansågs rent av fosterländskt att berusa sig med »kronobrännvin». Nya krogar växte ideligen upp, till och med vid kyrkorna, där de höllos öppna både vid början av, under och efter gudstjänsten, och krogskyltarna pryddes med svenska riksvapnets tre kronor.

I Vallentuna nära Stockholm hade själve klockarfar utskänkningsrätt »under förebärande av patriotism, så att bonddrängen knappast hunnit till kyrkan, förrän han tog sig en sup kronobrännvin». Det fanns tolv krogar i socknen, varför »ingen fick gagn av sin dräng om måndagen, ty den behövde han att sova ruset av sig». Men ändå...! När ett kronobränneri anlades strax vid Uppsala hälsobrunn, tågade hela societeten, anförd av brunnsläkaren och domproststen, dit och invigde det med en fest, som överflödade av hyllningstal och äredikter till konungen.

Men den snillrike Karl August Ehrensvärd liknade detta sätt att bota rikets finanser vid att »ge en sjuk hans eget avtappade blod att dricka».

Bönderna kunde nu alls icke förstå, varför de inte skulle få bränna sin egen spannmål. Därför brände de i smyg. Så kom länsman på husvisitation, lade beslag på brännvinsredskapen eller förstörde dem, och sedan blev det rättegång med fängelsestraff eller stränga böter. Då rotade sig bönderna tillsammans i stora hopar och brände på undångömda ställen i skogarna. Vågade sig kronobetjäningen dit, så blev det blodiga slagsmål, som kunde kosta människoliv. Allmogen började i kronobrännerierna se en fiende, mot vilken snart sagt alla vapen vore tillättna, t. o. m. våld och mened. I somliga trakter utarmades befolkningen av böterna för olovlig bränning. På andra håll, såsom i Halland, betalade bönderna en viss avgift till kronans uppsyningsman för att få smygbränna i fred. Visserligen gjordes även där ett och annat beslag, men mest för syns skull. I Östergötland och Kalmar län svarade kronobetjante på justitiekanslerens tilltal för deras slapphet, att de visst inte ville riskera armar och ben på att göra beslag. Ja det förekom på vissa ställen, att kronobetjäningen själv ogenerat idkade den olagliga hanteringen. — På Eckerön, i huvudstadens omedelbara grannskap, voro åtta pannor i gång, och betydliga brännvinsförråd insmugglades därifrån var vecka till Stockholm.

Till följd av den florerande lönnbränningen gick avsättningen från kronobrännerierna mångenstädes trögt, och stora lager av brännvin hopade sig i magasinerna. Det hjälpte icke mycket, att bränneridirektionen genom cirkulär inskrärpte vikten av att man vid kronobrännerierna tillverkade sådan vara, att allmänheten ej hade något att klaga på dess godhet och styrka. Till den ändan skulle vederbörande vidtaga alla behöfliga åtgärder för att brännvinet måtte hålla »fulla sex graders styrka vid tjugu graders termometervärma samt i övrigt är gott, klart och rensmakande».

Resultatet av kronobrännerierna hade blivit alltigenom fördärvbringande. En mängd förut hederliga människor hade förvandlats till lagbrytare, och i stället för att ge kronan guld medförde de i längden stora förluster. Anläggningskostnaderna hade gått till tre gånger så mycket som beräknats, till

stor del beroende på bränneridirektionens många misstag och opraktiska åtgärder. När man t. ex. anlade ett bränneri i Karlskrona, hade man icke tänkt på att där var så ont om rent sötvatten, att denna nödvändiga vara måste hämtas från Lyckeby. Till på köpet hade man för anläggningen inköpt en tomt med en vacker trädgård, den enda i hela staden, och träden hade man huggit ned! De stora brännerierna ledde också till ett förskräckligt utödande av skogarna runt omkring, medan bönderna till sin husbehovsbränning kunnat reda sig med vindfällan, kvistar och ris.

På 1778 års riksdag höjdes från böndernas sida ett ramaskri mot kronobrännerierna. »Tag hellre bort allt bruk av brännvin, alla krogar och lagerställen, än att arbetsfolket där skall fördärvas!» heter det i en skrivelse. »Annars får Eders Maj:t ett både till kropp och själ, till förstånd, sinne och seder fördärvat folk att regera över.» I motsats därtill lovprisades husbehovsbränningen, såsom tjänande endast till att uppmuntra och förfriska allmogen: »Förunna arbetaren», heter det, »vad Gud och naturen unna! Annars tröttna och uppgivas vi, våra barn och tjänstefolk under ett arbete, som, utan någon förfriskning, ofta förefaller nästan alldeles odrägligt.»

Regeringens svar blev nya tvångsåtgärder och skärpta straffbestämmelser. År 1780 gjorde sig bränneridirektionen ytterligare impopulär genom ett påhitt, att Kungl. Maj:t skulle låta sönder slå alla de bränneriredskap, som laglydiga medborgare i enlighet med konungens påbud överlämnat till kronobetjäningen, och som nu förvarades vid sockenkyrkorna. Genom en dylik åtgärd ville vederbörande förhindra, att dessa redskap skulle kunna användas vidare.

Dittills hade konungen alltid avböjt förslaget under framhållande av att det gjorde intrång på den enskilda äganderätten, men nu gav han med sig. För att då ej komma i strid med sina förra uttalanden och lättare kunna återkalla påbudet, ifall missnöjet bleve för starkt, tillgrep han den osympatiska utvägen att begagna sig av att han själv befann sig på utrikes resa och befallde rådet att i sitt namn utfärda en dylik förordning. Konceptet därtill lät han själv uppsätta och översända till rådkammaren, daterat Stockholm »under Hans Maj:ts vår allernådigste konungs och herres frånvaro».

Redskap för husbehovsbränning. Längst ned till vänster en potatis-kvarn, i vilken potatisen krossades. I nischen står själva brännvins-pannan av koppar, från vars hatt två smala kopparrör led ned genom det stora kylkaret i mitten, vilket fylldes med kallt vatten. Genom rören droppade brännvinet ned i kopparkitteln längst ned till höger.

Konungen hade även den avsikten därmed, att »missnöjet skulle falla på herrarne», såsom han helt öppenhjärtigt yttrade sig i ett brev till Schröderheim. Han unnade »gubbarne att också bita på det sura äpplet». Och om det sedan bleve några oroligheter, kunde konungen lättare avhjälpa klagomålen utan att blottställa sin egen myndighet, ja rent av vinna popularitet därigenom såsom »ett tecken av min spaka regering». Det var varken första eller sista gången, Gustav III drev dylikt dubbelspel.

Allmogens känslor, då den såg sin dyrt förvärvade egendom, de kära brännvinspannorna, sönderslås av kronobetjäningen, skildrar rikshistoriografen Anders Schönberg i ett brev från sin bygd, Österfärnebo i Gävleborgs län, den 14 november 1780 sålunda: »Jag hade aldrig sett mina socknebor så i förtvivlan som vid detta tillfället. Egendomsrätten var deras första reflexion. En gick så långt, att han sade mig, att de svurit konungen trohet mot Dess försäkran att skydda dem och deras egendom.»

Vid samma tid hade bränneridirektionen infört en annan ytterst förhatlig åtgärd, nämligen regelbundna husvisitationer av kronofogdar, landsfiskaler och länsmän. Länsmännen skulle, åtföljda av andra kronobetjante samt hantlangare, varannan till var femte vecka anställa visitationer i sina distrikt. Dessa husvisitationer voro en tid en verklig landsplåga. Kronobetjante drogo omkring från gård till gård och utövade på sina ställen formligt skräckvälde. De eggades på en gång av sina förmäns befallningar och av den utfästa penningbelöningen för beslagtagna brännvinsredskap.

Justitiekanslern berättar själv från Dalarne, att man vid beslagen använde som hantlangare »en hop liderligt folk», som under denna förevändning for fram som rövare, bröt sig in i husen, öppnade skåp, dörrar och kistor o. s. v. Schönberg målar i starka färger deras framfart i hans bygd: »Natte-tid eller ända till midnatten, då mycket folk redan låg i bästa sömnen, kommo de till gårdarna men funno dock ingenting, utom på ett par ställen. Men förskräckelsen i alla oskyldiga gårdar blev oändlig; hustrur dånade, människor vandlades från friska och nyttiga medborgare till sjuka och ömke-liga hjon. Mänskligheten ryste vid sådana nattbesök hos oskyldigt folk. Det var ej bättre efteråt att se folkhopen, uppretad

nyss förut genom de i förvar tagna pannornas söndersläende, nu alldeles försättas snart sagt i raseri. Lyckligtvis gingo visitatörerna i nattkvarter, innan hopen hunnit än mera skockas.»

Men ibland gick det illa för beslagarne. På sina ställen kom det till formliga bataljer mellan dem och bönderna. År 1782 blevo tio beslagare på Vänsjö gästgivargård i Västmanland överfallna av en förbittrad folkskara, som misshandlade dem, så att fyra av dem avledo. Det blev en långvarig rättegång, som slutade med fängelsestraff, spöslitning och böter.

Så hade man fått besanna riktigheten av Höpkens förutsägelse i rådet, att om verkligen brännvinsförordningarna skulle i sin stränghet tillämpas, så komme, till följd av allmogens kärlek till brännvinet, »halva riket att bli brottsligt, och straffet skulle antingen degradera nationens karaktär eller ock göra henne upprorisk».

I Kalmar län, där lönnbränningen tycks ha varit mest inrotad, men där också landshövdingen for fram alldeles för hårdhänt och även godtyckligt, blev jäsningen bland bönderna så stark, att den hotade att övergå till allmänt uppror. Det förmäldes därifrån, att den gamle ränksmidaren Pechlin, som bodde på orten, börjat fiska i grumligt vatten och uppträtt som böndernas sakkörare.

Alltsedan han sluppet ut ur arresten efter Gustav III:s statsvälvning hade han hållit sig stilla, men ryska sändebudet hade då och då ihågkommit honom med penningar. Nu kunde han glädja ryska legationen med att missnöjet mot konungens brännvinspolitik höll på att växa sig så starkt, att man kunde hoppas på en revolution. Han blåste också under missnöjet, så mycket han förmådde. Hemma på sitt gods var han en sådan despot mot sina underhavande, att dessa försökte befria sig från honom genom att skjuta ned honom, men annars uppträdde han som allmogens beskyddare mot kronans ämbetsmän. Då var han så rörande välvillig och så »gemen» så. Han beklagade de stackars bönderna, höll sammanträden med dem och hjälpte dem att stänma en länsman, som gjort sig innerligt hatad. Vilket nu i och för sig var en god gärning, eftersom länsmannen var en stor lymmel, han också, en sådan där, som först lockat bönderna till lönnbränning och insövt dem i säkerhet för att sedan plötsligt falla över dem med beslag. För den bälde generalen var länsmannens skurkaktiga uppträ-

dande dock i grund och botten synnerligen välkommet, ty det gav honom ett ypperligt agitationsämne. Han uppträdde inför rätta i full generalsuniform, omgiven av en stor hop bönder, och avgav ett vidlyftigt anförande, i vilket han utmålade kronobetjäningens självsvald och allmogens lidanden i brännvins-saken, därvid ej förglömmade att förgylla upp sitt eget nit för de förtrycktas bästa. Det var något, som slog an på den församlade tingsmenigheten, må man tro.

Det lät nu så hotfullt från denna landsända, att konungen beslöt sig för att själv göra ett besök där på sommaren 1781. När han kom till Skillingarums tingsställe i länets nordligaste del, var allmogen från de kringliggande tre häraden församlad och anropade sin konungs nåd. Brännvinsböterna för dessa härad uppgingo nu till 80,000 daler s. m., och om icke straffet mildrades, måste bönderna nästan mangrant gå från sina gårdar. Konungen tilltalade folket allvarligt men tillika nådigt och lovade, att böterna skulle få avpassas efter vars och ens förmögenhet och fördelas på sex år. Det behövdes ej mer för att vända missnöjet i tacksamhet och slå Pechlin ur brädet. När generalen lämnade tingsstället, följdes han av glåpord och avskedshälsningar, som ej andades någon rätt tacksamhet. Ulrik Scheffer lyckönskade konungen till den minnesvärda »segern vid Skillingarum»: liksom Cesar kom han, såg och segrade. Segern blev ännu fullständigare, sedan konungen befriat länets inbyggare från deras despotiske landshövding.

När detta skedde, hade Gustav redan offrat den man, vilken allmänna meningen med skäl utpekade såsom brännvinsdirektionens onda genius. Konungen gjorde offret med lätt hjärta, ty »brännvins-Wrangel» hade rätt länge varit illa anskreven även hos honom. Inte nog med de falska förespeglingar, han ideligen gjort konungen; han hade också lagt i dagen både anspråksfullhet och andra osympatiska egenskaper. Åtgärden med husvisitationerna och brännvinspannornas förstöring hade rågat hans syndamått. När han äntligen förstod, att konungen var missnöjd med honom, lär han själv ha begärt avsked, och det blev genast beviljat. Det hade Wrangel dock aldrig kunnat tänka sig — till den grad outhärlig ansåg han sig vara. Han hade blott koketterat med sin anhållan.

Från och med år 1781 var brännvinsdirektionen fri från sin onde tillskyndare, och Liljencrants blev dess chef. Det märktes också på den hovsammare ledningen av det hela. Men vid det laget hade kronobrännerierna kostat konungen hans folkgunst.

Nummerlotteriet.

ETT annat träd på mycket mer ont än gott, som vederbörande inplanterade i svensk jord för att skörda ekonomiska frukter, var ett nummerlotteri efter genesiskt mönster. Det räknade sin tillkomst från 1773. Under de fjorton år, som det var i verksamhet, omsattes en summa av nära 3 $\frac{1}{2}$ millioner riksdaler, varav kronan fick något över en fjärdedel i behållning.

Vid varje dragning gingo dessutom 500 daler s. m. till fördelning mellan fem giftasvuxna allmogeflickor »till uppmuntran för giftermål och folkmängdens ökande». På det viset slog man flere flugor i en smäll.

Det var dock en onaturligt stark åderlåtning av det fattiga svenska folket, och i fråga om de vinster, som tillföll några få, besannade sig alltför ofta det gamla ordstävets: »Lätt fånget, lätt förgånget.» Folk levde som i ett rus av onaturligt spända förhoppningar. Tusentals människor drog sig från sitt arbete och sina plikter och invaggade sig i drömmar om hastigt vunna rikedomar. Alla samhällsklasser rycktes med i virveln. Vidskepelse och charlataneri drevo sitt spel med drömmar och tecken, nummerpunktering och annat skrock. Men höga vederbörande försvarade lotteriet därmed, att det befordrade jämlikhet, ity att det öppnade en utväg även för den fattige att bjuda lyckan handen och vinna rikedom.

Amiral Tersmeden berättar — till den kraft och verkan det hava kan —, att han ett tag hade lotteriet så starkt i tankarna, att han i drömmen ideligen fantiserade om fem nummer. Som det skulle vara dragning om några dagar, skickade han en tjänare att köpa lottsedlar med dessa nummer, och när dragningslistan kom, kunde han glädja sig åt att ha vunnit på tre av numren en summa av sammanlagt 1,992 riksdaler.

Pastoratshandel och annan styggelse inom kyrkan.

NÅGOT som också kastar en mörk skugga över Gustav III:s regering är de överhandtagande missbruken vid ämbetens bortgivande. Andan inom officerskåren höll på att fördärvas genom ackordväsendet, som alltjämt florerade under konungens hägn, trots att han officiellt förbjudit det, samt hans förkärlek för adelsmän vid militära befordringar. Och den godtycklighet, varmed han handhade befordringsväsendet, sträckte sig från de militära tjänsterna till alla grenar av rikets styrelse. Den principen, att vissa regementen skulle vara adeln förbehållna, började tillämpas även för några av de civila verken, t. ex. kanslikollegium. De vanliga befordringsgrunderna överträdde ej sällan, när det gällde adelsmän, såsom då en överstelöjtnant Ehrenmalm och en gardeskaptan greve Oxenstierna blevo utnämnda till — hovrättsråd.

Även inom kyrkan såg konungen gärna adelsmän på de högre platserna och uppmuntrade unga ädlingar till teologiska studier. Den unge greve von Schwerin hade blott 24 levnadsår och 2 prästår, när han fick Sala pastorat. Allra egendomligast är dock fallet med löjtnanten och hovjunkaren friherre Taube, som plötsligt tog avsked ur krigstjänsten och året därefter var mogen för utnämning till hovpredikant, innan han ännu avlagt prästexamen. När han undergått den, blev han snart pastor primarius, vid 35 års ålder. Fersen gör om denna befordran den kostliga reflexionen, att som Taube »på fyra år avancerat från infanterilöjtnant vid Västmanlands regemente till kyrkans främsta värdighet, betvivlade man, att han själv så noga kände den religions läror, vars uniform(!) han bar». Taube var dock en mycket studerad och kunnig man med »ett modest och beskedeligt uppförande, alldeles skilt från denna tidens unge militärer», säger Tersmeden. Men Gustav Johan Ehrensvärd säger: »Detta exempel lärer även uppmuntra andre härtill, och den torde bliva en rik, artig och nyttig biskop, som varit en oskickelig hovjunkare eller en fattig, bortglömd och vanlig lantofficerare.»

Högst i gunst bland de hovpredikanter, som konungen gjort till stiftschefer, stod biskop Wingård i Göteborg. Han belönades med två stycken prebendeförsamlingar och dessutom med domprostbefattningen i Göteborg. Det sätt, varpå han fick detta ämbete, var en fullständig skandal. Först inblandade sig konungen själv i valet genom en rekommendation för Wingård i form av ett brev från Schröderheim till stadens politieborgmästare. På själva valdagen blev Hans högvördighets kandidatur varmt förordad både av borgmästaren, vilken satt såsom ordförande, och av landshövdingen. På ordförandens fråga, om församlingen ville förena sig om att välja biskop Wingård till domprost, svarades enligt protokollet »med ett högt 'ja'». Men enligt oppositionens uppgift skall detta ja ha kommit endast från det fåtal trogna, som satt i koret, medan den stora menigheten, som satt kringsspridd i kyrkbänkarna, ej kunnat höra, varom fråga var, och därför ingenting svarat. Men så snart församlingen fått klart för sig, vad borgmästarens fråga gällde, hade man från det hållet yrkat på omröstning. Borgmästaren höll emellertid på, att församlingen redan uttalat sin mening, och förklarade, att någon omröstning ej var av nöden. Varpå magistraten ögonblickligen avtågade utan att ens tillkännage resultatet av »valet».

Dagarna därefter inkommo skriftliga protester mot det olagliga förfarandet, men kyrkorådet skyndade sig att komma före hos Hans Maj:t med sitt »valresultat» och protokoll över valet. Och knappt hade dessa papper anlänt till huvudstaden, förrän ärendet blev föredraget i konseljen, alltså långt innan besvärstiden utgått. Kungl. Maj:t lät utfärda fullmakt för Wingård och uppdrog åt landshövdingen att tillkännagiva för församlingens ledamöter det nådiga välbehag, varmed han ansett deras val. Sedan fullmakten blivit utfärdad, förklarade höga vederbörande, att intet avseende kunde fästas vid några besvär.

Det berättas, att när en annan församling i stiftet skulle välja klokare, föreslogs att erbjuda även den befattningen åt biskop Wingård!

*

Ett högst betänkligt oskick inom befordringsväsendet var, att en del av de ämbetsmän i konungens kansli, som hade att

föredraga ämbetsutnämningar, missbrukade sin ställning till att beskatta de sökande eller togo mutor av dem. Värst beryktad i det hänseendet var den glade och jovialiske Schröderheim för det sätt, varpå han drev den s. k. pastorats-handeln. Men skulden därför delar Schröderheim med konungen. Icke som om det skulle ligga någon sanning i den beskyllningen från Gustavs värste belackare, att han skulle ha smutsat sig med att dela vinsten av denna hantering med sin gunstling — ingen anledning finns att misstänka något så fult. Men så till vida var konungen medskyldig, som han ofta för att hjälpa en fattig page eller någon annan gunstling ur penningknipa gav honom rätten att ge bort ett visst pastorat till lämplig person — den lämpligaste blev naturligtvis den högstbjudande. Det belopp, denne gav för fullmakten, delades nu mellan Schröderheim och den som av konungen fått pastoratet på hand. För ett första klassens pastorat kunde det bli ända upp till 4,500 rdr., d. v. s. 18,000 kr.

En som icke aktade för rov att med Schröderheim dela inkomsterna av pastorats-handeln var kungagunstlingen Armfelt. Han vidgår det också villigt i sina självbiografiska anteckningar. Med sin vanliga glada öppenhjärtighet gjorde han ej heller inför allmänheten någon hemlighet av denna inkomstkälla. Hedvig Charlotta berättar, att Armfelt en gång, när han var iklädd sin teaterskrud, helt oförbehållsamt yttrade: »Det jag bär på mig har jag plundrat den och den prästen på.»

I riksarkivet finns en brevväxling, som utgör ett vackert bidrag till kapitlet om pastorats-handeln. Det är en komminister i Norrköping, som söker Östra Eneby pastorat och därför vänder sig till Armfelt med bön om den mäktige gunstlingens förord hos Hans Maj:t. Svaret är äkta Armfeltskt: »Jag har fått tvenne brev av Er, min kära prästfar. Ingen vill hellre hjälpa folk än jag. Allt vad i min makt står på rekommendations sida skall jag göra; men adressera Er¹ till den stora Översteprästen² och förgyll suppiiken³! Han kan ensammen uträtta mycket mer än hela kungliga hovstaten sammantagen. Farväl! Tro att Era små och fattiga omständigheter rör mig mycket mer än alla Era offerter⁴ av tjänster och erkänsla!

Armfelt.»

¹ Vänd Er. — ² Elis Schröderheim. — ³ Ansökan, böneskriften. — ⁴ Anbud.

Komministern vände sig nu genom sitt ombud i Stockholm, advokatfiskal Bergström, till Schröderheim, åt vilken Bergström i kraft av ett brev från den sökande gav »anledning att vänta någon present för vad som redan är gjort» — ett löfte som prästen på Bergströms förslag infriade med 100 riksdaler banko.

Emellertid lyckades Bergström snoka reda på att en f. d. hovpage, en löjtnant Flach, fått rätten att tillsätta kyrkoherdebefattningen. »Jag känner», skriver Bergström till sin klient, »icke denne Flach mera än till namn och rykte, men jag har redan utsatt folk på flere håll på honom och låtit bedja honom att ej engagera sig, innan jag på en medsökandes vägnar finge tala vid honom. Befinnes denna tillställning äga grund, så förfalla alla våra avtal med B. A:lt¹ och statssekreteraren Schröderheim, och denne blir vår man. Imellertid till dess jag hinner bana mig väg till hans personliga bekantskap, väntar jag mig av Min Herre ett ostensibelt brev², vari utsättes, huru långt M. H. i ett för allt vill uti denna sak gå och utfästa sig. Vad som till statssekreteraren är givet torde ändå ej vara att räkna på, men den andra summan, varpå M. H. har sedel³, bör rätteligen återfordras, då ingenting därför är uträttat.»

Men sedan fick Bergström kännedom om att Flach redan erhållit ett anbud, som han accepterat. Han sades t. o. m. ha fått halva summan i handpenngar — vilket dock ej hindrade Bergström från att fundera på att överbjuda sin klients medsökande med ända till 1,000 plåtar. Det måtte emellertid inte ha lyckats, ty komministern i Norrköping gick miste om pastoratet.

Ännu förvaras i riksarkivet en skuldsedel, så lydande: »En månad efter sedan Kongl. Maj:ts fullmakt på Lindesbergs pastorat i Västerås' stift blivit utfärdad för mig, undertecknad, betalar jag till denne sedels innehavare ettusende riksdaler specie, som härmed försäkras. Stockholm den 9 januari 1792.

Reinh. Wilh. Richman.»

¹ Baron Armfelt. — ² Ett brev, som kunde vid behov uppvisas. — ³ Skuldsedel.

Genom dylikt ovärdigt schackrande ledo både konungamaktens och kyrkans anscende obotlig skada. Tänk, vilket uppbyggligt intryck det skulle göra, när folk, som fått ett pastorat på hand, icke hade mer heder i sig än att taga pengar av två sökande, såsom skedde när kyrkoherdebefattningen i Hedemora blev ledig. Vederbörande aktade då icke för rov att taga emot 4,000 rdr av en sökande men sedan ge pastoratet åt en som betalade 4,500. Man fick då se den bedragne stackaren springa omkring överallt och visa Kungl. Maj:ts skriftliga löfte om sysslan, »ropande efter sina 4,000 rdr», för vilka han ej hade annan säkerhet än detta papper.

Ett uttryck för vad vanligt hederligt folk tyckte och tänkte var en donation av 700 rdr, som en anonym person gjorde till Patriotiska sällskapet för att sätta en fattig men redlig prästman i tillfälle att skaffa sig ett pastorat. För en sådan mans räkning skulle pengarna inbetalas till »statssekreteraren, som säljer prästsysslorna». Den okände givaren skrev, att det skar honom i hjärtat att se präster genom intriger eller penningar »tillvingla sig» pastorat för att sedan hos sina åhörare »predika Gud och verka satan», d. v. s. »klippa sina får» för att kunna betala ackordsummor och andras hovskulder.

Alla skandaler inom det kyrkliga befattningsväsendet skulle dock ha överträffats, ifall den tanke gått i fullbordan, som konungen ett ögonblick synes ha hyst, att göra pastorats-handelns huvudman, den glade skämtaren och världsmannen Schröderheim, till — Svea rikets ärkebiskop eller åtminstone koadjutor¹ åt den gamle ärkebiskop Mennander. Åtföljd av Schröderheim gjorde konungen en resa till Uppsala och kände sig för hos ärkebiskopen och andra. Men resultatet av besöket synes ej ha blivit gynnsamt, ty sedan hördes aldrig något vidare av om den planen.

*

Svenska folket hade länge lidit under riksdagspartiernas missbruk av statens ämbeten till partibelöningar. Men knappt hade man blivit befriad från partiernas godtycke, förrän ämbetsutnämningarna blevo beroende av ett ej mindre fördärligt kungligt godtycke och av ovärdiga kungagunstlingar.

¹ Medhjälpare.

I nöjenas virvel.

DE skuggsidor, som vidlådde Gustav III:s styrelse, hade till stor del sin grund i konungens egen personlighet. I början av hans regering hade hans veka natur stålsatts av farorna, som hotade Sverige vid hans tronbestigning. I känslan av situationens allvar hade han varit genomträngd av en stark plikt känsla. Men med tiden, när faran tycktes överstånden, framträdde konungens sämre sidor, den njutningslystnad och fåfänga, som grodde inom honom. »Nöjet tycktes ständigt galoppera framför honom och han skynda sig att kvarhålla det, som alltid flyr», yttrar så betecknande Gustav Johan Ehrensvärd. Det vilar något jäktande, fridlöst över nästan hela Gustavs liv. »Hur ofta», säger en forskare i Gustav III:s historia, »fattas man icke av ett slags medlidande vid åsynen av de många små guldkantade, vanligen till Armfelt ställda biljetterna, i brådskan endast daterade med ett 'ce jeudi à minuit'¹ och vilkas avslutning, 'Je tombe de sommeil'², bär syn för sagen, genom att raderna slutligen gå på diagonalen av papperet och vax blivit utspillt här och där! Det är, som säge man framför sig en stackars uttröttad människa, som ävlas att fylla sitt liv till brädden men hela dagen på audienser och courer jäktas av själviakttagelsens ande — en man, som aldrig lyckats skapa ett hem att vila ut i, endast ett Versailles i västficksformat.»

Sin närmaste omgivning tröttade konungen alldeles ut med de ideliga repetitionerna till tragedier, komedier, tornérspel, karuseller och allt vad de hette, dessa olika slags hovfester. Tidtals körde han upp hovet redan kl. 4 på morgonen för att repetera, och sedan kunde det fortgå, med avbrott endast för måltiderna, ända till aftonen.

Det oroliga, jäktande draget i Gustavs personlighet visade sig också i hans sätt att färdas fram genom landet. Alltid hade han bråttom, aldrig kunde det gå fort nog undan. Det blev ett ordstäv, att han for fram som kung Jehu. Vägen

¹ Torsdag vid midnatt. — ² Jag är så sömnig, att jag håller på att digna ned.

mellan Stockholm och Gripsholm, som var 7 mil, brukade han tillryggalägga på 4 timmar, då det var slädföre. Resor på 16 mil kunde han göra på 8 timmar, och den 50 mil långa sträckan från Stockholm till Karlskrona for han en gång på 38 timmar. Men en sådan fart var ej möjlig annat än på bekostnad av sprängda skjutshästar. Fersen berättar också, att »man hörde långs den väg, konungen framrest, ej annat än folkets förbannelser över konungens följe».

Kostnaderna för hovets nöjesliv voro visserligen ej så farliga under de första åren, men ryktet visste inga gränser för dem, och med tiden fingo dessa rykten även fog för sig. I december 1779 antecknar Gustav Johan Ehrensvärd i sin dagbok: »Hovet har gjort så stor gäld genom det nu antagna levnadssättet, att den vanliga hovförtäringssumman av 5,000 rdr i månaden icke det ringaste är tillräcklig. Gälden för varje månad är inemot samma summa och denna samlad sedan mars månad i år. Alla leverantörer hava beklagat sig, begärt hjälp och änteligen uppsagt sina kontrakter. Riksmarskalken har av egna medel och av sitt första kvartals lön betalt fru Brandels sockerräkning — annars bleve hovet utan denna vara.»

Vid samma tid kunde konungen icke få ihop de 1,000 rdr, som behövdes för Ehrensvärds beskickning till Holland, utan måste uppskjuta ambassadens avsändande den ena gången efter den andra. — Det var Oxenstierna, konungens blivande kanslipresident, som anförtrodde Ehrensvärd den verkliga orsaken till uppskovet.

Tersmeden berättar en episod från tiden strax efter statsvälvningen, som också är betecknande för hur mycket som på Gustavs tid gick på lösa boliner, när det gällde ekonomin. Tersmeden hade, som nämnt, avancerat till varvsamiral i Karlskrona, en befattning som åtföljdes av kostsamma representationsplikter utan däremot svarande löneförmåner. Då konungen bragte den sidan av Tersmedens nya ämbete på tal och amiralen framhöll, hur svårt det skulle bli att gå i land därmed, svarade Hans Maj:t skämtsamt: »Skriv mig till, då resurser saknas!»

Alltemellanåt följde Gustav III också Fredrik I:s exempel och stack till sin trogne medhjälpare en sedel eller annan present.

Andeskådare, skattgrävare och spåkvinnor.

INGENTING visar tydligare, hur Gustav i början av 1780-talet kommit ur jämvikten, än hans oroliga kastningar mellan jäktande nöjen och den vidskepliga mysticism, som den tiden var på modet. Den lockade även honom med det övernaturligas trollkraft. Upplysningstidens människor hade, när de ville vara riktigt moderna, frigjort sig från religionen i den form, vari kyrkan bjöd den. Men det religiösa behovet fanns kvar där ändå och sökte näring i sådana osunda företeelser som andeskåderi, skattgräveri, spådomskonst och dylikt. Här blev ett rikt fält för äventyrare och charlataner, och aldrig kunde de få någon andäktigare lärjunge än den lättledde hertig Karl. Frimurarorden, där Karl blev »styrande mästare», var en sorts härd för 1700-talsmysticismen. Märkvärdigt är det dock att se ett så klart huvud som Gustavs vara med och intressera sig för dylikt charlataneri; men till hans heder måste sägas, att han i motsats till brodern snart kom underfund med humbugen. Hans svalnade iver för mysticismen får nog också i hög grad tillskrivas det förhållandet, att han såg sig tillbakaträngd från högsta ledningen av hertig Karl, som genom sitt inflytande inom de allt mer växande ordenssällskapen hotade att bli en farlig politisk faktor.

På Värnbergs gård i Roslagen, som tillhörde den intresserade frimuraren och mystikern skalden Johan Gabriel Oxenstierna, finns förvarad en samling recept för allehanda »magiska arbeten», varur följande anvisningar för andeframkallning må anföras: »När någon nyss blivit begravnen, så går man på dess grav eller, om sten ligger däruppå, straxt vid densamma på kyrkogården klockan mellan 11 och 12 en torsdags afton. Då man kommer dit, gör man därpå en någorlunda stor triangel med en käpp utan metall, i vilken triangel man sedan lägger ett runt papper, varpå äro 2 cirklar samt mellan dem båda solen, månen och planeterna samt himmelstecknen. Mitt på papperet, i

innersta cirkeln, ställer man sig och stampar tre gånger med foten, sägandes: 'Vak upp! Jag är icke människa utan Glyphis.' När detta är gjort och figuren visar sig, kan man då stå och se på honom en stund. Men när man tycker sig bliva rädd, sätter man bägge händerna för ögonen och ser genom öppningen av dem och gör så 12 steg baklänges och sedan bort utan att se sig om. Mera än tre utom arbetaren få ej vara härvid; och skola alla stå i cirkeln. Bäst är att vara ensam. Påsktiden är den tjänligaste till detta och dylika arbeten.»

Lika uppbyggliga äro en del andra recept med anvisningar för hur man skall »arbeta» med ett ben, helst ett nyckelben, som man tagit från en kyrkogård, eller med en dödskafe, som man skall ställa upp på ett bord »så, att ögonen och huvudet se åt väster. En bibel lägges framför huvudet, och rökelsen står uti en rökpanna framför dess ögon». Sedan slår man upp bibeln tre gånger på måfå, kastar tre gånger under bordet ett pennfoder med »tre järnnålar, som äro dragna genom något av köttet på ett kolik. Vid var gång lägges rökelse på elden» under uttalande av mystiska ord och strängt iakttagande av en mängd hemlighetsfulla regler.

Hertig Karls gunstling och frimurarbroder Reuterholm berättar med mycken andakt om en nattlig andebesvärjelse av den store trollkarlen Björnram, med vilken vi snart få göra närmare bekantskap, varvid just ett »nyckelben av en död människa» spelade en stor roll. Björnram hade hämtat det från Johannes' kyrkogård, men äran av dess upptäckande tillskriver den troende Reuterholm sig själv — det håller han styvt på.

Den förste i raden bland de häxmästare, som nu hedrade hovet och societeten i Stockholm med sina mystiska hokus pokus, bar det klingande namnet Plommenfelt¹. Man har en berättelse av Schröderheim om, hur Plommenfelt långfredagsnatten 1779 underhöll konungen och hans bröder samt andra troende med allehanda andebesvärjelser och trollkonster: »Klockan 11 om aftonen samlades hos honom ko-

¹ Han var son till den store affärsmannen Anders Plomgren i Stockholm (se bd VI: 528). På grund av faderns förtjänster hade han blivit adlad och fått ett finare namn.

ningen, bägge hertigarne och åtskilliga av oss andra. Vi hade då fastat hela dagen, och hos höga vederbörande arbetade inquietuder¹ av alla slag. Plommenfelt visade sig ej förr, än klockan slagit 12, då han inkom uti ett hiskeligt utseende med håret omkring öronen, en svart väst och skjortärmarne uppvikte till axlarna. Framför sig bar han ett krucifix, införde oss i en sal och placerade oss omkring en på golvet med kol dragen cirkel. Själv ställde han sig vid bordet. Uti ^{3,4} timme gjorde han allt det kakalorum utav den allmännaste nekromanti², som man känner av böcker, med kol, krita, blod, spegel, linjer och heta stenar m. m. Jag fann för min del ingenting av alltsammans resultera³ — några starka slag hördes i väggarne, vilka sades vara annonser av⁴ närvarande andar.» — Det märkvärdigaste är, att dessa hokus pokus med sitt klena resultat icke mottogos med tvivel och skämt, såsom man bort vänta av så upplysta personer, utan med djupaste allvar och rörelse. »Kronor och väldigheter syntes glömda en moment», säger Schröderheim. »Man överlämnade sig åt transport⁵ av den ömmaste vänskap; alla embrasserade⁶ varannan i flera omgångar, och kungen sparade allra minst dess kärleksbetygelser.» Konungen och hertigarne bådo varandra under strömmande tårar om förlåtelse för vad de förbrutit mot varandra.

Man häpnar ändå mer, när man läser Gustavs egen beskrivning i ett brev till Toll på hur han i maj 1781 vid midnattstid sysslade med att tända rökverk på ett fat och läsa mystiska böner m. m. för att frambesvärja andar. Så långt kunde vidskepelsen gå hos en av tidens snillrikaste och mest upplysta monarker.

Snart uppträdde en annan charlatan på skådebanan, den ännu märkvärdigare undergöraren Björnram. Hans specialitet var andebesvärjelser och hemska kyrkogårdsscener vid midnattstid.

Den förut nämnde Reuterholm berättar, hurusom han en vacker augustinatt 1782 fick följa med Björnram till Johannes' kyrkogård. Strax de kommo över muren, blevo

¹ Nervositet (inför det underbara, som komma skulle). — ² Konsten att framkalla andar. — ³ Leda till något resultat. — ⁴ Meddelanden från. — ⁵ Betygelse. — ⁶ Omfamnade.

de varse »en lång, vit figur, iklädd en svepning och stående på en gravsten». Några minuter stodo de bägge männen där som fastnaglade av andaktsfylld häpnad, men när de närmade sig spöket, försvann detta »med ett hastigt skymtande, som när man nedfäller en gardin».

Nu går Björnram fram till kyrkdörren, gör korstecknet på den och bultar tre gånger under uttalande av två stavelser, »som mycket likna kinesiskan» — den första låter som Pltsi. Det är »andarnes lösen», och den besvaras genast med en knäppning inifrån templet. Reuterholm hör snart nya knäppningar därinne, hör prasslet av gående och slutligen ett dovt ljud, »som när man ropar i en tom tunna». Till slut blir bullret inne i kyrkan så starkt, att dörrarna hota att sprängas. Men som Björnram för tillfället ej har »alla sina anstalter med sig», råder han Reuterholm, att de nu skola bege sig därifrån, vilket också sker utan vidare äventyr.

På dylikt sätt införde Björnram småningom sin lärjunge i andevärldens hemligheter, och till slut fick Reuterholm den ousägliga glädjen att själv få sina knäckningar på Johannes' kyrkodörr besvarade inifrån. Men ändå fullkomligare blev hans lycka, då han av Björnram blev invigd i »den högre vetenskapen» och slutligen i den »allra högsta». För att erhålla den allra högsta makten över andarne fordrades bland andra dårhusmässiga handlingar att »ställa sig naken framför en kyrkdörr med ett benrangel». Reuterholm var nu vorden så framstående, att han själv utdelade diplom, och han var lika lycklig som stolt däröver.

En oktober natt samma år hade de båda andebesvärjarne med sig hertig Karl och Ruuth. Reuterholm trollade då på ett högst övertygande sätt först upp och sedan igen kyrkdörrarna. Men många fler härliga ting skulle Björnram denna natt ha visat sin höge gäst, om inte hertigen olyckligtvis hade haft ett sår i huvudet, vilket naturligtvis befanns vara »på det högsta hinderligt» för den betydelsefulla akten. Högst underbart var det dock i alla fall, att kyrkogårdsgrinden, som annars alltid stängdes klöckan 9, denna natt var öppnad, när sällskapet anlände! Man märker andarnes artighet mot en medlem av det kungliga huset.

En annan gång förde Reuterholm en ung prins av Hessen-Darmstadt, som var på besök i Stockholm, med sig till samma

kyrkogård för att visa honom sin konst. Och mycket riktigt lyckades han efter en stunds hokus pokus framkalla knackningar »som av en fingerknoge» inifrån kyrkan jämte »ett särdeles suckande» under en halvtimmes tid »till den tyska furstens obeskrivliga fägnad».

Men efter en dylik midnattsscen i Lovö kyrka i Gustavs egen närvaro lär livmedikus Hedin ha för konungen avslöjat hans hokus pokus. Hedin skall ha gömt sig i tornuppgången och därifrån sett, hur Björnram gjorde sina förberedelser genom att hänga upp masker och vita skynken medels tageltrådar i ljuskronorna. Efter detta föll bedragaren i onåd. Vid samma tid framstod även Plommenfelt som en lögnare och bedragare. I sin förbittring över att vara försatt ur spelet gjorde han sig skyldig till högförrådiska utgjutelser och blev dömd till döden. Han fick visserligen fly men förklarades fredlös över allt Sveriges rike.

Ryktbarast bland de många mästarne i magiens konst var en löjtnant Ulfvenklou, som i motsats till de båda andra synes ha varit en ärlig svärmare. Medan Björnrams styrka egentligen låg i konsten att framkalla andeskepnader och »välluktande moln», uppträdde Ulfvenklou huvudsakligast som profet. Det var en äkta fantast, som tidsals kanske icke var vid sina fulla sinnen. Han lick emellertid en mystisk makt över hertig Karl, som han i hertigens »sanctuarium» anno 1784 under högtidliga ceremonier smorde till konung över »Sveriges och Götes rike, Norge och Finland ända till Vita sten vid Moskva». Och i det tal, han därvid höll, förklarade han, att Gud hade förkastat den dåvarande konungen och hans avföda.

Han lyckades fullkomligt förvrída hertigens av naturen inte så värst starka hjärna och fördunklade alldeles både Plommenfelt och Björnram. Det gick t. o. m. i hertigen, när den fjärrskådande löjtnanten påstod, att han bland annat tyungit änkedrottningens ande att krypa in i en butelj, som Ulfvenklou »med Salomos härliga insegel genast igenkorkade».

Andebesvärjaren vann också stort inflytande hos Reuterholm, enligt vars utsago Ulfvenklou var »stormäktig och att likna vid en Mahomet». Men Ulfvenklous farbror, en gammal hederlig men kolerisk överste, kallade honom ömsevis »den

största odugling, jag känt», och »en bindfärdig galning, som hade fanen själv i kroppen».

En av hans mest uppseendeväckande åtgärder var den skattgrävning i källaren till ett »förtrollat» hus vid Österlånggatan, som han förledde hertig Karl och flere högadliga personer till att vara med om. Huset, som numera bär numret 24, var av gammalt beryktat som spökhush. Enligt en sägen skulle dess tjocka murar fordom ha omslutit ett nunnekloster, i vars källarvalv stora skatter blivit inmurade. Det påstods t. o. m., att »en mahuletare under edsplikt intygat och attesterat, att här fanns det skatter till ungefär ett-hundratrettio tunnor gulds värde». Dem skulle nu Ulfvenklou med bistånd av högre makter bringa i dagen. Ehuru arbetet omgavs med stor hemlighetsfullhet, kom ryktet därom snart ut.

Grävningarna togo sin början i februari 1784 efter förutgången »magisk rökning» och under högtidliga ceremonier och pågingo till i maj, då Ulfvenklou fick för enskilda angelägenheter resa till sin hembygd i Småland. Härifrån berättar han på sitt hemlighetsfulla språk, till sin vän Ruuth¹, som också var med ibland skattsökarna, om ett värdefullt fynd av annat slag. »Jag har nu», skriver han, »uti en tjock skog funnit en svart gubbe, som är onaturligt hemma i skattgrävningar, har grävit upp över 15 skatter och känner det i grund. Ovan nämnde gubbe vill jag taga med mig till Stockholm. Han vill i juli resa för att piska andarna till lydnad.»

»Svarta gubben» var ingenting annat än en vanlig allmogeman vid namn Håkan Persson. Han skulle nu visa, vad han dugde till vid skattgrävningen, som återupptogs i juli med djupt allvar och under högtidliga processioner in i de mystiska källarvalven. Men den gode Håkan Perssons roll var snart utspelad och Ulfvenklous likaså. Det sistnämnda berodde på Reuterholms avundsjuke över det inflytande, som den profetiske löjtnanten vunnit över hertig Karl. Genom Reuterholms intriger blev Ulfvenklou fram på hösten sjökommen-derad för en längre tid framåt. Därefter övertog Reuterholm själv ledningen av skattgrävningarna, men resultatet blev och förblev naturligtvis lika med noll, förmodligen därför att man ej riktigt förstod konsten att »piska andarna».

¹ Liljencrants' efterträdare. Se sid. 299.

Ulfvenklou stod emellertid fortfarande genom brev i förbindelse med hertigen och delgav honom den viktiga under rättelsen, att han, Ulfvenklou, en natt »fått sin första ordination av Herrans ängel och erhållit naturens, nådens och allmaktens nycklar i närvaro av vittnena Gabriel, Uriel, Raziel m. fl.». Han kunde också glädja fursten med hälsningar från den ryktbare trollkarlen Cagliostro, som denna tid var bosatt i Paris och var föremål för nästan hela Europas intresse. I Egypten hade denne märklige man fått lära sig alla de hemliga kunskaper, pyramiderna innehöllo. Tack vare ett hemlighetsfullt rött pulver bevarade han sig evigt ungdomlig. Han hade makt att frambesvärja de dödas andar, och han brukade supera i sällskap med Cesar och Kleopatra. Han gjorde stora affärer med sitt charlataneri, särskilt med sina livselixir och skönhetsvatten.

Trots sitt avancemang inom andevärlden och sina förbindelser med världens mest berömda trollkarl, fick emellertid Ulfvenklou bittert röna, att hans roll inom Stockholms stora värld var utspelad. Han drog sig då tillbaka till lantlivet med kaptens avsked. Hertig Karl var honom dock alltjämt bevågen, och när han i enlighet med den forne löjtnantens spådom blev Sveriges konung, gav han spåmannen en årlig pension.

Hur lätt hertigen var att lura fick man se år 1803, då en mystisk frimurare, en hovsekreterare Boheman, uppträdde i Stockholm och drog honom vid näsan. Han höll mystiska sammankomster i ett rum i slottet, som hertigen låtit inreda till tempel. Gustav IV Adolf fick emellertid nys om saken och ingrep. Men hertigen bedyrade, att Boheman var en människa med övernaturlig förmåga, och till bevis åberopade han trenne underverk, som mannen gjort.

En dag hade Boheman plötsligt fått ett konvulsiviskt anfall och sjunkit ned i en soffa med orden: »På den och den gatan» — han nämnde en gata långt bort på Söder — när det och det »i en vindskammare till höger ser jag en ung man sitta i förtvivlan, färdig att taga sitt liv. Hjälp, hjälp snart!» Hertigen skickar bums en adjutant i väg till det anvisade stället — man slår upp dörren och finner en baron Tilas sittande med ett par laddade pistoler på ett bord. Han håller just på att sluta ett brev, vari han under rättat en släkting om sitt beslut att genast efter brevet

avsändande skjuta sig för pannan och göra slut på en olycklig tillvaro. Man för självmördskandidaten till hertigen, som ger honom pengar och befordran.

Det föll naturligtvis inte Karl in att undra, om inte Boheman kunde ha på förhand avtalat komedin med Tilas. Men vid det förhör, som Boheman fick undergå inför konungen, fann äventyraren för gott att erkänna, att så hade det i själva verket tillgått.

Ett annat av Bohemans tricks, som fullständigt duperat hertigen, var att före viktiga avgöranden ställa frågor till ett porträtt av Frälsaren. Han fick då svar medelst en ljusstrimma, som visade sig hastigt antingen på längden av porträttets ansikte eller tvärsöver. I ena fallet var svaret nej, i andra fallet ja.

Det var inte roligt för hertigen att höra Boheman bekänna, att det aldrig visat sig någon ljusstrimma. Taskspelaren hade endast begagnat sig av de ögonblick, då hertigen råkat i högsta extas. Vid sådana tillfällen hade Boheman med hänryckning utropat, att han såg den ljusa strimman — och naturligtvis hade den lättrogne hertigen då också sett den!

Inför dylika avslöjanden hörde man H. K. H. hertig Karl mumla mellan tänderna: »Den sakramentskade fähunden!» Slutet på visan blev, att Boheman exporterades tillbaka till Danmark, dädan han kommen var.

* * *

Ett egendomligt fenomen på denna tid voro även de s. k. nummerpunkterarne, som påstodo sig kunna förutsäga tillkommande händelser, särskilt vilka nummer på lotterierna som skulle utfalla med vinst. En dylik gynnare, en avsigkommen notarie Åbom, fick inför konungen och Liljenerants göra ett försök med sin konst och sedan resa till Köpenhamn och Hamburg för att spränga därvarande nummerlotteri. Herr nummerpunkterare Åbom avreste med 6,000 rdr. på fickan och var naturligtvis inte värd ett ruttet lingon, när han kom tillbaka.

Ingen av dessa olika slags hokuspokusmakare lovade dock så runt som guldmakarne. Det var något för en konung,

som led av kronisk finansnöd! Bland alkemisternas skara funnos flere olika sorter, från verkligt kunniga kemister, som blivit fantaster, till rena humbugsmakare. Till det förra slaget hörde bergshauptmannen August Nordenskjöld, som förestod en skedvattensfabrik, vilken anlagts på Drottningholm för Gustav III:s räkning — i själva verket gällde det här alkemistiska försök. Konungen understödde honom i början men ledsnade snart. Han tycks ha ägt verkliga kunskaper i kemi och metallurgi, i motsats till en annan guldmakare, som en tid var engagerad för allerhögsta räkning, en f. d. major Palmstruch. Det var en trollkarl av den äkta sorten. Hans guldmakarverkstad gick under namn av fabrik för tillverkning av deglar för kemiska behov. Vid guldproduktionen berodde allt av solsvavel — det var den stora hemligheten. »Även den allra minsta bit därav förvandlar en oädel metall till ädel», säger han i ett brev.

Plötsligt uppenbarade sig bland alkemisternas krets även en exotisk främling, som uppgav sig vara son till en persisk fältmarskalk och bar det klingande namnet Mizza-che-colobeck-cha. Genom förmedling av Reuterholm fick han i Stockholm bygga upp ugnar, ingredienser anskaffades, instrument tillverkades, och en smältning företogs med det resultat, att man erhöll en gul metall, som tycktes ha guldets alla egenskaper. Man vet t. o. m., att det förfärdigades en ring därav. Men mer tycks det ej ha räckt till. Han lyste och försvann som ett stjärnskott, denne Mizza-che-colobeck-cha.

* * *

För spåkvinnor var det då som nu en gyllne tid i Stockholm. I den ryktbara mamsell Arvidssons kyffe vid en av de små gränderna i trakten av Johannes' kyrka kunde man få se högförnämna hovmän och prinsar, ja Hans Maj:ts konungen själv, träda in för att av hennes mun få höra sitt öde.

Det gick underliga historier om mamsell Arvidsson. Än sades hon vara en förnäm dam, som dragit sig undan från världen, än en finsk trollpacka. I själva verket har hon vid närmare efterforskningar i mantalslängder och kyrkböcker befunnits vara dotter till en välbärgad vaktmästare i Stockholm. Hon spådde i kort, och hon spådde i kaffesump.

Många av hennes förutsägelser visade sig med tiden alldeles felaktiga, men en del slog naturligtvis in, helt eller delvis, och det blev förstås dem, som folk kom ihåg. I själva verket är hennes sannspåddhet åtminstone i flere fall ej så mycket att undra på, eftersom den ryktbara sibyllan besöktes av huvudstadens högsta kretsar och därför måste ha haft lätt att hålla sig à jour med vad som pratades och hände på samhällets höjder. Sedan kunde det i många fall vara nog med en skarp begåvning för att förutse, vad som skulle hända. Det påstods ock, att polismästare Liljensparre använde »kaffesumpsgumman» som ett slags spion och genom henne fick viktiga upplysningar om vad som sades och tänktes i staden; och det är ju mycket möjligt, att han gengäldade hennes skvaller med vad han själv visste.

Spådomsycket var säkert lönande. Av mantalslängderna framgår, att mamsell Arfvidsson en tid skattade för överflöd och höll sig med två pigor, av vilka den ena, som än kallas Adotia, än Adrecka Dordi, var »turkinna från Marocko, här döpt». Men anno 1800 finner man, att den 65-åriga sibyllans lyckostjärna var i nedgående. Den gustavianska societeten hade övergivit henne, och i mantalslängden står antecknat om henne och hennes ålderstigna piga Adrecka Dordi, att de bägge voro »orkeslösa och utfattiga». Sedan försvinner hon ur mantalslängderna. Antagligen har hon slutat sina dagar på något fattighus.

Litteratur: Sturzen-Becker, Henrik Gustaf Ulfklo. — Gustaf III:s guldmakare. (Svensk månadsskrift för år 1864.)
 Gösta Bodman, Alkemi eller konsten att framställa guld ur oädla metaller. (Guldsmedsposten för november 1914.)
 Carl Forsstrand, Spåkvinnor och trollkarlar. Häft. kr. 4: —; inb. kr. 6: 75.

Konungens gullgossar.

TILL det gustavianska hovlivets skuggsidor hörde också självsvaldet hos de unga officerare och hovmän, som Gustav omgav sig med, och konungens otillbörliga flathet mot dessa sina »smekungar», såsom man kallade dem.

Självt har Gustav i ett karakteristiskt yttrande till kanslirådet Nils von Rosenstein antytt en förklaringsgrund: »I Sverige behöver man låta ungdomen vara litet näsvis. Folket är tungt, och det är blott ungdomen, som kan uppliva ett sällskap.»

Den ryktbaraste av Gustav III:s gunstlingar var

Gustav Maurits Armfelt.

Armfelt var själva urtypen för en levnadsglad gustavian. Ingen hade, säger hans levnadstecknare, så som han tillägnat sig tidens älskvärdhet, dess kvickhet och dess lättsinne, dess franska bildning och ridderliga tänkesätt. Släkten Armfelt härstammar från en bonde vid namn Lars Eriksson, som skall ha varit med i klubbekriget och sedan slagit sig ned på Frösön i Jämtland. Hans son var med i Gustav Adolfs härar och tjänade upp sig till ryttmästare, adlades för visat mannamod och antog namnet Armfelt. Alltsedan förekommer detta namn ständigt i Sveriges krigshistoria. Den som först gjorde namnet historiskt ryktbart var den tappre karolinen Karl Gustav Armfelt. Han dog som general och friherre år 1736. Tolv söner, alla officerare, skola ha burit honom till graven. Han var farfar till Gustav Maurits Armfelt.

Gustav Maurits' far, som med tiden blev landshövding över Åbo län och generalmajor, hade i fransk krigstjänst väckt uppseende för sitt vackra yttre och kallades allmänt »den vackre svensken».¹ På hans kaptensboställe nära Åbo föddes Gustav Maurits 1757. Hemmet var anspråkslöst och föräldrarnes förmögenhetsvillkor knappa.

Pojken var ovanligt både stark och begåvad. Särskilt hade han en livlig fantasi. »Vid fyra års ålder», berättar han, »hade jag en dröm. En fe uppenbarade sig för mig och spådde mig lycka samt lovade, att de tre önskingar, jag kunde uttala, skulle gå i fullbordan. Jag tvekade icke i valet: jag önskade mig att bli älskad av alla, som jag önskade vinna, att bli

¹ Det berättas, att Ludvig XV, som själv ville gälla för en grann karl, blev så irriterad av att höra talas om »den vackre svensken», att han slutligen tog Armfelt i allernådigst beskådande. Monarken betraktade honom noga utan att säga ett ord. Men då han gick sin väg, yttrade han belåtet: »Han har inte så vackra ben som jag.»

krigare och slå ryssarne och slutligen att komma att stå högt i ynnest hos en stor konung. Feen lovade mig alla dessa förmaner men gjorde därjämte den visa anmärkningen, att verklig lycka hade föga gemensamt med vad jag utvalt.» Drömmen bär, som man ser, tydliga spår av att efter hand ha blivit »förbättrad» vid mognare år.

Från fadern ärvde Gustav Maurits sitt vackra utseende och sitt heta, lidelsefulla krigarblod. Moderns goda hjärta och vekhet gå också igen hos sonen, vilken alltid såg upp till denna sällsynt ädla kvinna som till ett högre och renare väsen.

Enligt sin förste lärares uppfattning artade sig lille Gustav Maurits till att bli en stor odåga. Han var helt enkelt lat i sina studier, och han erkänner själv villigt, att vid universitetet i Åbo, dit han blev skickad vid tretton års ålder, lärde han ingenting annat än pojkestreck. Hans kroppsliga fägring utvecklade sig emellertid i jämn takt med hans odygdighet, och han fick höra, att han var »vacker som en kärleksgud».

Hans håg stod till krigarlivet, och det var Augustin Ehrensvärd, som förde honom in på den banan genom att utan vidare kläda pojken i uniform och göra honom till sin ordonnans, fast han visste, att Gustav Maurits' mor inte ville ha honom till knekt. Armfelt fick sedan tillbringa ett par år vid amiralitetsskolan i Karlskrona, där han visade samma lätthet att lära, bara han ville, samma ovanliga kroppskrafter och samma muntra överdåd som alltid.

När han på sommaren 1773 efter avlagd officersexamen åter kom hem, fann han de sina sjuka i en svår rötfeber. Han anlände i rätt tid för att rädda dem. »Jag upptäckte», säger han, »att oavlåtlig vård och ömhet kunna uppväga alla läkare på modet. Jag bar min goda moder på mina armar, jag studerade hennes smak och hemliga önsknings. Hon, med sin änglalika godhet, fruktade att vara till besvär och trötta mig. Hennes smekningar och välsignelser gjorde mig en out-säglig glädje.»

Men hans självbiografiska anteckningar från denna tid förvara också bilder av helt motsatt slag. Han bekänner här om med ångerfull uppriktighet: »Min far gjorde mig en afton förebråelser för min vårdslöshet, dels i min klädsel, dels i mitt sätt att skicka mig. Jag svarade trotsigt, och han, som var i högsta grad häftig, fattade en stol och måttade med den

ett ursinnigt slag mot mitt huvud. Jag parerade och sökte rycka undan stolen, men han var starkare än jag och stötte mig tillbaka med sådan våldsamt, att jag blev sårad i ansiktet. Ursinnig störtade jag till mitt rum, grep en av mina laddade pistoler och gjorde mig redo att möta min far, som följde efter mig. Han stannade, då han såg mig färdig att låta skottet brinna av, och ropade: 'Giv mig den andra pistolen! Annars är det ett mord.' — Jag lydde med blixstens snabbhet; och så fort han fått vapnet i sin hand, sade han: 'Skjut! Skottet är ditt.' — Jag blev så slagen av hans lugn och på samma gång av tanken på en duell med min far, att jag, förkrossad av alla de olikartade rörelser, som i detta ögonblick fyllde min själ, kastade från mig min pistol, föll till min fars fötter och bönföll om hans förlåtelse. Han lyfte upp mig med godhet, förlät mig och sade: 'Akta dig, min son! Ett ögonblick som detta hade kunnat kosta dig hela ditt livs lugn.' — Sedan detta uppträde voro vi de bästa vänner och hava sedan dess aldrig haft någon tvist.»

Tack vare Jakob Sprengtporten, som var gammal vän till unge Armfelts far, fick Gustav Maurits snart anställning som fänrik vid gardet. Men den sjuttonårige gardesofficerens första tid i Stockholm var inga sötebrödsdagar. Ingen lön hade han och inga egna tillgångar: »Jag var ofta i saknad av det nödvändigaste», säger han själv om denna period i sitt liv. »En gammal piga i Darellis värdshus skaffade mig stundom någonting att äta på sin kredit, när jag saknade bröd.» Men hans vackra utseende och trevliga sätt öppnade för honom dörrarna till förmögna hem, där hans umbäranden belönades med »förträffliga supéer, varvid jag», som han tillfogar, »väckte beundran genom min goda aptit.»

Han fick också vara med och skåda hovets glans, och hans lättantändliga hjärta flammade vid åsynen av dess många skönheter. Varmast brann dock hans låga för grevinnan Löwenhielm.¹ »Jag blev», skriver han, »till den grad betagen, att jag tror, att jag skulle ha enleverat henne, om den vördnad, som hon ingav, icke hade varit ännu större än min passion. Alla de dårskaper, jag gjorde för att visa min kärlek, voro ovärdiga en ung man, som likväl icke var alldeles enfaldig. Jag såg på henne, jag skrev till henne, men jag

¹ Se s.d. 110 och 113.

talade aldrig till henne. Tvärtom: om hon händelsevis såg på mig eller tilltalade mig, så förlorade jag bruket av alla mina sinnen. Jag blev stum. Hon såg mycket väl, att jag hade tappat huvudet, och att jag tillbad henne. Utan att hava den ringaste böjelse för mig skonade hon dock min egenkärlek och behandlade mig med godhet. Jag har hela mitt liv igenom varit henne därför tacksam till den grad, att jag aldrig ens varit svartsjuk på dem, som varit — lyckligare än jag.»

En dag, då han stod på vakt, kom den sköna åkande till hovet. »Jag lät», säger han, »ropa i gevär och slå trummorna som för en kunglig prinsessa. Majoren vid regementet, en tvärvigg, som aldrig ägnat skönheten någon hyllning, frågade mig, om jag blivit galen. Jag svarade, att i mina ögon uppvägde grevinnan Löwenhielm alla världens drottningar och prinsessor. Därpå lät han sätta mig i arrest.»

Armfelts svärmeri för grevinnan Löwenhielm var dock förvisso icke det enda från hans ungdomsår i Stockholm, och man kan vara lugn för att han icke inskränkt sig till stum beundran på avstånd, ty han var, som han själv säger, »ung, yr och tilltagsen» och gick helt upp i ögonblickets glada nu. Men i sin självbiografi och sina brev gör han sig heller aldrig bättre, än han var. Hans lättsinne och ungdomliga överdåd gick emellertid så långt, att konungen t. o. m. hotade med att förflytta gunstig junkern till ett annat regemente.

Hotet om en dylik förödmjukelse bestämde honom för att gå i utländsk krigstjänst. Dit drog honom också hans äventyrslust. Tillsammans med Göran Sprengtporten företog han en resa genom Ryssland och Polen med Berlin som mål. I Varsjava upplevde Armfelt ett kärleksäventyr med en underkön och rik grevinna, som avskydde den make, man tvingat på henne. Det var kärleksbiljetter och nattliga möten i det kloster, där den svartsjuka äkta mannen spärrat in sin sköna under bevakning av ett par gamla duennor. Men en vacker sommarnatt blir Armfelt under en vandring på Varsjovas gator gripen av fyra beväpnade personer, som sätta honom i en vagn, och så bär det i väg under bevakning av två ryttare, som vid minsta försök av fången att komma undan hota honom med sina pistoler. Armfelt tror naturligtvis, att han fallit offer för den äkta mannens svartsjuka. Döm då om hans

överraskning, när vagnen efter några timmar stannar och hans blickar mötas av — Göran Sprengtporten. »Unge man», säger han allvarligt och bestämt, »jag har räddat dig. Min vänskap för din far har gjort det till min plikt. Jag ämnar använda alla medel för att föra dig till Breslau. Där får du göra, hur du behagar.» Och så slutade detta kärleksäventyr med en enlevering — men den här gången var det för ovanlighetens skull icke den sköna utan älskaren, som blev enleverad.

Armfelt berättar själv, att då han kom fram till Breslau, var han »av sorg och trötthet sjuk. Jag önskade ingenting annat än att få dö», säger han. »Men lyckligtvis», tillägger han — och ingen har bättre än han själv vittnat om sanningen av dessa ord — »äro kärlekssorger icke långvariga vid den åldern.» Han bevisade det närmast genom det glada liv, han förde i Berlin och Strassburg, allt under det han dock även drev militära studier. Hans vistelse i Strassburg slutade med att en hög dam för hans skull måste sättas i kloster och han själv fick en vänlig anmaning att resa vidare.

Så kom han på våren 1780 till Paris. »I Paris glömmen man alla sorger, när man är tjugotre år och kommer dit för första gången», skriver han. Han kände sig här som den »lyckligaste av människor». Så heter det i hans självbiografi. Men att det inte alltid var så helt med lycksaligheten ser man av några brev till hans föräldrar, som visa, att han även kunde känna sig grundligt blaserad. Vem skulle väl ha väntat att av den levnadsglade tjugutretåringen få höra den bekännelsen från nöjenas stad, att han »just ej hade många motiv, som kunde göra honom livet kärt!» På grund av ett förmodat bröstlidande väntade han »ett säkert annalkande slut på detta elände». Men de mörka stunderna voro säkerligen snabbt övergående.

Efter två år, rika på intryck och minnen liksom på överdåd och äventyr, återkom Armfelt hem, betydligt förändrad till sin fördel. Det lade också konung Gustav märke till. Nu var det ej längre fråga om att placera fänriken baron Armfelt på ett lantregemente, tvärtom: han skulle tillhöra konungens närmaste omgivning. Och då den spåde kronprinsen skulle lämnas åt manlig uppfostran, blev Armfelt en av hans kavallerer.

Kronprinsen var då två och ett halvt år gammal, och man kan ej gärna annat än dra på munnen vid tanken på den levnadsglade och eleganta 24-årige gardeslöjtnanten såsom ett slags kunglig barnpiga. Den nye kavaljerens debut såsom barnskötare var föga lovande. Prinsen var vid dåligt lynne och hälsade Armfelt med ett slag vid örat redan första dagen

G. M. Armfelt. Kopparstick efter medaljong av Sergel.

av kavaljerens tjänstgöring, därför att den lille ej blev buren på armen, och Hans kungl. höghet visade en avgjord benägenhet att skrika, spjärna emot och köra sin nye skötare på dörren. Men Armfelt tog sin sak hurtigt och bestämt. Prinsen fick lära sig lyda, och snart var den lille varmt fästad vid sin glade och trevlige kavaljer.

Armfelt blev också konung Gustavs förklarade favorit och utnämndes till överstekammarjunkare med generallöjtnants rang, ett hastigt avancemang för en, som tre år förut varit fänrik. Han var outtröttlig i att genom

kvicka infall och ständigt nya förströelser jaga bort ledsnandens och enformighetens ande, för vilken Gustav fasade mer än för något annat. Armfelt var dessutom en verklig begåvning, ett klart huvud med snabb tankeförmåga, men genom sin omättligen njutningslystnad och sitt lättsinne blev han en farlig vän till en konung, vars stora svaghet just var törsten efter nöjen.

Säkert är emellertid, att Armfelt gengäldade konungens vänskap med en varm tillgivenhet. Han skulle, såsom hans

älskarinna Magdalena Rudenschöld säger i sina memoarer, »hava låtit hugga sig i stycken för att försvara konungen». Det finns säkert ej många brevväxlingar mellan en konung och hans undersåte, som bära en så starkt personlig prägel som den mellan Gustav III och Armfelt. På sommaren 1789 skriver Armfelt t. ex. till konungen: »Jag förgäter alltid, då jag talar och även då jag skriver till Eders Maj:t, att det är till min konung jag vänder mig. Jag tänker endast på att det är för min bästa, ömmaste vän, som jag öppnar mitt hjärta; och jag skulle vilja se honom lyckligare, segerrikare, mera älskad av sina undersåtar och mera fruktad av sina fiender, än någon dödlig någonsin varit.»

Naturligtvis fick Armfelt en massa avundsmän, och med sin konung fick han dela den lotten att av politiska motståndare bli utmålad värre, än han var. Den alltid missnöjde Fersen går i sina memoarer så långt, att han icke ens vill erkänna Armfelts yttre företräden utan påstår: »Baron Armfelt var tjock om livet, utan hållning och behag.» Och hans moraliska egenskaper utmålades sålunda: »Denne gunstling, som med ett dåligt hjärta, en oförskämndhet utan allt återhåll och en djup okunnighet förenade ett naturligt förstånd och hela lågheten hos en smickrare, studerande alla sin herres svagheter och tillägnande sig dem.»

Armfelt var dock icke den som tog avundsjukan tungt eller blev bitter av förtälet. Säkert är också, att de obehag, hovlivet medförde, vägde fjäderlätt mot den lycka det bragte honom, då Hedvig de la Gardie, en av hovets älskvärdaste damer, skänkte honom sitt hjärta. Hon blev honom en god och trogen maka, för vilken han i sina brev blottat sitt innersta väsen och tecknat sig oförbehållsamt sådan han var, med sina fel och förtjänster. Hon blev hans livs goda genius. Hon såg hans förvillelser med kärlekens ögon, och ingen av de flyktigare förbindelser, han alltjämt knöt under sin skiftesrika levnad, förmådde undantränga henne från den plats, hon vunnit i hans hjärta. För hennes skull greps han emellanåt av längtan att draga sig undan till en undangömd vrå på landet. »Jag får stundom», skriver han, »en rasande lust att bliva bonde. Om en sådan håller av sin hustru, så får han åtminstone se henne, tala med henne om sin kärlek och endast leva för henne. Vi däremot få icke betrakta vad Gud givit oss

kärest såsom annat än ett 'biverk', ett tidsfördriv, som måste uppoffras för vår egen ärelystnad eller en furstes nycker, för vilka vi ofta icke äro annat än slavar eller leksaker.»

Hedvig de la Gardies farligaste medtävlare var en annan hovfröken, den vackra och levnadsglada Magdalena Rudenschöld, dotter till riksrådet Rudenschöld.¹ Bekantskapen mellan henne och Armfelt synes datera sig från samma tid, som han fick Hedvig de la Gardies ja, alltså på hösten 1784. I fröken Rudenschölds memoarer kan man följa, hur kärleken till den vackre Armfelt överväldigar henne. »Han förenar allt, som kan fångsla även det flyktigaste kvinnohjärta», skriver hon. »Mina drömmars sköna ideal, som jag hittills fåfängt sökt, sågs hos honom förverkligat.» Och hon tillägger: »Att kunna fångsla den vackraste och älskvärdaste bland alla hovets herrar var något, som smickrade min fåfänga.»

Men någon äktenskaplig lycka väntade hon sig ej. I ett brev från dagarna före Armfelts bröllop med Hedvig de la Gardie — på sommaren 1785 — anförtror den nittonåriga Magdalena sin bästa väninna: »Jag litar icke på Hymen. Han har visserligen gjort din lycka och så många andras. Men skall han måne någonsin göra min? Jag vågar icke tro det. Det finns ju så få män, som mäktat göra en kvinna lycklig, och de som mäktat det, tänka icke på mig.» Så finns där hos den nöjeslystna flickan redan i ungdomsåren en vemodsfull underström under den glada ytan. Men vemodskänslan har inga djupare rötter. Man ser av samma brev, hur fylld hon är av intresse för den praktfulla karusell på Drottningholm, varmed konungen ämnar förhöja glansen just av detta bröllop. Och när den lysande festen gått av stapeln, berättar hon med stolthet i sin självbiografi: »Jag föreställde feen Melusina, som beskyddade de kristna, och prins Fredrik var min riddare. Han föreställde Rinaldo, som jag ryckt undan Armidas förtrollning. Jag

¹ Hennes far hade först vid 58 år inträtt i det äkta ståndet. Hans hustru hade då hunnit 29 års ålder. De hade nämligen måst vänta livet ur Rudenschölds orimligt bördstolta svärmor, grevinnan Bielke, som aldrig i livet kunde låta sin dotter gifta sig med en man, vars far var ofrälse. Trots de bägge kontrahenternas jämförelsevis nöga ålder blev äktenskapet barnrikt. Magdalena Rudenschöld, som föddes år 1766, tio år efter föräldrarnes bröllop, var den sjätte i ordningen av barnen.

red på en utmärkt vacker, vit häst och var klädd som en nymf, med blottad hals och armar, en gördel, blixtrande av diamanter, och en vit slöja, som föll ned över min häst såsom ett fladdrande draperi. Åtföljd av Rinaldo red jag fram i galopp och framställde honom för stridsdomarne. Mitt framträdande gjorde ett livligt uppseende hos alla åskådarne. Jag fick från alla håll handklappningar, och man försäkrade mig, att jag denna gång hade varit vackrare än någonsin. Det som mer än alla dessa artigheter övertygade mig härom var det intryck, som mitt uppträdande gjorde på baron Armfelt, och som icke undgick min uppmärksamhet. Jag njöt i fulla drag av denna triumf.» — Det var också en erkänd sak, att ingen kunde överträffa henne i vighet och behag, och därför tog hon sig också charmantast ut i en dans eller till häst.

När man läser hennes nyss citerade anteckningar och hennes brev om festen, kan man omöjligen få det intrycket, att Armfelts giftermål vållat henne någon otröstlig hjärtesorg. Hon var firad och uppvaktad och fick utveckla sitt koketteri i all dess fulländning — det var lycka nog för henne.

Armfelt var dock alltjämt hennes stora passion. Hans äktenskap band honom vid en annan kvinna, men Magdalena Rudenschöld kände, att hennes öde var beseglat. »Jag levde endast för glädjen att kunna uppfånga en blick från hans öga, som sade mig, att jag var vacker, att jag var älskad av den, som oåterkalleligen bestämt mitt öde.» Ett år efter Armfelts bröllop har förbindelsen mellan honom och Magdalena Rudenschöld gått över gränsen.

Armfelts häftiga lidelse var dock snart avkyld, och han synes då ha önskat göra slut på förhållandet. Men det hade redan gått för långt. Det var en offentlig hemlighet inom hovkretsarna, att då fröken Rudenschöld på hösten 1787 följde prinsessan Sofia Albertina till Berlin, var det med tanke på att dölja följderna av hennes felsteg. Gustav III gör i ett brev till Armfelt på sommaren 1789 en halvt skämtsam anspelning på denna »berlinska sjukdom». — Det barn, som hon gav livet åt, tycks emellertid snart ha dött. Ett par år därefter var det på samma sätt igen. Den olyckliga kvinnan genomgick nu svåra lidanden under för-

sök att, som hon skriver till det väntade barnets far, »tillintetgöra en varelse, som från sin födelse endast skulle dela sin mors olycka». Barnet kom dock i alla fall till världen men levde blott en kort tid.

Armfelt gjorde ingen hemlighet för sin hustru av sitt förhållande till fröken Rudenschöld. Och han hyste så obegränsat förtroende till den ädla kvinnans godhet och överseende, att han mer än en gång i sina brev anropar hennes deltagande för den olyckliga, för »vars förstörda rykte, lynne och hälsa» han villigt erkände att han bar skulden. Magdalena Rudenschöld säger träffande om honom i sina memoarer: »Ingen har kunnat vara mera flyktig än han; men ingen har bättre förstått att vinna tillgift för sin flyktighet.»

Elis Schröderheim

intager vid sidan av Armfelt det mest bemärkta rummet bland Gustavs gunstlingar.

Den kvicke och jovialiske »Tjocker» med den stora magen »var», såsom Levertin säger, »med sitt lekfulla och behagliga skämtlynne typen för en godhjärtad och lättsinnig Stockholmsborgare. God vän med hela världen, alltid med ett leende på läpparna, strödde han med en slösares öppna händer infall och putslustigheter, var han gick fram. I alla ordenssällskap var han en given medlem. Han har i liv och leverne tillämpat den samtida poeten Kexéls ord: »Att vara tokig för rolighets skull, det är att vara klok.» Schröderheims idealbild av livet var »säkerligen», för att begagna Levertins ord, »en festbankett med en god taffel, kvicka gäster, spirituella infall och fyndiga tal».

Som politiker hade han sin styrka i den muntliga underhandlingen. »Ingen», säger Odhner, »förstod såsom han att säga, vad som bäst passade för varje tillfälle och varje person, att övertyga och övertala, att framhålla den vackra sidan av en sak men överskylla den fula, att med len hand återknyta ett band, som brustit, att göra en artighet dubbelt angenäm och en obehaglighet lättare att bära. Detta smidiga väsen var Schröderheims styrka men blev även hans svaghet. Ty hur han mäklade och medlade, vande han sig slutligen att även mäkla med samvetets och rättens

fordringar; han gick till den grad upp i förbindlighet och tjänstvillighet både mot sin konung och sina vänner, att han icke ägde någon kraft kvar, när det gällde att hävda

Elis Schröderheim. Samtida målning av Per Krafft d. ä.

sin ämbetsmannaheder och värdighet. Vi åsyfta härmed närmast den s. k. pastoratshandelns styggelser.»

För den oinvigde var »Tjocker» ett glädjens skötebarn. Men ack, hur ofta bedrar ej ytan! I själva verket »bar han alla sorters bekymmer inom sitt av de grannaste äkta

och oäkta ordnar och band behängda bröst». Alltid drogs han med dåliga affärer, alltid var han pinad av utelöpande växlar — de eviga »lapparna», som han kallar dem. Men det fanns också annat, som gjorde tillvaron besk för »Tjocker». Vid mitten av 1780-talet började han märka, att hovgunstens gyllene tid var på upphällningen. Fåfängt ävlades »Tjocker» att sedan återvinna den förlorade kungagunsten. Han var och förblev en utkramad citron.

Husliga och ekonomiska bekymmer bidrogo till att fördystra hans liv. Han var gift med den vackra och kvicka Anna Charlotta von Stapelmohr, och hans hus var säkert ett av de gladaste i det dåtida glada Stockholm. Men någon trofast maka var hon inte. Hennes heta blod förde henne bland annat in i en kärleksförbindelse med en av Stockholms mest bemärkta adonisar, en ung kunglig sekter Seele, och den sköne kvinnotjusaren utpekades allmänt som fader till den flicka, som hon födde på juldagen 1790. Kort efter barnsörden dog hon. Gustav III, som hatade fru Schröderheim för hennes vassa tunga, hade ålagt hennes man att ej erkänna barnet. Det påstås, att Gustav en gång skämtsamt brytt makarna Schröderheim för att de inte hade några barn. Till slut hade fru Schröderheim fattat humör och elakt nog svarat konungen: »Eders Maj:t, vi ha inte råd att hålla oss med någon hovstallmästare», därmed syftande på den hovstallmästare, som påstods ha spelat en alltför stor roll i det kungliga husets historia.

Elis Schröderheims sista levnadsår fördystrades ytterligare av tilltagande sjuklighet. »Beskrivningarna på hans många olika krämpor, på koliken, som behandlades med dyvelsträck, och hämorrhoiderna, 'som stego mot huvudet', göra ett dystert intryck.» År 1795 upplöstes den skröpliga stofthyddan.

Johan Kristofer Toll

var en man, som förstod att mer och mer göra sig outhärlig för Gustav. Också hade han obegripligt lätt för vad som helst. Han hade aldrig utövat något militärt befäl, när han utnämndes till ryttmästare, men »han förde sin trupp till allas för-

undran», säger en samtida. Ingen var heller skickligare i att övertala folk och leda dem dit de icke ville. Nogräknad om medlen att komma sig upp här i världen var han aldrig. Nu gällde det att begagna sig av konungens smak för krigiska äventyr som språngbräde. Men här var Karl Sparre det förnämsta hindret för hans ärelystna planer. Sparre hade emellertid sin svaga sida, och ingen kände dem bättre än Toll, som förut varit hans medhjälpare i krigsstyrelsen. En särskilt ömtålig punkt var hans penningförvaltning. »Han kan icke räkna», yttrade konungen vid något tillfälle om honom. Härav begagnade sig Toll för att försöka störta honom. Det lyckades väl icke genast — men trägen vinner.

* * *

Bland Gustavs gunstlingar rådde ständigt en osympatisk rivalitet om Hans Maj:ts ynnest. De slöto sig ihop till små partier, som med förenade krafter sökte störta sina medtävlar. Så bildade Toll, Munck, Ruuth m. fl. ett koteri, som under förbindliga leenden och älskvärda åthävor satte krokben för koteriet Armfelt, Schröderheim & C:o. Ett sådant ögonblickets barn som Armfelt hyste en ren och oförfalskad antipati mot den råde och hänsynslöse gåpåaren Munck liksom mot den slipade, kallt beräknande Toll. Och denna motvilja gengäldades i fullt mått. — Hans Maj:t själv såg belåtet på, hur man från de bägge fientliga lägren friade till hans ynnest och vässte sina tungor mot varandra, ty på det viset fick han ju veta så mycket mera om sina gunstlingars svagheter. Schröderheim säger också, att ingen enda människa »under någon stund av Gustavs levnad ägt hans fulla förtroende», och med en vemodig suck över sin beundrade monarks oberäknelighet kallar han honom för »le grand peut-être»¹.

Litteratur: Elof Tegnér, Gustaf Maurits Armfelt: 3 band (i Elof Tegnér, Valda skrifter: 6 band; inb. kr. 42:50).
Karl Warburg, Från Magdalena Rudenschölds ungdomsdagar (Ord och bild för år 1894).
Lilly Lindwall, Magdalena Rudenschöld.

¹ Det stora kanske.

Folkgunsten förbytes i missnöje.

MOT slutet av 1770-talet visade sig tydliga tecken till att lyckans tid var svunnen för Gustav. Hans brytning med modern kastade dystra slagskuggor över hans liv, och folkets tillgivenhet hade förbytts i missnöje med kronobrännerierna, med konungens omättliga nöjeslystnad och svaghet för gunstlingar, med pastoratshandeln och de godtyckliga befordringarna. Gustav III hade som konung svikit många av de förväntningar, som den unge revolutionshjälten en gång uppväckt hos sitt folk.

Delvis var dock missnöjet mot Gustav av det slag, som nästan alltid åtföljer reformer: de som då förlora gamla orättmätiga förmåner och icke förstå eller icke vilja förstå det nya, upphäva klagoskrin. Så jämrade sig nu borgerskapet över lättnaderna i merkantilsystemet lika högljutt, som prästerskapet beskärmade sig över att konungen lossat på den andliga tvångströjan. Och en stor del av adeln kunde aldrig förlåta konungen, att han berövat ståndet dess forna makt på riksdagarna samt de goda inkomster, som därmed följde. Ännu var frihetstidens anda icke död. Ännu fanns det kvar en rest av den tidens yrkespolitici. Nu gingo de sysslolösa och hade ingenting annat att leva av än att, som en samtida säger, »gå omkring i husen och politisera, svärta och förtala författningen och ämnen, som dem icke angå».

Betecknande för hur många inrotade fördomar Gustav III hade att tagas med äro klagomålen över den tillämnade Södertälje kanal, som både skulle bilda en välbehövlig samfärdsled och reglera Mälarens vattenstånd. Nu hette det, att Stockholm skulle komma att ruineras av Södertälje, Mälaren skulle utgrundas, fienden skulle kunna intränga genom kanalen. Och dock hade Mälarevattnet på våren 1780 stigit så högt över sina bräddar, att det trängt in i en mängd hus, ja hotat att söpa med sig både broar och slussportar. När Mälarevattnet sedan sjönk fram på försommaren, övergingo de stillastående vattensamlingarna i källare och lågt belägna boningsrum till förruttnelse och förorsakade »stinkande ångor», varför

myndigheterna måste vidtaga särskilda åtgärder till förekommande av smittsamma sjukdomar. Kungörelse utfärdades om pumpning, rengöring, vädring, eldning och rökning på alla de platser, som varit hemsökta av översvämningen. I de byar, som haft känning av vattinflödet, skulle »stockeldar underhållas varje morgon och afton de timmar, då ångor utur jorden isynnerhet uppstiga», och uti dem skulle »inläggas allt vad som kan förorsaka en hälsosam rök och lukt och varpå tillgång finnes».

* * *

En dag på våren 1779 tog sig missnöjet mot Gustav III ett uppseendeväckande uttryck i tidningen Stockholmsposten. Där lästes då en insändare av en person, som kallade sig Publicola, vilken fortsatte i nästa nummer av tidningen och i de skarpaste ordalag klandrade konungens rådgivare och ämbetsmän, isynnerhet för deras beteende i brännvinsfrågan. Sådana åtgärder som kronobrännerierna voro enligt författarens mening rent av olagliga och måste minska folkets kärlek även till den bäste konung. Men Publicola gick ännu längre och angrep även själva regeringssättet, vilket han karakteriserade såsom upplyst despotism.

Så djärva ord hade ej varit hörda i det offentliga livet efter 1772. Närmaste påföljden blev, att de bägge tidningsnumren beslagtogs. Det befanns, att författaren var en litteratör Halldin, en både begåvad och välmenande man men en fantast och äventyrlig existens. Han blev häktad och ställd under åtal. Domen lydde på livets förlust för majestätsbrott, men konungen efterskänkte av nåd straffet och gav Halldin tillstånd att, när han så ville, frambära sina anmärkningar direkt till konungen. Den tillåtelsen begagnade sig mannen också flitigt av. I konungens brevsamling finnas en mängd brev från honom, hållna än i smickrande, än i profetiskt varnande och bestraffande ton.

Nya företeelser av liknande slag som Publicolas insändare gjorde emellertid ett brått slut på Gustavs månhet om tryckfriheten. Han utfärdade därför påföljande år ett tillägg till 1774 års tryckfrihetsförordning, varigenom hädanefter boktryckaren gjordes ansvarig i alla tryckfrihetsmål utom

för högmålsbrott, där författaren skulle vara medansvarig. Den nya åtgärden motiverades av konungen därmed, att det var boktryckarnes vinningslystnad, som drev dem att utan försyn offentliggöra allt det klander och förtal, som författarne nedskrevo. Samtidigt skärptes straffen för tryckfrihetsbrott.

Den nya förordningen var i själva verket ett dråpslag mot tryckfriheten, ett dråpslag också för alla dem i Sveriges land, som hoppats på en utveckling i konstitutionell och frisinnad riktning. De obefogade tvångsåtgärderna hämnade sig också snart: den sunda och välbehövlige samhällskritiken förstummades, men skandal- och smutspressen började i stället arbeta igen. Första symptomet var tidningen »Välsignade tryckfriheten», som började på våren 1781. Den utgavs av en f. d. major Lund, som varit Sprengtportens anhängare vid statsvälvningen i Finland men för subordinationsbrott dömts av krigskollegium att mista tjänsten. Hans ansökan att av nåd återfå den blev av konungen avslagen. Från den stunden brann Lund av hämndlust mot Gustav, och då han nu grep till pennan för att få sig levebröd, var hans plats given som konungens oförsonlige belackare. Han fyllde sitt blad med

iftiga och hånfulla anspelningar på Högstdensamme men inlindade dem alltid i underdåniga vördnadsbetygelser och smickersöta fraser. Med begärlighet läste man litet varstädes landet runt »Välsignade tryckfrihetens» karakteristik av den romerske tyrannen kejsar Tiberius — vem den egentligen åsyftade var inget tvivel om. Mycket uppseende väckte en gåta, som i ett av de första numren uppställdes till besvarande: »Vem är det, som lovar, vad han intet ger, och ger, vad han intet lovat, som synes i början stor, på slutet liten, som mest gynnar ungdom och är en plåga för åldern, som är full med dårskap och dock tvingar mången att bli vis, som alla smickra och som smickrar alla? Det är — — det är Tiden.»

Lund höll hela tiden sina giftiga insinuationer i en så försiktig form, att han klarade sig för åtal. Men en dag företog sig den forne majoren att förnärma den hetlevrade Jakob Sprengtporten. Det skulle han inte ha gjort, för nu blev det smörj. Det tog skruv. Lund svimmade av förskräckelse. Och när han kvieknade till igen, tog han sin tillflykt till Schröderheim, fick audiens hos konungen och bad Hans

Maj:t om förlåtelse. Det fick han och pengar till, och sedan lovade han hålla mun. Alla hederliga människor voro glada över att ha blivit befriade från »denna arga hunds skällande».

Men de inskränkningar, konungen företagit i tryckfriheten, förmådde icke kväva utbrotten av det missnöje, som rådde i landet. Då tillgrep Gustav år 1785 den ändå förhålligare åtgärden att låta rätten att utge tidningar och tidskrifter bero av kungligt privilegium. Detta tilldelades boktryckaren ensam, vid risk att så snart privilegiet missbrukades, komme det att indragas. Därmed hade tryckfriheten i själva verket »fått sin sluteliga bane». Indragningsmakten var införd i Sverige.

Äventyrspolitik.

BITTERT var det för ett så känsligt sinne som Gustavs att ha förlorat sitt folks kärlek. Den glada, ungdomsfriska delen av hans bana led mot sitt slut; hans själs jämvikt var rubbad. I hovlivets brusande nöjen sökte han döva sin oro, i det diplomatiska spelet staterna emellan grep han allt ivrigare efter en avledare för sin ärelystnad. Han började drömma om segrar och erövringar, som skulle hölja hans regering med ära och göra honom lik hans hjälte Gustav Adolf och med ett slag återvinna folkgunsten.

Men på sådana planer hade konungen icke med sig de gamla rådgivarne, varken bröderna Scheffer eller Liljencrants. Gustav ledsnade på deras ideliga förmaningar till försiktighet och sparsamhet.

Att Karl Scheffers gamla inflytande hos konungen avtagit, var lätt att se. Det märktes redan därpå, att »vallgubben», såsom de unga hovmännen hånande kallade honom, alltmera sällan syntes vid hovet. Däremot kunde ej ens den skarp-syntaste iakttagare märka någon förändring i Ulrik Scheffers ställning. Ännu på sommaren 1782, när agent i Lissabon skulle tillsättas i utrikeskonseljen, gick det till så, att konungen frågade: »Vem är det, som riksrådet Scheffer intresserar sig för?» Vederbörande statssekreterare upplyste, att Hans Excellens önskade, att valet fölle på Kantzow.

»Och jag», genmälde konungen, »vill ha Martineau till den sysslan.» — »Om så är», sade riksrådet Hermanson, »nog vet man då, vem som rår.» — »Jo», yttrade konungen småleende, »det är riksrådet Scheffer, ty jag nämner Kantzow.»

Men vid det laget hade Scheffer redan ett par gånger anhållit om avsked. Trots all konungens vänlighet och uppmärksamhet mot honom, kände han på sig, att den svenska politiken höll på att glida in i andra banor än dem han kunde gilla, och ville i god tid draga sig tillbaka, innan konungen hunnit ledsna på honom. Ingen skulle få säga om honom, att han ävlades att hålla sig fast vid makten. Han kunde också anföra sjukdom som skäl för avskedstagande. Han led nämligen av gikt. Och ännu sämre var det beställt med hans hustru, som nästan ständigt var sjuk. Från sitt kära Ek i Mariestadstrakten, där han tillbragte sin lediga tid, skriver han ofta om sin glädje över att vara på landet, långt borta ifrån stora världens fåfänglighet, och sin saknad över att nödgas lämna det. Han talar så förnöjt om »sin kål och sina får», om årsväxt och nyodlingar och säger sig ha blivit västgöte till den grad, att han föredrager sin lilla koja framför alla Paris' härligheter.

Men konungen förklarade, att han icke ville släppa sin gamle rådgivare, förrän den allmänna europeiska freden vore slutet och Scheffer hunnit inviga sin efterträdare i ärendena.

Så snart emellertid underrättelse inlupit till Stockholm, att fredspreliminärerna blivit undertecknade, begärde den gamle kanslipresidenten avsked. Det var på nyåret 1783. »Herre, nu låter Du Din tjänare fara i frid» — så började han det brev, som åtföljde hans ansökan. Konungens försök att beveka honom till att stanna kvar voro nu fåfänga. Gustav beviljade då hans anhållan under betygande i värtaliga ordalag av sin stora tacksamhet och sitt oinskränkta förtroende. »Tio års fred upprätthållen oaktat de stormar, som i första ögonblicken syntes hota den, rikets anseende återställt utåt, dess gamla allianser befastade, ett mäktigt förbund bildat, som skall en dag göra epok i folkrättens historia, dessa hava varit de stora händelser, som visat klokheten och framgången av Eder ministär» — med dessa ord tecknade konungen Scheffers gagnarika insats i Sveriges historia. Som bevis på sin erkänsla tilldelade Gustav honom en årlig pension av

3,000 daler s. m. Konungen lär ha velat ge honom 4,000, men Scheffer skall ha undanbett sig av hänsyn till statens knappa tillgångar. Däremot kunde han icke hindra konungen från att på ett annat sätt visa sin trogne medhjälpare tacksamhet. När Gustav genom Liljencrants fick höra, att Scheffer just skulle betala sista återstoden av sina skulder från sin franska ambassad, 20,000 francs, skyndade han att inbetala summan och sände Scheffer kvittenserna. Med dem följde ett brev, vari konungen uttalade sin önskan att gottgöra, vad Scheffer i statens tjänst uppoffrat, och att betrygga hans ålderdoms lugn och trevnad. En vackrare avgång har väl aldrig en konung berett en trogen tjänare. Den hedrar både Gustav III och hans minister. — Ulrik Scheffer tillbragte sina återstående levnadsår fjärran från politiken, Han överlevde sin konung och dog 1799 vid 83 års ålder.

Till Scheffers efterträdare utsåg konungen sin ambassadör i Paris, den blide skalden Gustav Filip Creutz — en fantasimänniska och vek karaktär, som naturligtvis alls ej var mannen att upptaga Ulrik Scheffers mantel. Creutz var en begåvad och älskvärd människa, men hans oerhörda tankspriddhet gjorde honom ibland litet löjlig. Det påstås dock, att han ibland drog nytta av denna sin allbekanta svaghet. Han begagnade sig av den för att slippa ifrån folk, som kommo och ville tala med honom om obehagliga ämnen.

Betänkligt för den nye utrikesministerns auktoritet var, att hela hans existens var beroende av konungens gunst. I likhet med flertalet diplomater på den tiden var han nämligen skuldsatt upp över öronen. Han kunde aldrig sköta pengar. Hans godhet mot landsmän hade ofta blivit missbrukad, och han hade fallit offer för den spelpassion, som rasade vid franska hovet. Creutz förföljdes också av en envis otur i sitt hasardspel. Hans enda tillflykt blev då hans »skyddsgud», som han måste anropa om räddning undan offentlig skandal. Och »skyddsguden» var nådig och hjälpsam men måste i sin tur göra många krumbukter för att inför Liljencrants dölja verkliga orsaken till ambassadörens obestånd. Senast när Creutz skulle resa hem, måste konungen ge honom 50,000 francs — annars hade ambassadören ej kunnat komma ifrån Paris. Och ändå lämnade han Frankrike med en skuld

på över 350,000 francs! Men även den summan lovade konungen betala av allmänna medel. Härtill användes årligen en viss del av de franska subsidierna.

En man, som till den grad var beroende av sin konung, kunde naturligtvis ej äga nog självständighet för att säga honom sanningen osminkad och hävda sin övertygelse gent emot konungens, när så behövdes. Gustav brydde sig ofta ej ens om att inviga den nye kanslipresidenten i sina vittsvävande planer. Efter Scheffers avgång är konungen i själva verket sin egen utrikesminister, och äventyrspolitiken har trätt i stället för Scheffers försiktiga freds- och neutralitetspolitik.

Statsskeppet hade ej mer den erfarne styrman, som så väl förstått att lotsa det fram genom alla farligheter. Nu var den unge kaptenen ensam herre ombord. Nu sattes alla klutar till.

Efter Scheffers avgång voro också Liljencrants' dagar som finansminister räknade. Han hade ingen avundsvärd uppgift, när han skulle försöka att få debet och kredit att gå ihop. Den riksstat, som förelades 1778 års ständer, gick ut på att dölja den verkliga ställningen genom att avlägsna alla skulder därifrån och gömma dem i riksgäldskontoret. Den nya riksstaten var ett sannskyldigt konststycke i den högre finansens, åstadkommet genom Boyes, Liljencrants' och Sparres förenade bemödanden. Både Liljencrants och Sparre, liksom också Scheffer, som varit med vid statens uppgörande, hoppades dock otvivelaktigt att kunna genom sparsamhet få medel att avbetala skulderna.

Men i stället växte statsbristen år för år, och Liljencrants måste ideligen hjälpa sig ur trångmål genom förskott och smålån med anlitande av både statens och sin egen kredit. Upprepade gånger gav han dock inför konungen luft åt sin oro genom varnande skrivelser, vari han framhöll nödvändigheten av att minska utgifterna, enär landets fattigdom ju gjorde inkomsterna begränsade. Men då ingen bättring visade sig av hans varningar, började till sist både hans tålamod och hans uppfinningsförmåga att tryta.

En som emellertid också ledsnade var konungen. Han lät sin finansminister genom Schröderheim veta, hur missnöjd Hans Maj:t var med honom både som ämbetsman och människa.

Liljencrants kunde ej uppfatta den skarpa läxan annat än som en indirekt anmodan att begära avsked, och det gjorde han också. Men så långt ämnade Gustav icke driva saken — ännu. Ännu var Liljencrants omistlig för den utländska kreditens skull. Han stannade kvar till på hösten 1786, då han utnämndes till riksråd och halvt i onåd entledigades från sina övriga befattningar efter att i nära fjorton år ha under svåra förhållanden handhaft Sveriges finanser med stor skicklighet och en högst sällsynt oegennyttia. Fastän han under de sex första åren icke hade mer än 400 rdr i lön, hade han likväl för sina stora låneoperationer icke mottagit något arvode för sig själv eller sina biträden. Genom att sålunda taga saken direkt om hand hade han åt statsverket inbesparat minst 100,000 rdr, som bankirerna annars skulle ha tagit i provision. Men sin egen förmögenhet hade han till större delen satt till för förvaltningen av kronans pengar.

Konungen, som länge sett sig om efter ett smidigare och mindre självständigt verktyg för sina finansplaner, tog till hans efterträdare Erik Ruuth, en man som nu i några år haft hand om hertig Karls svårskötta ekonomi och genom sin rike svärfar ägde goda förbindelser med Stockholms ledande finansmän. Själv var han utan tvivel en dugande medelmåtta men knappast mycket mer.

Furstemötet i Fredrikshamn.

För Gustav III:s fantasi hägrade bilden av den segerkrönte fursten, som mötes av sitt folks jubel och beundras av hela världen. Erövringspolitiken låg i blodet hos honom liksom hos de flesta andra furstar i den samvetslösa kabinettpolitikens tidevarv. Man anför också det betecknande yttrandet av honom: »Det behövs ett krig för att sätta prägel på en regering.» Hans planer riktade sig först på Norges erövring, varom han drömt redan i början av sin regering. Hans ärvda ovilja mot Danmark hade ökats genom denna makts hållning vid tiden för statsvälvningen, och tanken på en plötslig kupp vid lämpligt tillfälle hade länge legat och grott i Gustavs sinne. Han trodde, att det gynnsamma ögonblicket var kommet på våren 1783, när ett nytt krig förestod mellan Danmarks

bundsförvant Ryssland och Turkiet. En sådan kamp måste nämligen taga nästan alla Rysslands krafter i anspråk.

Nu uppgjorde Gustav tillsammans med Toll och flottans chef, generalamiralen Henrik af Trolle, i djupaste hemlighet en plan att genom ett snabbt angrepp på Köpenhamn och Själland med flottans hjälp och på Norge från landsidan tvinga Danmark att avstå Norge. Han levde i den tron, att norrmännen hatade det danska oket och med glädje skulle ansluta sig till Sverige.

Med sin lättrörliga fantasi inbillade han sig också, att ett orientaliskt krig skulle göra Sveriges vänskap mycket mera eftersträvansvärd för Ryssland än det svagt rustade Danmarks. Varför skulle han då inte kunna förmå ryska kejsarinnan att mot vinsten av ett förbund med Sverige uppoffra Danmark? Han tyckte sig se ett tydligt tecken till att utsikterna voro gynnsamma, då Katarina själv föreslog ett nytt möte till sommaren 1783 för att stärka den personliga vänskapsförbindelsen mellan henne och Gustav.

Mötet ägde rum i Fredrikshamn, där de bägge monarkerna tillbragte tre dagar tillsammans. Varje dag språkade de flere timmar förtroligt med varandra utan vittnen, och Gustav syntes mycket belåten. Men en uppmärksam iakttagare skulle dock kunnat märka, att han inte var lika förtjust, när han reste, som när han kom dit. Det hade nämligen nu lika litet som vid förra mötet lyckats honom att vinna några politiska fördelar. Han hade erbjudit Katarina ett förbund av den innebörd, att Sverige skulle avstå från sitt gamla förbund med Turkiet, mot att Katarina lovade att ej taga parti mot honom, ifall han komme i strid med någon av hennes bundsförvanter — d. v. s. Danmark — »vare sig att han bleve av dem angripen eller nödsakad att börja krig emot dem».

Men här slog det slint igen. Att i strid mot både heder och egen fördel uppoffra sin trogna bundsförvant Danmark var något, som Katarina ej kunde tänka på — annat än i nödfall. Och ett sådant nödfallsläge förelåg ej ännu. Gustav hade i sin otålighet kommit för tidigt, innan det turkiska kriget ännu var oundvikligt. Katarina svarade därför med ett motförslag, som såg mycket vänligt ut men i själva verket bröt udden av Gustavs anfallsplan. Hon föreslog honom ett »nordiskt familjefördrag», som skulle omfatta de tre grenarna av

den oldenburgska ätten, den ryska, den svenska och den danska. På sådant sätt skulle freden i Norden bäst be-tryggas.

I själva verket blev mötet i Fredrikshamn således ett avgjort nederlag för Gustavs äventyrspolitik. Men han gav därför icke upp sin anfallsplan. Han hoppades, att utbrottet av det turkiska kriget skulle även utan Katarinas medgivande möjliggöra, vad den hänsynslöse Toll kallade »det dristigaste och för Sverige nyttigaste av alla de storverk, tideböckerna kunna uppvisa».

Men Turkiets krigsförklaring lät vänta på sig, och den gynnsamma årstiden för landsättning av trupper på Själland förgick. Då måste konungen besluta sig för att uppskjuta angreppet på Danmark till nästa sommar. För att göra slut på de krigsrykten, som uppkommit, och insöva sina grannar i säkerhet beslöt Gustav att företaga en resa till Italien på hösten 1783. Under tiden instruerade han sin minister i Konstantinopel att av alla krafter egga Turkiet till krig, dock med iakttagande av nödig försiktighet, så att ryska sändebudet icke fattade misstankar och Sverige ej bleve indraget i kriget. Så snart det visade sig, att en sammanstötning var oundviklig, borde ministern officiellt lägga i dagen den största iver att söka förekomma den, på det att ryske ministern ej måtte misstänka honom för delaktighet däri. Gustav III hade inte för ro skull studerat Machiavellis politiska läror.

Om en machiavellistisk statskonst vittnade också hans beteende mot Danmark. På nyåret 1784 lät han sända två kunskapare till Norge för att utforska sinnesstämningen och, så snart de märkte tecken till missnöje med danska regeringen, gjuta olja på elden. En anledning till krig med Danmark borde ej vara svår att framkalla, när det gynnsamma ögonblicket för en brytning var kommet, menade Gustav, ty både Danmarks sändebud i Stockholm och dess utrikesminister voro häftiga och lättretade karlar. Det borde därför bli lätt att »giva Danmarks mått och steg ett anseende av ett ovänligt och fientligt beteende». Visserligen hade konungen enligt regeringsformen icke rätt att på eget bevåg börja krig, men — såsom en medlem av krigsberedningen uttryckte sig — han »var mästare att själv sätta färg på krigsanledningen och börja dansen».

Det verkade emellertid avkylande, när de svenska kunnskaparne återkommo från Norge med det beskedet, att allt var tyst där. Visserligen klagade norrmännen över hårda skatter och dåliga tider, men inga oroligheter förspordes. Och utsikterna för en svensk erövring av Norge låto föga lovande. Enda sättet att vinna norrmännen vore, enligt sakkunnigas mening, att låta dem bilda en egen stat under svenskt beskydd.

Vid denna tid omintetgjordes emellertid Gustavs erövringsplaner helt och hållet genom Turkiets hållning. De svenska eggelserna i Konstantinopel kommo för sent. I januari 1784 gav sultanen efter för Rysslands fordringar. Då måste Gustav återigen låta sina anfallsplaner krypa i skrinet och inställa rustningarna. Hans krigiska stämning dämpades ytterligare genom Trolles plötsliga död på våren 1784. Det var en oersättlig förlust för svenska flottan.

Olyckligtvis fick Katarina nys om både rustningarna mot Danmark och de svenska uppviglingsförsöken i Konstantinopel, och som man kan tänka sig, blev hon inte god. Det märktes på den skarpa, hånande tonen i ett brev, varmed hon nu gjorde slut på den intima brevväxling, som i sex års tid fortgått mellan henne och Gustav. I korrespondensen med sina förtrogna gav hon också uttryck åt sin växande förbittring mot Gustav III, som hon helst använde öknamn på, såsom Spader kung och Don Gustave.

Men nu till vad som hände på Gustav III:s italienska resa.

Gustavs italienska resa.

Tidpunkten för en dylik nöjesresa var olyckligt vald, ty ända sedan 1780 hade skörden slagit fel i stora delar av Sverige, och på sensommaren 1783 inrapporterades så svår missväxt från nästan alla landsändar, att hungersnöd stod för dörren. I så sorgliga tider hade konungens plats bort vara mitt ibland hans lidande undersåtar, vilka väl behöfde den tröst, som låg i landsfaderns närvaro och deltagande. Gustavs verkliga vänner sökte också beveka honom att ej överge sitt folk i nödens stund. Hans gamle guvernör Karl Scheffer besvor honom under tarar att avstå från sin resplan.

Gustav syntes rörd för ett ögonblick men slutade med att förklara, att saken var beslutad och ej kunde ändras.

Gustav längtade till södern, till nöjen och kultur, och han hade, som sagt, även sina politiska skäl för resan. Till förevändning tog han ett armbrott, som han ådragit sig strax före mötet i Fredrikshamn vid en trupprevy, då hans häst skyggade och kastade av honom. Benbrottet var redan läkt men förorsakade honom alltjämt smärta, och han fick sina läkare att ordinera en tids vistelse vid de berömda varma baden vid Pisa.

Underrättelsen om konungens beslut väckte bittra känslor i vida kretsar av nationen, och de besynnerligaste rykten kommo i svang, sådana som att han med flit kastat sig av hästen för att skaffa sig en förevändning för resan. Ja det påstods, att konung Gustav ämnade liksom drottning Kristina avsäga sig regeringen och bli katolik.

Innerst har nog Gustav känt, att han svek sin plikt, då han övergav sitt hungrande folk i nödens stund för att roa sig i främmande land. Hans beteende närmast före avresan tyder därpå. Han var »vid ett förskräckligt humör». Aldrig hade man sett honom så nyckfull, aldrig hade han så hejdlöst kastat sig på teaternöjen. En afton spelades det fyra dramer efter varandra på Drottningholm, där konungen hela tiden uppehöll sig. Det var, som om han velat på det sättet slå bort de oroliga tankarna, nedtysta den varnande rösten från sitt bättre jag. Slutligen, efter en teaterföreställning den 27 september, »stal han sig lilla trappan bort», berättar Armfelt, och for från Drottningholm på en slup till Fittja, varifrån han klockan 2 på natten anträdde sin resa i vagn. Färden fortgick genom dag och natt och »liknade mer en flykt än en resa».

Regeringen uppdrogs under konungens frånvaro åt rådet, men en mängd ärenden överlämnades åt särskilda myndigheter eller kommissioner. Den mäktigaste var en hemlig beredning med utomordentlig makt, som konungen tillsatte utan rådets vetskap för att leda arbetet på arméns och flottans utrustning — Gustav umgicks ju med krigsplaner. Toll och Trolle voro de drivande krafterna i krigsberedningen. För att Karl Sparre icke skulle stå hindrande i vägen, tog Gustav honom med sig till Italien. Förgäves gjorde över-

ståthållaren allt för att slippa ifrån resan. Han framhöll sin ålder och sjuklighet och sina många uppdrag här hemma, men ingenting hjälpte. Toll lyckades med sin kända fintlighet i det längsta dölja krigsberedningens existens och föra både allmänheten och rådet på villospår. Men till slut kom dock hemligheten i dagen.

* * *

I slutet av november 1783 anlände »greven av Haga», under vilken titel konung Gustav III företog sin resa, till Verona. Där blev han ytterst förekommande mottagen av republiken Venedigs ståthållare, »il capitano podestà», som inbjöd konungen med svit till en »conversazione» i sin bostad. »Man åt glasser och konfekt och drack lemonad ur buteljer», säger Armfelt. Dessutom undfågnades man med sång, och det märktes genast, att man kommit söder om Alperna, ty den bästa sångaren var kastrat eller, som man här vanligen säger, soprano. Armfelt fann hela tillställningen ganska tråkig. De italienska damerna beskriver han såsom »målade i vitt, rött och svart, tämligen illa coifferade och chausserade men präktigt utstyrda med många diamanter. De säga allt vad de tänka och göra allt vad som faller dem in.» Ännu mindre funno ungherrarne i Verona nåd för hans ögon. Han kallar dem »de sottaste¹ personnager i världen, antingen svinaktiga eller utspökade som buffoner² på italienska teatern».

Till sina gästers förnöjelse tillställde podestån också en tjurfäktning i Veronas berömda amfiteater. Expeditionssekreteraren, sedermera statsrådet Gudmund Göran Adlerbeth, som också hörde till konungens resällskap, redogör för sina intryck av denna tillställning sålunda: »Själva skådespelet var av föga värde. Inom det på fäktbanan inrättade skranket insläpptes en oxe i sänder, mot vilken hundar hetsades av slaktardrängar, klädda i vita tröjor. Både oxar och hundar voro så fredliga, att de knappt kunde retas till våldsamheter. När äntligen hundarna rusade på oxen och beto honom i hals och öron, befriade han sig väl med hornen och kastade en eller annan av sina fiender till jorden men utan att göra dem

¹ Dumaste. — ² Gyckelmakare, narrar.

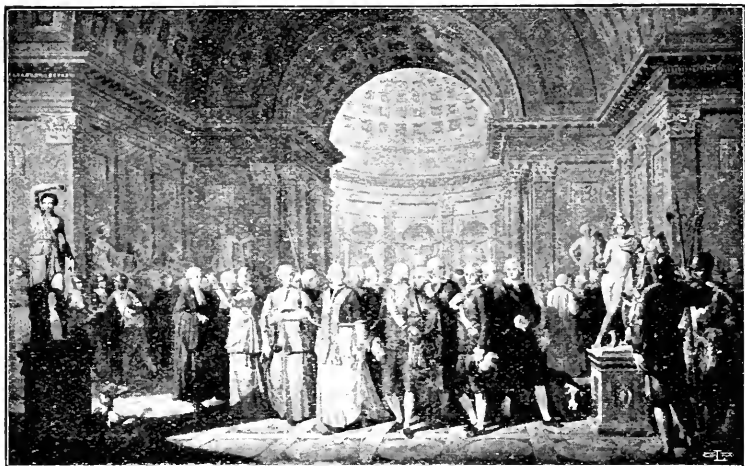
vidare skada. Emellertid ådrogo sig dessa tillfälligheter de ivrigaste handklapp och bifallsrop. Så snart en oxen blivit trött eller sårad, fördes han ut, och en annan insläpptes.»

Vistelsen i Pisa blev dödande tråkig både för konungen och för hans svit. Vädret var kallt och otrevligt, säsongen var slut, och svenskarne voro nästan de enda kurgästerna. Gustav förströdde sig genom utfärder till Livorno och Lucca samt påhälsningar hos storhertig Leopold av Toskana — sedermera kejsar Leopold II — som vistades i Pisa. Storhertigen ville liksom Gustav gälla för en av upplysningens föregångsmän på tronen, och de bägge furstarne hade mycket att språka om. Men Gustav anade icke, att »den sluge florentinaren» begagnade tillfället att utforska hans politiska tänkesätt och planer. De oförsiktiga yttranden, han fällde om Ryssland och dess kejsarinna, inberättades av Leopold till hans broder kejsar Josef II och av denne till Katarina.

Måhända får man tillskriva Pisas tråkighet huvudsakliga förtjänsten av att Gustavs arm blev bra redan efter 14 dagar. Han styrde då kosan till en trevligare plats, till Florens, där han stannade en hel månad under nöjen och outtröttliga studier av de rika konstsamlingarna från antiken. Omedelbart efter ankomsten dit har Armfelt antecknat i sin dagbok: »Konungen själv visade oss vägen, ty stadens karta hade han redan i sitt huvud.» Därifrån fortsatte Gustav till Rom, dit han anlände sent på julafton. Här befann sig en annan berömd furste, nämligen ingen mindre än tyske kejsaren Josef II, som Gustav redan träffat i Florens. På juldagen fick världen bevittna det sällsamma skådespelet, att medan påven själv förrättade mässan, knäböjde kejsaren vid foten av S:t Peters altare sida vid sida med efterträdaren till den konung, som 150 år förut fallit såsom Roms störste och ärofullaste motståndare. Något närmande i övrigt medförde dock icke mötet mellan de bägge monarkerna. De voro också alldeles för olika varandra. Kejsar Josef var nykter och prosaisk, enkel i sina vanor och sträv i sitt uppträdande. Han kunde inte alls med en sådan natur som Gustav III, som bar nordstjärnans kraschan t. o. m. på nattrocken. Däremot blev konungen mycket förekommande mottagen i Vatikanen av påven, den gamle vänlige Pius VI, som satte värde på Gustavs fördragsamhet mot katolikerna i Sverige.

Den gladaste delen av resan blevo de fem veckor, som tillbragtes i Neapel, vars levnadsglade, njutningslystne »lazzaronkonung» mottog främlingarne från Norden med storartad gästfrihet. Det blev en oavbruten rad av nöjen och festligheter — men så var också den glada karnevalstiden inne.

Hans neapolitanska Majestät blev alldeles förtjust i Armfelt. Ibland hittade de bägge sprakfålarne på att roa sig med brottnig. Första gången var det efter en glad middag, då

*Gustav III beser Vatikanens konstsamlingar under påvens ledning.
Samtida målning av Gagnereaux.*

»diskurserna varit särdeles fria och muntra». — »Konungen blev litet efter på styrkans vägnar, men i vighet är han min överman», säger Armfelt; och konung Ferdinand sade honom den artigheten, att Hans Maj:t ville hellre vara hans vän än hans fiende.

Gustav försummade ej heller den omgivande traktens många sevärdheter. Han var uppe på Vesuvius och besökte Pompeji och andra ruinstäder. I Pompeji pågingo utgrävningar, och Adlerbeth berättar: »Under vårt besök upphämtades några lerkrukor utur jorden, föga sällsynta och kanhända

ditlagda för att giva herr greven av Haga det nöjet att se en lyckad utgrävning.»

Om besöket på Vesuvius, som företogs den 21 februari, berättar han, att man red på åsnor, tills man uppnådde själva spetsen. »Denna kavalkad av några och trettio personer, vårdslöst klädda, en och en efter varannan på borickor, som vardera av en karl leddes vid munnen med en repstump och efterföljdes av en annan karl, som höll i svansen, var en scen, värdig att beskrivas av Scarron¹.» Sedan vidtog den besvärliga delen av bestigningen. »Det lösa gruset», säger Adlerbeth, »rasar nedför vid vart steg, så att man behöver hjälp av karlar, som vid detta tillfälle mot betalning äro följaktige. Gemenligen biträda två karlar var resande. De hava hängslen över axlarna, i vilka man fattar med händerna och låter så släpa sig uppåt. Karlen med hängslena går naturligtvis före den resande. Den andre går vanligen efter och skjuter på. — Men herr greven av Haga och damerna läto sig bäras på träbårar.» Återfärden nedför kraterkäglan gick betydligt fortare än bestigningen.

Hemresan från Neapel gick över Rom, där konungen nu stannade nya fem veckor och njöt av museernas rika samlingar och minnena från världsstadens ärorika forntid. Efter festliga dagar i Parma och Venedig sade Gustav i Genua vid sommarens inbrott det soliga Italien farväl. En ekonomiskt anlagd rådsherre i Genua, som tyckte, att besöket skulle vålla staden onödiga kostnader, hade vid rådplägningen om hur man skulle mottaga den höge gästen yttrat följande ovanligt tankvärda ord, som ännu finnas bevarade i Genuas arkiv: »Jag anser, att det vore en högst önskelig sak, att konungar ville låta bli att resa. Men jag ser nu, att detta är en sed, som antagits av alla, även av dem som bo allra längst bort; och därför, när dylika omständigheter inträffa, måste republiken tåligt underkasta sig denna beskattning.»

Gustav styrde nu kosan till Paris — till nya nöjen men också till viktiga diplomatiska förhandlingar. Här formligen »simmade konungen och hans svit i fester och nöjen av alla slag» — för att begagna en deltagares ord. Teatrarna ansträngde alla sina krafter för att roa greven av Haga. Ofta besökte

¹ Skarrå'ng: en för sin kvickhet berömd fransk författare från 1600-talet, mästare i att parodiera.

han två eller tre teatrar samma afton, och sedan for han på supé, som slutade först efter midnatt. Hans följeslagare blevo alldeles uppgivna; men själv tycktes han inte känna någon trötthet. Gustavs popularitet från hans förra Parisbesök levde kvar och gav sig ofta tillkänna. Överallt, där han uppträdde mera offentligt, hälsades han av allmänheten med bifallsyttringar. På teatern mottogs han med handklappningar, och om föreställningen redan tagit sin början, så togo skådespelarne om pjäsen från början.

Gustav uppsökte också sina gamla vänner från 1771 — till och med grevinnan Dubarry gjorde han en visit. Inom damvärlden voro hans gamla väninnor grevinnan de Boufflers och de la Marck främsta föremålen för hans uppmärksamhet. När man spefullt anmärkte, att han tycktes föredraga de gamla damerna framför de unga, svarade han: »Vänskapen är alltid ung.» Med familjen de la Marck kom det dock till brytning genom en sorglig händelse. Konungens gunstling, den glade och elegante kammarjunkaren Peyron, som under sin tjänstgöring i franska armén haft en greve de la Marck till regementschef, hade jämte flere andra begått subordinationsbrott och blivit utstruken ur armén. Det oaktat uppsökte han nu i Paris sin forne chef men blev skymfligt avvisad, utmanade honom då på duell och föll för hans värja. De la Marck blev livsfarligt sårad men kom sig. Tilldragelsen gjorde ett djupt intryck på konungen.

Grevinnan de Boufflers hade Gustav träffat fyra år förut, då han vistades en tid i Spa. Hon hade då ej förmått uthärda skilsmässans kval utan farit efter Gustav till Bryssel, där hon tog in på samma hotell som han för att ännu en gång få träffa honom — och ännu en gång genomgå avskedets smärta. Hon skrev sedan till honom: »Ni har vållat mitt livs olycka: Ni har kastat in däri en tomhet, som ej kan fyllas.» Döm då om hennes förtvivlan, när hon nu trodde sig märka, att den dyrkades vänskap för henne höll på att svalna. Som vän ansåg hon det också vara sin plikt att tala allvarsord om hans hejdlösa nöjeslystnad, som man med skäl tadlade i själva det nöjeslystna Paris, och påminna honom om hans plikt som stor man att ålägga sig måtta i allt.

Flere gånger besökte Gustav den nye konungen, Ludvig XVI, och hans sköna gemål, Marie Antoinette, i Versailles, där man

gav fester till hans ära. Glanspunkten var en trädgårdsfest, som drottningen gav i sitt älsklingslott Lilla Trianon i Versailles slottspark. Först spelades en opera, sedan superade gästerna i trädgårdspaviljongerna, och slutligen blev hela trädgården illuminerad. Alla damer voro vitklädda. »Det var», skrev konungen till Creutz, »ett verkligt feeri, en syn, värdig de elyseiska fälten.»

Men mitt i nöjenas virvel skulle politiken ha sin beskärda del. Den första — ehuru ingalunda största — frågan gällde ett löfte, som Frankrikes regering givit Sverige redan under väpnade neutralitetens dagar, att förskaffa det en ö i Västindien såsom koloni. Helst önskade Gustav Portorico, men det visade sig omöjligt att få. Efter lång tvekan beslöt sig franska regeringen slutligen för att avstå den lilla ön S:t Barthélemy, som på grund av sin obetydlighet och avlägsenhet från Frankrikes övriga kolonier kunde offras utan större avsaknad. Uppgårelsen härom hade formen av ett handelsfördrag, enligt vilket Frankrike till gengäld för sin gåva erhöll en nederlagsplats i Göteborg för sina handelsvaror. Man hade valt handelsfördragets form för att avleda Europas uppmärksamhet från de betydligt viktigare hemliga förhandlingar, som därefter vidtogo.

Gustav ryckte nämligen sedan fram med ett förslag till ett kraftigt väpnat förbund mellan Sverige och Frankrike. Han sökte skrämma med faran för båda makterna av ryska kejsarinnans strävan att tillvälla sig övermakten i Norden, och han sökte pigga upp stämningen med antydningar om att hon genom frestande anbud försökte locka Sverige över på sin sida. Nu erbjöd sig Gustav att vid behov komma till Frankrikes hjälp med en ansenlig flotta, om Ludvig XVI å sin sida ville förbinda sig att kraftigt bistå Sverige i krig samt ge det en hjälp av 20 millioner franes på en gång för att stärka sitt försvar.

20 millioner franes! Det var ingen småsumma för en regering, som själv hade stora finansiella svårigheter att dras med. Men Gustav höll i sig. Till slut kom Ludvig överens med sina rådgivare, att såframt konungen av Sverige ej läte sig avskräckas, kunde man ej alldeles avslå hans begäran om nya subsidier, ty annars riskerade man en brytning med honom. Och Gustav lät sig icke avskräckas. Vid en ny konferens

utvecklade den franske finansministern ytterligare de skäl, som hindrade Frankrike att göra konungen till viljes, men slutade med att förklara, att det kanske vore möjligt att gå Hans Maj:ts önskan till mötes, ifall han nöjde sig med t. ex. 6 millioner att erläggas inom fem år.

Nära tre fjärdedelar alltså avprutade! Gustav anlade en min av djupt sårad stolthet. Men i själva verket hade han redan förut på egen hand gjort av med en ansenlig procent av sina illusioner och var inte omöjlig att pruta med. När det kom till kritan, tog han fasta på det gjorda anbudet och förklarade, att han var tacksam för detta bevis på franske konungens vänskap.

* * *

Om det politiska resultatet av Gustavs italienska och franska resa gäller detsamma som om hans ryska färd sommaren förut: i grund och botten voro bägge dessa diplomatiska rekognosceringsturer misslyckade. Visserligen hade de nya subsidierna sitt reella värde, men å andra sidan hade Gustav måst konstatera, att lika litet som ryska kejsarinnan velat vara med om att släppa honom på Danmark, lika litet kunde han i Frankrikes dåvarande regering påräkna någon hjälp för de erövringar från sin granne i väster, varom han drömde. Den franska regeringen hade alltför många och alltför svåra inre problem att lösa för att vilja dragas in i andra furstars äventyrspolitik. Ludvig XVI hugnade Gustav med att uttala den förhoppningen, att det svenska försvarsväsendets styrka skulle vara ägnat att betrygga freden i Norden, och att Sveriges konung skulle undvika varje åtgärd, som kunde ge anledning eller förevändning till oro för vem det vara månde! Och den franske utrikesministern yttrade sin fägnad över att konung Gustav nu skulle få ostörd njuta den glädjen att utslutande få sysselsätta sig med sitt folks lycka. »Detta slag av ära, som är efter Eders Maj:ts sinne, är vida att föredraga framför den bedrägliga glans, som omgiver erövringslystna furstar.»

Men ej ens en så påtaglig verklighet förmådde lägga hämsko på Gustavs ärelystnad och fantasirika storhetsplaner. Vid minsta utsikt till att krigslågan i Europa åter skulle tändas

gladde han sig och ville vara med. På hösten 1784 såg det krigiskt ut mellan Holland och tyske kejsaren, som var Katarinas bundsförvant. Tvärt var svenske konungen inbegripen i underhandlingar om att hjälpa holländarne och drev på dem efter bästa förmåga. Men till Gustavs stora misräkning uppträdde Frankrike som medlare, och såväl Ludvig XVI som hans utrikesminister varnade svenske konungen för att lita för mycket på de sluga holländska affärsmännen. Det retade Gustav, och med sorg fann han den franska regeringen »för varje dag mera svag och egoistisk». Emellertid försökte han på allt sätt pigga upp den. Bland annat skrev han ett brev till konung Ludvig, vari han beklagade sig över sina grannars hotfulla planer, vilka aldrig lämnade honom i ro. Nu sökte de också tvinga honom in i en trippelallians med Ryssland och Danmark. Han skulle dock aldrig finna sig däri. Blev han angripen, skulle han ej inskränka sig till defensiven utan uppsöka själva källan till det onda. Och han antydde, att Petersburg vore i dens våld, som behärskade havet. Slutet på visan var naturligtvis, att det fattiga Sverige behövde pengar, och det vore därför, som Hans Maj:t lyssnat till Hollands anbud om subsidieförbund. — Kort därefter instruerade Gustav sin minister i Paris, Stael, att för franska regeringen framhålla fördelen av att Sverige bleve förstärkt med Norge. Om så skedde, skulle Sverige kunna utsända en flotta, som i förening med den franska skulle imponera t. o. m. på England.

Det visade sig snart, att franska regeringen bättre än den svenska kände till det europeiska läget och holländarnes verkliga planer. Tvisten mellan dem och kejsaren bilades nämligen på fredlig väg på hösten 1785, och Gustav III stod där med ännu en avkylande erfarenhet av livet.

Men då hade han redan varit ute på annat håll och gripit efter en möjlighet att få vara med i storpolitiken. Det hade inte behövts mer, än att Fredrik II i Preussen i ett brev till sitt sändebud i Petersburg yttrade sig fördelaktigt om Gustav och Sveriges dåvarande styrka. Så här hade hans ord fallit: »Kejsarinnan gör orätt i att ringakta konungen av Sverige; om han och jag ville, skulle vi kunna göra livet rätt surt för henne.» Detta hade mottagaren av brevet berättat för svenska sändebudet i Petersburg, som i sin tur glatt sin konung därmed. I svenska regeringens nästa skrivelse till sin minister i Peters-

burg hade Gustav egenhändigt tillagt, att konungen av Sverige skulle vara ännu starkare, om han finge handla i gemenskap med en så stor och mäktig furste som hans morbror för att återställa den störda jämvikten i Norden. De skulle tillsammans kunna skapa ett nytt politiskt system på solidare grundval, än de europeiska kabinetten på länge ägt. Ty somliga av dem hade förts in på avvägar genom furstarnes gränslösa ärelystnad, andra genom ministrarnes vankelmod. — Och det skulle han säga! Dessa sanningens och visdomens ord voro avsedda att frambäras till preussiska sändebudet i Petersburg. Men när de befordrats vidare till konung Fredrik, svarade han så avkylande, att det var nog t. o. m. för Gustav III. I hans förtroliga brev till Creutz lät det nu helt annorlunda: i Berlin vore ingenting att vinna, så länge hans morbror levde. Man finge ställa sitt eventuella framtidshopp på Fredriks efterträdare. Misstroendet emellan Gustav III och Fredrik den store var alltför djupt rotat.

*

Resultatet av Gustavs äventyrspolitik hade blivit, att Sverige stod lika isolerat som vid hans tronbestigning, och att hans göranden och låtanden ännu mera misstänksamt än någonsin bevakades av grannarne. På samma gång hade krigsrüstningarna i förening med missväxten förstört rikets drätsel. Ej ens de franska subsidierna förslogo att fylla bristerna, utan stora utländska lån måste upptagas, fastän Liljencreants påvisade, att man knappt förmådde betala räntorna på den skuld, som riket redan ådragit sig.

Litteratur: C. T. Odhner, Gustaf III och Katarina II åren 1783—1784 (Nordisk tidskrift för år 1879).

Den svåra hungersnöden 1783—1784.

MEDAN konungen roade sig i främmande land och där förberedde en ny krigspolitik, var livet för stora skror av hans undersåtar en ojämn kamp med döden. Den ovanligt långa och stränga vintern 1783—84 förvärrade hungersnöden ytterligare. Ända till slutet av mars låg det

sådana snömassor på vägarna, att det var nästan omöjligt att komma fram med häst och åkdon. Havet var isbelagt till långt fram i maj, och insjöarna ända in i juni. Allt detta hämmade den spannmålsutdelning, som regeringen satt i gång, och ingen säd kunde komma in från utlandet. Mångenstädes sökte människorna uppehålla livet med bröd av bark och halm, ben och agnar. Folk måste tillgripa halmtaken på sina stugor som föda åt sig och sina kreatur. Men när de voro slut, hade de arma djuren ingenting att äta, och förgäves spejade man efter ett grönt strå på marken. En samtida beskriver tillståndet sålunda: »Hela landsorter blevo alldeles utmärglade. Hela hopar av människohamnar funnos känslolösa för allt annat än vad som kunde tjäna till föda. Huru många nödgades icke att med onaturlig spis uppehålla sina usla liv! Huru stort var icke det antal, som måste utgjuta tårar och suckar i sina taklösa kojor, där ända till den halvruttnade halmen åtgått till delning emellan dem och kreaturen, vilka lika med deras ägare icke förmådde bära sina egna kroppar!»

I gripande verser har Bengt Lidner i sin dikt »Året 1783» skildrat de arma människornas lidanden:

»Se, hur i hungerns fjät den bleka döden bävar!
 Se, i en svartnad grop, hur ögat sjunket står!
 Se, på den svultna kind en långsamt pressad tår!
 Vart för min känsla mig? Aekl jag en koja hinner
 och strax ett utsträckt lik vid fallna porten finner.
 Förtvivlans suckar blott, ej tårar gjutas här:
 den ännu gråta kan ej rätt olycklig är.
 Håll, ömkansvärda mor... Naturen sig förskräcker,
 då barnet i ditt sköt de matta armar sträcker.
 Bröd!... vilket fasligt ljud! aekl kväv ditt modersbröst!
 Bröd!... Gud! med denna blick! Bröd... Gud! med denna röst!
 Nej! nej! hon blott en suck, som allt åt Skaparn säger,
 ett famntag för sitt barn, för sig en avgrund äger.»

Det var den långvarigaste missväxt, som vårt folk genomgått under den tid tabellverkets statistik inregistrerat dödligheten, äktenskapsfrekvensen och nativiteten. Jämför man siffrorna för år 1784 med motsvarande för år 1775 — ett av de fördelaktigaste åren under Gustav III:s regering — finner man, att siffran för dödsfall år 1784 i förhållande till folk-mängden ökades med $\frac{1}{5}$, medan antalet ingångna äktenskap

gick tillbaka med ¹/₄ och antalet födda med ¹/₆. Men hur sorgligt tillståndet än var, så blev det dock ej så bedröfligt som under nödåren 1771—73, ty regeringen hade dock denna gång vida större förmåga att bringa hjälp.

Collegium medicum utfärdade i juni 1784 en varning mot »det så kallade nödbrödet, vilket tillagas av för hälsan skadelige ämnen, såsom bark, mäsk, agnar, ollon, ben, stötte eller brände, ljung- och linfrösknopp, sönderskuren halm, sågspån med flere dylike och lägger grunden till dödliga och obotliga sjukdomar, varå 1773 års rödsot och rötfebrar ännu äro ett talande bevis». I stället tillråddes andra utvägar att uppehålla livet med »en både sund och smakelig föda». Isynnerhet borde folk äta hästkött, och för övrigt kunde »alle inom riket varande så väl hemtamda som vilda fyrfotade djur av större och mindre arter» mycket väl ätas. »De djur, som hava en frän och vidrig smak, kunna dels i vatten först tvättas och däri mer eller mindre tid läggas, dels uti ättika förvaras, varigenom både mörhet och smaklighet tillika vinnes. Detsamma gäller om alla slags fåglar, både de, som vanligen ätas, och de, som av fördomar eller okunnighet ratas, intet enda inom riket varande slag undantaget. Av fiskar finnes icke heller något slag, som icke med god nytta kan förtäras.» Ytterligare rekommenderas rötter av mjölkdistel och kardborre, kvickrot samt renlav och islandsmossa, »vilka dels strax torkas, stötas eller malas till mjöl eller ock tvättas och sedan kokas med mjölk eller vatten». Till sist uppmanar collegium »välsinnade medborgare i allmänhet och prästerskapet isynnerhet att understödja desse collegii välmentade råd hos de enfaldiga, helst vad nyttjandet av allehanda djur och fåglar angår, emedan inrotade fördomar, okunnighet och skadeliga vanor bäst utrotas genom ansedde mäns efterdöme och förmaningar».

En välsignad sak visade sig nu potatisen vara i de trakter, där denna mera allmänt odlades. Erfarenheterna därifrån satte också för framtiden fart i potatisodlingen över nästan hela riket. Så mycket starkare framstod under dessa förhållanden det fördärvliga i att en stor del av den allra fetaste åkerjorden numera användes till tobaksodling. På hösten 1785 avlät collegium medicum till Kungl. Maj:t en skrivelse, vari framhölls nödvändigheten av att inskränka

på tobaksplanteringarna och i stället »leda allmogens planteringslusta på nyttigare och födande ämnen». Helst borde tobaksodlingen överlämnas åt städerna, »som hava mera ämnen för dylika planteringar». Därmed skulle även andra fördelar följa: dels bleve tobaken allmänt beredd vid riktiga fabriker och alltså »för hälsan mindre skadelig, än då den utan all förmildring rå och omogen nyttjades»; dels skulle det överhandtagande missbruket av den skadliga varan bland allmogen minska, då den för reda penningar måste från städerna hämtas». Särskilt kunde man i sådant fall hoppas på att oskicket att bruka tobak skulle upphöra bland »ungdomen, rikets frangena hopp, vilken ifrån späda åren av ett slags efterapningslusta eller inbillning att härigenom likna de äldre sluteligen därför får en sådan smak, att tobak icke kan uthäras».

* * *

I slutet av juli 1784 steg Gustav i Warnemünde ombord på den jakt, som skulle föra honom hem till Sverige igen. Dessförinnan hade han fått ett brev från Creutz, vari kanslipresidenten bad honom att landstiga i Skåne och sedan fara landvägen till Stockholm. »Om Eders Maj:t», skrev Creutz, »då Han satte foten på svensk botten, reste litet långsamt och talade vid folket med den ljuvliga vänlighet, som endast finnes i Eders Maj:ts ögon, samt delte ut något penningar åt dem, som mest lidit av hunger, så skulle det trösta hela landet och göra en obegriplig verkan.» För detta ändamål skickades pengar konungen till mötes i Ystad. Men Gustav föredrog att fortsätta resan sjöledes. Den 2 augusti anlände han till Stockholm.

Gustavs tankar kretsade nu bara omkring den europeiska storpolitiken, där han med all makt ville spela en roll, samt kring konst och litteratur, för vilka hans håg genom resan blivit starkare än någonsin. Visserligen var ej brödfrågan längre det enda nödvändiga för landsfaderns omsorger, ty största delen av landet var detta år välsignad med en ymnig gröda. Det var en stor lycka. »Få vi en missväxt till», hade konungen skrivit till Creutz, »äro vi förlorade. Då få vi göra som de gamla göterna, som utvandrade och

erövrade andra länder för att kunna leva.» Men en så svår kraftförlust, som den nödåren vållat, krävde i alla fall tid och omsorger för att övervinnas. En försiktig fredspolitik, förenad med sparsamhet och omtänksam hushållning, det var vad vårt land framför allt behövde.

Men folkets tankar voro icke konungens. Hans intressen hade dragits ifrån landets angelägnaste behov. »Därför», säger Odhner, »hade folkets sinnen ännu mera än förut blivit vända från konungen, som i prövningens stund utan nödtvång övergivit sina undersåtar. Den klyfta, som redan förut uppstått emellan konung och folk, hade genom den italienska resan blivit vidgad.»

En riksdag i missnöjets tecken och vad den drog med sig.

VI HA SETT, hur de storpolitiska bragder och äventyr, som lekt Gustav i hågen, visat sig vara gyckelbilder av hans ärelystnad och livliga fantasi. Ville han se verkligheten in i ögonen, så anvisade den för honom en helt annan väg att göra sitt folk lyckligt och återvinna dess kärlek. Men den vägen hade Gustav ingen lust att gå. Regelbundet, plikt-troget arbete låg icke för hans oroliga konstnärstemperament, som längtade efter sensationer och dramatiska scener på livets stora skådebana. Siffror och räkenskaper och allt det där, som hör till livets torra men nödvändiga prosa, avskydde han innerligt. Det var endast ifall siffrorna kunde tjäna såsom medel för storpolitiska planer, som han för tillfället kunde intressera sig för dem. Och storpolitiken lekte honom alltjämt i hågen. Det var, som om inga motgångar skulle kunna slå ned hans lust därtill.

Men eftersom det gynnsamma tillfället att kasta sig in i den farliga leken lät vänta på sig, borde han väl ändå göra något under tiden för att dämpa missnöjet i landet, och det skulle lättast kunna ske på en riksdag. Ansikte mot ansikte med representanterna för sitt folk borde han genom sin beprövade tjuvningsförmåga kunna återerövra sin forna

plats i folkets hjärtan, isynnerhet om han gjorde en del kloka eftergifter för riksdagens önskningsar. I första rummet kunde han ju tillmötesgå den allmänna opinionen i fråga om pastoratshandeln och schackrandet med ämbeten över huvud taget. För det priset skulle han nog sedan få svenska folket med sig på sin aggressiva politik — ty det var ändå det egentliga målet. Alltjämt riktade sig Gustavs krigsplaner mot Danmark. Han hoppades på att kunna begagna sig av det missnöje, som rådde i Norge; och väl underrättade personer uppge, att han och Toll umgingos med planer på att konungen under pågående riksdag skulle mottaga en deputation av norska bönder i Stockholm och rycka med sig ständerna till det länge påtänkta anfallet mot Danmark.

Det var Toll, som rådde Gustav att sammankalla ständerna för att återknyta de lossnande banden mellan konung och undersåtar. Han gav nog rådet med den bitanken, att om konungen offrade Schröderheim, Armfelt och andra, som gjort sig illa beryktade för sin skuld till de överklagade missbruket, så skulle Toll själv sedan stå där utan medtävlare om konungens gunst.

Gustav synes dock ha rätt länge tvekat, om han ändå borde sammankalla ständerna. Det var ju i alla fall ett språng in i det okända. Det kunde vara farligt att ge oppositionen tillfälle att samlas och organisera sig. Men han lugnade sig till sist med den tanken, att missnöjet i landet nog ej var värre, än att han skulle kunna besegra det.

I början av april 1786 utfärdades riksdagskallelsen. Den kom som en fullständig överraskning. Allmänhetens uppmärksamhet var så tagen i anspråk av den nya operan Gustav Vasa, av de nyinrättade akademierna m. m., att ingen hade en tanke på riksdag. I kallelsebrevet tog konungen den nyligen genomgångna missväxten såsom förevändning för ständermötet. Man behövde — hette det — i tid vidtaga åtgärder för att möta en ny sådan hemsökelse, om den skulle komma; och det var till rådplägning därom, som han kallat ständerna.

Så skrev Gustav för att lugna sinnena. Men verkan av hans ord blev en helt annan. Kunde väl någon tro, att konungen tagit ett så viktigt steg bara för att hålla överläggningar om inrättande av spannmålsmagasin? Ånej, det låg allt något

annat under! Och så började rykten gå om farliga planer, som dolde sig bakom de menlösa ordalagen. Misstroendet mot konungen var väckt på förhand. Men man skulle minsann inte låta överrumpla sig. »Hela nationen», säger Karl Gustav Nordin, »beredde sig till riksmötet såsom till ett fälttåg.» I regeln valdes till riksdagsmän personer, som voro kända för självständighet eller missnöje med styrelsens gång.

De praktiska realpolitikerna i riksförsamlingen läto ej imponera på sig av det vältalighetsprov, varmed konungen hälsade dem på rikssalen den 8 maj: »Det är ej för att äska nya gårdar, det är ej för att kräva nya pålagor, jag kallat eder — jag är nöjd med dem I mig given —; men det är för att överlägga med eder om edert eget väl, det är för att utse mått att frälsa eder från hunger och nöd, då riket med svåra år betungas, det är för ett sådant ändamål jag eder sammankallat.»

Lika vacker var Hans Maj:ts redogörelse för vad sig i riket tilldragit sedan ständernas senaste möte. Nu liksom anno 1778 hade konungen anförtrött åt Schröderheims skickliga penna att avfatta detta aktstycke. Det var ett mästerverk i konsten att grant utmåla även de obetydligaste regeringsåtgärder, att ge intresse åt de torraste kammarärenden, att i den vackraste dager framställa omtvistade ämnen, att med tystnad förbigå ömtåliga saker, sådana som kronbränningen, tryckfrihetens inskränkning och finansernas tillstånd. Schröderheims »artiga dikt» var sådan, att åhörarne ej kunde annat än häpna titta på varandra.

Vad konungen hade att vänta av riksdagen visade sig genast, då det gällde valen till de bägge politiska utskott, som förekommo vid riksdagen, nämligen bankoutskottet och statsutskottet. På riddarhuset segrade oppositionen mot konungen med en förkrossande majoritet och i prästeståndet med stor övervikt. Endast från borgarståndet kommo representanter för hovpartiet med. Regeringen hade alltså emot sig en fruktansvärd opposition, som därtill var välorganiserad, tack vare skicklig ledning från riddarhuset under en så erfaren hövding som Fersen.

I protokollsekreteraren Johan von Engeströms dagbok får man en god inblick i oppositionens arbetssätt. Engeström hörde själv till detta parti, patrioterna, såsom de kallade

sig. Den opposition, som kom från honom och hans meningsfränder, var förvisso välbehörlig såsom ett värn för den fria författningen och en kamp för att utveckla den i konstitutionell riktning. Deras syfte var att göra slut på det kungliga godtycket och de oansvariga gunstlingarnes inflytande, på den lättsinniga krigspolitiken och vanstyrelsen i övrigt. Men det fanns naturligtvis också bland oppositionen många, som ingalunda besjälades av några ideella motiv utan voro ledda av egoistiska intressen och personligt hat till konungen. Bland dem var Pechlin den främste. Till honom sällade sig andra partiveteraner från frihetstidens dagar, vilka av olika skäl, egoistiska eller ideella eller bäggedera, ville återinföra frihetstidens statsskick.

På riddarhuset var konungens parti alldeles underlägset. Hans hovmän och gunstlingar voro där utan inflytande. Toll, som skulle vara hovpartiets ledare, var illa omtyckt av sina ståndsbröder och mottogs, första gången han uppträdde, med ett ogillande sorl. I prästeståndet hade konungens sak däremot talangfulla förfäktare bland det högre prästerskapet, och även inom borgerskapet räknade han flere anhängare. Bondeståndet hade Toll hoppats på att kunna leda genom sina båda verktyg, talmannen och sekreteraren. Den förre, Nils Svensson från Skåne, var en skyddsling till Toll och enligt motpartiets mening »en utmärkt spitzbov». Men inte ens det hjälpte. Oppositionen fann villiga öron även bland bönderna, tack vare brännvinet och nödåren.

Det första yrkande, som oppositionen gick i elden med, föranleddes av en betänklig oklarhet i en grundlagsfråga. Denna gällde, hur det skulle gå, när stånden på riksdagen stannade i olika beslut. Man hade visserligen, som det hette, gått tillbaka till Gustav II Adolfs statsskick. Men 1617 års riksdagsförordning gav, som bekant, konungen rätt att i sådant fall välja det stånds mening, »som bäst var». En dylik maktbefogenhet var naturligtvis oförenlig med den gustavianska tidens uppfattning av statsskicket. Ständernas yrkande gick ut på att tre stånds beslut skulle uttryckligen erkännas såsom riksdagens utom i bevillningsfrågor, där varje stånd beslöt för sig, och i privilegiefrågor, vilka fordrade alla fyra ståndens samtycke. Ifall däremot två stånd stannade mot två, skulle frågan anses förfallen.

Det behövdes inte mer, än att lantmarskalken hörde sig för om konungens mening i denna grundlagsfråga, för att Gustav genast skulle instämma med riksdagens majoritet och glädja sina ständer med den skriftliga förklaringen: »Detta är alldeles min tanke.» Därmed var en stor konstitutionell seger vunnen, och ständerna framförde genom en deputation sin tacksamhet till konungen. — Men det skulle strax visa sig, att Haus Maj:t hade sina särskilda syften med denna medgörlighet.

Medan riksdagen ännu hade konungens lagförklaring i friskt och tacksamt minne, fann Gustav tillfället lämpligt att rycka fram med en fråga, för vars lösning han behövde all den tacksamhet, han kunde räkna på. Den rörde den s. k. passevolansen och betraktades av både konungen och oppositionen såsom riksdagens huvudfråga. Redan före riksdagen hade Toll lyckats förmå rust- och rotehållare vid en del regementen till förbindelser att varje år, som regementsmöte ägde rum, erlägga en viss kontant avgift, s. k. mötespassevolans, till kronan, mot att de hädanefter sluppe bekosta soldatens och vid kavalleriet även hästens förplägning på marscher och vid möten samt soldatens skjutsning till och från mötena. Därigenom skulle man vinna fördelen av likformig utrustning och underhåll för armén samt möjlighet till en snabbare mobilisering.

Det hade dock behövts mycket både lockande och trug av Toll själv, av landshövdingar, överstar och ståndspersoner för att få bönderna att gå med på saken, och ändå hade det inte lyckats vid mer än några få regementen. Reformen hade stött på så starkt motstånd, att den tydligen ej kunde genomföras inom armén i dess helhet utan riksdagens hjälp. Men det bådade icke gott för sakens framgång, att skåningarne på riksdagen klagade över att passevolansen blivit dem av Toll påtrugad även med olagliga medel. Oppositionen var också fast besluten att här bjuda konungen spetsen. Man var rädd för att i en sådan konungs hand göra armén rörligare. Så mycket lättare skulle den då kunna missbrukas för hans krigiska hugskott. Och så tacksam var man ändå inte över den lagförklaring, han nyligen bifallit, att man i förtjusningen däröver ämnade gå ifrån sin föresats att tillfoga honom ett nederlag och låta honom känna oppositionens makt.

Gustav och hans vänner, isynnerhet Toll, arbetade emellertid av alla krafter på att genomdriva passevolansen. Inom prästeståndet lyckades man också genom bevekliga böner och löften om kyrkliga reformer bringa oppositionsmännen därhän, att de lovade att åtminstone ej motarbeta passevolansen. Även bönderna bearbetades starkt på klubbar, som på konungens bekostnad voro inrättade för deras räkning. Stämningen i bondeståndet blev mycket orolig, och där utspelades scener, som påminde om de bullersamma riksdagarna för 30 och 40 år sedan. En gång berättar protokollet, hurusom »nästan alla i stället för att sitta stilla på bänkarna stormade fram på golvet och ropade över varandra». Talmannen beklagade sig över dylika oordningar, men det hjälpte icke. En del bönder synas ha antastat både honom och sekreteraren. Förgäves sökte talmannen anslå en myndig ton, och lika maktlösa voro sekreterarens tårar och bevekliga ord.

Den mäktigaste mannen inom oppositionen tog sig Gustav själv för att bearbeta. En afton, då konungen råkade Fersen på operan, kallade han honom in i sitt kabinett och tilltalade honom med »en eldad och vred uppsyn». Berättelsen härrör från Fersen själv. I huvudsak är den väl pålitlig, men värdefullt hade varit, om även konungen efterlämnat några anteckningar, så att man kunnat kontrollera den enes detaljuppgifter med den andres. Hos Fersen förefinns nämligen en viss benägenhet att ställa sig själv i bengalisk belysning till förfång för sanningsenligheten.

Men vi återknyta samtalets tråd: Gustav uttalade inför Fersen sitt missnöje med »hans djärva och otacksamma uppförande», i det han satte sig emot konungens åtgärder till rikets bästa. Han bad den gamle partihövdingen icke glömma, att Hans Maj:t 1772 kunnat taga hans huvud till hämnd för att Fersen 1756 fällt dödsdomar över konungens vänner. Nu fordrade konungen, att Fersen på riddarhuset skulle understödja passevolansen. I annat fall skulle greven och hans familj från Hans Maj:ts sida få röna »ett outsläckligt hat och onåd».

Men Axel von Fersen hade varit med om för mycket här i världen för att av kungligt maktspråk låta sig drivas från sin övertygelse. Han bad å sin sida konungen ej glömma,

vad Hans Maj:t var honom skyldig såsom riksdagsman och medborgare. Hade det varit en annan, sade han, som överfallit honom med sådana tillvitelser, så visste han väl, hur han skulle ha svarat. Nu måste han såsom undersåte nöja sig med att säga, att han icke ansåg sig ha konungens nåd att tacka för synnerligen mycket, i varje fall icke för sitt huvud. »Jag bär», sade han, »mitt huvud med ära. Utan dom kan det mig efter Sveriges lag ej frångas, och våld fruktar jag ej.» Vad nu passevolansen beträffade, så ansåge han den skadlig för riket och kunde omöjligen tala för en sådan sak.

Ännu en gång försökte konungen att skrämma Fersen. »I måtten veta», sade han, »att om jag med mildhet fört min spira intill denna tid, så har jag ock en järnspira, och jag äger kanoner, bajonetter och svärd att styra en uppstudsigt flock och deras anförare.» Men Fersen tog saken lugnt och svarade, att han för sin egen del icke fruktade några vapen. »Men», tillade han, »finner Eders Maj:t för sig och riket nyttigt att våldföra ständer, så är det bäst att gripa till denna utväg ju förr dess hellre. Förstör den skugga av frihet, Eders Maj:t lämnade nationen 1772; tag despotismen och gör därmed slut på alla illusioner om nationens frihet!»

Konungen gick några gånger av och an över golvet och slog därefter in på en annan taktik. »Vi ha», sade han, »överilat oss bägge två. Vi böra ej fortsätta i denna ton. Jag begär Eder röst vid detta tillfälle såsom ett bevis på vänskap och beredvillighet, som jag evigt skall tacka Eder för, och jag lovar att ej begära någotm er av Eder under hela denna riksdag.» Härpå svarade Fersen bland annat: »Det värde, Eders Maj:t sätter på min röst vid detta tillfälle, är ett dolkstyng uti mitt hjärta. Om jag ej hade annat att följa än ledningen av mina böjelser, skulle jag ej tveka att giva vika för Eders Maj:ts önsknings; men huru återkalla allt det, som jag talat och skrivit över denna fråga sedan så många år tillbaka? Skulle Eders Maj:t väl vilja i mitt ställe göra, vad Eders Maj:t nu föreslår mig, Eders Maj:t, som har en så fin takt rörande alla hederssaker? Jag bönfaller hos Eders Maj:t underdånigst att ej sätta sin nåd för mig på detta prov.» I grund och botten kunde konungen ej annat än ge Fersen rätt, och med ett erkännande därav skall samtalet ha slutat.

Inom adeln var uppenbarligen ingen framgång att vinna för den kungliga propositionen. Där blev den också nedgjord »med horribla salvor», såsom ett ögonvittne uttrycker sig. Däremot segrade den i präste- och borgarståndet. Dess slutliga öde hängde alltså på bondeståndets beslut. Konungen hade ålagt ståndets sekreterare att varken spara pengar eller goda ord för att övertala bönderna, och både talman och sekreterare manade ståndet på det bevekligaste att icke motsätta sig konungens önskan. Men inga påtryckningar hjälpte. Bönderna instämde i adelns beslut.

Passevolansfrågans utgång var den stora vändpunkten i denna riksdag. Den var det första synliga tecknet efter statsvälvingen till att konung Gustav förlorat ständernas förtroende. De hade givit honom ett formligt misstroendevotum. Det skulle snart komma fler av den sorten.

De kommo, allt efter som de kungliga propositionerna förelades ståndens plena till avgörande. Allesammans blev de avslagna med undantag för konungens förslag att inrätta spannmålsmagasin i alla rikets provinser. Syftet var i främsta rummet att förekomma hungersnöd. Men även ett så nyttigt förslag mötte motstånd och antogs endast i betydligt reducerad omfattning. Ständerna kände nog på sig, att konungen icke menade så alldeles helt med sina omsorger att möta nöden, utan att därbakom lågo även krigiska syften.

Även när det gällde beskattningen, begagnade oppositionen tillfället att låta konungen känna sin makt. Inom alla stånden bestämdes, att bevillningen skulle utgå ej såsom förut intill nästa riksdag, vars sammankallande berodde av konungen, utan för en begränsad tid av fyra år. Och för att ytterligare hävda sin rätt att sig själva beskatta minskade ständerna bevillningen med en procent. Under överläggningarna om denna sak hördes mycket och häftigt klander över konungens fortsatta hemlighetsmakeri med finansväsendet. Denna gång var statsbristen dold under en post, som lydde: »Kungl. Maj:t vill i nåder låta leverera till räntekammaren 718,000 rdr.» Ingen fick veta något om hur pass stor skuldsumman verkligen var. Engeström betonade, att enligt regeringsformen ägde konungen icke rätt att utan ständernas samtycke ådraga riket skuld, ty kunde detta ske, så vore ständernas beskattningsrätt endast ett bländverk. Och en

annan oppositionsman, den för sin förtjänstfulla verksamhet som jordbrukare bekante Rutger Maclean, uttalade samma tanke i ironisk form. Han tog för givet, »att under Kungl. Maj:ts kloka styrelse, igenom Dess nådiga omvårdnad om grundlagens helgd och faderliga ömhet för sina trogna undersåtar de icke äro besvärade med någon gäld, vilken icke blivit dem veterligen gjord och de sig själva åtagit».

Men oppositionen nöjde sig icke med de anmärkningar, som konungens propositioner kunde ge anledning till. Ständerna hade kommit till riksdagen laddade med skarpa klagomål över en mängd missförhållanden, och dem framburo de olika riksdagsmännen i form av »besvär» och petitioner. Först vände man sig mot de ingrepp, som konungen gjort i tryckfriheten; och i ett par besvärsskrifter blevo de stackars boktryckarne illa åtgångna, fast de utan sin egen förskyllan gjorts till censorer över litteraturen. »Att upplysa och upplysas beror på deras behag; de tända och släcka ljus efter godtycke», hette det om dem. Slutet blev, att ständerna avläto en gemensam besvärsskrivelse till Kungl. Maj:t, vari de i hovsam form men i sak skarpt kritiserade konungens politik i tryckfrihetsfrågan och anhöllo, att 1774 års tryckfrihetsförordning måtte återställas i sitt ursprungliga skick.

Att även konungens riksfördärvliga brännvinspolitik skulle komma på tapeten var en given sak. Isynnerhet hörde man i prästeståndet kronobränneriernas skadliga verkningar utmålas i de starkaste färger, och hela ståndet anslöt sig till de uttalanden, som gjordes av en dess ledamot i en skrivelse med den betecknande rubriken »Oförgripeliga tankar om krogar, skådespel, menaderier och premier för hemligt angivne brännvinsbrott såsom hinderliga för religionens utövning».

I bondeståndet yrkades på att husbehovsbränningen måtte frigivas mot en bevillning, och de andra stånden instämde. Konungen svarade, att han ville giva riksens ständer ett nytt vedermåle av sitt tillmötesgående, och erbjöd sig att nedlägga kronobrännerierna samt frigiva den gamla husbehovsbränningen mot en ständig skatt av 300,000 rdr årligen, vilken summa dock under de år, då bränning var förbjuden, skulle minskas med hälften. »Det är», förklarade konungen,

»ej första gången, jag föregår riksens ständer med foglighet. Jag väntar, att de följa detta mitt faderliga exempel.» Han lät dem också veta, att han äskade ett direkt ja eller nej och icke komme att mottaga något annat svar. »Jag väntar om fyra dagar svar» — med dessa ord slutade den kungliga skrivelsen.

Den något fräna tonen i detta aktstycke hade icke den verkan, som Gustav väntat sig. Ständerna tyckte, att Hans Maj:t behandlade dem väl mycket som skolpojkar. I en olycklig stund kom också ut ett håfullt yttrande av Armfelt om riksdagsmännen. Då Markov något spefullt anmärkte, att de började bli svårhanterliga, skulle kungagunstligen ha yttrat: »Det gör ingenting — våren nalkas, och kungen skickar dem bort på bete.» Den just ej vidare spirituella »kvickheten» gengäldades av den adliga oppositionen med de mest oförsynta och kränkande yttranden om konungen. Han höll nu ett övningsläger på Ladugårdsgärdet. Men var det hans mening att med vapenmakt imponera på ständerna, så lät man nu vem som ville höra på veta, att man trotsade och föraktade honom.

Och även på böndernas »tobaksklubbar», såsom Fersen kallar dem, talades starka ord mot konungen. Hans åtgärd att beröva dem rätten att bränna sin spanninål vore ett tyranni utan like. De borde förfara med honom så, som de i operan Gustav Vasa sett att allmogen gjorde med den tyrannen Kristian — konungen hade nämligen inbjudit bönderna att se detta skådespel.

När konungens anbud förekom till avgörande på riddarhuset, uppstod den entusiastiske värnaren av ständernas rättigheter De Frietzcky, stor bruksägare från Värmland och förut en av Mössornas bästa krafter. Han höll ett ryktbart diktamen, som gjorde honom till dagens hjälte, ja till riksdagens mest uppburne man. Det var frågan om den föreslagna brännvinsbevillingens laglighet, som han tog upp till skärskådande. Den synpunkten hade ingen annan vågat sig på. Klart och övertygande bevisade han, att konungen ingen rätt hade att driva brännvinsbränning som en kronans affär. »Det har», sade han, »i alla tider varit svenska folkets urgamla rättighet att själv förädla de produkter, det med flit och möda utur egen jord framalstrar.» Från den rätten

hade folk väl stundom för tillfället avstått, när statens väl så krävde, men nationen hade aldrig skänkt bort den till kronan. Anno 1772 hade ständerna överlämnat åt Kungl. Maj:t att förbjuda brännvinsbränning men icke att inrätta kronobrännerier. Det var alltså folket självt och icke kronan, som ägde rätten att bränna brännvin; och konungen hade begått en olaglighet, då han frantog sina undersåtar den rätten. Följaktligen kunde det icke komma i fråga, att detta folk skulle betala något för att återfå sin rätt. Det av konungen begärda beloppet borde därför ej beviljas under annan form än som en vanlig bevillning till statsverkets hjälp. Det borde alltså icke ges för all framtid utan endast för vissa år.

Strax efter Frietzekys tal framställde lantmarskalken proposition på bifall till Kungl. Maj:ts förslag. Svaret blev ett nästan enhälligt nej.

Frietzekys diktamen verkade »som en larmtrumma», särskilt på bondeståndet. Det trycktes i flere upplagor och lästes begärligt på bondeklubbarna. Bönderna ville nog i allmänhet ha brännvinsbränningen frigiven lika gärna, som de ville leva; men när de skulle rösta om konungens förslag, hörde man genljud av Frietzekys tal från alla hörn av salen. Deras beslut blev dock icke rent avslag på konungens proposition utan ett anbud om en bevillning på åtta år, i enlighet med vad prästerna förut uttalat sig för. Böndernas innersta hopp var, att konungen skulle ge med sig och godtaga de bägge ståndens anbud. Men för sin värdighets skull kunde han omöjligen ändra på det krav, han med sådan bestämdhet framställt; och så fick frågan förfalla. Det var en ny motgång för konungen — men en ändå bittrare missräkning för bönderna.

På midsommaraftonen avslutades den märkliga riksdagen, efter endast sju veckors samvaro. Konungens avskedsord voro till sin innebörd ett strafftal. Han talade om »farhågor, ogrundade till deras natur, oförtjänte för den som givit Sveriges folk friheten», farhågor som hotat störa den endräkt, konungen nu »i fjorton år med så mycken möda, så stor försakelse av allt eget missnöje sökt bibehålla». Men han sade sig anse dem endast »som moln, vilka uppkomma efter ett

långt lugn men endast ett ståndaktigt tålmod kan skingra; ty sanningens kraft verkar i längden och upplyser sluteligen, då man mest sökt att fördunkla den». Som exempel härpå erinrade han om det misstroende, som »Gustav Eriksson, fäderneslandets förlössare», mer än en gång under sin ärorika egering fick röna från sitt folk. Han vädjade till eftervärldens oväldiga domstol. Där skulle den slutgiltiga domen fällas såväl över hans motståndare som över en konungs uppsåt, vilken »föregått eder med efterdömen av foglighet, saktmodighet och förtroende». Det vore hans rena uppsåt, hans omsorger om sitt folks väl, som gäve honom kraft att härda ut på »den stig, jag vid min regerings början valt — en stig, ofta strödd med törne». Därefter kom det som en flott gest, att Hans Maj:t nu ville efterskänka det fjärde året av den bevillning, ständerna givit honom. Detta att ge sitt folk 25 % rabatt på skatterna var tydligtvis anlagt på att knipa allmogen och låta konungens egen storsinhet lysa så mycket klarare vid sidan av ständernas njugghet. Han slutade sitt tal med den sötsura förklaringen, att rikets tillstånd lovade fred och lugn, varför han hoppades att ej på länge behöva sammankalla sina ständer. »Men då vi nu på lång tid(!) skiljas åt, önskar jag eder den Högstes välsignelse att med glädje återse edra hemorter.»

* * *

De erfarenheter, Gustav gjort på riksdagen, hade upprört honom i hög grad. Hade han kunnat ana, att missnöjet mot honom var så starkt rotat, så skulle han icke ett ögonblick ha tänkt på att sammankalla ständerna. Skalden Johan Gabriel Oxenstierna, som vid denna tid efterträdde den avlidne Creutz såsom ett slags utrikesminister — till namnet —, skriver om konungens sinnesstämning under riksdagen: »Han hade dagar, då han var nära förtvivlan. Han sade sig finna, att all kärlek av hans folk var för vigt förlorad, att den, som en gång varit så älskad som han, kunde aldrig mer återtaga hjärtan, som slitit så starka band, och att sålunda intet mera vore för honom att vänta. Alla våra föreställningar voro fåfänga.» Han förbannade Tolls fördärvliga råd till honom att samman alla ständerna och därigenom, såsom

han några år senare yttrade till Armfelt, »beröva mig mitt livs lugn».

De orden avse icke så mycket oppositionen sådan den framträdde i de offentliga debatterna och riksdagsbesluten, ty dessa gällde ju icke konungens person utan själva regerings-systemet, och därvidlag fingo hans rådgivare bära en god del av skulden. Nej, vad som gav de oläkliga såren, det var den hänfulla och föraktliga ton mot Gustav personligen, som allt ifrån denna riksdag blev på modet bland en stor del av adeln och krigsbefälet. Den härrörde ursprungligen från konungens personliga fiender och en del unga brushuvud bland oppositionen, vilka hatade honom såsom folkets förtryckare. Nu fingo alla dessa av hätskhet uppfyllda människor tillfälle att sammanträffa och smitta ned den stora adelshopen. »På detta sätt skapades», säger Odhner, »den hatfulla anda, den avskyvärda ton, som bar sina fördärvliga frukter i Anjala-förbundet och andra sorgliga företeelser.» Och denna hänfulla ton gick igen i de smådeskrifter på vers och prosa, som i avskrifter cirkulerade kring land och rike, sedan den berättigade kritiken i pressen med maktspråk tystats ned.

Men Gustav var icke den, som lät missmodet bryta ned sig. Oppositionscheferna misstogo sig grundligt, när de retade honom, när de föraktade honom som en vekling och trodde, att hans eftergifter berodde på svaghet. De anade icke på långt när all den förslagenhet och energi, varöver en sådan natur som han förfogade. Han var som stålfjädern, som kan pressas ned men alltid strävar att räta ut sig igen. En sådan natur är det farligt att reta. Frankrikes utrikesminister insåg också detta bättre än de svenska oppositionsmännen. Han befarade, att Gustav nu skulle av sin förbittring drivas till att ånyo omstörta styrelsesättet, och tillade: »Han skulle nog kunna finna personer, benägna att förhjälpa honom därtill.»

All Gustavs diktan och traktan går från denna stund ut på att kväsa den adliga byråkrati, som tagit ledningen av riksdagen och ville göra honom makten stridig. Han spejar med fördubblad iver efter tillfällena att göra en kupp, som åter skulle skänka honom folkhjältens roll.

Men i väntan därpå ämnar han icke ligga överksam på den inre stridsfronten. »Söndra och härska!» blir här hans lösen.

Och han känner med sig, att han har medel i sin hand att väcka söndring i motståndarnes läger. Med sin skarpsblick har han redan under riksdagens lopp upptäckt, att de ofrälse ståndens opposition är av ett annat slag än adelns. De hysa ännu tillgivenhet för konungen personligen och böra lätt kunna vinnas, om han går dem till mötes i vissa speciella önskemål.

I fråga om bönderna var det inte svårt att finna ut, vad det var, som skulle göra susen. Deras förargelse över utgången av brännvinsfrågan tog sig utlopp i fula ord mot herrarne, som tutat i dem de vackra grundsatser, vilka lett till ett så misslyckat slut, och det hördes hotfullt tal om att vid nästa riksdag skulle det gå adeln som i konung Karl XI:s tid. De vackra konstitutionella grundsatsernas trollmakt var bruten, så snart de goda dannemännen började tänka på vad deras hemmavarande medbröder skulle säga, när riksdagsmännen komme tillbaka från Stockholm med två tomma händer. De tänkte på, hur kraftigt de före sin avresa till riksdagen fått inpräntat i sig av dem därhemma, att frågan om brännvinet var den viktigaste av alla. Här var det ingen annan råd än att skylla på herrarne.

I brännvinsfrågan ägde konungen ett osvikligt medel att göra allmogen sig förbunden, så snart han ville begagna sig därav. Och prästeståndets vänskap kunde återvinnas genom avskaffande av de mest skriande missbruken inom befordringsväsendet och en del andra reformer.

* * *

Gustavs första steg blev att beträda de kyrkliga reformernas bana. Hans rådgivare och medhjälpare häri blev lektorn i Härnösand, kyrkoherden Karl Gustav Nordin, en klok och duktig karl. Han hade först ådragit sig konungens uppmärksamhet såsom historisk medeltidsforskare. Sedan hade han på riksdagen 1786 uppträtt såsom en av regeringens förespråkare. Den välbehövligaste reformen gällde, som sagt, det kyrkliga befordringsväsendet, och huvudåtgärden blev inrättandet av en eklestiastik beredning, bestående av en lekman och två präster. Beredningen skulle förbereda de kyrkliga ärendena, särskilt befordringsfrågorna, innan de

föredrogos för konungen, och föreslå behöfliga reformer inom kyrkan. Vid befordringar skulle de sökandes skicklighet och förtjänst vara den avgörande synpunkten. Den ledande kraften inom beredningen blev Nordin, »riksprosten», såsom han kallades av avundsjuka biskopar. I själva verket blev han Gustavs ecklesiastikminister. Därmed var Schröderheim skjuten åt sidan och pastoratshandelns vederstyggligheter åtminstone i det allra närmaste bragta ur världen.

Genom att tillmötesgå även en del andra reformkrav från prästerskapets sida förbättrade konungen högst väsentligt stämningen mot regeringen inom detta stånd. En av dessa åtgärder var förbud mot att hålla krog invid kyrkorna. En annan var en förordning, att offentliga skådespel ej skulle få hållas på söndagarna utom i fyra större städer.

Sedan gällde det att återvinna böndernas tillgivenhet. Det var egentligen den lättaste uppgiften. De voro ju av ålder konungskt sinnade och hade mer än en gång varit kronans bundsförvanter mot »herrarne». Det stod nu i konungens makt att fullständigt upplösa bandet mellan dem och adeln genom att återge dem rätten att bränna sitt brännvin. På sommaren 1787 tog Gustav det avgörande steget och utfärdade en kungörelse, som för tio år mot en viss årlig avgift medgav husbehovsbränning åt alla, som före förbudet 1772 ägt rätt därtill.

Nu höllos sockenstämmor landet runt för att besluta, om man skulle ingå kontrakt härom med kronan eller icke — ty kontrakten skulle i regel avslutas sockenvis. Mångenstädes gick det med pukor och trumpeter att få Kungl. Maj:ts anbud godtaget. Men på en mängd håll blev det återigen en hård kamp mellan regeringen och den adliga oppositionen. De stora godsägarna gjorde vanligen allt vad de kunde för att hindra en försoning mellan konungen och allmogen. Men regeringen satte också alla krafter i rörelse för sin sak, både landshövdingar, prästerskap och trogna godsägare. Tack vare deras inflytande och husbehovsbränningsens starka lockelse, segrade regeringen i de flesta landskap. Men i Bohuslän, där det var så lätt att smuggla in utländskt brännvin, tackade allmogen nej. I Mälardrottarnes land, var det en betydande minoritet av socknar och eskilda, som vägrade avsluta kontrakt med

kronan, och i Finland, där folket ännu var utfattigt efter missväxtåren, gick det också trögt med arrendekontrakten. Följaktligen fingo en del kronobrännerier alltjämt bestå, så länge Gustav III levde.

Kronan på försoningsverket mellan konungen och allmogen sattes genom en mängd deputationer från bönderna i de olika länen, vilka kommo upp på Stockholms slott och framförde folkets underdåniga tacksägelse till konungen för husbehovsbränningens frigivande. De goda dannemännen blevo mottagna av en grann hovmarskalk med stav i hand och av annat hovfolk, som beledsagade dem till konungens audiensrum. Här blevo de begåvade med en silverpenning att bära i knapphållet och förplägades sedan rikligen med mat och dryck.

Skada bara, att det var landshövdingarne, som stodo bakom det hela. De hade, påstods det, ej blott givit dessa »deputerade» reskassa och förplägnadspengar utan hade också stukkit till dem den vackra tacksamhetskrivelse, som de skulle överlämna till Hans Maj:t.

Även på nästa riksdag kom böndernas belåtenhet med de landsfaderliga omsorgerna om husbehovsbränningen till uttryck. I sitt svar på konungens hälsningstal vid riksdagens öppnande skyndade sig bondeståndets talman »med okonstlad uppriktighet» att i främsta rummet frambära ståndets tacksamhet för att Hans Maj:t »av nådigaste ömhet för landet och av en vis vård för närvarande och tillkommande tiders välfärd upplåtit till jordbrukaren rättigheten att till brännvin förädla jordens avkomst och därigenom på en gång uppfyllt trogna undersåtars önskan, den de så ofta vågat för tronen frambära».

*

Gustav hade segrat över sina motståndare. Men det var ingen seger att vara stolt över. Visserligen skulle det nu bli slut på lönnbränningen med alla dess sorgliga följder, menedsbrott och utarmande böter; men brännvinets förbannelse tog sig i stället andra former. Och skulden därför låg mest hos kronobrännerierna. Att suppa kronobrännvin hade blivit en vana, som nära nog betraktades såsom god och samhällsgagnande; och när nu brännvinet blev lätt åtkomligt igen,

tog dryckenskapslasten alldeles överhand med en stor del av vårt folk. Man fick både bränneri och krog i snart sagt varenda bondgård.

Litteratur: Carl Gustaf Nordin, Dagboksanteckningar för åren 1786—1792 (Historiska handlingar: del VI).

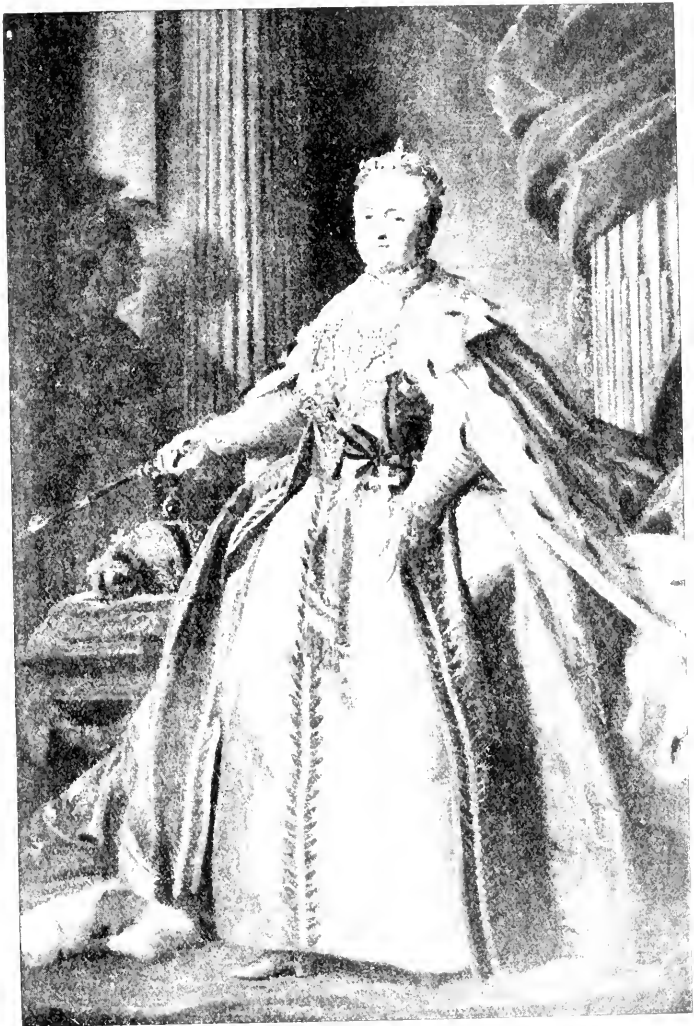
C. Fr. Wærn, Skildring af 1786 års riksdag (Göteborgs K. vetenskaps- och vitterhetssamhälles handlingar år 1864).

Brytning med Ryssland.

DET VAR icke de inrikespolitiska framgångarna, som egentligen lockade Gustav, utan hans hopp stod alltjämt till vinkande krigiska bragder. Hans politik blev allt oroligare och nervösare. Än söker han närma sig Danmark, än hoppas han på den nye konungen i Preussen, som år 1787 efterträtt Fredrik II. Men den hädangångnes misstro och avoghet mot Gustav III behärskade fortfarande den preussiska politiken. — Även åt England och Holland bjöd Gustav ut sin vänskap men överallt med samma resultat.

Den förnämsta skådeplatsen för hans diplomatiska uppträdande var dock Konstantinopel. Här arbetade han fortfarande genom sitt sändebud på att reta upp sultanen och hans rådgivare mot Katarina, och dessa bearbetningar ha utan tvivel haft sin andel i den uppseendeväckande tilldragelse, varom ryktet nådde Gustav i september 1787: Turkiet hade förklarat Ryssland krig. Äntligen var det tillfälle kommet, som han i så många år längtat efter.

Gustavs ryska krigsplaner voro dock ej enbart ett utslag av hans äventyrslust. Han hade även verkliga skäl för ett krig. Ty med Ryssland var ingen varaktig fred att vänta. Katarina hade blott uppskjutit sin hämnd till lägligt tillfälle. Tydlig nog är hennes instruktion för den man, som på våren 1785 efterträdde Musin-Puschkin såsom ryskt sändebud i Stockholm. Det heter i detta aktstycke: »Svenske konungens dubbelspel, hyckleri och onda avsikter mot sina grannar ha avslöjat sig. Och eftersom Frankrike lätt kan begagna hans lättsinne och fåfänga till att ådraga Oss svårig-

Katarina II. Malning av A. Roslin.

heter, då Vi äro sysselsatta på annat håll, så skulle Vi synda mot Vår plikt, om Vi icke tänkte på att i tid nedriva en för oss så skadlig byggnad, som den nuvarande svenska författningen är. Därför ha Vi beslutit att så snart Vi finna tiden läglig utan minsta uppskov tillfoga honom ett slag så hastigt, att hans bundsförvanter ej hinna hjälpa honom, förrän allt kommit i rörelse i Sverige och måhända den nuvarande regeringsformen redan blivit kullkastad.

Men för att åstadkomma detta är det icke nog med krigisk makt; det är nödvändigt, att invånarnes sinnen i tid förberedas för en dylik förändring. Det ryska partiet i Sverige, som vid den sista statsvälvingen gick till största delen förlorat, måste återupprättas. Härtill krävas tid och penningar. Det gäller att tillvinna sig förtroende och välvilja både hos framstående personer och hos folket. Ni bör genom edra medhjälpare bibringa dem den övertygelsen, att Vi djupt beklaga den nöd, varav folket på senare tiden lidit(!); att Vi icke hava en tanke på att göra erövringar i Sverige(!); att Vi icke önska annat, än att deras frihet ej må bli inskränkt eller freden bruten, att enda medlet till bådas be tryggande är att återupprätta den förra regeringsformen, ehuru med vissa förbättringar efter tidens förändrade skick, och att Vi gärna vilja bistå patrioterna vid genomförandet härav. Vi försäkra dem därom, att även om krig uppstår emellan dem och Oss genom konungens förvållande, Vi alltid skola skilja fäderneslandets verkliga söner från dem, som av lidelse och egenlyttiga avsikter slutit sig till det nuvarande regeringssättet.

Till dylika vänliga föreställningar är det icke otjänligt att foga skräckinjagande utsikter för att bättre övertyga dem: för den händelse de äro blinda för sitt fäderneslands uppenbara välfärd och understödja konungens envåldsplaner och hotelser mot grannarne, komma Vi att förfara mot dem såsom mot fiender, dem man kuvar eller åtminstone för lång tid betager lusten att bryta andras fred. För att insöva konungen och hans vänner i säkerhet och underlätta Våra avsikter skola Vi låtsa fullkomlig likgiltighet för alla anstalter, varmed konungen söker oroa oss och danska hovet, medan vi följa hans förhavanden med oavlätlig uppmärksamhet och

göra Oss beredda att vid lägligt tillfälle sätta våra planer i verket.»

Ryske ministerns hus började åter bli samlingsplats för svenska partimän, särskilt för missnöjda adelsmän, och genom mutor skaffade sig Markov kännedom om viktiga statshandlingar rörande Sveriges försvarsväsen och finanser. Den svenska flottans tillstånd utspionerades av en dansk kaptenlöjtnant, som 1785 besökte Karlskrona och två år därefter genomreste Finland. Men i alla sina förehavanden iakttog Markov en sådan försiktighet, att han var ganska väl anskrivnen hos konungen. Till gengäld lät Gustav återigen spionera i Norge och intrigerade vid hovet i Köpenhamn. Även på ryska sidan följde konungen genom spioner vad som förehades.

Gustav III kände visserligen ej innehållet i Katarinas instruktion för Markov, men vad han visste, det var, att den stolta och maktlystna »frun i Ryssland» aldrig skulle förlåta honom, att han ämnat kasta sig över hennes bundsförvant Danmark, och att han, för att kunna göra det ostört, sökt uppgega turkarne till krig mot henne själv. Gustav insåg, att hon endast väntade på ett gynnsamt tillfälle för att förödmjuka och krossa honom. Det var närmast hans olycksaliga anfallspolitik mot Danmark, som försatt honom i detta läge.

Men efter vad vi redan sett av Gustavs politik, behöver det ej sägas, att han ingalunda sörjde över att behöva gripa till svärdet. Statsfinansernas tillstånd hade blivit ett ytterligare skäl för honom att önska krig. Han såg i kriget den enda utvägen att slippa ifrån den för hans stolthet förödmjukande rollen att behöva bedja ständerna om pengar efter att nyss ha skilts från dem under ömsesidig misstämning. Hans finansställning var nu nära katastrofens gräns, ty ingen ville låna honom pengar vidare, och de franska subsidierna skulle snart upphöra. Enda möjligheten att undvika ekonomisk ruin var att anlita ständernas hjälp. Men skulle han för dem framlägga det verkliga finansiella tillståndet, så måste det ske som segrare och triumfator. Annars skulle det bli något mycket värre och mera påkostande för Gustav, än vad han måst genomgå på 1786 års riksdag.

Armfelt förespeglade konungen, att om kriget lyekades, så var svenska nationen så beskaffad, att inget ansvar skulle

äskas av en segervinnare. Misslyckades det däremot, »står avbön alltid öppen». Och vad omkostnaderna beträffade, kunde det göra ständerna detsamma, om pengarna gått åt till ett krig eller förbrukats genom misshushållning i fredlig tid — »de knorra men betala».

När Gustav beslutat att begagna sig av Rysslands krig med Turkiet, blev hans närmaste diplomatiska uppgift att söka spränga den rysk-danska alliansen, alldeles som år 1783, fast Gustavs krigsplaner då gällde den andra parten i förbundet, den som han nu försökte vinna för sig. Den stora diplomatiska kuppen skulle utföras genom ett besök av Gustav själv i Köpenhamn. Alldeles oväntat skulle han uppenbara sig vid danska hovet och genom blotta makten av sin personlighet övervinna det inrotade misstroendet mot hans politik. Tjusarkonungen skulle ta hela danska regeringen med storm, innan den hunne sansa sig.

Danmark regerades sedan 1766 av Kristian VII men endast till namnet, ty genom vilda utsvävningar tillsammans med den beryktade Støvlette-Katherine och andra kvinnor av samma eller ännu grövre skrot och korn hade han blivit alldeles förstörd till både kropp och själ. År 1770 hade han överlämnat hela sin enväldsmakt åt sin gunstling, som på samma gång var hans gemåls älskare, den tyske läkaren Struensee, en man som var fylld av upplysningstidens brinnande reformiver. På 16 månaders tid utfärdade han 600 förordningar, som införde tryckfrihet, avskaffade tortyr och förbättrade böndernas ställning. Det blev dock för mycket av det goda. En stark förbittring växte upp mot denne främmande uppkomling, som visade öppet förakt för allt danskt, och år 1772 bildades en sammansvärjning under ledning av Kristians styvmor, Juliana Maria. Struensee blev avrättad, och hans älskarinna, drottning Karolina Matilda av England, landsförvisades. Juliana Maria tog nu högsta makten. Men när Kristian VII:s son, kronprins Fredrik, nått mogen ålder, störtade han i sin tur den maktlystna änkedrottningen genom en statskupp år 1784.

Fredrik, som sedan vid sin faders död år 1808 blev konung under namn av Fredrik VI, styrde Danmark i 55 år. Hans regering blev till stor välsignelse i socialt och ekonomiskt hänseende. Själv ägde den enkle, tystlätne hedersmannen väl

inga statsmannægenskaper, men han överlämnade ledningen av sitt lands öden åt den utmärkte, varmhjärtade statsmannen Anders Peter Bernstorff. Med hans hjälp genomförde Fredrik en mängd välgörande reformer, av vilka den största var böndernas frigörelse från det slags livegenskap, som dittills bundit dem vid torvan. Det var år 1788, som stavnsbåndet (»hemortsbandet») upphävdes.

Det överraskande besök, som Gustav nu tillämnade vid sin svagsinte svågers hov, var icke det första. På sommaren 1786 hade han nämligen gjort en visit hos danska kungafamiljen på Marienlyst. Armfelt, som följde med konungen, har i ett brev till sin hustru givit följande väl drastiska skildring av vad han där upplevde: »I Marienlyst råkade vi gamla änkedrottningen, en tjock ful käring, full med scorbutiska fläckar på armarna, första upphovet till drottning Matildas olycka. Hennes hovstat såg ut som Bileams brandklippare. Efter en halvtimme kom den förryckte monarken. Innan de fingo in honom, var det ett fasligt skrapande i förstugan. Han kom äntligen; såg tokig ut, hälsade som om han gått i sömnen och sprang ur det ena rummet i det andra. Prins Fredrik¹ och hans gemål äro ett styggt par. Hon sätter vitt — n. b. pudrar sig — i ansiktet; han är puckelryggig och hon utmagrad. Lilla prinsessan² är söt som en ängel, artig, glad och vacker, vällustiga manér och gracer i alla leder. Då vi kommo till bords, sutto vi med tvenne elaka anrättningar i två timmar; och som desserten kom in, steg det galna majestätet upp, och vi fingo passera oss utan både körsbär och sockerbröd. Under måltiden satt han och grinade åt Essen, som satt mitt emot honom och var mer än illa kommen; smakade på alla rätter utan att äta av någon; och om han åt, spottade han genast ut tuggan under bordet, ryckte fallriken från sin mor och sin dotter och åt av den mat, de hade för sig o. s. v.»

En oktoberdag 1787, då danska kungafamiljen sitter vid sitt middagskaffe, annäles svenske konungens ankomst. Det

¹ Kristian VII:s yngre bror. — ² Kronprinsens syster Lov'sa Augusta, gift med hertig Fredrik Kristian av Augustenburg.

var något till överraskning, men man kan just inte säga, att den var av angenämaste slag. Den höge gästen blev dock ytterst älskvärt mottagen. Redan samma dag hade han ett politiskt samtal med Bernstorff. Det fortsattes de båda följande dagarna och övergick då till en formlig underhandling om förbund mellan Sverige och Danmark. Gustav begagnade sig därvid av den harm, som ryska hovets övermodiga ton framkallat bland de danska statsmännen, och föreslog en allians, som skulle värna båda de skandinaviska makternas självständighet gentemot den mäktige grannen. Det förbund, som han nu erbjöd Danmark, var ett fullkomligt motstycke till det som han på mötet i Fredrikshamn föreslagit Katarina: bägge parterna skulle förbinda sig att icke hjälpa någon av varandras fiender, »vare sig de skulle bliva av dem anfallna eller finna sig föranlättna att dem anfalla». Likheten mellan situationen i Fredrikshamn och Köpenhamn blev ändå fullständigare, när danska regeringen svarade med ett motförslag om förbund mellan alla tre grenarna av det Oldenburgska huset. Det danska kabinettet vågade icke utbyta sin ryska allians mot ett förbund med en så opålitlig granne som konung Gustav, vilken några år förut velat överfalla Danmark i djupaste fred.

Så var spelet även här förlorat. Det återstod endast att söka rädda skenet. Genom att mera privat tala väl med Bernstorff, som verkligen synes ha varit intagen av Gustavs snille och älskvärdhet, lyckades konungen få honom att i den svagsinte Kristian VII:s namn uppsätta en skrivelse, vari danske konungen i allmänt hållna ordalag uttryckte sin glädje över konung Gustavs besök, genom vilket det gamla missförståndet mellan de bägge nationerna nu skingrats. Kung Kristian uttalade också den förhoppningen, att ingenting skulle störa freden mellan de bägge rikena. Med denna skrivelse förklarade sig Gustav III fullt tillfreds och bedyrade, att han lämnade Danmark såsom dess uppriktigaste vän. Men för att få ytterligare ett bevis på danska hovets vänskap att sticka under näsan på de klentrogna, hittade han på att försöka skaffa sin gunstling Armfelt den finna danska Elefantorden. Med ett intresse, som varit värt en bättre sak, lyckades han också lirka det därhän, att »favoriten fick sin

elefant¹, såsom ryske ministern i Stockholm högst vanvördigt uttryckte sig om ett så upphöjt ämne. Men genom sin påträngande enträgenhet i denna sak hade Gustav III grumlat det genomgående goda intryck, han förut gjort i Köpenhamn.

Nu gällde det emellertid för honom att finna bundsförvanter på annat håll. Att förmå Frankrike till någon kraftyttring mot Ryssland räknade han ej längre på. Hans hopp stod till de återstående stormakterna, England och Preussen. Hos dem fann han också intresse av att hjälpa turkarne, men mera blev det ej.

De underrättelser, som ingingo från Konstantinopel, voro ej heller vidare uppmuntrande. Porten hade fattat misstro till Gustav i anledning av Köpenhamnsresan och visade föga benägenhet att lämna subsidier.

Inga svårigheter kunde dock numera hindra Gustav från att kasta sig in i äventyret. Det hela skulle bli en hastig överrumpling, och därför behövde man ju ej oroa sig för en avlägsen framtid. Frågan om krig och fred avgjordes under hemliga överläggningar mellan konungen, Toll, Armfelt och andra förtrogna under de ryktbara krigskonseljerna på Haga i januari 1788. Ingen av konungens lagliga rådgivare fick vara med om dem, ej ens hans utrikesminister. Oxenstierna var i likhet med Creutz en vek natur, och liksom sin företrädare var han för hela sin existens beroende av konungen. Det var en förödmjukande roll, han fick spela: att vara utrikesminister men känna på sig, att konungen höll honom i okunnighet om sina viktigaste planer. Men han hade inget annat att göra än hålla god min. »Jag har aldrig följt kungen på någon av dess resor. Han har sagt sig finna mig för simpel, för litet artig att visas utom riket. Man dömer sig själv illa, och ehuru jag ej finner mig dummare än de, som följt honom, kan det hända, att han har rätt», säger med älskvärd blygsamhet den man, som konungen i alla fall ansåg duga till utrikesminister.

Först när kriget var oryggligt beslutat, fick riksrådet

¹ Därvid lär det dock ha hjälpt under högst väsentligt, att Armfelt tjusat till prinsessan av Augustenburg, så att hon blivit riktigt kär i honom.

säga sitt ord — för att ge ett slags sanktion åt konungens krigsrustningar.

Men för att få till stånd ett utlåtande efter Gustavs sinne behövdes det något att pigga upp rådsherrarnes krigslystnad med. Därtill dugde då alls inte de depescher, som kommo från Petersburg. De voro alldeles för tama och fridsamma. Men det felet kunde ju alltid avhjälpas. Vederbörande sändebud fick sig en särskild anmaning att hellre visa för stor misstänksamhet mot ryska regeringen än motsatsen. Då fick Gustav genast en depesch med mera hotfulla underrättelser om kejsarinnans förehavanden! Det talades däri om hennes »obilliga agg» mot Sveriges konung, vilket nog skulle komma till utbrott, när hon finge fred med Porten. Men ej heller detta lät tillräckligt hotfullt för Gustavs behov, varför han företog sig att göra en del lämpliga strykingar och tillägg i depeschen, och i detta retuscherade skick föredrogs aktstycket i rådkammaren. Genom dylika manipulationer lyckades Gustav driva det därhän, att rådet på våren 1788 enhälligt uttalade sig för kraftiga rustningar både till lands och till sjös. Men man hänvisade på samma gång till den försäkran, konungen avgav, att han »ej tagit andra steg än till egen säkerhet men inget för att störa sina grannar», och man uttalade sin förtröstan till att Hans Maj:t skulle undvika alla utmanande åtgärder. Mer än så begärde ej heller Gustav av senaten — resten skulle han nog klara själv. Han var den gången nöjd med sitt råd. »Jag har i dag», skrev han till Armfelt, »gått över Rubieon, och — för att tala bokstavligen sant — rådet har fört mig däröver. Aldrig hade jag trott, att gubbar kunde vara så livliga och modiga.» Den sjuttio-treårige f. d. översten Gustav Adolf Hjärne, rådets senior, skall ha sagt, att de få blodsdroppar, han ännu hade kvar, liksom allt vad han ägde vore han färdig att offra för kung och fädernesland.

Till franske ministern, som Gustav råkade på operan, yttrade han vid samma tid, att detta var det skönaste ögonblicket i hans liv, skönare än revolutionsdagen 1772. »Europa skall döma mig, och jag går att angiva den plats, som jag en gång får intaga i historien.» Utan rast eller ro arbetade han nu på förberedelserna till kriget. Två gånger om dagen besökte han galärvarvet för att liva arbetarne. Det var också ett ögon-

blick av hög stämning, när han den sista maj i Karlskrona inspekterade sin örlogsflotta och gick ombord på chefsfartyget Gustav III under kanonsalut från den största flotta, som utgått från svensk hamn alltsedan stormaktstiden. Men de stolta känslorna borde ha dämpats, om han tänkt på Karl August Ehrensvärds omdöme om denna flotta: visserligen vore Chapmans skapelser »mästerstycken», men såväl översom underbefäl saknade nödig övning för att kunna sköta dessa vackra fartyg. Den amiral, som under nuvarande förhållanden ginge ut med flottan, vore »antingen ett offer för sin egenkärlek eller en förrädare mot sin kung, och i bägge fallen vore riket förlorat — ty det är intet nog, att flottan får stryk; hela rikets anseende ligger därpå».

Lika avkylande hade Karl Sparre uttalat sig, då konungen bragte krigsfrågan på tal. I egenskap av förutvarande krigsminister ägde han ju en grundlig kännedom om tillståndet inom armén. Andan inom officerskåren hade också under inflytande av ackordväsendet och det makliga lantjunkerlivet på boställena blivit i hög grad omilitärisk och svor starkt emot sinnesstämningen bland menige man. »När mobiliseringsordern kom», märkte jag, »säger Wallquist¹, »hos menigheten genom hela landet icke annat än det manliga courage, nationen andas för manliga företag.» Och hans iakttagelser bekräftades av flere sagesmän. Men om officerskåren låter det annorlunda: »Det är visst, att officerarne, som i alla länder pläga fågnas åt krig, här voro de första, nästan de enda, som i begynnelsen skreko däremot.» — »De frågade», säger Adlerbeth, »vem som skulle ersätta dem deras ackorder, vem som skulle försörja deras hustrur och barn, om de stupade i en tjänst, den de köpt med all sin egendom.»

Men ingenting kunde numera hejda Gustavs stridslust. Det var med högtflygande planer, som han midsommaraftonen 1788 anträdde sin färd till Finland. För sin avresa från Stockholm hade Gustav valt samma dag, då Gustav Adolf anträdde sin överfart till Tyskland. För att göra skådespelet ännu mera likt den stora förebilden hade han klätt ut sig efter Gustavs Adolfs föredöme i en ljusblå dräkt med ett stort blått och gult sidenskärp, garnerat med guldfransar,

¹ Se sid. 395.

omkring midjan samt stor svart hatt med en väldig fjäderbuske. Men klackarna voro Gustav III:s: de voro kokett röda. För säkerhets skull bar han Karl XII:s värja, som han tagit från arsenalen.

De känslor, som fyllde honom i avskedets stund, har han i ett brev till sin syster skildrat sålunda: »Jag kan ej dölja för Eder, hur livligt jag eldas av tanken på den lysande bana, som öppnar sig för mig. Min själ kan ej motstå ärans lockelser vid tanken på att det är jag, som det Ottomanska kejsardömet skall få tacka för sin tillvaro, och att jag ensam kommer att bjuda kejsarinnan motstånd — jag ensam av så många monarker, vilka antingen äro alltför slappa eller också slagna med häpnad över hennes framgångar. Jag tror mig alltså värdig denna de stora konungarnes tron, som jag intager.»

Karakteristiskt för Gustav är också det brev till Armfelt, vari han skildrar avskedets stund. Där märks ej mycket av skilsmässans vemod; och det kunde ju ha varit honom förlåtet, så vida han varit fylld av tankar på det ansvarsfulla i sitt företag. Men det stora däri, det var för honom äran och ryktbarheten, och även denna känsla var så uppblandad med njutningen av hovceremonielets alla små ynkliga detaljer, att han kan återge dem alla med fotografisk noggrannhet. Vilken teaterregissör!

Så här berättar han: »Kl. 8 och ³ 4 ägde mottagning rum. Alla i min uppvaktning, som hade rätt till inträde i Vita rummet¹, presenterades där av mig för drottningen. Därefter gick jag omkring och tog avsked av närvarande damer. Sedan öppnades dörrarna, och vi gingo ut i galleriet, där vanlig mottagning ägde rum, vid vars slut jag gick ned, företrädd av hillebardiärer, pagerna och rådet. Jag gav drottningen min högra hand, medan hertigen av Östergötland² höll hennes vänstra. Min son förde hertiginnan.³ Resten av damerna och av hovet följde utan ordning mitt igenom en ofantlig samling folk av alla stånd och åldrar. På detta sätt kommo vi ned till vattnet, där den stora slupen väntade mig. Drottningen stannade på första avsatsen, där jag kysste henne,

¹ Till hovetiketten på Gustav III:s tid hörde, att endast vissa personer ägde tillträde till det s. k. vita rummet eller »vita havet». — ² Konungens bror Fredrik Adolf. — ³ Hertig Karls gemål.

så ock min son och svägerska. Detta ögonblick var påkostande. Jag hälsade alla damerna, tog min bror i hand och steg ned för trappan, där rådet ordnat sig på ömse sidor, drotsen på första steget och sedan de andra. Jag gav dem min hand att kyssa och steg så ned i slupen. Ett allmänt leverop hördes från hela folket och de i hamnen förankrade fartygen. Sedan jag lämnat stranden, lät jag slupen stanna och svara med två hurra. Jag passerade på detta sätt hamnen för att bestiga Amphion¹, som låg vid ändan av Skeppsholmen.»

När man ser, hur Gustavs allt behärskande intresse även i en stund sådan som denna rör sig om hur scener och attityder »göra sig», ser hur noga han iakttar, att varje scen i skådespelet utspelas på det rätta trappsteget till och med, då förstår man också, att Katarina träffade huvudet på spiken, när hon om Gustav fällde det yttrandet, att om man under ett samtal ville få honom i riktigt gott lynne, skulle man placera honom så, att han fick tillfälle att se sig i spegeln.

Hur upplyftande att i stället höra den gamla fröken, »gengångerskan från Gustavs dar», för den blivande skalden Snoilsky berätta sina intryck från den stunden:

»Jag minns», så sade hon, »den morgonstund, då Gustav steg ombord på skärgårdsflottan. Från Holmen dundrade av hjärtans grund vid hurrande och jubel övermåttan, och tårfullt viftande tog aldrig slut för var galer, som vimplad lade ut.»

Jag ser mång ungersven vid skottens ljud med hurtigt grepp i tåg och tackel klänga, som avskedshälsning till en mor, en brud, en plymagerad hatt bland krutrök svänga. Jag ser för mig så mången, mången, som från Viborgsviken aldrig vände om.»

Några andra ögonblicksbilder från dessa ödesdiga dagar ger oss den flitige brevskrivaren bibliotekarien Gjörwell. Han berättar, att »man såg en stor del av manskapet sjungande och nästan dansande gå ombord på flottan: Jag kan», skriver han, »intyga detta så mycket vissare, som jag stora embar-

¹ Konungens chefsfartyg.

keringsdagen, den 23 juni, såg fem regementen tåga förbi mina fönster till sina fyra olika embarkeringsställen på Djurgården. Hela Dalregementet låg en stund och vilade på backen just under huset. Detta regemente var det enda, som än uti sista stunden såg sina kvinnfolk omkring sig, ty nästan alla uti staden på arbete varande dalkullor hade samlat sig dit, varvid både glada och rörande scener tedde sig för mitt öga. Jag såg en far tala vänligt till två unga kullor, sina döttrar, som sågo stint och blödigt på den avskeds-tagande fadern, en stor manlig och gladlynt karl, vilken åter tog dem så gott i handen och bad dem hoppas på sin återkomst. En annan hade sin hustru bredvid sig, som stod helt nedslagen, medan han klappade henne på axeln, tog ett stycke bröd utur sin rensel, åt det med henne, tog häruppå upp sin snusdosa, gav henne även med sig av denna i deras smak så läckra rekreation, stående således tillhopa, tills trumman slog ställning och avmarsch. Under allt detta stodo unga dalkullor, som icke ägde varken fäder eller bröder ibland soldaterna, på ett högt ställe och kvädde dalvisor samt lockade dymedelst de raska ogifta gossarna omkring sig.

Då jag en afton besökte deras läger och hörde en soldat tala om sin beredvillighet att uppoffra sista blodsdroppen emot fienden, sade jag: 'Det är svenskt!' — 'Ja, herre', svarade han, 'jag är utom dess hälsing!' — det är uttolkat: 'Jag är en så mycket säkrare svensk, som jag är hälsing.'

Samma afton var jag ock vid Laboratoriibryggan, varifrån lådor med muskötkulor fördes på båtar till transportfartygen, och då jag frågade, vad som låg i lådorna, efter de voro så tunga att lyfta, svarade artillerikarlen med en så förnöjd uppsyn: 'Det är blåbär, som ryssen skall spisa.」

Men hurudan var stämningen bland det finländska manskapet? Auditör Ekman vid Åbo läns infanteriregemente ger oss i sin dagbok följande ögonblicksbild från sitt regementes uppbrottsmarsch: »Folket var vid byar och torp sammanskockat och grät. Soldaterna, som sådant sågo, sjöngo lustiga visor, och folket hördes ömka sig över truppen.»

Litteratur: Carl Silfverstolpe, Utdrag ur sekreteraren hos kejsarinnan Katarina II A. V. Chrapovitskijs dagbok 1787—1792; häft. kr. 1: 75.

Per Vilhelm Kôersner, Gustaf III:s yttre politik under tiden närmast före ryska krigets utbrott.

Landsförrädaren Görän Sprengtporten.

NÄR GUSTAV nu grep till svärdet, skulle han på fiendens sida möta en av sina duktigaste vänner och medhjälpare från forna dagar, Savolaxbrigadens skapare, Görän Sprengtporten. Han hade år 1778 med ansenligt understöd av konungen gjort en utländsk resa, som han länge önskat få företaga. Därunder sökte han anställning i fransk tjänst, men vederbörande ville inte veta av honom, ty han var känd som orolig och bråkig.

Trots att konungen gav honom frikostigt understöd och förskott på sin lön, satte han sig emellertid i skuld uppöver öronen. »Det vanliga svenska högmodet förde honom i slösande utgifter, som den svenska fattigdomen icke kunde betala», säger Gustav Ehrensvärd. Gustav III gjorde emellertid allt vad han förmådde för att hjälpa honom på benen och lovade även att använda sitt eget inflytande för att skaffa honom en överstebeställning i franska armén med god lön. Men alla Creutz' bemödanden härför i Paris blevo fåfänga, trots franske utrikesministerns hjälp, ty krigsministern satte sig bestämt däremot.

Den misstänksamme Sprengtporten vädrade naturligtvis genast svek och hyckleri från Gustavs sida: Den känslolöse furstens avsikt var tydligen, skrev han till brodern, att tillintetgöra dem bägge. Han önskade nu, att han kunnat med sitt blod återköpa sitt livs stora misstag att ha medverkat vid konungens statsvälvning och lät brodern veta, att han hade »en rasande lust» att bege sig till Petersburg »i det ärendet, Ni vet». Härmed menade han att gå i rysk krigstjänst — Ryssland skulle ju ändå en gång bli Sveriges herre. Men när han en gång överginge till Ryssland, ville han ej komma tomhänt; det gällde att draga med sig så många som möjligt av sina landsmän, ja helst hela Finland. Härigenom skulle han på en gång göra sig själv till en mäktig man och hämnas på Gustav III, för att konungen ej vetat uppskatta honom tillräckligt. Detta blev det mål, för vilket Sprengtporten hädanefter arbetade med hela sin stora förmåga och energi.

Då han år 1782 kom hem till Finland igen, blev han ledare för ett hemligt ordenssällskap, Valhallaorden, som stiftats av en ung officer vid namn Jägerhorn och omfattade en betydande del av Finlands adliga ungdom. Tönen var här redan förut bitter och oppositionell mot konungen, men Sprengtporten gav de frihetssvärmade ungdomarna ett nytt ideal: Finlands skilsmässa från Sverige och självständighet under ryskt beskydd. De ungdomliga ordensbröderna trodde nog på allvar, att Finlands lycka skulle skapas på den vägen. Men Sprengtporten själv var säkert för skarp-synt och erfaren för att ej inse, varthän ett dylikt försök måste leda. Idén smekte emellertid hans hämndlystnad och hans äregirighet, och det var för honom huvudsaken. Men naturligtvis gav han sig skenet av en ädel frihetskämpe, en sann patriot utan fruktan och tadel: han skulle i Finland spela Georg Washingtons roll!

Han begagnar nu alla anledningar till missnöje, som han kan finna på, för att uppvigla finnarne. Han är t. o. m. fräck nog att uppsöka hertig Karl och locka honom med Finlands storfurstliga krona. Han bedyrar för hertigen, att missnöjet i Finland är så starkt, att blott ett ord behövs för att framkalla ett utbrott därav.

Dessa stämplingar hindrade honom emellertid icke från att fortfarande lita till konung Gustavs hjälp. Konungen lyckades också efter åtskilliga svårigheter skaffa honom anställning som överste i holländsk tjänst. Men fast lönen var riklig, förslog den ej för hans stora behov, och när Holland förlikte sig med Österrike, gick Sprengtportens hopp att här spela en stor roll om intet. Medan han fortfarande bad Gustav III om ekonomisk hjälp, trädde han i hemlig förbindelse med ryska sändebudet i Holland och tog det första steget på hösförräderiets bana, då han meddelade ryssen en skriftlig plan till Finlands lösryckande från Sverige med rysk hjälp. Vid underrättelsen om riksdagskallelsen 1786 skyndade Sprengtporten hem till Stockholm. Där skall han av Gustavs vänliga bemötande ha uppmuntrats till en anhållan om att genom konungens nåd »bliva upprättad igen». Gustav lär ha svarat, att han antagligen genast skulle ha givit honom en lysande upprättelse, ifall översten ej inlåtit sig i misstänkta förbindelser med främmande

makter och umgåtts med planer på Finlands lösryckande från Sverige. Men ville han sluta med alla dylika stämplingar, förhålla sig stilla några år och visa prov på trohet och undergivenhet, så skulle hans önskan ännu kunna villfaras.

Detta var dock ej i Sprengtportens smak, och det oroade honom, att konungen tycktes känna till hans förräderi. Några timmar därefter skall han ha uppvaktat Markov och för honom utvecklats den plan till Finlands skiljande från Sverige, varom han förut talat med ryska sändebudet i Holland. Han hade t. o. m. författningsfrågan klar: det skulle bli en förbundsstat efter mönster av Holland och Nordamerikas Förenata stater. »Finlands förenade provinsers republik» skulle den nya staten heta. Han förklarade sig hågad att redan samma höst sätta planen i verket och bedyrade, att finnerne allmänt skulle följa honom. Men Markov var icke lika sanguinisk, och han var inte heller utan sina misstankar mot Sprengtportens patriotiska oegennyttia.

Katarina var däremot ivrigare. Hon skyndade sig att erbjuda Sprengtporten anställning som generalmajor i rysk tjänst med förmånligt arrende av ryskt kronogods. Inför så lockande anbud avkastar han utan tvekan Washingtonmasken. Den store patrioten förvandlas med ens till den simple, egennyttige lycksökaren. På vägen till Ryssland sammanträffar han med en del av sina landsmän i Finland och utvecklar för dem sin plan till Finlands frigörelse. Vid hösttiden 1786 anländer han till Petersburg och blir alldeles berusad av kejsarinnans nåd och sin nya lycka. Men inför svenske ministern gråter han krokodiltårar över att omständigheterna tvingat honom till detta steg och bedyrar, att han aldrig skall med sin arm eller sitt huvud tjäna mot sitt fädernesland.

När man vet, hur han sedan höll det löftet, instämmer man gärna i Hedvig Charlottas av hjärtat gående ord: »Jag skulle ingenting ha emot att få hålla i det rep, vari den mannen kommer att hängas.»

Gustav III tog saken lugnt, ty han visste, att finska folkets trohet var höjd över varje tvivel, och han resonerade mycket riktigt som så, att i den stora allmänhetens ögon måste Sprengtporten nu ha ohjälpligt förstört sitt anseende. Han bara gav order till sitt sändebud i Petersburg att välvilligt

understödja förrädarens planer och förehavanden. Därigenom skulle man ej blott kunna skaffa sig värdefulla upplysningar utan också göra Sprengtporten misstänkt i ryska hovets ögon.

Vilket kolossalt anseende Göran Sprengtporten åtnjutit i Finland, förstår man av följande ord av den unge finske officeren Ehrenström, som var medlem av Vallhallaorden: »Tillgivenheten för honom liknade en förtrollning, som kvävde all eftertanke. Han beundrades och förgudades.»

Det verkade dock avkylande på Ehrenströms beundran, när Sprengtporten »under sin unge, ofördärvade sons ögon tillät sig att så oblygt i sitt uppförande såra alla regler av anständighet», att han på sin gård nära Borgå tog till sig sin mätress, »fröken Hederskjöld, en ryktbar sköka, vilken innan sin bekantskap med överste Sprengtporten hade varit till allmänhetens tjänst och hade levat av inkomsterna av sitt skändliga hantverk». Kvinnan i fråga återvände sedermera till Stockholm, »där hon till sin död fortsatte sin förra rörelse».

Vid närmare bekantskap med Sprengtporten fick Ehrenström röna så många prov av mannens lögnaktighet och lömskhet, att han förlorade all aktning för honom.

*

Enligt uppgift av en bland Göran Sprengtportens samtida skall landsförrädaren redan i kadettskolan ha fattat ett osläckligt hat till svenskarne för den smålek, han fick lida för sin finska brytning. Uppgiften är sannolikare än Yrjö Koskinens, att han insupit detta hat redan med sin ammas mjölk!

För fennomanen Yrjö Koskinen (Forsman) framstår Sprengtporten såsom en glödande finsk patriot, vars alla handlingar framsprungit ur de ädlaste motiv. Men den opartiska historieforskningen i Finland, representerad på detta område av Tigerstedt, har, såsom vi sett, ställt mannens verksamhet i helt annan belysning.

Litteratur: K. K. Tigerstedt, Göran Magnus Sprengtporten (Finsk tidskrift för åren 1877—1888).

Th. Westrin, Om G. M. Sprengtportens tillämnade deltagande i nordamerikanska frihetskriget (Skrifter utgifna af Svenska litteratursällskapet i Finland nr IX).

**KRIG MED RYSSLAND OCH
DANMARK 1788—1790**

Ryska kriget under år 1788.

Krigsutbrottet.

DET GÄLLDE för Gustav att finna en förevändning för att börja kriget. Enligt regeringsformen hade han nämligen icke rätt att börja anfallskrig utan ständernas samtycke. Men det visste han att han aldrig skulle få. Och Katarina var alltför angelägen om att slippa få Sverige till fiende, så länge hon hade krig med turkarne, för att Gustav skulle kunna hoppas på utmanande åtgärder från hennes sida. »Börja kriget», skrev hon, »få vi ej, därför att om han anfaller oss, han icke får någon hjälp av svenska nationen enligt dess författning. Men anfalla vi, måste den hjälpa honom. Jag ämnar därför lämna honom god tid att göra dumheter, förstöra pengar och äta upp sitt bröd.»

Emellertid inträffade natten till den 28 juni i Savolax, att en svensk gränspostering vid Pumala sund blev beskjuten av en rysk trupp, dock utan att någon sårades. Elden, som pågick en timmes tid, besvarades från svenska sidan med två skott. Rapport härom insändes till konungen av överste Hastfer, som efterträtt Göran Sprengtporten såsom chef för Savolaxbrigaden. Samtidigt inrapporterade han, att andra ryska trupper trängt in i svenska Karelen, där de härjat och bränt samt omänskligt hanterat svenska undersåtar. Han åberopade sig därvid på rapporter från vederbörande landshövding. Det var alltså ryssarne, som brutit freden, och Gustav hade laglig rätt, ja skyldighet att försvara sig. — Hastfer lät också genast sina trupper rycka över gränsen och belägra Nyslott.

Den rapport från landshövdingen i Karelen, på vilken Hastfer åberopade sig, finns tyvärr ej mera i behåll. Men det

är högst märkligt, att i samma landshövdingens övriga skrivelser från denna tid ej kan spåras minsta antydning om några ryska våldsamheter. Däremot påstods från rysk sida, att en svensk trupp, utklädd till kosacker, plundrat och bränt en gård i svenska Karelen. Och vad skärmytslingen vid Pumala sund beträffar, är det så gott som bevisat, att Hastfer själv arrangerat den på Gustavs befallning. Mannen var en duktig karl men en äkta lyckoriddare, som inte frågade ett dugg efter vilka medel han använde för att komma sig upp. Han hade lovat Gustav att följa honom genom tjockt och tunt, och i ett senare brev till konungen talar han om »krigslisten vid Pumala», ett uttryck, som ej kan fattas på mer än ett sätt. För hertig Karl har han omtalat, att han skickat en underbefälhavare med en trupp över gränsen på en nattlig rekognoscering, och att han, under förevändning att lura ryssarne, låtit soldaterna taga på sig ryska uniformer. Skjöldebrand namnger t. o. m. den skräddare i Stockholm, som skulle ha sytt de ryska uniformerna, och påstår, att mannen i fråga bevarat hemligheten så illa, att en mängd personer fingo se klädesplaggen under arbete hos honom. Enligt Fersens uppgifter var det just operaskräddaren!

Den 5 juni hade Gustav skrivit till Gustav Maurits Armfelt, som rest i förväg över till Finland: »Om Er farbror¹ gör posteringar längs gränsen på Gerumsön, som är disputabel², m. m., fordras det endast en kitslig officer av ryssarne för att börja. Då kan svenska posteringen litet vika, så att ryssarne gå över gränsen och skjuta i svenska Finland. Ett itänt porfte blir då en krigsdeklaration, vilken ej kommer ifrån oss men från dem.»

En vecka därefter skriver konungen: »Nu är tid att söka börja kriget, n. b. att få ryssarne att börja krakel på gränsen. Jag väntar med otålighet på tidningar.»

Och något tidigare hade han förgäves sökt övertala sin bror hertig Karl i egenskap av storamiral för flottan att ge någon underbefälhavare hemliga order att börja gräl med ryssarne. Karl gjorde också vad han kunde för att framkalla vapenskitte, då han den 22 juni vid Dagö utanför estländska kusten

¹ Generalmajor Karl Gustav Armfelt, som förde befälet över en finsk kår. Se sid. 366. — ² Omtvistlig: äganderätten till ön omtvistad.

träffade på elva ryska krigsskepp. Han företog nämligen den utmanande åtgärden att tvärt emot gällande traktater avfordra dem salut för svenska flaggan. Den ryska eskadern sökte då komma undan men blev upphunnen av de svenska skeppen, som seglade bättre, och de våra beredde sig redan till drabbning, då den ryske generalen räddade sig genom att ge saluten. Men då — berättar Johan Gabriel Oxenstierna — gick hertigen och »lik den gamle Moses slog med ondska sin hatt i däcket, att alla fjädrarna gingo sönder».

Men när hertigen kom fram till Hangö, mottog han konungens order att med våld, om så behövdes, hindra alla ryska krigsfartyg att lämna Finska viken — ty nu hade kriget börjat. Hertigen svarade, att det var skada, att ordern ej kommit en vecka tidigare, ty i sådant fall hade han kunnat presentera konungen elva fientliga krigsfartyg.

Alltnog: Ryssland hade börjat krig — därhän hade Gustav nu kommit med sina konstgrepp. Gustavs krigsplan gick, ut på ett angrepp på Petersburg. Medan arméns huvudstyrka, som sammandragits kring Helsingfors, landvägen ryckte fram mot den ryska huvudstaden, skulle örlogsflottan slå den ryska flottan — Gustav levde nämligen i den glada tron, att fiendens stridskrafter till sjös voro betydligt underlägsna hans egna. Sedan Rysslands örlogsflotta besegrats, borde det vara en lätt sak att landsätta trupper vid Petersburg, som alltså skulle inneslutas från två sidor.

Katarina hade aldrig tilltrött Gustav ett så djärvt steg och hade därför blottat sin huvudstad på försvarskrafter. Mot de 40,000 man, som Gustav förfogade över till lands och sjös, kunde hon sätta blott 11,000 till Petersburgs försvar. Också blev det formlig panik i staden vid första underrättelse om svenskarnes anryckande, och Katarina själv vidtog brådskande anstalter till flykt. Hade hon sett, hur svenska arméns utrustning tog sig ut, skulle hon antagligen ha lugnat sig. Skjöldebrand ger efter Tolls beskrivning en målande skildring av i vilket skick vapen, ammunition och förråd kommo fram till Finland: »Där ett slags kanoner funnos, voro lavetter av ett annat slag och kulor av en annan kaliber. Musköter funnos av olika kaliber, och kulor och patroner till dem voro oriktigt utdelade. Ammunitionsvagnar, trossvagnar, förråd — allt var från fartygen vräkt på stranden i

stora högar. Alla väntade att få sig tilldelat vad som hörde till deras vapen. Alla skreko över brist och oordning. Ingen ansåg sig skyldig att reda, urskilja och framskaffa föremålen dit de borde komma.» En stor del regementen voro utan både strumpor, skor och kappor.

En officer, som icke hörde till oppositionen, skriver från Anjala den 15 september 1788: »Armén är här i en ganska usel ställning, regementerna usla och snart utan kläder, varibland isynnerhet är Västerbottens, vars munderingar äro mellan 19 och 20 år gamla. Ingen enda kappor vid hela regementet, så att karlen så i anseende till regn som till fuktighet från jorden i dess tält ej äger en torr klädtråd på sin kropp förr än mot kvällarna, då kläderna av kroppsvärmen torkas.» Till följd härav hade mycket folk dött. »Det är så mycket större skada», skriver vår sagesman vidare, »som det är det vackraste och manbaraste regemente, man någonsin kan se. Flera regementen hava ej mer än några kappor på varje kompani. Köttet, som undfås, är en del med maskar och brödet grönt av mögel. När från krigskassan rekvireras penningar till fälttraktamente, får man det svar, att ingen styver finns i krigskassan.» Den förut citerade auditör Ekman skriver vid samma tid i sin dagbok: »Västerbottens regemente begravar mest var dag sina döda soldater.»

Även på Sveaborg lämnade tillståndet mycket övrigt att önska till följd av penningbrist. Fram på hösten, berättar Anckarsvärd, befälhavare över skärgårdsflottan, »sade mig kommandanten, att av 1,500 vargeringar, som utgöra dess garnison, voro 800 sjuka, och att 40 till 50 dö var vecka. Jag besåg de på Väster Svartö inrättade sjukhusen, där uslingarne lågo alldeles nakna på träbänkarna, utan minsta klädtråd varken över eller under sig. Jag frågade kommandanten, varför de icke bättre skötas. Han svarade: 'Här finns ingenting'. — Det hela var ett hastverk, och det brast oförsvarligt mycket i organisationen.

Hade Gustav dröjt något, så skulle han ha funnit Petersburg blottat även från sjösidan och efter allt att döma haft spelet vunnet, ty Katarina riktade för tillfället hela sitt intresse på kriget med Turkiet och ämnade sända sin Östersjöflotta mot denna makt. Hon var så ivrig för denna tanke, att hon t. o. m. lär ha velat göra någon uppoffring för att

bevara freden med Sverige. Men efter vad som nu skett förändrades hennes krigsplan, och överbefälhavaren för den ryska Östersjöflottan, engelsmannen Greigh, fick befallning att angripa den svenska flottan. Kejsarinnan hoppades, att han sedan skulle kunna hemsöka både Karlskrona och Stockholm.

Gustav hade å sin sida givit hertig Karl order att oförtövat uppsöka den ryska flottan. Men i stället inlöpte hertigen till Sveaborg för att förse sig med dricksvatten och invänta välbehövliga förstärkningar och visade ingen lust att ge sig ut på det villande hav igen. När konungen fick veta detta, blev han högeligen förbittrad och sände sin bror en ljungande skrivelse: »Det är efter en vunnen batalj, det är efter en affär vid Kronstadt, som jag vill återse flottan; nu måste hon gå framåt för att agera och slåss.» Han slutade med orden: »Jag vill bliva åtlydd och det genast.» Och till Ruuth skrev konungen, att han skulle ha ställt storamiralen inför krigsrätt, om denne ej varit hans bror. — Karl harmades och lydte order.

Slaget vid Hogland.

Den 17 juli möttes de fientliga flottorna vid ön Hogland mitt i Finska viken. Tvärt emot vad Gustav III väntat sig, voro de ungefär jämnstarka, dock med någon överlägsenhet för den ryska flottan, som också var mycket bättre utrustad än den svenska. Det svenska manskapet var underlägset det ryska till antalet men säkerligen på det hela taget dugligare än fiendens folk. De ryska besättningarna hade måst kompletteras med alldeles oerfarna rekryter, vilkas stridslust man fick pigga upp med brännvin och åsynen av helgonbilder.

Mellan de bägge amiralerna var en olikhet som mellan dag och natt. Medan Greigh satt inne med en rik erfarenhet av sjöväsendet och vunnit stor utmärkelse i krig mot turkarne, hade hertig Karl aldrig fått någon utbildning till sjöofficer. För nio år sedan hade han en kortare tid till namnet kommanderat den första neutralitetseskadern och för övrigt gjort några resor på de kungliga jakterna — det var egentligen hela hans praktiska erfarenhet som sjöofficer. Det hjälpte icke,

hur martialisk hållning han än anlade. Han bekände i alla fall för sin maka, att han kände sig som »en sjömanslärling, som börjar sitt yrke vid 40 år». Han tyckte inte alls det var roligt att i veckor »plumsa som en anka emellan vågorna» och inte få »se annat än skepp, himmel och hav».

Den verkliga chefen på svenska sidan var dock icke storamiralen utan hans flaggkapten, överstelöjtnant Otto Henrik Nordenskjöld. Han tillhörde en livskraftig ätt, vars förste kände stamfader började som soldat och avancerade till underofficer på Upplands regemente. Det var en riktig kärnkarl, som hade fyllt 103 år, innan han anno 1700 skildes hädan. Han yngste son, som blev en ovanligt duktig jordbrukare, slog sig ned i Finland. Men år 1710, när pesten kom, gick han med sin familj och sitt tjänstefolk, lik en annan Noak, ombord på ett fartyg samt uppehöll sig på Ålands hav, tills all fara var över, utan att tillåta någon ombord att gå i land. Hans driftighet och ekonomiska begåvning ärvdes av den son, som blev fader till Otto Henrik, den äldste i ordningen av sjutton syskon.

Otto Henrik var en käck pojke med kraftigt virke i. En gång, då han var nio år, föll han i en brunn, där man efter långt letande hittade honom fastklamrad vid stenarna. När han lät upp sin mun, var det för att fråga: »Hur länge tänker ni låta mig ligga kvar här?»

Sjökadettskolan genomgick han med glans och fick därefter, enligt tidens sed, sin praktiska utbildning i sjömansyrket på handelsfartyg. Han tog hyra som simpel matros, genomgick sina hundår och avancerade till styrman. Efter fyra års kofferdifart erhöll han anställning som löjtnant vid galärflottan med en årlig lön av 450 daler s. m. På den lönen fick han leva i över åtta år, fast han under tiden avancerade till kapten och major. En närmare inblick i hur han hade det får man av ett brev, vilket han såsom nyutnämnd major skrev till sin far: »Jag hushållar på det allra möjligaste, men penningarna vilja ej räcka till. Jag är i Karlskrona min egen hårfrisör, min egen dräng, betalar 16 styver måltiden och äter ej om aftnarna. Har ej på två års tid haft någon kapprock och fryser ibland in i själen. Jag håller god min och låtsas, som om jag hade fullt upp. Gud låte hälsan och humöret endast räcka till!»

Hertig Karl som storamiral. Samtida gravyr av A. O. Mörner.

För att få uppleva något gick Nordenskjöld år 1777 i engelsk och följande år i fransk örlogstjänst och bestod med alldeles särskild utmärkelse flere heta duster både i Senegal och i Amerika. Efter tre års tjänstgöring som fransk sjöofficer återkom han hem med rik erfarenhet från ett av de mest omfattande sjökrig, som världshistorien känner till.

I egenskap av flaggkapten hade han bland annat nedlagt ett intresserat arbete på att öva befälet i sjötaktik. När kriget stod för dörren, var det han, som ledde örlogsflottans utrustning. Det hade han gjort med friskt mod och en aldrig svikande arbetsamhet, som satte fart i hans underlydande. Själv var han den förste i arbetet och den siste i vila. Men till följd av brist på sjövant folk och på pengar lämnade flottans utrustning ändå en hel del övrigt att önska. Ehrensvärds »distractioner» hade gjort sitt till. Allra betänkligast var, att ammunitionsförrådet var alldeles för knappt tilltaget, isynnerhet som den ryska flottan var omsorgsfullt utrustad med tanke på en expedition ända till Turkiet.

Naturligtvis kunde Nordenskjöld dock icke mäta sig med Greigh i erfarenhet av konsten att leda en stor flotta. Hans ställning såsom underordnad storamiralen medförde också svårigheter. Han ägde ej samma auktoritet som en kommanderande amiral, och detta var så mycket betänkligare, som det fanns många officerare, vilka voro avundsjuka på den unge överstelöjtnanten, därför att han fått ledningen av hela svenska flottan. Det var alltså under särskilt prövande förhållanden, som han skulle mäta sina krafter med en segervan, i krigets värv grånad amiral, som hade det ovärderliga övertaget att vara envåldshärskare över sin flotta.

Den 17 juli var en äkta nordisk sommardag med en svag ostlig vind och soldis. Tidigt på morgonen hörde de våra det avlägsna dånet av upprepade signalskott. Man förstod, att ryska flottan var i annalkande. Snart fick också utkiken i masttopparna se det ena toppseglet efter det andra stieka upp vid synranden. Vid middagstiden såg man från däck hela den ryska flottan komma med fulla segel styrande rakt ned på svenskarne. »Äro alla skeppen redo att börja aktion»,¹

¹ Drabbning.

signalerades från det svenska flaggskeppet. När svaret härpå blev »ja», kom signalen: »Aktion börjas, då fienden kommer på skotthåll.» Vid 5-tiden voro de bägge flottorna inom skotthåll för varandra och började ge varandra sina bredsidor.

Striden blev hård. Vinden mojnade efter hand, och det blev nästan stillt. Krutröken lade sig därför så tät över stridsplatsen, att signalerna ej kunde urskiljas utan meddelades från småbåtar, som roddes av och an i kulregnet. Mycken käckhet och rådighet utvecklades därvid av dem, som utförde detta farliga värv. »Kanonkulorna», säger en rysk författare, »flögo visslande genom luften, sletto överallt sönder segel, splittrade allt emellanåt riggen och bragte tågverket i oordning.» Svenskarne riktade också sina skott med förkärlek mot riggen för att sätta fienden ur stånd att manövrera. En vacker episod från detta slag var den, då befälhavaren på skeppet *Vasa*, *Baltsar Horn*, dödligt sårad överlämnade befälet åt sin närmaste man med de orden: »Du skall svara mig inför Gud, om du stryker flagg.» Den unge löjtnant, som mottog den döendes sista vilja, svek ej sin plikt. Han strök icke flagg. Hans namn var *Lagerstråle*, och han avancerade med tiden till amiral.

Stolt var också det svenska linjeskeppet *Prins Gustavs* förtvivlade kamp mot övermakten, under befäl av bröderna *Klas* och *Hans Wachtmeister*. Först tilltygades under ett par timmars strid två fientliga fartyg, det ena efter det andra, så kraftigt, att de måste i redlost skick draga sig tillbaka. Men under ytterligare en timmes strid mot ett ryskt linjeskepp fick det svenska fartyget tacklingen så sönderskjuten, att endast focken kunde nyttjas. Det blev nu angripet av fyra fientliga skepp, däribland själva amiralsskeppet, och kämpade i ytterligare halvannan timme mot dem. Först sedan all ammunition var förbrukad och masterna voro färdiga att ramla överbord, strök *Prins Gustav* flagg efter att ha fått 32 grundskott och flere hundra kulor över vattenlinjen.

Striden fortgick ända till mörkrets inbrott och slutade med förlust av ett linjeskepp å vardera sidan. De döda, sårade och fångna utgjorde på den ryska sidan 1,800 man, på den svenska 1,100. Av de stupade på vår sida tillhörde en fjärdedel och av de sårade två femtedelar *Prins Gustavs* besättning. De

överlevande voro så uttröttade, att de ej långt efter stridens slut somnade vid sina kanoner. Bägge flottorna kvarlägo till följande dag på krigsskådeplatsen, men de ryska fartygen hade lidit så svåra skador, att de, trots gynnsam vind, icke förmådde gå till nytt anfall. Den svenska flottan var efter bataljen i långt bättre skick, men flere fartyg hade skjutit bort all sin ammunition. Därför vände bägge parterna tillbaka, svenskarne till Sveaborg, ryssarne till Kronstadt.

Hertig Karl synes ej ha tagit någon mer aktiv del i ledningen av slaget utan låtit Nordenskjöld råda. Han skall emellertid ha visat mycken kallblodighet under striden. Tillsammans med den gamle amiral Wrangel satt han på amiralsskeppets hytt och rökte sin pipa. En kula svedde plymen på hans hatt, en annan dödade en person i hans närhet. Det finns dock uppgifter, som gå i annan riktning: att hertigen inför den helvetiska elden tappat kuraget och frågat Nordenskjöld, om inte det här snart skulle sluta, och att han givit mästerlotsen pengar för att han skulle föra amiralsskeppet ur eldlinjen.

Svenskarnes mod och skicklighet i att manövrera vitsordades av amiral Greigh, som förklarade, att han aldrig sett någon helare eller å bägge sidor bättre underhållen strid. Det var den ärofullaste sjöstrid, svenska flottan utkämpat allt sedan sjöslaget i Öresund 1658. Konungen skrev till sin broder: »Du har hämnats det svenska namnet och sextio års skymf» — han borde ha skrivit sjuttio.

Slaget vid Hogland firades i Sverige och Finland med segerfester, och hertig Karl var allas hjälte. De som voro mera skarpsynta, märkte dock på honom efter slaget, att »vår ärorike storamiral» just inte hade lust att ge sig i en dylik lek en gång till. Han var också besluten att nedlägga befälet, och Oxenstierna och Ruuth måste uppbjuda hela sin övertalningsförmåga och i alla tonarter vädja till hans fåfånga, innan de lyckades förmå »den oersättlige segervinnaren» att stanna kvar på sin post.

*

I Härnösand firade trogna undersåtar följande år Karladagen med särskilda festligheter, och man drack »segrarens

vid Hogland» skål i bålar med bishoff och dragonpunsch under avsjungande av följande lika vackra som sanna sång på melodien »Gustavs skål»:

»Store prins,
Ditt mod man knappt i Norden funnit.
Sverige minns
den seger, som Du vunnit,
när Din arm
mot Greighens styrka sträcktes,
elden väcktes,
skeppet bräcktes,
allt blev satt i larm.»

Man väntar sig nästan ett »fallera» i slutet.

*

Det var skada, att slaget vid Hogland utkämpades under stiltje, ty till följd därav kunde de svenska fartygens lättmanövrerlighet icke komma till sin rätt. I motsatt fall hade Nordenskjöld antagligen vunnit en seger. Det hade därför varit klokare att vänta på bättre vind och under tiden draga fienden längre västvärt. Detta hade Nordenskjöld också föreslagit hertig Karl. Men konungens order var ovillkorlig: hertigen skulle utan dröjsmål uppsöka och slå den ryska flottan, vore det än invid Krönstadt. Genom denna order hade Gustav III bundit händerna på flottans högste befälhavare, och följderna blev en visserligen ärofull men oavgjord strid.

Det gör ett nedslående intryck att finna, att det var bristen på ammunition, som hindrade svenska flottan från att återupptaga striden. Nordenskjöld var själv övertygad om att ifall han haft tillräckligt med kanonkulor, skulle han andra dagen ha vunnit en avgörande seger. Det är också sannolikt, ty hälften av ryska flottan var ur stånd att manövrera. Bristerna i den svenska flottans utrustning kommo alltså att verka hämnande på hela krigföringen.

Situationen hade emellertid kunnat förändras till vår fördel, ifall den svenska flottan kunnat få sina skador reparerade och sitt ammunitionsförråd fyllt före den ryska och sålunda spela herre på sjön. Men nu framträdde verkningarna av andra, ännu mera ödesdigra försummelser. Sveaborgs varv var all-

deles för litet och för illa försett med både förråd och timmermän. Av kulor fick väl flottan allt vad fästningen själv kunde undvara, men det förslog ej långt, ty man hade förut måst taga av ammunitionsförrådet till fältartilleriet, som varit mycket illa utrustat. Alltså fick man skriva till Sverige efter ammunition åt flottan, och det tog tid att få den över till Finland, isynnerhet som inga förråd alls funnos av de grövsta och effektivaste kulorna, på vilka man alldeles gjort rent hus i sjöslaget. Ja detta slags ammunition var ej ens beställd vid järnbruken. Först nu gick man i författning om tillverkning därav. Inga åtgärder voro heller vidtagna för att fylla behovet av manskap efter dem som förlorats i striden, eller av läkare och fältskärer. »Bristen på fältskärer är förskräckande», yttrades redan i krigskonseljen före avfärden, och stort blev därför eländet bland de sårade. Under sådana förhållanden måste Karl meddela konungen, att flottan ej kunde bli färdig att utlöpa förr än om en månad. De ryska skeppen hade däremot lätt att få sina brister avhjälpta i Kronstadt och Reval.

Landkriget.

Att slaget vid Hogland blivit oavgjort, och att flottan ej förrän om en månad kunde löpa ut betydde detsamma som ett nederlag till sjös. Hela landstigningsplanen mot Petersburg hade ju därmed omintetgjorts. En övrumpling av staden från sjösidan var ej längre möjlig. Gustav blev utom sig över att det skulle behövas så lång tid för att få flottan färdig igen. Han förstod ingenting av allt detta, ville i sin förblindande iver ej förstå det utan skyllde allt på illvilja. Men han kunde i alla fall inte få folk att göra det omöjliga. Därför gällde det nu, om han själv med lantarmén ensam skulle kunna gå på Petersburg. Närmaste målet var Fredrikshamn.

Men Gustav hade aldrig fått någon ordentlig militärisk utbildning och var därför alldeles främmande för själva härförarkonstens teknik. Han ville, som Skjöldebrand uttrycker det, »se kriget i stort och från en chevaleresk eller poetisk sida». Men för krigsledningens prosa, som dock är det nödvändiga villkoret för allt annat, saknade han intresse och förståelse. Däremot brast honom ej mod — åtminstone »kunde han», som Skjöldebrand framhåller, »vid stora till-

fällen träda fram i faran med lugn. Men han sökte något teatraliskt i allt.» Skjöldebrand liknar Gustav i spetsen för sin armé vid »en man, som aldrig kört en häst, men finner sig på ett högt kuskställe med tömmarna i handen till ett helt spann raska och yra hästar, dem han måste köra utan spannriddare. Här hjälper ej förståndet, ej snillet. Newton i denna ställning hade förmodligen funnit sig ganska förlägen. Men en eljest dum kusk, som lärt att köra spann, skulle med heder uppfylla samma plats. Så förhåller det sig med det hantverksmässiga av kriget.» Ulrik Scheffer fällde en gång ett betecknande yttrande om Gustavs militära kompetens. Det var, då han talade med Karl Sparre om örlogsflottans förbättring: »Ser Ni då icke», sade han, »att Ni sätter en rakkniv i handen på ett barn!»

Men lika litet som Karl XII:s krigarkraft tog sin boning i den som bar hans värja, lika litet bodde karolinernas anda i den krigshär, som Gustav förde i fält. När armén fick befallning att gå över gränsen och rycka fram mot Fredrikshamn, skyndade sig en mängd officerare att begära avsked eller permission. Redan förut hade några, som voro söner till ryssvänliga rådsherrar av Mösspartiet, tagit detta steg. Nu föregingo två regementschefer med ett fördärvligt föredöme.

Toll rådde konungen att avslå samtliga avskedsansökningar och framför arméns front kassera den officer, som vore nog glömsk av sin plikt och sin ära att under flygande fana övergiva sin post. Så långt vågade konungen dock ej gå — antagligen av fruktan för att därigenom framkalla öppet myteri — men han lät genom regementscheferna hota med krigsrätt, och det verkade rätt kraftigt. Ett annat medel använde han vid örlogsflottan, där ävenledes många officerare ville taga avsked i missnöje över det sätt, varpå belöningarna efter slaget vid Hogland utdelats. Här fann konungen bote-medlet i att befordra samtliga officerare, som deltagit i slaget, en grad. Det hjälpte.

»Amiralitetet är utomordentligt förnöjt», skriver Johan Gabriel Oxenstierna. »Så var det icke i början, men sedan hela kåren fått en grads avancemang, är man förtjust. Man lovar högt att göra det omöjliga, och man går så långt, att man säger, att om lantrupperna vägra att tjäna, skall man intaga deras plats.»

Flottans exempel visar, att personliga bevekelsegrunder ofta lågo under missnöjet. Dessa voro dock icke de starkast vägande skälen för officerskårens handlingssätt. Detta var en frukt dels av bearbetningar från ryske ministern i Stockholm och hans vänner bland adelsoppositionen, dels av Göran Sprengtportens draksådd bland de finska officerarne. Markovs efterträdare, den oförskämde Razumovski¹, och hans svenska vänner arbetade av alla krafter på att pränta i den svenska officerskåren, att Ryssland ingalunda ville Sverige något ont, utan att det tvärtom var Sveriges konung, som angripit Ryssland. Det förra var nu en sanning med modifikation. Det var sant så till vida, som ryska kejsarinnan för tillfället önskade fred med Sverige, eftersom hon var invecklad i svårigheter på annat håll. Det var därför, hon uppträdde så fredsälskande och försonligt. Och detta var nog för att insöva en stor del av svenska folket i säkerhet och inbilla det, att ingen fara hotade från grannen i öster. Man stirrade sig blind på det faktum, att Gustav börjat anfallskrig. Men till ett anfallskrig erfordrades enligt regeringsformen ständernas samtycke. Adelsoppositionen hade alltså fått ett utmärkt vapen att rikta mot konungen. Så upprepade sig samma eländiga skådespel som under frihetstidens båda krig. I stället för att göra sin plikt och följa konungen mot rikets fiender började officerarne politisera och kommo genom sina diskussioner till det resultatet, att de gjorde sin plikt, då de vägrade att deltaga i ett olagligt krig. »Men de glömde», som Odhner säger, »att de nu icke sutto på riddarhusets bänkar utan stodo i fält mot rikets fiender, och att det nu tillkom dem att följa sin konung, ej att bedöma hans handlingssätt.» Den uppgiften hörde rikens ständer men icke armén till. Men nu hade riksdagsoppositionen blivit flyttad mitt in i lägret. Och från Stockholm underhöllo Razumovski och oppositions- cheferna ett oförtrutet uppviglingsarbete. Genom brev och budbärare uppmuntrade de sina vänner i armén att taga avsked.

¹ Razumovski var son till en omätligt rik kosackhetman, som gjort sin lycka genom sin broders vackra röst och utseende. Tack vare dessa egenskaper blev brodern nämligen kejsarinnan Elisabets älskare, och bägge bröderna upphöjdes till grevar och fältmarskalkar.

Och då detta medel ej visade sig effektivt, rådde de officerarne att söka tvinga konungen till att begära fred. Man räknade nämligen som så, att i dylikt fall skulle kejsarinnan avvisa alla anbud av en furste, som icke hölle tro och loven, och i stället begära ständernas garanti av fredsfördraget. På det viset skulle alltså riksdagskallelse framtingas och den svenska oppositionen genom samverkan med Ryssland kunna åstadkomma lyckliga förändringar i statsskicket. Frihetsvännerna bara fruktade, att Gustav själv skulle genom undfallenhet lyckas skaffa sig fred med kejsarinnan, men desså farhågor lugnade Razumovski fullständigt. Han kunde också inberätta till sitt hov, att underrättelsen om svenska flottans bragder vid Hogland gjorde de svenska »patrioterna», såsom de kallade sig, lika oroliga som honom själv. De gingo där med mulen och missnöjd uppsyn bland den jublande mängden. Men vid underrättelser om att svenska fartyg uppsnappats av ryssarne höllo svenska adelsmän och avskedade officerare fest på Liljeholmen. Förblindade av sin partiiska sågo de hellre sitt fädernesland litet än sin konung stor. »Patrioternas fruktan för konungens suveränitsplaner», skrev Razumovski, »kom dem att fördubbla sina ansträngningar för att förmå sina vänner i armén att korsa konungens planer. Jag underlät icke att på allt möjligt sätt uppmuntra dem häri.»

Missnöjet inom armén bredde alltmer ut sig. Det blev god ton bland officerarne att klandra allt vad konungen företog sig och tala med ringaktning om honom, ja visa honom öppen vanvördnad.

En oppositionell anda talar också ur några verser, som spredos vid krigets början under titeln »Röst från arméen». Där hette det bland annat:

»Jag svärdet fått, att kronan stöda,
som på monarkens huvud är,
men, att med lagbrott frihet döda,
förgäves man min arm begär.

Jag svärdet fått, att tappert strida
för dygd, för kung, för fosterland,
men ej att träldomsfjältrar smida
omkring min landsmans fria hand.»

Onekligen fanns det, som vi sett, många anledningar till klander i de brister, som vidlådde arméns utrustning. Den

hade ju företagits med tanke på en hastig kupp och icke ett långsamt framryckande, såsom följden blev av slaget vid Hogland. Men, som Odhner säger, »bristerna må ha varit vilka som helst, klagomålen må ha varit aldrig så grundade — sådant kunde ej ursäktas de officerare, som mitt under kriget övergåvo fanan och därigenom sveko sin plikt mot konung och fädernesland». Här var, som Levertin säger, »något brustet i den kanske primitiva men djupa och starka samhörighetskänsla, som bildar ett fosterland».

Sträng föll också oppositionsmannen Fersens dom över de pliktförgätne. Han fann det »straffvärt att låta betala sig i fredlig tid för fäderneslandets försvar och, när kriget förefaller, sätta sig i lugn, överge sin trupp och rikets tjänst». För folkmeningen i Sverige var detta, som adeln och krigsbefälet hade så svårt att förstå, genast klart. De avskedade officerarne blevo också vid sin hemkomst till Stockholm mottagna med hotfulla demonstrationer och visslingar. Och några dylika fältflyktingar måste finna sig i att höra skepparen, som seglade dem över från Finland, besvara de svenska tullmyndigheternas fråga, om han hade några passagerare ombord, med de vanvördiga orden: »Bara några harar.»

Det starkaste missnöjet inom armén rådde vid den finska kår, som stod under befäl av generalmajor Karl Gustav Armfelt, farbror till konungens gunstling. Den äldre Armfelt var visserligen en modig och plikttrogen man, men han var gammal och svag och ej vidare begåvad. Han blev därför en lekboil i händerna på hänsynslösa agitatorer, isynnerhet de trotsiga och tilltagsna överstarne Hästesko och Montgomery, vilka alltid hade i sitt kölvatten den lättledde överste von Otter. Till Armfelts armékår hörde också de ändå farligare anhängarne av Göran Sprengtporten, bland vilka särskilt majorerna Jägerhorn och Klick utmärkte sig såsom djärva och energiska agitatorer. De funno nu ett kärkommet tillfälle att fiska i grumligt vatten och arbeta för Finlands lösryckande från Sverige. De aktade sig dock för att röja sina verkliga planer för Hästesko och hans anhängare, ty mellan dessa båda slag av opposition gick en skarp gräns.

När konungen kom till den Armfeltska kårens läger för att leda angreppet på Fredrikshamn, möttes han av Hästesko

och von Otter med den förklaringen, att ett allmänt missnöje rådde inom kåren med anledning av de dåliga anstalterna för kriget. Detta missnöje utmynnade i en yrkan på återtåg. Isynnerhet skyllde överstarne på menige mans motvillighet. Konungen svarade, att han själv ville tala med manskapet.

Nu började de missnöjda officerarne en ivrig agitation bland soldaterna. Med lock och pock sökte man få dem att vägra lydnad mot en konung, som ju ville föra dem till »slaktbänken», ja några officerare utforo i grova smädelser mot konungens person. Auditör Ekman vid Åbo läns infanteriregemente berättar: »Åtskilliga över- och underofficerare voro mycket sysselsatta att beskriva för soldaten, att konungen brutit emot regeringsformen, att de emot deras ed icke borde lyda konungen, som avmålades vara svagsint.»

Den 1 augusti lät konungen ställa upp de tredskande regementena. Han red framför fronten, riktade till soldaterna några manande ord och sporde dem till, om de ville följa honom i liv och död mot fienden. Trots de föregående uppvisningsförsöken av regementenas egna officerare blev svaret ett enhälligt ja. Då drog Gustav sin värja och uppmanade menige man att svära vid Gud, att de ej skulle överge honom, så länge han förde svärdet mot sina och deras fiender. Soldaterna svuro eden, och konungen utropade glad: »Visste jag icke det!» Han vände sig nu till officerarne, uppmanade dem att föregå med gott exempel och äskade svar även av dem. De saluterade med värjan, men blott en del svarade ja. Motståndet var emellertid för denna gång besekrat, och hela kåren bröt upp mot Fredrikshamn.

Men när konungen var borta, gåvo en del officerare sin förbittring luft genom sådana tillmälen till soldaterna som »Nu blir Ni släpade till slaktbänken, edra satar» eller »Gå nu med kungen till helvetet!» Och en ung fänrik lovade dem, att det manskap på hans pluton, som ryssen inte orkade dräpa, skulle han själv göra av med i stället.

Uppstudsighetens och självsväldets anda satt kvar i officerarne, och Gustav var icke mannen att leda de olika armékårerna till samverkan. Därför gick det, som det gick: företaget mot Fredrikshamn misslyckades, och i missmod gav Gustav efter för påtryckningarna och befallde återtåg. Han tyckes ha blivit alldeles bedövad av detta nya olycksslag,

och det såg ut, som om han rent av med flit blottställde sig för kulorna från fästningen.

Men med uppgivandet av företaget mot Fredrikshamn var också fälttåget förlorat. Katarina fick god tid på sig att förstärka sina försvarskrafter, och kriget övergick till ett vanligt gränskrig. Till sjös fingo ryssarne avgjort övervikt, därigenom att deras flotta blev segelklar igen långt före den svenska. I början av augusti lade sig en rysk eskader utanför Sveaborg och höll den svenska flottan instängd där ända till senhösten. Andra fientliga fartyg gjorde strandhugg på flere punkter av Finlands kust, och en rysk eskader, som hade sin station på Köpenhamns redd, plundrade och brände Råå fiskläge söder om Hälsingborg. Detta dåd väckte harm och avsky t. o. m. hos Rysslands bundsförvant Danmark, ty under den långa fredstiden hade en viss skandinavisk samhörighetskänsla växt fram på båda sidor om Öresund. Danske kronprinsen förebrådde den ryske befälhavaren hans handlingssätt, och några danska damer satte i gång en insamling till förmån för de stackars fiskarne.

Ryssens uppträdande injagade emellertid en sådan skräck hos kustbefolkningen i Skåne, att Toll, såsom han skriver, »aldrig trott så mycken räddhåga kunna finnas här i min fädernebygd». Då nu den ryska eskadern alltjämt stannade kvar i Sundet, medan vår egen flotta låg blockerad i Sveaborg, uppstod hos ett par svenskar tanken på att befria sig från det obehagliga grannskapet av de fientliga fartygen genom att helt enkelt bränna upp dem eller borra dem i sank. En fänrik Benzelstjerna vid flottan, som var känd för sina oerhörda kroppskrafter utan däremot svarande andlig utrustning, uppgjorde i sin iver tillsammans med några dryckesbröder en formlig plan att bränna de ryska fartygen under vintern, när de lågo infrusna utanför Köpenhamn. Han meddelade sin plan först åt svenske ministern i Köpenhamn, D'Albedyhll, och sedan åt Toll, som brann av iver att »få driva spektakel med dessa gubbarne». Han skriver i sin kända drastiska stil till D'Albedyhll: »Jag lever i det hopp, att ryssarne nu måtte frysa sig fördärvade som andra herrelösa hundar. Men ska de bestarne bli där över vintern? Säg mig ett diplomatiskt omdöme: skulle det strida emot tro och loven, om en partigångare vore dristig nog att göra ett fyr-

verkeriförsök, där de ligga.» Benzelstjerna bar emellertid sin plan vidare till Gustav III själv, som alltid hade smak för det äventyrliga. Konungen förklarade rent ut för Toll, att man borde ta risken, då det gällde en sådan vinst som att kunna förstöra både ryska och danska flottorna, »ty den (danska flottan) stryker väl med på köpet». Han skaffade Benzelstjerna pengar till att köpa in en kutter av en irländsk skeppare vid namn O'Brien, som låg med sitt fartyg vid Köpenhamn. Meningen var, att kuttern skulle fyllas med eldfångda ämnen, förläggas bland de ryska skeppen i hamnen samt därefter antändas. Några av de ryska officerarne skulle bjudas på middag ombord och därunder drickas totalt redlösa. Denna plan hade Gustav III gillat.

Men O'Brien var oförsiktig och råkade röja sina förehavanden för en dansk affärsman den 28 februari 1789, strax före den överenskomna dagen. Irländaren blev häktad, men Benzelstjerna hölls gömd i D'Albedyhlls bostad. I Köpenhamn blev det en häftig upphetsning, som i första hand vände sig mot den svenske ministern, och ryssarne försökte t. o. m. storma D'Albedyhlls hus. För att ej längre förorsaka sin beskyddare obehag överlämnade sig Benzelstjerna kort därefter åt de danska myndigheterna. Men då förbittringen mot D'Albedyhll ändå icke ville lägga sig, fann ministern snart lämpligast att rädda livet genom att fara hem till Sverige.

Benzelstjerna blev dömd till döden, men på ryska kejsarinnans förklaring, att hon icke önskade blodsutgjutelse i denna sak, fick han straffet förvandlat till fängelse, varifrån han benådades 1796, då danska regeringen önskade att stå väl hos den nye konungen av Sverige. Han inträdde åter i svenska flottan såsom sekundlöjtnant men fick avsked redan 1798 med löfte om en syssla i lotsverket. O'Brien och en annan medbrottsling dömdes till livstids fängelse. D'Albedyhll kom efter sin inblandning i Benzelstjernas olyckliga företag aldrig mer att beklåda något offentligt ämbete.

Officersuppror.

Återtåget från Fredrikshamn gav oppositionen vind i seglen. Nu framkastade Jägerhorn den planen, att de missnöjda skulle taga fredsfrågan i sin hand och vända sig med

direkta underhandlingar till ryska kejsarinnan. Han fick snart med sig Hästesko, von Otter och en del andra, och sedan bestormade de med förenade krafter general Armfelt att vara med. De utmålade ställningen såsom alldeles förtvivlad, därest man ej finge stillestånd. De spelade på den strängen, att konungen själv ingenting högre önskade än att få fred — men han kunde ju ej själv taga första steget. Borde ej då arméns befälhavare såsom goda medborgare och undersåtar göra vad de förmådde för att rädda konung och fädernesland?

Nedtryckt av sjukdom och bekymmer gav den gamle mannen slutligen efter för deras skenfagra skäl, och i Likala, nära svenska gränsen¹, sammankommo natten till den 9 augusti Armfelt, Hästesko, von Otter och Klick samt tre andra officerare och undertecknade ett brev till ryska kejsarinnan, vartill Jägerhorn författat utkastet. Undertecknarne härav förklarade i hela nationens namn, att de ogillade kriget såsom olagligt. Blott till sitt fäderneslands försvar mot anfall ville de draga svärdet. De föreslogo kejsarinnan att inleda fredsunderhandlingar »med nationens representanter i tillbörlig ordning» och voro naiva nog att hemställa till hennes omprövning, om icke säkraste borgen för en dylik fred vore, att vårt land återfinge de gränser, det haft för femtio år sedan. Då skulle de illasinnade sakna varje anledning att störa freden mellan Sverige och Ryssland. Jägerhorn gav sig över till Ryssland med brevet, och det föregavs, att han blivit tillfångatagen av kosacker.

Detta aktstycke, den s. k. Likala-noten, är, säger Odhner, »en utomordentlig, 'ohörd', enastående företeelse i vår historia. Några befälhavare för en obetydlig kår, av vilka ingen ägde något större anseende, företaga sig, på några mils avstånd från det kungliga högkvarteret, att på eget bevåg inleda en underhandling med det fientliga rikets suverän, att därvid föra talan å hela nationens vägnar och att erbjuda fred på vissa villkor.» Hur otroligt det än kan förefalla, utspriddes det ryktet, att den, som stod bakom Likala-noten, var ingen mindre än Hans Maj:t själv, som på detta sätt ville få andra att krasa kastanjerna ur elden. Notens undertecknare hade, menade Adlerbeth, »gjort för mycket för att vara

¹ Se kartan sid. 405.

troгна undersåtar och för litet för att rent av vara rebeller. Alla voro utomdessa kända för tillgivenhet mot konungen, åtminstone vid krigets början.» Det orimliga påståendet har sitt intresse såsom vittnesbörd om vad som i vissa kretsar tilltroddes Gustav III av utstuderat machiavellistiskt dubbelspel.

Samma dag, som Likala-noten avsändes, fortsatte den Armfeltiska kåren sin reträtt över gränsen och vidare till Anjala by. Vid närmare eftersinnande blevo notens undertecknare emellertid betänksamma, isynnerhet som konungen fått nys om vad som varit i görningen. I anledning därav anmodade han i ett brev Armfelt att förmå sina officerare till att underskriva en försäkran om sin trohet mot konungen. I stället för den begärda trohetsförsäkran kom officerskårens svar i form av det ryktbara Anjalaförbundet. De mindre klyftiga och klarsynta officerarne trodde sig genom den »förbundsakt», som nu uppsattes, kunna rättfärdiga sina förbindelser med ryska kejsarinnan. Undertecknarne av Likala-noten kände sig också behöva stödet av ett större antal kamrater. Förbundsskriften börjar med att uttala »den till visshet sannolika tanke», att kriget var ett anfallskrig från svensk sida. Härpå följer den vanliga svartmålningen av arméns tillstånd och de faror, som hotade landet. »I betraktande av denna ohyggliga men sanna målning» hade de förbundna ansett det vara sin skyldighet att avvärja fäderneslandets olyckor genom att vända sig till kejsarinnan och »försäkra henne om nationens tänkesätt». Härtill hade de bevekts ej blott av sin fosterlandskärlek utan även av sin trohet mot konungen. Samtliga undertecknare av denna deklaration förbundo sig genom en dyr ed att gemensamt bära ansvaret för det steg, de tagit, och slöto »det fastaste förbund och stallbroderskap» för att hjälpa och bistå varandra. Men de förklarade på samma gång, att för den händelse kejsarinnan icke skulle vilja »bekväma sig till en för nationen hederlig fred», så förpliktade de sig »att icke levande nedlägga vapen, innan fäderneslandet är satt i fred, ro och säkerhet». Akten är dagtecknad den 13 augusti 1788.

Genom att ordna det så, att de högre officerarne gruppvis sammankallade kompaniofficerarne, fick man ihop 113 namn under dokumentet. Men många skrevo under på sina chefers blotta uppmaning utan att veta, vad det egentligen gällde.

Faktiskt är också, att många av dem, som lockats in i sammanvärjningen, gingo med i den tron, att de gjorde konungen en tjänst därmed. Skjöldebrand berättar, att flere av dem, som han förebrädde deras beteende, bedyrade, att det var för att hjälpa konungen, som de handlat så. »I sanning», utropar han, »en vacker tjänst åt konungen att uppoffra sin och nationens ära!» — Men då Georg von Döbeln, den sedermera så berömde hjälten från finska kriget 1808—1809, anmodades att underteckna förbundsskriften, svarade han: »Jag underskriver ingen annan överenskommelse än den att tillintetgöra fienden, och samma öde drabbar envar, som söker övertala eller tvinga mig.»

Anjalamännen sände en avskrift av förbundsakten till konungen under uttalande av den förhoppningen, att om ryska kejsarinnan ställde i utsikt en hederlig fred, konungen då måtte inlåta sig i underhandlingar med henne därom.

Gustavs läge var förtvivlat. Hans krigsplan var omintetgjord. Missnöjet grep för var dag alltmer omkring sig. Anjalamännen underhandlade redan med andra finska och svenska kårer om anslutning till myteriet. Själv var konungen hotad till sin frihet, ja till livet. Axel von Fersens son och namne, som nu var överste, skrev till sin far: »Det tal, som man här för, och det sätt, varpå man betar sig mot konungen, kommer håren att resa sig på mitt huvud.» Och härvid är att märka, att brevskrivaren ingalunda hörde till konungens beundrare, tvärtom.

Gustav Maurits Armfelt var under dessa prövande dagar konungens bästa vän och tröstare. Men även hans trohet hade satts på prov. Den 7 augusti mottog han genom en bonde från Fredrikshamn ett brev med ineliggande växel på 20,000 rdr specie. Brevet gick ut på att övertala Armfelt till att inlåta sig på underhandlingar med de ryska överbefälhavarna och försäkrade om »den djupaste tystlåtenhet samt i händelse av upptäckt om den mäktigaste protektion av den monarkinna, som så utmärkt visat svenska nationen sin ynnest». Svar begärdes, ställt till »En välment Finne» och inlagt i en lärftspåse vid foten av tredje verdstolpen från Fredrikshamn.

Armfelt visade brevet för konungen och avsände det svaret, att hans plikt var att dö eller segra. »Jag återsänder»,

skrev han, »ett papper, som av en händelse lär ha kommit in i brevet.»

Gustav räknade med den eventualiteten, att han skulle falla offer för de sammansvurna, och gav Ruuth hemliga order om vad som i sådant fall vore att iakttaga. Dock røjde han ingen rädsla i sitt uppträdande. Lugn och leende vistades han mitt ibland de upproriska. Men om nätterna kände han sig ej säker i högkvarteret utan tillbragte dem ombord på sin jakt Amphion med landgången indragen. En tid såg han ingen annan utväg än att nedlägga kronan. Till Oxenstierna yttrade konungen: »Min ära är förlorad — jag kan ej mer återse min huvudstad. Jag skall ej med min närvaro besvära ett folk, som ej mer vill veta av mig. Mitt beslut är fattat: jag nedlägger kronan. Jag skall ingenting begära av detta Sverige, som hatar mig. Mina möbler och diamanter skola förslå att bereda mig en inkomst, tillräcklig att underhålla ett hus utan ståt. Jag skall leva som enskild person och till och med avstå från titeln konung och majestät.

Jag hade tänkt slå mig ned i Rom. Det är den bästa orten för olyckliga, avsatta eller övergivna konungar. Men Kristina har bott där före mig, och jag skall ej komma med den ryktbarhet, hon medförde dit. Hon var Gustav Adolfs dotter och lämnade frivilligt tronen efter trettio års segrar och den ärorikaste fred, som någonsin slutits. Jag skulle ej kunna visa mig på samma ställen vid sidan av hennes minne. Det blir Schweiz, som jag väljer, eller kanske ett hus i Paris. I sistnämnda fall skall jag leva mycket enkelt. Jag skall där ej mottaga besök av andra än mina gamla vänner eller deras barn.

Min son skall bli konung. Om ständerna sammanträda, komma de kanske att införa en annan regeringsform. Nåväl, min son kommer att samtycka därtill eller också i sin tur att göra vad jag gjort, men han kommer icke att visa samma hovsamhet som jag.

Om jag på detta sätt drar mig tillbaka, vinner jag — det känner jag — ej den ära, jag i så hög grad åtrått. Men mitt namn skall åtminstone bli intressant för kommande släkten, och jag är viss på att om man opartiskt prövar, vad jag gjort, och vad som vederfares mig, skall man göra mig större rättvisa, än mina samtida gjort. Jag har ryckt Sverige

ur den anarki, vari jag fann det. Jag har skapat dess sjömak, som förut icke existerade. Denna flotta, på vilken min bror höljt sig med en ära, som ödet vägrar mig, är mitt verk. Jag har satt armén i stridbart skick. Jag har, så långt jag kunnat, beskyddat industrin, handeln och de sköna konsterna. Jag har velat sysselsätta svenskarne med vitterhetens oskyldiga nöjen. Jag har sökt att bland dem utbreda smak. Jag har till sist velat föra dem i krig. Jag hoppades, att de genom sin gamla tapperhet skulle kunna gottgöra en del av mina företrädares förluster, men då förråda mig alla, då överge mig alla.»

Vid dessa ord brast konungen i gråt och fortsatte: »Återvända till Stockholm, det kan jag ej mer, nej jag kan ej mer återse mitt fädernesland och min huvudstad.»

Men samma händelse, som fyllde hans olycksmått till brädden, skulle liksom återge honom hans spänstighet. Han hade dittills blott ruvat över det nesliga återtaget från Fredrikshamn och den fläck, detta satt på hans ära. Nu vändes tankarna åt annat håll: han hade fått en ny uppgift, nämligen att slå ned de missnöjdas planer, och med sin skarpblick hade han redan upptäckt, att de sammansvurnas skuld för krigets olyckliga utgång skulle hos nationens stora flertal framkalla sådan harm, att hans egen skuld därvid förbleknade.

Emellertid verkade Jägerhorn i Petersburg för de sammansvurnas plan. Men när han överlämnade deras not till kejsarinnans ombud, avkastade han den mask av laglydig medborgare, som han anlagt för att vinna anhängare, och beträdde landsförräderiets bana i Göran Sprengtportens spår. Han tillade nämligen på eget beväg, att finska armén i själva verket önskade, att Finland skulle skiljas från Sverige och bilda en självständig stat. Kejsarinnan förvånade sig visserligen över den stora skillnaden mellan Jägerhorns skriftliga och muntliga budskap, men då Sprengtporten bestyrkte Jägerhorns uppgifter, fick hon ju tro på dem.

Den skrivelse, Jägerhorn fick föra med sig tillbaka till sina kamrater, var också mera ett svar på hans egna muntliga meddelanden än på Anjalanoten. Kejsarinnan uppmanade i sin skrivelse Finlands befolkning att under skydd av Rysslands vapen sammansluta sig till en representativ kår, som kunde genom deputerade träda i underhandling med den ryske

överbefälhavaren. Finnarne finge inte bli rädda, ifall hon för deras stridslustne konungs skull bleve tvungen att låta ryska trupper rycka in i Finland, ty en dylik åtgärd skulle bara hjälpa Finlands folk i dess strävan efter den självständighet, »som alla goda patrioter åstundade».

Med stora förväntningar hade Anjalamännen motsett Jägerhorn's återkomst från Petersburg. Han skulle ju komma som en fredsduva, och så skulle de, som sänt honom i väg, förvärva sig hela svenska folkets eviga tacksamhet!

Det var dock en rätt misstänkt omständighet, att han kom i sällskap med landsförrädaren Sprengtporten, som stannade vid gränsen för att fortsätta underhandlingarna. Men ännu mera blandad blev glädjen, när man öppnade kejsarinnans svarsskrivelse och fann, att denna i stället för ett fredens budskap var en uppmaning till uppror och landsförräderi. Det var något, som endast den Jägerhorn'ska klieken ville vara med om. Armfelt och Hästesko hade visserligen ett samtal med Sprengtporten, men när landsförrädaren talade om Finlands självständighet och föreslog, att den finska armén skulle bidra därtill genom att förena sig med den ryska, svarade de bägge svenskarne, att varje steg till Finlands skiljande från Sverige skulle av de finska trupperna bekämpas till det yttersta.

Vad skulle de sammansvurna nu ta sig för? Några av dem ville göra avbön inför konungen, men flertalet ville icke underkasta sig en sådan förödmjukelse. Man beslöt i stället att avlåta en ny skrivelse till konungen, vari de sammansvurna meddelade, att ryska kejsarinnan var benägen att ingå fred »med svenska nationen». De anhöllo därför, att konungen ville sammankalla rikets ständer för att hos dem söka stöd och hjälp. Men de aktade sig för att tala om den verkliga andemeningen i ryska kejsarinnans svar.

När konungen mottog denna skrivelse, var han på väg hem till Stockholm. Han hade fått ännu en fiende: Danmark rustade sig till krig. Vid underrättelsen därom utropade han: »Jag är räddad!» Nu hade han funnit en utväg att återvända till sin huvudstad utan vanheder. Han skyndade tillbaka till Sverige för att möta den nye fiendens anfall och lämnade högsta befälet i Finland åt hertig Karl. De sammansvurnas brev återlämnade han obrutet till överbringaren med orden,

att han icke underhandlade med upproriska undersåtar. Men ifall de ville göra avbön, kunde de få förlåtelse.¹

Samtida anteckningar återge en mängd rykten, som alla gå ut på att de sammansvurna beslutat eller åtminstone överlagt om att ta konungen till fånga, och Gustav lär ha sagt, att om han dröjt sex timmar längre, hade han blivit arresterad.

Sina tankar vid detta tillfälle har konungen uttalat i ett märkligt brev till sin sons lärare Nils von Rosenstein. Det är ett ståtligt dokument om Gustavs obrutna mod mitt i allmän misströstan eller förtvivlan. »Det är i faran, som själens styrka utvecklas», skriver han, »och det största av alla fel är att misströsta om fäderneslandet. Så länge jag lever, skall jag aldrig känna denna svaghet. Sverige har mer än en gång synts nära sin undergång; men i det ögonblick, då den synts mest oundviklig, har detta uråldriga konungarrike räddats genom oförutsedda händelser och återtagit det anseende, det har rätt att fordra. Sådant var Sveriges tillstånd, då det frälstes av Gustav Vasa. Sådana voro de tider, då Gustav Adolf uppsteg på tronen, och om det kan vara mig tillåtet att blanda mitt namn med dessa stora konungars, så trodde man ej vid min tronbestigning, att Sverige inom femton år skulle vara i stånd att hota Ryssland och bannlysa dess välde ur Östersjön, därest ej partier, avund och förräderi gjort om intet ett företag, som utlovade den största framgång. Det är utan exempel i hävderna att se en segrande här stanna mitt i sin framryckning och draga sig tillbaka endast för att ej segra för mycket. Men Ni ser av den teckning, jag gjort av ställningen, att jag likväl ej anser allt förlorat. Teckningen kan även en gång tjäna till lärdom för min son och visa honom, att jag två gånger under min levnad befunnit mig vid undergångens brant utan att förlora modet.»

I stället för att underkasta sig konungen hänvände sig Anjalamännen till samtliga armékårer i Finland och till flottan för att vinna officerarne som bundsförvanter. I fosterlandets heliga namn besvuro de alla redliga patrioter att förena sig med dem i en gemensam fordran till konungen på att sammankalla riksens ständer för att i samråd med dem

¹ Enligt en annan uppgift skulle konungen ha fällt detta yttrande redan vid mottagandet av underrättelsen om Anjalaförbundet.

återställa freden. På de flesta håll vann denna uppmaning anslutning, och största delen av arméns och flottans officerare i fält förenade sig i yrkandet på riksdagens sammankallande. Mycket berodde dock av cheferna. Där dessa voro lojalt sinnade och handlingskraftiga män, lyckades de vanligen hålla sina officerare inom skrankorna. Så berättas det om överste von Schwerin vid Jönköpings regemente, att när officerarne kommo stickande med den deklaration, som de undertecknat, och anhöllo om hans underskrift, så rev han isönder dokumentet och förklarade, att om de fullföljde sitt förehavande, skulle han låta arresterera dem allesammans.

Anjalamännen sökte även vinna stöd hos oppositionens chefer i Sverige. Det fingo de också på flere håll. Men Fersen fann deras hänvändelse till Ryssland »emot lag och krigsartiklar stridande, brottsligt samt emot sunt förnuft företagen» och svarade ej ens på deras brev. Däremot lyckades de genom tränga bearbetningar vinna hertig Karl för sin sak. Han inlät sig trots konungens förbud i underhandlingar om stillestånd med ryske storfursten Paul och drog på ryssarnes önskan samtliga svenska trupper tillbaka över gränsen.

- Litteratur till ryska kriget 1788—90: Gabriel Rein, Kriget i Finland åren 1788, 1789 och 1790: del I.
 Maunu Malmanen (K. M. Creutz), Anjalaförbundet. Dagbok förd under kriget i Finland 1788—1790 af auditören Carl Christopher Ekman (Skrifter utgifna af Svenska litteratursällskapet i Finland n:r 44).
 Arnold Munthe, Svenska sjöhjältar VI—VII: 6 delar utk.; häft. kr. 57: —.
 Eva Lewin, En gustaviansk sjöofficer. Häft. kr. 4: 50; inb. kr. 7: —.
 P. Nordmann, Krigsmän och krigsminnen; häft. 10 (finska) mark.

Danmarks angrepp år 1788 och den stora folkväpningen.

NÄR GUSTAV hunnit till Åland, fick han meddelande om att Danmark förklarar krig den 19 augusti. Det var med svidande hjärta, som danska regeringen tagit detta steg. Bernstorff hade gjort allt för att förekomma

krigsutbrottet mellan Sverige och Ryssland, ty han önskade ingalunda, att Rysslands makt och inflytande i Norden skulle tillväxa på Sveriges bekostnad. »Sveriges fall skulle förr eller senare draga med sig vårt eget», sade han oförbehållsamt till D'Albedyhll. I förhoppning om att kunna avhålla Gustav III från anfall på Ryssland hade han oförtrutet erinrat konungen om att Danmark i sådant fall var skyldigt att bistå kejsarinnan. Och även sedan kriget utbrutit, arbetade danska regeringen på att genom underhandlingar återställa freden. Men då alla åtgärder voro fruktlösa, återstod för Danmark ingenting annat än att fullgöra den tunga plikten att hjälpa bundsförvanten. Bernstorff ämnade emellertid göra kriget så lindrigt som möjligt och sätta i gång det i senaste laget — först fem veckor efter krigsförklaringen. Därigenom ville han bereda Sverige ytterligare rådrum att skaffa sig fred och även — så besynnerligt det än kan synas — att sätta sina gränser i försvarsskick. Bernstorff var nämligen en statsman, som i mycket var före sin tid. Han var välvilligt ständ mot Sverige och ville ej vara med om någon stympning av grannlandet varken på ryska eller danska sidan, ty han ansåg ett oförsvagat Sverige nödvändigt för jämvikten i Norden.

Däremot hade hans känslor mot Gustav III förändrats allt efter som han fått tillfälle att följa konungens äventyrliga politik i spåren. Han såg numera i Gustav blott »den hänsynslöse fördragsbrytaren», som kunde oskadliggöras endast genom att man fråntog honom den makt, han tillvällat sig 1772. Och Bernstorff föreställde sig, att även den övervägande delen av svenska nationen längtade efter en dylik förändring i regeringssättet. Han tänkte icke på att man i Sverige ännu hade frihetstidens erfarenheter i alltför färskt minne för att önska sig tillbaka till den tiden.

Det var sålunda Sveriges konung, Bernstorff ville bekämpa, men dess folk, som ej hade någon skuld i det ryska kriget, ville han intet ont. Gustav å sin sida kom full av mod och förtröstan hem till Sverige, ty han räknade på att nu kunna samla sitt folk mot både inre och yttre fiender. Och det visade sig, att den gången var det han, som räknat rätt. Han fann hos kärnan av Sveriges folk en kraftig avsky mot dessa officerare, som förrått sitt fosterland i farans stund. I Stockholm föreslog man till text på nästa riksdagspredikan de orden i

fjärde Mosebok: »Och Herren sade till Mose: »Tag alla överstarne för folket och häng dem upp Herranom i solene!» Schröderheim, som berättade detta i ett brev till konungen, tillade: »Här vanka flera epigrammer, men de äro ej alla utur den Heliga skrift.»

Gustav beslöt att begagna sig av denna folkstämning och vädja till sina trogna undersåtar. Liksom fordom Gustav Vasa for han upp till Dalarne. Söndagen den 14 september bevistade han först gudstjänsten i Mora kyrka, och efter dess slut trädde han, klädd i moradräkt — dock med det blå serafimerbandet utanpå! — upp på den hög, från vilken enligt sägnen Gustav Vasa fordom talat till morakarlarne. Det verkar nästan som en scen ur operan »Gustav Vasa» mitt i det obarmhärtiga dagsljuset. Befolkningen var mangrant församlad. Konungen bad dalamännen att efter förfädrens exempel stå honom bi mot hans fiender och utvälja sina raskaste karlar till landets försvar. Menigheten svarade med höga rop, att de ville gripa till vapen och försvara konungen mot hans fiender. Därefter begav sig Gustav till sockenstugan och överlade där med socknens äldste om sättet för den nya frikårens uppsättande.

På samma vis gick det till i Leksand och Stora Tuna. Fast nog fanns det en hel del gott folk bland masarne, som tyckte, att kungen såg ut som en spelevinker. Men trots sina fel och brister framstod han i alla fall inför folkmedvetandet som den nationelle konungen, kring vilken det nu gällde att samla sig för att nedslå både inre och yttre fiender och isynnerhet för att »knäcka herrarne, som ville rycka tömmarna från konungens händer». Det bara göt olja på elden, när brev och utskickade kommo från oppositionen i syfte att motarbete konungens förehavande. I Falun fick Gustav mottaga fullmäktige från de flesta övriga dalssocknar. De erbjödo honom samma hjälp som Mora, Leksand och Stora Tuna. Själv säger konungen, att han ensamt i Dalarne skulle kunnat samla 20,000 man, men han nöjde sig med 3,000.

Likadan var stämningen i Värmland, dit Gustav sänt Gustav Maurits Armfelt i förväg för att elda upp sinnena. Fryksdalingarne ville lämna hus och hem för att »badda på juten» och »slå ihjäl alla ryskt sinnade». Och när konungen själv

kom till Karlstad, beslöts uppsättandet av ett värmländskt lantvärn, 800 man starkt. Av detta lantvärn bildades sedan en jägarkår, som blev upphov till Värmlands fältjägarregemente.

Högsta ledningen av hela försvaret i Dalarne och Värmland anförtroddes åt Armfelt, som med outtröttlig energi ägnade sig åt att utrusta och exercera de nybildade frikårnerna. Man borde enligt hans åsikt hålla dalkarlarne i den tron, att rikets försvar och säkerhet hängde på dem ensamma. Den tanken delgav han konungen i ett brev. Han uppträdde bland masarne klädd i dalkarlsdräkt och vann deras hjärtan genom sitt glada, hurtiga sätt. Själv var han förtjust i folket och kunde ej nog prisa det mannamod och den fosterlandskärlek, som rådde i Dalarne. »Folket liknar de gamle romarne», skriver han till sin hustru, »och man gör sig ingen föreställning därom i andra delar av Sverige. . . Ack, om man genast kunde stöta på fienden! Segern vore otvivelaktig. Men 40 mils marsch stämmer ner modet betydligt. Jag reser i morgon till Tuna, i övermorgon till Leksand, därpå till Mora o. s. v., alltjämt i bonddräkt — det tar hjärtat ur dem.» Från Gagnefs prästgård ger han följande livliga skildring av stämningen i trakten: »En kapten Tiellman, possessionat, nu 67 år gammal, går ut med; en löjtnant Hörling, 71 år, som fick pension 1753, går även med oss. De hava vigör som ungt folk. De förnämsta och rikaste bönderna göra på samma sätt, och det är tävlan mellan far och son om vem som skall få den äran att gå. Värst är, att hela skaran är oexercerad, och att de ej låta styra sig, då de komma i iver. Vid kyrkan sade en bonde åt mig: 'Hör du, laga att officern går på, för annars sätta vi kulan i ryggen på'n, om han ej är trogen.' Döm hur roligt det blir att få sådana bestar att lyda, då reträtt blir nödig.» Det fanns dock ännu äldre gråhårsmän än de nämnda, ett par nära 80-åriga kaptener, som skyndade att gripa till vapen. Varenda man i denna frikår var fast besluten att hålla det löfte, de givit varandra, att »innan snö fallit på marken se danskarne utkörda ur landet» eller ock själva aldrig komma tillbaka.

Från Dalarne och Värmland spred sig folkrörelsen vidare över hela landet och framkallade en allmän folkvapning. Häl-

singarne »missunnade dalkarlarne den hedern att ensamma våga allt för sin konung», skrev Armfelt. Där liksom i Gästrikland, Jämtland och Härjedalen blev det allmän folkväpning, och de norrländska städerna tävlade med varandra i att vidtaga försvarsåtgärder. Kustbefolkningen i Skåne var också med, och i Småland, Västergötland och Halland ville allmogen gå man ur huse. Landshövdingarne hade bara svårt att ordna folkrörelsen och »hindra hopen att mangrant och utan ordning begiva sig åstad». Till alla rikets landskap spred sig försvarsrörelsen. I Bohuslän »förbannade allmogen landshövdingen, som ej uppådat lantvärn som i andra provinser».

I »Allmänna tidningar» för den 17 november 1788 läses följande notis från Skara: »Här vid Gymnasium hafva, i anseende til Krigsrörelsen så nära i Granskapet och Tropparnes stundom, dels Genomtag, dels Inquartering, Föreläsningarna för Hötsterminen måst upphöra och en del af de publique Husen nytjas til Magaziner. Både Stad och Landsort äro af hjärtat konungen tilgifne; och hvad Wenern beträffar, så hålles den ren af en duktig Amiralitets-officerare och 2:ne bevårade små Fregatter.»

Det blev en folkrörelse, vartill man ej sett maken sedan Magnus Stenbocks dagar. Det var svenska folkets svar på officerarnes landsförräderi. Många adelsmän, särskilt hemkomna officerare, sågo snett på folkrörelsen, ja hotade deltagarne med straff. Men det blott ökade allmogens förbittring mot dem och deras stånd. I Stockholm utspriddes de vildaste rykten om konungens planer. Det berättades och troddes, att han ämnade komma tillbaka i spetsen för dalkarlarne för att krossa oppositionen och — tillfogade hans fiender — plundra banken.

Från Karlstad skyndade konungen emellertid vidare till Göteborg, som hotades av en dansk-norsk här på omkring 10,000 man, vilka ryckt in från Norge under befäl av prins Karl av Hessen, en svåger till både den svenske och den danske konungen.

Man vore nästan frestad att gissa, att oppositionen sökte misstänkliggöra Gustav för att stå i hemlig förbindelse med den fientlige överbefälhavaren, liksom det förut påstods att han gjort med Anjalacheferna. Och verkligen — det är inget skämt: det fanns de, som bestämt påstodo, att Gustav givit

prinsen av Hessen penningar, för att denne skulle bryta in i Sverige. Skjöldebrand relaterar ryktet därom.

Göteborg var ju en av nycklarna till Sverige och måste försvaras, vad det än månede kosta. Dit kom konungen sent på aftonen den 3 oktober men fick vänta en hel timme utanför fästningsporten, innan vindbryggan blev nedfälld. Inkommen i staden blev han igenkänd av en trupp borgare, och de började ropa: »Leve konungen!» Nyheten om Gustavs ankomst spred sig som en löpeld genom staden och ingav borgerskapet nytt mod. Det behövdes också, ty man var här på väg att ge allt förlorat. Så väl kommandanten som landshövdingen voro gamla och slöa, garnisonen var svag och vallarna så förfallna, att man på sina ställen kunde gå ut och in i fästningsverken. »Patrioterna» hoppades till och med, att det i Göteborg skulle finnas hederligt folk, som hindrade »den galningen» att spilla folk på ett onödigt försvar.

Men i och med Gustavs ankomst blev det som nytt liv i de goda göteborgarne. Med friskt mod grepo de sig an arbetet på fästningsverkens iståndssättande, bildade en frivillig milis för vakthållning och tävlade i offervillighet, när det gällde att anskaffa pengar. Förstärkningstrupper anlände också från flere håll, så att staden snart befann sig i ganska gott försvarsskick. Konungen höll ett manande tal till magistraten och borgerskapet och tog löfte av både dem och garnisonen att försvara staden till sista blodsdroppen. Konungen skrev till riksdrotsen: »Om så god vilja varit i Finland som här, hade vi varit mästare av Petersburg.»

Så långt, som göteborgarne utlovat, skulle dock aldrig deras trohet och mannamod behöva prövas, ty Gustav fick en ovärderlig hjälp från England och Preussen, vilka stodo i förbund sinsemellan och voro angelägna om att draga Sverige undan Frankrikes inflytande och över på sin sida. En brytning hade nämligen inträtt mellan Preussen och Ryssland, då det visade sig, att Katarina försökte tränga ut Preussen från inflytande i Polen.

England hade vid denna tid en minister i Köpenhamn, som hette Hugh Elliot. Det var han, som nu tog avgörandet i Norden i sin hand, och det gjorde han till god del alldeles på eget bevåg. Elliot var så odiplomatisk, som en diplomat

gärna kan vara, en implusiv, excentrisk engelsman, som handlade fullkomligt efter ögonblickets ingivelse och därvid använde hur starka medel som helst. Han gick bland samtidens diplomater under namnet »rasande Roland».

Utan att ha fått order av sin regering företog sig Elliot att resa till Karlstad, där han hade ett märkligt samtal med Gustav III, vilket slutade med att konungen accepterade Englands och Preussens medling mellan Sverige och Danmark. Från Karlstad skrev Elliot sedan både till prinsen av Hessen och till Bernstorff för att hejda den danska arméns framrykning och förklarade, att om det komme till strid, skulle han själv hjälpa till att försvara Göteborg. Och vad som imponerade mera — han hotade med krig från både Englands och Preussens sida. Vid ett besök i danska högkvarteret förde han ett så kraftigt språk, att prinsen av Hessen den 9 oktober slöt vapenvila med Gustav.

Kort därefter fick Danmark bevis på att det var allvar med Elliots hotelse, ty Fredrik Vilhelm II tillställde själv danska regeringen en anmaning att oförtövat draga sina trupper tillbaka från Sverige och ingå stillestånd. I annat fall skulle en preussisk kår inrycka i Holstein, och med den skulle hannoveranska trupper för Englands räkning förena sig. Vad som låg bakom detta slag i bordet med hohenzollrars »pansrade näve» var nog mindre intresset för jämvikten i Norden än preussiska regeringens önskan att kunna begagna sig av Gustav III:s nuvarande belägenhet för att förmå honom att till Preussen avträda svenska Pommern och Wismar mot en penningssumma och garanti för Sveriges övriga besittningar.

Danska regeringen hade inget annat att göra än foga sig efter övermaktens fordringar. Den 12 november var Sverige utrymt, och stilleståndet förlängdes ytterligare på sex månader. Danskarne lämnade vårt område efter att ha fört ett krig, som mest liknade en fältmanöver. I allmänhet fingo de också de bästa vitsord för krigstukt och hovsamhet. Gustav har själv i brev till hertig Karl lovordat dem. Vilket inte hindrar, att han, för att upphetsa nationalkänslan mot danskarne, begagnade sig av den omständigheten, att man på ett taget norskt transportfartyg funnit en kista, fylld med en hel del instrument, vilka genast fördes till Göteborg och förevisades såsom bö-

delsyxor, skarprättarsvärd, galgrep, galgkrokar, kniptänger, tortyrsågar och andra pinoredskap, alltsammans naturligtvis avsett att plåga svenska män med! I själva verket synas de ha varit en norsk fältskärs instrument, vilka blivit förstärkta med redskap, som tillhörde en profoss vid norska armén.

Underrättelsen om fiendens avtåg framkallade inom dal-karlarnes frikår en allt annat än glad stämning. De önskade innerligt, att danskarne skulle komma igen, så skulle de nog sörja för mot agandet. Efter vapenvilan med Danmark tillstod Armfelt »i förtroende» för konungen, att han på sina knän »bad Gud giva prinsen av Hessen lust att bryta stilleståndet och anfalla honom». Men när det ingen ändring blev och de frivillige avfordrades gevären, som de fått från förråden, höll det på att bli myteri bland en del avdelningar. Och Gustav själv skulle inte varit den han var, om han ieke nu, när han visste, att han hade England och Preussen på sin sida, önskade finna någon giltig anledning att bryta stilleståndet. Han försökte också ställa till gräl med prinsen av Hessen och skramlade hotfullt med värjan. Men då grepo medlarne in och förmodde Gustav att taga tillbaka sina hotelser.

Stämningen inom folkets breda lager gav sig uttryck i tacksamhet mot den, som hade största förtjänsten av stilleståndet, Hugh Elliot. »På min hemresa», berättar han, »blev jag nästan buren av folkets händer. I varje stad och by mottogs jag av invånarne som deras beskyddare och befriare.» Han tyckte å sin sida om svenska folket, »men de så kallade adelsmännen påminna mig i viss mån om mina gamla bekanta i Polen», skrev han till svenske ministern i Köpenhamn. »De tala om frihet men längta blott efter tillfällen att få sälja sig.» I ett brev till Gustav III bad han konungen att för Nordens lugn offra den olycksaliga ära, som en furste kan vinna endast genom blodsutgjutelse. Måtte konungen i stället taga råd endast av sitt »ädla, upphöjda och ömma hjärta!»

*

*

*

Vid samma tid, som Gustav III undgick faran från Danmark, skingrades även ett annat ovädersmoln, nämligen det som höll på att urladda sig vid armén i Finland. Vi erinra oss, att hertig Karl lät förmå sig att gå de sammansvurnas ärenden. Har han gjort det med känsla och övertygelse, eller har han bara låtsat göra det, så länge han var beroende av de missnöjda? Därom ha meningarna varit delade. Självy har han påstått det senare, men de brev, han vid denna tid skrev till sina trogna, bära annat vittnesbörd. Han hade fått ett svårt uppdrag och han förbannade den stund, då han tog emot »detta fördömda befäl, som jag fått såsom ett syndastraff». Men han misstänkte, att hans älskade broder ingenting hade emot att sätta honom i ännu värre klämman. Hertigen såg ett bevis därpå, när hans ideliga påminnelser om penningar till arméns nödvändigaste utrustning icke hade annan verkan, än att han fick »en liten skvätt i sänder, som knappt förslog för tre à fyra dagar — de övriga måste man leva på kredit». Han anförtrodde sin vän Reuterholm, att konungen hade en verklig »talang att göra sig hatad och — jag törs ej säga — föraktad hos alla». Karl vågade ej ens nämna konungen, »ty endast namnet sätter hela världen i harnesk».

Alltnog: hertigen hade dragit sina trupper från ryskt område, och både han och Anjalamännen väntade nu belöning från Katarina i form av stillestånd. Då finga äntligen de ärligt sinnade oppositionsmännen sina ögon öppnade genom ett brev till general Armfelt, vari Sprengtporten framförde ryska kejsarinnans vilja. Den gick ut på att de sammansvurna skulle utlysa en finsk riksdag, vilken borde hållas i Tavastehus under ryskt beskydd — i annat fall skulle de ej kunna handla fritt! Och om de svenska trupperna sökte lägga hinder i vägen för Finlands frigörelse från Sverige, borde finnanarne inkalla ryska trupper. Med deras hjälp skulle svenskarne utdrivas ur landet eller tagas som i en fälla.

Detta brev gjorde slut på alla illusioner hos de Anjalamän, som ej voro verkliga landsförrädare, såsom Jägerhorn och hans anhängare. Karl Gustav Armfelt avbröt genast all skriftväxling med Sprengtporten och önskade att kunna med framgång fortsätta kriget för att visa, att han och hans vänner aldrig begärt något ryskt beskydd. Hertig Karl gjorde nu

slag i saken genom att ge order åt överste Hästesko att med sitt regemente bryta upp och förlägga folket på rotarna. Därmed var den farligaste av Anjalacheferna avlägsnad, och snart fingo även de övriga regementena befallning att följa exemplet. Men vad gemene man tänkte om Hästeskos och hans kamraters beteende under kriget fick han symboliserat på vägen, när de passerade förbi avrättningsplatsen utanför Borgå: där dinglade för tillfället en hästsko i galgen! Ännu mindre fanns det hos Finlands allmoge några sympatier för en Sprengtportens och en Jägerhorn's landsförrådiska förehavanden. Det sunda bondeförståndet sade folket, att om icke Sverige och Finland förenade kunde hålla sig uppe emot Ryssland, skulle Finland ensamt så mycket mindre kunna det.

*

På nyåret 1789 kände sig Gustav tillräckligt fast i sadeln för att taga itu med Anjalacheferna. Armfelt, Hästesko, Montgomery, von Otter och en överstelöjtnant Klingspor, som också spelat en viss roll, blevo häktade och förda till Stockholm att stå till svars för sitt handlingssätt. Likaså Hastfer, som i hopp om att få sin förstörda ekonomi upphjälpt låtit av Sprengtporten locka sig att i hemlighet verka för Finlands lösslitande från Sverige. När det sedan började osa hett för de sammansvurna, blev han rädd, avbröt alla förbindelser med Sprengtporten och försökte sopa igen spåren efter sig. Men det lyckades icke. — Själva ledarne bland landsförrädarne, Jägerhorn och Klick, avdunstade däremot och hamnade i Petersburg. Dit räddade sig också en del av deras medhjälpare.

I början av mars 1789 hade transporten med de fångna officerarne hunnit till Järva. Där voro nyfikna och upphetsade folkmassor samlade för att titta på de häktade och följde dem sedan under hånfulla tillmälen till deras fängelse i Stockholm. Rättegången blev långvarig. Den slutade först i april 1790 med avkunnande av dödsdomar över dem alla. Men med sin vanliga benägenhet för mildhet benådade Gustav alla utom Hästesko till livet. Klingspor, som var illa ansedd för

Johan Henrik Hästesko. Samtida målning.

sin feghet, blev vid dödsdomens avkunnande alldeles från vettet av fruktan för döden. Än föll han på knä för präster och läkare, kysste deras händer och besvor dem att bedja för hans liv, än greps han av raseri, bet sig i fingrarna och slog sig mot väggen, så att man måste föra honom till Danvikens dårhus. Men så snart dödsfaran var över, blev han klok igen. — Om den gamle Armfelt berättar Skjöldebrand: »Han blev ej annorlunda straffad, än att han skickades till Kristianstad, där han, som var något orkeslös av ålder, fick sitta i ro, boende i staden med alla bekvämligheter och rikligt försörjd,

vilket kallades att sitta på fästning. En tid därefter dog han av en åkommen sjukdom.»

Hästesko avrättades på hösten samma år. Traditionen i hans hemtrakt utpekar honom som »en hård och förtryckande husbonde, en elak människa».

För den, som hyser någon misstanke om hemligt samförstånd mellan Gustav III och Anjalamännen, bör Hästeskos avrättning vara ett avgörande motbevis. Gustavs mildhet och benägenhet att förlåta alla erkännes ju även av hans bittraste vedersakare. Det vore då fullkomligt orimligt att tänka sig, att han skulle ha lönat den man, som verkat för hans planer, — med döden, när det varit en så enkel sak för konungen att låta honom undkomma.

*

Katarina gav medels pennan utlopp åt sin harm över att se sina planer på Finland gå om intet. Bland annat författade hon ett utkast till en opera med namnet »Den stackars hjälten», där hon parodierade Gustav III. Motivet hämtade hon ur ryska folksagor. Sedan bearbetades hennes utkast, utfylldes med kupletter och arior, och slutligen komponerades musik till det hela. Operan gavs på teatern i Eremitaget¹ första gången i januari 1789 inför hovet och utländska ministrar. Gustav III framställdes där under bilden av en ömklig liten storskrytare, som tager på sig en avliden hjältes rustning men måste utbyta den mot en annan av målad papp. Åtföljd av några stallbröder angriper han en bondkoja, men en enarmad gubbe driver honom på flykten med en eldgaffel. Slutligen skrämmer man honom med gastar och troll, så att han skyndsamt återvänder till sin mamma.

»Ett sådant gyckelspel», säger Odhner, »var ej den stora Katarina värdigt. Det hämnade sig inom kort. 'Den stackars hjälten' visade sig snart äga kraft både att kuva den motspänstiga adeln i sitt eget land och att hålla kejsarinnans stridskrafter stängna till lands och sjös.»

¹ Ett med Vinterpalatset i Petersburg sammanbyggt slott.

- Litteratur: Elof Tegnér, Folkväpningen i Sverige 1788 (Historisk tidskrift för år 1881).
 Johan August Constantin Hellstenius, Försök till framställning af konung Gustaf III:s danska politik.
 Edvard Holm, Danmarks Politik under den svensk-russiske Krig fra 1788—1790.
 Yngvar Nielsen, Gustav III:s norske politik.
 Lydia Wahlström, Sverges förhållande till Danmark 1788—89.

Gustav III gör sig enväldig och nedbryter ståndsskrankor.

NU BEHÖVDE Gustav icke frukta att möta riksens ständer. Anjalamännen hade ämnat ställa konungen till svars inför riksdagen; men rollerna hade blivit ombytta. Nu var det konungen, som ämnade med de ofrälse ståndens hjälp kväsa de upproriska bland adeln och skaffa sig ökad makt för att även i framtiden kunna hålla de uppstudsiga i styr. De tider tycktes ha kommit åter, då Karl XI kväste högadeln.

I december 1788 utfärdade konungen kallelse till riksens ständer att samlas i Stockholm på nyåret. Adeln beredde sig från början att trotsa konungen, och de längst avancerade oppositionsmännen ämnade söka framtaga honom den makt, han missbrukat. Deras ledare var Karl de Geer, Sveriges rikaste magnat och son till den berömde entomologen¹ med samma namn. De Geer var en orädd kämpe för den politiska friheten men betänkligt hetlevrad och egensinnig. Hamilton säger om honom, att trots hans frihetskärlek »gav en viss höghet i umgängessättet likväl tillkänna, att om enväldet misshagade honom, var det blott hos andra». Genast i början av riksdagen hade han den oförsyntheten att i ett anförande på ett insinuant sätt sammanställa Gustav med

¹ Insektskännaren.

regenter, som »sig till vanheder och riket till skada fört spiran» — såsom Magnus Smek, Albrekt av Mecklenburg och Kristian Tyrann.

Så långt som De Geer ville däremot en så beprövad parti-chef som Fersen icke gå. Han stod nu vid fyllda sjuttio år för sista gången som oppositionens högste ledare. Hans mål begränsade sig till att värna om författningen, och han sökte lugna brushuvudena på riddarhuset. Han hade ogillat kriget, men ännu skarpare hade han ogillat Anjalamännen; och hans parti finge på inga villkor uppträda på ett sådant sätt, att det kunde få ens sken av att vilja taga de sammansvurna i försvar. Bäst därför att ej röra vid krigsfrågan, menade han.

Alla planer på efterräkning för konungens krigspolitik avklippes också tvärt genom de ofrälse ståndens snabba beslut att till Hans Maj:t frambära en formlig tacksägelse för hans omsorger om rikets försvar. Adeln kunde ju för skams skull inte annat göra än instämma. Och så hade konungen klarat den faran.

I sin proposition begärde Gustav, att ständerna skulle tillsätta ett hemligt utskott av alla fyra stånden för att med honom överenskomma om utvägar »till rikets säkerhet, bestånd och självständighets bibehållande». Adeln såg häri genast ett försök att rycka avgörandet från ståndet som sådant och lägga det i händerna på några få ledamöter. Adeln fann det därför vara sin plikt att protestera. Fietzky stod upp och yttrade, att man borde begränsa utskottets makt genom en instruktion, så att det ej skulle kunna inkräkta på områden, där det enligt regeringsformen tillkomme ständerna själva att besluta. När avgörandet skulle ske angående detta förslag, ingrep konungen på ett fullkomligt enastående sätt. Han använde därvid som redskap lantmarskalken generalmajor Charles Emil Lewenhaupt, son till den olycklige generalen från förra ryska kriget. Honom hade Gustav utvalt till ordförandeposten, därför att han visste, hur svag och lättled mannen var. Det anmärktes också med elak överdrift, att det fordrades ett skarpt huvud för att bland adeln utleta en lantmarskalk med så dåligt huvud. Stygga människor påstå, att han börjat sitt hälsningstal som lantmarskalk med orden: »Hur mår ridderskapet och adeln?» — Men mannens styrka låg

i hans lugn, som var så orubbligt, att han skulle kunnat se himlen störta ned utan att tappa koncepterna.

Lewenhaupt uppläste nu för adeln en egenhändig biljett från konungen, vari Hans Maj:t förklarade den föreslagna instruktionen oförenlig med grundlagarna och förbjöd överläggning därom. Icke desto mindre antog adeln Frietzekys förslag utan votering och nästan enhälligt. Förgäves sökte lantmarskalken vid nästa plenum uppriva beslutet under förövändning, att han icke gjort någon »verkande» proposition utan blott velat inhämta adelns mening, för att konungen skulle få kännedom om densamma. Det blev våldsamt oro i lägret. Man skrek, man hotade, man trängde fram mot lantmarskalksbordet och kallade Lewenhaupt »infam». Motståndet på riddarhuset tjänade dock ingenting till, eftersom de ofrälse stånden förklarade, att ingen särskild instruktion behövdes. Adeln fick föga sig efter majoriteten och nöja sig med att insätta oppositionens främsta män i utskottet samt ålägga dem att noggrant följa regeringsformens föreskrifter.

Så var visserligen utskottet tillsatt, men det egentliga riksdagsarbetet kunde icke komma i gång. Den adliga oppositionen fördröjde det genom att på varje punkt steg för steg energiskt bekämpa konungens planer. På det viset var det fara värt, att riksdagen icke skulle komma till något resultat, innan Ryssland hunnit rusta sig och börja kriget igen. Konungen blev allt otåligare, och hans förbittring mot adeln delades hjärtligt av de ofrälse stånden. De började i känslan av sin makt också tänka på sina egna intressen och upptaga det gamla överläggningsämnet från frihetstidens sista riksdagar om gemensamma privilegier för odalstånden. Här var alltså ett tillfälle för konungen att vinna de ofrälse stånden för sig och med deras hjälp krossa adelsoppositionen. Gustav beslöt våga det farliga spelet.

Till utgångspunkt för den nya statskupp, som han tillämnade, tog han den omständigheten, att lantmarskalken beklagat sig över de förolämpningar, som han blivit utsatt för på riddarhuset under de föregående hetsiga debatterna. I anledning därav sammankallade konungen alla fyra stånden på rikssalen den 17 februari. Gustav kom in i kunglig skrud och intog sin tron, framför vilken var ställt ett bord med en silverklubba. »Gnistrande av vrede» höll han till adeln ett

ljungande strafftal — det är hans fiender, som beskriva honom så, medan hans vänner säga, att han vid detta tillfälle »visade sig manlig, ädel och stor, med hövlighet». Han gav ståndet skulden för att riksdagsarbetet försenades, och att riket därigenom råkade i fara. Men han förklarade sig icke ämna tåla, att de, som burit händer på hans faders krona, skulle ryckas med honom själv om spiran. »Vem», sade han, »känner här intet igen desamma, som med en järnspira styrde riket, då de voro uppsatte i välde, som nu ej kunna tåla att hava sett det i sexton år av mig styrt med mildhet, och som nu änteligen tvinga mig att tala ett språk, så mycket skilt från min naturliga böjelse!

Om jag ej snart blir underhjälpd att få flottan i sjön och armén klädd, bevärad och betalt, förklarar jag här uppenbart, att om våra kuster härjas, Finland brännes, denna huvudstad hotas, är det ej min skuld utan deras, som såge med nöje ryssen snarare här i Stockholm och ett ryskt sändebud föreskriva mig lagar, än att de ville överlämna sin ärelystnad, sin hämndgirighet eller sine enskilte begär, och som med alla dessa tidsutdräkter tro sig kunna tvinga mig till vanhedrande fred.»

Därefter kom en särskild uppsträckning för adelns betende mot lantmarskalken. Konungen lät uppläsa en av Lewenhaupt författad klagoskrift över det »faseliga skrik», som hindrat honom från att göra sig hörd, och flere talares »oanständiga häftighet», isynnerhet Fersens. Om honom påstår Lewenhaupt, att han vid tillfället ifråga »på sin bänk uppstod och med hårda ord, hetsig min samt mot mig flere resor under talet sträckt arm och knytt näve yttrade sig, att jag ville kränka ridderskapets och adelns rättigheter», varefter han till sist »jämte mange andre kastade sig över skranket och kommo mot mig rusandes kring bordet».

Efter uppläsningen av detta aktstycke befallde konungen adeln att bedja lantmarskalken om ursäkt. »Alltså», slutade han, »haven I nu genast att begiva eder härifrån till riddarhuset, där formera en deputation, som den förste greven anförer, med vilken I, grev Fersen, I, friherre Karl De Geer, och I andre, som äro nämnde i lantmarskalkens skrift, kommen att följa för att på tillbörligt sätt göra honom ursäkt för vad som sig tilldragit.»

Aldrig hade Sveriges ridderskap och adel fått höra ett sådant språk från tronen. Och detta skulle rikets första stånd nödgas taga emot i närvaro av de ofrälse, som skadeglada bevittnade adelns förödmjukelse! Genast står Fersen upp, lugn och värdig som alltid, och anhåller i underdånighet att få tala. Men Gustav slår klubban i bordet och förklarar, att han i dag kallat ridderskapet och adeln att lyssna till vad han föreställde dem men icke för att överlägga — det kunde de göra på riddarhuset.

Fersen ger dock ej tappt utan reser sig igen, sägande, att konungen ej kunde vägra ett stånd, vad han ej brukade vägra den ringaste av sina undersåtar: att förklara sig. De Geer och två andra adelsmän begära i samma veva ordet, men konungen säger nej och befäller adeln att lämna rikssalen. En stunds tvekan . . . Ingen av de 900 adelsmännen reser sig från sin plats, men mången lägger handen på värjfastet, och man hör sorl och hotfulla yttranden: »Jag låter ej köra ut mig.» Det var ett ögonblick, då Gustavs krona hängde på ett hår. Till slut reser sig dock den gamle hövdingen Fersen, förnäm och behärskad som alltid, och med orden »Låt oss gå» lämnar han salen. De andra följa långsamt efter. »Salen blev tom på adel», skriver konungens medhjälpare biskop Wallquist. »Den synen var ock ny. En konung med endast ofrälse män för sig är väl en sällsamhet, men den är icke obehaglig.» — På morgonen samma dag hade konungen talat med Wallquist om hur han ämnade tvinga adeln att lämna rikssalen. »Men om adeln ej lyder?» invände biskopen. »Den lyder», svarade konungen. Och han hade räknat rätt.

Efter denna spännande scen tilltalade konungen de ofrälse stånden med nådiga ord och uppmanade dem att utse två ledamöter av vart stånd, vilka skulle jämte talmännen överlägga med honom om de ofrälse privilegier och ingå en »förening, som stadgar vårt och rikets gemensamma väl». Valet ägde rum på fläcken, och redan samma afton kunde de deputerade börja sina överläggningar med konungen. Inför dem uppläste Gustav ett tilläggsförslag till regeringsformen, kallat förenings- och säkerhetsakten, vilket ej blott gav de ofrälse åtskilliga värdefulla rättigheter utan också utvidgade konungamakten till envælde på somliga områden. En del av

dessa nyheter måste konungen dock stryka. — Innan förslaget framlades för ståndens plena, vidtog Gustav en åtgärd, som aldrig skulle varda honom förlåten. Den 20 februari lät han nämligen häkta eller på sina rum instänga de förnämsta oppositionsmännen inom adeln, inalles nitton personer, bland dem naturligtvis Fersen, De Geer, Friezky och Pechlin. Ödet fogade så, att bland dem som nu häktades, befann sig även general Fredrik Horn, en av konungens ivrigaste medhjälpare vid 1772 års statsvälvning. Horn var då så förtjust i Gustav, att han hos konungen anhöll att få utbyta sitt namn mot »Gustavsvän», något som konungen dock fann för osmakligt och avstyrde. Nu hade, som man förstår, general »Gustavsväns» kärlek hunnit svalna. Det berättas, att då han skulle häktas, frågade han vederbörande officer: »Med vad rätt?» Han fick till svar: »Med samma rätt som herr greven 1772 arresterade rådet.»

Fersen hade på morgonen samma dag genom ett bud från hertig Karl blivit varskodd om vad som skulle ske. Vid middagstiden samlade sig ett hundratal adelsmän hos honom och erbjödo sig att med värjan i hand avstyra det tillämnade våldet mot ståndets ledare. Men Fersen avstyrde en dylik onödig blodsutgjutelse, som blott skulle komma adeln att betraktas såsom upprorsmakare.

De adliga damerna voro ej minst hätska mot konungen. Han kallade dem »det femte ståndet» och tillade, att detta stånd gav honom mera bekymmer än de andra fyra tillsammans.

Vid ryktet om att Gustav ämnade arrestera en del oppositionsmän yttrade hans egen syster till sin svägerska: »I detta ögonblick känner jag mig så genomträngd av fosterlandskärlek, att jag ej skulle rygga tillbaka för något för att rädda mina bröder och frälsa riket från denne barbars förtryck.» Så långt gick dock ej Hedvig Charlottas förbittring mot Gustav. Hon skulle icke, säger hon, »kunna förmå mig till att tillfoga honom något ont, ehuru jag med lugn motser hans dödsdag, i tanke att denna möjligen skall bidra till Sveriges framtida fred och lycka».

Efter Fersens arrestering blev hans ovanligt begåvade dotter grevinnan Klinckowström »adelns osynliga men törhända förnämsta drivfjäder», berättar Hamilton. Hon med-

delade sig med sin far genom brev, vilka inbakade i brödgingo till Fredrikshovs slott, som konungen låtit inreda till fängelse.

Ju hänsynslösare Gustav uppträdde mot det stånd, han förut så partiskt gynnat och omhuldat, ju mer jublade det lägre folket i huvudstaden. Framstående adelsmän blevo förfördelade av pöbeln, som kallade dem för landsförrädare. Det var en farlig makt Gustav III skaffat sig till bundsförvant, men den var stark för tillfället.

Det fanns dock även utom adeln ej så få, som ogillade förenings- och säkerhetsakten. Bland dem var ärkebiskopen, Uno von Troil. Men för att ej göra konungen ledsen erbjöd han sig att i den avgörande stunden — lägga sig sjuk. Konungen tackade och vände sig till biskop Wallquist, som åhörde samtalet, med orden: »När ärkebiskopen nu sjuknar, har jag väl den biskop, åt vilken jag kan lämna klubban.» Men Wallquist stod på samma politiska ståndpunkt som von Troil och svarade: »Vad ärkebiskopen icke vill göra, det tror jag ingen biskop kan göra.» Sedan talades icke vidare om saken, och »enda följden av den konferens blev, att Troil gick hem och lät kläda sig med en socka på ena foten till bevis, att han hade en svår podager», säger Wallquist.

Sedan konungen genom häktningar och andra åtgärder gjort oppositionen mjuk — som han trodde —, kallade han alla fyra stånden till rikssalen. Den 21 februari hölls det viktiga plenum, som skulle avgöra över förenings- och säkerhetsaktens öde. Sedan det nya författningsförslaget blivit uppläst, tillsporde konungen ständerna: »Antagen I då, gode herrar och svenske män, den nu således uppläste förenings- och säkerhetsakt?»

»Denna proposition besvarades», säger Wallquist, »med ja och nej men bägge delarna så häftigt, att styrkan i valven tycktes förökas.» Konungen upprepade propositionen två gånger, men svaret blev lika blandat. Lika avgjort som adelns nej var, lika kraftigt var böndernas ja. Deras rop voro så våldsamma, att prästers och borgares mera sparsamma och tveksamma jarop drunknade däri.

Konungen förklarade nu, att de ofrälse stånden bifallit propositionen, och uppmanade adeln att instämna i deras beslut. Flere talare bland adeln anhöllo emellertid, att deras

stånd måtte få rådrum att i laga ordning på riddarhuset överlägga om det gjorda förslaget, men Gustav tycktes icke fästa stort avseende därvid. Då uppstod kanslirådet Adlerbeth¹ och besvor konungen vid hans kända ädelmod att icke söka tvinga adeln i strid mot författningen. »Jag har», sade han, »att tacka Eders Maj:t för de största välgärningar. Min enskilda tacksamhet för dem känner inga gränser. Men jag skulle vara ovärdig den nåd, Eders Maj:t bevisat mig, om jag icke i den bön och framställning, jag nu vågat göra, skulle iakttaga, vad mitt samvete och min övertygelse mig föreskriver.» Denna varmhjärtade vädjan synes ha gjort intryck på Gustav. I alla händelser medgav han, att adeln skulle få i enrum överlägga om förenings- och säkerhetsakten.

Strax efter slutat plenum gick Adlerbeth upp till konungen på slottet och fick genast företräde. Han upprepade sina försäkringar, att det icke var någon partisynpunkt utan blott hans orubbliga övertygelse som uppkallat honom att taga till orda även med risk att misshaga sin konung och välgörare.

Gustav tog honom då i famn, kysste honom på kinden och svarade: »En så öppen och redlig opposition som Adlerbeths kan aldrig misshaga mig; tvärtom högaktar jag den och skulle anse mig lycklig, om jag icke hade att strida emot någon annan. Men den opposition, emot vilken jag har att kämpa, är av en helt annan art och tvingar mig till steg, som icke överensstämma med min böjelse.»

Emellertid dröjde lantmarskalken vecka efter vecka med att taga upp förenings- och säkerhetsakten till behandling på riddarhuset. När man på det viset hunnit fram till mitten av mars, trodde konungen tillfället vara inne att göra en överrumpling och lät lantmarskalken förelägga akten för ståndet. Men oppositionen hade hela tiden hållit sig i krigsberedskap och gick med samlad kraft till anfall mot det förhatliga aktstycket. När debatten sent omsider tystnade, förkastades förenings- och säkerhetsakten så gott som enhälligt och utan votering.

Men Gustav förklarade, i strid mot gällande statsrätt, att den genom tre stånds bifall vunnit laga kraft. Under

¹ Se sid. 304.

dagarna närmast efter den 21 februari hade konungen förmått de ofrälse talmännen att underteckna akten å sina stånds vägnar. I stället för »den sjuke» ärkebiskopen satte biskop Lindblom i Linköping dit sitt namn. Slutligen förmådde konungen även Lewenhaupt att skriva under, ehuru han på grund av adelns ovilja ej längre tjänstgjorde som lantmarskalk utan fått översten vid örlogsflottan Per Lilliehorn som ställföreträdare. Han var i motsats till Lewenhaupt ej blott en begåvad utan också en hård karl, men han var misstänkt för att stå i konungens sold.

När Gustav anmodade Lewenhaupt att sätta sitt namn under förenings- och säkerhetsakten, vägrade han först under framhållande av att hans stånd sagt nej. »Åh», invände den fyndige monarken, »greve Lewenhaupt är ju inte allenast ridderskapets och adelns lantmarskalk, utan också samtliga riksens ständers lantmarskalk.» Det smickrade Lewenhaupt, så att han skrev under.

Den 3 april erhöll den nya grundlagen konungens bekräftelse, och statsvälvningen var fullbordad. Konungen hade, som sagt, i vissa avseenden gjort sig enväldig, framför allt genom den bestämmelsen, att »de riksvårdande ärendena skötas på sätt konungen nyttigast synes», och att konungen ägde makt »att förordna efter Dess höga gottfinnande om alla rikets ämbeten». Dessa ord gävo honom obegränsad frihet att omdana alla de gamla ämbetsverken, förbigå dem eller skapa nya ämbetsverk samt att till- och avsätta rikets ämbetsmän, dock med undantag för domare, präster och en del lägre ämbetsmän. Därmed blev den dittills så mäktiga byråkratin så gott som fullständigt beroende av konungen. Det var alldeles omkastade roller, när man tänker på frihetstidens allsmäktiga ämbetsmannakår, som nästan alldeles lyckades böja konungamakten under sig.

En annan märklig bestämmelse i denna akt innehåller, att »antalet av riksens råd hädanefter ankommer på Kungl. Maj:ts eget nådiga gottfinnande». Kungl. Maj:t satte antalet till 0! Mycket hade riksrådet ej haft att säga under hans föregående regering, men det var dock ett märkligt ögonblick, när denna ärevördiga institution med anor ända från den äldsta medeltiden försvann ur vår historia.

I justitieärenden ersattes rådet av en konungens högsta domstol, bestående av både frälse och ofrälse män. Där ägde konungen liksom under frihetstiden blott två röster.

I konungens makt i förhållande till ständerna märktes särskilt den förändringen, att konungen nu fick laglig rätt att börja krig. Den största förändringen i förhållandet mellan konung och ständer låg dock i själva verket i den redan förut omnämnda enväldsmakt, som konungen fick över statsförvaltningen. Därmed fick han nämligen en ofantligt ökad makt över rikets första stånd, vilket till största delen utgjordes just av ämbetsmän.

På det sociala området har förenings- och säkerhetsakten haft en ofantlig betydelse genom att nedbryta flere av de skrankor, som privilegierna upprest mellan stånden. Alla stånd tillerkändes lika rätt att besitta jord av vad för slags natur som helst utom säterier, vilka fortfarande förbehöllos adeln ensam. Skjutsbesväret fördelades lika på alla hemman, dock med samma undantag för säterierna. Vad rätten till ämbeten beträffar, blevo visserligen »riksens höga och förnämsta ämbeten och de, som äro i konungens hov», förbehållna ridderskapet och adeln allena; »men», hette det, »i övrigt bliver skicklighet, förtjänst, erfarenhet och beprövad medborgerlig dygd enda och rätta grunden för befordran till alla rikets ämbeten och tjänster, högre och lägre, utan avseende på börd eller särskilt stånd».

Hamilton kallar förenings- och säkerhetsakten för »en förödmjukande avsägelse av människans förnämsta rättigheter». En del unga adelsmän blevo så förbittrade, att de planlade ett attentat mot konungens liv vid nästa assemblé på börsen. Men de mera sansade oppositionsmännen lyckades avstyra brottet. Festen på börsen blev ovanligt tyst och stilla. Särskilt var där ont om damer: bara friherrinnan Ruuth samt några fruar av stadens borgerskap. »Var där något folk?» frågade man fru Schröderheim på en supé, dit hon for från assemblén. »Jag såg nästan ingen där», svarade hon, »utom Spader kung, Ruter dam och några hackor.»

Den spydigheten förlät Gustav III henne aldrig.

En dag hände det, att konungen språkade vid en överste Gyllengranat om ett dryckeslag, i vilket översten deltagit. Skålarna hade varit många och stämningen mycket hög.

»Nå», frågade konungen, »drucko ni även säkerhetsaktens skål?» — »Nej, Ers Maj:t», svarade Gyllengranat, »så fulla voro vi inte.»

Hamilton, som berättar dessa historier, kan, med allt sitt hat mot Gustav, dock ej tillbakahålla sin beundran för konungen, fast han söker dölja den för sig själv genom att tala om hans »samvetlösa snille». Han säger: »Utan pengar, utan stöd, med en overksam flotta och en till hälften upprorisk armé hade han emot sig hela Norden: Ryssland, Danmark och Sverige. Få månader därefter var Danmarks anfall tillintetgjort, Ryssland ännu på defensiven och Sverige (under en fåkunnig menighets ursinniga fröjderop) i bojor för Gustav III:s fötter.»

* * *

Men riksdagens uppgift var ju egentligen att skaffa medel till kriget, och statsvälvningen hade företagits närmast för att påskynda lösningen av denna fråga. Medlemmar voro ju redan valda i det hemliga utskott, som skulle med konungen överlägga om saken, men adeln måste göra om valet och utse nya ledamöter i stället för dem, som blivit arresterade. För detta utskott uppgav regeringen fullständigt hela den finansiella ställningen, något som aldrig förr skett. Det gällde att skaffa medel ej blott till avbetalning å statsskulden utan också till krigets fortsättning. Här behövdes en summa av minst 11 millioner riksdaler eller ungefär hälften av det belopp, vartill statsskulden beräknades komma att uppgå vid 1789 års slut. Ställningen var högst bekymmersam, och det visade sig oundvikligt att låta ständerna få en verklig inblick i hela eländet. Men det satt hårt åt, innan man kunde förmå den stolte konungen till att taga ett så förödmjukande steg.

Hemliga utskottets finansplan gick ut på att riksskulden skulle garanteras av ständerna och av dem förvaltas genom ett riksgäldskontor, som i och för riksgäldens avbetalning skulle erhålla en särskild årlig bevillning. Denna skulle bli kännbar för menige man, men den var oundviklig. För att skaffa medel till kriget skulle riksgäldskontoret dels upptaga nya lån, dels äga rätt att till ett visst, mindre belopp utfärda

räntebärande obligationer, som inom viss tid skulle inlösas. Konungen å sin sida förband sig att icke utan ständernas bifall åsamka riket ny skuld utan laga så, att årliga inkomster och utgifter hädanefter ginge ihop, mot att ständerna åtog sig, förutom den nyssnämnda särskilda skatten, samma bevillning som förut.

Detta förslag blev av samtliga stånd gillat och antaget. Men när det blev fråga om tiden för bevillingens utgående, visade oppositionen åter tänderna. I kraft av sin lagliga rätt yrkade den på begränsad tid för bevillingen — ty annars hade man ju ingen garanti för att ständerna skulle sammankomma på bestämda tider. Den gången hade betänksamheten mot konungens önskan starka rötter även bland bönderna, vilka kvedo för att åtaga sig så tunga skatter på obegränsad tid. Dem kunde dock konungen alltid komma tillrätta med genom att kalla dem upp till sig på slottet och tala väl vid dem. På det viset lyckades han ock att av de ofrälse stånden åtminstone framtvunga ett godkännande av att bevillingen skulle ges till nästa riksdag. Men adeln var icke så lätthanterlig. Den beslöt att ge bevillingen endast för två år. Konungen fann alltså situationen kräva en ny teaterkupp i den högre stilen.

Den 27 april skulle beslutet på riddarhuset justeras. På morgonen, berättar Wallquist, »märkte man rörelse hos pöbeln», vittnande om att konungens anhängare upphetsat massorna mot adeln. Det påstås, att polismästare Liljensparre, typen för en spårhund och servil lakej åt den som makten ägde, hela den föregående natten låtit för ändamålet förplåga gesäller, hamnarbetare och allehanda löst folk på stadens krogar. När man läser Hamiltons memoarer, får man också klart för sig, hur innerligt hatad polischefen var. Det är, så att man riktigt ser, hur Hamilton fräser av ilska, när han häver ur sig denna hemskt färglagda karakteristik av mannen: »Slöddrets anförare, moraliter slöddrets utskum, riddarhusets skamfläck, en av de svarta, nedriga varelser, som tycka sitt blod förädlas, om ett förnämre kan utgjutas, djärv, listig, outtröttlig. Tecknad likväl av försynen. Sämre uppsyn är sällsynt utom på galärer.»

Förhandlingarna på riddarhuset hade nyss börjat, då man får höra ett starkt hurrande och oväsen från de folkmassor,

som samlat sig ute på Riddarhustorget. Det var konungen, som kommit åkande från slottet och nu överraskade medlemmarne av rikets främsta stånd med att uppträda mitt ibland dem. Han förklarade sig komma i egenskap av Gustav Eriksson Vasas ättling¹ för att taga plats under hans sköldemärke, och i egenskap av rikets förste adelsman grep han själv lantmarskalksklubban.

Han talade denna gång lugnt och bevekande och lade sina ord så mästerligt, att de trängde även till många av hans moständares hjärtan. Han framhöll, att en begränsad bevillningstid skulle bli högst skadlig för statens kredit i utlandet, och att rikets försvar i sådant fall skulle få sitta emellan. Han hänvisade till faran från Ryssland och nödvändigheten av att snart få slut på riksdagen och förklarade till sist, att han »på intet vis svarade för följderna av ett annat beslut, som oundvikligen skulle förlora riket».

Men därute på riddarhustorget skrek och sorlade pöbeln alldeles obeskrivligt, ja trängde in i riddarhusets förstuga och trappor, ända in på dörrarna till riddarhussalen. Då säges en av riddarhusets yngsta gossar »med en gäll och späd röst» ha ropat åt folkmassan från ett av riddarhusets fönster: »Tig, era kanaler — han talar själv!»

Sådan var den yttre ramen för de överläggningar, som nu vidtogo därinne i riddarhussalen. Konungens sätt att utöva ordförandeskapet skulle icke ha dugt för någon annan. För en del talare hade han idel vänlighet och solsken, men andras anföranden klippte han tvärt av, och somliga låtsade han sig icke höra. Alltsammans slutade med att konungen gjorde proposition på bevillningens utgående till nästa riksdag. Svaret blev blandade ja- och nejrop. Konungen slog då klubban i bordet, tackade artigt adeln för dess samtycke(!) och lät riddarhusekreteraren genast uppsätta protokollsutdraget härom. De protester, som höjdes, fäste han sig icke vid. Omedelbart därefter avblåstes riksdagen under pukors dån och trumpeters klang.

Så stod Gustav som triumfator över oppositionen. Men

¹ Lovisa Ulrika lär ha skämtat med sin sons svaghet för att räkna sin härstamning från Vasahuset och sagt: »Det är besynnerligt, att Gustav har så många släktingar, som varken hans far eller jag hade någon aning om.»

segern hade vunnits genom olagliga medel och genom medgivanden åt de ofrälse stånden, som stodo i hjärt motsats till konungens kända förkärlek för adeln. Därigenom nedbrötos flere föråldrade och fallfärdiga skiljemurar mellan stånden, och den nya statsvälvningen blev på det viset till välsignelse. Den har för vårt land spelat samma roll i socialt hänseende som franska revolutionen. Men det är ju som en ödets ironi, att den mest adelsvänlige av våra konungar skulle bli den, som tillfogade det privilegierade ståndet de sista, nästan förintande slagen. För Gustav medförde denna sociala omvälvning ingen verklig glädje och tillfredsställelse, ty icke var det med känsla och övertygelse, som han spelade rollen av demokratisk samhällsreformator.

Gustav älskade adeln, och det hade han också på allt sätt visat vid befordringar. Men han älskade rikets första stånd icke som ett politiskt stånd utan som en hovadel. Ridderskapet och adeln var i hans ögon de gamla lysande ätterna med de klangfulla namnen och det förfinade sällskapsskicket, vilka behövdes för att ge glans åt hans hov. Men att detta stånd hade uppgifter på statslivets område, uppgifter gent emot en konung, som ej ville hålla sig inom lagarnas rāmärken, den tanken kunde han aldrig förlika sig med. Därför tedde sig den adliga oppositionen för honom som idel nattsvart otacksamhet.

Segerkänslan var alltså för Gustav starkt bemängd med besvikelse. Han såg den samhällsklass, som han förut gynnat och smekt, nu i hat vända sig bort från honom, och han led djupt därav. Efter vad som nu skett fanns ingen väg till försoning mellan konungen och rikets första stånd. Förbittringen inom oppositionens kretsar hade stegrats till en fasaväckande höjd, och då alla lagliga utvägar att göra sig gällande voro stängda för konungens motståndare, väcktes och mognade hos en del individer tanken på att begagna andra medel.

Omedelbart efter riksdagens slut frigåvos de flesta av de häktade — en del hade redan förut sluppit ut. Fersen hade haft två präktigt möblerade rum till sin disposition. Hans huvudsakliga förströelser voro läsning och promenader i rummen samt då och då ett parti piquet eller bräde med en

kamrat i olyckan. Han berättar själv: »Klockan 10 åt jag aftonmåltid, varefter jag promenerade och sedan dresslade sidenlappar till stoppning av en sidenväst. Klockan 12 gick jag till sängs. Allt detta efter klockslaget av min bordsstudsare. Under de tio veckor, jag bodde uti fängelset, hann jag läsa 36 volymer och att gå 29 mil; och blev mig dagen aldrig lång. Jag var sjuk och plågad av gyllenåderskolik, när jag fördes i fängelset, men mådde väl och gick frisk ut från Fredrikshov. Ett gott samvete är i slika fall det säkraste och hälsosammaste sällskap.»

Litteratur: Handlingar angående 1789 års riksdag (Historiska handlingar: del V).

Ludvig Stavenow, Bidrag till den gustavianska tidens författningshistoria: I—II.

W. Tham, Konung Gustaf III och rikets ständer vid 1789 års riksdag.

Ryska kriget 1789.

Lantkriget.

GENOM att åtaga sig nya skatter hade ständerna givit konungen medel till ryska krigets fortsättning. 1789 års fälttåg började med att ryssarne inryckte i Savolax, där befålet efter Hastfer fördes av den duktige generalmajor Kurt von Stedingk, en av hjältarne från nordamerikanska frihetskriget. Savolaxbrigadens forne chef, landsförrädaren Sprengtporten, begagnade däremot sin grundliga kännedom om förhållandena i dessa trakter till att ge goda råd åt den ryske överbefälhavaren. Stedingks kår var knappt mer än hälften så manstark som fienden och led brist på allt. Soldaterna fingo mest leva på vatten och bröd. Kött bestods endast på helgdagarna, och varken befäl eller menige hade fått ut någon lön på ett halvt års tid. Ej att undra på, att de våra måste retirera. Och dock lyckades de ett tag kasta fienden tillbaka i en blodig drabbning vid Porosalmi, strax söder om St Michel, varvid Göran Sprengtporten blev svårt sårad i striden mot forna landsmän.

Den svenska huvudarmén vid Kymmene älv kunde däremot gå anfallsvis till väga, och konungen, som anförde en av kå-

rerna, lyckades t. o. m. vinna en liten seger vid Uttismalm över en underlägsen fiende. I anledning av konungens framgångar skriver auditör Ekman i sin dagbok: »Alla rättsinniga tacka Gud för svenska vapnens framgång. De illasinnade bita sig nu i läpparna, våga ej offentligt säga något men hava icke desto mindre hjärtat fullt med djävulskap. Ja Gud nåde: i sin själ gråta de över den goda ryssens förlust och harmas över våra vunna fördelar.» Emellertid begagnade sig konungen icke i rätt tid av sin framgång, varför den svenska offensiven misslyckades, och armén måste gå tillbaka över Kymmene älv. Den svenska huvudarméns framryckning hade emellertid haft den nyttan med sig, att den ryska kåren i Savolax vid underrättelsen därom retirerade över gränsen av fruktan för att bli avskuren från sin återtågslinje. Stedingk följde efter, vann en vacker seger och ryckte i sin ordning in över ryska gränsen till närheten av Nyslott, där han förblev stående under den återstående delen av fälttåget.

Skalden Leopold kom på hösten 1789 över till Finland på kallelse av konungen, som önskade att ha någon att samtala med i litterära ämnen — fast skalden gudbevars inte var fin nog att få äta vid konungens bord! — och för att hämta stoff till bragder att besjunga. Konungen mötte honom i Lovisa — det var strax efter reträtten. »Jag hade tänkt», sade Gustav, »att få ta emot Er i Ryska Finland.» »Ers Maj:t», svarade Leopold, »man gör ofta ett steg tillbaka för att hoppa bättre.»

»Emellertid», tillägger Leopold i ett brev till Rosenstein, »är nu allt tyst och stilla, och man vet ej, när eller vart vi härnäst hoppa.»

Flottan och slaget vid Öland.

Vida betydelsefullare voro krigshändelserna till sjös. Innan vi följa dem, måste vi dock sätta oss in i tillståndet på flottan och särskilt taga kännedom om hälsotillståndet där. Det är fasaväckande saker, vi få bevittna.¹

¹ Detta kapitel i flottans historia har genomforskat av O. T. Hult, som framlagt resultatet i en vetenskaplig avhandling på tyska i Nordiskt medicinskt arkiv för år 1913.

Karta till kriget i Finland 1788—1790.

Det har i alla tider varit en svår uppgift att hålla hälsotillståndet gott ombord på krigsfartyg, där ju massor av folk bli sammanförda i trånga, mörka och med hänsyn till sjögången illa ventilerade kajutor. På segelfartygens tid, då expeditionerna ofta blevo oberäknat långa till följd av vidriga vindförhållanden, uppstod lätt brist ombord på både mat och dricksvatten, och bägge delarna blevo ofta skämda. Halvrutten och härsknen mat, surt öl och Östersjövatten var ingen lämplig diet ens för de kraftigaste fysiker; och hade man väl fått skörbjugg, rödsot, tyfus eller fläckfeber ombord, så hjälpte det icke, hur mycket man rökte kojerna med enris och svavel eller beströk väggarna med tjära.

Med läkarvården hade det i alla tider varit illa beställt både ombord och i land. Den sköttes mest av »bårdskärare» eller barberare, och inte ens sådana var det lätt att få ombord, ty sjömanslivet tedde sig för dem som något fasansfullt. När vårt lands förste verkliga amiralitetsläkare gått till botten med skeppet »Stora kronan» i slaget vid Öland 1676, fick man en efterträdare åt honom endast på det villkoret, att denne skulle bli satt i land, så snart sjöslag förestod — till den grad måste höga vederbörande tumma på sina pretentioner! En annan läkare vid samma tid, som lämnade mycket övrigt att önska — fast av andra skäl —, var amiralitetets »bräcksnidare». Då han år 1676 begärde avsked, vägrade vederbörande att bevilja hans ansökan med den motiveringen, att »ehuru väl han haver många skurit ihjäl, likväl och emedan nu för tiden av det hantverket här i staden ingen annan är, thy är han omistandes».

Under Gustav III:s ryska krig hade hälsotillståndet på flottan varit ovanligt gott ända tills efter slaget vid Hogland. Under stillaliggandet i Sveaborgs hamn utbröt en elakartad farsot bland de ryska krigsfångarne ombord på det vid Hogland tagna ryska skeppet Vladislav och spred sig sedan till de svenska besättningarna. Man har i våra dagar kommit under fund med att sjukdomen åtminstone i de allra flesta fallen var tyfus, och att smittan överförts från ryssarne till de våra genom de berömda ryska lössen, vilkas verksamhet som smittobärare i hög grad gynnades genom det då gängse bruket av peruker. De ännu mera osympatiska vägglössen voro den här gången utan skuld, ty egendomligt nog skola, enligt special-

forskarens uppgifter, dessa först efter 1807 ha inflyttat till vårt land.

Både ombord på de svenska örlogsfartygen och i land rådde en sorglig brist på allt, som behövdes för de sjukas vård. Det var så trångt om utrymmet, att man kunde få se fem stackars sjuklingar ligga i samma bädd, och skjortor och sängkläder voro ohyggligt smutsiga. Dödligheten blev också förfärande stor. På flere ställen lågo högar av lik uppstaplade utanför sjukhusen.

Vit Sveaborg låg flottan instängd, så länge ryska flottan höll vakt utanför. Men när den måste gå och lägga sig i vinterkvarter, satte Nordenskjöld in sin energi på att föra svenska flottan till Karlskrona och lyckades också, trots storm och snö-tjocka, att få henne i hamn där, en bragd som av fackmän uppskattat lika högt som en seger. Säkert är också, att ifall fartygen fått ligga kvar vid Sveaborg över vintern, så hade de först och främst ej kunnat bli ordentligt reparerade. Dessutom hade de varit en stor risk för överfall under vintern, och slutligen hade de för isens skull ej kunnat gå till sjös förr än mycket sent på våren 1789.

Som Elensvärd emellertid saknade medel att föda folket i Karlskrona, blev största delen hemförlovad. I sina slitna kläder finno matroserna ta sig hem i svår köld. Somliga voro sjuka edan när de gåvo sig av; andra blevo det på vägen, och en mängd dukade under för köld och umbäranden. Hochschild berättar på nyåret 1789: »En båtsmanstransport gick härnäst från Karlskrona till Norrland. De voro mycket sjuka. En del dog under vägen av kölden och vanskötsel utan fältskär eller läkare. Flera voro döda i slädarna, då de anlände till Adolf Fredriks torg i Stockholm.»

Men många oro så sjuka, att de icke kunde skickas i väg. Flottans sjukhus räckte icke till för att härbärgera dem, utan de måste inhysas litet varstades i staden, vilket hade till påföljd, att smittan spred sig till den civila befolkningen och tillståndet blev ytterligare förvärrat. Från slutet av november 1788 intill slutet av år 1790 vårdades på sjukhusen i Karlskrona enligt rullorna öfver 25,000 man, varav mer än 5,000 avled. De siffror ange dock icke på långt när hela det verkliga antalet. De hygieniska förhållandena i staden voro genomsläppta. Ännu brukade en hel del av stadens in-

vånare slå ut sitt köksavfall på gatan utanför husen. »Vanartigt folk» hade den oseden att å gator, torg och gränder »sitt naturliga tarv göra», och »nattmannen» ofredades, då han skulle sköta sina åligganden. Mitt i all orenligheten såg man svin, höns och kor promenera omkring.

Ont var det om färsk mat i staden. Den mesta var torr, salt, rökt och ej sällan härsken. Gott dricksvatten fanns endast i ett par brunnar utanför Karlskrona, och de voro alldeles otillräckliga. I en del brunnar var vattnet salhaltigt; i andra bestod det av regnvatten, som rann ner från berg och gator. Det smakade unket och var ibland »så stinkande, att man under röt månaden icke utan vämjelse kunde gå dessa brunnar förbi». Det bästa dricksvattnet fick man i Lyckeby, varifrån det för kronans räkning hämtades i särskilda pråmar och vattenskutor.

Det är under sådana förhållanden ej att undrapå, att staden ofta hemsöktes av farsoter.

De flesta fältskärer, som man nu lyckades få dit för de tusentals sjukas vård, utgjordes av okunniga barbergesäller från Danmark och Tyskland, vilka lockats till Karlskrona av de tillfälliga höga avlöningarna. Flere av dem voro liderliga sällar, som förde ett förfärligt liv. Vederbörande ålade dem det på den tiden ganska vanliga straffet att stå tilla på en fläck och bära musköt, men då svarade de med att begära avsked. Då tog hertig Karl i med hårdhandskarna och befallde: »De fältskärer, som ej lyda och fullgöra sina skyldigheter, bliva avstraffade med 25 fuktel. Skulle dett medel icke hjälpa, dubbleras receptet och så vidare, till dess de fullgjort, vad mänskligheten och deras skyldigheter kräver.»

En omöjlig sak var det att skaffa sjukhus åt alla de sjuka, vilka ofta uppgingo till 10,000 man på en gång. Hurudan uppsikten över dessa stackare var, kan man förtå, då det från fullt vederhäftigt håll berättas, att patienter »i yrsel uppsprungit och sedermera funnits döda i källor och skogar». Kyrkogårdarna kunde icke rymma de döda utan tusentals lik måste begravas i stora gropar på öarna utanför Karlskrona. Många myllade också i hast ned sina döda, var det föll sig, stundom så, att halva likkistan stod bar, varigenom staden med vissa vindar av ohälsosamma likångor läktades». Andra sänktes i havet, insydda i sina sängmattor med en sten vid

fötterna. Så ödelades efter gamla vanligheten mer krigsfolk av sjukdomar än av de blodigaste bataljer.

Tillståndet inom flottan i övrigt var i flere hänseenden lika bedröfligt som de hygieniska förhållandena. Brist på pengar och förnödenheter, slapphet och oreda i förvaltningen — allt samverkade därhän, att flottan år 1789 ej blev färdigrustad förrän i början av juli, trots outtröttliga omsorger av Nordenskjöld. Med sjukdomen och bristen följde missmod och förstämning ombord. Arbetet gick trögt och ovilligt, och det rätta stridshumöret saknades på denna flotta, där man såg den ene efter den andre insjukna i svåra plågor och bli liggande för vrak.

* * *

På morgonen den 25 juli fick man från svenska örlogsflottan sikte på ryska flottan och satte efter henne. Men man hann icke upp fienden förrän i kvällningen, och då började vinden friska så, att flere fartyg måste stänga de undre kanonportarna för att ej ta in vatten. Någon strid kunde det alltså ej bli den dagen, men hertigen signalerade till sina divisionschefer, att han i daggryningen ämnade med alla krafter attackera fienden, och en extra förplägnad med brännvin utdelades åt besättningarna för att liva upp dem.

Så lågo de bägge jämnstarka motståndarna och bidade morgondagen. De befunno sig nu söder om Öland. Befälet över den ryska flottan fördes ej längre av Greigh — han hade dött föregående höst. Hans bortgång var en svår förlust för Ryssland. På svenska sidan var Nordenskjöld, som efter slaget vid Hogland avancerat till konteramiral, även denna gång den verkliga överbefälhavaren, ehuru alltjämt i saknad av den auktoritet, som följde med överbefälhavarnamnet.

I daggryningen den 26 juli befanns det, att en av svenska flottans tre divisioner blivit skild från den övriga flottan och låg ganska långt akterut med fartygen spridda, detta trots att högste befälhavaren kvällen förut tillkännagivit sin avsikt att gå till anfall. Divisionen anfördes av konteramiral Per Lilliehorn, samme man, som varit vice lantmarskalk på årets riksdag. Klockan tre på morgonen gavs emellertid

order åt hela flottan att ordna sig i slaglinje. För att få Lilliehorn's division med minskade man segel på de båda andra divisionerna. Han borde snart kunna hinna upp dem, ty brisen var ganska frisk. Som emellertid ryska flottan hela tiden höll undan, fick Lilliehorn upprepade signaler att öka och forcera med segel. Men ingenting hjälpte. Lilliehorn höll sig fortfarande långt efter.

Först vid tvåtiden på eftermiddagen hade en del av de svenska och ryska fartygen kommit inom skotthåll för varandra, och då började elden. Men Lilliehorn's division höll sig alltjämt undan. »Vi lantofficerare», säger Skjöldebrand, som befann sig bland hertigens uppvaktning ombord, »frågade, om det ej fanns en signal, att amiralen skulle hissas vid masten.» Som emellertid även tre ryska fartyg voro skilda från de andra, signalerades till de fyra akterska svenska fartygen att anfalla dem. Ordern blev åttlydd till en stund, men snart återvände de fyra fartygen — enligt fartygschefernas uppgift var det på signal från Lilliehorn — utan att ens ha kommit på stridsavstånd från fienden. Resultatet av alla andra signaler till Lilliehorn blev, att hans division snarare avlägsnade sig från fienden än närmade sig honom.

De stridande två divisionerna fortsatte emellertid sin skottväxling till 8-tiden på aftonen. Vinden var då mycket laber, och ryska flottan styrde ostvart. Förlusten i folk var på båda sidor ytterst ringa. Det låter nästan otroligt, när man hör, att svenskarne hade blott 7 döda och 17 sårade och ryssarne 32 döda och 187 sårade. De största förlusterna hade å bägge sidor vållats genom explosioner av egna kanoner. En av de stupade på svenska sidan var kapten Hökenflycht, som Skjöldebrand ägnat följande vackra minnesord vid tanken på det ögonblick, då den tappre sjöbussens döda kropp sänktes i havet: »Gamle hederlige Hökenflycht! Du har då kommit i din familjegrav. Din farfar sprängde sig i luften, då hans skepp var omgivet av ryska och ej mer kunde försvara sig. Din far blev, som du, skjuten i en sjöbatalj. Ingen minnesvård visar stället, där du vilar; intet lovtal förvarar dina och deras förtjänster. Se här ett litet lovtal över dina, utan de blomster, vältalare hopfläta mer för att föreviga sitt snille än föremålet. Detta är blott sanning.

Hökenflycht fann sitt högsta nöje i utövningen av sin tjänst.

Han var uppfödd på sjön, hade mest levat på sjön och förvärvat den erfarenhet, som gjorde honom till en av de skickligaste sjömän. Hans moral var att vara hederlig man, hans religion att dö med mod. Båtsmän gräto, då han kastades i havet.

Hökenflycht hade i flera dagar haft en aning, att han skulle bli skjuten, och talt därom som om en avgjord sak. Hustru och barn lågo honom endast om hjärtat. Han tog mig en gång avsides och sade: 'När jag blir skjuten, bed hertigen komma ihåg, vad han lovat för dem, jag lämnar efter mig! De hava då intet att leva utav. Det gör mig ont. Min lön var allt, vad vi ägde.' Hökenflycht klämde kraftigt min hand och upprepade: 'Gör det!' Jag lovade och gjorde det.»

Inget fartyg hade å någondera sidan tagit någon vidare skada varken till skrov eller rigg. Förklaringen till de låga förlustsiffrorna ligger däri, att de svenska besättningarna voro så hårt medtagna av sjukdom, att de endast med största svårighet förmådde utföra de många olika manövrer, som krävdes före och under striden. Därtill kom, att en stor del av manskapet var nytt och nästan oövat folk. Och ryska flottan hade hela tiden hållit undan, så att de bägge motståndarne aldrig kommit inom riktigt effektivt skotthåll för varandra. Den ryske amiralen hade manövrerat i syfte att undvika en avgörande strid, tills den eskader, som under vintern legat vid Köpenhamn, hunne förena sig med huvudflottan. Han visste också, att den svenska flottan för var dag, som gick, blev allt mindre motståndskraftig till följd av sjukligheten ombord. Därför hade ryssarne allt att vinna på att draga ut på tiden.

Slaget vid Ölands södra udde hade blivit oavgjort. Det skulle antagligen ha slutat med en seger för svenska flottan, därest hela dess anfallskraft satts in i striden. Skulden för att så ej skedde är Per Lilliehorn. När kanonaden var slut, frantog hertigen honom befälet och förklarade honom arresterad.

Lilliehorn var, vad man på den tiden kallade, »en slät officer». Han »saknade», för att citera Munthe, vår främste nu levande sjökrigshistoriker, »både håg och fallenhet för sjömanslivet. Oaktat sin äregirighet var han lat och förblev

därför under hela sin levnad i hög grad okunnig i yrket.» Bland sina kamrater var han »hjärtligen hatad» såsom intrigmakare och bakdantare och fruktad såsom bråkmakare och slagskämpe. Han var stark som en björn och därför inte god att råka ut för, och även i dueller på värja brukade han avgå med segern, ty fäkta, det kunde han. Allt detta gjorde, att både kamrater och förmän aktade sig för att få en sådan karl n d sig ombord. Också blev han under hela tretton år, 1758—1770, icke en enda gång sjökommenderad på något svenskt krigsfartyg. I stället idkade han jordbruk, drev en del mindre hedrande affärer samt låg i med processer. Men avancerade gjorde han lika bra för det, tack vare åldersmeriter och ett äckligt fjäskande på allerhögsta ort. På 1781 års neutralitetseskader blev han kommenderad såsom divisionschef och beordrades att kryssa i Engelska kanalen. Men i stället upptäckte eskaderchefen honom kryssande vid Doggers bank, och när Lilliehorn tillspordes, varför han icke lytt order, skyllde ha på motvind, skörbjugg och »förruttnat» dricksvatten. Inför höga vederbörande hade han sedan panna att framställa sitt orderbrott såsom bevis på sin kända »erfarenhet och försiktighet». Han skröt med hur ömt han vårdat sig om sitt folk, och hur duktigt övat detta manskap nu var — han aktade sig för att tillägga: »i att sy kläder och skodon för mina privata affärer», ty därtill hade han använt dem som voro yrkeskunniga ombord. För övrigt vimlade hans skrivelser nu som nästan alltid av osanna uppgifter om hans egna meriter.

På 1789 års riksdag gjorde sig Lilliehorn ännu mer hatad än förut av sina ståndsbröder. Av konungen blev han däremot belönad med fullmakt som konteramiral; och det var på den platsen, som han nu hade åstadkommit en obotlig skada.

*

Alla hertig Karls försök under de följande dagarna att upphinna fienden och återupptaga striden misslyckades. Det var tydligt, att den ryske amiralen ville undvika strid, tills han fått sin förstärkning söder ifrån. Hertigen gick då med sin flotta in till Karlskrona. Det var hög tid, ty oaktat de flesta fartygen kort före slaget avlämnat sina sjuka,

hade under dagarna närmast före och efter drabbningen ej mindre än 2,500 man eller $\frac{1}{5}$ av besättningarna sjuknat, och så länge man var i fiendens åsyn, måste dessa arma stackare ligga »nerpackade uti hålskeppet utan någon tillsyn» — orden äro Nordenskjölds. Även de flesta fältskärerna voro sjuka.

När man kom fram till Karlskrona, voro alla sjukhus där redan överfyllda. »Vi nödgades», skriver Nordenskjöld, »läggas de arma uslingarna på en ö i tält, och till tält tog jag flottans segel. Annars hade de alla ömkligen omkommit. Flottan skall nu gå ut men har 7,000 sjuka och sina segel till sjuktält.» På Tjurkö inlogerades tidtals 5,000 sjuklingar i 90 tält, som saknade golv, ja t. o. m. all slags dränering. Ibland regnade det in, och allt emellanåt söndersletos tälten av storm. I de sjukhus, som man hade att tillgå, lade man in patienter av olika slag om varandra, så att sårade och skadade fingo ligga i samma sängar, där andra nyss dött av smittsamma sjukdomar. De döda uppstaplades i högar utanför lasaretten. Redan efter en vecka funnos ej längre några bräder till likkistor. Nordenskjöld måste då påbjuda, »att alla döda skola begravas i sina hängmattor».

Skjöldebrand berättar, att kungagunstlingen Munck kom till Karlskrona för att undersöka, vad flottans overksamhet berodde på. Han kom med förutfattad mening, såsom framgår av följande vackra yttrande, som han fällde vid sin ankomst: »Detta är förräderi; de göra sig sjuka av illvilja.» »Ja», svarade en högre officer, »de driva illviljan så långt, att de låta begrava sig.» Munck kom tillbaka från Karlskrona alldeles omvänd och fann det vara ett underverk, att någon enda kunnat tillfriskna i denna pesthärd.

Svenska flottan var dömd till overksamhet för en längre tid framåt. Vad hjälpte det, att skaror av friskt manskap ryckte in för att ersätta de sjuka och döda! Farsoten fann ständigt nya offer bland dem.

Nordenskjöld gjorde dock allt, vad som stod i mänsklig makt för att få fartygen utrustade och bemannade igen. »Jag persvaderar, ber, hotar, memoraliserar, håller knappt ihop efter sex månaders arbete natt och dag utan kroppens eller sinnets vila», skriver han. Det allra värsta hindret för flottans stridsduglighet var, att av de gamla sjövana båtsmännen så många hade dött och en mängd voro så svaga, att de

icke på länge kunde göra någon tjänst. Därför fick man ta till en mängd ovanf lantfolk. Alla dessa skulle nu inövas till att i en hast bli sjömän och krigare. För att få något så när tillräckligt med befäl gjorde man dugliga underofficerare till officerare och dugliga matrosar till underofficerare. Men inget fartyg fick ens tillnärmelsevis full besättning. Det var därför ej underligt, att flere fartygschefer i skrivelser till hertig Karl frånsade sig allt ansvar för kronans fartyg.

Flottan kunde emellertid — sådan den nu var — löpa ut i mitten av oktober. Men efter några dagars kryssning uppåt Finland till fick man visshet, att ryska flottan lagt upp för vintern. Då fanns ingen anledning längre att riskera fartyg och människoliv, utan man återvände till Karlskrona.

Rättegången mot Lilliehorn.

När den fångne Lilliehorn skulle föras i land i Karlskrona, måste det ske nattetid — annars skulle han ha blivit söndersliten av förbittrade folkmassor, som trodde, att han var köpt av ryssarne. Han blev nu ställd inför en krigsrätt, bestående av beprövade och för redbarhet kända män. Vid rannsakingen kastade han hela skulden på sina underlydande fartygschefer, vilka han ej kunnat få att lyda order. Deras uppförande skulle alltså ha varit hämnd för Lilliehorn's handlings sätt som vice lantmarskalk.

Lilliehorn var en ful fisk att fjälla. Durkdriven processmakare, som han var, redde han sig rätt länge men beslogs omsider med osanna uppgifter. Då blev han nervös och försökte imponera genom fräcka och snäsiga svar. Men man inkallade vittnen från nästan hela flottan och fick sålunda fram upplysningar, som voro fullkomligt förkrossande för den anklagade. Då inträffade det otroliga, att han stod där alldeles svarslös. Bland annat konstaterades, att Lilliehorn i stället för att lyda befallningen att forcera med segel givit order att minska segel. Han påstod, att detta skett, för att de sämsta seglarna i hans division ej skulle bli skilda från de övriga fartygen. Men då konstaterades, att även de trögaste seglarna fått order att minska segel, och att hela divisionen fått rätta sig efter dessa fartyg.

Det blev också uppenbart, att Lilliehorn hela bataljdagen

varit fullkomligt i händerna på sin fartygschef, major Sjöbohm, som var Lilliehorn betydligt överlägsen i kunskaper och sjövana — vilket dock inte vill säga så mycket det heller. Lilliehorn blottade under förhöret en fullkomligt straffvärd okunnighet i fråga om sjötaktikens elementer och en divisionschefs skyldigheter. Sjöbohm, som var nyförlovad och kär uppöver öronen, hade endast med största svårighet låtit övertala sig av Lilliehorn att följa med honom och längtade bara efter att komma helskinnad hem till Karlskrona och få gifta sig. En del vittnen hade hört ett samtal mellan Lilliehorn och Sjöbohm. — Den gode majoren hade därvid uttalat sin fruktan för att hans fartyg med sin svaga besättning skulle bli taget av ryssarne, om man närmade sig dem för mycket. — Sjöbohm tog Lilliehorns arrestering så hårt, att han insjuknade, och i början av rättegången dog han.

Vad beträffar de egendomliga orderna till de fyra aktersta fartygen att vända tillbaka, när de voro på väg mot fienden, torde Lilliehorn däremot vara oskyldig. Antagligen har signalen honom ovetande hissats av Sjöbohm eller genom något misstag från signalmannens sida men strax därpå firats ned. Men Lilliehorn har i alla fall uraktlåtit, vad som borde varit hans skyldighet, när han såg fartygen vända tillbaka, nämligen att ge dem ny order att anfalla.

Den anklagade repade emellertid mod igen och försvarade sig med undanflykter, ordrytteri och annan advokatyr av tarvligaste sort. Särskilt utmärkte han sig i att sätta ihop lösryckta citat ur vittnesmål, vilkas helhetsintryck var rakt motsatt vad Lilliehorn ville låta påskina. Han trodde sig också kunna komma undan genom att skjuta skulden på den avlidne Sjöbohm, som skulle ha vägrat att lyda hans befallningar — en snygg ursäkt av en divisionschef, som befann sig ombord på samma fartyg som ordervägraren! Dessa beskyllningar utsträckte han sedan till de andra fartygscheferna i divisionen.

Han ansågs nu mogen för sin dom och den lydde på arkebusering för »hans grova samt högst skadliga vanvårdande av amiralskap och under loppet av hela slaget fortsatta olydnad och uppstudsighet emot högsta befälet, brott de där antingen av list och arghet, framhårdande motvilja eller okunnigt

klenmod och feghet härrört». Genom fyra månaders arrest »i ett trångt rum med järngaller för sitt enda fönster» hade han, som han skriver, »dagligen sett sin kropp nalkas en svår förvandling genom svullnader, tändernas utfallande och andra svårigheter».

Den dödsdömde blev emellertid av konungen benådad med anledning av »den trohet och nit, han emot Kungl. Maj:t ådagalagt vid utövningen av vice lantmarskalksämbetet». Dock blev han entledigad ur rikets tjänst och måste lämna landet på några år. Men både lön och pension fick han behålla.

Förklaringsgrunden till Lilliehorn's uppträdande är kanske icke egentlig feghet utan snarare den sortens rädsla, som förorsakades därav, att han visste med sig, att han icke kunde sina saker och alltså icke var vuxen sin uppgift ens i fred, långt mindre då ansikte mot ansikte med fienden. Härtill kommer antagligen fruktan för att hans underlydande skulle i avgörandets stund svika sin hatade divisionschef och blottställa honom för fienden. En del yngre officerare hade nämligen på ett »supkalas» i Karlskrona strax före flottans avsegling svurit på att de skulle »leverera Lilliehorn åt ryssen». Denna hans ängslan har närts och underhållits av Sjöbohm, som manipulerat i den förhoppningen, att vinden skulle dö ut, innan divisionen hunne fram till fienden. Den yttersta orsaken till utgången av slaget vid Ölands södra udde är alltså Lilliehorn's grova okunnighet i yrket och hans fruktan för sina underordnades hämnd. Hans okunnighet hade ej varit fullt så straffvärd, ifall han mot sin önskan blivit konteramiral och kommenderad som divisionschef. Men nu är det faktiskt, att mannen under hela sin tjänstetid tiggat om befordran, med förbigående av verkligt dugande kamrater. Och för att han skulle åtaga sig vice lantmarskalksämbetet hade han satt som villkor att bli befordrad till konteramiral och kommenderad såsom divisionschef på den flotta, som skulle strida mot rikets fiender. »Detta har han gjort oaktat han visste med sig, huru oförmögen han var att fylla sin ansvarsfulla uppgift, men i förhoppning på att andra nu liksom förut skulle sköta hans åligganden.» Med dessa ord faller Munthe domen över oduglingen.

Det var ett fel av Gustav att utdela en militär belöning för

en politisk tjänst, som bevisats honom, och det felet hade han fått dyrt plikta för.

*

Bland dem som hatade Gustav III, uppkom snart ett rykte, som i vederstygglighet överträffar nästan allt vad dittills utspritts om konungen: Lilliehorn hade fått hemliga order av konungen att hindra hertig Karl från att vinna en sjöseger, på det att folkets hjärtan icke skulle vändas till hertigen på konungens bekostnad. Detta ohyggliga förtal mot en konung, som kämpade en förtvivlad kamp mot övermakten, och som i ett brev vid tiden strax efter slaget besvär hertigen att icke övergiva honom utan med örlogslottan skynda till hans hjälp, på det att armén icke må förgås av svält — detta förtal är så mycket mera orimligt, som hertigen brutit med oppositionen och under den senaste rikdagskampen troget stått på konungens sida. Och hur befängd är ej den tanken, att samme konung, som under otroliga ansträngningar forcerat flottans utrustning, skulle själv omintetgöra frukten av all denna möda av avund mot sin bror. Då hade det varit bra mycket enklare att spara både pengar och folk, som mer än väl behövdes på andra håll, och låta flottan ligga överksam. Den fruktansvärda sjukligheten i Karlskrona kunde vara ursäkt nog för ett sådant handlingssätt. Men både Hedvig Charlotta och Skjöldebrand — två personer som förts över på den mot konungen fientliga sidan — ha genom sina efterlämnade papper bidragit till att ge tilltro åt de nedsättande ryktena. För att ge ett riktigt skrämmande starkt intryck av hur onda krafter här arbetat i det fördolda går Skjöldebrand så långt, att han insinuerar, att även Nordenskjöld arbetade för samma mål som Lilliehorn. Till bestyrkande av dessa misstankar lämnar han en hel del uppgifter, som vittna om den ständigt sjösjuke kavalleristens fullständiga okunnighet i allt vad till sjömansyrket hör.

Särskilt är det två omständigheter, som han finner grave-
rande. Den ena var Nordenskjölds för en modig karl helt naturliga åtgärd att med chefsskeppet sätta kurs rakt på fienden, vilket skulle ha frampressat ett ängsligt utrop från hertigen: »Vad, vill Ni leverera mig åt ryssarne?» Den andra av dessa Skjöldebrandska bevisgrunder har av alla sakkunniga ögon-

vittnen blivit så grundligt vederlagd, som något kan bli. Han påstår, att Nordenskjöld underlåtitt att signalera till Lilliehorn att gå mot fienden. Då hade hertigen, som själv ej kände till signalerna men hyste blint förtroende för sin flaggkapten, sagt: »Givs då intet sätt att få fram Lilliehorn? Detta går för långt — något måste göras.» Härfpå skall Nordenskjöld ha svarat: »Jag vet ej annat än att vi hålla rakt åt fienden och gå på pistolskotts distans.» Men Skjöldebrand gör den reflexionen: »Det fanns många signaler, som kunde hava hjälpt saken — de nämndes då icke [av Nordenskjöld].» Och dessa insinuationer mot en sådan hedersman allt igenom som Nordenskjöld, en man som satt in all sin kraft både natt och dag på att få flottan så stridskraftig som möjligt, och som i sina brev ger uttryck åt sin besvikelse över Lilliehorns beteende med detta smärtans utrop: »Vi hade kunnat vara i batalj klockan 9, om han (Lilliehorn) fört segel, som han borde. Mångfaldigt olyckliga dag för Sverige, för flottan!»

Längre fram i tiden, när Gustav var död och Lilliehorn alltså ingenting riskerade genom att kasta smuts på sin välgörare, har mannen, smart som alltid, begagnat sig av det gängse ryktet, som hertig Karl, den dåvarande regenten, önskade få bekräftat. I en skrivelse till hertigen påstod Lilliehorn, att konungen givit honom befälet som divisionschef på det villkor »att aldrig göra hertigen stor eller större, än han är», alltså icke låta honom vinna seger. Detta skulle konungen ha fordrat av Lilliehorn »vid förlust av liv och välfärd». Hade det legat någon sanning häri, så kan man vara säker på att en så hänsynslös karl som Lilliehorn i de enskilda brev, han skrev till konungen, när han satt i arrest med dödsdomen som ett bart hängande svärd över sig, förvisso icke skulle ha underlåtitt att göra antydningar om att han ju handlat på konungens egen order. Men icke en aning till dylik antydan kan spåras där.

Hertig Karl betygade emellertid Lilliehorn sitt välbehag över hans »avslöjanden» och tillät honom återvända hem, dock på det villkor att han »i stillhet uppå sin lantegendom tillbringade sina återstående dagar». Där stannade han till sin död, som inträffade år 1798. Lilliehorn var då nära 69 år gammal.

Litet var veta vi ju, hur lätt fullkomligt sanningslösa

rykten i politiskt upprörda tider vinna tilltro av dem, som av hela sin själ vilja tro allt ont om sina motståndare och allt gott om sina partivänner. När man nu betänker detta, så är det inget märkvärdigt, att Lilliehorns samtida hade svårt för att komma till rätta med de invecklade förhållandena under sjöslaget vid Öland. Det är eftervärlden förbehållet att i sådana mål fälla domen, och förtjänsten av att ha lagt alla handlingarna rörande fallet Lilliehorn på bordet är Munthes, de svenska sjöhjältarnes skildrare.

Slaget vid Svensksund den 24 augusti 1789.

Medan örlogsflottan låg överksam i Karlskrona, hade den finska avdelningen av skärgårdsflottan vid Svensksund utstått en het dust med fienden. Under Karl August Ehrensvärds befäl fick hans faders skapelse här elldopet.

Ehrensvärd hade i början visat sig ovillig att med sin flotta gå in i de ryska farvattnen och understödja arméns framryckning. Gustav III var därför missnöjd med honom. I början av juli skrev konungen till Armfelt: »Greve Ehrensvärd gör ingenting och skall heller inte göra något behjärtat. Denna fördömda lilla flotta har det förra årets anda. Man måste vidtaga en våldsam amputation, om icke den bättrar sig; och emedan greve Ehrensvärd är eftergiven och svag för sin omgivning, är han förledd av den och skrämmd av rysarnes förfärliga krafter.» Och till Ehrensvärd själv skall Gustav i harm ha skrivit, att amiralen kunde få retirera ända till Sveaborg. »Men vet», tillade han, »att Er fars skugga och murarna på denna fästning skola förebrå Er att hava kommit dit för att söka skydd med den flotta, som han skapat, innan Ni satt den i tillfälle att avlägga sitt första tapperhetsprov till fäderneslandets försvar!» Det lär också verkligen ha varit Gustavs föresats att avsätta Ehrensvärd från befälet. Han ändrade sig emellertid, och skärgårdseskadern gick fram till Svensksund utanför Kymmene älvs utlopp. Den ryska skärgårdsflottan låg mitt emot, utanför Fredrikshamn, under befäl av prinsen av Nassau, en man som varit med i flere krig förut och åtnjöt stort rykte för tapperhet. Han hade till uppgift att slå den svenska skärgårdsflottan samt där-efter göra en landstigning mellan Fredrikshamn och Hälsing-

fors för att avleda svenska armén från ryskt område. Den ryska flottan var till såväl fartyg som bemanning omkring dubbelt så stark som den svenska. Men Ehrensvärd räknade på hjälp från stora flottan, som han hoppades skulle i grund

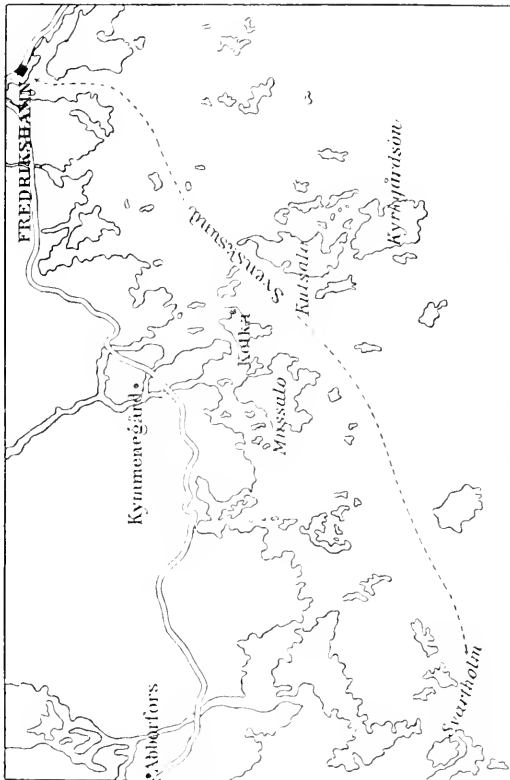

Karl August Ehrensvärd. Samtida målning.

slå den ryska örlogsflottan. I stället kom budskapet, att den svenska örlogsflottan efter en oavgjord strid vid Öland tvingats av härjande farsoter att återvända till Karlskrona.

Ehrensvärds hopp stod nu till den omständigheten, att prinsen av Nassau delat sin flotta i två avdelningar. Huvudstyrkan ämnade tränga in i Svensksund genom de nordostliga inloppen, medan en mindre eskader skulle göra en kringgående rörelse och falla svenska flottan i ryggen. Ehrensvärds

plan var därför att genom försänkningar av stenfyllda fartyg i de nordostliga inloppen — vilka voro fem stycken — spärra vägen för den ryska huvudstyrkan, så att han skulle kunna

Karta öfver skärgården vid Svensksund.

med hela sin styrka vända sig mot den underlägsna västliga eskadern och efter vunnen seger över denna rädde sig västerut.

Men planen stötte på motstånd av Gustav, som ännu hoppades att kunna med lantarmén rycka fram till Fredrikshamn och därför icke ville tillåta några försänkningar i

det nordostliga huvudinloppet, ty de skulle hindra hans egen flotta från att vid gynnsam vind följa med österut. Ehrensvärd gjorde i alla fall för säkerhets skull försänkingsfartygen klara, och när slutligen det ryska anfallet förestod, fick han tillstånd att utföra försänkningarna. Men då hann det ej bli ordentligt gjort, och ett av inloppen blev alls ej försänkt. Ryssarne ansågo det ha berott på att Ehrensvärd trott det vara omöjligt för fienden att passera detta sund, något som sedan befanns vara ett ödesdigert misstag. Men det kan också hända, att tiden ej medgav att stoppa till detta inlopp. Även i sådant fall är emellertid skulden Ehrensvärds, ty det kungliga förbudet mot försänkningar gällde endast huvudinloppet.

I daggryningen den 24 augusti gingo ryssarne till anfall från två håll, så att svenska flottan kom mellan två eldar. Till konungen sände Ehrensvärd då en rapport, som redogjorde för vad som förestod och slutade med orden: »Arméns flotta ligger på arméns flygel, tills spånorna eller dess aska ligger kvar.»

Först efter 3 1/2 timmars rodd, segling och varpning hade ryssarnes västliga eskader under befäl av generalmajor Balle hunnit svenska flottan så nära, att skottlossningen kunde börja. Snart blev striden allmän. Vinden stillnade snart ut, och hela bataljplatsen insveptes i ett tjockt moln av krutrök. Den välriktade kanonelden från de stillaliggande svenska fartygens bredsidor vållade ryssarne stora förluster. De ryska fartygen däremot, som voro stadda under framryckning, kunde blott begagna kanonerna i fören. Efter sex timmars strid måste Balles eskader, illa tilltygad, retirera. Två ryska fartyg blevo tagna, och Ehrensvärd stod som segrare. Finge han blott ännu ett par timmar på sig, skulle han med sina lättrorliga fartyg kunna tillintetgöra Balles hela eskader. Då ljödo väldiga hurrarop i nordost. Några kanonslupar från den ryska huvudeskadern hade lyckats komma igenom det icke försänkta sundet.

Kort därefter började också ryska matrosar och soldater med yxor och spett bearbeta de fartyg, som Ehrensvärd försänkt i huvudinloppet till Svensksund. De drevo in kilar i spanten och bräckte loss bordläggningen.

Hade nu Ehrensvärd bara genast vänt sig med sin huvud-

styrka mot de påträngande ryska fartygen, så hade deras anfall kunnat tillbakaslås. Men det gjorde han icke. Och varför? Det berodde icke på någon svårighet att komma dit, ty svenskarne hade vinden med sig, låt vara att den var svag. Men antagligen väntade han, att konungen skulle ge order om reträtt i anledning av den rapport, som Ehrensvärd avsänt till honom, av innehåll, att amiralen led brist på ammunition. Det troliga är, att Ehrensvärd i väntan på konungens svar icke ville flytta sina fartyg i motsatt riktning mot reträttlinjen. Men Gustav, som från en bergshöjd åsåg striden, fasthöll vid sitt beslut att icke tillåta reträtt. Fara för ammunitionsbriest var för resten icke överhängande.

Det är under Ehrensvärds väntan på order att retirera och overksamheten därunder, som slaget avgöres, och som stridsläget för de våra försämras därhän, att reträtt blir nödvändig. Med stora ansträngningar lyckas ryssarne bräcka sönder så mycket av de sänkta fartygen, att deras egen flotta kan börja passera stora inloppet. Då lämnar Ehrensvärd tillsammans med sin flaggkapten, överstelöjtnant Karl Cronstedt¹, sitt chefsfartyg och går i en slup för att personligen ge sina fartyg order om reträtt åt Svartholms fästning. Men under färden i slupen finner han sig avskuren från sin flotta. Han kan därför icke återvända till sitt folk utan lämnar flottan att reda sig själv och låter ro sig in i Kymmeneviken, varifrån han fortsätter till konungens högkvarter i Kymmenegård, dit även Gustav på Ehrensvärds uppmåning återvänt.

Konungen hade just nedskrivit en order till Ehrensvärd om reträtt, då till hans ytterliga häpnad amiralen själv, åtföljd av sin flaggkapten, uppenbarar sig i högkvarteret och »med en segrares röst» hälsar konungen med orden: »Ers Majestät har icke mera någon skärgårdsflotta!» Så förtäljer Adlerbeth i ett äreminne över Ehrensvärd. Men konungens sekreterare J. A. Ehrenström berättar episoden på helt annat sätt. Han märkte ingenting av segrarton i Ehrensvärds röst, da denne, svart av krutrök i ansiktet, trädde in i hovstallmästare von Essens tält med helt andra och mera naturliga ord: »Här är jag — jag är slagen.» Sedan berättade han för konungen, att föga eller intet återstod av hans finska skärgårdsflotta.

¹ Den sedermera så sorgligt ryktbare kommandanten på Sveaborg.

Gustav III bedömde dock läget riktigare. Han kunde icke tro annat, än att en stor del av flottan räddat sig. Han bad att i stället få tala vid Cronstedt. Ehrensvärd gick då tillbaka till Essens tält, dit Cronstedt varit honom följaktig, och Ehrenström hörde amiralen säga: »Han tror icke mig utan inbillar sig ännu, att han har en flotta» — »varåt de i tältet närvarande mycket skrattade», tillägger Ehrenström. Ett hånskratt i Anjalamyteriets anda, ett ohyggligt, skärande skratt, som går en genom märg och ben!

Men därinne i sitt tält satt konung Gustav »ensam och övergiven, blottställd för klander och oblida omdömen i de bredvid varande tälten».

På rysk sida menade man, att Ehrensvärd frivilligt räddat sig i land, ett antagande som sedan gått igen hos en svensk forskare och föranlett den beskyllningen, att amiralen, i tron att flottan var förlorad, velat rädda sig själv från obehaget att falla i rysk fångenskap. Sant är också, att Ehrensvärd verkligen — såsom vi ha hört av hans samtal med konungen — trodde, att flottan var förlorad. Men mot beskyllningen för feighet talar alldeles bestämt det mannamod, han hela tiden visat i striden, och den orubbliga övertygelsen ej blott hos hans vänner utan också bland hans fiender, att hans tapperhet var höjd över varje tvivel. Oxenstierna säger härom i ett brev: »Ehrensvärd var på sin slup överallt, där striden var starkast, med sina glasögon lika trankil, som när han sitter hos oss och ritar.» Förklaringen till Ehrensvärds åtgärd att gå i slupen för att ge order ligger däri, att signaltecknen icke kunde urskiljas i den täta krutröken, och att adjutanterna befunno sig på annat håll. Men därav följer icke, att både amiralen och hans flaggkapten nödvändigt måste lämna sin post.

Utan högste befälhavare, utan flaggkapten fick alltså finska skärgårdsflottan verkställa sitt återtag. Det blev också svår villervalla, och var och en tänkte nästan bara på att rädda sitt fartyg, icke på det gemensamma försvaret. Till de våras lycka var dock krutröken så tät, att den dolde de mindre fartygen; och som ryssarne icke voro förtrogna med djupförhållandena vid Svensksund, måste de rycka fram med stor försiktighet.

Slutligen föll mörkret på, och blott elden vid skottloss-

ningen upplyste då och då stridsplatsen. Ryssarne upphunno emellertid Ehrensvärds chefsfartyg, Björn Järnsida. Dess nattliga kamp mot övermakten blir slutakten i slaget vid Svensksund. Med välriktade kanonsalvor lyckas de tappra männen ombord hålla fienden på avstånd. En rysk kanonslup, som närmar sig för att äntra Björn Järnsida, får en granat rätt i krutkammaren och flyger i luften, och flammorna kasta en blixtrik belysning över stridsplatsen. Elden sprider sig över till Björn Järnsida, och det brinner i tackling och segel. Men besättningen lyckas släcka och fortsätter striden. Först vid tvåtiden på natten, när fyra chefer stupat, den ene efter den andre, och större delen av besättningen fallit eller var sårad, gav sig Björn Järnsida. Den som sist övertagit befälet var en underofficer, en stor stark stenhuggare från Karlskrona vid namn Stenstam. Det tycks ha varit han, som lät skjuta den ryska kanonslupen i luften. Stenstam kom som fånge till Cherson¹, där han blev ett slags kassaförvaltare för de fångar, som arbetade där. Var gång han fått ihop en liten summa, uppmanade han några svenskar att rymma hem och tjäna fäderneslandet. Själv ansåg han det vara sin plikt att stanna kvar »såsom de andras förmyndare».

Långt efter det elden från Björn Järnsida upphört, fortsatte ryssarne att beskjuta fartyget — sådan respekt hade de fått för sin fiende. Den egentliga striden var slut, men ännu ett par timmar pågick förföljandet, och först i daggryningen blev det tyst. Men då visade sig för ryssarne en väldig brand, som upplyste horisonten i norr, och samtidigt hördes knalarna av en mängd explosioner. I sin iver att förfölja hade fienden uraktlåtit att bemäktiga sig de svenska transportfartyg, som lågo i Kymmeneviken tillsammans med en del krigsfartyg, vilka retirerade dit. Nu måste Ehrensvärd bränna dem alla, för att de ej skulle komma fienden till godo.

*

Den svenska skärgårdsflottan hade lidit ett svårt nederlag. Av de 50 fartyg, som Ehrensvärd hade under sitt befäl vid

¹ Vid Dnjeprs utlopp i Svarta havet.

stridens början, undkommo 32 till Svartholms fästning, där de sökte skydd. Mer än 1,300 man av 5,000 voro fångna, döda eller sårade. Ryssarne förlorade blott två fartyg, men över tusen man voro döda, sårade eller fångna, och den ryske överbefälhavarens plan att kringrätta och tillintetgöra svenska flottan hade gått om intet. Skulden för den olyckliga utgången är delad mellan konungen, som ej lät amiralen i god tid göra försänkningarna, och Ehrensvärd, som först och främst uraktlät att försänka ett av inloppen till Svensk-sund och sedan ej i tid vidtog åtgärder mot den framträngande ryska huvudstyrkan. Skulden härför delar han med sin flaggkapten. Ansvaret för att flottan ej fått tillräckligt med ammunition drabbar också bägge dessa män.

Ehrensvärds uraktlåtenhetssynder förbättras icke genom hans beteende dagen efter slaget. Han stannade hela dagen i högkvarteret och tröstade sig över sitt nederlag genom att »med kallsinnig filosofi» sitta och rita karikatyrer över flottans reträtt. För resten var han kanske inte i behov av någon tröst. Han hade ju själv in i det sista varnat konungen. Och utgången hade givit honom rätt. Skulden för olyckan var således icke hans utan den ärelystne konungens! Man skulle dock kunna tycka, att det borde ha varit amiralens självklara plikt att med det första förvissa sig om hur stor del av denna flotta som blivit räddad.

Däremot finns det icke någon sanning i den anekdoten, att Ehrensvärd skulle i stället för rapport ha skickat konungen en teckning, föreställande amiralen sittande i en schäs och med en pappersrulle under armen, varpå stod »Arméns flotta». Därmed skulle då ha betecknats, att denna flotta fanns blott på papperet.

Andra dagen efter slaget fick Ehrensvärd genom en person utskickad av en annan officer veta, att större delen av flottan var räddad. Först då begav sig amiralen till Lovisa för att vidtaga nödiga anstalter för fartygen och se om de sårade.

Gustav ville nu bli kvitt Ehrensvärd. Han hade genom sina erfarenheter både nu och vid örlogsflottans utrustning kommit till den uppfattningen, att »Ehrensvärd var absolut olämplig för allt, som krävde ordning och precision».

Men Gustav drog sig för att direkt uppmana honom att taga avsked.

Han lät i stället Ehrensvärd på ett fint sätt förstå, att han önskade se honom förflyttad till Karlskrona igen, och amiralen var förständig nog att själv anhålla om att få återtaga sin

*Karl August Ehrensvärd vid sitt skrivbord i Karlskrona 1780.
Karikatyrteckning av Sergel.*

gamla tjänstgöring där. Detta blev närmaste påföljden av hans uppförande i slaget vid Svensksund. Alltigenom oriktig är däremot en gängse uppgift, att konungen skulle ha belönat »den tappra men olycklige Ehrensvärd», såsom om han vunnit en seger, och därigenom visat, att han tog skulden för nederlaget på sig själv. Men nog är det sant, att oppositionsmännen hyllade Ehrensvärd som en stor segerherre och skyllde nederlaget uteslutande på konungen.

Då Ehrensvärd kom till Karlskrona, visade det sig, att konungen med flit höll honom utanför den verkliga ledningen av sjörustningarna. Då förstod amiralen, vad klockan var slagen, och sände in sin avskedsansökan. Den beviljades genast med pension och ett års lön därtill, trots att Ehrensvärd var blott 44 år gammal.

Ehrensvärd var förtjust över konungens frikostighet, såsom man ser av ett brev till en vän: »Kungl. Maj:t är en hederskung, och jag kan aldrig vara otacksam utan påminner mig alltid denna hans nåd med nöje som en välgärning, jag har eller intet har förtjänat.» Han var också innerst glad över att ha kommit ifrån krigarlivet.

Ehrensvärd efter sitt avskedstagande.

Överamiralen på den svenska skärgårdsflottan trivdes bäst i lugn och fred. Han hade aldrig haft någon lust att gå i krig och ta livet av medmänniskor, som egentligen »ej hade med kungaträtor att göra. När två kungar slåss, borde endast hovkockarne, kammarherrarne och hovfröknarna vara lidande men ingen annan av nationen», utbrister han.

Ehrensvärds längtan och trängtan stod nu till »ett stilla leverne» såsom lantushållare med tid för vetenskapliga intressen vid sidan. Till sin lycka hade han i Sofie Louise Sparre, dotter till general Johan Sparre, fått en god och ädel kvinna som följeslagerska genom livet. Hennes lugn och praktiska klokhets verkade välgörande på den excentriske, ofta disharmoniske maken. Otaliga äro också de brev, i vilka han prisar sin lycka att äga »den bästa hustru, som blev vigd, sedan vigseln inrättades». Som en förälskad yngling skriver den nyblivne äkta mannen på sommaren 1785 till sin »Kicka lilla»: »Jag förlåter Kungl. Maj:t allting, sedan han utbrast i dessa märkeliga ord om min Sofie: 'Det är bält, vad hon är vacker!'» Med stor tvekan hade hon sagt ja till Ehrensvärd, men hon blev lycklig och uttalade sig alltid i varma ordalag om sin man. Hon »välsignade himlen, som givit henne en make, lika dygdig som öm».

Märkvärdigt nog lät sig Ehrensvärd kort efter Gustav III:s död av höga vederbörande »ryckas ifrån en lycksalighet, varpå han byggt sin tillkommande livstid», och övertaga

posten som generalamiral och högste chef för krigsmakten både till lands och sjös. Men det blev blott för en kort tid. De mångahanda ämbetsbestyren passade icke för en så frihetsälskande natur som hans. Det var för mycket »formaliteter och småkrokar». Han var mera en de stora uppslagens än en detaljarbetets man. Han härdade icke ut med att vara bunden vid arbete på vissa tider och i viss ordning. Efter två år skakade han av sig »järnbojorna» och erhöll för andra gången nådigt avsked ur rikets tjänst.

☞ Han inköpte nu Dömelstorps stora gods vid foten av Hallandsås. Här började han med liv och lust experimentera — det låg för honom. Den forne generalamiralens ärelystnad är nu att bli »rationell jordbrukare». Han vill ta jordbruket vetenskapligt och studerar med omättlign iver dess teori. Han korresponderar livligt med den store kemisten Anders Jahan Retzius. Till honom skriver han en gång: »Jordbrukare äga alla en uppenbarad okunnighet. Det gagn, som är gjort för åkerbruk, är alltid från lärde och aldrig från bönder. Att dika, att så tunt, att nedmylla säden till 2 à 3 tum, att i rätta tiden nedföra gödseln, begreppet om jordblandningen m. m., allt detta har tillhört teorien, sedan det föregående var givet.»

På den dåtida svenska ladugårdsskötseln är han mäktig förgrymmad och bevisar i brev till hustrun, att en sådan hushållning omöjligt kan bära sig: »Se där den svenska hushållningen av våra förfäder och ännu övad i denna dag: att svälta fram sin boskap och att åstadkomma en ko-ras, som snarare förtär än föder en. Och detta härstammar av en nedrig besparing, små tankar i metoder, barnslig fruktan för första utgiften, lättja i eftersyn och fruktan för besvär.» »En sådan lantman är», skriver han till Retzius, »lik en hop med skeppare, vi ha på sjön, som gjort sina första sjöresor på dåliga skutor och därigenom samlat sig en skrämelse för all slags dristighet.» Han berättar, hur han för traktens förnämsta jordbrukare hållit en dunderpredikan mot boskapsskötselns förfall. De instämde i att det var övermåttan uselt bevänt med den — »och så satte de sig att spela!»

Ibland, när Ehrensvärd på sitt originella språk predikar sina jordbruksreformer, är det, som om man hörde en jordbrukets apostel från det nittonde eller tjugonde århundradet

— så brinnande är hans nit, så moderna många av hans teorier. Hör bara, vad han förkunnar i en väckelseskrift, som han kallar »Vakning och sömn»! Han börjar med de ma-

*Jag bjuder åt min gjäst som griner vid
min Chymiska mat*

Karl August Ehrensvärd bjuder sin vän Sergel smaka på sin kemiska mat», tillgad med hänsyn till världens dåliga mage.

Karikatur av Ehrensvärd.

nande orden: »Vakna, svenska lantman! Vila ej din vana på förfäders bruk!» Sedan säger han bland annat: »Lantvetenskapen består intet i den forna bondepraktikans bruk — du bör ställa din gård i fabriks lynne. Den mindre saken i utseendet, gödseln — har du någon, som vårdar dess skötsel

och samling? Vem kastar honom? Vem vattnar honom? Vem blandar honom? — och med vad?»

Tyvärr var Ehrensvärd alldeles för ivrig. När han fått för sig någonting, så skulle det alltid prompt försökas, men inte i smått utan i stor skala. Och när experimentet slog fel, blev förstås besvikelsen så mycket större. I missmod ville han då sälja sitt gods. Slutligen bytte han bort det mot Säbyholm i Stockholmstrakten. Nu jublar han. Nu har han funnit »paradiset» och inser förstås, att han ledsnat på det halländska slättlandskapet. Men han skulle inte varit den han var, om han inte snart blivit ångerköpt och försökt att få bytet att gå tillbaka. Slutet blir, att han säljer Säbyholm. Men som han är omöjlig såsom affärsman — vilket han själv erkänner —, råkar han ut för en konkursmässig köpare och gör stora förluster.

Till en början är han emellertid lycklig att vara den stora egendomen kvitt. Nu vill han ha bara en liten jordlapp att bo på och för resten leva på pengar. Nu, säger han, »är jag ute och flyger efter gårdar, små som loppor, för att sätta en stol på, mera ej».

Det blir emellertid inget av med gårdsköpet. I stället flyttar han till sin svärmor på Tosterup mellan Ystad och Simrishamn. Och så är han lycklig igen. Han får nu helt hänge sig åt läsning och studier: »Jag har», skriver han, »en kammare uppstädad med böcker och pulpeter, skrivbord, ritbord, och vari ingen fähund inspektor inkommer, och varest orden plog och dynga aldrig såra min tanke.» Så låter det nu!

Nu flöda karikatyrteckningar ur hans konstns ymnighetshorn. Mest berömda äro de illustrationer till Sveriges historia, som av Oxenstierna blivit kallade »Snilletts lek i svenska historien». Där skildrar han med sitt ritstift, hur Oden kommer från floden Don, »ledsen att vara blott kung — vill bli Gud». Man ser Fjolner drunknande i mjödkaret — d. v. s. man ser bara de ur karet uppstickande benen. Sverige som valrike återges medelst två pojkar, som slåss. En mäktig komisk figur gör konung Albrekt, då han »inför tyskar och tyska seder». Ett motiv från Kristian Tyranns kröning bär underskriften: »Ingen svensk man blir riddare», vilket uttryckes genom följande bild: en svensk »med lång näsa» står i förgrunden, medan i bakgrunden danskar dubbas

till riddare. Kristians avsättning symboliseras rätt drastiskt genom en spark. En lustig bild ur Johans historia är framställningen av den vita märr i kvinnodräkt, som polackerna skickade till tsar Ivan i stället för Katarina Jagellonika, som han friat till¹. Karl IX är särdeles lyckligt karikerad, framför allt i en bild, som visar, »hur arg han var vid riksdagen». Scenerna ur Karl XII:s historia äro också livfullt tecknade, och av Hattar och Mössor finnas flere roliga karikatyrer.

Ritstiftet förblev Ehrensvärds vän till det sista. Ju butt-rare han med tilltagande år och krämpor blev i ord, dess mera skämtsamt vart han i sin teckning. Hans hälsa slog tidigt slint. Redan vid 51 års ålder skriver han till en vän, att han har »den uslaste hälsa, som kan gå i ett par skor. Om den låge i lakan, vore det rent ut bättre.» Fyra år därefter säger han: »Jag består endast av piller och glasögon.» Och vid samma tid anförtror han Oxenstierna sin längtan att få gå bort. Kort därefter, i maj 1800, fick han sin önskan uppfylld. Stor och innerlig var vännernas sorg. Hans vän Adlerbeth säger om honom: »Avund och hämnd, högdragenhet och fåfänga voro känslor, som han aldrig erfarit. Gemensamt med alla, som intagit något utmärkt rum i allmänna ärendens vård, hade han avundsmän och ovänner, men själf var han ingens.»

* * *

Ehrensvärd var en mångfrestande ande, som splittrade sitt snille åt skilda håll och därför icke blev något riktigt helt på något område, en man med mera entusiasm än ihärdighet. Vid sidan av sitt yrke — eller kanske rättare sagt först och främst — var han ej blott en kvick karikatyrtecknare utan också en originell konsthistoriker. Som stilist är han särskilt känd för sitt korthuggna, paradoxala uttryckssätt. Därför ha somliga av hans uttalanden blivit bevingade ord, vilka leva än i dag. Så är fallet med uttrycken »Kolonner², vad gören I här?» och »Norden är en tung nation, full av hetsigheter», varvid han nog företrädesvis tänkt på svenskarne. Ypperliga

¹ Se Bd II: 272. — ² Pelarrader.

äro ock sådana aforismer som dessa: »Alla äga den styrkan att utstå andras olyckor. — Om vi segra över böjelsen, sker sådant oftare av böjelsens svaghet än av vår själs styrka. — Avsägelse från beröm är en åtrå att två gånger berömmas. — Ingen är så lycklig eller olycklig, som han tror. — Gubbar fika efter att ge goda råd, efter de ej mera mäktade skänka elaka efterdomen.» — Skarpsynt är också hans jämförelse mellan svartsjukan och avundsjukan. Han finner den förra mindre osympastisk, därför att »hon söker bibehålla det goda, oss tillhör», medan »avunden förföljer andras goda».

Genom sin korthuggenhet blev hans stil emellertid ofta svårtydd, ja stundom obegriplig. Omedelbar är den icke. Det ligger tvärtom mycket arbete bakom denna lakoniska korthet i uttrycket. »Hans stil är», säger en kännare, »'gjord', någon gång tillgjord.»

Under två års vistelse i Italien, på konstens klassiska mark, utvecklade sig hans konstintresse till en livssak för honom. Men han hade ej mycket hopp om att konsten någonsin skulle kunna bli rotfast i Norden, där Ehrensvärd, som han säger, »funnit en ren ogörlighet att ha smak. Naturen har skapat folkslagen så illa och så omogne åt norr, att ingenting kan mogna i deras händer. Jag tror fysionomien utmärker smak: alla ansikten här har ingen form; huru kan sinnet då ha karaktär? Orsaken till allt detta ligger i klimatets grovhet, som tvärmognar och avgör för hastigt alla utvecklingarne och förränner¹ organismerna. När sommaren kommer, sparar allting bakut av skyndsamhet; och när vintern anländer, försoffar sig allting i pälsar eller för spisen. Och vintern är två tredjedelar och sommaren en tredjedel av livstiden: så att en femton års gosse är intet mer än fem år, en trettio års karl intet mer än tio år och en sextio års gubbe intet mer än tjugu år gammal (eller utvecklad). Nej», utropar han, »jag är au désespoir²; tänk aldrig på konster i Sverige, som är så långt norr upp! Låt oss glömma möjligheten därtill! Emellertid är intet så gott att glömma det man älskar.»

Så har han i allting sin originella syn på tingen; han hatar nötta, invanda omdömen om både konst och annat. »Att vara fri från fördomar är all den dygd, jag haft», säger han. Han

¹ Gör dem förvuxna. — ² Jag misströstar alldeles.

har ett okuvligt behov av att vara sig själv allt igenom och lider rent fysiskt av att förställa sig. I ett brev till sin hustru säger han en gång, att »äckel och kolik alltid inställa sig, när jag skall låtsas vara det, jag intet är».

Ehrensvärd var en oppositionsman i sin konstuppfattning liksom i allt annat. Han är på de fria konsternas område något av vad Thorild är på litteraturens. Men mäktade ensidig är han i sin förgudning av antiken. Han föraktar exempelvis den gotiska stilen och hatar rococosmaken. Kortast har han uttryckt sin uppfattning i slagordet, att »antiken haft smak, de moderna sökt smak». Den antika konsten är den enda verkligt harmoniska.

Litteratur: Karl Warburg, Karl August Ehrensvärd.

A. Hammarskjöld, Karl August Ehrensvärd (Nordisk tidskrift för år 1893).

1790 års ryska krig.

1789 års krig hade slutat utan något avgörande. På vintern gjorde Gustav försök att få fredsunderhandlingar till stånd, men Katarinas fordringar voro ett slag i ansiktet på honom. Hon fordrade bland annat amnesti för Anjalamännen och förbud för Sveriges konung att börja krig utan ständernas bifall. Det hopplösa kriget måste alltså fortsättas.

I 1790 års fälttåg till lands växlade segrar och nederlag, och liksom förra året vägde krafterna tämligen jämnt.

»Alla rättsinniga tacka Gud för svenska vapnets framgång och bedja himmelen bevara den smordes dagar», skriver auditör Ekman efter en svensk seger. »De illasinnade bita sig nu i läpparna, våga ej publikt säga något men hava icke desto mindre hjärtat fullt med djävulskap. Ja, Gud nåde, i sin själ gråta de över den goda ryssens förlust och harmas över våra vunna fördelar. Så sant Herren lever, har jag icke nyligen varit i samtal med slika Satans barn.»

Slaget vid Reval.

Vad svenska flottan beträffar, ansträngde man sig detta år av alla krafter för att få både örlogs- och skärgårdsflottan

färdiga så tidigt, att de skulle kunna hindra ryska flottans olika avdelningar, vilka lågo i skilda hamnar, att förena sig. Det lyckades, tack vare det energiska arbete, konungen satte i gång under ledning av Nordenskjöld, Chapman och Toll. Redan i början av maj kunde de svenska flottorna löpa ut, större än någonsin förr eller senare. Örlogsflottan bestod av över 60 fartyg med nära 20,000 man ombord. Några fartyg voro dock väl gamla. Fem voro 50 år och ett ända till 86. Skärgårdsflottan bestod nu av omkring 350 fartyg med en besättning på över 20,000 man. De ryska eskadrarna lågo ännu infrusna i sina hamnar.

Den uppgift, som närmast förelåg chefen för örlogsflottan, hertig Karl, var att hindra den ryska eskader, som låg i Reval, från att förena sig med den i Kronstadt. Därför ämnade han gå löst på den Revalska eskadern, innan den hunnit vidtaga försvarsåtgärder. Nordenskjöld, som även nu var hertigens flaggkapten, ville, att man skulle begagna första lägliga tillfälle och överraska ryssarne redan den 12 maj på eftermiddagen. Hade så skett, så skulle, enligt vad fångna ryska officerare senare försäkrat, svenskarne ha kunnat ta hela den ryska eskadern, femton skepp, utan att behöva lossa ett enda kanonskott, eftersom fienden då varken hade krut eller folk nog ombord. Men hertigen var som vanligt obeslutsam och lät av andra rådgivare än Nordenskjöld övertala sig att uppskjuta anfallet till följande morgon. Det lär ha berott därpå, att man av en lybsk skeppare, som prejats på vägen till Reval, fått höra, att de ryska officerarne varje eftermiddag gingo i land för att supa och på kvällen kommo druckna ombord, varför det vore bäst att göra ett anfall tidigt på morgonen.

Den tid, som hertigen uppsköt sitt angrepp, begagnade emellertid ryssarne icke till att supa utan till att göra sig stridsberedda. De hade också den stora fördelen att få skjuta i stillaliggande ställning, under det att de svenska besättningarna till stor del voro upptagna med manövrering. Därtill kom, att de våra måste avlossa sina skott, medan fartygen krängde över för en byig vind. Denna var tidtals så hård, att undre batteriets kanoner, som voro de grövsta och mest effektiva, icke kunde användas. Slaget vid Reval slutade därför med förlust av två svenska skepp. Det ena

gick på grund och måste sprängas i luften; det andra strök flagg, sedan det fått riggen så sönderskjuten, att det ej kunde manövreras. Även de andra svenska fartyg, som deltagit i striden, hade fått riggen svårt skadad, medan däremot fienden lidit blott obetydligt. Orsaken till den snöpliga utgången låg, som vi ha sett, ytterst i det olyckliga förhållandet, att hertig Karl skulle vara med ombord och hindra den, som hade det verkliga befälet, från att göra sin vilja gällande.

Viborgska gatloppet.

Två dagar efter slaget vid Reval angrep Gustav själv med en skärgårdseskader av över 100 fartyg den ryska skärgårdsflotta, som låg vid Fredrikshamn. Den bestod av nästan lika många fartyg, men ett tjugutal av dem stod ännu på stapeln, och bemanningen på de övriga var icke på långt när fulltalig. Med ammunitionsförrådet var det också mycket klen beställt på ryska sidan. Slaget vid Fredrikshamn blev ett svårt nederlag för ryssarne, som förlorade halva sin här förlagda eskader. Men hade Gustav genomdrivit sin ursprungliga föresats, som var att anfalla redan den 14 maj, så hade han fullständigt övrumplat både flottan och Fredrikshamns fästning och kanske givit hela kriget en annan vändning.

Under hela striden hade konungen varit med, där det gick hetast till, och uppmuntrat sitt folk. Ända från klockan 2 på natten till 6 på eftermiddagen var han i farten utan att unna sig tid att äta.

Konungens plan var nu att, medan skräcken satt i fienden, gå längre in i Finska viken och på samma sätt förstöra den ryska eskader, som låg vid Viborg. Hertig Karl fick befallning att följa efter med örlogsflottan och skydda skärgårdsflottan mot ryska angrepp västerifrån. Nordenskjöld avrådde dock från att med de tungmanövrerade och djupgående örlogsskeppen gå in i dessa föga kända farvatten, där fartygen lätt kunde bli instängda av motvind eller råka på grund. Men han måste ju lyda order. Konungen hade nu kommit under inflytande av en främmande sjöofficer, den begåvade men väl oförvägne överste Sidney Smith, en 25-årig engelsman, som några år senare skulle vinna europeiskt

rykte genom sitt försvar av Acre¹ mot Napoleon. Han var en tid den populäraste sjöofficeren i hela England näst Nelson. I sin krigskonst var han äkta gåpåare, som ofta ej hade andra skäl för sina handlingar än: »Jag gör så, därför att jag gör så.» Hans längtan efter bragder hade fört honom till svenska flottan, och han lade nu an på att vinna Gustav III:s bevägenhet. Smith var också en man just efter konungens sinne. Sin fåfänga och självrådighet lyckades han än så länge rätt bra dölja.

Smith intalade nu konungen, att navigeringen i det inre av Finska viken alls ej var så svår, som Nordenskjöld menade. Men det var lätt för utlänningen att vara tvärsäker, han som inte hade något ansvar.

När svenska örlogsflottan nu närmade sig Kronstadt, gick den där liggande ryska eskadern ut för att möta fienden. Svenska flottan lyckades emellertid icke slå ryssarne, varför dessa kunde segla den Revalska eskadern till mötes och förena sig med denna. Det var den närmaste olyckliga påföljden för svenska flottan av att denna ej lyckats förstöra eskadern i Reval och det oaktat övergivit vakthållningen utanför Revals hamn.

Eftersom vinden var motig för utsegling ur Finska viken. lät Gustav nu både örlogs- och skärgårdsflottan löpa in i Viborgska viken för att reparera örlogsflottans skador och låta besättningarna vila ut. Konungen menade också, att en stark svensk flotta i en position så nära den ryska huvudstaden borde innebära en sådan fara för landstigning av svenska trupper, att den efterlängtdade freden därigenom skulle kunna framtvingas. Hertig Karl och Sidney Smith voro av samma tanke, men Nordenskjöld hade, som vi sett, reserverat sig. Hans råd voro dock skjutna åt sidan.

Konungen stod nu i spetsen för den största svenska sjö-
makt, som väl någonsin varit samlad på en punkt. Det var en djärv tanke att på detta sätt med *ett* slag framtvinga freden. Under lyckliga omständigheter skulle företaget nog ha kunnat leda till målet, ifall den ryska örlogsflottan dessförinnan varit slagen. Men under dåvarande förhållanden var risken betänkligt stor.

¹ Syrisk hamnstad. Kallas nu Akka.

När ryska örlogsflottan fått kännedom om vart fienden tagit vägen, lade den sig utanför viken och höll svenska flottan instängd. En envis västlig blåst omöjliggjorde under fyra veckor varje försök att komma ut ur viken. Under tiden befäste sig ryssarne allt starkare. På stränderna uppfördes batterier, och fem linjeskepp förlades tvärs framför inloppet, så att deras ena bredsida vändes mot svenskarne. Nästan hela Sveriges sjömakts med konungen, hertigen och 30,000 man ombord syntes förlorad. Den ryske överbefälhavaren gjorde sig så säker om svenska flottans undergång, att han på amiralsskeppet lät inreda en hytt, i vilken svenske konungen skulle föras fången till Petersburg. Hertig Karl och de flesta skeppscheferna ansågo läget hopplöst och ville helst kapitulera. Men konungen höll modet uppe och försökte sätta stål i sin bror.

Den 2 juli sprang vinden äntligen över till östlig. Då beslöt konungen göra ett förtvivlat försök att slå sig igenom fiendens linje.

Redan klockan två följande morgon öppnades en häftig kanonad från svenska flottorna. Klockan halv fyra kom konungen ombord på hertig Karls skepp, där han uppmanade de samlade befälhavarna att med tapperhet gå fienden till mötes. Särskilt vände han sig till överstelöjtnant Puke, som skulle öppna tåget med skeppet Dristigheten. »Käre Puke», sade han, »Ni är min flottas ledare. Spara ej Ert liv och blod! Jag glömmer det icke.»

Johan Puke var son till den Puke, som deltog i 1756 års revolutionsförsök och till straff därför blev halshuggen, efterlämnande sin hustru och femårige son i armod. Johan kom sedan som tioårig parvel på sjön och hade sett sig mycket om i trämmande land, då han vid fjorton års ålder ansågs försigkommen nog att karlskrivas vid flottan. I flere år seglade han sedan på holländska och engelska fartyg och utmärkte sig i fransk krigstjänst. Puke var sin olycklige faders like i mod och beslutsamhet, en äkta sjöbjörn med en något grovhyvlat yta och ett med kraftord väl mycket späckat språk. Han svor, så det osade, men hjärtat var gott som guld.

Klockan 6 gick den svenska linjeflottan till segels. I spetsen syntes Puke med Dristigheten. Ett regn av kulor från de ryska batterierna och skeppen slog emot honom. Men vinden

var god, och Dristigheten var snart framme vid de ryska skepp, som voro förlagda vid vikens mynning. Puke styrde tätt förbi det yttersta av dem och gav det från långsidan av

Johan Puke. Samtida målning.

sitt skepp det ena glatta laget efter det andra med fruktansvärd verkan. De välriktade kulorna gingo igenom de ryska skeppen och mejade ned besättningarna. När sedan det svenska chefskeppet passerade dem, ströko de flagg. De voro då alldeles söderskjutna, och av 700 mans besättning

på vartdera sägas blott 40—60 man ha varit oskadda. — Puke fortsatte emellertid sin väg under oavbrutet kulregn, till dess han kommit igenom hela ryska flottan. Dristigheten var räddad och styrde åt väster, följd av en rad svenska fartyg.

När den kanonslup, på vilken konung Gustav befann sig, kom mitt i det tätaste kulregnet, slog en kula av flaggstången, och en annan tog armen av den roddare, som satt närmast konungen. Då löste Gustav av sig armklädet, tecknet från statsvälvningen 1772, för att därmed förbinda den sårade. En annan kula strök så nära konungens huvud, att hans hatt föll av. Han log blott och sade: »Den var bra nära.»

Snart kom chefsfartyget, på vilket storamiralen, hertig Karl, förde befälet. Hertigen stod på kommandohytten. Då kom en kanonkula, som dödade en officer vid hans sida och förorsakade hertigen en kontusion. Men hertigen stod kvar och gav de ryska skeppen den ena salvan efter den andra. Redan hade nästan halva svenska flottan slagit sig igenom, och god utsikt fanns, även att de återstående fartygen skull kunna komma undan, då en förfärlig olycka inträffade.

Svenskarne hade utrustat brännare, bestående av smärre farkoster, som man fyllt med tjärtunnor. Under skydd av krutröken skulle brännarna föras fram till de ryska skeppen och fastgöras vid dem. Därefter skulle besättningen på brännaren tända eld på tjäran samt kasta sig i en båt och ro undan. Nu var det emellertid en av befälhavarna på en brännare, som i förtid antände sitt fartyg och manövrerade så illa, att det drev ned på det svenska linjeskeppet Enigheten samt antände det. Därifrån spred sig elden till en svensk fregatt, och bägge fartygen sprungo i luften. Den hjältemodige major Feiff, som förde befälet på Enigheten, ropade till de i närheten varande mindre fartygen att hålla undan. Så hördes hans sista ord: »Jag springer i luften» — en fruktansvärd skräll, och Enigheten var förvandlad till en massa spillror.

Av explosionerna insveptes hela farleden i rök, och under försöken att undvika lågorna från de brinnande skeppen råkade flere svenska skepp på grund i det trånga farvattnet, men andra lyckades komma igenom fiendens flotta, tack vare den kraftiga medvinden, vilken fram på dagen ökade till storm. Den svenska örlogsflottans förluster utgjorde 7 linjeskepp och 3 fregatter med 4,000 man, en tredjedel av hela dess

styrka. Återstoden lyckades uppnå Sveaborgs hamn, som därpå blockerades av den ryska örlogsflottan intill krigets slut. Skärgårdsflottans förluster voro mindre.

Ännu så sent som år 1848 träffade den framstående skildraren av Bohuslän och dess historia, prästmannen Axel Emanuel Holmberg i en stuga i Hjärtums socken i södra Bohuslän en gammal båtsman, som varit med på Dristigheten vid dess genombrytning i spetsen för svenska flottan. Den forne krigaren var då en nära åttioårig, skröplig invalid. »När allt var över, må Pastorn tro, att det inte fanns någon ombord, som hade en torr skjorta på kroppen», bedyrade gubben. »Det var bara Pukén — Gud välsigne hans själ — som var kall. Han stod som en stötta och bara kommandera' och friska' opp oss. 'Var inte rädda, gossar', sa' han, 'bara skjut! Lappa på de djävlarne' — Gud förlåte mej, men svor gjorde han — 'lappa på dem', sa' han, 'så de veta, att de ha svenska pojkar för sig! Dubbelt skarpt!' sa' han. 'Kom ihåg, att kungen kommer efter,' och så skrattade han — det var en rar karl! Och då sköto vi, så kanonerna brände som eld, och gåvo glatta lag mitt i synen på fienden, som vi ibland hade bara 20 å 30 alnar ifrån oss. Och när vi se'n kommit ut och skulle vända för att hjälpa de andra skeppen, så kom en kula och tog en ekbjälke ur skansklädningen, och den klente knäet på mig, så att jag stöp och släppte ammunitionen, som jag skulle bringa till kanonerna. Och då togo de mig och släpade ner mig, och där låg jag länge, länge.»¹

Det andra slaget vid Svensksund och freden i Värälä.

Efter utbrytningen ur Viborgska viken lade sig Gustav med skärgårdsflottan vid Svensksund, fast besluten att bjuda

¹ Tack vare ett varmhjärtat upprop från Holmberg i tidningarna insamlades ett så stort belopp, att Dristighetens siste hjälte kunde framleva sina återstående dagar nöjd och lycklig över människors godhet. Mest av alla gåvor rörde honom dock en sedel på 6 rdr 32 skilling banko, som hans »älskade kölherre Pukens» änka skickade honom med sin namnteckning på. Den sedeln var honom så kär, att han icke på villkor kunde göra sig av med den utan troget förvarade den till sin död. Hans käcke »kölherre» hade gått ur tiden anno 1816 i en ålder av 65 år. Pukes kvarlevor vila i familjegravkapellet å Sjöholm i Blekinge, inneslutna i en sarkofag av det gamla linjeskeppet Dristighetens köl.

fienden spetsen. Prinsen av Nassau, som även i det andra slaget vid Svensksund förde befälet över ryska skärgårdsflottan, beredde sig å sin sida att tillintetgöra sin underlägsne motståndare. Till sin kejsarinnas ära befallde han, att anfallet skulle äga rum på hennes kröningsdag, den 9 juli, vilken han ämnade fira med en stor seger.

Konung Gustav hade under tiden förenat sig med en nyanländ avdelning av flottan, som anfördes av överstelöjtnant Karl Otto Cronstedt. Själv var konungen högste befälhavare, men som han var ovan vid sjön, lyssnade han gärna till Cronstedts råd.

Vinden var västlig, och härav begagnade sig ryssarne för att anfalla från sydväst. Men de våra mottogo dem med en mördande kanoneld. En ung svensk officer, som deltog i slaget, berättar: »Det är otroligt, vad de ryska galärerna blevo tilltygade genom vår eld — master och kajutor totalt sönderskjutna, döda och sårade, blod och köttstycken kringströdda överallt och de friska sysselsatta med att plundra sina egna officerares och sårade kamraters tillhörigheter! Något rysligare har jag aldrig sett!» Efter två våldsamma anfall måste den ryske amiralen giva tecken till återtåg. Men vinden hade under tiden blivit så stark, att den hindrade återtåget, mörkret föll på, och en allmän förvirring uppstod. Många ryska fartyg stötte på grund; andra skötos i sank eller drevo redlösa mot den svenska linjen, där de blevo ett lätt byte; andra råkade i brand. Endast en ringa del av de ryska skeppen lyckades med hjälp av nattens mörker rädda sig ut ur viken.

Följande morgon erbjöd sundet en bild av förödelse. En mängd spillror flöto på vattnet. Ryska skeppsskrov drevo omkring med kölarna i vädret, och utmed stränderna lågo rykande, halvbrända vrak. På enskilda ställen gjorde fienden ännu ett svagt motstånd, men vid tiotiden hade elden fullkomligt upphört. Den ryska skärgårdsflottan hade förlorat en tredjedel av sina fartyg och halva sin besättning.

I Petersburg höll man just på att fira en segerfest med anledning av sjöstriden i Viborgska viken, då underrättelse kom, att ryska flottan blivit i grund slagen vid Svensksund.

Svensksund var vår sista världshistoriska seger. Gustav var återigen sitt folks hjälte. Sveriges sjömakthade visat sig vara en hård nöt att knäcka för ryska kejsarinnan. Och

eftersom Preussen och England nu blevo allt besvärligare för hennes planer på Turkiet och Polen, lät hon Gustav veta, att hon var benägen för fred utan vinst eller förlust i område. På dessa villkor slöts också freden i Värälä den 14 augusti 1790.

England och Preussen hade varit mycket angelägna om att förhindra den, och deras ministrar i Stockholm vände sig till och med till Armfelts älskarinna fröken Rudenschöld och gjorde henne lysande penninganbud, mot att hon skulle påverka Armfelt, som var underhandlare, till förmån för deras intressen. Det hedrar henne, att hon avvisade detta anbud med förakt, liksom det också hedrar både henne och Armfelt, att han å fröken Rudenschölds vägnar avböjde ett diamantgarnityr, som ryska kejsarinnan vid samma tid genom honom erbjöd henne.

Fredsslutet firades i Stockholm med festligheter och illuminationer. En bagare, som ville göra sitt bästa, hade framför ett par talgdankar satt upp en transparent pappskiva med den vackra versen:

»Som freden är,
så lyser här.»

Han blev åtalad men ursäktade sig med sin bristande språkliga formuleringskonst. Hans avsikt hade nämligen varit att ge uttryck åt den vackra tanken, »att eftersom det är fred, så lyser det här». Dubbelmeningen berodde på att »som» var liktydligt både med »eftersom» och med »så som». Hela Stockholm skrattade, och bagaren-poeten slapp onäpst undan.

Så hade detta krig slutat utan annan verkan för Sverige än stora förluster av folk och pengar — kan det tyckas. Det hade kostat vårt land 50,000 av dess kraftigaste män, 15 linjeskepp och fregatter, 14 större och många mindre skärgårdsfartyg, och vår skuldbörda var nu tre gånger så stor som före kriget. Det var resultatet. Dock icke endast detta. Segrarna hade höjt svenska folkets självförtröstan. Det hade visat en närgången granne, att dess vapen icke voro slöa, och — framför allt — kriget hade äntligen gjort slut på det ryska inflytandet i Sverige. Nystadtska freden var nämligen icke bekräftad i det nya fredsslutet, och därmed hade Ryssland förlorat varje förevändning att vaka över Sveriges statsskick.

Katarina hade måst erkänna Sveriges självständighet. 1772 års statsvälvning hade fått sitt erkännande även från rysk sida.

De instruktioner, Katarina gav sin nye ambassadör i Stockholm, gingo också i en helt annan tonart än de order, som Markov och Razumovskij haft på sin tid. I stället för att deras uppgift varit att motarbeta Gustav III och upp-
vigla hans undersåtar mot honom, skulle den nye ministern undvika allt, som kunde störa det goda förhållandet, och avhålla sig från all inblandning i Sveriges inre angelägenheter.

Litteratur: Freden vid Värelä. Från ryskan af E. Hildebrand
(Historisk tidskrift för år 1882).

SOLEN GÅR NED I ÅSKMOLN

Gustav III:s sista politiska planer.

SAMMA år, som Gustav III för andra gangen omstörtade Sveriges statskicks, började i Frankrike den stora omvälvning, som kallas den franska revolutionen. Där var det folket, som tog makten till hämnd för att konungarne och de högre stånden missbrukat den till slöseri och egennyttiga ändamål.

Gustav var en svuren fiende till revolutionen. Ej minst avskydde han samhällsomstörtarnes hänsynslösa framfart mot den förfinade gamla kultur, som han älskade och beundrade. Han vägrade erkänna både det nya Frankrikes flagga, trikoloren, och det sändebud, som på våren 1791 kom till Stockholm med fullmakt från »fransmännens konung», såsom franska nationalförsamlingen numera benämnde den som förut titulerat sig »Frankrikes konung». Gustav gick t. o. m. så långt, att han förbjöd tidningsskrivare och författare att ens omnämna oroligheterna i Frankrike eller den nya nationalförsamlingens överläggningar och beslut. Men revolutionsidéerna om »frihet, jämlikhet och broderskap» läto ej utestänga sig genom några införsel förbud. De trängde oemotståndligt in även i vårt land och skärpte den gamla adelsoppositionen mot Gustav III:s maktfullkomlighet.

Gustav stannade dock ej vid demonstrationer och försvarsåtgärder mot revolutionens propaganda. Han umgicks med en plan, att Europas furstar skulle sätta i gång ett korståg mot denna folkrörelse, som innebure en fara för alla krönta huvud; och själv ville han bli företagets ledare. I spetsen för en krigshär, till vilken Sverige skulle bidra med 16,000

man, skulle han under franska folkets jubel intåga som segrare i Paris och återuppsätta den fördrivne konungen på Frankrikes tron. Han lockades ej blott av äran och makten utan också av utsikten till franske konungens tacksamhet och därmed följande subsidier m. m. Hans iver underblåstes beskäftigt av Katarina, som han åter närmat sig efter freden. De båda suveränerna hade återknutit den intima brevväxling, som blev avbruten 1784.

Den mäktiga kejsarinnan hade under kriget fått verklig respekt för Gustav. Hon hade funnit, att han icke var den vekling, hon trott, utan en verklig man i farans stund. Men ändå mer betydde det, att hon nu verkligen behövde hans vänskap. England och Preussen hotade nämligen att på ett obehagligt sätt inblanda sig i hennes krig med Turkiet. Det var av stor vikt för henne, att Sverige höll sig stilla och ej ökade antalet av hennes fiender.

När Gustav började rusta igen och lät ryske ministern förstå, att dessa rustningar kunde användas till Rysslands gagn eller skada allt efter omständigheterna, blev man riktigt orolig i Petersburg. Stedingk, som nu var svensk ambassadör där, hade aldrig blivit så omhuldad. »Man behandlar mig», skrev han, »som ett helgon.» Osterman frågade honom med tårar i ögonen och under smekningar, som höllo på att kväva honom: »Viljen I då verkligen förklara oss krig?» Och kejsarinnan bedyrade upprepade gånger under djup rörelse, att hon älskade konung Gustav och beundrade hans mod och begåvning.

Så hittade hon på den luminösa idén att sysselsätta Gustavs fantasi och fästa honom vid hennes politik genom att underblåsa hans korstågsplaner mot franska revolutionen.

I oktober 1791 avslöto de båda suveränerna ett vänskaps- och försvarsförbund för åtta år, under vilken tid Sverige skulle erhålla 300,000 rubel i årliga subsidier.

Med det franska kungaparet underhöll Gustav förbindelse genom den unge greve Axel von Fersen, »vackre Fersen», som han kallades i Paris, Marie Antionettes hängivne beundrare — och älskare, säga somliga. Gustav understödde kungaparet i deras planer på att fly ur Frankrike och återvända under skydd av den krigsmakt, som skulle nedslå revolutionens månghövdade hydra.

Gustav III vistades vid tiden för Ludvig XVI:s och Marie Antoinettes flyktförsök — det var på sommaren 1791 — i Aachen. Meningen var, att han där skulle sammanträffa med franska kungaparet. Han omgavs där av en mängd flyktiga franska adelsmän, de s. k. emigranterna, vilka underblåste hans hat mot revolutionen och smickrade honom såsom det franska konungadömets blivande räddare.

De lättantändliga franska flyktingarna sågo i honom sin Messias, under det revolutionsmännen utgöto sitt hat mot honom i sarkasmer och kallade honom »Kungarnes Don Quixote».

Gustavs älskvärdhet och frikostighet mot emigranterna kände knappt några gränser. Tre gånger i veckan höll han öppen taffel för ett hundratal emigranter, något som de fattiga adelsmännen voro djupt tacksamma för.

Då kom som ett åskslag det budskapet, att franska kungaparets flyktförsök blivit upptäckt, innan de flyende hunnit över gränsen, och att Ludvig och Marie Antoinette blivit återförda till Paris, där de sedan höllos under sträng bevakning. På Gustav verkade dessa händelser i hög grad uppskakande, och han satte genast i gång med arbetet på en motrevolution. Med Fersen, som nu kom till Aachen, sände han ett brev till Ludvig XVI, vari han i något väl tvärsäkra ordalag utlovade, att Europas furstar skulle komma den olycklige konungen till hjälp, blott denne motsatte sig varje kränkning av konungamakten — något som var lättare sagt än gjort.

Svaret kom genom Marie Antoinette till Fersen och gick ut på att konung Ludvig önskade, att hans vänner samman kallade en kongress för att hjälpa honom på underhandlingens väg, men att han avböjde våldsåtgärder såsom ledande till inbördes krig i Frankrike.

Men en lugnt underhandlande kongress tilltalade icke Gustavs smak. Där kunde det aldrig bli någon glans och bravur över hans egna åtgöranden, isynnerhet som ledningen där måste falla i händerna på Österrikes kejsare, medan Sveriges konung skulle bli blott en bifigur. Hans hopp stod i stället till Ryssland. Där försökte han vinna den behövlige ekonomiska hjälpen. Några lösa förespeglingar från Katarina voro nog för att inge honom stora förhoppningar. Vad som mest låg honom om hjärtat framgår därav, att han begärde Katarinas förord vid underhandlingarna med de franska

emigranterna i det syftet, att han själv måtte bli chef för den europeiska ligan och Österrikes avundsjuka och maktlystna planer korsas.

Det egentliga målet för Gustavs korstågsplaner var icke så mycket att Ludvig XVI återinsattes i makten, som att »revolutionens vidunder krossades och dess samhällsupplösande grundsatser utrotades». Sedan kunde det göra det samma, om Ludvig XVI eller någon fransk prins komme att intaga tronen. Gustav saknade alldeles blick för att revolutionen för största delen av Frankrikes folk var en befrielse ur sekellångt förtryck och kändes som gryningen till en ny och bättre dag.

Gustav arbetade emellertid av alla krafter på att vinna Europas furstar för sin stora korstågsplan. Vad blev då resultatet av alla de underhandlingar, han satte i gång? Jo en del smickrande skrivelser och just ingenting mer. Man tyckte, att Gustavs pretentioner på att leda företaget smakade bra mycket av teater. Till det möte, där kejsaren av Österrike och konungen av Preussen dryftade frågan, blev han ej ens inbjuden att vara med.

Då ville Gustav med endast svenska och ryska trupper göra en landstigning i Normandie, där befolkningen ansågs rojalistisk, samla omkring sig de fransmän, som voro kungahuset tillgivna, och tåga mot Paris. Även denna plan låtsades Katarina gynna och gav honom förhoppningar om understöd — men hon aktade sig för att ge några bindande löften. I alla händelser fann hon snart, att det var för sent på året för en dylik expedition, varför den måste uppskjutas till våren.

Men när våren kom, fanns ej kung Gustav mer.

* * *

Aldrig hade Gustav så som mot slutet av sin bana varit fylld av äventyrliga projekt. En av de planer, som livligast sysselsatte hans oroliga ande, var att förvärva Polens krona. Genom sin minister i Varsjava, Lars von Engeström, stod han i livlig förbindelse med det polska självständighetspartiet och underblåste »patrioternas» hat mot Ryssland. Men det behövdes ej mer än ett löst yttrande av en rysk minister, att Katarina hellre skulle se Gustav än kurfursten av Sachsen på Polens tron, för att han skulle intagas av förhoppningar,

att Ryssland skulle stödja hans kandidatur. För övrigt lät han Engeström veta, att han var besjälad av de bästa föresatser att göra polackerna lyckliga. »Om jag får kronan, skall jag försöka att såsom Gustav Vasa genom förtjänster göra mig värdig densamma», skrev han en gång.

Gustav förberedde sig till den polska konungavärdigheten genom att anlägga polska moder i sin dräkt och låta sin omgivning göra detsamma. Armfelt »lade sig till med en galonerad polsk rock och dito mössa, vilken prydliga habit ganska väl klädde hans ansenliga figur».

Bakom dessa fjäderskimrande fantasibilder hade dock alltid ett annat, mera realpolitiskt mål avtecknat sig tydligare för Gustavs oroligt spejande blick. Det målet var Norges förvärv. Vare sig han drömde om Polens krona eller om ett monarkiskt korståg mot den franska revolutionen, så hade han aldrig släppt ur sikte målet för sina första äventyrsplaner. Norge hade alltid tett sig för honom såsom den slutgiltiga, yppersta vinsten. Under hela sin regering underhöll han intriger med missnöjda norrmän, som ville lösgöra sitt land ur beroendet av Danmark. Nu senast hade han uppgjort en plan, enligt vilken de makter, som delade Polen, skulle få ge honom Norge till lön för att han avstod från ett ingripande till Polens räddning.

Litteratur: C. T. Odhner, Gustaf III och Katarina II efter freden i Värälä. (Svenska akademimens handlingar för år 1894.)

Nils Åkesson, Gustaf III:s förhållande till franska revolutionen.

Alma Söderhjelm, Sverige och den franska revolutionen: I. Gustaf III:s tid; häft. kr. 15: —.

Axel Raphael, Bidrag till historien om Gustaf III:s planer på Polen.

Gustavs sista riksdag.

KRIGET hade alldeles förstört Sveriges finanser. Riksgäldskontoret hade ingen annan utväg haft än att undan för undan ge ut nya sedlar långt utöver den rätt därtill, som ständerna medgivit. Följen därav blev, som all-

tid, att pappersmyntet sjönk i värde. Landet översvämmades av riksgäldssedlar.

Men ej nog med det: krigsutredningskommissionen utfärdade också en sorts sedlar eller rättare sagt obligationer, när den ej kunde betala kontant, och dessa »långrocker», som de kallades, voro ävenledes spridda över hela riket. Oredan ökades ytterligare genom finska fältkassans polletter eller »fanehielmare», så kallade efter kammarrevisionsrådet Fanehielm, i vars namn de utfärdats. För statsverket var det

Såger Endå Skrifvare.
Måro Kari Ritinsalari.

N:o

15963

Uf General *Fält-Cassan* utbetalas emot denna Sedel
Två R:d. Specie. Borgå den 4 Aug. 1790.
På Kongl. General Krigs-Commisariatets wågnat.
S:r. 2. R:d.

J. J. Fanehielm

[Signature]

En s. k. fanehielmare.

fullkomligt otänkbart att reda sig med dessa och en mängd andra skulder utan nya tillgångar, och alla konungens försök att genom diplomatiska schackdrag skapa medel gingo om intet. Det återstod ingenting annat för honom än att bita i det sura äpplet och återigen vädja till ständernas hjälp. Han kallade dem att sammanträda i Gävle i januari 1792.

Att en landsortsstad valdes till riksdagsort berodde på att konungen hoppades därigenom kunna förhindra en del miss-hagliga adelsmän från att komma till riksdagen. Till den ändan förbjödos alla adliga ämbetsmän, som icke voro

huvudmän för någon ätt, att mottaga riksdagsfullmakter, med mindre än att de erhöillo särskilt tillstånd av konungen; och presidenter vid hovrätter och kollegier förbjödös att lämna sina ämbetsverk, även om de voro huvudmän.

Att konungen utsett just Gävle till riksdagsort berodde på att dess borgerskap under kriget mot Danmark visat sig särskilt tillgivet konungen. Men den lilla staden var icke rustad att mottaga en sådan mängd människor som riksens ständer. En stor riksdagssal fick uppföras i en hast, och inkvarteringsfrågan blev både besvärlig och dyrbar att lösa.

Riksdagskallelsen väckte mycken oro i sinnena. Man kände till konungens franska äventyrsplaner och fruktade, att han ville betunga sitt folk med utgifter för ett nytt krigsföretag. Det gick också rykten, att han ämnade göra en ny statskupp för att tillägna sig fullständigt envælde. Flere av riksdagens adliga ledamöter togo också lika ömt avsked av de sina därhemma, som om de skulle gått ut i krig. Man kan ej heller så noga veta, hur Gustav skulle ha handlat, ifall ständerna ställt sig avvisande till hans penningkrav. Han fick emellertid inget skäl att tillgripa våldsåtgärder.

»I gruvlig köld och svårt urväder» fingo riksdagsmännen göra resan till Gävle. Snön »låg på många ställen högre än spetsarna av gårdsgårdsstörarne vid landsvägen och i byarna i jämnhöjd med kroppåsarne av böndernas hus».

Riksdagsarbetet gick lugnt, fast det var bekymmersamma uppgifter, som förelades ständerna att lösa. Visserligen hade Gustav nästan hela adeln emot sig, men de ofrälse stodo fortfarande på hans sida. På konungens bekostnad höllos flere bord, där ett par hundra personer dagligen bespisades. Där »regerade vällevnad och överflöd, synnerligen av vin och drycker».

Såsom värd för en dylik taffel fungerade Armfelt, med stor ståt och höga later. I känslan av att han genom sitt uppträdande under kriget blivit en vida betydelsefullare man än förut, omgav han sig med ett slags livvakt i särskild uniform. Man var i Sverige ej van vid att se en enskild person uppträda med dylika later. Konungen själv lär också ha tyckt, att det gick för långt. »Han bär sig ju åt som en turkisk pascha», skall Gustav ha utropat, när han en gång såg sin favorit, omgiven av en talrik uppvaktning med facklor, låta bära sig i en

praktig portschäs, under förevändning att hans hälsotillstånd icke tillät honom att begagna vagn. Enligt Skjöldebrands berättelse väckte det mycket ogillande, att han tillsammans med adeln inbjöd till sin taffel ej blott några präster och borgare utan även »3 à 4 de otäckaste och svinaktigaste bönder», vilka han i nåder lät kyssa sig på hand efter måltiden.

Det egentliga riksdagsarbetet förlades till ett hemligt utskott, med vilket konungen överlade om rikets finanser. De ömtåligaste oppositionsmännen ondgjordes över att i den sal å slottet, där hemliga utskottet under konungens ordförandeskap höll sina sammankomster, stod bakom konungens stol en eldskärm med en målning, föreställande fyra markattor, bundna i kedjor och dansande efter en harlekinpiska. Man ville däri nödvändigt se en skandalös anspelsning på riksdagen, och detta fastän den förgripliga eldskärmen länge funnits på slottet.

Resultatet av det hemliga utskottets och ständernas överläggningar blev, att även den nya statsskulden övertogs av riksgäldskontoret under ständernas garanti. Hela skuldsumman uppgick nu till omkring 30 millioner rdr. För att skaffa pengar åtog sig ständerna nästan utan motstånd samma tunga extra beskattning som år 1789. Men bland adeln glödde det under askan. Man såg det på den avvisande hållning, dess medlemmar utanför riksdagsförhandlingarna visade mot konungen. Och då Gustav vid riksdagens slut erbjöd Frietsky, som numera varit den främste oppositionsmannen, kommandörbandet av vasaorden, avböjde han utmärkelsen under oppositionens jubel. Det gick också rykten om att konungen ämnade tvinga adeln att i riksdagsbeslutet godkänna förerings- och säkerhetsakten, men för sådant fall hade oppositionsmännen svurit en dyr ed att förr låta hugga sig i bitar, och de ivrigaste bedyrade, att de skulle möta våld med våld. Konungen avstod också på sina vänners inrådan från försöket.

Litteratur: Joh. Ax. Almquist. Riksdagen i Gefle 1792.

Kungamordet.

Sammansvärjningen.

PÅ ETT sätt, som Gustav icke anade, när han med högt flygande förhoppningar gav sig ut i ryska kriget, hade han fått pröva på livets bittraste allvar. Spåren därav hade också avsatt sig i hans enskilda liv. »Jag har aldrig», skriver Armfelt, »sett en större förändring än den, som konungens uppförande undergick från 1788 ända till hans död. Olyckorna hade varit honom till stort gagn; och jag kan försäkra, att om han någon gång kunde synas söka förströelse, så kostade detta honom ansträngning för att övervinna sig själv. Hans sinnen och tankar voro frånvarande mitt ibland nöjena. Jag påminner mig icke, att jag, ända sedan kriget, mitt i alla fester och förströelser, någonsin haft med honom ett samtal, som icke rört sig kring allvarsamma ämnen. Och om händelsevis ett skämt eller ett infall blandat sig däri, så liknade detta snarare ett citat från främmande håll än ett utbrott av glätthet.» Ett ögonvittne till Gustavs intåg i Stockholm efter freden i Värälä gjorde den iakttagelsen, att han »under fälttåget verkligen åldrats, så att man tydligen såg bekymrets djupa fåror plöjda på hans kinder». De augustiveckor anno 1788, då konungen om kvällen gick över på sin jakt Amphion och lät draga in landgången, emedan han var osäker i sitt eget läger, de hade förvandlat en vek svärmare till en hård och kall man, vars illusioner ramlat. Hans eget väsen bottenfrös och hårdnade mot den atmosfär, som omgav honom. Hela adeln andades hat mot den furste, som börjat ett olagligt, ruinerande krig, med våld ökat sin makt och tillfogat rikets första stånd ett oläkligt sår. Denna bitterhet stack fram på tusende sätt, i blickar, ord och handlingar. I hovets fester rörde sig icke längre landets förnämsta herrar och damer. Det var blott de, vilka genom stats- eller hovtjänster voro tvungna, som infunno sig till konungens fester — och det syntes nog, att de kommo på befallning. »Damerna», säger Schröderheim i ett förtroligt brev, »bemöta konungen med en kall underdånighet, låta kyssa sig på örat, de som hava den nåden och tåga för övrigt, gäspa omkring väggarna och supera

utan aptit.» Den glada stämningen hade flytt från Gustav III:s hov. Solen började sjunka och skulle snart gå ned i åskmoln.

Vanligen tillbragte konungen numera halva veckan i Stockholm och halva veckan på sitt kära Haga, där han var nästan ensam. Dit fick ingen mer än Armfelt komma utan att ha erhållit särskilt tillstånd. Gustav höll på att utveckla sig till en strängt arbetande enstöring av samma slag som hans store morbror. Armfelt säger också: »Om himmeln förunnat Gustav III ännu några års lugn, skulle vi på Haga hava återfunnit filosofen på Sans-Souci mitt ibland sysselsättningar, som anstodo en stor man och en vitterhetens idkare.»

Sekreteraren Ehrenström, som hörde till Gustavs beundrare, fastän han ogillade mycket i konungens politik, säger om honom denna tid: »Aldrig har jag sett någon människa mera hushålla med tiden än konung Gustav III. Han kunde aldrig vara sysslolös. Under kriget fanns han alltid sittande antingen vid skrivbordet eller läsande i en bok, då han icke var till häst för att visitera förposterna eller inspektera trupperna, eller då han emottog rapporter, höll konselj eller gav order. Stundom promenerade han till fots utom lägret, då han befalle mig vara sig följaktig, under vilken promenad han dikterade flera depescher till sina ministrar i London, Berlin, Konstantinopel m. m. Till och med spektakeltimmarne gingo icke fruktlöst förbi för affärer. Det fick jag en gång under vintern 1789—90 på ett oförmodat sätt erfara. Jag hade visat konungen ett brev, som jag erhållit från svenska Pommern rörande det landets finansiella belägenhet. Han hade omständligen instruerat mig, huru jag borde svara därpå i överensstämmelse med hans åsikter. Jag utbad mig att få visa mitt svar, innan det avgick, för att låta honom döma, om jag rätt fattat hans mening. Han befalle mig att med detta svar komma kl. 7 om aftonen i hans loge på franska spektaklet. Då jag ditkom, blev jag av hans kammartjänare införd i ett litet eklärerat rum, som blott med en tjock gardin var skilt från hans loge. Kammartjänaren lyfte på gardinen och gav min ankomst tillkänna. Straxt kom konungen ut mitt under aktionen på teatern, satte sig i en fätölj framför ett litet bord, varpå lågo papper och skrivmaterialier. Han hörde mitt brev sig föreläsa och gjorde därvid åtskilliga

rättelser och tillägg utan att vara distraherad av vad som föregick på teatern. På stora operan, där han hade en file av rum för sin räkning, försvann han ofta ifrån sin grillerade loge för att ingå i dessa rum, där han hade konferenser med utrikes ministrar eller med sina egna ämbetsmän.

Det hände merendels var avgående post, att konungen efter slutad supé och sedan han blivit avklädd, satte sig ner att skriva depescher, stundom på flera ark, vilka skulle sättas i chiffre för att avgå med posten. Sedan den var färdig, skulle den ännu av konungen underskrivas, ehuru klockan redan var 1 eller 2 eller ofta mera efter midnatten. Presidentssekreteraren von Asp eller statssekreteraren Franc gick då upp för att taga underskrifter och fann konungen redan liggande i sin säng men sysselsatt med läsning.»

Under intryck av de franska revolutionsidéerna stegrades hatet mot Gustav inom somliga oppositionskretsar ända därhän, att man talade om att taga »tyrannens» liv — tyränn var nämligen det kraftord, man efter franskt mönster älskade utslunga mot allt vad krönta huvud hette, oavsett hur litet dessa än motsvarade de egenskaper av hårdhet och grymhet, som låg i namnet. Den som skulle göra verklighet av de ohyggliga tankarna var en f. d. officer vid livgardet, kapten Jakob Johan Anckarström, en hård och obändig fanatiker, med ett egendomligt påbrå och en olycklig barndoms-tid bakom sig. Hans far, som avancerade till överstelöjtnant, var en underlig blandning av praktisk lanthushållare och fantast, vars största intresse låg åt alkemi och guldmakeri. Hans vän Gjörwell berättar, att i hans laboratorium hade »den heliga elden brunnit flere år osläckt», och nederst i athanoren förvarades »det filosofiska ägget».

Jakob Johan hade redan som späd förlorat sin mor, och den hårda och stränga uppfostran, som hans egendomlige fader gav honom, gjorde honom trotsig och obändig.

Anckarströms maka var icke heller den, som kunde göra honom lycklig. »Hennes sinne var ganska hårt, mera karlavulet än kvinnligt», säger Gjörwell. Ljuspunkten i hans tillvaro var de små barnen. Med dem trivdes han, för dem var han »söta far», som slöjdade leksaker och roade dem.

En händelse, som fick ett stort inflytande på Anckarströms livsöde, var en resa till Gottland, som han på sommaren 1790

företog tillsammans med sin fru och en annan oppositionsman, auditören Runeberg. Anckarström reste under förvärdning att köpa en lantegendom, Runeberg för att hälsa på sina föräldrar.

Redan ombord på båten hade Anckarström och Runeberg väckt sina medpassagerares ogillande genom sitt hänsynslösa klander av konungen och hans krigspolitik. En av reskamraterna fann sig vid framkomsten föranlåten att varna gottlänningarna för de bägge männen, ty de vore »fullkomliga ryssar». Den 9 augusti anlände de resande till Kullehamn på Gottlands ostkust. Här togo de in hos en skeppare och tillbragte aftonen i sällskap med värden och dennes föräldrar. Nu fälldes ännu starkare ord om konungen och särskilt om faran för Gottland av det påbörjade kriget. Hela svenska krigsmakten fick dela konungens lott att bli förklenad, och Anckarström yttrade bland annat till skepparen, att om han ville skicka sin hund till Finland, så kunde denne också bli fänrik.

Genom Anckarströms värdfolk blev saken inrapporterad till myndigheterna, som misstänkte Anckarström för spioneri och uppviglingsförsök; och på hösten, efter sin återkomst till Stockholm, fingo de bägge storordiga oppositionsmännen stämning att inom fyra veckor inställa sig i Visby för att undergå rannsaking. Däri låg ingenting obefogat, så som Anckarström betett sig vid en tidpunkt, som var ovanligt farlig för rikets säkerhet — några veckor förut hade svenska flottan med konungen ombord legat instängd i Viborgska viken. Hans uppträdande under sådana förhållanden på en plats, som var särskilt utsatt för ryska flottans påhållning, kan ej gärna tydas på annat sätt än som ett landsförrädiskt uppviglingsförsök, ett försök som dock ominintetgjordes genom myndigheternas raska ingripande och den oväntade omständigheten, att freden kom några dagar efter de båda oppositionsmännens ankomst till Gottland.

Men tiden gick, och de bägge anklagade ville ej komma till Visby. Efter att månad efter månad ha förhalat tiden blevo de slutligen i april 1791 genom överståthållarämbetets försorg tagna i förvar och transporterade över till Visby. Handlingarna i målet överlämnades sedan till Svea hovrätt, och de anklagade blevo i augusti återförda till Stockholm, där

Jakob Johan Anckarström.

de försattes på fri fot. Men målet blev icke avgjort förrän efter Anckarströms död. Det slutade med de anklagades frikännande, egentligen till följd av bristande bevisning. Någon rättmätig anledning att klaga över hård eller orättvis behandling hade emellertid Anckarström icke.

»Men han hade ju ingenting ont åstadkommit!» utropade hans kamrater i oppositionen. — Ja det var sannerligen inte hans förtjänst utan omständigheternas. Viljan till högförräderi fanns där utan tvivel, men eftersom den inte förmått leda till riksfördärvlig handling, kunde Anckarström framstå som oskyldigt förföljd. Det lyckades han t. o. m. inbilla sig själv att han var. Den avoghet, han förut hyst mot Gustav övergick nu till bittert hat, som födde hämnadtankar. Här hjälpte ingenting annat än att röja »tyrannen» ur vägen.

Anckarström anförtrodde sina mordplaner åt den unge Klas Fredrik Horn, en son till general Fredrik Horn¹. Även Klas Horn hade varit officer men lämnat krigstjänsten i förbittring över faderns arrestering vid 1789 års riksdag och slagit sig ned på sin gård Huvudsta nära Stockholm. Även hans hat var mera personligt än politiskt: han kände det som en plikt att hämnas sin faders kränkta ära. Frihetssvärmarens later lade han sig till med efter mordet, såsom varande mera klädsamma än det personliga hatets.

Horn var som människa en fullkomlig motsats till Anckarström. Han var på en gång en elegant, fint bildad världsman och en poet av den sentimentala och gråtmilda sorten. När han upptäckt, att han äger »ett blödigt hjärta», utbrister han:

»Nej gråt, mitt öga! Gråt var stund, var dag, var natt!»

Anckarströms hårda och Horns sentimentala natur möttes i samma lågande hat mot Gustav. Den första plan, de upp-gjorde, tycks ha gått ut på att bemäktiga sig konungens person ute vid Haga och genomföra en statsvälvning, medan han hölls fången. En kväll på nyåret 1792 lyckades de bägge sammansvurna osedda smyga sig fram utanför konungens fönster på Haga. Men i sin uppjagade sinnesstämning tycker Horn, att deras offer redan ser alldeles dödsblekt ut, och skräcken inför denna syn smittar även Anckarström, så att de rusa bort i nattens mörker.

Horn berättade sedan vid rannsakingen inför Liljensparre, hurusom de tydligt sågo konungen »sittande i en soffa med flera böcker omkring sig, klädd i en vit rock eller puder-skjorta i en liggande ställning, med ett anlete, som hos dem

¹ Se sid. 394.

väckt en sådan förskräckelse, att de kastat sig tillbaka till det stället, där de haft sina hästar och begivit sig dädan». — Därmed uppgåvo de sammansvurna tanken att på den vägen nå sitt mål.

Vid samma tid sällade sig till dem en tredje ung officer, som tagit avsked på grund av sitt hat till konungen. Hans namn var Adolf Ludvig Ribbing.

Samtida personers omdömen om Ribbing äro mycket olika, men i en punkt äro alla ense: han var en ytterst häftig natur. Men så hade han också gammalt krigarblod i sina ådror. Hans far, riksrådet Ribbing, var känd ej blott som en rättrådig man utan ock som en hetlevrad natur. Adolf Ribbings mor var en av Sveriges mest firade skönheter och en lång tid modets drottning i huvudstaden. Men till de trofasta kvinnorna hörde hon icke. Man hade åtskilligt att berätta om hennes kärleksäventyr. Hon räknade självaste kung Gustav bland sina beundrare — helt platoniskt dock. Men som hon och hennes make hörde till Lovisa Ulrikas intimaste krets, togo de också änkedrottningens parti i hennes strid med konungen, vilket hade till följd, att den sköna grevinnan ohjälpligt föll i onåd hos Gustav. I sin sårade fåfånga var den temperamentsfulla kvinnan inte den, som skönade konungen, ty hon förfogade över en skarp tunga, som sade »tusende sarkasmer».

Adolf Ribbing hade som helt ung kommit till Frankrike och där insupit de nya frihetsidéerna. Vad som framkallade hans hat till Gustav III var en kärlekshistoria, i vilken konungen inblandat sig. Ribbing friade nämligen till den rike Karl de Geers sköna och älskliga dotter, och hon besvarade den vackra gardeslöjtnantens känslor. Men konungen ingrep och ställde om, att hans gunstling Hans von Essen blev den lycklige. Den eldfångde Ribbing beslöt då att hämnas eller dö. Han utmanade Essen på duell. Den slutade med en värjstöt mot Essens hjärta, men Ribbings värja träffade ett revben och stötte mot det med sådan kraft, att både klinga och fäste sprungo i stycken och Essen var räddad till livet, fast blesyren var svår.

Konungen förlät aldrig Ribbing, att han vågat angripa hans favorit, och Ribbing å sin sida var numera konungens dödsfiende. Han gjorde sig snart allmänt känd såsom en av de

mest förbittrade oppositionsmännen, tog avsked från sin tjänst 1789 och drog sig tillbaka till landet. Där ruvade han i ensamhet på mörka tankar, men när »det sköna grevliga huvudet med de oppositionella stora lockarna» — s. k. kanonlockar — åter visade sig i Stockholm och på Gävle riksdag, var det mer än en, som anade, att detta icke månede betyda något gott.

Ribbing var en mycket mera målmedveten och kallblodig natur än Anckarström och Horn. Det var han, som satte form på mordplanen, och en dag i januari 1792 överenskommo de tre männen ute på Huvudsta, att Anckarström skulle försöka skjuta konungen på teatern. Ribbing och Horn åtogo sig att sörja för medbrottslingens familjer, för den händelse att gärningsmannen bleve upptäckt.

Anckarström var för den stolte aristokraten Ribbing bara ett underordnat verktyg. I sina memoarer talar Ribbing om honom såsom »en obscur person», en fanatiker, som av personligt hat ställt sitt hämnande vapen till mera upplysta revolutionsmäns förfogande. »Blott jag får hämnas, gör det mig ingenting att förgås på fläcken», skall han ha yttrat till Horn och Ribbing.

De sammansvurnas iver eldades av den revolutionära krets, som samlade sig kring den gamle ränksmidaren Pechlin. I den nu 72-årige generalens hem diskuterades ivrigt revolutionsplaner med ty åtföljande förslag till ny författning. Den gamle räven satt där och hetsade upp sina vänner men aktade sig noga för att träda fram ur skumrasket.

Anckarström sökte nu bara efter ett lämpligt tillfälle att verkställa mordet. Men alltid hindrades han av ogynnsamma omständigheter. Både han och Ribbing följde efter konungen till riksdagen i Gävle och lurade även där på sitt offer. Efter sin återkomst till Stockholm hade de tre sammansvurna den 15 mars ett nytt möte på Huvudsta, där de beslöto att verkställa dådet på en operamaskerad, som skulle äga rum följande dag.

Torsdagen den 15 mars lästes nämligen i tidningen följande annons: »Fredagen den 16 Martii blifver Masqverad Bal uti Kongl. Opera Huset kl. $\frac{1}{2}$ till 11 om aftonen. Biljetter säljas uti Kongl. Teaterns Contoir och vid Ingången till Masqveraden.»

Man var säker på att konungen skulle komma dit, eftersom det antagligen var sista maskeraden för säsongen. De sammansvurna togo ed av Anckarström att döda konungen den kvällen. Inom den Pechlinska kretsen fick man kännedom om mordplanen och beslöt att begagna sig av den förvirring, som attentatet antagligen skulle åstadkomma, till att genomföra en revolution.

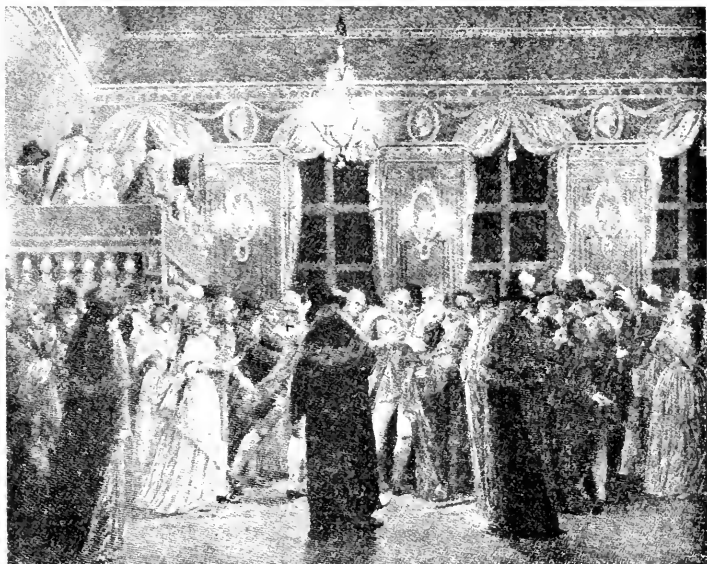
Operamaskeraden den 16 mars 1792.

Den ödesdigra aftonen var inne. Gjörwells fru, som var med på balen, tyckte, att stämningen före skottet var så egenomlig. Det rådde en sådan »dyster och hotfull tystnad ibland maskerna», och den gladlynta frun kunde inte få någon riktig fart på sällskapet. Hon »förstod sig icke på folk den aftonen».

Fram på natten for Gustav till operahuset för att delta i festen. Här hade han en privat våning, i vilken han först superade tillsammans med sin gunstling hovstallmästaren von Essen. Under supén fick konungen ett anonymt brev, som i bevekande ordalag varnade honom för att besöka aftonens maskerad. Man vet nu, att brevet var skrivet av överstelöjtnant Karl Pontus Lilliehorn vid gardet¹, en man som stod högt i konungens ynnest och haft pension ur hans handkassa men blivit vunnen av de sammansvurna. Han hade nu gripits av samvetskval och fruktan och ville därför förekomma dådet. Andra tillskrevo hans handlingssätt uteslutande egennyttiga beräkningar. Hans brev började sålunda: »Värdigas tillåta, att en onämnd, vars penna ledes av grannlagenhetens och samvetets röst, vågar taga sig friheten att med all möjlig uppriktighet underrätta Eder om att det såväl i landsorten som här i staden finnes personer, vilka endast andas hat och hämnd mot Eder ända därhän, att de vilja avklippa Eder livstråd genom ett mord. Man var förtvivlad över att se den senaste maskeradbalen slå fel. Man är därför förtjust att se en annan tillkännagiven till i dag. Vid allt vad heligast är vågar jag därför hos Eder

¹ Pontus Lilliehorn, brorson till amiralen, var Gustav III:s dibroder. Hans mor, som var gift med en kapten Lilliehorn, hade nämligen varit Gustav III:s första amma.

bönfälla, att Ni måtte uppskjuta denna fördömda bal till en lämpligare tidpunkt. Jag har den äran att försäkra Eder inför himmelen (som jag tager till vittne beträffande drivfjädern och renheten av mina avsikter), att det meddelande, jag nu lämnat Eder, kommer Eder till handa från en person,

Konungen blir sårad. Samtida gravyr.

som är ingenting mindre än hovman, som ingenting behöver och som långt ifrån gillar alla de felsteg, Ni begått såväl med hänsyn till kriget som till politiken och framför allt moralen. Jag kan försäkra Eder, att under min vistelse i Gävle skulle jag ej ett ögonblick hava tvekat att draga värjan för att till det yttersta bekämpa Edra legotrupper, för den händelse att denna soldathop på Eder befallning använt uppenbart våld.»

Gustav hade emellertid flere gånger förut fått dylika varningar och fäste sig därför ej vid brevet. Da Essen besvor

konungen att icke gå, blev svaret: »Skola de få tro, att jag är rädd?» Vid midnattstid satte Gustav på sig en liten vit ansiktsmask, kastade en svart venetiansk kappa över axlarna

Anckarström skjuter Gustav III. Samtida engelsk gravyr.

och gick så ned på scenen. Han promenerade omkring arm i arm med Essen, allt under det musiken spelade en kontradans. Men där var så mycket folk, att det var nästan omöjligt att komma fram. En mängd svarta masker trängdes kring konungen. En av dem — det är Horn — slår honom på axeln

och hälsar: »God afton, vackra mask.» Det är det överenskomna tecknet. Ett skott smäller, och konungen ropar: »Jag är sårad, tag fast honom!» Med dessa ord sjunker han ned på en bänk i närheten. Under ropet »Elden är lös» skingras de svarta maskerna och rusa åt utgångarna. Men på Essens befallning stängas dörrarna, så att endast några få lyckas komma ut.

Konungen hade blivit träffad bakifrån i veka livet. Så fort han hämtat sig något, gick han, stödd på Essens arm, upp i sitt rum, där han provisoriskt förbands av tillkallad läkare. När konungens vagn kört fram och man skulle föra honom ned till denna, hade han krafter nog att resa sig och taga några steg. Men då tog smärtan och mattigheten överhand, och han måste sätta sig i en stol och bäras ned för trapporna.

Det vilade en hemsk nattstämning över denna tavla: den sårade konungens vagn, som i skritt körde upp till slottet, och drabanterna till fots omkring den. Gustav led mycket av vagnens skakning, men då den kommit fram till slottet och man skulle bära honom igen, »antog han», berätta Hamilton och andra, »en glad och lugn uppsyn, hälsade och tackade alla människor med vänlighet och talade med alla, som kommo i hans närhet, med den godhet och det behag, som han så väl förstod att använda, då han ville väcka deltagande eller hänförelse».

Kungamördarne bekänna.

På operan fingo alla de närvarande befallning att demaskera sig och uppgiva sina namn för Liljensparre, som genast anlät med polisbetjäning. En avdelning soldater med påskruvade bajonetter hade också eftersänts och marscherade in i salen, De slog en ring kring publiken. Det rådde en hemsk, beklämmande stämning, medan maskeradgästerna en och en i sänder gingo fram till polismästaren för att möta hans vassa, genomträngande blick. Liljensparre satt vid ett bord mitt i salen och gjorde sina anteckningar. På bordet lågo två pistoler, den ena nyss avskjuten, den andra laddad, samt en skarpslipad kniv med hulling, vilka man hittat på golvet.

Anekarström, som gick och promenerade i salen, vände sig till en gammal trumpetare i hovkapellet vid namn Örnberg, med frågan: »Kan Ni säga mig, varifrån skottet kom, och

hur masken såg ut?» — »Ja, min herre. Skottet avlossades icke långt härifrån, och masken var rasande lik Er.» — »Jag hoppas, att Ni inte misstänker mig och inte vittnar mot mig. Se här litet pengar, min kära Örnberg, för att gå och dricka min skål!» Men den hedersmannen Örnberg vände ryggen åt mördaren, i det han mumlade: »Nu är jag säker på min sak.»

När Anckarström demaskerat sig, sade han i skämtsamt ton till polismästaren: »Mig misstänker Ni väl ändå inte?» — »Visst inte», svarade Liljensparre. Men ifrån den stunden var Anckarström uppmärksammas av polisen.

De sammansvurna hade väntat, att konungen skulle falla död ned och en allmän villervalla uppstå. Nu blev det i stället de själva, som tappade besinningen. Någon revolution blev det därför ej av. Var och en sökte blott dölja sin delaktighet i mordplanen.

Konungens vänner vidtogo däremot genast nödiga försiktighetsåtgärder. Pålitliga trupper utrustades med skarpa skott, stadstullarna besattes med vakt, och patrullering anordnades på gatorna. Mördaren hade kastat ifrån sig sina två pistoler och den stora skarpslipade kniv med hulling, som man hittat på golvet. Liljensparre lät påföljande morgon kalla upp till sig alla Stockholms pistolsmeder. En av dem igenkände de pistoler, man hittat på golvet. Han hade för fjorton dagar sedan lagat dem åt kapten Anckarström. Den misstänkte blev genast arresterad och tillstod utan omsvep sitt brott.

I sin bekännelseskraft berättar han, hur han smög sig efter konungen, makade sig bakom honom och »sköt av det fördömda skottet, släppte genast pistolen, förundrad över att ej se konungen falla, ville då sticka honom med kniven men bestört släppte den, gick fram om konungen och ropade: 'Ell'n är lös!' Ville gå ut men slapp intet ut, trodde, att rannsakning skulle ske, släppte den andra pistolen ovanför traporna. — Ingen av grevarne ville tala med mig sedan», säger han. Samma dag, som mordet skedde, hade han själv slipat en hulling på kniven.

Snart satt även Lilliehorn inom lås och bom. Nyss förut hade han varit uppe hos Gustav på slottet, varvid han »kysste konungens hand, började utösa förbannelser över den skurk, som varit nog nedrig att föröva ett dylikt brott, och drog sig sedan tillbaka med den säkraste hållning i världen».

Men när fängelsedörren slöts bakom honom, var det slut med hans tvärsäkerhet. »Han tillbragte», säger Ribbing, »sin tid i fängelset med att ångra sig och gråta, sjöng med hög röst psalmer» och angav så många som möjligt av sina forna vänner.

Lillichorn hade, säger Skjöldebrand, »ända till denna tid varit ansedd som ett mönster för unga män och åtnjöt allmän högaktning».

Polismästare Liljensparre.

Träsnitt efter samtida miniatyrmålning.

fallit, med gardet, som han påstod sig kunna disponera, göra en revolution.»

Efter Lillichorn kom turen till Horn och Ribbing att häktas. När Anckarström avlagt sin bekännelse, blev den uppläst för Horn. Men han bedyrade, att han var alldeles oskyldig. Aldrig skulle han ha kunnat vara med om något så förskräckligt som att »mörda, sticka eller skjuta Hans Maj:t». Lika hett tog Ribbing saken. Han hade icke den minsta kunskap

utseende. Han tillhörde den vidriga, konstgjort ädla, poserande typen. »Jag tyckte mig», säger Skjöldebrand, »inse hans bemödande att på sin panna fästa en skylt med inskrift: 'Här finns raffinerad heder och ära.' Han talade helst moral och höga sentenser; men jag tyckte mig alltid finna, att en motsats av vad han sade låg under hans ord. Han hade varit en av de ivrigaste bland de sammansvurne och lovat att, så snart konungen

om någon sammansvärjning. Och när de bägge grevarne konfronterades med Anckarström, låtsade de den största avsky för kungamördaren.

Så småningom lyckades dock den nitiske Liljensparre bryta Horns trots och förmå honom till en fullständig bekännelse om både hans och Ribbings skuld. Han spelade con amore den stackars förledda oskuldens tårögda roll. Hans bekännelse-skrift är ett mästerverk av sentimentalt svammel, och de mera känslofulla medlemmarne av konseljen stormgräto, då den upplästes.

När Horn erkänt sitt brott, kom plötsligt även Ribbings bekännelse men endast i vad som rörde honom själv. Om sina medbrottslingar teg han obevekligt. »Ribbing var karlaktig men Horn en dålig och svag brottsling», säger Lars von Engeström. Också gör Ribbings bekännelse ett intryck av manlighet och ridderlighet, som fördelaktigt bryter av mot Horns, Lilliehorns och andras sentimentala deklamationer. Döden motsåg han utan fruktan. »Mitt jäsande blod, mitt häftiga sinne och min naturliga orolighet hava under en 27 års levnad ej givit mig ett ögonblicks lycka», anförtrodde han sin mor.

Liljensparre var så ivrig att häkta, att snart sutto inemot ett hundratal personer i fängelse. En av den Pechlinska ligan, Ture Johan Bielke, hade tagit sig av daga med gift. Bland huvudstadens befolkning jäste det av förbittring och avsky över dådet, och ingen mera känd oppositionsman gick säker till livet.

Gustav på dödsbädden.

Medan allt detta pågick, utkämpade Gustav sin sista kamp. Armfelt stod nu, som under andra svåra tider, trofast vid sin väns sida. Han hade kommit sent till maskeraden. När han skulle gå in i operahuset, får han till sin bestörtning höra, att konungen blivit skjuten. Han öfverväldigas så av den hemska nyheten, att knäna ej längre vilja bära honom. Han störtar in i konungens rum, och vi låta honom nu själv berätta: »Så snart konungen fick se mig, sade han: 'Min vän, skulle Ni någonsin hava trott, att jag skulle bli sårad bakifrån?' Han räckte mig därpå handen och smålog samt sade med an-

ledning av den obeskrivliga bestörtning, vari jag befann mig: 'Var icke så förskräckt, min käre Armfelt — Ni vet vad det är att vara sårad. Det här är ingenting; det gör icke alls ont.' Under tiden såg jag, huru blodet strömmade och färgade den gråa mantel, som kungen hade svept kring nedre delen av kroppen, samt överdraget på soffan. Jag hade hjärtat så beklämt och sinnet så bedövat, att jag icke kunde få fram tio ord i stöten. Sjuk och svag, som jag var efter min blessyr¹, sveko mig mina krafter. Hans Maj:t lät mig sitta ner, och chevalier Corral² bjöd mig ett glas vatten. — Under tiden såg jag folk springa hit och dit utan att just veta, vad de gjorde.»

Konungens sår ansågs till en början ej livsfarligt, men vid närmare undersökning visade det sig, att pistolladdningen, som bestod av två kulor, hagel och spik, trängt djupt in och skadat ädlare delar av kroppen. Det var omöjligt att uttaga kulorna. Konungens kirurg, överdirektör Theel, lyckades »endast uttaga några små spiknubbar. Under hela den plågsamma operationen», säger Armfelt, »höll konungen mig i handen, vilken han då och då hårt tryckte. Några gånger förvreds hans ansikte, men intet skrik, ingen klagan undslapp honom.» Armfelt tillfogar nu följande reflexioner: »Konungen var icke av naturen modig. Han hade en medfödd rädsla, som han bevarade under hela sitt liv — i småsaker. Men detta hindrade icke, att han i alla viktiga ögonblick, då det behövdes att visa mod och bestämdhet, var en överlägsen man, och detta med en oändlig ledighet och behag.

¹ Armfelts starka kroppskonstitution hade fått en ohjälplig knäck under 1790 års ryska krig, då han i spetsen för sin brigad med eldig hänsynslös tapperhet stormade fram mot ryssarnes befästa ställningar trots ett fruktansvärt regn av kulor, bomber och granater. Han träffades av en kula, som genomborrade bröstet och högra axeln. Ännu finns i behåll den biljett, som han kort efter sin plågsamma och farliga blessyr skrev till hustrun. Där står med darrande, nästan oläslig stil: »Oroa dig ej, min lilla Hedda! Jag är blesserad i högra axeln men mår bra. Ruuthen skall säga dig resten.

Din tjocka pojke
med vänster hand.»

Man kan förstå, hur hårt blessyren tagit på Armfelts hälsa, då en sådan nattuggla, som han var, på våren 1792 på tal om konungens supéer på Haga efter teaterdags skriver: »Min klena hälsa tvingade mig att återvända hem, när man satte sig till bords.»

² Portugisiske ministern.

De som icke kände honom nära, beundrade honom såsom en man, född till hjälte. De som däremot kände hans svagheter, såväl de medfödda som dem, som voro följder av hans uppfostran, sågo i honom någonting ännu högre än en hjälte.»

Schröderheim har med en åskådlighet, som går en genom märmg och ben, tecknat den trista sjukrumsstämningen i praktsängkammaren på Stockholms slott, där konungen inväntade ridåns fall efter sista akten i livets stora skådespel. Man ser paradsängen med en stor gobelinskärm omkring och på ett litet bord där bredvid »en papperslampa på ett oljefat, vars svaga sken var det enda ljus, som tåltes och gav åt detta stora rummet och de vita figurerna på plafonden ett lika besynnerligt som dystert utseende. På en av kolonnerna mitt för sängen, mitt för kungen, hängde dess nattklocka, men det oaktat frågade konungen beständigt, vad klockan var. Kölden i rummet var obeskriflig» — Gustav tålde nämligen aldrig att ha varmt —, varför de vakthavande passade på, när konungen slumrade, att svepa in sig i pälsar. Man tycker sig höra läkarnes viskande överläggningar bakom en skärm i audiensrummet. »Om nätterna brann även där en lampa; omkring väggarna lågo dels på stolar, dels på golvet insvepta i sina kapprockar alla, som hade vakt om nätterna. Utseendet av alltsammans var bedrövligt och imponerande. De första dygnen hade konungen ofta långa stunder någon ro och vila, både att ligga stilla i sängen och att sitta i en stol; men de senare dygnen måste han nästan stundligen jämka och förändra ställning, utom när sömn inställde sig.» Två kammartjänare höllo ett örngott bakom ryggen på den döende, och ideligen måste de jämka och flytta på kudden.

När man underrättade Gustav om att mördaren Anckarström blivit gripen, och att man kommit en hel sammansvärjning på spåren, frågade han blott: »Känner man några fler?» — »Nej, Ers Maj:t, men många misstänkas.» — »Så mycket värre — jag vill icke känna deras namn, och ingen får hädanefter tala med mig därom eller om något, som därmed står i sammanhang.» Denna storsintheit bevarade Gustav så länge han fick leva. Han var mild och förlåtande, han sörjde in i det sista för att trygga Sveriges framtid. Gustav var stor i sina sista stunder. Mordgärningen väckte fasa även hos de flesta av konungens motståndare, och inför den annalkande döden

skedde en försoning mellan honom och adelns förnämsta män. De uppvaktade den döende fursten och betygade sin sorg och avsky över mordgärningen. Känslan av att vara försonad med hela sitt folk spred ett skimmer av lycka över Gustavs sista stunder.

Vilken växelrik bana kunde icke den döende konungen blicka tillbaka på, när han lät händelserna i sitt förflutna liv passera förbi! Jublet, som mötte den unge revolutionshjälten den 19 augusti 1772, och det dödliga hat till »tyrannen», vilket födde mordgärningen tjugu år senare — kunna väl större motsatser tänkas i en människas liv? Och hur rikt på dramatiska scener var ej

»den period,
som låg med ljus och dunkelhet emellan
den nittonde augustis morgonsol
och nattens blixtnur Anckarströms pistol!»

Ett spännande skådespel var hans liv, och själv var han en överlägsen skådespelare, ett dramatiskt snille. Alltid tänkte han på, hur han »gjorde sig» i de roller, livet gav honom. Snillet, värtaligheten, modet i farans stund — alla dessa verkligt stora egenskaper skämmas av hans skådespelarfåfänga, av denna ömkliga törst efter applåder, som hans tal och åtbörder förråda. På en teater mottog han underrättelsen, att han ärvt Sveriges krona, och på en teater träffades han av lönmördarens skott.

Medan konungen drogs med svåra plågor, läste man i kyrkorna den påbjudna förbönen för honom:

»Vår konung, hyllad av ett folk, vars tacksägelse han alltid förtjänt och ofta emottagit, denne konung, för vilkens liv och välsignelse vi inför Dig så ofta fällt våra förböner och alltid blivit hörde, denne vår nådige herre och konung är träffad av en nidings skott och lider de smärtefullaste plågor under äventyr av det liv, som är lika dyrt för vår kärlek som för vårt beskydd. Till Dig allena fly vi i nödens stund. Herre! lindra konungens plågor, styrk hans krafter, uppehåll hans tålmod och giv honom liv, hälsa och välsignelse i många år! Och om det är möjligt, Herre — men vad skulle vara Dig omöjligt? — så

begäre vi av Dina mildhet och barmhärtighet, att det blod, en mördare sökt utgjuta, aldrig måtte drabba det land, där ingen skall finnas så nedrig, så hård och så okristen, som icke avskyr och förbannar hans gärning.»

*

Den 29 mars 1792 drog Gustav sin sista suck. Han var då blott något över 46 år gammal. Allt sedan sin yngre sons död hade han betraktat mars som en olycklig månad och haft den föreställningen, att det skulle hända honom någon olycka i den månaden. Det berättas både Hedvig Charlotta och andra memoarförfattare.

Sofia Magdalena mottog underrättelsen om sin gemåls död utan att fälla en tår, medan däremot alla hans övriga anhöriga stodo gråtande kring henne. Den pinsamma situationen räddades av en bland hennes hovdamer, som steg fram och sade till henne: »Jag ser, att Ers Maj:t börjar få någon ansats av sina vanliga konvulsioner», tog henne i armen och förde henne tillbaka till sina rum. Drottningen brydde sig icke ens om att bära sorgdräkt annat än vid officiella tillfällen.

Eftermälet.

Den gustavianska tidens konstnärer ansågo det som en nästan olöslig uppgift att åstadkomma ett fullgott porträtt av sin konung. Alltid hade han ju bråttom. Aldrig ville han ge sig riktigt ro att sitta modell. Men det som gjorde största svårigheten, var, att han själv ej var sig lik från den ena årstiden till den andra. Hans utseende växlade i så hög grad, att ett porträtt, som var likt i april, ej stämde med hans utseende i maj — »hans ansikte ändrade så ofta karaktären».

Lika svår är uppgiften att ge en allsidig och träffande karakteristik av denna mångskiftande personlighet såsom konung och människa. Det finns heller ingen svensk konung, över vilken samtidens domar fallit så olika som över Gustav III. »Den 29 mars uppgav denne konung en anda, som oroat hans familj, hans rike och hela Norden, samt lämnade efter sig ett vittfrejdat rykte men hos alla vältänkta och upplysta ett förhatligt minne», skriver Adolf Ludvig Hamilton, som ju

under tidernas lopp förvandlats från förtjust beundrare av snillekonungen till en först kallsinnig och slutligen hätsk motståndare. Man kan i hans memoarer följa, hur hans förhållande till konungen på detta sätt undan för undan förändrades. Förklaringen ligger dels i att Hamilton är på en gång inbiten aristokrat¹ och stark beundrare av den parlamentariska friheten, dels i att hans befordran på hovmannabanan ej motsvarade hans förhoppningar. Ännu i början av 1780-talet kan han ge konungen ett varmt erkännande i sådana ord som dessa: »Vad som haver insegel av stort och vackert, rörer Gustavs hjärta. Bättre herre är omöjligt att kunna tjäna.» Men på 1789 års riksdag var han en av Gustavs farligaste motståndare, och i hans illa dolda sympati för kungamördaren Anckarström når Hamiltons hat mot Gustav III sin höjdpunkt. Det är fullkomligt upprörande att i hans »anekdoter» läsa, hur han tolkar konungens sinnesstyrka under de sista dagarnas sjukdom blott som prov på Gustavs »underliga förställningskonst». Här förvandla hat och politisk upphetsning en redbar och eljes högst aktningvärd man till pamflettskrivare helt enkelt och simpelt. Så här skriver han: »När någon var närvarande, dolde konungen under ett glatt utseende den olidliga smärta, han utstod. Han sökte, om detta var möjligt, att bedraga alla, som omgävo honom.»

Hamilton berättar vidare, hur Gustav en natt säger till dem, som vaka i rummet, att nu vill han sova. Endast konungens kirurg, överdirektör Theel, stannar då kvar och vakar. Efter en stund smyger sig Theel på tå bort till konungens säng för att se, om han sover. Han hör honom då oupphörligt

¹ Betecknande för hur överlägset han såg ned på vanliga dödliga är t. ex. att han, bland alla den tidens stora skalder blott nämner *en* och därvid med en grand-seigneurs utsökta nedlåtenhet talar om »en vid namn Leopold». Om graden av de Hamiltonska memoarens trovärdighet kan man ytterligare döma av följande ord i hans kamrats, den rättframme, vederhäftige Gustav Johan Ehrensvärds dagboksanteckningar: »Om humeur och kvickhet icke oftast tagit överhanden för de sanna underrättelser, som för honom varit svåra att undfå, så torde dessa memoarer bliva för eftervärlden intressanta. Men den, som levat inom hovet så länge som jag och sett, på vad avstånd greve Hamilton kunnat vara kännare av de hemliga drivfjädrarne till de flesta händelser, kan även döma om trovärdigheten av de mesta dess reflexioner och berättelser.»

stöna och jämra sig. »Detta varade över två timmar. Då denna tid förflutit, drog konungen själv upp sänggardinerna, och med ett muntert utseende frågade han Theelen, vad kloekan var. 'Tu, Ers Maj:t', svarade denne. 'Inte mer', sade konungen. 'Jag trodde kloekan var fyra eller fem — det är otroligt, vad tiden går fort, då man sover, och vad styrka man hämtar av en så förträfflig vila, som den jag nu njutit.' Theelen föll ifrån skyarna över ett bedrägeri, så inrotat, att det sträckte sig till hans läkare och mot sig själv, blott av den grundlösa högfärden att vilja synas över mänskligheten.

Men under detta lidande, under dessa smärtor, lär denne prins ej glömt sin hämnd och fattat det avgrundens förslag, han tänkte utföra. Han lät förfärdiga åt sig en syperb nattrock av silvermoaré. Klädd i den, ämnade han från altanen åt den sidan av slottet, som kallas Logården, harangera¹ pöbeln, anklaga adeln för sin olycka, kasta ut bland folkhopan sin blodiga skjorta och överlämna hämnden åt denna, till raseri uppeggade menighet. Följderna äro lätt insedda: adelns plundring och massaker hade börjat i Stockholm och sedan gått över hela riket.»

Så långt gick misstron mot Gustav på sina håll, att även andra talade om en av konungen tillställd teatereffekt. Danske ministern skyndade sig att skriva till sitt hov, att han för sin del trodde hela attentatshistorien vara endast en av konungen själv arrangerad effektfull scen utan någon verklighet bakom. Därhän hade ett helt liv i förställning verkat, att man misstänkte honom för att spela teater t. o. m. på dödsbädden. Redan i unga år hade han måst lära sig att ge akt på varje ord, varje minspel för att ej inge misstankar hos de fanatiska partimännen omkring honom. Förställning och hyckleri hade till den grad blivit en vana, att han ofta använde dem utan något som helst nödtvång, liksom blott för deras egen skull. Redan i barndomen lär hans mor ha sagt till honom: »Gustav, du äst falsker!»

Något som var i hög grad betecknande för Gustavs inre kyla och för hans oförmåga att verkligen glädjas åt livet så, som en rättfram omedelbar natur kan göra, det var hans kalla, gäckande skratt. »Det var», säger Skjöldebrand,

¹ Hålla tal till.

»gällt men tvärt och utan glädje. Om konungen stod okänd bland tusen personer, röjdes hans närvaro av skrattet.»

För Hamilton var Gustav III typen för en egoist på tronen: »Han var i sina ögon allt — landet var intet.» Hamilton kallar honom »den illistigaste konung, som törhända suttit på svenska tronen».

En del smaklösa detaljer i Hamiltons teckning av Gustavs personlighet besanna det gamla ordstävet: »Ingen är stor för sin kammartjänare», vilket i det här fallet väl bör ändras till »kammарherre». Men dessa detaljer inverka knappast på totalbilden av tjusarkonungens skimrande gestalt. Och att Hamilton trots hatet var imponerad av Gustavs överlägsna personlighet, ha vi sett av hans yttrande om konungens uppträdande närmast före och under 1789 års riksdag¹. Denna motvilligt framtvungna beundran tar sig också uttryck i ett yttrande sådant som detta: »I sitt ämne måste man lämna denna herren den rättvisan, att han var lysande, ovanlig, t. o. m. förundransvärd och onekligen en av de första i kungliga tyranniets första klass.»

Men hans hätskhet är sådan, att den ej ens lämnar den döde i fred. Då fältskärerna, berättar han, skulle bära honom till balsameringsbordet, befanns han vara ganska tung till följd av att han på senare åren blivit rätt korpulent. »Äntligen fingo de avlastat denna kungliga börda, och Theelen sade, i det han drog en djup suck: 'O Gud ske lov, att vi hava honom väl här!' Detta infall, så överensstämmande med det allmänna tänkesättet föll icke utan roade hela Stockholm.»

Redan ett par år efter 1772 års statsvälvning var hätskheten mot omstörtaren av frihetstidens statskick på sina håll sådan, att man, som Fredrik Sparre skriver, kunde få höra yttranden om konungen, »åt vilkas otillståndighet man ville kräkas».

Men låt oss nu höra, vad mera hovsamma oppositionsmän säga om kung Gustav! Till deras krets hörde t. ex. protokollssekreteraren Johan von Engeström, kallad »riksens ständers nötknäppa» för sin ovanliga förmåga att utreda de mest invecklade frågor. Han var en entusiastisk frihetsvän

¹ Se sid. 399.

och en nitisk och redbar väktare av lag och rätt, en sådan som alltid gick med rikets grundlagar och författningar i fickan. Men han hörde aldrig till dem, som gjorde opposition för oppositionens egen skull. Det allmänna bästa var alltid hans ögonmärke. Från honom härrör det hårda omdömet om Gustav, att han var »den bedrägligaste och trolösaste bland människor».

Hans broder Lars von Engeström anför i sina »Minnen» ett yttrande av Adlerbeth — »den mest opartiske man jag vet» — fällt kort efter Gustavs död: »Bror, där var intet enda ärligt hår på honom.» Adlerbeths liksom Fersens anteckningar ge oss också en ofördelaktig bild av Gustav. Varken den stolte aristokraten och förfäktaren av ständernas makt eller Adlerbeth med sitt ideal från den stränga romartiden förstodo sig på en så orolig och mångskiftande natur. Blott inför den döende konungens självbehärskning faller Adlerbeth till föga. »Alltid stor i motgången», säger han, »visade han i själva verket ett mod, en sinnesstyrka, som var hans höghet värdig.»

De största sympatierna fann Gustav under sin livstid hos skalder och konstnärer, ty med dem var han andligen besläktad. Han var en konstnärnatur med en sådan naturs fel och förtjänster, med det ömtåliga, växlande lynne, som kännetecknar den ensidigt estetiska begåvningen. Hans underbara tjuvningsförmåga visar påtagligt sin verkan på en sådan natur som Karl August Ehrensvärd. Fast han av både politiska och personliga orsaker tillhörde oppositionen, var och förblev Gustav för honom »den kvickaste, den ämablaste, den briljantaste av nationen». Ehrensvärd blev alldeles charmerad av sitt första möte med konungen i Finland på sommaren 1789. Han skriver bland annat till sin hustru. »Han tyckes verkligen tro av allt sitt hjärta, att han haft rätt och billigt i allt vad han gjort, och att adeln haft orätt. När man ser och talar vid honom, är det, liksom man bleve persvaderad, efter han själv så är eller tycks i själen vara't. Omöjligt att märka minsta förställning däruti.» Och när konungen i mitten av juli i en slup kommer ut till Ehrensvärds flotta, blir amiralens intryck: »Han flyger och far som en orre men är hjärtans hövlig och söt.» Gustavs tanke var då — att avsätta Ehrensvärd från befälet, fast han ändrade sig.

Skjöldebrand, som hörde till Gustav III:s fiender och till den, som trodde på de svartaste rykten om konungen, säger ändå på tal om biskop Lindblom, som sedermera blev ärkebiskop: »Att han förgudade Gustav III bör honom ej för-tänkas. Denne furste hade gåvan att göra sig förgudad och förtjänte det i flera avseenden.»

Hedvig Charlotta, som givetvis påverkats i sina omdömen av sin bästa eller, rättare sagt, enda verkliga väninna, oppositionschefen Fersens dotter, har ej heller ryggat tillbaka för att säga de fulaste saker om sin svåger. Men efter hans död kan hon ej låta bli att uttala sin beundran för denne konung, som i alla fall var huvudet högre än allt folket. »Det vore», skriver hon i dagboken, »i sanning orätt av mig att vilja säga något ont på den döda mullen efter en sådan hjältenatur, som Gustav III onekligen var. Ty helt visst var han en både stor och snillrik man, som skulle kunnat bliva jordens förnämste konung, såvida han blott haft rättframhet såsom grundval för sina handlingar.»

Och gå vi till Gustavs närmaste vänner, så möta vi så entusiastiska uttalanden som K. G. Nordins eftermäle om sin konung: »Salig konungen var en av de största människor, jag känt: djup i stora saker, mild, förlåtande, klok och den mest raisonable människa, med vilken jag någonsin haft att göra.»

Själve den landsflyktige, frihetssvärmande Thorild offrade från en främmande strand en tår åt minnet av »sin glada ungdoms kung». Hans vilda republikanism hade förlorat sig i beundran för tjusarkonungen, när han väl kommit denne närmare.

Men sin höjdpunkt nådde gustavianernas hänförelse i Sergels ryktbara skåltal för tjusarkonungens minne under den fest, som han höll efter avtäckningen av konungens staty år 1808. »Vår sol dränktes i blod» — så föllo hans ord — »men hon har uppgått igen för att stråla i en annan värld, ty sannerligen var icke Gustav den tredje en stråle av det eviga ljuset!»

»Det låg ett skimmer över Gustavs dagar, fantastiskt, utländskt, flärdfullt, om du vill, men det var sol däri, och, hur du klagar, var stodo vi. om de ej varit till?»

Det vilar, säger Schüick, trots alla skuggor, över denna tid »något av feststämningens glans; det ljuder liksom menuett- och gavott-toner emot en». Men aldrig mer skulle den festglädjen väckas till liv igen i det kulna Norden. I minnets ljus tedde sig denna för alltid hänsvunna tid med tjusarkonungen som medelpunkt i ett förklarad, vemodsfyllt skimmer. Ännu vid mitten av det följande århundradet höra vi en gammal gustavian begråta »ömt ännu sin glada ungdomskonung». — »Jag har», skriver han, »sörjt honom så djupt, så ömt och så länge som någon av mina enskilda vänner, och ej sällan fuktar en tår ännu mitt öga vid betraktandet av hans bild.» Somliga gustavianer kunde ej skriva »salig kungens» namn utan att darra på handen.

*

Gustav III:s regering har burit frukter på både gott och ont. Men ett obestridligt resultat av beståndande värde har hans kungagärning dock att uppvisa, och det är, att han i ödesdigra tider tryggt vår ställning som en fri nation bland Europas folk. Därför lyder vår störste historieskrivares domslut sålunda: »Om Gustav III som konung skall sanningen säga: 'Han vågade tänka stort om fäderneslandet'.»

- Litteratur: Ludvig Stavenow, Anckarströms Gottlandsresa och däraf följande högmålsprocess. (I »Studier tillägnade Karl Warburg på hans sextioårsdag.»)
- Martin Lamm, Clas Fredrik Horn (I »Dikt och studie». Minnesskrift utgiven av Ästetiska föreningen i Upsala).
- Elof Tegnér, Ur Adolf Ludvig Ribbings papper. (Historisk tidskrift för år 1892).
- Ernst Wallis, Konungamördaren greve Adolf Ribbing. (Ny illustrerad tidning för år 1891.)
- N. v. D[ar]del], Carl Pontus Lilljehorn (Personhistorisk tidskrift för år 1901).
- Gustaf Björlin, När kungamördarne bekände. (Svensk kalender för år 1892.)
- Carl Forsstrand, Konung och adel; Häft. kr. 5: —, inb. kr. 8: —.
- Ernst Wallis, Gustaf III i memoarernas belysning (Ord och bild för år 1905).

**GUSTAV IV ADOLFS
FÖRMYNDARE**

Hertig Karl och hans »storvisir».

MED tredje Gustav gick ett tidevarv i graven, ett tidevarv med sitt solljus och sina skuggor. »Det var sol däri» — de orden kunna förvisso ej sägas om den tid som kom. Den förde med sig tung gråvädersstämning. »Gustav var död, och snillets tid förbi.»

Det var ej blott ett uttryck för personliga känslor — det var som en symbolisk handling, när en av den bortgångnes trognaste vänner, Gustav Maurits Armfelt, vid den dödes bisättning i Riddarholmskyrkan »kastade sig över kistan, utbristande i tårar och klagorop, samt var nära att kvävas av sin sorg. Icke utan svårighet kunde man slita honom därifrån», berättar en annan av de trognaste gustavianerna, kungl. sekreteraren Ehrenström.

Gustav III:s enda efterlevande barn, Gustav Adolf, var vid faderns frånfalle blott tretton år. Enligt Gustavs testamente övertog hans broder hertig Karl styrelsen som förmyndare.

Hertigen var på det hela taget en välmenande man. Men han var, som bekant, inte rolig att vara gift med.¹

För den kvinna, som ödet sammanlänkat med honom, gjorde han alltjämt livet odrägligt. Hedvig Charlotta skriver år 1794 i sin dagbok: »Hans uppförande har gjort mig till den olyckligaste bland kvinnor och tillfogat mitt hjärta så djupa sår, att de först i döden kunna läkas. Sedan hertigen blivit regent, har hans köld och likgiltighet ytterligare tilltagit, ja nu visar han mig öppet sitt förakt. Då han blir ond, tål han ingen motsägelse, tyder allt till det värsta och tänker icke på att alla de närvarande höra, vad han säger.

¹ Se sid. 119.

Jag önskar, att jag kunde dölja för hela världen — först och främst mig själv! — hur nedrigt han behandlar mig. Det är blott till dessa tystlåtna blad jag vågar anförtro mina bekymmer. Måtte en gång de, som läsa dessa rader, med kärleksfullt och ömt medlidande tänka på mig och deltaga i min sorg!

Hertigens största fel», skriver hon vidare, »är hans vankelmod samt hans brist på kraft och energi. Han låter helt och hållet styra sig av dem, som en gång lyckats få ett oinskränkt inflytande över honom, och har ingen egen vilja.» Med dessa ord åsyftar hertiginnan i främsta rummet Karls allsmäktige gunstling, Gustav Adolf Reuterholm, som blev den verkliga regenten under förmyndartiden.

Gustav Adolf Reuterholm

tillhörde en släkt av duktiga och redbara män. Hans far, riksrådet Esbjörn Kristian Reuterholm, var en av Mössornas mera betydande personligheter, en arbetsam man och rättfärdig utom när han förblindades av partifanatism. Vid 1772 års statsvälvning ansågs han så betydande, att Sprengtporten lät arrestera honom — han vistades nämligen vid den tiden på sin gård Svidja i Finland. Några månader därefter dog riksrådet Reuterholm. Enligt sonens, av Sprengtporten bestridda uppgift skall hans far ha fått knäcken i ett osunt fängelserum på Sveaborg. På faderns gravvård förskönade Gustav Adolf Reuterholm denna uppgift genom att låta inhugga, att hans far avled kort efter 1772 års statsvälvning, emedan han icke kunde överleva sitt lands frihet.

Det var synd om Gustav Adolf Reuterholm, att hans adliga anor på fädernet ej gingo längre än till farfadern. Hans farfars far var torparson i all enkelhet — låt vara att han tjänade sig en förmögenhet och slutade som bruksägare. Men till sin lycka hade Gustav Adolf ett mycket förnämt påbrå på modernet. Hans mor var nämligen friherrinna och född Gyllenstierna. Gustav Adolf Reuterholm gjorde också det mesta möjliga av det faktum, att han haft den goda smaken att välja sig en fin moder. På sin vagn hade han Gyllenstiernska vapnet målat, och genom forskningar i »urgamla dokument» ansåg han sig ha bevisat, att ätten Gyllenstierna »uti rätt nedstigande linea ifrån kejsar Karl den store härstammade».

Hans mor var en mycket märklig kvinna — isynnerhet i sonens biografi över henne. Enligt uppgifterna där var Maria Gyllenstierna ständigt omsvärmad av friare. Men redan som ung flicka hade hon lovat sin hand åt en ung baron Gripenhielm, »en sensible själ», som rört hennes hjärta med »artigt spel på luta och viola di gamba» och med ömma poetiska utgjutelser. Sin kärlek hade han ytterligare bekräftat genom att vid blotta tanken på en tids skilsmässa från den dyrkade falla i »en hetsig feber», och i själva avskedsstunden dånade han.

Vid Ramlösa brunn skedde den formliga förlovningen mellan de bägge älskande, »i en grotta, som ligger ovanför (!) spetsen av ett högt (!) berg, detsamma varur brunnen springer».

För att även efter brunnssejouren få vara sin dyrkade Maria närmare, då hon flyttade till en egendom i Halland, tog den ädle baronen tjänst först som hållkarl på en närbelägen gästgivargård och sedan, när vårens ljuvliga tid kom, som »vallherde», klädd i »halländsk vit tröja och bussaroner». En dag, då han »drivit sina får till en vid en liten sorlande bäck uppvuxen skog i en gräsrik dæld», satte han sig »under en lummig björk» och sjöng några smäktande verser, »dem hans förtvivlan hjälpte honom författa sin sköna till ära». Av en ren tillfällighet — naturligtvis — hade den sköna råkat komma denna väl valda plats så nära, att hon, »bakom en buske dold, helt nära bredvid denna bedrövade älskaren, fick avhöra hans sång». Och länge kunde vår hjältinnas ömma hjärta ej motstå hans klagan.

Alltsammans är, som man finner, högst galant, charmant och ganska pikant.

Grymma släktingar ville emellertid krossa de ungas lycka och förmå Maria Gyllenstierna att räcka sin hand åt en äldre och välsituerad tillbedjare. Då satte hon i förtvivlan i väg ut i »hårdaste skogen» (»å Hallandsås», tillägger Reuterholm inom parentes). Här sprang hon besinningslöst omkring och rev sönder sina »präktiga kläder» på kvistar och buskar, så att hon såg ut som »en av de vilda skogens nymfer». Till slut satte hon sig att utgjuta sin förtvivlan i tårar, och det höll hon på med ända till midnattstid. Då røjde hon sig för dem som letade efter henne. Men hon följde inte med hem annat än på villkor att få slippa sin efterhängsne friare. Lika

obönhörlig förblev hon mot en hel rad av mer eller mindre högättade män, som blivit förälskade i »denna vackra herdinna».

När Gripenhielm såg hennes ståndaktighet, blev han fylld av sällhet, och »hela den kringliggande dällden och alla träden voro vittnen till de fägnetonen, han sin trogna herdinna till ära slog på sin luta».

Men Gripenhielm måste med tiden överge herdebanan och gick in vid kungliga kansliet i Stockholm. En dag fick han order att företaga en utländsk resa. Avskedsmötet mellan de bägge älskande blev rörande, såsom tillbörligt var. De träffades i skymningsstunden i »ett grönt kabinett i en liten trädgård». Här växlade de porträtt samt armband, »med varannans hår och deviser invirkade». Så var det slut med alla ljuva flöjttoner, alla knäppningar på lutan, slut med svärmerier i gröna kabinetter och dunkla grottor — slut för alltid. Ty hjälten föll i en hetsig feber och dog i Leipzig.

Samma natt och samma timma, som han avled, kom han in i den älskades kammare alldeles som före avresan och »räckte henne med en vänlig min och suck handen för att liksom bjuda det sista farväl». Det dröjde hela tre år, innan Maria Gyllenstierna hämtade sig efter dessa själskakningar. Hon var »mycket sjuklig i ömsom tvinsot, gulsot och frossa. Men nästan var natt var Gripenhielm hos henne.»

När ytterligare sju år gått, förlovade sig emellertid Maria Gyllenstierna med baron Esbjörn Reuterholm. Ehuru Gripenhielm alltid »synts misslynt», så snart hon tänkt på äktenskap, och avrätt henne därifrån, var han vänlig nog att komma på besök flere år efter giftermålet och »vagga hennes barn» om nätterna, när sköterskan somnat ifrån dem.

Yngst och ojämförligen märkligast av de fem barnen var Gustav Adolf Reuterholm. Han var verkligen något mycket underbart. Både på fädernet och mödernet hade han andeskådare att brås på — »mer än vanligt upplysta mäniskor», såsom han själv kallar dem. En så märklig man måste ju vara förutbestämd till något alldeles ovanligt stort. Den tanken slog också rot redan i hans barnasjäl, att han skulle bli åtminstone Sveriges störste man, om icke den störste i hela världen. I själva verket trodde han sig stå under

försynens speciella omvårdnad och vara åtföljd av en särskilt anställd skyddsängel, som räddade honom ur otaliga faror. Det var denna skyddsande, som vid en eldsvåda på Svidja hjälpte även hans far, när denne räddade det späda barnet genom att hoppa ut med honom genom fönstret. I samma ögonblick, berättar Reuterholm med dramatiserande diktargåva, »rasar hela väggen och träffar honom i sitt fall», så att — o höjd av spänning! — hans ena toffel blir lågornas rov. »Aldrig har försynen underligare frälst ett människoliv!» utbrister självbiografen omedelbart därpå. Det är Reuterholms älsklingsreflexion. Samma skyddsängel ingrep också, när Gustav Adolf drumlat i en damm »full av ormödlor, sniglar och andra otäcka reptiler», för att ej tala om alla de gånger den framtida storheten på resor mellan finska och svenska kusten var i sjönöd men genom andarnas speciella mellankomst blev frälst till båtнад för både skeppare och skuta. Att de sluppo undan på köpet var givetvis bara för den store, utkorade mannen Gustav Adolf Reuterholms skull.

Som en av sina vackraste egenskaper redan under barnåren framhåller Reuterholm i sin självbiografi »ett slags ömhet eller lätthet att gjuta tårar vid en liten fågels död eller vid ett lambs slaktande», ja vid blotta åskådandet av »solens nedgång en vacker sommarafton, av ett rikt blomsterpryft fält samt isynnerhet av en stjärnklar himmel». Den kunde han — säger han — i timtal sitta och »beskåda med en så djup beundran och tillika förnöjelse, att tårarne därvid ömnigt strömmade mig ur ögonen». Och han konstaterar med stolthet, att denna förmåga att gjuta tårar växt med åren.

Efter studier i Uppsala gick Reuterholm in som fänrik vid armén. Den unge svärmaren hade utvecklat sig till en ovanligt vacker yngling. Men med sitt blödiga sinne passade han icke för militärtjänsten och övergick därför till hovmannabanan. Han gav sig nu mysticismen och andeskåderiet i våld, och lättrogen som han var, blev han till slut fullkomligt bortkollrad.

Både sin fars och sin mors död förutsåg han genom aningar. Vid tiden för moderns bortgång, som inträffade år 1783 — efter att länge ha varit väntad — hemsöktes han av »en

kokande oro» och hörde andeknackningar. Och samma natt, som hon avsomnade, kom en gammal man till honom i drömmen och förkunnade dödsfallet.

Här var nu ett kärkommet tillfälle för Reuterholm att få visa sig som »den ömmaste av söner». Kungl. sekreteraren Johan Albert Ehrenström, som vid denna tid var varmt fästad vid Reuterholm och tillsammans med honom gråtit många ädla tårar över rörande böcker men sedan i Reuterholm fick sin »grymmaste fiende och förföljare» — denne Ehrenström har givit oss en utsökt läcker beskrivning av känslösvärmaren och skådespelaren Gustav Adolf Reuterholms beteende vid detta tillfälle. Han tillställde dagligen »scener av konvulsioner, rop, tårar och suckar och avvisade all tröst». Men sedan han »genomgått de första paroxysmerna av sin excentriska sorg», for han hem till Finland för att vid moderns begravning kunna fortsätta det gripande skådespelet i mera högtidliga former. Därvid medförde han bland annat en ymnighet av tryckta verser, ej blott över den avlidna utan även till — honom själv, den förkrossade sonen. De voro allesammans författade av den ömme, känslösame »ynglingen» själv.

När Gustav Adolf Reuterholm nu kom fram till sorgehuset, vart han »nästan vanmäktig och lät släpa sig ur vagnen uppför trappan in i moderns sängkammare, där han under rop och skrik kastade sig över hennes säng». Sedan uppslukades hela hans intresse av begravningssceremonierna, som han komponerat med utsökt raffinemang. När slutligen kistan skulle föras ned i gravkoret, kom skådespelets höjdpunkt, då Gustav Adolf Reuterholm, i det han trädde in i gravkoret, »med ett högt rop avdånade eller låtsade avdåna och blev därifrån, sedan halsduken blivit öppnad och ansiktet bestänkt av brodern med luktatten, buren tillbaka till sin bänk i kyrkan. Vid återfärden till sorgehuset lät han vid skenet av facklor föra sig, såsom halvdöende, till ett i en eklund nära gården befintligt lusthus, där han intog sängen, överlämnande åt sin broder att göra les honneurs vid supén. Hela denna scen upprörde och skakade mig på det högsta», säger Ehrenström, som icke var bland dem, vilka redan på förhand visste, att en avdåningsscen var planerad just för det tillfället. Han blev därför djupt upprörd, när han såg,

hur svårt en del begravningsgäster hade att hålla sina skrattmuskler i styr. Men senare skulle sanningen gå upp för honom.

*

Det var andeskåderiet, som sammanförde Reuterholm med Karl, och hertigen »antog honom till frimurare av den högsta ordningen». Vi ha förut haft tillfälle att se honom i sällskap med andebesvärjaren Björnram på Johannes kyrkogård i Stockholm.¹ Reuterholm följde den store »profeten» som ett snällt och enfaldigt barn. Och vi ha också fått bevittna Reuterholms lycka, då det förunnades honom att »arbeta» i den högre magin på egen hand. Magin blev hans lycka även på annat sätt, ty det var därigenom, som han mer och mer innästlade sig i hertig Karls förtroende. Hans brev till hertigen överflöda av högtravande vänskapsbedyranden och försäkringar om hans glädje över att ha med en så stor man »knutit det helgade föreningsband, som döden aldrig förmår upplösa och evigheten ännu fastare skall tillknyta». Till hertigen stodo Reuterholms förhoppningar, såväl när det gällde hans egen makt och härlighet som i fråga om Sveriges lycka. Ty gent emot Gustav III hade Reuterholm, i överensstämmelse med sina släkttraditioner, anlagt en rättrogen Mössas synpunkter. I sina brev till hertigen arbetar Reuterholm genomgående på att hos Karl ingjuta hat och avund mot den kunglige brodern.

Dock visade det sig på 1789 års riksdag, att hans politiska tro kunde rubbas genom personliga synpunkter, som talade kraftigare. Han misstänktes nämligen icke utan skäl av sina partivänner för att då ha svikit oppositionen genom att verka för en försoning mellan konungen och hertig Karl. Visserligen sökte han gå så försiktigt till väga, att hertigen ej skulle synas ha alltför mycket svikit frihetens sak, men kvar stod i alla fall det faktum, att konungen efter riksdagen gav hertigens gode vän en pension på 1,000 rdr. om året. Därigenom sattes Reuterholm i tillfälle att göra en utrikes resa. I själva verket var nog detta det egentliga syftet med konungens frikostighet. Gustav, som inte just var någon dununge i politiken, litade inte för framtiden på Reuterholm och var därför angelägen att skilja sin bror från hans vän

¹ Se sid. 271.

och rådgivare. Avskedet mellan hertigen och Reuterholm blev mäktigt smärtsamt. H. K. H. författade egenhändigt en dikt »Avsked mellan tvenne vänner». Den sjöngs vid ett samkväm en stilla afton av Skjöldebrand, som satt musik till den. I detta kväde ställer den hertiglige vännen sitt hopp till den högre makt, som styr allt:

»Mimns, att de ljuva band, vi knutit,
av Honom endast styrka fått,
och att den sällhet som vi njutit,
ifrån Hans kärleks stråle gått!»

Reuterholm satt och »suckade i en sorglig förtjusning», berättar Skjöldebrand.

Den märklige mannen tillbragte sedan ett år utomlands under flitigt umgänge med högt upplysta frimurarbröder och undfick under högtidliga ceremonier allt högre grader i orden, vilket glädde honom — skriver han med klädsam blygsamhet till hertig Karl — »mindre för min egen del än för hela mitt fädernesland, för Norden».

icke förty blev han vid hemkomsten synnerligen ovänligt mottagen av sin konung, som icke hade väntat att så snart få se honom igen. Gustav gav honom huden full för de förbindelser, han knutit med franska revolutionärer, och följande år frantog konungen Reuterholm den pension, han givit honom 1789.

Efter detta hörde Reuterholm till Gustavs III:s svurna fiender. Han hatade den konung, som han beskyllde för att ha gjort honom faderlös i förtid och att sedan ha tillskyndat honom idel orättvisor. Hans hat stegrades efter hand till ursinne. Det förefaller av hans dagboksanteckningar, som om han ej varit okunnig om revolutionsplanerna mot »tyrannen». I alla händelser önskade han innerligt konungen allt ont. Och när dessa önsknings gått i uppfyllelse, när Gustav var röjd ur vägen, tillskrev han i väsentlig grad sina böner, att den Högste beslutit ställa konungen inför sin domstol.

Nu var tiden kommen för Gustav Adolf Reuterholms storhet.

Hertig Karl hade nu faktiskt uppnått den makt och myndighet, varom så många trollkarlar och drömtydare profeterat.¹

¹ Jfr sid. 273.

Men den svage och lättledde fursten behöfde stödet av en mera målmedveten natur, och så blev hans vän Reuterholm också hans »storvisir», såsom man kallade honom. Hertigens

Gustav Adolf Reuterholm. Samtida målning.

brev till Reuterholm vittna tillräckligt tydligt om hur hjälplös Sveriges nye regent kände sig, innan han fått sin käre ordensbroder vid sin sida. Men Reuterholm visste på samma gång alltför väl, hur föga hans furstlige vän var att lita på. Hertigen trodde i regel den han sist talade vid. Enda sättet

för Reuterholm att kunna leda Karl var följaktligen att aldrig lämna honom ur sikte utan övervaka honom som en skolmästare sin lärjunge. När ingenting annat hjälpte, tog »storvisiren» till hotelser och skräckmålningar, och då lydde Karl ofelbart som en strykrädd pojke. Någon gång lät dock Reuterholm hertigen få sin vilja fram. Men då gällde det småsaker, och eftergivenheten var bara anlagd på att driva igenom »storvisirens» vilja i någon fråga av särskilt stor vikt. Men naturligtvis försökte Karl inbilla andra, att det var han, som regerade Sveriges rike: han kunde naturligtvis när som helst skicka i väg Reuterholm, men han behöll honom, därför att han drog nytta av honom.

Litteratur: Hans Gabriel Trolle-Wachtmeister, Anteckningar och minnen (Elof Tegnér, Valda skrifter IV).
 O. P. Sturzen-Becker, Reuterholm efter hans egna memoarer.
 Oscar Malmström, Till Gustaf Adolf Reuterholms historia.
 Martin Nylund, G. A. Reuterholm under förmyndaretiden 1792—1796.

Gustavianerna störtas. Men kungamördarne slippa lindrigt undan.

EN av de första triumfer, Reuterholm unnade sig, var att taga till sommarbostad Gustav III:s älsklingsplats, den gamla paviljongen på Haga, där han nu i sin ensamhet mediterade över ödets egendomliga växlingar »och alltings stora vanskelighet». Gustav III:s vänner blevo också föremål för hans hämnd och avlägsnades från allt inflytande på regeringen. De blevo bortskickade åt olika håll, Armfelt till Italien och Toll till Varsjava såsom svenska sändebud, Ruuth till Pommern såsom generalguvernör, Schröderheim till Uppsala såsom landshövding, Wallquist och Nordin till sina befattningar i Växjö och Härnösand.

När Armfelt hade sin avskedsaudiens hos hertig Karl, blev det en utsökt vacker scen med »omfamningar, ömhets-

betygelser och de mest smickrande och rörande yttranden», berättar Armfelt. »Men», tillägger han, »jag lät icke lura mig.»

Gustav III:s tid hade varit snillets. Nu var det småsinnet och dumheten, humbugen och all möjlig tarvlighet, som yvdes och pöste och gjorde sig bred. I hertigens närmaste omgivning fanns ej en enda man med verkligt gott huvud. Män sådana som Reuterholm, rikskanslern Fredrik Sparre¹ och Reuterholms kreatur justitiekanslern Lode vore de, som angåvo tonen.

*

I strid mot gustavianernas yrkanden blevo också kungamördarne lindrigt straffade. Reuterholm diktade ihop ett långt och vackert tal, som hertigen fick hålla i konseljen. Det innehöll, att enligt en önskan, som den avlidne konungen uttalat på dödsbädden, borde endast Anckarströms huvud falla och alla de övriga, som voro invecklade i mordgärningen, benådas till livet. Därefter förkunnade hertigen, att han »vid sin broderliga kärlek och furstliga ära tillsvurit» den döende att villfara denna »hans sista bön, vilken», enligt Karls ord, »satte Gustav III:s ädelmod och hjärta i den vackraste dag och bättre än Svensksunds seger förevigade Dess minne»!

Armfelt, som nästan oavbrutet vistats vid Gustavs dödsbädd, kände bättre än någon annan till, hur sanningslöst detta prunkande vältalighetsblomster var, och gustavianerna upprördes i sitt innersta.

Välgörande verkade däremot onekligen Karls ingripande mot Liljensparres häktningsraseri. Polismästaren spanade med sådan iver efter medbrottlingar till kungamördarne, att slutligen nästan alla, som haft någon som helst beröring med de brottliga eller fällt något oförsiktigt yttrande, sattes inom lås och bom. Hertigen måste därför tillhålla den nitiske spårhunden att gå fram med större varsamhet och befalld honom att frigiva dem, som voro minst komprometterade. Karl förklarade rent ut för Adlerbeth: »Jag klipper av hela härvan, ty den är så lång och trasslig, att man inte kan veta,

¹ Se sid. 531.

var ändan finns.» Därigenom skingrades åtminstone i någon mån den ohyggliga skräckstämning, som en tid vilat över huvudstaden. Men hemiska scener förestodo ännu, innan blodsdramat spelats till slut.

Domen över Anckarström lydde på att han skulle »jämte förlust av gods och ära mista högra handen, halshuggas och steglas, sedan han likväl förut till straffets skärpande tre dagar å rad på särskilda stadens torg stått två timmar i halsjärn på schavott och därpå av bödelsknekten med fem par spö blivit hudstruken».

Medan han i fängelset bidade sitt öde, fick han en enda gång mottaga besök av sin hustru. Den gripande scenen skildras av Gjørwell med följande ord: »När hon kom in, kastade hon sig över honom, där han satt tvärs över sängen, och döljde sitt ansikte mot hans bröst. Han tog henne i famn och ropade: 'Min Stava! Se upp, se på mig, min Stava!' Och när hon det äntligen gjorde, sade han: 'Känner du igen mig, min Stava? Nej, det gör du inte, ty sådan har du aldrig sett mig, ty nu ser du uti mig ett Guds barn.' Han talte sedan fast beständigt om både sin och hennes själ, hennes framtida vandel inför Guds ansikte och om deras barns uppfostran; tröstade henne därmed, att hon och barnen fingo behålla allt sitt timliga goda. — Hon var naturligtvis mycket bestört och nedslagen men grät icke mycket.» Hennes sinne var också, som Gjørwell anmärker, »ganska hårt eller kanske, rättare sagt, mera karlavulet än kvinnligt».

Den gamle bibliotekarien, som varit en faderlig vän för Anckarström sedan dennes barndom, berättar, att den dödsdömde första schavotteringsdagen, den 19 april, »gick oförfärat och nästan sturskt upp på denna ärelösa teater» — det var på Ridderhusörget, som schavotten stod. Hela tiden, medan han stod i halsjärnet, »såg han fritt omkring på allt det oräkneliga folket på torg, gator och i fönster. Jag stod en stund på torget men mäktade ej vänta ut executionen».

Om denna senare del av det ohyggliga skådespelet finns en skildring av ett annat ögonvittne, Karl Gustav Nordin, som i sin dagbok berättar därom: »Executionen fördes på det strängaste. Rackarens dräng, en stor stark karl, som tillförne varit profoss i Södertälje, slog honom, och vice slotts-

fogden förde befålet. Emellan vart slag dröjde en minut. Folket hurrade av nöje vid vart slag, ropade: 'Bra! Slå bra! Det var rätt etc.', samlade ock penningar i hopen åt den som slog. Han säges hava i sådana styvrar fått 22 rdr. Ankarström stod frimodigt på schavotten och tycktes vara sinnad att med stort tålamod fördraga spöslitningen, men han teg blott vid första slaget; vid det andra pep han litet och rörde på högra benet, men vid det tredje vrålade han och höjde sedan bägge benen vid vart slag. Detta på riddarhus-torget. I arresten skickades stadschirurgus att vårda hans rygg och hans hälsa.» — Ankarström yttrade efter schavotteringen, att spöslitningen »översteg den tanke, han gjort sig om höjden av mänskliga plågor». Och dock var han en alldeles ovanligt hårdad man.

Dagen därpå skulle han schavottera på Hötorget. Gjørwell fick då se den olycklige, när han på »raccarekärren»¹ skulle föras till schavotten. Han gjorde då den iakttagelsen, att

Ankarström »såg frisk ut men faslig i anseende till skägget och mustascherna, som under alla de veckorna fått växa, havandes under åkningen en slokig hatt på sig». Gjørwell var också vittne till spöslitningen: delinkventen »skrek vid första slaget jämmerligen, och efter det andra började han ropa himmelshögt: 'Ack, förlåt mig, förlåt mig', dock med

JACOB JOHAN ANKARSTRÖM

Åttioårigt Capitän 30 år gammal. Givdes tillfångningen d. 16. mart. Häckblad d. 17. D. Fick sin dömd. d. 16 apr. Stod i halshögern på S. Torg 37 dagar å rad namn d. 25. 26. 27 apr och hvarje gång af Bödel-sknechten hud/bruken med 5 par spö, samt vid galgen med. Sjåde högra handen blef halshuggen och fleglad d. 27 apr. 1792.

Ankarström vid skampålen.
Samtida kopparstick.

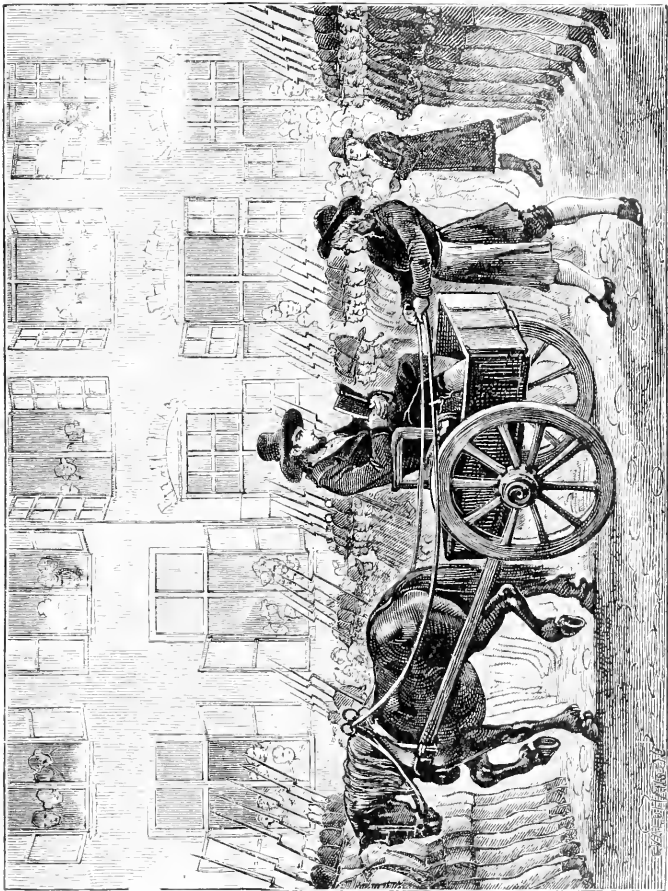
¹ Bödelskärren.

en blödig röst såsom tillika ett hjärtats uttryck — förmodligen ville han ock därigenom beveka det upprörda folket till att ej anfalla själva hans person. När han fick tredje slaget, mäktade jag icke längre stå kvar utan gick med darande knän hem, och kort därefter kom han med hela vakten och folkskaran förbi våra fönster. Han satt då mycket lutande i anseende till den sönderslagna ryggen, men pöbeln å ömse sidor skriade och tviade med alla möjliga bannor och skällsord; och hade vakten all möda att hålla denna tross ifrån hans person. Han satt dock till höger om rackaren och på ett säte tvärt över karran.

Tredje dagen tågade han på lika sätt ut till Nytorget på Söder, och emedan just i Katarinatrakten bor det mest vilda folket av matrosar, fabriksarbetare och dylikt grovt följe, så led han där obeskrivligt både av slagen på den nu för tredje gången upprivna ryggen och av pöbelns otidigheter med eder och bannor, med smuts, tuggbussar och dylikt, som de kastade på honom, ehuru han också där under avstraffningen ropade om förlåtelse. En skara, den ingen räkna kunde, följde honom sedan allt till Smedjegården, dit han kom nästan halvdöd, samt hade äntligen blivit så späkt, att man såg honom fälla tårar under vägen ifrån torget. Jag bör här anmärka, att då han slet spö, och vid vart slag höjde upp ansiktet för att ropa, lyste honom i ögonen mordpistolen och dolken, som voro fästade på pål'en över hans huvud.»

Hela natten före avrättningsdagen sov han »oavbrutet med största rolighet och rörde blott en enda gång litet på ena armen, vilket den vakande polisbetjanten med största förundran åskådade. Först klockan fem vaknade han, glad och munter, steg upp och klädde om sig. Sedan sade han sig vara hungrig och åt en god frukost, bestående uti tvenne kotletter och en stor skål med mjölk och bröd. Klockan nio öppnades dörren, och han gick ut, satte sig baklänges på rackarkarran men nu helt allena, dock med löst påskruvade handklovar, så att han kunde ledigt röra händerna, uti vilka han höll en bönbok. Under hela vägen hade han en både manlig och kristlig contenance,¹ såg stundom upp och

¹ Hållning.

Ankerström föres till avrättningsplatsen.

omkring sig, hälsade på en och annan; eljest hade han ögonen merendels ner uti boken.» Vagnen eskorterades av 200 man av blå livgardet, vid vilket Ankerström fordom varit officer; och 400 man av samma regemente bildade spetsgården kring schavotten.

Då bödelskärran med Anckarström i kom fram till avrättningsplatsen, »sprang han, full av glädje att vara sitt mål så nära, upp såsom en ung gosse av kärran och ner på backen, ställde sig emellan prästerna och gick så fram, som är ett gott stycke».

»När han besteg schavotten, hörde jag», fortsätter Gjørwell, »omkring mig många fula och hårda ord, dem jag dock icke vill eller kan här upptaga, ty bitterheten bland folket var allmän och stor ända in uti sista stunden.» Den livdömde kastade sig nu på knä och »avbad än en gång sina många och svåra synder»; och när förberedelserna för dödshugget voro avslutade, sade han »med tydelig och oförfärad röst: 'Pris och ära vare Dig, Herre Jesu innerlig!' då i detsamma mästermannen och rackaren skilde huvudet och handen ifrån kroppen. Alla åsågo med största förundran hans stora frimodighet och synbara glädje.»

Sedan följde den obeskrivligt fasansfulla scenen med kroppens sönderstyckande och huvudets samt högra handens uppspikande på en hög påle. Själveste de förhårdade bödlarne måste styrka sig till den ohyggliga förrättningen med bröd och brännvin.¹

Anckarströms släkt fick kungligt tillstånd att ändra sitt namn till Löwenström.

*

¹ Anckarströms änka gifte om sig med sin älskare, en Runeberg, antagligen samme man som varit med henne och Anckarström på Gottlandsresan. Runeberg blev härads hövding på Gottland men skilde sig snart från hustrun. Kort efter hans ankomst till Visby begingos åtskilliga stora silverstöder i flere kyrkor på ön, men man lyckades icke upptäcka tjuvarne. Så hände sig i en församling, att den gamle kyrkoherden på lördagskvällen satt och läste igenom den predikan, som han skulle hålla följande dag, då han i månskenet får se, hur en karl klättrar in genom fönstret till sakristian. Erinrande sig regeringens befallning att gripa kyrktjuvarne levande eller döda, tar han med sig sin dräng, och bägge lägga sig med laddade gevär på lur utanför kyrkan. Om en stund kommer tjuven fram till fönstret och kastar ned en mängd silver. Men när han skall klättra ut genom fönstret, smälla två skott, och han störtar med ett högt skri till marken. Kyrkoherden och hans dräng springa fram; men döm om deras förtvivlan, när prästmannen i den dödligt sårade helgerånaren igenkänner sin egen bror, härads hövding Runeberg! Detta skall ha skett år 1803.

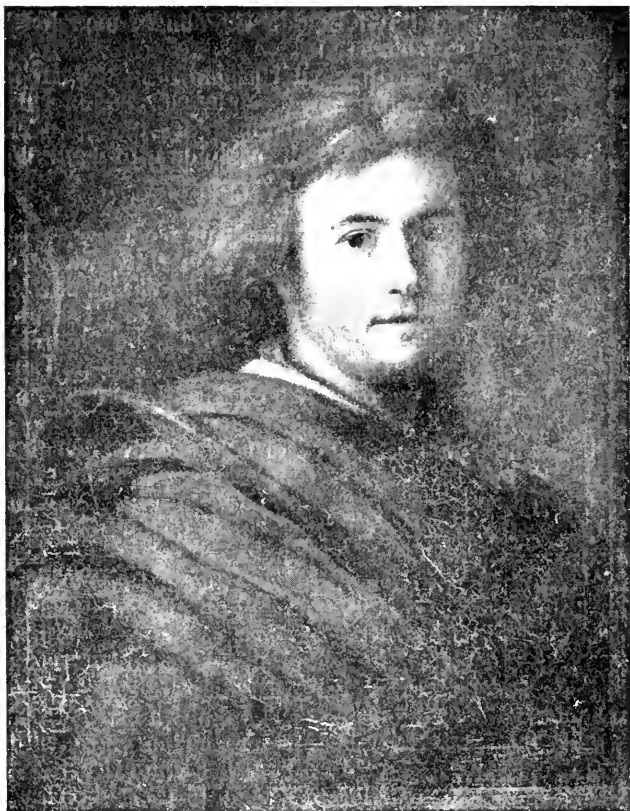
Ribbing, Horn, Lilliehorn och en löjtnant Ehrensvärd hade också av hovrätten blivit dömda till döden, men hertigen mildrade straffet till landsflykt.

En av deltagarna i mordplanen, riksgäldsfullmäktigen Ture Johan Bielke, tog gift, när han blev uppkallad till förhör. Såsom självspilling och högförrädare blev han enligt hovrättens utslag på bödelsdrängens släde utförd till Skanstull och nedgrävd på galgbacken.

Ribbing vistades en tid i Köpenhamn och styrde sedan kosan till det stora revolutionslandet Frankrike. Men skräckväldets ohyggligheter blevo outhärdliga på nära håll t. o. m. för en så eldig frihetssvärmare. Han flyttade över till Schweiz och var nu glad över att ha sluppit ifrån »de blodtörstiga fransoserna, som träla under den gruvligaste despotism och hava förvandlat sitt gudomliga land i en blodsölad bödels-håla».

I Schweiz hade han ett kärleksförhållande med den obetydliga svenske ministern Staels temperamentsfulla maka, född Necker. Hennes brev till Ribbing betecknas såsom det bästa och lidelsefullaste, som »Corinnes» författarinna skrivit.

Efter en tid finna vi honom på en gård i närheten av Köpenhamn, där han för en lantbrukares lugna liv. Men snart rycker han sig alldeles ur idyllen och uppträder som en äkta världsman och vivör i Paris' salonger. Ett par år gå, och han gifter sig med en f. d. fransk nunna, som enligt Alexander Dumas d. ä:s försäkran var »den mest fullkomliga bland kvinnor». Hon förmådde också skänka den orolige Ribbing den sanna lyckan. Han slår sig nu ned på en fransk lantegendom och lever som godsägare och vinodlare, tills den monarkiska reaktionen kommer och förjagar honom från Frankrike. Efter några års verksamhet som tidningsman i Bryssel kom han emellertid tillbaka och tillbragte de två sista årtiondena av sitt liv i Paris som medarbetare i ett par tidningar. Fåfängt försökte han att av Karl XIV Johan utverka sig tillstånd att få återvända till Sverige. Han dog först 1843, 78 år gammal. In i det sista behöll han sin viljekraft oförminskad, och ännu vid 71 års ålder åtnjöt han så god hälsa, att han ej kände något tecken till ålderdomsskröplighet eller några kroppsliga plågor. Däremot plågades han

Adolf Ludvig Ribbing. Porträtt målat under hans vistelse i Schweiz.

ofta av hemska drömmar och hallucinationer, så att han störtade upp ur bädden och ibland anträffades avsvimmad på golvet.

Var det manne minnen från mordnatten som spökade? Samtiden trodde så. Men något spår till ånger söker man för-

gäves i de skriftliga vittnesbörd, han kvarlämnat om sitt innersta jag. Hatet mot Gustav III följde honom tvärtom till livets slut, och av hans efterlämnade papper ser man, att han aldrig upphörde att anse den blodiga gärningen den 16 mars 1792 som en patriotisk bragd.

Klas Fredrik Horn, som också flyttade till Danmark tillbragte största delen av sitt återstående liv där, först på den vackra egendomen Skovlunde på Själland och sedan i Köpenhamn. Den elegante och vittre svenske greven var mycket populär i Danmarks litterära kretsar, men han kunde i alla fall ej undgå att känna, att hans liv var förfelat, och ekonomiska bekymmer tyngde också på hans sinne. Han levde till år 1823. Döden kom säkerligen som en befriare. Hans hat till Gustav III förblev lika glödande, så länge han levde.

Lilliehorns öden i landsflykten voro äventyrligare än hans medbrottslingars. I förtvivlan över sitt förfelade liv synes han redan i fängelset ha gripits av en exalterad religiös stämning.¹ Han skall efter benådningen ha tagit anställning som skolmästare hos den s. k. brödraförsamlingen i Herrnhut. I början av 1800-talet skall han ha givit sig över till England för att delta i ett irländskt uppror men blivit fängslad och insatt i Towern. Liksom Horn och Ribbing hoppades han att genom Karl Johan få tillstånd att komma tillbaka till Sverige. Han uppvaktade den nyvalde tronföljaren med en smicker-söt böneskrift, vari han begärde att få återvända till sitt »ända till dyrkan älskade fosterland». Men kronprinsen lät ej dupera sig. Emellertid ljusnade det för flyktingen, då han ingick ett förnöget gifte med en tyska, så att han under de sista åren av sitt liv fick en i ekonomiskt avseende bekymmerfri tillvaro. Han dog i Bonn 1820 vid 62 års ålder.

Pechlin hade mot sitt nekande ej kunnat fällas, men en mycket misstänkt omständighet var, att han hela mordnatten höll sin port stängd, och att ingen fick råka honom. Det kom även fram andra graverande saker mot honom under

¹ Se sid. 468.

förhören, men han lyckades slingra sig undan och kallade mördarne för narrar och galna pojkar, som nu ville skylla sitt vanvettiga brott på honom, en sådan ärans man som han. Han beklagade sig också över polismästaren Liljensparre, som överöst honom »med så mycket ovet och insinuationer, som alle Stockholms bro-månglerskor ihop ej kunde säga så mycket». Vid ett tillfälle — klagade generalen — »skrek han och svor samt 'skjälde' över en fjärndels timma».

Den gamle ränksmidaren dömdes emellertid att hållas i fängsligt förvar i avvaktan på framtida bekännelse. Och som han ansågs vara själva roten och upphovet till mordplanen, kunde ingen nåd komma i fråga för honom. Han blev insatt på Varbergs fästning. Här åtnjöt han dock mycken frihet. Han fick under lätt bevakning gå omkring i staden och umgicks i nåder med dess ståndspersoner men gjorde sig illa omtyckt bland handlande och småfolk för sin argsinhet, sitt högmod och sin snålhet. Han blev så hatad, att befolkningen långt efter hans död använde som ett tillmäle »Din förbannade Pekelin». Han dog år 1796 i en ålder av 76 år. Adlerbeth fäller följande omdöme om den döde: »Han hade varit en orolig man med snille, mod och fermeté, dem han nästan aldrig i god sak använt.»

Sparsamhet samt frisinne i brokig växling med skuggrädsla och småsinne.

VID hertig Karls hov märktes alltför väl, att en ny tid var kommen. Nöjena fortgingo ostörda av kungssorgen. Under festliga middagar på slottet kunde man få höra musiken vid Gustav III:s begravning användas som taffelmusik. De få, som förblivit hans minne trogna, åhörde den med tårade ögon men blevo föremål för de andras åtlöje. Svenska akademien, där den bortgångne stiftarens minne hölls kärt, blev upphävd intill konungens myndighetsålder. Det var Reuterholms straff, därför att han ej lyckats bli en av de aderton. Till förevändning tog han, att den man, som akade-

mien föredragit framför honom, hade i sitt inträdestal — klandrat Gustav III:s minnel!

»Det är ju fasligt', skrek herr Karl:
'man vågat bror min klandral'
'Det är fördömligt', skrek hans jarl,
'när sådant sker av andra.'»

Många exempel skulle kunna anföras på Reuterholms småaktiga och lumpna hämnd på sina motståndare.

Men det var också förmätet att våga sätta sig upp mot en så stor mans vilja. Ty Reuterholm var stor, mycket stor — i egna ögon. Andra ha icke lyckats upptäcka hans snillegåvor. Men ordentlig och arbetsam var han och blev därigenom till nytta för Sveriges inre utveckling. Hans sparsamhet var välgörande för ett folk, som mer än nog fått smaka på motsatsen. Den var också så mycket mera behöflig, som världskriget vållat sådan dyrtid, att varupriset stigit till två å tre gånger så mycket som före kriget. Visserligen kommo mycket pengar in i landet genom försäljning av spannmål och kött till fransmännen, som betalade själva varorna nästan med deras vikt i guld. Men följden därav blev, att på sommaren 1794 panik höll på att utbryta i Stockholm. Man befارade brist på både bröd och sovel, därför att det samtidigt hotade att bli missväxt. Då blev regeringen tvungen att tillgripa den cirkelgången att söka skaffa livsmedel från utlandet, naturligtvis till vansinniga priser — när det över huvud taget alls var möjligt att få något därifrån.

*

År 1794 lade regeringen i dagen sin sparsamhet genom en överflödsförordning, vars mest uppseendeväckande bestämmelse var ett förbud mot allt bruk av kaffe, vid böter av 10 riksdaler eller mer för den som tillrett den förbjudna drycken, och 2 riksdaler för »den som därav njutit».

Det var ett kännbart ingrepp i svenska folkets njutningsliv. Kaffet hade brukats i vårt land alltsedan början av 1700-talet, då det begynte konkurrera med teet, som blivit känt här något tidigare. Från de rikare och förnämre hemmen och kaffehusen hade bruket av den nya drycken småningom spritt sig även till de enklare hemmen. Därför blev

den 1 augusti 1794, den dag då kafferepens saga skulle vara all, en veklagans dag över allt Sveriges land, och många gripande sorgefester höllos.

Gjörwell berättar: »Uti de flesta husen i denna huvudstad blevo den 1 augusti ordentliga avskedskalas anställda för denna älsklingsdryck. Men ingenstädes lär det med mera sorgeståt blivit tillställt än hos kommissarien Hanell, boende på Södermalm här i Stockholm. Hela sällskapet blev först inviterat på begravningsbiljetter med svarta kanter; och då de sig uti vederbörlig sorgdräkt inställde, placerades fruntimren uti ett med svart beklätt och med lampor upplyst rum ikring ett kaffebord, omgivet av en bred krusflorskappa, för att dricka för sista gången vår landsförvista nektar, vilken av en svart och vit porslinsserverades. Herrarne däremot förblevo i det yttre rummet, vilket var klätt med vitt, såsom till begravning övligt är. På ett även sorgklätt bord stodo några porter- och champagnebuteljer, omlindade med krusflor, omkring en bål dragonpunsch, vilken även med lika flor sågs behängd. Sedan en sorglig begravningsmusik blivit uppförd, drucko de alla valet¹ av dessa kära drycker, som nu av lydnad för överhetens bud för alltid bortläggas.»

Ändå mera storslagen var den sorghögtid, som firades i stora brunnssalen vid Djurgårdsbrunn. Där gick hela brunnssällskapet i procession med härolder, iförda långa sorgkappor och bärande svarta spiror, behängda med sorgflor. Under processionen, vilken beledsagades av förstämnd janitscharmusik, avskötes 16 kanonskott. Därefter vidtog en sorgkonsert. Tre unga flickor besjongo »med sorglig röst kaffets ändalykt» på den vemodiga Bellmanska melodin »Drick ur ditt glas». Första strofen slutade sålunda:

»Läckra gudinna, som fyllt våra koppar
med dina varma, förtrollande droppar,
ack, att vad ljuvligt är, det är så kort!»

Sedan därefter kaffe serverats ur en servis, som naturligtvis var behängd med krusflor, höll den kvicke poeten Israel Hallman en högtidlig parentation över gudinnan Cofféa, som nu flyktade ur Svea land. »Älskade Cofféa!» utropade han, »allenast några få ögonblick — och du finnes icke mer

¹ Avskedet.

ibland svear och göter.» Och så talade han med saknadens vemod om den dag vid århundradets början, då gudinnan först besökte våra svenska länder, då »många predikade emot henne och hennes dyrkan, och själva Eskulap utropade henne för en skojserska, en landstrykerska, som borde utdrivas.

Kaffebeslaget. Målning av P. Nordquist.

Man ser, hur damerna suttit vid det kära kaffebordet och spått i kort, då glädjen störts av två rättstjänare, som plötsligt uppenbarat sig.

Men gudinnans förtjusningskraft och slughet gjorde allt prat till intet. Hon skaffade sig först insteg hos de förnäma och rike, som uppreste åt henne altaren samt beredde henne dagliga och rykande drickoffer. Släkt och vänner tillbödos då gemenligen kring desse altaren, och så snart de fingo allenast kännna gudinnans vällukt, öppnades deras tungors band; deras genier började livas, och tusende talännen föddes och förgingo. Av de förnämas och rikas exempel har seder-

mera den allmänna hopen tillfallit dig, förtjusande varelse. Alla de antikoffeister, som predikat emot dig, hava blivit ansedda för kättare, och hela det gamla ärbara Svitiod har underkastat sig din dyrkan samt antagit din lära att svedja och bränna. Mera allmänt och nitiskt blev aldrig gudinnan Frigga tillbeden i de gamla Uppsalas avgudalundar.»

När stämningen nått sin höjdpunkt, fattade parentatorn kaffepannan, och med förtvivlans mod slog han med »bortvänd syn» den älskade tingesten i kras.¹

Såsom var att förutse, gick det med kaffeförbudet som med alla förbud, vilka ej uppbäras av en stark folkmening. Den franske emigranten De la Tocnaye, som reste i Sverige just vid den tid, då kaffeförbudet utbröt, berättar, att man förutom allt annat möjligt hemlighetsmakeri klarade sig på kaféerna genom att beställa »brunt te». Och änkedrottningen bedyrade, att hon för sin del inte ämnade avstå från sin kära kaffetår.

Förbudet väckte också så starkt missnöje och överträdde så ofta, att Gustav IV Adolf kort efter sin tronbestigning fann för gott att frigiva bruket av den ädla drycken. Den förbjöds dock återigen 1799, men en ny våg av missnöje medförde dess frigivande 1802.

*

Kaffeförbudet drog med sig en hel diplomatisk konflikt — givetvis av futtigaste slag. Det kom nämligen i kollision med livet inom diplomatiska klubben i Stockholm. Vad där dracks hade ingen haft att göra med, ifall det ej varit så, att även svenskar kunde inväljas i klubben. Ingenting kan, som bekant, göra en äkta svensk så överlycklig som restriktioner och förbud i fråga om mat och dryck — n. b. när han kan få något tillfälle att kringgå dem. Det är en erfarenhet, som bör leva i färskt minne allt sedan världskrigets ransonerings- och förbudstider. Som det då skröts, när någon utvald lycklig fått sig ett riktigt skrovsmål med obegränsade kvantiteter av smör och fläsk med snapsen och kaffe med *avec* — med gammal äkta konjak och punsch, föstårru — inte kristidsvara inte!

¹ Hallmans »sorgetal» trycktes på de närvarandes begäran och inhäftades naturligtvis i kolsvart omslag.

Man kan riktigt se, hur anno 1794 de svenska herrar måtte ha svällt av lycka, de utvalda, som det blivit beskärt att få dricka kaffe i den fina klubben, medan nästan alla deras bekanta fingo vara utan. Man tycker sig än i dag höra, hur de skroderade med sina märkliga upplevelser. Men deras oförmåga att bära sin stora lycka hämnade sig på hela klubben, ity att Reuterholm genom Lode och polismästaren förbjöd klubbens källarmästare att servera kaffe.

En mera sansad överhet än den Reuterholmska skulle naturligtvis ha kunnat ordna saken i tysthet genom en vänlig påstötning till de främmande ministrarne att anmoda klubbens svenska medlemmar att låta bli kaffet. Men det var Reuterholm icke blott för nitisk utan också alldeles för högdragen till. Diplomaterna funno emellertid hans order förolämpande och stridande mot deras privilegier, vilka befriade dem från alla de pålagor och restriktioner, som gällde undersåtar i det land, där de vistades. Den som tog ledningen i deras strid mot svenska regeringen var engelske ministern, lord Spencer, en hetlevrad och mycket självsäker pojke på ett par och tjugu år, som kommit till Sverige med en förutfattad aversion mot dess regering och redan från början anslagit en nonchalant ton. Nu uppsatte han tillsammans med ett par andra minstrar en protestnot, som undertecknades av alla de främmande sändebuden utom den gamle sjuklige holländske ministern, som dragit sig ifrån allt klubbiv och slik fåfänglighet. I detta diplomatiska aktstycke fick svenska regeringen svar på tal och det i en ton, som vederbörande säkerligen icke skulle vågat ta sig, ifall det gällt en stormakt. Det var icke att undra på, att svenska regeringen dels förbjöd alla svenskar att hädanefter besöka klubben, dels genom sina sändebud vid främmande hov beklagade sig över vederbörande diplomaters uppträdande. Då blev dessas ton genast hövligare.

Vad Spencer och hans närmaste medhjälpare beträffar, gick svenska regeringen ett steg längre och begärde deras återkallande. Och som ministrarne i fråga själva anhöllo därom, så gick det efter önskan. Exemplet följdes emellertid av den ene diplomaten efter den andre, och till slut kunde Spencer belåtet konstatera, att holländske ministern, »vars ålderskrämpor och fattigdom göra det omöjligt för honom

att flytta, är den ende, som stannar».¹ Så hade man, som engelske utrikesministern yttrade till svenska sändebudet, »brouillerat sig för en kopp kaffe».

Reuterholm kunde emellertid i avskedets stund ej neka sig nöjet av en triumf. Den blev just hans sköna själ värdig. Enligt svenskt bruk borde Spencer vid avskedsaudiensen ha fått svenske konungens porträtt, infattat i juveler. I stället hugnades han med en snusdosa av guld, på vars lock fanns i briljanter infattad en bild av emalj med, som Spencer skriver, »tämiligen oanständig syftning». Hochschild upp-lyser i sina memoarer, att den föreställde »en paysage² i Teniers'³ stil, varav hände, att ett kvinnfolks figur, som vadade i vattnet, hade upplyft kläderna och visade bakdelen, vilket Spencer ansåg express⁴ varit gjort att honom humiliera⁵».

Inom engelska kabinettet erkände man visserligen, att Spencer varit »ung, oerfaren och het» — men ändå . . .

*

Frånsett den komiska bismak, som lådde vid flere av de Reuterholmska sparsamhetsåtgärderna, var dock regeringens ekonomiska omtänksamhet på det hela taget till stor välsignelse. Den åstadkom i förening med goda skördar och gynnsamma handelskonjunkturer en vacker uppblomstring av näringarna och växande välmåga. En del av statsskulden efter sista kriget kunde nu avbetalas, men en dryg skuld-börda fanns kvar.

* * *

Egendomligt nog var den högfärdige och småaktige pedanten Reuterholm på samma gång en svärmisk anhängare av upp-lysningstidens frihetsidéer, åtminstone så länge det gällde blott teorin. Till betygande av sin klart lysande frihets-vänlighet utfärdade han vid sitt uppstigande till makten en ny tryckfrihetsförordning, vari han i högstämnda fraser förkunnade, att »friheten i tankar och tryck är en av

¹ De övriga blevo hemkallade, och vederbörande regeringar läto sina beskickningar skötas av diplomater i lägre grader. — ² Uttalas påisasch: scen ur lantlivet. — ³ Uttalas tenirs: berömd nederländsk målare. — ⁴ Speciellt. — ⁵ Förödmjuka.

ett fritt folks dyrbaraste tillhörigheter och en oskattbar gåva, den Skaparen själv förlänt människosläktet». På grund härav medgavs en allmän skriv- och tryckfrihet med undantag endast för »smädelser emot det Högsta Väsendet» och sådana skrifter, som vore stridande mot den evangeliska läran, moralen eller regeringssättet, eller som förklenade utländska makter. Även förbjöds att »med smädeskrifter orena de pressar, vilka endast böra vara sanningens rena språk helgade. Det var en högeligen populär åtgärd, och frihetsvännerna strängad sina lyror till hertigens och Reuterholms lov. Thorild och Lidner gävo gemensamt sina känslor luft i följande sång till hertigen:

»Re'n kring Europa ryktet ljungar,
att Sverige styres av en gud.
Re'n blekna alle svage kungar
vid glansen av så höga bud.»

Men förtjusningen varade inte ett halvt år. En av Reuterholms eldigaste beundrare, det unga brushuvudet Thorild, tog sig det orådet före att i en av frihetskärlek lågande skrift tala om »folkets majestät» och uppmana hertigen att göra slut på de fyra stånden, »de fyra rikets obestånd», för att i stället göra svenskarne till ett folk. Det var nog för att göra slut på de styrandes frihetsvänlighet. Thorilds skrift blev beslagtagen, dess författare satt inom lås och bom och slutligen landsförvist, och den späda tryckfrihetens saga slutade med tvångs- och straffbestämmelser.

Sedan behövdes det inte mer än ett obetydligt tumult för att riktigt skrämman upp Reuterholm. Upprinnelsen var ett gräl mellan en illa känd gardeskaptan och ett par borgare, som voro ute på »morkulljakt», såsom det kallades, uppe på Söder. De råkade därvid i tvist om jaktbytet, ett par damer av lätta gardet. Den bålde kaptanen drog då sin värja och lyckades tillfoga sina obehäpnade motståndare ett par mindre blesyrer. Med segervinnarens övermod hävde han därtill ur sig, att »om jag gjorde rätt, borde jag köra värjan i livet på er, era borgarrackare!» Detta skällsord förvandlade med ens kampen om ett par mindre välaktade kvinnor till en verklig ståndsstrid. De bägge blesserade borgarne gingo

omkring till sina ståndsbröder och beklagade sig. Och det förtröt stadens fredliga befolkning, att polisen lämnade fribörstöraren oantastad. Snart var en uppretad folkhop samlad utanför poliskammaren under rop på att officeren skulle arresteras. Då detta ej hjälpte, drog skaran upp till slottet, trängde in i korridorerna och ropade alltjämt på häktning av den skyldige. I spetsen för de uppretade syntes en liten halt och puckelryggig handlande vid namn Ebel. Lars von Engeström säger om honom: »Sedan världens skapelse har det aldrig funnits en löjligare upprorsledare. Han hade insupit läran om jämlikheten, som predikades i Frankrike i början av revolutionen.» Hela folkmassan utgjorde dock ej mer än ett par hundra man, och vid blotta dånet av en annalkande patrull togo de till flykten. Hela korridoren, berättar Skjöldebrand, var »beströdd med tappade hattar, käppar, galoscher m. m.» Under flykten anlände Liljensparre och grep Ebel i kragen samt satte honom i kurrän, utan att någon vågade knysta. När den lille vanskaplingen varit inför rätta och skulle föras tillbaka till fängelset, visade han, som Engeström säger, att han »icke ville vara likställd med andra än dem, som voro över honom. När man ville placera en skomakare, som var av samma slag som han, i samma vagn, protesterade han högtidligen mot ett så opassande förslag.»

I »det Ebelska uppröret vädrade Reuterholm ett upplöpp efter franska revolutionens mönster. Han tappade alldeles huvudet av förskräckelse. Överallt tyckte han sig se »lejda mördare» lura på honom. I sin självbiografi har han antecknat, att han under fyra månader ständigt var utsatt för »mordskott» av en person, »som med en studsare lurade på honom under hans sängkammarfönster på en mörk gård.»

Full av förfäran lät han förklara huvudstaden i ett slags belägringstillstånd samt påbjuda stängning av krogar och näringsställen kloekan 9 på aftonen.

Överallt vädrade förmyndarregeringen upprorsanda och »jakobinism». Spionerisystemet uppdrovs nu till ännu högre fullkomlighet än på Liljensparres tid,¹ i och med att justitie-

¹ Liljensparre hade befordrats till underståthållare och fått sin son till efterträdare som polismästare. Men i anledning av Ebelska uppröret lät hertigen, för att stämma borgerskapet blidare, avskeda både underståthållaren och hans son. »Liljensparres avskedande uppväckte

Gustav Maurits Armfelt. Målning utförd i Dresden 1793.

kanslern Lode, Reuterholms kreatur, ställdes i spetsen för hemliga polisen. Hans underordnade chefer höllos med flit i okunnighet om varandra, för att den ene spionen skulle kunna spionera på den andre.

Litteratur: Axel Brissman, Sveriges inre styrelse under Gustaf IV Adolfs förmyndareregering.

»Armfeltska sammansvärjningen.»

A NNU mer än frihetssvärmarne fruktade Reuterholm de störtade gustavianerna. Den farligaste av dem, Gustav Maurits Armfelt, var visserligen avlägsnad från händelsernas medelpunkt, men genom korrespondens med sin älskarinna, fröken Rudenschöld, och en del andra vänner fick han veta allt, vad de nya maktägande företogo sig mot den bortgångne konungens anhängare. I denna korrespondens klandrades hänsynslöst hertigens och Reuterholms åtgärder och diskuterades ivrigt en mängd planer att återvinna makten åt gustavianerna. Bland annat föll han på den farliga idén att lita till ryska kejsarinnans hjälp för att störta Reuterholm från makten. Till den ändan ville han förmå den unge konungen att underteckna ett brev till Katarina, vilket Armfelt själv författat, av innehåll att konungen förklarade sig anse Armfelt för sin synnerlige vän och följaktligen gillade, »vad Armfelt hos Hennes Maj:t kejsarinnan kunde utverka». Det skulle alltså vara ett slags fullmakt för Armfelt att å den omyndige konungens vägnar underhandla med Rysslands kejsarinna! Den, som skulle framlägga brevet till Gustav Adolf, var fröken Rudenschöld.

hos Stockholms befolkning en otrolig glädje. Från den rikaste köpman ned till den fattigaste stekvändare och schåare levde under trenne dagar alla uti ett ständigt festrus för att med ideligt skålande fira befrielsen från deras värste plågoande.» Det är Hedvig Charlotta, som berättar detta i sin dagbok.

Den äldre Liljensparre fick en reträttplats i Pommern, där han skulle ordna polisväsendet. Men han höll på att aldrig komma dit, ty så snart han visade sig på Stockholms gator, blev han »skymfad och smäddad av populasen, så att han måste välja natten för sin avresa.

Den sköna Magdalena tycks ha haft sina herdestunder med den unge konungen, att döma av ett par — tyvärr odaterade — kärleksbiljetter, som man efter Gustav IV Adolfs avsättning fann i en låda vid genomgåendet av hans papper. Överceremonimästaren Hauswolff passade då på att taga avskrifter av dem. Den ena biljetten bar utanskriften »Till Hans Kongl. Höghet Kron Prinsen Gustaf Adolph, min utvaldaste vän,» och lydde sålunda: »Min söta vän. Tack för ditt brev, som jag nu på stunden feck den glädjen emottaga, jag blev så glad, så att pulsen slog på alla ställen. Du är alltför god som lovat komma till middagen, jag har lagat till lite snask åt dig för att befästa den vänskap och kärlek, som aldrig kan förrän genom döden ut-slockna.

M. C. R.»

Den andra biljetten från Magdalena Rudenschöld bär utanskriften »Min söta Kronprins» och lyder som följer: »Min söta vän, huru kan du vara så ohövligh och icke skriva mig till, ej heller har Du varit hos mig på lång tid. Om Söndag väntar jag Dig helt säkert, och om du kommer, så skall Du få till belöning en puss.

Adieu söta vän.

M. C. R.»

Om den unge konungens känslor vittnar följande biljett: »Hos den lilla kärleken afläggas underdånigste tacksägelse af den, som fått det turkiska bataillestycket, vid hvars fabricerande kärleken alldeles surpassert sig.¹ Äfven kysses kärlekens hand för dess ordhållighet att på dag och timma uppfylla sitt löfte. Den, som alltid så gör, saknar aldrig vänner och trogna underdåniga tjänare. Ibland hvilkas antal jag till dödsstunden skall räknas. Den lilla Kongl. kärlekens underdånigste och trognaste tjenare.

Söndags afton klockan 6 vid kärlekens skrifbord.

G. A. R.²

Men att leda de ömma tête-à-têterna med ynglingen in på det politiska området var icke det lättaste. Det ser ut,

¹ Överträffat sig själv. — ² Gustaf Adolph rex (konung).

som om Gustav Adolf vid första ansats därtill dragit sig tillbaka. Det fanns också vid hovet skarpa ögon, som miss-tänksamt vakade över alla försök till närmande mellan Armfelts väninna och konungen. Hon bar dock ständigt det farliga Armfeltska brevet på sig i förhoppning om att få ett lägligt tillfälle att överlämna det till Gustav Adolf. En dag lyckades hon också få tala i enrum med den unge fursten om brevet. »Får jag visa det för min guvernör», frågade han genast. »Nej, jag önskar, att Ers Maj:t ej visar det för någon.» — »I så fall», svarade han och skakade på huvudet, »bör jag kanske icke mottaga det.» Då den sköna kvinnan vädjade till ynglingens ridderlighet och beklagade sig över att han visade henne misstroende, »rodnade han ända upp i vitögat men svarade icke», berättade hon.

Tanken på ryska kejsarinnans ingripande uppgav Armfelt dock icke. I hans oroliga fantasi uppdök t. o. m. en plan på att Katarina skulle låta en rysk flotta visa sig utanför Stockholm och därigenom skrämma hertigen att avlägsna Reuterholm samt återinsätta gustavianerna i regeringen. Denna plan framfördes till Katarina dels från Armfelt själv genom ryske ministern i Wien, dels från fröken Rudenschöld, som meddelade sig med ryske ministern Stackelberg och av honom begärde pengar för att muta hertig Karl.

Armfelt insåg nog faran av att Katarina på det viset skulle få insteg i Sverige, men han resonerade på sitt lättvindiga vis som så: »Eftersom gumman ju redan är rätt gammal, kan hon väl icke leva så länge, och då är ögonblicket kommet att förjaga ryssarne.»

Magdalena Rudenschöld, som för sin dyrkade Armfelt kunde göra allt, övertalade sin beundrare, den hetlevrade finske översten Johan Fredrik Aminoff, att lova åtaga sig en beskickning till Ryssland. För övrigt vinklade korrespondensen mellan Armfelt och hans vänner av lösa hugskott, såsom att man skulle kalla dalkarlarne till vapen och förmå den unge konungen att fly till Petersburg. Det hela gick emellertid upp i rök, då det visade sig, att Katarina ej ville vara med. Hon hade nämligen numera nästan hela sin uppmärksamhet riktad på Polen.

Reuterholm hade emellertid följt Armfelts förehavanden med vaksamt öga. I Rom hade han spioner, och genom att

Johan Fredrik Aminoff, Johan Albert Ekrenstam och Gustav Maurits Armfelt 1863. Samtidsmaleri 2

låta öppna Armfelts korrespondens kom han i besittning av en del för honom värdefulla brev. I dem fanns det några dunkla uttryck, vilka uttyddes såsom bevis på revolutionsplaner och mordanslag mot hertigen och hans gunstling. Särskilt farliga voro Armfelts ord till Magdalena Rudenschöld, att »svärdet redan vore draget ur skidan», och att »en människas livstid avgjorde, när de åter skulle få förenas». Med detta sista syftade han i själva verket alls ej på något anslag emot hertigens liv utan på den unge konungen, vars bortgång skulle ha omintetgjort alla Armfelts förhoppningar att återvinna sin forna ställning.

Reuterholm tvekade emellertid ej att slå till. Natten till den 18 december 1793 häktades fröken Rudenschöld, förutvarande kungl sekreteraren Ehrenström, dennes broder överstelöjtnant Ehrenström och några andra.

Livligt har Magdalena Rudenschöld skildrat sin häktning: Klockan 12 på natten, då hon låg och sov, inträdde i hennes sängkammare justitiekanslern Lode, polismästare Ullholm jämte tre officerare, polisbetjänter och en soldat, som med dragen sabel placerades vid huvudgården. »Ullholm tog mina nycklar», säger hon, »öppnade alla mina lådor och skåp men fann inga andra papper än hertigens mångfaldiga och långa kärleksbrev, skrivna i den mest ömkansvärda ton över min s. k. grymhet. Alla andra papper hade jag haft försiktigheten att bränna upp, så snart jag besvarat dem.» Efter tre timmars lönlöst snokande avlägsnade sig alla utom två officerare och soldaten. »De ställde sig vid sängen med ögonen fästade på mig — detta var mig obehagligt. Jag ville draga ihop mina gardiner för att befria mig därifrån — det nekades mig. Jag bad då att få stiga upp och anhöll länge att få vara allena denna minuten men utverkade ej annat, än att soldaten åtminstone skulle stå vid dörren. När jag var påklädd, gick jag in i mitt kabinet, dit de följde mig.»

Ehrenström berättar, hurusom han blev arresterad på natten, då han låg i sin säng, och förd till ett rum i högvakten, »som kort förut blivit utrymt av någre för skuld arresterade hovlakejer, vilka där kvarlämnat en otalig mängd loppor. Det var kallt, mörkt och ohyggligt, och där fanns icke en enda stol eller bord eller säng. När dörren blivit tillstängd och reglad och jag således avsöndrad från världen och från vad

mig kärast var, när jag föreställde mig min gamle fars be-
drövelse över den olycka, som träffat mig, erkänner jag, att
mitt mod sviktade, och att jag icke kunde hindra mig från
att utgjuta tårar; men de voro också de enda under denna
långvariga och grymma förföljelse.»

Här fick han sitta och icke skåda solens ljus på flere må-
nader. Till slut såg han också ut som ett benrangel.

Armfelt själv lyckades Reuterholm däremot icke komma åt.
En officer, som förde befälet på ett svenskt krigsfartyg i
Medelhavet, fick i uppdrag att häkta honom och begav sig
därför till Neapel, där Armfelt levde ett rätt behagligt liv
med furstlig ståt i en krets av sköna och förnäma beundra-
rinnor. Men neapolitanska hovet vägrade att utlämna den
populäre svenske ministern, och drottning Karolina, den sköna
och olyckliga Marie Antoinettes syster, beredde honom till-
fälle att fly.

Respengar fick han naturligtvis av sina beundrarinnor.
En pantsatte sina örhängen, en annan alla sina pärlor o. s. v.
för att hjälpa den store kvinnotjusaren. Först tog han sin
tillflykt till ett närbeläget fransiscanerkloster. Hos de from-
ma fäderna rönste den landsflyktige Don Juan ett gästvänligt
mottagande, fast han dock fann kosthållet ganska skralt.
Efter två dagar sände drottning Karolina till honom en
vägvisare med pengar, vilken förde honom på smala skogs-
vägar till en romantiskt belägen gammal riddarborg, som
Hennes Maj:t förvandlat till ett förtrollat slott. Läckra
måltider och eldigt vin hjälpte flyktingen att härda ut med
ensamheten. När det svenska krigsfartyget avseglat, och
faran var överstånden, återvände Armfelt till Neapel som
en triumfator och åtnjöt en storartad gästfrihet hos drott-
ningens överhovmarskalk. Huset, där han bodde, omgavs
med vaktposter, och drottningen lät på förhand undersöka
all mat och dryck, som han skulle smaka, för att han ej skulle
råka ut för att bli förgiftad.

I Neapel var det dock allt för många, som ville förtjäna
pengar på att bemäktiga sig den berömde svensken. Han
måste försöka komma över till ett land, där ingen kände
honom. När han slutligen blev färdig med förberedelserna
till sin färd, erhöll han av drottning Karolina en rikligt till-
tagen reskassa av 10,000 dukater. Under iakttagande av alla

möjliga försiktighetsmått och med undvikande av de stora stråkvägarna färdades han till Ryssland, där han hoppades att i Katarinas tjänst få användning för sina insikter och sin erfarenhet. Katarina hade nämligen en gång lovat honom, att om oförutsedda händelser skulle föra honom till hennes land, så kunde han räkna på hennes gunst. Men Armfelts förhoppningar på Katarina blevo ej uppfyllda. I Ryssland väntade honom inga äreställen. Ryska regeringen satte nämligen som villkor därför, att han skulle verka för återinförande av frihetstidens statsskick i Sverige, men till sådana handlingar vägrade Armfelt att låna sig. Då blev kejsarinnans beslut, att han skulle draga sig tillbaka till Kaluga »under avvaktan på gynnsammare förhållanden» — alltså förvisning till en undangömd landsortsstad.

En anledning till Katarinas avvisande hållning mot Armfelt var, att hon icke ville stöta sig med den Reuterholmska regeringen, som just nu inlett underhandlingar om giftermål mellan den unge svenske konungen och Katarinas sondotter Alexandra. En sådan dynastisk förbindelse låg nämligen henne själv varmt om hjärtat. Men när svenska regeringen fordrade Armfelts utlämnande, sade Katarina bestämt nej och bedyrade, att hon icke kände till hans vistelseort — att leta efter honom i Ryssland »vore som att söka ett halmstrå i en höstack».

Men hemma i Sverige blevo hans vänner anklagade för mordplaner mot hertigen och Reuterholm. Dock kunde inga verkliga bevis företes, och processen hotade att sluta med ett fullkomligt fiasko. Då fick Reuterholm trumf på hand tack vare en kupp av ett hans kreatur i Rom, den svenske konsularagenten och konstnären Piranesi. Han hade givit Armfelt en hemlighetsfull följeslagare, vid namn Mori, vilken »följde Armfelt som skuggan kroppen» och genom mutor och fester för Armfelts tjänstefolk fick del av diverse skvaller om honom. Korruptionsmedlen fick svenska staten sedan betala.

Genom stöld helt enkelt och simpelt lyckades Piranesi komma i besittning av Armfelts papper, vilka deponerats hos en engelsk minister i Florens. Det tillgick på det viset, att Piranesi skickade dit två av sina slugaste kreatur vid namn Giuliani och Inglesi. Den förstnämnde inledde bekantskap

med en av engelsmannens tjänare och inbjöd honom sedan till en fest tillsammans med Inglesi. Med vinets hjälp lyckades de värda stallbröderna utan svårighet locka ur sin gäst, att ett konvolut med Armfelts papper fanns i förvar i ministerns egen sängkammare. För hundra scudi fingo de sedan sin nyförvärvade vän att stjäla paketet. Men sedan började svårigheterna. De lågo däri, att den engelske ministern hade en neger, som vaktade hans dörr troget som en hund. Här behövdes upprepade gånger ny välfägnad för att sätta mod i den blivande tjuven, och det räckte inte med det, utan arvodet måste höjas med 50 %, innan den engelske lordens tjänare kunde förmås att föra paketet till Giulianis bostad. Där tog man försiktigt ut de dyrbara papperen ur konvolutet och lade in en lika stor bunt makulaturpapper. Paketet såg alldeles orört ut, när man sedan lade det tillbaka på sin plats. Ännu ett år därefter försäkrade den engelske ministern för Armfelt: »Det som Ni anförtrott mig är i säkerhet och står när som helst till Edert förfogande.» Döm då om den häpnad, ministerns änka erfar, när hon flere år senare på Armfelts anmodan öppnar paketet och finner det — »fyllt med papper, som varit nyttjade under bakelser och pastejer, på vilka aldrig en bokstav varit tecknad».

Giuliani skyndade till Rom med det dyrbara fyndet och mottogs med öppna armar av Piranesi, som genast sände papperen till höga vederbörande i Stockholm.

Därmed hade dessa fått bevis i handom visserligen ej på mordplaner men i stället på att de häktade varit inblandade i en verklig revolutionsplan, om ock av ovanligt lösligt slag. Den Armfeltska processen gav i utlandet upphov till de vildaste rykten. Det berättades, att dalkarlarne voro i Stockholm, att man hade tänt eld på Storkyrkan, och att avsikten hade varit att skjuta hertigen under eldsvådan. En pistol var nämligen upphittad på kyrkogården! De kungliga hade i förskräckelsen lämnat huvudstaden, påstods det. Den 22 juli 1794 dömde Svea hovrätt Armfelt, sekreteraren Ehrenström och fröken Rudenschöld till förlust av liv, ära och gods. Gjørwell skildrar scenen vid avkunnandet av hovrättens dom: »Fröken Rudenschöld var vitklädd, med runt klippt hår, dock brouillerat,¹ med stor, frisk bukett i bröstet och solfjäder

¹ Oordnat.

i handen, med vilken hon ofta fläktade uti den även av trängseln starka hettan; hade god kontenans, såg dock blek ut men här och där något rödfnasig. Ehrenström såg fatal ut med sitt långa röda skägg och sin kala skalle; det övriga håret var dock friserat. Han var klädd uti en grönaktig dräkt och höll förträffeligen god min. Läsningen räckte omkring tre timmar, under vilken långa tid fröken Rudenschöld måste stå, som utom dess är fet.»

Målet gick emellertid vidare till Högsta domstolen, vilken dömde Armfelt, Ehrenström, Aminoff och fröken Rudenschöld såsom landsförrädare till förlust av liv, ära och gods. Hertigen benådade dock alla utom Armfelt till livet, men fröken Rudenschöld och Ehrenström skulle utställas till offentligt beskådande på schavotten och därefter inspärras på livstid. Även Aminoffs straff mildrades till livstids fängelse.

Ehrenström och Aminoff hade under hela rättegången försvarat sig som lejon och låtit både Reuterholm och hans kreatur i ganska oförblommerade ordalag veta, vad de gingo för. Men Reuterholm tog också en fruktansvärd hämnd på den orädde Ehrenström, sin forne vän, genom att behandla honom alldeles som en livdömd, låta honom mottaga sina anhöriga för att säga dem ett sista farväl samt låta en själsörjare bereda honom till döden. Det var en raffinerad grymhet, ty själva beredelsen till döden är, som Ehrenström själv säger, för den livdömde det fruktansvärdaste. När han väl gjort upp sin räkning med Gud och människor och vant sig vid tanken på döden såsom oundviklig, så kommer själva dödshugget snarare som en befrielse.

Den kungliga nåden var här av den art, att allmänheten tog parti för de straffade. Det hade ju dock, tyckte man, varit fråga blott om en helt löslig komplott utan verklig rot i och därför snart övergiven. Man kunde ej undgå att göra jämförelser med det milda sätt, varpå de maktägande behandlat kungamördarne. Intrycket av vad som nu skett blev så mycket mera motbjudande, som man misstänkte hertigen för lumpen hämndkänsla mot fröken Rudenschöld, därför att hon vägrat den gamle kvinnojägaren sin gunst. Det var en allmänt känd sak, att hertigen länge brunnit för den sköna hovdamen, och när hans rival Armfelt avlägsnats från huvudstaden, fick Magdalena Rudenschöld ingen

frid för sin kunglige tillbedjare. Han bestormade henne med böner att bli hans älskarinna. Men då hon sade nej, blev han så uppskakad, att han fick feber och måste lägga sig till sängs för att lugna sina känslor. Den sköna for ut på landet för att få vara i fred. Men den försmådde älskaren suckade och grät och skrev brev på brev till det dyrkade föremålet. Det ömkliga, krypande tonfallet känner man rätt bra igen från den kärlekskranke hertigens korrespondens med Augusta Löwenhielm. Det går alldeles i samma stil, när han för den sköna Magdalena bedyrar: »Varken tiden eller ens den likgiltighet, Ni visat mig, skall kunna minska den lågande kärlek, som Ni ingivit mitt hjärta.» Det är rent äckligt att höra honom gå på så här i den högre stilen: »Frånvaron utövar ej inflytande på andra sinnen än sådana, som endast svagt älska, eller sådana, som endast älska för sin egen skull. Men de, som äro genomträngda av en livlig och uppriktig känsla, hämta därav endast ny styrka. Så är förhållandet med mig. Oaktat Ert förakt, Er avsky, Er likgiltighet, oaktat jag förlorat hoppet att någonsin se Er dela mina känslor, skall jag älska Er hela mitt liv igenom.» Han hoppas nu bara, att hon skall ägna honom en tanke av beklagande, »likasom segraren understundom ömkar sig åt fången, som är fastkedjad vid hans triumfvagn». Och till sist deklamerar den gamle kvinnojägaren med ett patos, så falskt att det skär i öronen på en: »Ack att jag kunde, även med uppoffring av mitt liv, bidra till Er sällhet! Min sista suck helgar jag åt Er.»

Stundom kunde hertigens efterhängsenhet taga sig uttryck i nästan direkta kärleksförklaringar i hela hovets närvaro. Men föremålet för hans ömma låga snoppade alltid av honom. Hoppet om en gynnsam sakernas vändning levde dock alltid kvar på botten av hans gamla förförarsjäl, och när ett rykte om Armfelts död kom ut, visade H. K. H., enligt fröken Rudenschölds berättelse, »en vildsint glädje».

Men mot en sådan tillbedjare var och förblev Magdalena Rudenschöld obönhörlig, trots alla förespeglingar om politiskt inflytande både för henne själv och för hennes vänner gustavianerna. Hon avvisade t. o. m. ett pensionsbrev på 3,000 rdr jämte ett kontant belopp, som Karl sände henne för att beveka hennes hjärta. Det förlät hertigen aldrig.

Vid sidan av det juridiska förfaringsättet mot de anklagade hade Reuterholm även sört för att den allmänna opinionen bearbetades. I alla rikets kyrkor höllos tacksägelser för att fosterlandet räddats från en överhängande fara genom »För-synens underbara nåd och mäktiga beskydd» — en snygg omskrivning för Piranesis stöldkupp! Och till evärdlig åmin-nelse av den dag, som enligt Reuterholms förmenande skulle i Sveriges hävder städse nämnas som »en dess frälsningsdag», lät »storvisiren» hos konstnären O. Hörberg beställa en fyra alnar hög oljemålning, föreställande honom själv i antik romersk dräkt i det ögonblick, då han mottog de två kurirer, som förde med sig de dyrbara papperen från Italien.

Genom justitiekanslerns försorg läto höga vederbörande utge en samling aktstycken från rättegången, bestående av lös-ryckta, ofta stympade och förvanskade citat, som på ett listigt sätt sammanställts till bevis på de anklagades avgrunds-djupa brottslighet. Ett karakteristiskt exempel på höga vederbörandes sanningskärlek är, när följande ord i ett av Magdalena Rudenschölds brev användas som bevis på att en revolution var planlagd i Sverige: »Händelserna tyckas nu sammanstöta för att utveckla det kaos, vari vi befinna oss.» Fortsätter man att läsa brevet till slut, finner man, att hon här talar om — den pågående franska revolutionen! Aktsamlingen var försedd med en inledning, vari de anklagade, särskilt Armfelt, utmålades såsom ett »samhällets missfoster, ett brottets vjunder, den äreförgätnaste niding».

Ändå lumpnare var den hämnd, Reuterholm och hertig Karl togo på fröken Rudenschöld, då de läto trycka hennes kärleksbrev till Armfelt och utge dem i ett särskilt litet häfte, som av Reuterholm försågs med titeln: »Den på gamla kungshuset fängslade frökens, nu Magdalena Charlotta Carlsdotters brev till riksförrädaren, som fordom kallades baron Armfelt, nu fågelfri under namn av Gustav Mauritz Magnusson, angående deras kärleksäventyr.» Denna skandalskrift utkolporterades på gatorna.

Reuterholm hade velat, att den arma kvinnan också skulle offentligen få slita ris. Men det drog han sig för att själv komma fram med och uppmanade i stället rikskanslern Fredrik Sparre att föreslå det. Sparre skall ha yttrat, »att den kånans brottslighet var så stor, att straffet syntes honom

för lindrigt och borde ökas med ris». Men det vackra förslaget möttes genast av hertig Karl med ett indignerat »fy». Och hertig Fredrik Adolf skall i förtrytelse ha stigit upp och utbrustit, att detta var »infamt».

Reuterholm var glad att inte ha synts själv. Det gjorde ju inte honom något, att Sparre hädanefter fick heta »riskanslern».

Det nästan äckligaste av alltsammans är ändå att höra Reuterholm inför både Magdalena Rudenschölds och Ehrenströms närmaste anhöriga hyckla medkänsla för dem, över vilka han sökt frampressa de hårdaste domar. Hur vältalig var han ej, då han bedyrade, att han fällt förböner för dem hos hertigen, och lovade göra allt för att mildra deras hårda lott!

En kapten Silfverhjelm vid gardet hade uppdraget att kommendera vakten vid Magdalena Rudenschölds schavottering. Skjöldebrand berättar, att »då Silfverhjelm kom till henne i fängelset, frågade hon med förskräckelse, om hon skulle få ris. Han försäkrade nej, varpå hon följde honom. Hon var vitklädd, men helt enkelt, och hennes sköna, blonda hår, som varit uppfästade med en kam, föll löst ned över axlar och bröst.»

Ett ögonvittne berättar, att när den stackars kvinnan fördes ut från arresten och »passerade genom kammarkollegii rum i gamla slottet, togo alla de karlar av bättre folk, vilka där befunno sig, hattarna av för henne med verklig aktning-betygelse».

Det var en ohyggligt pinsam scen, när hon mottogs av de tvenne »rackare», som hjälpte henne att bestiga trappan till schavotten. »Här stod hon då uti en lång svart salopp¹ med mörk kattuns-kjortel och utkammade rundklippt hår, alldeles uti den ställning, som det sedan utkomna kopparsticket utvisar, men med den åtskillnad, att huvudet hölls mera upprätt, och att håret ej var så långt, som teckningen föreställer. Överallt rådde en helig tystnad bland en otalig menighet. En mängd karlar av bättre folk hade gjort liksom en vagnborg utom spetsgården, så att intet pack kunde nalkas

¹ Rundskuren kappa utan ärmar.

detta rum. En hemsk häpnad och ett dystert medlidande lyste ur allas ögon, och ymniga tårar sågos rinna, fällda av män och ynglingar, vilka eljest icke äro färdiga till betygande av blödighet.» — »Blott några bland pöbelns avskum började att smäda», säger Skjöldebrand, »men Silfverhjelm lät vakten tysta dem. En av dessa sade: 'Stå där nu och skäms, du sakramentska...!' då talaren av en okänd men kraftig hand fick ett slag, så att han föll omkull och blodet rann från näsa och mun. Då hon kommit upp på schavotten, framdrog bödeln halsjärnet, men hon ryste tillbaka, och bödeln fällde händerna, varpå hon fick ställa sig utan halsjärn framför pälén, där hon stod blek som en nyss avliden i 20 minuter, varpå hon dånade och bars bort som död.»

Hon fördes nu i en vagn till spinnhuset å Långholmen.

Vid ankomsten dit fick hon återigen »häftiga konvulsioner vid åsynen av en hop spinnhushjon, som betraktade henne och med sataniska skrik förolämpade henne i hennes förnedring. Det var för henne tusen gånger värre än döden», säger en samtida memoarförfattarinna, hennes väninna Marianne Ehrenström.

Tack vare goda människors ingripande fick emellertid Magdalena Rudenschöld åt sig inrett två möblerade rum med kök i fängelset. Hennes bord serverades av fängelsedirektören med fyra rätter till varje mål. Hon fick promenera omkring på backen utanför fängelset, och där hade hon också tillstånd att träffa en del släktingar. Man får alltså en skev föreställning om hennes liv på spinnhuset, ifall man tänker sig henne sittande vid spinnrocken bland vanliga brottslingar.

Det var emellertid att förutse, att Magdalena Rudenschöld skulle bli befriad från sitt fängelsestraff, när Gustav Adolf bleve myndig. Under sådana förhållanden föredrogo hertig Karl och Reuterholm att själva ge henne friheten, när två år gått. På midsommaraftonen 1796 återskänkte hertigen henne »av gunst och nåde» namn och ära och gav henne tillstånd att bo på Gottland. Där hade han som ersättning för vad hon förlorat i löner och pension inköpt åt henne Stenstugu gård, bestående av två hemman sydost om Visby. Midsommardagen 1796 lämnade Magdalena Rudenschöld Stockholm och slog sig ned i Visby i avvaktan på att de

förfallna byggnaderna på hennes gård hunne göras beboeliga.

Det var någonting för nyfikna småstadsbor, må man tro, att få ha den »lättfärdiga» kvinnan att titta på! Föremålet fann naturligtvis denna uppmärksamhet allt annat än behaglig. Hon anförtror en väninna vid hovet, hur hon kände sig till mods: »Avlägsnad, som jag är, från hela min släkt, alla mina bekanta — med ett ord från alla deltagande varelser, som hysa intresse för mig — måste jag inhysa mig i staden, som mer än någon annan småstad är behäftad med obehaget av kaffesystrar och skvallerhistorier, vilka föregått och efterföljt mig hit. Allt detta gör, att min vistelse härstädes icke kan vara den mest angenäma.» Sin mesta tid tillbragte hon därför — som hon skriver — »ensam i mitt rum, sysselsatt med läsning eller med mitt arbete».

Till sist blev denna förvisningsort henne alldeles odräglig, och hon begärde och erhöll av hertig Karl tillstånd att resa till sin äldre syster, som var gift med hovstallmästare Ehrencrona på Hulterstad nära Mjölby i Östergötland. Både systemen och svågern hade varit ett trofast stöd för henne under olyckans svåraste dagar. I deras hem fick hon nu ett uppfriskande sällskap i sina syskonbarn, som voro mycket fästa vid »moster Malla».

Efter ett år vände hon emellertid tillbaka till Gottland och tog sin nya egendom i besittning. Här förvärvade hon sig ett par verkligt goda vänner i biskopen, den allvarlige och rättrådige Johan Möller, och hans varmhjärtade, förstående fru. Men inte ens ute på landet fick hon fred för nyfikna blickar. Hon — den en gång så firade skönheten — hade väl också blivit en smula folkskygg, vilket man sannerligen inte kan undra på. I Endre kyrka lät hon förse Stenstugubänken med ett högt gallerverk för att slippa bli utsatt för närgångna blickar, då hon besökte gudstjänsten.

Emellertid kom det ut ett rykte, att hon skulle gifta sig med en präst och för alltid stanna på Gottland. Magdalena Rudenschöld hade verkligen fått en ledamot av det andligaståndet till beundrare, och det var han, som hade spritt ut ryktet, att det skulle bli äktenskap av. Till den grad säker var han på sin sak: han var kantänka en bortskämd biskopsson

och därtill »ståtlig och rik» — det konstaterade den tillbedda sköna, såsom hon skriver till en vän i Stockholm. Men hon hade också kommit underfund med att mannen för resten »saknade både begåvning, karaktär och kunskaper, t. o. m. i de ämnen som hörde till hans ämbete». Därför hade hon ingen lust att ta honom. »Jag vill», skriver hon, »ha en make, som har tillräckligt god smak att föredraga mig framför hundar och harar.» — Men den egenkäre och inbilske friaren hade icke kunnat tänka sig möjligheten av att bli avvisad, »när han ville göra mig den äran att erbjuda mig sin hand». Sedan han nu fått korgen, hade han »hämnats med de skamligaste tillmälen, och jag har blivit offer för det svartaste förtal».

Under tiden hade emellertid den sköna synderskan råkat in i ett nytt kärleksförhållande, denna gång med en ung och vacker betjänt, som hon själv underhöll, och som slutade med att misshandla henne. Följden av denna förbindelse blev en gosse, som hon i hemlighet framfödde i en stuga i Tryserum nära Valdemarsvik, där hon för tillfället tagit in. Barnet blev adopterat av kyrkoherden i församlingen, som var farbror till skalden Atterbom. Magdalena Rudenschöld intresserade sig mycket för den lille och skickade honom varje år fina kläder. Då gossen var sexton år, blev han på Armfelts önskan sänd till Petersburg och utbildad till officer. Men den vackre och älsklige ynglingen var svag till karaktären, förföll till dryckenskap och andra utsvävningar och slutade sitt liv i elände.

Efter sitt nya felsteg ville Magdalena Rudenschöld ej återvända till Gottland utan sålde sin egendom och for till Stockholm, där hon ägnade sig åt att ömt vårda sin gamla sjuka och blinda mor. Från denna tid berättas, att en dag, då hertig Karl och Reuterholm foro förbi huset, där grevinnan Rudenschöld bodde, stod Magdalena Rudenschöld vid ett öppet fönster. När hertigen fick syn på henne, vände han strax bort ansiktet och blev »röd som en kalkontupp», varemot fröken slog till ett gapskratt.

Men »skrattar bäst som skrattar sist»: hennes förbindelse med betjänten kom i dagen genom att hon själv återknöt den, och sedan var hon en ohjälpligt dömd kvinna. Hon blev, säger Adlerbeth, »mera utskämd av sin ända till fräck

skamlöshet öordentliga levnad än av schavotten». Hennes forna vänner ville ej mer kännas vid henne, och den gamla riksrådinnan stötte sin olyckliga dotter ifrån sig. Hennes bror körde flere gånger bort systemns råde älskare, men den lidelsefulla kvinnan, som numera ingen annan vän hade, sökte alltid upp honom igen.

Ej ens Armfelt ville efter sin återkomst till Sverige veta av henne mera. Han skall dock ha hjälpt henne med pengar i hennes nöd. Det var det enda, han ville offra för henne, som för hans skull offrat allt.

I sin förtvivlan beslöt den olyckliga kvinnan att lämna Sverige och söka glömska av sina sorger i fjärran land. Hennes mening var att fara ända till Algier. Men när hon kom till Marseille, fick hon veta, att pesten rasade på andra sidan Medelhavet. Hon beslöt då att stanna i Marseille, tills farsoten upphört, och begagnade sig av den välvillige svenske generalkonsulns erbjudande att bo i hans familj.

Snart övergav hon planerna på Algier, men i Frankrike hade hon ej heller lust att slå sig ned, ty där hade »igenom revolutionen dyrheten blivit driven till en otrolig höjd», och fransmännen tyckte hon inte om. Revolutionens grymhet och uppkomlingsväsen hade förstört dem.

Då blev hon en dag i Marseille bekant med svenske ministern Staëls fru, dotter till den berömde franske finansministern Necker och själv berömd som författarinna. Madame de Staël greps av livlig sympati för Magdalena Rudenschöld. Hon, om någon, visste, vad det ville säga att ha ett ömt hjärta och vara landsflyktig och förföljd. Hon beslöt att taga den olyckliga under sina vingars skugga och tog henne med sig till sin egen tillflyktsort Coppet vid Genève sjön. I närheten därav slog sig Magdalena Rudenschöld ned, och långa tider bodde hon som gäst på sin berömda värdinnas slott, där den snillrika kvinnan samlade omkring sig en krets av tidens märkligaste personer.

Men mellan festdagarna hos madame de Staël hade hon »ofta ej ens vad som fordras till livets nödtorft», såsom hon skriver i ett bönebrev till Karl Johan 1811. Därtill började hennes hälsa bli klen. Under sådana förhållanden antog hon med tacksamhet ett erbjudande från sin bror överstelöjtnant Rudenschöld, som blivit änklings, att flytta hem till

honom på hans gård Kroppfjäll i Hova socken i nordöstra Västergötland och leda hans döttrars uppfostran. Hon fick även undervisa sina brorsöner i franska. En av dem, den sedan så märklige greven, kaptenen och skolläraren Torsten Rudenschöld på Läckö,¹ berättar om sina minnen av fastern: »Hennes lynne var väl något ojämnt dels till följd av en vacklande hälsa och dels till följd av en något misstänksam finkänslighet. För det mesta var hon glättig. Hon talade gärna och fängslade med sina roande berättelser allas uppmärksamhet. Sällan talade hon dock om sin ungdom. Då hon gjorde det, skedde det alltid med ödmjukhet och utan all bitterhet. — I djupet av hennes själ låg förvarad en från hennes far ärvd men i livets prövningar högt utbildad innerlig kristendom.»

En gammal klockare i Hova, som levde ännu 1918 och då var nära 90 år, berättade efter vad han själv hört som ung, att folket ansåg fröken Rudenschöld mycket gudfruktig, och att hon ofta gick till nattvarden.

Så hade den varmblodiga, impulsiva Magdalena Rudenschöld genom livets hårda prövningar förvandlats till en fromt resignerande kvinna. Man kommer inför den bilden av henne att tänka på slutorden i hennes självbiografi: »Ingen, som känner mina öden och mig, torde kunna förundra sig över om jag lärt mig avsky onödiga och tomma sällskaper, där jag måste tillgripa den där ytliga glättigheten, som numera är så främmande för mitt hjärta.»

Samma bild av en botfärdig Magdalena ge oss andra, som sett henne på äldre dagar. Samma stämning andas också hennes brev från denna tid. När hon för sin hälsas skull måste dricka brunn, väljer hon hälsobrunnen vid Kungsör, därför att den är »mindre kostsam och mindre världslig än de andra brunnarna». Och hon slutar sitt brev till den väninna, för vilken hon omtalar detta, med att prisa henne lycklig, som uppnått livets mål »på dygdens bana. Ty ångern av förflutna fel förmörkar livets afton.» — Magdalena Rudenschölds efterlämnade boksamling utgjordes också huvudsakligen av religiös litteratur.

¹ Se bd VIII.

Ännu lever minnet av Magdalena Rudenschöld i trakten kring Kroppfjäll. Ofta kunde man nattetid, sägs det, se hennes vitklädda gestalt vandra den ensliga vägen genom »Suckarnes allé» ned till sjön Skagerns strand, och under sommarkvällar hördes ofta hennes melankoliska sång till cittrans toner. Som en suck ur ett sorgset hjärta tycker man sig höra de ord, som Magdalena en vårdag 1814 med en sten ristade på rutan i det rum, hon säges ha bebott under sin vistelse på Kroppfjäll: »O den som vilade under naturens vita hårtäckel»

Sina sista år tillbragte Magdalena Rudenschöld i Stockholm, och nu hade hon glädjen att åter få umgås med forna vänner och bekanta från tjusarkonungens dagar.

Hennes gamle beundrare Skjöldebrand, som besökte henne i hennes ålders höst, blev slagen av den förvandling, den dyrkade skönheten undergått. Icke ens de stora blå, eldfulla ögonen funnos mer. De hade blivit små, grå och matta. Magdalena Rudenschöld hade blivit »en liten gumma, som varken i röst eller sätt erinrade om den förtjusande skönheten i det forna hovet, talade obetydligt, om obetydligheter».

År 1823 slutade hon sitt skiftesrika liv, 57 år gammal.

Litteratur: Theodor Tufvesson, Ur sekretärer och kistelädikor.

En utrikespolitik, rik på förödmjukelser.

FÖRMYNDARSTYRELSENS yttre politik är liksom dess inre styrelse av mycket blandat värde. Hertigen och Reuterholm strävade efter att bevara freden och lyckades också, men icke utan förödmjukelser. Vilket kan anses som ett ingalunda oförtjänt straff för hertigens och Reuterholms nyckfullhet och vankelmod, isynnerhet som höga vederbörandes fredspolitik ingalunda uteslöt vissa ganska lumpna beräkningar på subsidier och rent privata förmåner utan verkliga avsikter att åtaga sig några motsvarande förpliktelser.

I spetsen för utrikesärendena sattes Fredrik Sparre med titeln rikskansler. Det var en rätträdig, pliktrogen

och kunnig man men på samma gång typen för en trång pedant. Redan som barn var han fullfjädrad i sitt slag. Hans morbror Karl Gustav Tessin karakteriserar honom vid sex års ålder sålunda: »Hans förstånd är rangerat, och i stället för att andra barn röra ihop allt vad man lär dem, lägger han var sak på sin plats och tar fram det som hör till ämnet så precis, att jag inte kan förstå, hur den, som gjort honom, kunnat spara ut så många lådor inom ett utrymme så trångt som hans lilla hjärna.» Han kan hela bibeln utantill, och hans morbror tror, »att han blir biskop eller skolmagister, och att Sankte Per i sin barndom var likadan». Vid något äldre år, då Fredrik låg i Uppsala med sina kusiner, var han alltid det mönster, som uppställdes för andra, ej lika välartade ungdomar.

Språket i den nye rikskanslerns officiella skrivelser var något av det trögaste och mest tillkrånglade, man kan tänka sig. Ibland voro meningarna rent obegripliga. De unga sekreterarne i kansliet togo sig därför friheten att ibland förbättra rikskanslerns stil. Men när Sparre en dag märkte, vad de gjorde, sammankallade han herrarne och gav dem en sträng uppsträckning. Med slutklämmen vände han sig till unge Hans Hierta och lät honom veta, att om han än finge befallning att skriva rena dumheter, så vore det hans skyldighet att göra det. Varpå Hierta i artig ton genmålde: »Ja, det göra vi också varje dag.» Rikskanslern förblev fullkomligt oberörd av repliken. Han kunde inte ens tänka sig möjligheten av att hans underordnade vågade driva med en så mäktig man. I likhet med Reuterholm hade han så höga tankar om sin egen förträfflighet, att det aldrig skulle falla honom in att taga råd av andra.

En av de anekdoter, som voro i svang om den lille rikskanslern med det ofantligt stora huvudet, var följande. »Ni kan aldrig tro, hur stora kålhuvud Sparres svärfar har på sin egendom», sade en entusiastisk beundrare av svärfaderns lanthushållning en gång efter ett besök på hans gods. »Äro de större än hans svärsons?» frågade den elake man, som han talade med, bergsrådet Gustav von Engeström, bror till Johan och Lars.

Hans Hierta var upphovsman till följande skarpa epigram om rikskanslern:

»Från misstag ingen kunskap fredad är,
och matematiken själv kan fela:
Melanderhjelm¹ vid sin Euklides svär,
att ingen del kan sluta in det hela —
men jag har sett i oeil de boeuf² vår rikskansler.»

Men för att göra Fredrik Sparre rättvisa måste erkännas, att han i många fall, då han var oskyldig, fått dela det allmänna klandret över den Reuterholmska förmyndarregeringen. Han var, säger Odhner, »för visso bättre än sitt rykte», och i hans eftermäle förtjänar ihågkommas, att »ingen ledamot av Gustav III:s rådkammare har visat så stort intresse som han för lärdom och vetenskaplig bildning samt den offentliga undervisningens förbättring».

Likt en pendel svängde den Reuterholmska politiken mellan de båda motsatserna Frankrike och Ryssland. Det revolutionära Frankrike hade i början frihetssvärmaren Reuterholms sympatier. Förmyndarregeringen avstod därför först och främst från Gustav III:s korstågsplaner mot samhällsomstörtaren. Men ej nog med det: man närmade sig i hemlighet den nya republiken för att söka ett stöd mot Ryssland och vinna subsidier. När Katarina fick nys om saken, blev hon mäktat förgrymmad, skickade en stor örlogseskader till farvattnen söder om Öresund och lät sin skärgårdsflotta lägga sig vid Svensksund. Då sökte Reuterholm använda kejsarinnans förbittring genom att föreslå äktenskap mellan den unge konungen och Katarinas sondotter Alexandra, en tanke som redan föresvävat Gustav III. Nu sken Katarina upp igen.

Men det skulle snart visa sig, att hertigen och Reuterholm visst icke besjälades av några vänskapliga känslor mot »kärningen», som de brukade kalla henne i sin brevväxling med varandra.³ Hon gengäldade det med att kalla Reuterholm för bov. Svenska regeringens verkliga syften kommo i dagen på hösten 1795, då den undertecknade ett fördrag med Frankrike, som lovade Sverige 10 millioner livres⁴ samt ytterligare understöd, ifall det angreps för traktatens skull.

¹ En berömd svensk matematiker. — ² Uttalas öj dö böff: ett oxöga (på teatern). — ³ Det var i alla fall artigare, än när Karl August Ehrensvärd kallade henne »honan i Petersburg». — ⁴ En livre hade i det allra närmaste samma värde som en franc.

Till hertig Karls och hans gunstlings evärdliga skam vittna de skrivelser, som franska beskickningen i Stockholm avlät till sin regering, om hur angelägna båda dessa ledare av Sveriges politik framförallt voro att genom förbindelsen med Frankrike bereda sig själva stora ekonomiska fördelar. Det finns också bevis på att svenske ministern i Paris, Staël von Holstein, fått mycket kraftiga instruktioner att verka för samma sak. Själva instruktionerna finnas visserligen ej kvar, ty Reuterholm var försiktig nog att återfordra de komprometterande dokumenten från Staël, men man har tillräckligt starka vittnesbörd på andra håll om saken.

Det är lätt att tänka sig, vad Katarina skulle tycka, när hon fick höra talas om den svensk-franska alliansen, isynnerhet när härtill kom som en direkt utmaning, att svenska regeringen dagen efter Gustav Adolfs sjuttonårsdag högtidligen firade den blivande konungens förlovning med en prinsessa av Mecklenburg.

Nu skall man tro, att Reuterholm var något till morsk. I en skrivelse till Stedingk talade han stora ord om sitt »oryggliga beslut att aldrig mer utsätta sig för kejsarinnans övermod» och att aldrig mer erbjuda hennes sondotter Sveriges tron och »föreningen med den älskvärdaste bland konungar». I överlägsen ton fortsätter han om Katarina: »Hennes gallsjuka lynne och hennes nycker äro visserligen viktiga saker för de slavar, som äro underkastade hennes järnspira, men för oss, för svenskar, som äro lika litet danade för att böja sig under oket som att lida förolämpningar, ha dessa fågelskrämmor föga att betyda. Sålunda är det nu för alltid slut.» Nu, menade »storvisiren» på, var det hans tur att visa sig omöjlig och stolt mot denna kvinna, som var »i ordets hela bemärkelse alltför mycket käring».

Men den s. k. käringen var icke att skämta med. Så länge hon var upptagen med en ny delning av Polen, höll hon god min; men när hon fått fria händer från den sidan, hotade hon med krig. Vid samma tid började den svensk-franska alliansen lossna i sina fogar. Franska regeringens mening var nämligen att driva Sverige till brytning med England, men Reuterholm aktade sig för att gå »kannibalernas och tjuvarnes» ärenden. Då förklarade franska regeringen, att under

sådana förhållanden kunde ingen vidare utbetalning av subsidier komma i fråga.

Nu var det slut med Reuterholms morskhet mot »kärningen». Han försäkrade henne, att det där med konungens giftermål aldrig skulle bli något av, och i stället tog man återigen upp underhandlingarna om äktenskap mellan Gustav Adolf och Alexandra.

Men nu var Katarina inte så lätt att blidka som förra gången. Hon höll sig mycket stram och lät förstå, att hon uppfattade uppskovet med den mecklenburgska förlovningen som ett »aprilskämt». Något giftermål mellan svenske konungen och hennes sondotter kunde inte komma i fråga, menade hon, eftersom månggifte ej vore tillåtet i Sverige.

Men hur det nu var, så blev den mäktiga kejsarinnans ton småningom fogligare. Hennes tvivel på svenska regeringens uppriktighet tog sig dock uttryck i att hon satte som villkor för en försoning, att Gustav Adolf och hertig Karl skulle själva komma till Petersburg och avsluta underhandlingarna: alltså en förlig vallfärd för att vinna förlåtelse! Det var dock för starkt för de bägge kungliga personerna. Men på sommaren 1796 sprang den franska alliansen fullständigt sönder, och då var det ingen svår sak för Reuterholm att övertyga den lättledde hertigen, att han ej mer hade något val. Det var följderna av hertigens och hans gunstlings lätt sinniga spel med sitt lands välfärd. Och det var sannerligen mer tur än skicklighet, att följderna därav ej blevo ännu mera beklagliga. Reuterholm talade patetiskt om botgörarfärden såsom en god gärning, åsyftande att förekomma blodsutgjutelse och att »hindra fäderneslandets olycka och sina förfäders gravar ifrån att brännas och vanäras»!

Men nu gällde det att få den unge konungen med på saken.

Gustav Adolf hade ingenting emot att bryta förlovningen med den mecklenburgska prinsessan, ty hon var — åtminstone enligt somliga sagesmän — ovanligt ful och såg ut som »en påklädd piga». Säkert är, att hon var sned, vilket tycks ha varit ett familjefel. Hennes farmor var så illa växt, att hon gick nästan dubbel, och ännu sämre var hennes farfars syster konstruerad. Hennes far, hertig Fredrik Frans, var ej heller ägnad att tillvinna sig den unge svenske konungens

sympatier. Hertigen var en av den tidens vanliga smådespoter. Allt emellanåt gjorde hans förtryckta undersåtar uppror. Då, berättar expeditionssekreteraren Hjelmér, som var med i en svensk beskickning till Högstdensamme — »marscherar han alltid själv emot de oroliga och anför sin trupp, ledsagad av kanoner. Då är lika mycket, om det går över åker och äng eller landsvägen.» Vid ett sådant tillfälle hände sig, att en amtsskrivare, som ej visste, att hertigen var med, förehöll den officer, som gick i spetsen för truppen, det otillbörliga i att fara fram på detta sätt. Men »hertigen lät hämta amtskrivaren till sig och giva honom på stället 50 de duktigaste prygel». — En gång gjorde gesällerna i Schwerin uppror, lämnade sina verkstäder »och grasserade omkring på gatorna. Hertigen marscherade strax emot. På halva vägen fick han en deputation ifrån dem, att de underkastade sig; men han fortsatte marschen och tågade omkring med sina kanoner på gatorna i Schwerin för att visa, vad han kunde göra, och vände sedan om till Ludwigslust.» Några dagar därefter bröt emellertid upproret ut på nytt. Hertigen gav då strax order »att arresteras och sätta de brottsligaste i källrarna på slottet i Schwerin samt skjuta med cartoucher. Andra dagen var allt stilla.» — Frans Fredriks passion för spel och fruntimmer väckte också mycken anstöt bland hans folk. Båda delarna kostade mycket pengar, och det blev hans stackars undersåtar, som fingo betala fiolerna. Som nummer tre i ordningen bland hans nöjen kom vildsvinsjakt.

Var det under sådana förhållanden en rätt enkel sak att få Gustav Adolfs förlovning uppslagen, så var det däremot ett helt företag att övertala honom till att följa med till Petersburg. Han gjorde det endast på det villkor, att resan bara skulle bli en artighetsvisit, och att det i Petersburg icke skulle bli tal om något giftermål. Det lovade både farbrodern och Reuterholm.

Men när man väl kommit över till Petersburg, visade det sig, att Katarina höll på giftermålet mellan sin sondotter och Gustav Adolf såsom oeftergivligt villkor för en fredlig uppgörelse mellan de bägge staterna. Reuterholm och hertigen kunde naturligtvis ej nog beklaga sig inför den unge konungen över att de blivit lurade av kejsarinnan! Emellertid fingo de

en opåräknad hjälp i — kärleksguden själv. Gustav Adolf blev allt mer förtjust i den intagande fjortonåriga Alexandra, och kärlekens makt segrade över adertonåringens stolthet. Man kom därefter, att förlovningen skulle tillkännages på en stor hovbal. Reuterholm var förtjust och trodde sig ha spelet vunnet.

På den utsatta dagen äro kejsarinnan, storfurstarne och storfurstinnorna jämte hela hovet samlade i tronsalen — men svenske konungen dröjer. Blott kejsarinnan vet, vad det betyder. Hon har låtit förelägga Gustav Adolf till under-tecknande en förbindelse, att den blivande drottningen skall få fritt utöva sin grekisk-katolska religion. Konungen har redan förut, dock efter en hård själskamp, lovat muntligen på sitt hedersord att »aldrig tvinga storfurstinnans samvete». Alltså skulle han låta henne ha i sina inre rum ett kapell, där hon kunde bekänna sin tro, blott hon offentligt deltog i firandet av den svenska statskyrkans högtider. Gustav Adolf har medgivit detta i förhoppning att med kärlekens och övertygelsens makt kunna efter bröllopet böja sin gemåls hjärta till samma tro, som han själv omfattar med hela sin själs styrka. Men nu — vad kommer kejsarinnan med för fordringar? Fri religionsutövning! Det betyder ej blott eget kapell i slottet, det betyder grekisk-katolsk kyrka i Stockholm med poper och patriark, med processioner och prålande ceremonier, med knäfall och tillbedjan av helgonbilder. Dyrkan av beläten, offentligt avgudereri i Sveriges land! Han vämjes vid blotta tanken. Nej, det får aldrig ske. Det kan han icke stå till svars för inför Gud och inför sitt luterska folk.

Bud gå av och an mellan ryska kejsarinnan och svenske konungen. Hon vill ej släppa ur händerna denna förträffliga möjlighet att en gång kunna inblanda sig i svenska konungahusets angelägenheter. Men Gustav Adolf å sin sida förblir orubblig. Fåfänga äro alla farbroderns och omgivningens övertalningsförsök. »Man måste mer frukta Gud än människor», svarar ynglingen med tårade ögon. — I den stora tronsalen skrider timme efter timme fram under ryska hovets väntan i ängslig dödstygnad. Till slut måste festen inställas, under föregivande att konungen blivit illamående.

Giftermålsunderhandlingen hade gått om intet. Förmyndar-regeringens yttre politik hade slutat med ett fiasko. Men den

unge konungen möttes vid hemkomsten till Sverige av sitt folks jubel. Man beundrade hans mod och karaktärsstyrka. Han hade offrat sin kärlek för sin tro och plikt, han hade vågat trotsa den mäktiga kejsarinnan, som alla andra kröpo i stoftet för!

Enligt vad dåvarande franske ministern i Stockholm berättar, var Gustav Adolfs hållning en frukt av Frankrikes diplomati. Han skall nämligen av franskt sinnade personer i sin omgivning ha förmåtts att före sin avresa besluta sig för att icke ge efter för Katarinas fordringar utan möta list med förställning.

Förgäves sökte hertigen efter hemkomsten förmå Gustav Adolf att ändra sig under förespeglingar sådana som denna: »En vacker gemål, ett fredat land, ett sällt leverne, när det kan köpas av en gammal käring med trenne ord, är bättre att få för så gott köp än med strömmiar av blod.» Gustav Adolf var obeveklig. Till överstekammarjunkaren Klas Fleming, som ansågs äga stort inflytande på den unge fursten och därför anmodades att söka omvända honom, skrev konungen: »Var försäkrad, att jag fullgör min plikt och har ett lugnt samvetel Jag önskar honom detsamma och ber Vår Herre välsigna honom, vilket snarast händer, då han kommer ihåg, att den som förtröstar på den treenige Guden, blir alltid beskyddad, isynnerhet då man försvarar den sanna läran, i vilken jag är född, och till vilkens försvar jag är skyldig genom de starkaste förbindelser. Gustaf Adolph.»

Litteratur: F. J. Bährendtz, Om Sveriges förhållande till Ryssland under konung Gustaf IV Adolfs förmyndarstyrelse (Historiskt bibliotek för år 1880).

S. J. Boëthius, Gustaf IV Adolfs förmyndarregering och den franska revolutionen (Historisk tidskrift för år 1888 och 1889).

Lydia Wahlström, Sverige och England under revolutionskrigens början; häft. kr. 7: 50.

Alfred Hjelmérus, Gustaf IV Adolfs frierier; häft. kr. 1: —.

Nils Åkesson, Förmyndarestyrelsens planer rörande Gustaf IV Adolfs förmälning.

GUSTAV IV ADOLF

En blivande envåldshärskare.

OM FOLKSTÄMNINGEN vid Gustav IV Adolfs födelse den 1 november 1778 berättar Skjöldebrand: »Glädjen var patriotisk. Man omfamnade varandra, då man råkad. Man drack, då man samlades, och mången bevisade sin fosterlandskänsla med att ragla från ena sidan av gatan till den andra.» Det var nu, som den illustre borgmästaren Yckenberg i Uppsala befäste sitt redan förut rätt stadgade rykte såsom pekoralist. Det tal, som han höll i anledning av kronprinsens födelse, började han med att konstatera, att hösten ju brukar vara en kulen, dimmig och »olustig» årstid. Men nu var det, som om sommaren med ett språng kommit tillbaka »och uti en enda vändning åter uppeldat de stelnade fälten. Från rikets alla landamären höras idel dansar och midsommars visor, samt själve den tröttaste dannemannen tyckes rida i brudfärd, ja ungdomen känner icke sina krämpor, under det att från städer och bygd nu höres sorl av 'Vivat' och hurrande rop, då jämte den uppstigande röken knallande skott dundra från Rikets Slott och Fästen.»

Vid samma högtidliga tillfälle hade Yckenberg på sitt hus låtit uppsätta en transparang, föreställande den nyfödde prinsen med en uppgående sol vid ena handen och en nedgående vid den andra. Och lästes därunder följande lika sanna som vackra verser:

»Vor' Gustav stor till kropp, som han är stor till namn.
han toge solens opp- och nedgång i sin famn.»

Längre fram på aftonen visades en transparang mitt emot borgmästarens, på vilken syntes en man, liggande utsträckt mellan en upp- och nedgående sol, varunder lästes följande alster av studenthumorn:

»Om Yckenberg had' kropp, som Yckenberg är dum, han mellan solens opp- och nedgång ej fick rum.»

Alla Stockholms invånare — undantagandes änkedrottningen förstås — hade dagligen fritt tillträde att se den nyfödde kronprinsen. Man kan lätt tänka sig, vilken trängsel det skulle bli i den barnkammaren. Prinsens hovmästarinna, grevinnan von Rosen, besvärade sig också inför den kunglige fadern över »otillständigheten för fruntimmer att i närvaro av så många människor avkläda och sköta barnet, som titt och ofta behövde snyggas». Men konungen svarade, att kronprinsen borde i tid vänja sig att ge lever och kläda sig i publikens åsyn. Av fruktan för en gängse smittkoppsepidemi blev dock denna kronprinsens »allmänna mottagning» inställd efter några dagar. Men när den blivande konungen hade döpts och placerats i sin stora paradvagn i konungens galleri, vederbörligen beprydd med alla sina ordnar och band, fick allmänheten åter äran att uppvakta honom. Omgiven av hela sin hovstat samt av officersvakt och drabanter, gjorde han sin första cour. Både kölden och fackelröken besvärade den lille, men konungen ville icke tillåta någon avkortning i ceremonierna, varför följden blev, att prinsen var sjuk flere dagar efteråt.

Livmedikus Dalberg, som fick den nyfödde tronarvingens kroppsliga uppfostran om hand, hade den tokiga idén att hårda den lille genom bad så kalla, att han togs upp alldeles blåfrusen ur vattnet. Det påstods, att Dalberg genom denna härdningsmetod tagit livet av den späde hertigen av Småland.

»Om förmiddagen den 7 juli 1779 blev stark oro inom hovet, som dock slutades med största löje», berättar Gustav Johan Ehrensvärd. »Kronprinsens damer blevo häftigt allarmerade över ammans sjukdom: hon hade kolik; mjölken var elak. Doktorer kallades. Man gissade hundrade orsaker till dess hastiga åkomma. En städerska inkallades; hon tvingades att bortdia all elak mjölk, och hennes diande räckte oförmodligen länge. Kronprinsen grät och ville ha mat. Änteligen gissade de erfarna fruarna, att amman måtte råkat i något kärleksäventyr. De unga damerna, mera charitable¹, togo hennes parti. Hon inkallades, ställdes i stränga förhör, men

¹ Godhjärtade, barmhärtiga.

bondgumman rådde mera hos henne än hovfruntimret. Hon hade elak contenance¹; kunde knappt neka men ville varken bekänna, huru eller med vem hon ägt sina nöjen. Strax nya överläggningar, om hon kunde eller borde bortköras, om sträng efterfrågan efter hennes älskare borde ske. Man misstänkte drabanter och kammarlakejer. Greve Hamilton² fick order att förhålla alla de förre och genom order antyda dem att vända sin håg till andra än denna amma och jag att på det allvarsammaste tillsäga de senare att vid onåd och straff ej leka, reta eller vilja behaga henne. Allt slutades med ett allmänt skratt i ett hov, där man ej är van att anse sådana händelser för brott. 'Stackars gunna!' var ett allmänt rop. Man ville hellre, att kronprinsen aldrig fått di, än att gumman förlorat en rolig natt.»

Vid samma tid få vi se den åtta månader gamle fursten ge nådig avskedsaudiens åt österrikiska sändebudet greve Kageneck³, sedan denne förut genomgått samma ceremoni hos konungen och drottningen. I kronprinsens audiensrum »uti en länstol under en himmel satt överhovmästarinnan grevinnan Rosen hållandes kronprinsen i knä, som hade serafimerorden utanpå sin klädning. Kageneck gjorde nu sina tre reverencer efter ceremonielet och mycket allvarsamt sade en artig och kort komplimang, på vilken grevinnan Rosen skulle svara. Hon hade sin komplimang skriven bredvid sig i sitt knä. Hon var blekare än vanligt, darrande på målföret, ond och rädd. Aldrig hördes ett ord av allt vad hon sade; — kronprinsen själv hördes mera. Så länge han undrade på denna ceremoni, teg han, men då han tyckte den draga för långt på tiden, började han att skrika och överrösta sin hovmästarinna. Han grät även, så att Kageneck sade, att den ende, som hedrade hans avresa med någon regret⁴, tycktes vara Hans kungl. Höghet.» Även denna scen är hämtad ur Ehrensvärds dagboksanteckningar.

Prinsen är knappt årsgammal, när följande uppträde äger rum. En dag när den lille efter vanan var inne hos pappa på morgonen före konungens lever, fick han en del leksaker att

¹ Hållning, uppträdande. — ² Överste Hugo Vilhelm Hamilton, löjtnant vid livdrabantkåren, son till fältmarskalken på Barsebäck. — ³ Han hade till följd av en etikettstvist blivit på egen begäran återkallad. — ⁴ Sorg.

roa sig med. »Men Hans Maj:t märkte», säger Ehrensvärd, »vad ondska han lät märka, om någon rörde vid dem. Hans Maj:t gav honom då ett pennfoder att leka med och begärde det tillbakars. Prinsen gav det missnöjd. Hans Maj:t behöll det, och prinsen började av ondska gråta och giva alla kännetecken av det häftigaste sinne. En halvtimme förled, och samma sinne varade. Han tröstade sig, då någon annan talade vid honom; men så snart Hans Maj:t nalkades honom, började samma ondska och samma häftighet. Jag hade aldrig trott, att ett barn kunnat äga sådant minne och sådan hämndgirighet, om jag ej härtill varit åsyna vittne.

Hans Maj:t befallde hans gamla kammarfru skaffa ett ris. Hon nekade, tog barnets försvar med all en gummas ohövlighet. Hon slapp med hårda bannor, men prinsen blev dömd att få sin första risbastu. Livmedikus Dalberg inkallades. Prinsen blev glad, då han fick se honom; men då han endast råkade vända ansiktet till konungen, börjades åter samma häftiga sinne. Både Hans Maj:t och Dalberg försökte på hundrade sätt att få honom att icke visa humör emot konungen, men det var fåfängt. Dalberg tillstyrkte correctionen;¹ han nedknäppte prinsens byxor, och Hans Maj:t skulle själv slå med riset. Kammarfrun svor; en gammal munskänk, som av en händelse stod i garderoben, grät, och Hans Maj:t själv, rörd och allarmerad, slog mera på Dalbergs hand än på det rätta stället. Prinsen var lika ond. Dalberg med sin allvarsamma och långsamma ton sade: 'Nog hade H. k. Höghet kunnat tåla litet mera.' Dalberg behöll prinsen kvar i Hans Maj:ts rum, ända tills humöret var övergånet, och till dess att han tålte, att Hans Maj:t talte vid honom.

Hans Maj:t sade, att 'humöret hos honom skall minskas, om jag rår'. Men det ser ut, som sådana scener ofta lära få repeteras. Det löjligaste var att se prinsens hovmästarinna fru von Stauden niga och tacka Hans Maj:t allerunderdånist, som varit så nådig och givit Hans kungl. Höghet ris.»

När prinsen är halvtannat år, berättar Ehrensvärd: »Det är visst, att kronprinsen börjat att bliva sjuklig och varit det nu mera än tillförne, vilket doktorerne tillräkna de plågor, som medfölja ögontändrens undfående. Han har varit plågad

¹ Bestraffningen.

av hemorrhoider, av obstruction¹; och hava alltid clysterer² och andra inventioner måst nyttjas för att hjälpa naturen. Detta tyckes vara bedröveliga symptomer hos ett 18 månaders barn.» Men efter en månad låter det bättre: »Hans Maj:t åkte flere dagar å rad ensam i promenad genom staden med kronprinsen i sitt knä. Hans kungl. Höghet tyckes bliva friskare.»

Den lille är ej mycket över två år, när dåvarande kammarherren Gustav Adolf Reuterholm berättar, att prinsen visar en allt starkare »böjelse för de militäriska manövrerna». Han har nu hunnit så långt, att han kan sjunga sin favoritmarsch. »Marschera i takten lärde han redan på gärdet.» Det är med ett ord »det charmantaste barn, man någonsin kan få se». Mest glädjande var dock, »att ett gott hjärta och en ädel karaktär så ofta lyste fram hos den lille Herrn». Kammarherren berättar, hurusom han och hovstallmästare von Essen en dag lekte med kronprinsen, varvid Essen på skämt slog Reuterholm på armen. »Den lille, som märkte det, sprang strax till och klappade mig i ansiktet samt ryckte en solfjäder ur händerna på någon av de damerna, som närmast sutto, den han också genast gav mig att trösta mig med. Och allt detta skedde med en sådan vivacité,³ att man ej hade svårt vid att finna, huru en god själ där developperade⁴ sig.»

Ett halvt år senare berättar Reuterholm, att den lille kronprinsen »begrinner bliva allt mer och mer språksam och kan också redan säga, vad han är eller vill bli, nämligen 'Bra-kar', som han alltid ger till svar på den frågan. I allt markerar han intelligens och gott minne samt förnämligast en god karaktär.»

När den lille närmade sig tre års ålder, fick han under hovets vistelse på Drottningholm till guvernör Fredrik Sparre, samme man som en gång varit uppvaktande kavaljer hos hans far. Sparres nit och plikttrohet vid uppfyllandet av barnkammarsysslorna äro höjda över varje tvivel.

Den dagbok, som denne hovets ärkepedant författat över sin uppvaktning hos prinsen, lämnar i minutiös noggrannhet och utförlighet inget övrigt att önska. Dråplig är den majestätiska kurialstil, i vilken guvernören redogör för vad den

¹ Förstoppning. — ² Lavemang. — ³ Iver. — ⁴ Avslöjade.

lille blivande envåldshärskaren äter och dricker, när han somnar, och när han vaknar, de stormiga scener som förefalla vid den lilla höghetens av- och påklädning, ja t. o. m. när vissa oundvikliga naturbehov komma på olaga tid, alltsammans berättat med det orubbligaste allvar. Den lille dricker antingen svagdricka eller mjölk blandad med vatten. »Det förra» — skriver Sparre — »kallar han 'stora dricka', det senare 'lilla dricka', ävensom 'lilla bubu' att nyttja bäckenet och 'stora bubu' att gå till stols.» En av de första dagarna konstaterar guvernören vemodigt, att den ännu icke fullt gentlemannamässige treåringen behagar göra »'stora bubu' under omklädningen utan att säga till. Han säger alltid på nätterna till om lilla bubu men icke om den stora. Med sådan faslig osnygghet blir skötseln för karlar odräglig.» Den lilla höghetens egensinnighet gjorde inte pedagogens värv lättare.

När Sparre en veckas tid skött sitt uppdrag som guvernör, blev prinsens uppvaktning förstärkt med Armfelt, som utnämndes till kavaljer hos H. K. H. Då han skulle börja sin tjänstgöring, »visade prinsen jämt humör emot sin nya kavaljer, för det han ej ville bära honom oupphörligen på armen». I fem timmar höll han på att »i ett rop: 'Bära prinsen! Ta'n på armen!' och gjuta bitterhetstårar, för det sådant icke skedde, oaktat konungen själv bannade prinsen både med allvarsamhet och förmanade med ömhet».

När den lille, efter undfångna faderliga förmaningar, kommer tillbaka till sina rum, slår han Armfelt »med full ondska vid örat», för att baronen ej vill bära honom. Då reser sig Armfelt, utan att låtsa om något, från mattan, där han setat med prinsen, och låter H. K. H. ligga kvar och skämmas. Och då Gustav Adolfs farbror, hertig Karl, kommer in och bannar pojken och hotar att skvallra för konungen, »blygs prinsen ännu mer och slutar med att bedja både sin farbror och Armfelt om förlåtelse, varpå han låter den senare servera sig en aftonmåltid, kläda av sig, lägga och söva sig, dock endast med en till hälfsten fryntlig min».

Följande morgon började den lille plågoanden med sitt rop på att Armfelt skall bära honom. Då gallskrik inte hjälpte, ville han slå sin kavaljer med ett ridspö »men kallade det strax 'bara narri' och 'lek', då han såg, att vi ämnade

*Rikskanslern greve Fredrik Sparre. Målning av Lorens Pasch d. y.
35—204364. Grimberg, Svenska folkets underbara öden. VII.*

taga itu med sådant hans uppförande med allvar», berättar Sparre. Sedan är pojken snäll ett par dagar. Men när sinnet rinner på honom igen, vill han köra ut Armfelt, »ropandes med häftighet: 'Gå ut! Gå bort!」 Då kommer Hans Maj:t själv in och agar sin förstfödde.

Men nästa dag ville prinsen tvinga sin mor att bära honom, »och då det ej skedde, skrek och grät han med den ondska, så att Drottningen körde honom ifrån sig.» Här hjälpte varken Sparres »långa moraler» eller hans hot att skvallra för kungen. Men när den lille får höra, att om han inte ångrar och bättrar sig, skola vakterna icke gå i gevär för honom, så besluter han sig för att gå in till mamma och bedja om förlåtelse.

En månad senare får Hans Maj:t sin unge son mjuk efter en förseelse genom att taga riddarbandet av honom och förbjuda drabanterna att den dagen göra honnör för pojken. När nu hovdamerna fråga den lille prinsen, varför han inte bär sitt riddarband, blygs han och tillstår sitt fel. Och sedan går han bort till pappa och ber honom att av sin godhet ge honom bandet tillbaka. Han skall aldrig vara så där elak mera. Då får han igen sitt utmärkelsetecken, och befallningen till drabanterna tages tillbaka. »Prinsens glädje och förnöjelse lyste nu utur hans ögon», konstaterade Sparre.

Dagen efter det H. K. H. bett sin mor om förlåtelse, är han, sorgligt nog, lika elak igen. Nu vill han prompt träffa »Goda vän» — hans benämning på Stackelberg, en annan av hans uppvaktande kavaljerer. Han vill träffa honom just nu på fläcken och ropar »under starkt skrik med humeur och gråt: 'Nu, nu Goda vän, nul'» Sparre måste till slut gå efter kungen. »Hans Maj:t moraliserade Prinsen med allt saktmod; men han svarade 'nej' till allt vad konungen befalle honom göra, oaktat riset visades honom, vilket snarare gjorde honom mera ond. Konungen gav då Prinsen en allvarsam risbastu.» Det hjälper, men bara en liten stund. Sedan är tronarvingen lika elak igen och »vill straxt gå och sova utan att äta. Han svarar 'nej' till allt — även till den förmaningen att vara beskedlig, from och lydig.» Då blir det en ny risbastu — med samma snöpliga resultat för den kunglige fadern. Prinsen håller styvt på, att antingen skall han få sova eller bäras på armen. Då »sätter Konungen honom i arrest i en vrå». Men då han

inte får säga »sova» högt, så viskar han ordet i örat på Armfelt och tillägger halvhögt: »Pappa gå bort!» När kvällsvarden kommer in, är han dock så pass snäll, att han äter. Så blir han avklädd och somnar.

Följande morgon visade han »mycken beskedlighet», när man klädde på honom, och bad att få gå in till pappa. »Och när han ditkom, var han ganska artig och caessant¹ liksom ock mot oss hela denna förmiddag ganska lydig och pliable²», konstaterar guvernören. Men mot aftonen illfänas pojken igen och vill varken sova eller äta — han ville bara bäras på armen. »Vi låtsade ej märka hans upptåger och anfäktningar», säger Sparre. »Vi talte om musik, soldater, gevär, trummor m. m. Han blandade sig då däri av sig själv, marscherade, exercerade, kom slutligen i ett humör så glättigt och rasigt, att ingen ännu dess maken sett hos Prinsen» Det visade sig snart, att »hans förnämsta nöje bestod uti militärisk exercis från morgon till afton. Leka soldat, grana-dör, skyltvakt, officer, stå på post, exercera, marschera och slå på trumma är Prinsen omättlig i sedan mer än tre veckor och alla dagar detsamma», heter det i guvernörens dagbok. Gränslöst roligt hade han en gång, då en av hovdamerna hittade på att låta honom leka soldat på post i sin skyllerkur. Hon hängde sin svarta sidenhalsduk på pojkens axlar såsom soldatkappa och »väste själv med munnen för honom samma läte, som när det starkt regnar». När han sedan skulle gå ned och äta, bad han att få låna soldatkappan för resten av aftonen. Men då Sparre skulle sätta den på honom, var den lille inte nöjd med draperingen utan tog till ett förfärligt illvrålande och slutade inte, förr än han placerades i skamvrån.

Hur intresserad pojken än är för krigarlivet, så tycker han inte om nattskottet från konungens jakt Amphion. Han är alltid ivrig att komma i säng och somna före klockan 9, då skottet går; och en kväll ber han Sparre, att man inte skall avlossa det, förrän han somnat.

Ludna skinnvaror är den lille också förfärligt rädd för, särskilt för en stor svart muff, som hans far, efter den tidens mode, brukar begagna, när det är kallt. »Hans rädsla och skrämself i karaktären äro till en hög grad och bliva svåra

¹ Smeksam. — ² Foglig.

att bota», skriver guvernören. Men här liksom flerstädes framgår av dagboken, att Sparre är en förständig pedagog, som bestämt ogillar alla tankar på att försöka tvinga den lille till att bli modig, ty, säger han, »ett enda skrämself-intryck hos ett barn fordrar månader och år att utplåna» — så känsligt är späda barns nervsystem. I stället borde man behandla hans känslighet med lugn och på sin höjd småningom söka vänja honom därifrån. Mild fasthet och gott humör är Sparres sunda recept för uppfostraren. Armfelts »hurtiga och föga krusande fasoner med Prinsen» inverkade också välgörande. Den lille blev mer och mer förtjust i sin kavaljer, och när Armfelts vakt för dagen var slut, hände det, att den lille brast i gråt.

Ett vackert drag i den lilles karaktär, som Sparre tidigt konstaterar, är detta: »H. K. H. har den stora dygd att aldrig någonsin säga något osant ord. Aldrig bjuder han på minsta sätt till att vilja bemantla, långt mindre undandölja, vad han ock måtte hava begått för fel. Han älskar sanningen.» Han håller alltid, vad han lovat, och citerar därvid gärna med skälmsk min ordstäv: »En ärlig karl står vid sina ord, och en gumma står vid sin påse.»

En dag när prinsen varit osnygg, skämmer Sparre ut honom ganska allvarsamt och låter i prinsens närvaro befalla drabanterna att icke göra honnör för honom. Hela dagen är han sedan »bedrövad och mycket modfälld». Men följande dag bättrar han sig. Så snart han givit bevis därpå, vänder han sig till en livpage med tillsägelse, att nu kan han gå ut och befalla livdrabanterna, »att de göra honnör i dag, när Prinsen kommer».

Sedan händer det icke på ett par månader, att prinsen är osnygg. Men en dag under en promenad i Drottningholmstrakten »går stora bubu plötsligt lös». Sparre ger honom nu en uppsträckning. Men eftersom denna ej upptas med det tillbörliga allvaret, visar han prinsen sin avsky för hans beteende genom att låtsa, som om han struntade i den lille, »föga svara honom, gå ett långt stycke framom honom och icke se efter honom, antingen han följde med eller icke. Han gick långsamt och steg för steg samt brydde sig föga om att avancera.» Men slutligen blev han tankfull och ångerköpt.

På hemvägen råkade de konungen, som grundligt skämde ut sin förstfödde, när han fick veta, hur det var fatt. Och till på köpet lät Hans Maj:t en bondgumma, som stod på vägen, tala om för den blivande envåldshärskaren, att hennes egen pojke, som inte var större än H. K. H., aldrig bar sig så illa åt. »Detta grep den unge herren rätt på det ömmaste. Han bad nu hjärtligen sin Herr far om förlåtelse, givande sin parole d'honneur¹ att denna malpropreté² aldrig mer skulle hända honom. Konungen lovade mot sådant löftes hållande alldeles och för alltid glömma vad som hänt. Samma förpliktelse tog och fick Prinsen även av mig» — fortsätter Sparre med orubbligt allvar — »emot enahanda utfästelse å hans sida; varefter H. K. H. blev hela övriga delen av kvällen ganska glad, nöjd och artig samt sov rätt väl och stilla hela natten.»

En dyrbar scen denna kvartett: tjusarkonungen, som på landsvägen assisteras av bondgumman för att skämma ut Svea rikes framtida hopp, som burit sig illa åt, och i bakgrunden H. K. H:s guvernör, fylld av tjänstenit och vördnad inför stundens vikt och betydelse!

En dag förgår sig prinsen mot Armfelt, men nu ångrar han sig genast, försäkrar, att han »vill vara på allt sätt och alltför bält beskedlig», och slutar med att »famntaga Armfelt; men tillika sträckande honom sin hand, med begäran att han ock skulle kyssa den. Denna senare trait³ och flere i samma gout⁴ visa — tyvärr! —, att Prinsen redan nog vet, vem han är, och vad hommage⁵ han äger rätt att fordra. Om aftonen sade jag honom, huru hela Stockholm med gläjde förnummit, vad Prinsen vore bliven för en artig och beskedlig herre, samt huru han nu var dag mer och mer skyndade sig att varda karl.»

Sedan behövs det ofta icke mer, än att Armfelt visar sig bekymrad, när prinsen icke uppför sig väl, för att den lille skall gå fram till honom och med ett fryntligt leende säga »Nu skall bon ami⁶ vara glad; Prinsen är mycket beskedlig.» — Det hjälpte också bra, att Sparre och Armfelt hittade på att kalla honom »käring», så snart han kom med sitt självs-

¹ Hedersord. — ² Osnygghet. — ³ Drag. — ⁴ Stil. — ⁵ Vördnadsbetygelse. — ⁶ God vän.

våldiga och energiska »nej». »Sådant namn gör med rätta hans stora avsky», konstaterar Sparre.

Men en vacker dag har den gynnaren hittat på att svara med ordet »Ingenting», när han ville vara »kär». Vad man än säger till honom, får man inget annat svar än detta retsamma ord. Sparre hälsar »god morgon!» — Svar: »Ingenting.» Då låtsar guvernören, som om han ej hört något; men när prinsen under påklädningen ber honom om en bit knäckebröd eller något att roa sig med, svarar guvernören i sin tur konsekvent: »Ingenting.» Verkan därav blev, att »Prinsen tvärtystnade och tog en sur min under hela sin övriga påklädning. Jag behöll min helt allvarsamma och lika tysta», fortsätter Sparre. Men »så snart kammartjänaren slutat att påkläda honom, kom han med vänlighet springande till mig och yttrade: 'Nu är Prinsen beskedlig och skall aldrig säga mera Ingenting, och nu är baron Sparre mycket glad igen.' — 'Ja', svarade jag, 'om Prinsen vill erkänna sitt fel och själv finna, det han haft orätt att vara ohövligh och olydig med ett svars brukande, som så ofta honom förbudits i anseende till dess oanständighet i alla andras mun än sådane gossars, som ännu ej fått veta av någon belevnhet.' Han erkände detta med täta samtycken och överhopade mig med caresser¹.»

Det är inte att undra på att prinsen blev så där »istadig», när alla vid hovet fjäskade och fjantade för den blivande envåldshärskaren och Sparre ensam med kavaljerernas hjälp skulle försöka rätta till hans karaktär. Pojken var ännu inte fem år, när han en gång, då hans kavaljer Wachtmeister inte vill ge honom, vad han begärde, förtrytsamt utlät sig: »Wachtmeister är så positiv!»

»Mycket fjäs och amusering» tålde han icke vid. Då blev han besvärlig, såsom en dag, då »fruntimren, särdeles fröken Cederström, för mycket rustade, smekade och kelade med honom». Han tyckte inte om att bli omklappad av fruntimmer, ty »hans stora ambition», säger Sparre, »är att vilja vara karl och karlavulen i allt». När han nyss fyllt tre år, vill en av hans forna hovmästarinnor, som han inte sett på tre månader, efter gammal vana ta honom i knät. Men då för-

¹ Smekningar.

klarar han med manlig beslutsamhet: »Prinsen sitter ej mera i knä på fruntimmer.» Men det är svårt att låta bli att vara smeksam mot den lille, ty han har alltför »täcka och insinuanta¹ fasoner, när han vill vara artig».

Bara man inte sysselsatte sig för mycket med honom, var han nu en tid framåt glad och roade sig själv och andra med sina barnsliga upptåg — utom när magen var i olag förstås. »Stark och vig är han i alla sina kroppsrörelser», skriver Sparre; »och då vissa élans² av glädje påkomma, rustar han och skriker med full hals, som gossar vid hans ålder böra göra.»

En augustidag 1781 — antecknar Sparre — »tog Hans Maj:t prinsen med sig, då Hans Maj:t for bort att löga sig, och prinsen lögade sig i sjövattnet lika med konungen, vilket gjorde honom ett otroligt nöje».

Men så snart det var fråga om någon cour eller annan ceremoni, där främmande personer närvaro, blev prinsen som förvandlad. »Då», säger Sparre, »sätter han sig gärna på sina höga hästar emot oss, gör då icke gärna stort mera, än han själv vill och honom behagar, samt visar oss med fräckhet ofta sin olydnad. Att högfärd intager honom vid dessa tillfällen synes nog av den spotskhet, varmed han emottager alla inkommandes bugningar och handkyssning, samt av den månhet, han likväl visar, att endast icke göra ohövlighet åt de främmande ministrarne, evad möda det eljest ock må kosta honom.»

Men mer än en kvarts timma ville han inte gärna vara med om dylika ceremonier. Sedan »föll han i ganska smutsigt humör», grät och ville hem.

En gång, när det var fullt med beundrande hovfolk omkring den lille och de skämde bort honom med underdåniga komplimanger, blev Armfelt, som satt med prinsen i knät, otålig och sade i irriterad ton: »Ja då, prinsen är artig, beskedlig, lydig, hövlig.» — »Ja, prinsen är ock nådig», lade den lille själv till. Men då gjorde Armfelt det inpasset, »att prinsens nåd vore ingen som brydde sig om, men väl fordrade man hövlighet av honom».

Den lille har skarpa ögon för hur långt han kan våga sig. En dag, när han är uppe hos sina föräldrar, blir det förfär-

¹ Inställsamma. — ² Utbrott.

liga scener med gallskrik och hot med risbastu. Till slut tar Hans Maj:t själv den skrikande och sprattlande bytingen och ställer honom i skamvrån. Där förbjuder han prinsen att så mycket som snyfta eller röra sig ett enda steg. Först när han en lång stund stått där och varit snäll, vinkar pappa honom till sig, och nu får han förlåtelse. Då han sedan kommer ned på sina rum, finner Stackelberg det vara sin plikt att förhålla pojken, hur illa han burit sig åt, och hur förödmjukande det var att få stå så där i en vrån och se alla skratta åt sig och göra narr av en. Men då konstaterar den lille helt belåtet: »Ja pappa skrattade också själv.» Och mycket riktigt: Hans Maj:t hade verkligen funnit »den lille herrns brydda figur i skamvrån» så komisk, att han haft svårt att hålla sig allvarlig, men han hade med näsduken eller ordensbandet för munnen dolt sin skrattlust så väl, att blott några få märkt den. Till dessa få hörde emellertid den lille syndaren själv.

Kort innan prinsen fyller tre år, får han för första gången skor med bandrosetter på. Det är hans fasters födelsedag till ära, och H. K. H. uppvaktar henne »med mycken hövlighet och artighet». På aftonen, när det var bal i stora rikssalen, »begärde han med stor enträgenhet få dansa för sina nya skors skull med grevinnan Wrede, som ock hade den complaisance¹ att däruti villfara honom». Sedan var han hela två dagar »aimable i en synnerlig grad».

Axel von Fersen berättar i sina historiska skrifter om den ännu ej treåriga kronprinsen: »Huru späd han än var, märkte han mycket väl, om livdrabanterna voro vid hans dörr, och om någon av hans uppvaktning saknades, då han uppsteg i vagnen för att åka ut och promenera. De utländska ministrarnes besök förorsakade honom ett stort nöje, och han var mycket förundrad, om någon, vare sig herre eller fruntimmer, inkom i eller utgick från hans rum utan att hava kysst hans hand, som han framräckte åt hela världen, emedan konungen så ville hava det.»

På sin födelsedag den 1 november 1781 anmärker treåringen på gardesvakten och frågar sin mamma: »Varför

¹ Artigheten.

äro soldaterna ej granna i dag på samma sätt, som de det voro på mammas födelsedag?»

Se här en anekdot i samma stil! En morgon i juli 1782, strax efter änkedrottningens död, fick Schröderheim i ett brådskande ärende resa ut till Drottningholm med befallning att gå in till Hans Maj:t, som han stod och gick. När han kom ut från konungens rum, fick kronprinsen se honom och frågade genast, om han varit så klädd inne hos konungen. Då han svarade »ja», sade prinsen med förebrående uppsyn: »Det är icke rätt.»

Mot betjäningen tog sig treåringen en befallande ton, när han bara vågade. En gång, när kammartjänaren inte ville göra som pojken befalld, frågade den lille, om mannen glömt, att han var kronprins, och lovade: »Jag skall komma ihåg, när jag blir stor en gång, vad förtret I gjort mig.»

*

Den bild, som Sparres dagbok ger av den lille kronprinsen, avviker ej så litet från det intryck, man får av följande brev från Johan Gabriel Oxenstierna till hans vän Nils Gyldenstolpe i januari 1782. Det är väl skaldens och känslomänniskans sätt att se, som är så olika mot den torre pedantens. Så här skriver Oxenstierna: »Den lille prinsen har varit illamående åtta dagar. Han lider grymt av hämorrhoider men ännu mer av ledsnad. Jag ser honom med medlidande. Han gör och lyder allt, som man säger åt honom, men det är med en uppsyn av smärta och bestörtning. Orsaken härtill är den enslighet, vari han lever. Han har nämligen ingenting att sysselsätta sig med, som passar för hans ålder. Jag har aldrig kunnat förstå, vilket syfte kungen har med att neka honom nöjet att ha andra barn omkring sig. Det blir väl ändå nödvändigt att ändra det där en vacker dag, om man icke vill, att han skall falla i en melankoli, vars följder icke kunna bliva annat än olycksbringande.»

I maj 1783 skulle prinsen vaccineras och förbereddes därtill genom att ta in laxerpulver. Hans kavaljer Karl Göran Bonde berättar härom i ett brev till Fredrik Sparre: »Han tog dessa medikamenter mycket villigt på min försäkran, att det var ett preservativ emot betten av myggor och vägglöss, som finns i mängd vid Ulriksdal.»

Företaget ansågs ännu så pass riskabelt, att en särskild förbön hölls i kyrkorna. Den började med följande ord: »Allsmäktige, barmhärtige Gud och Fader, Du som lärar oss, vad nyttigt är och i den vidsträckta naturen nedlagt hälsosamma läkemedel, vilka genom Din välsignelse tjäna människor till nytta; Du hörer bön: därför kommer allt kött till Dig. Då Du, Herre, sagt: 'Människones hjärta sätter sig sina vägar före, men Herren allena giver, att det framgång haver', så utgjute vi i förtröstan på Din Sons, vår Frälsares Jesu Kristi namn botfärdige, trogne böner, att Du värdigas giva framgång, lycka och välsignelse till den koppypning, som, efter föregångne lycklige försök så väl å ut- som inrikes orter, med Hans kungl. Höghet vår dyre kronprins nu företagen är.

Herre Gud allsmäktig! Du har skänkt oss i Din nåd detta dyra liv, såsom säkraste panten av Din ömhet för vårt land. Se därför, nådige Gud, till våra böner, och tig icke till våra hjärtans suckar! Ditt vakande öga bevare honom, Din hand styrke honom och göre på detta företagande en välsignad glad utgång!»

Och när vaccinationen lyckats, hölls tacksägelse.

När vaccinen tog och kopporna slog ut, blev den lille belåten, »ty han trodde sig hava en militärisk blesstyr och ansåg sig rätt lycklig att bliva förbunden».

*

Redan innan Gustav Adolf fyllt fem år, får han börja läsa och skriva samt lära sig tala franska. Efter en vecka konstaterar Sparre, att den lille prinsen »läser nu 3—4 rader i sin abc-bok helt tydligt själv, efter stavning, utan hjälp». Efter två månaders övning är han så långt hunnen i skrivning, att man kan skicka två provsidor till hans höge fader. Och innan ett halvt år förgått, »läser han svenska nu helt rent och skriver ensamt för sig själv att roa sig med vad bokstav han vill, och väl».

Gustav III var vid denna tid ute på sin italienska resa, och H. K. H. kronprinsen skulle representera vid hovet. Dråpligt måtte det ha varit att se och höra den blivande konungen å sin faders vägnar ge avskedsaudiens åt preussiske ministern och därvid »själv med hög röst och ganska

redigt» svara honom: »Je Vous souhaite un heureux voyage, Monsieur, et je Vous prie de porter au roi mon grand-oncle les assurances les plus fortes de mon amitié et de ma considération parfaite.»¹ Den konung, som femåringen så kraftigt försäkrade om »sin vänskap och fullkomliga högaktning», var Fredrik den store i Preussen!

Enligt Hans Maj:ts föreskrift skulle det vissa dagar i veckan vara cour hos H. K. H. kronprinsen, en gång i veckan under det han spisade middag. Om den första ceremonin av detta slag har Sparre antecknat: »Cour kl. 1 middagen under Prinsens ätning. Han betedde sig utan embarras,² gjorde sedan efter uppstigningen från bordet konversation med de närvarande, var mycket beskedlig och pliable³ hela dagen.» Man märker, att femåringen börjar bli stora karlen!

Men när han ett par dagar därefter var med sin mor på assemblén på börsen och träffade en jämnårig, som han tyckte om, tog naturen ut sin rätt, och bägge pojkarne »sprungo salen upp och ned flera gånger».

Samma dag blev prinsen inviterad till fröken Koskulls bröllop hos hertig Karl, där hon varit hovfröken. Gustav Adolf »roade sig där oändligen, uppförde sig anständigt och glatt samt retirerade sig med resignation och tog avsked av bröllopslaget, när supén skulle börja».

Vid prinsens nästa middagseour infann sig franske ambassadören, och H. K. H. »bemödade sig att tala med honom fransyska mycket och flera gånger, likasom att göra hövlighet åt var och en, som sig inställt».

Men på den cour, han gav dagen innan han fyllde fem år, blev han misslynt, då han märkte, att en av de uppvaktande officerarne var utan sitt bantler, en negligeanse som ej undgick den lille prinsens skarpa blick, fast officeren i fråga stod bakom hans stol. »Och likväl är han på vakt hos mig», sade han indignerat till Wachtmeister.

En dag, när han är på teatern, nickar fröken Cederström åt honom och säger: »Kom hit, lilla karl!» — Prinsen: »Jag är ingen liten karl.» — »Vem är Ni då?» — »Jag är Gustav Adolf.»

¹ »Jag önskar Er en lycklig resa, och jag beder Er att till Er konung, min grandonkel, framföra de kraftigaste försäkringar om min vänskap och min fullkomliga högaktning.» — ² Visade sig icke förlägen. — ³ Foglig.

— »Kom hit, Gustav då!» säger hon och nickar åt honom igen. — »Nicka icke; jag är kronprins...!»

Han utvecklar sig till en riktigt näpen liten rococoprins. En kväll, när han är på operan, säger han om en av de förnämsta aktörerna, mamsell Bassi: »Hon föll med så mycken grace, den lilla söta ungen!» När han skall läsa sin aftonbön, funderar han på att han »kan nu mera ej läsa som förr: 'Gud bevara min Pappa, min Mamma och mig fattiga barn!' utan måste nu säga: 'mig rika barn'».

Till julafton 1783 skriver han brev på franska — under sakkunnig ledning förstås — till sin mor och sina bägge fastrar. Brevet till modern lyder i översättning sålunda:

»Till drottningen, min mamma.

Kära mammal Jag håller av Er av hela mitt hjärta; och jag vill alltid vara snäll för att göra mig förtjänt av att mamma också håller av mig, ty jag önskar att i allt övertyga mamma om min tillgivenhet och lydighet.

Stockholm den 24 december 1783.

Gustav Adolf.»

Prinsessan försäkrar han om sin »ömna tillgivenhet», och hertiginnan tackar han för all den godhet, hon visat mot honom, och önskar bli den värdig.

Gustav Adolf fick själv en mängd julklappar, bland vilka särskilt ett s. k. tittskåp och en gunghäst tillvunno sig hans höga gillande. Det var hans stolthet att för främmande förevisa både »kameran» och sig själv till häst. Man kan vara säker på att han då bar vid sidan en sabel, som han också fått i julgåva.

Fram på det nya året skriver han till sin pappa:

»Min söta Far!

Jag ville så gärna säga min Pappa så mycket på sin födelsedag och huru jag önskar Pappa lycka att leva många sådana med glädje. Jag ville gärna fråga, var min Pappa nu är, och hoppas min söta Pappa är nöjd med var han är, men hoppas min Pappa snart kommer hem igen. Jag skriver och läser var dag bättre och bättre dagligen. Jag hoppas att kunna läsa rent svenska till nästa jul. Jag längtar alltför mycket

min söta Pappa snart må komma hem, och jag ärnar mig också resa till Rom, när jag blir större.

Jag är alltid min söta Pappas lydigaste son.

Stockholm den 24 januari 1784. Gustav Adolf.»

Något till glad blir prinsen, när han en tid därefter får ett pitscher¹ sig tillsänt som gåva från kungen. Han tackar med följande rader, som han »alldeles efter eget behag sammansatt» — försäkrar Sparre: »Jag tackar min söta Pappa alltför mycket för pitscheret, min Pappa skickat mig. Jag var visst glad men allra mest att höra, det min söta Pappa mår väl och kommer ihåg mig. Jag skall bjuda till i allt att för tjäna min söta Pappas godhet beständigt för

Stockholm den 9 mars 1784.

Dess lydigste son

Gustav Adolf.»

Fram på sommaren får han återse sin pappa. Men när hösten kommer, är det Sparre, som reser ifrån honom för att en tid vistas på sitt gods. Då skriver Gustav Adolf ett par näpna brev till honom — »efter alldeles egna koncepter», försäkrar Stackelberg. Det första lyder så här: »Jag skall berätta min söta Baron Sparre, att jag narrade Goda vän att söka mig och gick med Pappa lilla trappan uti trädgården rätt länge. Jag mår rätt bra men leds efter baron Sparre. Glöm inte bort sin

Drottningholm den 23 augusti 1784.

Gustav Adolf.»

Ett annat brev lyder, med bibehållande av den lilles egen stavning, som följer:

»Jag skal berätta min söta Baron Sparre at jag mår just bra. Jag läser i a. b. c. boken och rogar mig mycket samt läser helt rent svenskan.

Jag har sett spela le Roi de Cocagne², som var rätt narraktig, jag skrattade mycket: om Baron Sparre skyndar sig hem får han se honom en gang till.

Jag har dantsat en menuett på balen med Ulla Fersen som mama och alla voro nöigda med och berömde mig.

¹ Pitschér var den dåtida benämningen på sigill. — ² En fransk pjäs.

Jag håller mycket utaf min söta Baron Sparre och längtar at han skal komma hem. Hälsa mycket Ricksrådinan Sparre.

Gustaf Adolph.

Drottningholm den 7 September 1784.»

Hur snällt och vackert detta än låter, så hände det dock alltjämt, att prinsens stygga humör då och då bröt ut, fast han numera på det hela taget var, som Sparre skriver, »rätt artig och beskedlig», isynnerhet efter det han fått smaka riset eller blivit hotad därmed.

I februari 1784 antecknar Sparre, att prinsen roar sig och rasar med fröken Rudenschöld, men tillägger surmulet: »Men raset med Magdalena torde vara som det kan och hava följder med tiden.»

Vid midsommartiden 1786 fick Gustav Adolf göra en resa till Skåne. Överallt där den ännu ej åttaårige kronprinsen for fram, blev han uppvaktad av stater och kårer och skötte sig därvid som en hel karl, om man får ta Sparres uppgifter efter bokstaven: »En otalig mängd av folk var vid alla tillfällen samlad, och deras uppriktiga kärlek och fröjdebetygelser över prinsens allestädes visade mildhet(!) kunde icke utan ömmaste sinnesrörelse skådas.»

På hemresan »träffades Älvsborgs infanteriregemente mellan Halmstad och Falkenberg. H. K. H. gick genom dess leder, hälsade på soldaterna, tackade officerarne och slutligen böd farväl åt hela truppen med så hög röst, att två bataljoner tydligen kunde höra det. I Falkenbergs stad emottog och besvarade Prinsen de vanliga komplimanger, som präster och borgerskap vid tullportarne nedlade, alltid själv varierande dem till någon del.» I Varberg »tog Prinsen citadellet och fästningsverken i nära besiktning, innan han retirerade sig till vila.»

I augusti samma år se vi den lille prinsen vid en fest på Haga möta sin pappa och hela hovet, när deras båtar lade till, varvid han »uppläste på ett särdeles behagligt sätt några verser». Det är Hedvig Charlotta, som berättar.

Ser man på den lille prinsens krior från de närmast följande åren, måste man konstatera, att de ej alls äro oäвна för att vara av ett barn. Följande exempel är belysande:

»Drottning Christina hade ifrån sin barndom med nöje velat blifva undervist och ärnå de kundskaper och insigter som äro nödige för en Regerande person. Hon hade fått af naturen et eldigt sinne som lättade henne att fatta de Lärdommar som blefvo henne meddelte. Man borde tro att denna goda böjelse skulle medföra mycken nytta, men tvärt om. Då Drottning Christina blefv Regerande nyttjade hon sina kundskaper endast för att upmuntra Vettenskaperne, hvilket ehuru berömvärdt det ock må vara så blir det skadeligt då man endast beflitar sig dermed och derigenom försummar Rikets öfvrige angelägenheter. Dessutom blefv Drottningen alt mer ock mer begifven på nöjen såg häldre utlänningar än svenskar hvilket är et bevis uppå Hennes lättsinniga Caractere emedan hon ansåg svenskarna för mera alfvarsamma i sällskaper och satte således mera värde uppå de utvärtes egenskaper som man den tiden snarare träffade hos någre utländske Nationer. Hvad Drottning Christinas hiertalag vidkommer nödgas man medgifva att det ej varit det bästa emedan det någon gång vist sig i hårda utbrott dessutom såg man Henne vara kall för sådane känslor af ömhet och vänskap som för människian kunna vara så ljufvlige och tillfredsställande. Drottning Christinas öfvrige lefvnad har fullkomligen bevisat sanningen af denna målning emedan hon vid alla tillfällen visade sig lika lättsinnig äfven deruti att hon förändrade Religion och öfvergaf den för hvilken hennes Fader och hennes landsmän vågadt lifv och blod att försvara.»

När ryska kriget utbröt, följde den 10-årige kronprinsen händelserna med stort intresse, och då underrättelsen kom om slaget vid Hogland, grät den lille av glädje över att en rysk fregatt blivit tagen.

Vilka spännande händelser fick han ej nu uppleva, tills den förfärliga dagen kom, då tronarvingen fick veta, att hans far fallit offer för hatfulla undersåtar! Sådant var då det folk, som han var kallad att en gång regera över! Hans själs-skakning var fruktansvärd och bröt i ensamheten ut i hejdlös gråt, men offentligt visade han sig lugn och behärskad. Så djupt grepo honom dessa hemska händelser, att han en tid icke såg någon annan utväg än att avsäga sig kronan.

Hans faster Hedvig Charlotta beskriver honom vid denna

tid på följande sätt: »Han är ett märkvärdigt barn, dyster och drömmande och av ett, som det förefaller, nästan hypokondriskt lynne. Hans hälsa är visserligen god, men han är blek och mager samt rätt späd för sina år. Aldrig får man i sällskap se honom glad såsom andra barn utan till och med understundom med tårar i ögonen.» Den själsskakning, han genomgått, tog på hans späda nervsystem och yttrade sig i spasmodiga ryckningar och krampanfall. Man hyste allvarliga farhågor för hans hälsa, och det talades om att hans farbror skulle låta läkarne förklara honom sinnessvag och oduglig att regera. Så småningom förbättrades dock hans hälsa, men lynnet var tidtals alltjämt djupt melankoliskt.

På sommaren 1794 gjorde hertig Karl tillsammans med den unge konungen en eriksgata genom Bergslagen. Bland annat besökte de De Geers egendom Lövsta. I den förbiflytande ån var ovanligt gott om kräfter, och Gustav Adolf fick lära sig, hur man skulle ta dem med håv. »Det var», säger Skjöldebrand, »det enda, som jag någonsin sett rätt livligt roa honom. Han glömde sin antagna tröghet, sin avmätta gång och sprang mellan håvarna, liksom en vanlig och glad yngling skulle hava gjort. Denna obetydlighet gav mig ett litet hopp om hans utveckling.»

Då hösten närmade sig och man icke kunde anordna utflykter, hittade man på Drottningholm i stället på att anordna karuseller inomhus för att roa kungen. Hedvig Charlotta berättar därom: »Deltagarna äro iförda kostymer, lånade från teatern, och i stället för att vara beridna bära de på sig kring livet ett slags korgar, föreställande hästar eller åsnor, vilket verkar ganska illusoriskt, isynnerhet då bärarne galoppera omkring arenan. Det hela är ju bara ett barnsligt upptåg men passar för kungens ålder. Kungen är vid dessa föreställningar så allvarlig, som vore denna lek det viktigaste på jorden.» — I allmänhet är han »dyster och sluten. Måhända börjar han känna bördan av regeringsomsorgerna, varuti han nu alltmera tager del. Han är retlig och ojämn till lynnet och kan ibland t. o. m. vara så ond, att han blir alldeles röd i ansiktet av vrede. Anledningen därtill är ofta ordväxlingar, som förekomma vid bordet. Det händer även, att han blir förargad på dem, som servera honom, ifall han finner,

*Gustav IV Adolf vid 15 års ålder. Malning av Lorens Pasch d. y.
36—204364. Grimberg, Svenska folkets underbara öden. VII.*

att de ej äro tillräckligt påpassliga, ty därvidlag är han ofantligt kinkig och fordrande. När det gäller vördnaden för hans person, tyckes han på det hela taget bliva ytterst nogräknad och aldrig komma att förlåta den minsta förseelse utan i dylika fall bliva rent av hård.» Till en del tillskriver hertiginnan detta, att ingen av hans uppfostrare »bibringat honom minsta begrepp om hur han skall sköta sig i sällskapslivet». När hon själv slutligen begagnade ett lägligt tillfälle att låta den unge fursten förstå, hur illa han bar sig åt, var han bara ohövlig mot henne, och det kostade mycket på hans stolthet att till sist förmå sig till att bedja henne om ursäkt.

Hertiginnan värderade dock den unge konungens omutliga rättträdighet och sanningskärlek, men för övrigt var det svårt att riktigt komma under fund med en så inbunden och högdragen natur. »Ehuru det icke är honom givet att kunna glänsa med kvickhet och snille, tror jag, att han har mycket gott förstånd, vilket är av större betydelse i hans ställning. Väljer han även klokt sina rådgivare, bör han kunna bli till lycka och välsignelse för sitt land.»

Reuterholm störtas. Det ljusnar för gustavianerna.

REUTERHOLM skummade av ilska, när underhandlingarna i Petersburg gingo om intet, och han fällde ytterranden om att man borde sätta den envise konungen inom lås och bom. Dylikt opassande tal inberättades av beredvilliga personer till Gustav Adolf, och det märktes sedan på konungens uppträdande mot Reuterholm, vad han tänkte om honom. Han bevärdigade ej den nyss så mäktige mannen med en blick. Det var tydligt, att »storvisirens» roll var utspelad. En dag kallade Gustav Adolf honom upp till sig och lät honom i ett oförblommerat språk få höra sitt syndaregister: förföljelsen mot Armfelt och gustavianerna, hans uppträdande före och under ryska resan, hans förgripliga utlåtelse mot konungen m. m. Till sist förklarade Hans Maj:t, att han ej kunde nyttja honom i sitt rikets tjänst; men Reuter-

holm skulle få behålla den pension av 1,000 rdr, som Gustav III en gång givit honom. Vilket ej hindrade Reuterholm från att i »Inrikes tidningar» den 1 november 1796 — samma dag som Gustav Adolf tillträdde regeringen — meddela allmänheten, att Hans Maj:t på Hans Excellens Gustav Adolf Reuterholms begäran entledigat denne från alla hans ämbeten »samt därvid i de nådigaste och för Hans Excellens mest tillfredsställande ordalag mot honom betygat Dess synnerliga välbehag över de viktiga och utmärkta tjänster, Hans Excellens under minderårigheten emot konung och fosterland ådagalagt».

Folk som visste, hur det i själva verket gått till med Reuterholms avsked, hade svårt att hålla sig allvarsamma. Men ej så den unge konungen. Han kallade Reuterholm till sig igen och läxade upp honom för hans tidningsartikel.

Av hertig Karl hade Reuterholm ingen hjälp att vänta, ty hertigen var nu mer rådvill och förskrämd än någonsin. Även han hade genom sitt uppträdande vid resan till Petersburg förlorat allt inflytande över Gustav Adolf.

Så hade den då randats, den »förlossningstimma ur trädomens tid», som Gustav Adolf Reuterholm förut så ofta suckat efter. Genom hela vårt land gick ett jubel över att ha blivit Reuterholm kvitt. »Sedan Sverige är Sverige, har aldrig någon varit mera allmänt detesterad¹», skriver Nils von Rosenstein. »Också har jag ej träffat en enda människa, som ej fagnat sig åt dess fall.»

Den fallna storheten trivdes ej längre i sitt fädernesland. Förhållandet mellan honom och hertig Karl blev av olika anledningar kyligare och kyligare. Reuterholm tyckte nämligen, att hertigen ej med tillbörligt eftertryck lade sig ut för sin vän hos Gustav Adolf, och han lät också Karl veta detta. Men när Gustav Adolf äntligen blev avsatt och Karl besteg Sveriges tron, hoppades Reuterholm åter på en ärofull plats vid sin gamle väns sida. Han skrev nu till Karl XIII ett brev med anhållan om att få veta, när, var och huru han kunde bliva av Hans Maj:t mottagen. Brevet är blandat med enträget penningtiggeri och utgjutelser av sårad egenkärlek över den lön, han fått »efter så många års uppoff-

¹ Avskydd.

ringar och tunga bördor i förra tider för Sveriges väl». Men han fann en tröst i hoppet, att Hans Maj:ts hjärta »ännu, såsom förr, var öppet för vänskapens tröst», och att den forne vännen skulle, som han säger, »inför världens, svenska nationens representanters och alla andra därpå nyfiknas ögon göra mig en sådan reception,¹ som mina gjorda tjänster, lidna oförrätter och Dess egen ära och samvete det högtidligen fordra». Han längtade nu bara efter att få »skynda till detta för mitt hjärta så kära och länge efterlängtade mötet».

Hertigens svar kom som ett åkslag ur skyn. Den forne »storvisiren» fick nu, som han säger, »fullkomligen lära känna hela botten av den uslingens svarta karaktär». Hur uppörande, att denne furste nu, då han stod »så gott som med ena foten i graven», skulle på detta sätt »demaskera sig själv» och begå »ett avskyvärt stinkande förräderi! »Svag och eländig» nog var han att ge efter för Reuterholms fiender och »uppföra sin vän, som förr frälsat både honom själv och riket från oundviklig undergång». I brevet tillkännagav nämligen hertigen, säger Reuterholm, »att han — icke vidare ville se mig, och som förevändning därtill föregavs, att han av min sista skrivelse funnit sig ganska förolämpad». Så fick Reuterholm bittert röna mänskossinnets ostadighet. Det var ej blott »det dumma och elaka packet», som ej uppskattade alla de faror och ansträngningar, han haft att utstå för dess skull; även hans bästa vän hade svikit honom.

Han lämnade nu det otacksamma Sverige för alltid och slog sig ned i staden Slesvig för att avvakta de stora förändringar, som han väntade skulle snart inträffa i hemlandet. Men han fick vänta förgäves. År 1813 dog han, 53 år gammal. Det säges, att han blivit skrämmd till döds, då svenskarne efter segern vid Bornhöft² ryckte fram för att besätta Slesvig.

Han dog ogift. Fruntimmerskarl var han minst av allt, trots sitt fagra anlete. Skalden Johan Gabriel Oxenstjernas fru var en av de kvinnor, som givit Reuterholm korgen.

*

*

*

¹ Ge mig ett sådant mottagande. — ² Se bd VIII.

För gustavianerna randades nu bättre tider. Magdalena Rudenschöld hade redan före utgången av förmyndartiden blivit frigiven och fått sig en vistelseort anvisad på Gottland. Nu erhöll hon frihet att vistas var hon ville. Aminoff och Ehrenström återfingo också friheten. Långsammare gick det med Armfelts upprättelse.

Tack vare Katarinas beskydd hade han kunnat leva trygg i Kaluga,¹ medan olyckan drabbade hans vänner i Stockholm. Vid underrättelsen om vad Magdalena Rudenschöld och Ehrenström fingo utstå blev han, enligt sin egen uppgift, så upprörd, att han höll på att sätta livet till. Han fick ett anfall av blodstörtning, som räckte flera timmar. Till sin hustru skrev han: »Ur min inbillning skall aldrig gå detta skådespel, som man visat världen, av en oskyldig man, som släpas upp på schavotten och därifrån till avrättsplatsen, och av en kvinna av börd — till hennes olycka är jag skulden! — som tvingas att sluta sina dagar bland det uslaste pack, tjuvkonor och beryktade kvinnor. Mitt hjärta sönderslites av grämelse och förtvivlan.»

Det första halvåret i Kaluga fick han tillbringa i ensamhet. Men stor blev hans glädje, när hans hustru och barn kommo dit och delade hans landsflykt. I Ryssland liksom överallt, dit Armfelt kom, vann han vänner, som frikostigt bistodo honom, så att han ej just behövde pruta av på sina höga vanor. Ty den pension av 5,000 rubler om året, som Katarina anslog åt honom, räckte naturligtvis icke för hans behov. Den intressante, belevade flyktingen behandlades av ryssarne med stor vördnad, och han deltog i deras sällskapsliv; men egentligen trivas kunde han icke bland dessa människor, om vilka hans omdöme var, att de »utveckla mera närgången oförskämdhet än stolthet, mera underdånighet än belevnhet. Frukten för Sibirien och knutpiskan är i sista hand, vad som bestämmer ryssens uppförande.» Det var en underlig värld av asiatiskt barbari med en tunn västerländsk fernissa, som han här kommit in i.

Den landsflyktige gustavianen väntade bara på Gustav Adolfs tronbestigning i förhoppning att konungen skulle

¹ Jfr sid. 518.

ge honom tillstånd att återvända till Sverige. Han hade all anledning att räkna på Gustav Adolfs vänskap. En del brev från konungen vittna om ynglingens tillgivenhet för sin forne kavaljer.

I september 1792 skrev t. ex. den fjortonårige konungen till honom: »Jag tackar Armfelt för sina brev. Jag har hört med mycket nöje, att han roat sig väl under sin resa i Skåne, jag önskar även, att hans utländska resa må bliva rolig. Jag hoppas, att brunn bekommer honom väl. Jag ber också, att Armfelt icke så ofta skriver, under att han dricker brunn. Jag har dröjt att svara honom på sina brev till en del för den orsaken, att tiden ej alltid tillåtit mig det, samt för det andra att jag velat dröja få sända härmed den ringen, jag lovat Armfelt, vilken jag hoppas att han bär såsom en hugkomst av mig. Jag ber honom alltid vara övertygad om min vänskap; han har alltid varit min salig far tillgiven samt har alltid visat mig mycken vänskap, således är jag den honom skyldig. Vi hava ej annat kunnat än varit glada över en så vacker sommar. Mycket utlänningar har jag sett — — —

Jag har ej tid att skriva mer, jag hoppas, att Armfelt får må väl, samt att han inte glömmet bort sin goda vän

Gustav Adolf.»

I maj 1793 skrev den unge konungen: »Jag vill nyttja detta tillfälle för att kunna få skriva till honom, då grevinnan Armfelt själv reser till Italien. Jag vill hoppas, att hans hälsa måtte bliva bättre, än den har varit. Nästkommande måndag flyttar jag ut till Haga, jag önskar att vädret blir vackrare, än det ännu har varit. De vackra dagarne, vi hade i början av våren, hava skaffat oss blåst samt mindre vackert väder. Jag ber Armfelt alltid vara övertygad om min vänskap; dess kärlek och tillgivenhet kunna ej annat än uppväcka hos mig tacksamhet däröver . . .

Gustav Adolf.

P. S. Detta brev är något vårdslöst skrivit, men av gammal bekantskap hoppas jag, att han ej bryr sig därom.»

Men anno 1796 satt Armfelt i en liten rysk stad, fjärran från hemlandet, och väntade förgäves på tillåtelse att återvända dit. När inga tecken syntes till bättre tider, blev han

dyster till sinnes. Till bekymren och oron kommo sjukdom och kroppsliga plågor, som drevo honom nästan till förtvivlan. Han skriver på sommaren 1797 till sin hustru, som då rest över till Sverige för att verka för sin makes sak: »Min sjukdom har nu antagit alla tänkbara och obotliga former, och jag vill icke dölja för dig, att jag ser det med glädje. Mina ben äro uppsvällda till ytterlighet, min oupphörliga hosta hindrar mig att sova mer än några ögonblick. Jag känner en svaghet, som icke kan beskrivas. Är detta tillstånd uthärdligt? Är det värt att förlängas?»

Men när nöden var som störst, var hjälpen närmast. Det var Armfelts ädla maka, som kom med hjälpen. Hon uppvaktade den unge konungen och fann, att han, liksom så många andra, var övertygad om att hans faders vän aldrig förehaft några stämplingar mot sitt fosterland. Hennes förhoppningar på att maken skulle få återvända till Sverige gingo dock ej i uppfyllelse ännu. Men en ljusning blev det i alla fall, när Gustav Adolf på hösten 1797 gav den landsflyktige tillstånd att ostörd vistas var som helst utom i Sverige.

Armfelt lämnade då genast sin förvisningsort, där han länge vantrivts, och tillbragte de närmaste fem åren i Europas storstäder, omväxlande med att han vid olika hälso-brunnar sökte bot mot sina sjukdomar. Nästan överallt, var han kom, var han en gärna sedd gäst i stora världen och omgavs av beundrare — och framför allt beundrarinor.

Bland den mängd berömda män och kvinnor, som han nu sammanträffade med, var drottning Karolina av Neapel, som genom en revolution tvungits att fly från den soliga lazzaronstaden vid den blå golfen. Hon vistades nu en tid i sin fädernestad Wien, där hennes mor, Maria Teresia, Österrikes berömda kejsarinna, regerat och hållit hov. Lika glädjeric som samvaron var mellan henne och Armfelt, lika smärtsam blev skilsmässan. I ett brev kort efter avresan bedyrar drottningen, att hon skall förbli Armfelt ömt tillgiven för hela livet; och om hon komme att söka en fristad i ett kloster eller varhelst, dit förtvivlan kunde föra henne, skulle hon alltid bedja för hans väl. Armfelt var glad, att han nu kunde göra sin välgörarinna en värdefull tjänst.

Då Wien hotades av franska trupper, förde han en stor del av hennes juveler och kontanta pengar till Hamburg och satte dem i säkerhet hos bankirer därstädes.

Under denna kringflackande tid var det en lycka för honom att ha funnit ett hem hos två av hans skönaste beundrarinnor och väninnor; det var hos hertiginnan av Kurland på Löbichau och hos hennes dotter, prinsessan av Sagan, på slottet Sagan i Schlesien. Hans vistelse där blev en idyll, som icke saknade sin romantik. Mellan den 43-årige Armfelt och den 19-åriga prinsessan av Sagan uppstod efter hennes giftermål med en fransk prins ett kärleksförhållande, och bevarade brev vittna om glöden av deras lidelse. Frukten av denna förbindelse blev en dotter, som Armfelt adopterade.

Hertiginnan överhopade Armfelt med dyrbara skänker, medan denne till gengäld var outtröttlig med att anordna karnevalsupptåg och andra sällskapsnöjen.

Alltjämt var Armfelt samme lysande och älskvärde man som fordom. Men hans hälsa var bruten och det glada ungdomsmodet likaså. Hans lynne hade blivit ömtåligt och retligt, och han kunde ej förstå, att det fanns människor, som funno något nöje i att vara tillsammans med en så »eländig och nyckfull varelse» som han. Han hade ännu ej hunnit långt in på fyrtiotalet, då han skrev: »Jag känner mig trött och gammal» och undertecknade breven till sin hustru: »Din gamla gubbe.»

Armfelts upprättelse gick, för att använda hans eget uttryckssätt, med sköldpaddans hastighet. År 1799 blev han av kunglig nåd befriad från det honom ådömda straffet i avseende på liv, ära och gods. Följande år fick han tillstånd att vistas i Sverige. Men i kungörelsen därom hette det, att tillåtelsen givits på hans makas förbön. Detta fann Armfelt så förödmjukande, att han i det längsta ej ville begagna sig av det kungliga nådevedermålet. År 1801 återkom han dock till Stockholm, till både glada och smärtsamma möten. En av de första dagarna fick han audiens hos Gustav Adolf. »Han mottog mig», skriver Armfelt till prinsessan av Sagan, »på ett sätt, som var värdigt Gustav III:s son. Vi hade ett samtal, som räckte två timmar, och som var högst livligt samt i hög grad ägnat att uppröra mina minnen

och min känsla. Jag kände mig så gripen därav och så lidande, att jag knappast förmådde släpa mig till min dotters rum; och efter en svimning fick jag de våldsammaste blodförluster. Vid midnattstid fördes jag till min bostad och tillbragte en svår natt.»

Ännu mera uppskakande blev hans möte med hans olycks- kamrat Ehrenström. Vilka minnen att återuppliva! Ett sammanträffande med Magdalena Rudenschöld kunde han dock ej stå ut med i det förnedringstillstånd, vari hon be- fann sig. Hon levde nämligen nu i fattigdom på Söder till- sammans med sin råde älskare. För hennes framtid sörjde Armfelt dock genom att ge henne ett årligt underhåll.

Många bevis på sympatier kommo Gustav III:s vän till del av huvudstadens befolkning, och han »kände sig rörd därav som ett barn», säger han. Men de, som känt den glade Armfelt från hans lyckas dagar, hade svårt för att känna igen honom. Man fann honom »sjuklig, åldrad och avfallen, tyst och misstänksam». Hans utseende var så förändrat, att hans egen mor i början icke hade känt igen honom.

Armfelt själv fann också allting i Stockholm så olikt Gustav III:s dagar, som något kunde vara. Vid hovet och i societeten rådde en korrekt och stel tråkighet, som han icke kunde härda ut med. Efter en månad var han i främmande land igen. Men följande år fick han äntligen åter en fast punkt i tillvaron, i och med det att han blev utnämnd till svensk minister i Wien.

På vägen hade han något uppdrag att utföra vid hovet i Berlin. När han presenterades för preussiske konungen, stirrade Hans Maj:t först en stund på honom och sade sedan med ett sarkastiskt löje, vars innebörd Armfelt väl förstod: »Det är länge sedan jag såg Er här i Berlin.» Armfelt svarade: »Ja, jag har inte varit här sedan det året, då Ers Maj:t ramlade av hästen vid stora trupprevyn.»

Det unga hovet.

GUSTAV ADOLFS utseende vid tiden för hans myn- dighetsförklaring beskrives sålunda av hans lärare i krigskonst, den franske officern De Suremain: »Hans

hållning var värdig, hans samtal avmått och hans ansikte regelbundet, t. o. m. behagligt, då han tillslöt munnen. Men annars hängde hans stora underläpp ned, så att man såg hans dåliga tänder, och gav honom ett föga begåvat utseende. Jag har aldrig sett en person med så smala axlar. Därigenom kom också hans långa hals att framträda ovanligt mycket.»

Den misslyckade friarfärden till Petersburg följdes snart av Gustav Adolfs förlovning med en annan skön prinsessa, till vilken han lär ha vänt sin håg redan under besöket vid ryska hovet. Katarinas sonson storfurst Alexander var nämligen gift med en prinsessa av Baden, och hon visade den unge konungen ett porträtt av sin syster, den vackra Fredrika, vilket slog mycket an på ynglingen. Hur det nu må ha varit med den saken, så blev i alla händelser Fredrika av Baden snart Gustav Adolfs brud. Den unga drottningen var då blott ett sextonårigt, lekfullt barn. Skjöldebrand säger om henne: »Hennes skönhet var förvånande. Hade hon fört sig bättre och ej lutat huvudet ned mot bröstet, hade man ej kunnat se en fullkomligare mänsklig gestalt. Jag drömde icke då, att jag tolv till tretton år därefter skulle få uppdrag att föra bort henne och hennes gemål från Sverige till hennes födelseort!»

Gustav Adolfs äktenskap kunde ej bli annat än olyckligt. Den unga drottningen var yster och lekfull men han stel och avmått. Alltid var han kung, aldrig människa. Överallt där han gick fram, drev han livsglädjen på flykten. »Hur står det till?» var det enda ord, de unga damerna någonsin hörde av hans mun. En dag, bäst som drottningen i sitt kabinett roade sig med att hoppa i kapp med sina hovdamer ned ifrån ett bord, fick man höra Hans Maj:t nalkas. Man anlade sina högtidligaste miner för att värdigt mottaga den objudne gästen och hoppades bara, att han snart skulle gå igen efter de övliga hälsningsorden. Men mot vanan blev han stående kvar.

Plötsligt känner sig drottningen illamående och dånar. Konungen och hovfröknarna skynda till och bära henne med förenade krafter till sängen. Men hovfröknarna ha svårt att hålla sig tillbörligt allvarsamma — ty Hennes avsvimmade Maj:t kniper dem högst okynnigt i benen med sina

Gustav IV Adolf och drottning Fredrika. Samtida målning.

nedhängande händer. De stackars hovfröknarna hade aldrig känt sig så olyckliga som under sin ängslan över att kungen skulle märka, hur svårt de hade att hålla sig för skratt över komedin. Ty de visste alltför väl, att den kunglige herrn icke förstod sig på skämt — ej ens av damer.

Men den unga drottningens livsglädje förmådde ej länge hålla stånd mot den iskyla, som slog emot henne från hennes make. »Om han ändå ville låta bli att alltid vara konung», utbrast den stackars kvinnan en gång inför en förtrogen. Alltid tilltalade han henne med det kalla, ovänliga »hon».

Hur betecknande är ej följande beskrivning av konungens uppträdande under hans sex månader långa vistelse i Malmö på vintern 1806—1807. Vi ha den från en ung man, som då var anställd på landskansliet och sedan blev borgmästare i staden: »Konungafamiljen förde i allmänhet ett indraget levnadssätt, men hovetiketten iaktogs med den största stränghet. Regelmässigt bevistade konungen vaktparaden på stora torget, vilken ock för honom defilerade. Själv var han alltid klädd à la Karl XII i åt livet sittande frack, renskinsbyxor och kraghandskar, kragstövlar med en liten käpp i handen. Även under den strängaste vinter var denna klädedräkt oförändrad. Aldrig tilltalade konungen någon offentligen. Enskilda företräden gävos aldrig. Var han drog fram, blottades för honom alla huvuden. Uraktläts det någon gång, gav friherre Toll en allvarsam befallning, att det skulle ske. Konungen var allestädes på sin väg omgiven av livdrabanter på alla sidor, såsom hade han blivit förd under bevakning.»

Det finns en rolig anekdot om hur styvt Gustav Adolf höll på sin kungliga värdighet. En gång under de ensliga promenader, som den unge fursten brukade göra i Hagaparken tillsammans med sin förtrogne, överstekammarjunkaren Fleming, utgöt han sig i melankoliska betraktelser över sitt glädjelösa liv. Han grät, han vred sina händer och gick då och då bort till ett träd och stödde huvudet mot stammen. Under dessa uppträden hände det, att ordningen mellan de bägge ynglingarna blev rubbad. Fleming, som själv blivit upprörd, tänkte emellertid icke därpå. Men den, som gjorde det, var den unge konungen själv. Han avbröt

genast sina tårefloden, anlade sin vanliga stelhet i skiek och kommenderade med förebrående ton: »Fleming går till höger!» — Ordning måste det vara!

Rätt använt, blev detta ordningssinne en av Gustav IV Adolfs bästa egenskaper.

Det fanns hos honom mycket av Karl XI, mera än av hans hjälte, Karl XII. I sanningskärlek, sedligt allvar och gudsfruktan liknade han dem bägge; i envishet gick han fullt upp mot sin förebild men saknade alideles ej blott Karl XII:s begåvning utan även allt, som gav Karl hjältenamnet. Visserligen intresserade sig Gustav Adolf för härväsendet och höll ofta mönstringar med trupperna. Men intresset gällde mest uniformerna och sådana struntsaker, såsom hur långa militärernas stångpiskor skulle vara, hur de skulle pudras, stövelkragarnas höjd över knäskålen, och hur många knappar på byxorna som skulle synas över stövelkragen. Allra viktigast var dock kraghandskarnas form och beskaffenhet samt sättet hur de skulle bäras vid tjänstgöring och vid parad. Hur många var det ej som fingo krypa i arrest för förseelser mot dylika pedantiska föreskrifter!

Ännu grasserade paradjävulen väldeliga över nästan hela Europa.¹ Soldatens en gång ändamålsenliga fältdräkt hade förvandlats till ett tätt åtsittande fodral, vari han endast med svårighet kunde röra sig. Benen skulle pressas in i stövletter, som sutto så tätt åt, att de måste påtagas fuktiga. Rocken var skuren så, att den icke kunde knäppas — vilket utomordentligt värdefullt skydd mot vinterkölden! —, men det oaktat var den försedd med en oerhörd massa blanka knappar. De många konstiga plagg, vari våra gamla hederliga indelta soldater nu blevo utstyrda, erbjödo till på köpet en så brokig färgprakt, att fransmännen kallade dem papegojsoldater. Man har också svårt att tänka sig in i den tid, då peruk och stångpiska hörde med till soldaternas »mundering», och då det noga föreskrevs ej blott hur lång hårpiskan skulle vara, utan också hur de olika »bucklorna» skulle anbringas antingen i det egna håret eller, om detta ej räckte till, medels »lösa lockar». Till mötena skulle soldaterna alltid föra med sig en viss kvantitet puder, och om detta hotade att taga slut, fick han blanda det

¹ Jfr bd VI: sid. 490.

med kornmjöl. I det lilla Danmark åtgick denna tid över 50,000 pund mjöl till puder för armén under ett enda år.

När det skulle bli stor parad, var friseringen och pudringen ett mycket tålamodsprövande bestyr. Redan kvällen förut började inpudringen, och sedan var det icke tal om någon sömn den natten. Uppradade på bänkar längs väggarna måste delinkventerna i sittande ställning avbida morgonen.

Med ett ordningssinne, som ofta slog över till pedanteri, var hos den unge konungen ett vackert drag av rättrådighet förenad. Av fruktan för att vid arvskiftet efter Gustav III något skulle tillfalla honom personligen, som hans fader inköpt för rikets och icke för egna pengar, ville han icke av kvarlåtenskapen mottaga mer än vederlaget för Ekolsundska godsets köpeskilling, vad Gustav III ärvt av sin mor samt vad fadern erhållit i presenter. Allt det övriga, mer än en tredjedel av hela arvet, överlämnade han åt staten.

*

Gustav III hade ej haft stora förhoppningar om sin son. Han lär ha yttrat om honom: »Han kommer att sluta olyckligt, ty han är inskränkt och halsstarrig.»

Med det levnadsglada gustavianska hovlivet var det slut. På tjusarkungens plats hade kommit en stel, orubbligt allvarlig furste, vars värdighet förbjöd honom att skämta eller småle. Kungaborgen i Stockholm hade blivit ett tråkighetens förtrollade slott, där allt tycktes ha liksom stelnat, där man på hovfester fick varken sitta — förty Hans Maj:t behagade själv stå i timal mitt på golvet — eller tala, knappt viska; att skratta var ett brott. De middagar på slottet, till vilka statens ämbetsmän inbjödos — eller rättare sagt kommenderades — i tur och ordning, avåtos under helig tystnad. För skaldernas sånger, för konstens skapelser fanns inget intresse på tronen.

Litteratur: Generallöjtnant De Suremains minnen från hans anställning i svensk tjänst 1794—1815. Svensk översättning av O. H. D.

Malla Montgomery-Silfverstolpes memoarer, utgifna af Malla Grandinson: 4 delar.

Gustaf Björlin, Några ord om soldatens klädsel för hundra år sedan (i »Fordomdags» I).

En sparsam och ordningsälskande envåldshärskare.

DEN anda av sparsamhet, som utmärkt förmyndarstyrelsen, rådde även under Gustav Adolfs regering. Ja besparingarna genomfördes med vida större kraft och konsekvens än på Reuterholms tid. Därigenom lyckades Gustav Adolf under de första åren av sin regering nedbringa statsbristen så väsentligt, att man kunde räkna ut, att den snart borde vara försvunnen.

Tyvärre motverkades dock regeringens och enskilda föregångsmäns gagnarika arbete av tre svåra missväxtår, 1798, 1799 och 1800. Men hade icke regeringen ingripit med sådan kraft och klokhed, som den gjorde, så skulle följderna ha blivit många gånger värre. Nu behövde icke folket lida ens tillnärmelsevis så mycket som av föregående svåra nödår.

Regeringens hjälparbete försvårades dock därigenom, att det förut så rika bohusslänska sillfisket började slå fel år 1797 och snart gav så litet, att Kungl. Maj:t år 1800 måste utfärda förbud mot sillexport. År 1806 upphörde sillfisket plötsligt nästan alldeles. Under det man året förut fångat 700,000 tunnor, fick man nu knappt tusen, och sedan var sillen försvunnen i sjuttio år. När den värdefulla fisken ej mer kom in i skärgården, flydde också människorna därifrån, och kusten blev snart så folktom, som om en farsot gått fram där.

En ytterligare olycka för det svenska näringslivet vid sekelskiftet var, att kampen till sjös mellan England och Frankrike vid denna tid blev våldsammare än någonsin förr med kaperier, som vållade även de neutrala stora förluster och verkade i hög grad hämmande på Sveriges export.

Norrköpings riksdag år 1800.

De ekonomiska svårigheterna nödgade Gustav Adolf att år 1800 sammankalla ständerna till Norrköping. Där skulle även konungens kröning äga rum.

Att riksdagen nu liksom för 31 år sedan förlades till Norrköping berodde dels på regeringens misstroende till huvudstadens »jakobinska» befolkning, dels på att man ville hålla de främmande ministrarne borta.

Den opposition, som regeringen hade att frukta, var icke längre den gamla adelsoppositionen, som stått emot Gustav III, ty den hade kungamordet och franska revolutionens skräckscener fört på andra tankar. Nej de som nu satte riddarhuset och adeln i svallning, det var en ny generation, som insupit den franska revolutionens tro på frihet, jämlikhet och broderskap, på den nya tidens liberala och demokratiska idéer. Dessa förkunnades nu med eldig hänförelse av sådana män som den unge, rikt begåvade protokollssekreteraren i utrikesdepartementet friherre Hans Hierta, den orädda och skarpsinnige ryttmästaren Georg Adlersparre, vilken gjort sig ett namn såsom skriftställare på det ekonomiska och politiska området, den svärmiske, estetiskt anlagde överste Adolf Fredrik Skiöldebrand, den berömde läkaren och nationalekonomen David von Schultzenheim, den unge löjtnanten Per Adolf Tham, som sedermera blev en rik och framstående bruksägare, m. fl.

Inom de ofrälse stånden hade regeringen däremot avgjort övervikt. Särskilt bävade prästeståndet för att ha något gemensamt med ett parti, vars käraste önskan en av dess franska lärofäder¹ förklarar vara »att få se den siste kungen strypt med den siste prästens tarmar». I sin riksdagspredikan prisade också biskop Munck i Lund den konung, som Gud givit vårt land, »en konung som liknar en gudfruktig David, en from Hiskia och en nitisk Josia men är fri från deras fel och svagheter. Vare den ovärdig svenskmanna-namn», utbrister han slutligen, »som gör honom bekymmer och ledsnad genom antingen egennyttiga eller besvärande svårigheter!»

¹ Upplysningsfilosofen Diderot.

Sammandrabbningen mellan partierna på Norrköpings riksdag började, då man skulle tillsätta det hemliga utskott, med vilket konungen önskade överlägga om penningväsendets ordnande. Oppositionen med Hierta och Adlersparre i spetsen gick till storms mot den hemlighetsfullhet, vari förvaltningen av rikets penningväsen var insvept. Man yrkade, att de, som granskade bankens och riksgäldskontorets förvaltning, måtte åläggas att för stånden fullständigt uppgiva dessa verks tillstånd. Men lantmarskalken, Magnus Brahe, vägrade att göra proposition på förslaget, och därmed förföll detta. I vanmäktig förbittring däröver demonstrerade Adlersparre genom att avsäga sig sin plats i hemliga utskottet.

Oppositionsmännen påstodo, att Brahe blott var en marionett i Tolls hand. Skjöldebrand och Hamilton berätta, att vid sådana avgöranden, där Toll ej på förhand hunnit instruera lantmarskalken, hade han alltid med sig en vit och en kulört näsduk. »Då den ena i blinken upptogs, visste Brahe att vägra; då den andra svävade i generalens hand, att bifalla begäran om proposition eller annat dylikt.»

Emellertid började det hemliga utskottet sitt arbete, och resultatet blev ett förslag, att banken skulle övertaga riksgäldssedlarna samt ånyo bli ensam sedelutgivande institution. För att skaffa banken den silverfond, som behövdes till inlösen av riksgäldssedlarna, föreslogs dels en stor förmögenhetsskatt, dels att banken skulle erhålla 300,000 rdr av bevillningen under femton år. De ofrälse stånden antog genast förslaget under uttalande av tacksamhet mot konungen. Särskilt stor var förtjusningen i prästeståndet, i vars protokoll det heter: »Sedan ståndet under de livligaste rörelser av underdånig vördnad, glädje och tacksamhet hört detta sig föreläsas, instämde i ett enhälligt utrop: 'Gud väl-signe och bevara konungen!'»

Men på riddarhuset råkade utskottets finansförslag ut för en våldsam kritik. Efter de ofrälse ståndens beslut var dock oppositionen i det närmaste vanmäktig. Och regeringen gjorde ytterligare vad den kunde för att bland adeln försäkra sig om majoriteten genom att låta på riddarhuset inskriva en mängd adelsmän, som den kunde säkert lita på, »officerare, drabanter, ynglingar, lycksökare», säger Gustav Adolf Hamilton.

Oppositionen satte under sådana förhållanden icke in sin

kraft på att få myntrealisationsplanen förkastad utan på att genomdriva en bestämd tid för bevillningens utgående för att därigenom framtvinga bestämda riksdagsterminer. Efter ett långt plenum bifölls alltså hemliga utskottets förslag, dock först efter lantmarskalkens förklaring, att tiden för bevillningen icke var därmed avgjord.

Men när protokollet några dagar därefter skulle justeras, fanns däri icke ett ord angående det gjorda förbehållet om tiden för bevillningen, och lantmarskalken vägrade införa detta förbehåll, under förklaring att vad han förra gången yttrat varit endast hans privata mening.

Harmen över slika undanflykter blev gränslös. »Intet ett stim utan ett förtvivlans rop blev svaret», säger Hamilton. »Man hörde ej annat än orden: 'Våld! Kränkta rättigheter!», och det höll på att bli slagsmål. Under upprörda protester avsade sig fem av oppositionens medlemmar, bland dem Hierta, Tham och Schultzenheim d. y., sitt adelskap.¹ Sju andra, däribland bröderna Adlersparre och Skjöldebrand, förklarade sig ej ämna vidare deltaga i adelns förhandlingar under denna riksdag, och jämte dem lämnade flere andra riksdagen. Några dagar därefter avsade sig åtta av adelns ledamöter i hemliga utskottet sina platser därstädes. Men kungen lyckades förmå de flesta att återtaga sin avsägelse.

Genom dylika vanmäktiga demonstrationer hade emellertid oppositionen i ungdomlig upphetsning lämnat fältet öppet för motståndarne. Vid riksdagens avslutning kunde det också konstateras, att ständerna bifallit alla konungens förslag.

En kuriös episod blev det, när bönderna skulle rösta om det förslag till bevillning, som bevillningsutskottet uppgjort. De ville pruta. Men då hade följden blivit, att be-

¹ Hans Hierta ändrade sitt namn till Järta, och Per Adolf Tham skrev sig hädanefter Tamm, von Schultzenheim kallade sig Schultz, och Claes Cederström antog namnet Claesson. — Även den unge Johan Karl Adelsvärd rusade upp på sin bänk och ropade, att han avsade sig adelskapet. Men då sprang hans gamle förståndige far fram och »fattade i honom, sägande: 'Jan Karl! Du avsäger dig då Adelsnäs!» Det tog bukt på den unge ädlingens oppositionslust. Han teg, behöll sitt stamgods och nöjde sig med att avsäga sig sin rätt att deltaga i adelns förhandlingar för denna riksdag.

villningen icke räckt till för riksskuldens avbetalning och penningväsendets ordnande.

I denna brydsamma ställning grep Toll in med känd hänsynslös kraft. Han uppenbarade sig följande dag i de hedervärda dannemännens samlingssal, och i ett, minst sagt, kraftigt tal, som smakade icke litet av hotelse, uppmanade han dem att »rätta» sitt under gårdagen tagna beslut. »Jag väntar», slutade Toll, »här till ståndets bifall, yttrat genom ett enhälligt ja. Finnes någon av annan tanke, han träde fram och, om han vill, låte anteckna sin mening och sina skäl, på det rikets hävder måga förvara dessa tänkesätt.» Enligt Hamiltons version skulle Tolls slutkläm ha varit så här: »Dens namn skall upptecknas med skam i tideböckerna och hans själ utrotas av jordene.» Ståndets ledamöter svarade »under synbar rörelse och med upplyftade händer» allmänt ja till Tolls proposition. På hans ytterligare fråga, om någon var av annan mening, svarades enhälligt: »Nej, vi äro alle undergivna Kongl. Maj:ts nådiga vilja.» Så gick det till, när bondeståndet utövade sin bevillningsrätt anno 1800.

Härvid är dock till märkandes — något som brukar med lystnad förbigås vid relaterandet av denna pikanta episod — att bondeståndets protokoll förmäler, hurusom »de fleste av ståndets ledamöter hos talmannen och sekreteraren begärt att ny överläggning om bevillningen måtte företagas». Därvid hade de yttrat, att de nu vid närmare besinnande ämnade gå med på de andra ståndens beslut. Alltså — heter det till sist — skulle ståndet sannolikt även utan Tolls melankomst ha »självvilligt ändrat dess i går tagna beslut».

1800 års riksdag är märklig även därför, att bönderna då finga förverkligat sitt gamla önskemål att få vara med om riksbankens styrelse.

*

Under riksdagens lopp hade konungens kröning ägt rum, dock utan den övliga pompen och ståtén. »Varken lokal eller något yttre», skriver en åskådare, »bidrog att giva ceremonien den glans, en sådan bör äga. Konungen bodde i ett trähus, kyrkan var liten och oansenlig, vädret förfärligt: det regnade hela dagen, som om himmelen varit öppen.»

Under kröningsritten hände sig den malören, att hela processionen plötsligt fick stanna på vägen till kyrkan, därför att kröningshästen med Hans Maj:t inte ville gå vidare. Stallmästaren, som ridit in det ädla djuret, var nämligen en galant herre, och i det hus, framför vilket hästen gjorde halt, bodde en vacker och levnadsglad fru. Därför hade platsen blivit ett omtyckt rastställe för både stallmästare och häst. Men den kunglige ryttaren och hela kröningsprocessionen hade en annan åsikt. Som emellertid denna icke lät förena sig med springarens uppfattning, vidtog Hans Maj:t den försiktiga åtgärden att stiga av och låna en annan men icke på långt när så grann häst. Denna nedstigning från hästryggen ansågs av mången förutseende man och kvinna som ett dåligt förebud.

* * *

År 1803 började inlösningen av riksgäldssedlarna, sedan regeringen lyckats skaffa tillräcklig silverfond. Detta möjliggjordes — efter tre års underhandlingar med många om och men — därigenom att Sverige försålde eller, som det i förskönande ordalag hette, pantsatte på hundra år till Mecklenburg-Schwerin staden Wismar med område mot $1\frac{1}{4}$ millioner rdr hamburger banco, vilket på den tiden motsvarade 5 millioner kronor. I köpekontraktet bestämdes, att om Sverige efter de hundra årens förlopp ville återlösa staden, skulle det återbetala kapitalet med ränta på ränta efter 3 %. Det skulle år 1903 ha blivit 24 millioner rdr hamburger banco eller 96 millioner kronor. Det var naturligtvis aldrig någon tanke på att betala en sådan summa, utan när hundraårsdagen kom, blev Wismar för alltid införlivat med Mecklenburg-Schwerin.

Wismars egentliga betydelse för Sverige hade varit av militär art. Det hade på sin tid bildat en strategisk länk mellan svenska Pommern och Bremen-Verden. Men efter 1719, då Sverige måste avträda Bremen och Verden, förlorade staden denna betydelse och var sedan blott som en spillra av vårt forna stormaktsvälde.

För Sverige var uppgörelsen ekonomiskt förmånlig. Årliga räntan på det erhållna kapitalet uppgick nämligen till

mer än dubbelt så mycket, som staden förut inbringade. Men Wismars invånare harmades över att ha blivit så där bortbytta, isynnerhet när de fingo känna på de dryga skatter, som hertigen av Mecklenburg pålade dem för att draga vinst av sin dyrt förvärvade besittning.

Den stadga i myntväsendet, som åstadkoms med hjälp av köpesumman för den tyska besittningen, blev till ovärderligt gagn för näringslivet och för alla rikets löntagare. Lyckligtvis började också med år 1800 en rad av goda år för jordbruket.

Rutger Maclean¹ och enskiftet.

När Rutger Maclean år 1782 övertog Svaneholms gods i Skåne, stod jordbruket lågt där liksom på övriga skånska herrgårdar. De underlydande böndernas ägor lågo kringspridda över hela fältet i smala remsor, och mer än en tredjedel av dem låg så långt från själva byarna, att det var rent omöjligt att bruka dem ens något så när ordentligt. Där såg också jorden ut, som om den skulle vara dömd till evig vanhävd. Och herrgårdens egna åkrar voro lika vanskötta som böndernas. De underhavande voro tyngda av skuld till sitt herrskap. Slöa och liknöjda gingo de till sitt arbete. Det var ej ovanligt på de skånska godsen, att inspektoren eller ladufogden med piska drev på dem, som han tyckte vara lata. Kvinnorna på godset ansågos höra till godsherrns jaktområde. — Aldrig kunde dessa arma bönder tänka sig, att det skulle bli bättre för dem. Därför sökte de sin tröst i brännvinet.

Men Maclean hade satt sig i sinnet, att bättre skulle både han och de ha det — med eller mot deras vilja. Han skulle snart få se, att frivilligt kunde han inte få dem med på det.

År 1783 tog sig Maclean för att enskifta de fyra byar, varav hans underhavandes ägor bestodo. Detta gick till på följande sätt. Han ordnade om ägoförhållandena så, att varje gård fick ett sammanhängande område, och sedan flyttades boplatserna från byarna ut på de nya ägorna. Själv lät han på egen bekostnad bygga de nya husen. När det mesta

¹ Uttal: Maklän.

var färdigt, gav sig Maclean med sällskap till den by, som skulle flyttas, och tog en bonde under armen. Var och en av sällskapet följde hans exempel, och så »fördes de 21 kvarblivna åborna arm i arm, med gråtande hustrur, från sina gamla nästen till de nya boningsplatserna, varefter de gamla stugorna nedrevos». Så beskriver ett ögonvittne, hur reformen genomfördes. »De 21 kvarblivna åboarna» — ja, ty samtliga de förmögnare bönderna — 20 stycken — hade flyttat från godset i förargelsen över att ändå nödgas lämna den torva, som givit dem deras uppehälle, och den lersmetade, halm-täckta stuga, där de växt upp. Här hade de känt sig trygga med grannar och bekanta runtomkring men hade ryggt tillbaka för att gå ovisa öden till mötes som nybyggare ute i ensamheten på de nya gårdarna. Så stod Maclean där allena med de fattigaste av sina underhavande. Alla spådde, att snart skulle han bli lika fattig som de.

Han hjälpte emellertid sina bönder de första åren med dragare, för att de skulle kunna taga upp de vanskötta åkrarna, och lånade dem spannmål till utsäde. Och efter hand märktes bland Svaneholms bönder ett nyvaknat intresse för att både bryta upp mark och sköta den gamla åkerjorden bättre än förr. Välmågan växte år från år så väl bland de underhavande som på herrgården, och Maclean blev mot allas förmodan rik igen, ja rikare, än han förut varit.

Det lyckade försöket manade till efterföljd, och år 1803 utfärdade den enväldige konungen, Gustav IV Adolf, förordningen om enskifte för Skåne, enligt vilken den, som önskade, fick rätt att för sin del få sina ägor utbrutna ur byns område och såvitt möjligt samlade på ett ställe. Följande år kom en liknande förordning för Skaraborgs län, och 1807 togs steget fullt ut, då en allmän förordning om enskiftet utfärdades. Därmed togs ett nytt stort steg på den väg till jordbrukets förbättring, som inleddes med förordningarna om storskiftet vid 1700-talets mitt.

När någon jordbrukare fordrade enskifte, ledde detta emellertid i de flesta fall till att byns hela område enskiftades. Ett ögonvittne skildrar ett sammanträde för att besluta om enskifte ungefär sålunda: »Vanligen valdes höst eller vår, då marken var bar och dagen kort, till sådan förättning. En delägare hade sökt enskifte. Alla delägare

och gode män¹ voro samlade. Efter slutad värdering av ägora och besiktning av byggnader och plantering återkommer hela församlingen mot aftonen till sin utgångspunkt, den trånga stugan, där den, som begärt enskifte, bor med sina barn och med småkreatur av flera slag.

På ett litet bord utvecklas kartan över byalagets ägor. På en bänk eller vägg uppdrages med krita en figur över ägora, vilken motsvarar den, som kartan utvisar. Nu göres med kritan försök att efter författningen rita upp de nya gårdarna så kvadratiska, som omständigheterna medgiva, men med bibehållande av så många åboar som möjligt vid sina gamla bostäder. Den, som häruti bäst lyckas, vinner seger under den därefter uppkommande varma överläggningen. Omsorgen om egen fördel, kärleken till de gamla bostäderna, fruktan att ryckas därifrån, ångor av mat och annan förfriskning och den instängda luften i den trånga stugan, varuti så många som möjligt av båda könen inträngt för att deltaga i överläggningen om vad de flesta ej fatta annorlunda, än att en olycka står för dörren — allt detta hör till ett dylikt sammanträde.

Äntligen är man ense om läget för den mans gård, som sökt enskifte. Han är naturligtvis utkastad så långt som möjligt på utmarkerna. Nu framställa gode männen alla olägenheter, som skola uppkomma, när de övriga jordägarna skola dela byns jord mellan sig. Snart blir det klart, att en allmän enskiftesdelning, för vilken lantmätaren verksamt arbetar, har företräde, och den beslutes. Man återgår till den verkliga kartan på bordet. Lantmätaren tilltror sig att i raska drag med blyertspenna uppgöra hela planläggningen. Därefter kämpas om skyldigheten till avflyttning eller rätten till kvarboende. För att lugna sinnena göras så många spet-

¹ Så kallades de i jordbruk kunniga män, som förordnades till rådgivare åt lantmätnarne vid skiftesförrättningar. Maclean, vars lyckliga genomförande av enskiftet på Svaneholm slutligen ingivit bönderna obegränsat förtroende till honom, blev vald till god man för flere härad. Vid utövandet av sitt uppdrag lade han i dagen ej blott fyndighet och rättvisa utan också »ett så obegripligt tålmod, att han ofta tillbragte flera dagar långt in på nätterna vid en enda enskifteskonferens. Ty efter hans tänkesätt och även yttrande var hastverk i sådana saker, som röra en fattig bondes hela timliga välfärd, obehörigt och oförsvarligt», säger dåvarande kyrkoherden i Skurup.

siga vinklar åt byn som möjligt är, och uti dessa inrymmas platser för kvarboende. Protokollet skrives och under-tecknas.

I detta skick insändas karta och handlingar till landshövdingens fastställelse. Den följer, och nästa vår sker utstakning. På marken visar sig de nya gårdarnas läge helt annorlunda, än man i halvmörkret med blicken på kartan föreställt sig. Alla äro missbelåtna, men all hjälp är avskuren, ty förrättningen är redan fastställd. — Så börjades och så slutades många enskiften i Skåne.»

Så följdes skiftesreformen litet varstädes av klagolåt från alla, som höllo på det invanda och ej ville lämna sina gamla boplatser. Och den bonde, som begärde enskifte, betraktades mångenstädes som byalagets fiende. På många håll klagades det också över mannamån och orättvisa vid delningen, över att de fattiga bönderna fingo maka åt sig för de rikare och blevo »uppskuffade på lerknölnarna, där det växte bara i våtår», eller på sankmark, där det skulle kosta stora pengar att få jorden dikad. »Det var», säger en samtida skåning, »i sanning ingen barnlek att spränga stora byalag, vanda vid ett dagligt samliv för alla åldrar på gemensamma samlingsställen. Också möttes reformen i början nästan överallt av missnöje. Den skånske bonden kände nog alltför väl till de många olägenheter, som följde med jordbruket inom det gemensamma byalaget, men han följde sitt gamla ordstäv: 'Ingen dör av en sjukdom, som han är vand vid.'»

*

Följden av enskiftet blev, att de gamla byarna allmänt upplöstes och byggnaderna flyttades ut på de nya ägorerna. Vid tvister om vilka som skulle flytta ut ur byn var det enligt förordningen den, som ägde de bästa byggnaderna, som fick stanna kvar. De utflyttande fingo i stället understöd till nybyggnader både från de andra byamännens och från statens sida inom vissa gränser.

Med utflyttningen ur byarna följde nästan alltid nyodling, isynnerhet av sådana utmarker, som lågo mellan åkertegar, vilka nu tilldelats en och samme ägare. Denna jordreform är alltså en av de främsta orsakerna till den svenska åker-

jordens ökning. Då jorden nu kom att ligga mera samlad, blev den ej så tungbrukad: det krävdes icke så många körs-lor som förr. Därför behövde bönderna ej hålla så många hästar utan kunde mera lägga an på ladugårdsskötseln.

Väldiga äro de förändringar, som enskiftet medfört särskilt på ett så lätt överskådligt jordbruksområde som skånska slätten. Så småningom upplöstes de grå byarna, som legat där så ödsligt ute på slätten med blott ett och annat träd i de små kålgårdarna. Den skånska slätten förändrade utseende nästan till oigenkännlighet genom de snygga, vita bondgårdar, omgivna av trevna trädgårdar, som nu växte upp ute bland åkerfälten. Väldiga kärrmarker dikades ut och förvandlades till bördiga skördefält, och efter en mansålder kunde den skånska jorden föda dubbelt så många människor som förut. Ser man på en karta över Malmöhus län från tiden före enskiftet, så är det nästan omöjligt att känna igen sig.

Livet i en skånsk by vid 1800-talets början.

Låt oss dröja en stund och leva med i det liv, som nu led-des in i helt nya banor genom de små bysamhällenas upp-lösning! Vi ha en präktig och hederlig vägvisare genom en by på skånska slätten vid sekelskiftet i prosten Nils Lovén, som under signaturen Nicolovius skildrat folklivet i sin hem-bygd, Skytts härad, vid 1800-talets början.

Om vintern bodde hela familjen i ett och samma rum, och där höllo även gässen till i den s. k. gåsbänken, när de ruvade sina ägg. Detta rum fick sin värme från en järn-kamin, som eldades i köket med torv. Närmast den goda värmen befann sig den s. k. kakelugnsbänken, »vari bonden den långa vintertiden tillbragte en stor del av dagen i hel- eller halvslummer, och vari barnen sovo om nätterna».

Det andra boningsrummet i huset var beboeligt endast om sommaren, ty där fanns ingen eldstad. Det var på en gång förrådskammare och paradrum, garnerat, som det var, »med blåfärgade, med svarta beslag försedda kistor, som målaren utsirat med stora röda tulipaner, vilkas like natu-ren ej varit mäktig att frambringa. I dessa kistor förvarade matmor och döttrarna sina gångkläder och linnet och en

del dyrbarare sängkläder. Då något fruntimmer kom, som gjorde sitt första besök, öppnades dessa kistor, och den främmande skulle bese deras innehåll stycke för stycke.»

För övrigt voro både detta rum och dagligstugan prydda dels med s. k. kiststycken, färgtryck i kraftiga färger med

biblskt innehåll, dels med »historiska målningar», utförda av någon lantlig »artist». En mycket omtyckt sådan målning hade till underskrift: »Greve De la Gard, mördad genom en duell». »Här såg man en rad svarta kulor, som utgingo från motståndarens pistol, och några röda bakom den döende grevens rygg, färgade i hans blod.»

Drängstugan och härbärgets förresande lågo i något av uthusen.

Man steg upp i en förfärligotta: om vintern klockan 4 och under den ljusare årstiden redan klockan 3.

Det kunde minsann behövas, att man gick till sängs mellan 8 och 9.

Dagen börjades och slutades med gemensam bön och psalmsång. Efter morgonbönen vankades ottemat. »Klockan 7 åts davre (dagvard) eller frukost. Husfader och husmoder deltog från bordsändan i sina tjänares måltider och åto ur samma fat med dem. Barn och pigor stodo kring bordet; de övriga sutto.» En egendomlig skånsk rätt var »surnad fårmjök, vilken kallades 'syltmjök' och samlades om som-

Nils Lovén.

maren och förvarades i visthuset hela vintern i en tunna. Varje väl furnerat hushåll ägde i sin spiskammare en sådan syltemjökstunna. Annars var fläsk — 'fläskj' — bondens käraste föda och hans dagliga sovel, varvid han aldrig tröttnade. Från hedenhös måtte ock detta varit nordbons smak. Man erinre sig, hur han tänkte sig välfägnaden i Valhall!

Då som nu var skåningen »glad vid mat». »Ingen slutade att äta», säger Nicolovius, »förr än han, väl icke med ord men dock på ett omissskänligt sätt givit tillkänna, att något inom honom, förmodligen själen, ropade 'Stopp maskin', varefter han slickade sin sked, torkade den med en flik av tröjan och lade den ifrån sig. Sedan han på samma sätt skött sin kniv och stoppat den i fickan, lade han sina händer tillsammans till bön. Regeln för bondens diet var: 'Ät så mycket du kan', och han begick aldrig med vett och vilja något dietfell. Till deras måltider åtgick mycken tid, och vid de flesta arbeten togo de sig alltid en middagslur.» Men flitigt och uthålligt i sitt arbete var detta folk.

Vid bröllop och andra stora gästabud »var den tiden ett bruk, att gästerna gingo ut en stund mellan rätterna och hoppade och brottades. Maten packades därigenom bättre, och gästerna gjordes därigenom skickligare att emottaga den kommande rätten. Detta kallades på bondspråket 'att gå ud å slå bug'.»

Gaffel brukades icke vid måltiderna annat än på bröllop. Då sattes det nymodiga redskapet i hand på de nygifva och dem som sutto vid deras bordsända. Men det beredde bara brud och brudgum en hel del förtret. Dels kunde de i denna fatala belägenhet »ej rätt hitta munnen, så att mången god bit gick förlorad under transporten; dels hände det ock någon gång i distraktion, att fingret kom till munnen och köttbiten till örat. Under måltiden sutto de gärna med nedslagna ögon och talade ej oftare än de lakoniskt besvarade prästfolkets vänliga tilltal.»

Varje by var som en liten stat i staten med delvis egna lagar, egen rättsskipning och egna »ämbetsmän», alltifrån byältermannen, som årligen ombyttes, ned till fäherden, som till tecken på sin värdighet hade ett »värahorn»¹ att blåsa

¹ Horn av »väre»: vädur.

i och en ringstav med järnringar att skramla på. Den kasta-
de han efter kreatur, som gjorde förtret. Men sådan respekt
hade ringstaven med sig, att det inte brukade behövas mer,
än att herden förgrymmad skakade den, för att återföra ett

Manlig folkdräkt från Skylls härad.

odygdigt kreatur på den rätta vägen. I de byar, som hade
en gemensam tjur, »föddes den några dagar på varje hemman,
allt efter hemmanets storlek. Herden följde då alltid tjuren
och hade sin föda av samma husbonde som denne.»

Vid plöjning körde man med tre par hästar framför plogen,
»till vars tillbörliga handhavande fordrades en dräng och

tvenne kuskar. Med sommarplöjning sysselsatte bonden sig aldrig. Den överlämnades åt byns svin, som också plöjde efter fritt val.»

Om vintern fingo dessa djur gå lösa och ströva omkring

Kvinnlig folkdräkt från Skytts härad.

Bakgrunden föreställer minnesmärket vid Stavsten, där Karl XII landsteg 1715.

vart som helst i byn. Men »varje morgon samlades de vart och ett till sitt hem medelst utropandet av ett lystringsord, som av ålder varit detsamma, fast olika för olika hemman. Prästgårdsdrängen ropade 'kom', en annau 'gris', en tredje 'so' o. s. v.; och det var märkvärdigt att se, huru svinfloeken vid dessa utrop, som merendels inträffade samtidigt, lyftade

huvudena, grymtade till och började fördela sig, lufsande vart och ett efter sitt parole.»

En särskild märkesdag för byn inföll vid Mårtensdags-tiden, då byamännen gingo brandsyn. I dessa eldfarliga, tätt bebyggda samhällen var det nödvändigt att hålla sträng tillsyn med alla eldstäder. Därför gingo gubbarne nu samfält från hus till hus och sågo efter, hur det stod till med den saken. I alla förmögnare hem undfägnades därvid rikligen med öl och brännvin, som »förtärdes under sång och allehanda glam. Munterheten stegrades på varje ställe; skorstenar och bakugnar slogos så småningom i förgätenhet. En och annan av gubbarne kunde väl till en början, då de lämnade gården, falla in med den anmärkningen: 'Vi glömde ju att se efter eldstäderna!' Men mot slutet upphörde även denna anmärkning.» Man litade på att de förmögnare bönderna av ren självbevarelsedrift sörjde för att eldfaran undveks. Med de fattigare, som ingenting hade att förlora, hade man varit mera noga. »I skymningen kunde man ännu få se eller åtminstone höra det till några få sammansmälta brandsynståget sträva under avsjungandet av någon marsch, fast just icke i marschtakt, hem till sina boningar.»

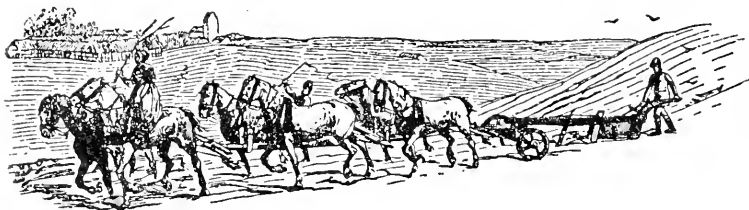
Under sommarmånaderna samlades byamännen varje söndagsafton på en öppen plats i byn, ett slags torg, för att under åldermannens ledning besluta i gemensamma angelägenheter. Dessutom ägde åldermannen att sammankalla dem, när något särskilt stötte till. Vanligen var åldermannen till tecken på sin värdighet utrustad med en trumma, på vilken han då slog »vissa slag för varje port och utropade — ackompanjerad av ett gällt gläfsande av bandhundarna, som aldrig rätt kunde förlika sig med trumman — en viss timma för samlingen. På den bestämda tiden fick man alltid se byamännen troppa av till bytorget. Vid dessa sammankomster avgjordes byns allmänna ekonomiska angelägenheter, såsom kreaturs lössläppande eller tjudrande, gårdsgårdars underhållande.» Och den, som uraktlät att fullgöra bystämmans beslut, fick erlägga böter. Dessa pengar skulle egentligen utdelas till alla i byn, men »gubbarne blevo sällan ense om fördelningsgrunderna, varför det merendels alltid beslöts att suppa upp dem allesammans.»

I vissa fall erlades böterna direkt i flytande vara. »Om det bevisades, att någon sagt om en annan en osanning, som kunde vara förklenlig för dess goda namn och rykte, blev han, för att på ett högtidligt sätt skaffa den förfördelade upprättelse, dömd att erlægga 'skvallerpott' eller 'skvaller-tunna', mot vilken dom det ej var rådligt att bjuda till att vädja. Öl och brännvin måste då av ljugaren anskaffas, och laget samlades på någon bestämd dag hos åldermannen för att förtära det. Ljugaren framträdde då med glas i handen och sade: 'Vad jag sagt om den eller den personen är skamligt förtal och har ingen grund, varför jag nu tager denna lögnen i mig igen.' Härpå tömde han sitt glas, fick den förfördelades tillgift och förlåtelse och åtog sig sedermera att hela aftonen, såsom en villig botövning, vara en stilla, fast törstig åskådare av huru de andra tömde hela resten av det kontribuerade.»

Att för stölder anlita de vanliga domstolarna ansågs i regel alltför besvärligt. Hade den bestulne ett par goda knytnävar, så brukade det ej vara svårt för honom att få tjuven till att bekänna, och sedan avgjordes saken av bystämman, som alltid dömde den brottslige »att erlægga av öl och brännvin ett visst kvantum, lämpat icke efter brottets beskaffenhet utan efter brottslingens förmögenhet. En dag bestämdes, då byamännen skulle samlas och förtära, vad de ålagt brottslingen att då hålla dem till handa. Brottslingen hade alltför många knytnävar att frukta för att icke hava allt i föreskriven ordning. Denna undfägnaden kallades att erlægga 'tjuvatunnan'. Gillet började därmed, att brottslingen, som nu var värd, fyllde sitt glas och sade: 'Gutår bröder!' (med glas i hand var det honom tillåtet att så tilltala gästerna). 'Jag har en gång kommit i denna eländiga förvillelsen; men det skall på min själ aldrig hända mig mera. Vill du, bror' — härvid vände han sig till den förörättade — 'förlåta mig denna gången, så kan du lita på att du skall få ha ditt i behåll för mig efter denna dag; och viljen I nu allesamman tillgiva mig, så att vi kunna bliva lika goda bröder som förut, så skall det intet ångra er.' Härpå svarades allmänt 'ja!' varpå den rentvagne värden sade: 'Gutår då allesamman! Sitten ärliga och dricken kärliga!' Detta kallades att dricka tjuvaskål. Från denna stund skulle och borde

allt varit förlåtet och glömt.» — Blott de riktiga rötäggen lät man råka i rättvisans klor, och då hände det, att de övriga byamännen skrevo till Kungl. Maj:t med anhållan om — skärpt straff för att slippa återfå odågorna alltför snart.

Annars var det ej mycket vidlyftigt skriveri på den tiden — helt naturligt beroende därpå, att folk i allmänhet icke kunde den ädla skrivkonsten. »Då en bonde lånte ut några pennningar, emottog låntagaren dem i tvenne vittens närvaro och lovade med hand och mun att vara ordentlig, var-

efter summan uppskrevs på någon av stugans bjälkar. Någon annan skriftlig förbindelse den tiden visste man ej av.»

*

Nicolovius har också på sitt rörande, enkla och ofta humoristiska språk tecknat en hel rad levande personer från sin barndomsvärld, en samling trogna arbetare var och en inom sin lilla verkningskrets, typer från den gamla goda tiden, allt ifrån den blide prosten, som var som en far för sina församlingsbarn, ned till den gamle ryktaren, som alltid var fattig men alltid glad och nöjd med sin lott, »tackade hjärtligt Gud för en lycklig levnad och gladde sig i hoppet att få en hederlig begravning». Rörande är också bilden av den gamle klockaren Dillbergs dödsbädd. I över 50 år hade det varit hans stolthet att överrösta både församling och orgel. Nu låg han på sitt yttersta och hörde kyrkklockorna kalla menigheten till templet, men själv fick han icke vara med. »Det hade varit Dillbergs femtiåriga vana att samtidigt med första ringningen gå i kyrkan för att hänga upp

numrorna och se till, att den var städad och snygg, och att allting var i ordning till gudstjänsten. Därför nu, så snart ringningen började, bad han med knappt hörbar stämma, att han måtte få kyrknyckeln. Den lämnades honom. Feberaktigt fattade han i den, framviskande: 'Nu får jag skynda mig.' Ögat brann, och pulsarne gjorde oroligt sitt sista arbete. Tornklockorna fortsatte emellertid sin andaktsfulla inbjudning i Guds hus, och då de sista tonerna dogo bort i det oändliga, omslöt Dillberg krampaktigt kyrknyckeln och var ej mer.»

*

En av de bästa bitarna i Nicolovius' folklivsskildring är hans berättelse om när Hans Maj:t anno 1801 besökte Skånörstrakten.

»Ingen konung hade i mannaminne visat sig för invånarna i Skytts härad, då man i september 1801 fick den underättelsen, att konung Gustav IV Adolf beslutat göra en utfärd från Malmö till Skanörs ljunghed för att jämte en del av hovherrarne anställa harjakt.

Med spänd väntan församlade sig unga och gamla vid den väg, han skulle färdas, för att en gång i sin levnad få se, huru en kung såg ut. Hur ofta hade de ej i predikningar och andra tal hört Gud och kungen nämnas på en gång och uppmanats att med undergivenhet iakttaga bäggederas bud och befallningar! Därför, då det med ens gavs till känna, att kungen skulle komma, väntade de sig något överjordiskt.

Tusenfaldiga voro gissningarna bland de enfaldiga, och det låter otroligt men är dock sant, att knappast någon fanns, som icke trodde, att kungens utseende skulle vara något övermänskligt och att han, om han än var snarlik en människa, likväl skulle visa sig med en förklarad lekamen. Hans huvud tänkte man sig omgivet av en gloria, och ingen uppmärksamhet lämnades åt de få bönders försäkringar, vilka hade sett honom i Malmö.

Redan vid soluppgången samlades människor hoptals vid kungsvägen, emedan man hört, att kungen skulle intaga sin frukost i Hammar¹. Att han kunde äta, var redan en ny-

¹ En mil öster om Skanör.

het, som förvånade, och man undrade högeligen, huru det skulle gå till. Då det led mot kl. 7, folkets vanliga frukosttid, var nyfikenheten stegrad till det högsta, och med ett slags bävan väntade man nu kungens snara ankomst.

Äntligen kom en vagn, ovanligt hög: en ofantlig målad kista på fyra hjul, varpå sutto ett par silversmidda herrar med trekantiga hattar. Vad som kunde förvaras i den kistan var en hemlighet för alla. Alla huvuden blottades, då vagnen passerade, men då en liten åskådare, som ej kunde hinna opp att se, ivrigt och oroligt ropade: 'Är det kungen? Inte är det kungen', svarades från vagnen: 'I helvete! När kungen kommer, får ni se en sju djävla hop med folk!' Snart blev man underrättad om att det var kungens kock, som kommit med köket. Men då klockaren i pastoratet hette Kock och ingen bland bönderna hade det ringaste begrepp om vad annars en kock betydde, lopp med den största snabbhet från mun till mun det ryktet, att kungens klockare var redan kommen, och att han svor som en 'hundturk'.

Länge fick man nöja sig med dennes ankomst. Ryktet därom hade snart spritt sig till de närgränsande byarna och kom de få hemnavarande att beklaga sitt öde att ej få höra honom sjunga, emedan de ansågo honom vara med för att, liksom bruket var vid deras gillen, vid kungens bord sjunga psalmerna före och efter måltiden. Bättre underrättade blevo dock snart de, som hjälpte kocken i köket, där bygdens döttrar tävlade om äran att biträda den silversmidde förnäme herren. Flera av de vackraste, vilka han benådade med en och annan kyss, kände sig fattade av en fåfänga, för vilken de ej förr anat sig vara tillgängliga. Men de fulare, som ej bemärktes av kocken, bemärkte däremot med så mycket större förtrytelse, huru han kastade hela marker smör i elden för att tillvägabrunga en hastig värme, och hur illa han i övrigt på allt sätt hushållade med Guds gåvor.

Emellertid brann vid vägen det allmänna begäret att få se kungen, och man tillviskade varandra, huru man skulle bära sig åt, när han kom.

Skolmästaren hade samlats med skolbarnen och bestrött vägen ett långt stycke utanför bygrinden med pillöv och pilkvistar och ämnade vid kungens ankomst uppstämman ett 'Hosianna'. En komminister, som var på förslag till

pastorat, hade, utstyrd i sin för vinden fladdrande prästkappa, stigit upp på en stor sten, varifrån han ämnade vid konungens förbifart utropa: 'Gud bevara konung Gustav IV Adolf den store!' Själva prosten, den älskvärde och vördnadsvärde gubben, var kommen ur sitt vanliga lugn och överläste sitt nätta tal och var ej viss på huruvida han skulle våga hålla det eller icke.

På alla gårdsgårdar och tak hade människor placerat sig, och allas ögon voro vända åt vägen. 'Där kommer kungen!' ropade nu från ett tak en del barnungar, bland vilka jag befann mig. En dyning uppkom bland folkmassan, och allas blickar riktades mot ett moln, som uppsteg från vägen. Men snart framkom ur molnet på en vitskummande kamp länsmannen med hatten på nacken. Åter ett moln — men det var landshövdingen, som framkom därutur och lät ropa åt alla sidor: 'Undan, nu kommer kungen!' Och med en löpare framför sig framsurrade nu den kungliga vagnen med sådan fart, att skolläraren med sin kör ej hann att skrika mer än: 'Ho . . .', och komministern från sin sten ej medhann att utropa mer än: 'Gud . . .', förrän vagnen var försvunnen.

Den kungliga vagnen insurrade nu genom bygrinden, där vängvaktaren stod och bugade sig ned till jorden, utan att det märktes annorstädes än i hans egen rygg. Alla hundar i byn skällde som på vanliga människor. Ingen av de mångfaldiga åskådarna kunde få reda på vilken som var kungen, emedan ingen av alla dem, som kommit, motsvarade det begrepp, man gjort sig om Majestätet. Den, som bland bönderna gjorde mesta uppseendet, var kungens kusk. Han svängde sin piska med ett mod och en liknöjdhet om var smållarna träffade, som tydligt vittnade om att han hade en inre känsla av sitt höga kall att vara en enväldig monarks kusk och alla bondhästars självhärskare.

Vagnen stannade utanför den snyggaste gården i byn, där ägaren med en vördnadsfull bugning emottog kungen och anhöll med något darrande stämma, att Hans Majestät ville visa honom den nåden att inträda under hans låga tak. Kungen steg ur vagnen, räckte honom nådigt handen och ingick nu, ledsagad av sin värd och åtföljd av sin talrika svit, under folkhopens blandade rop av ett nästan andakts-

fullt 'Hurra!' och 'Gud bevare!'. Den väg, som kungen hade att gå, var översållad med blommor och ledde genom flera små triumfbågar, behängda med kransar och kronor, in i stugan.

Kungen med sin svit gick direkt till bordet, och måltiden börjades, utan att någon bordsbön och ännu mindre någon psalm hörts. 'Den som sitter vid bordsändan är kungen', viskades det bland åskådarna, som packat sig tillsammans överallt, där en blick kunde intränga i stugan. Med största förundran varseblevo de enfaldigare, huru kungen förde bit för bit till munnen och tuggade och sväljde alldeles som en bonde.

Efter intagen frukost satte kungen sig till häst och red med sin svit till ljungheden. Hela vägen var garnerad med människor. Sedan de nu lärt känna, att kungen var av samma släkte som de, hälsade de honom med stormande jubel, under vilket hattar och mössor flögo i vädret.

Sedan tog harkriget sin början. Och som fördelen i striden gärna är på de anfallandes sida, lyckades det hovherrarne att besegra ett halvt dussin.»

* * *

Ett bevis på tidens varma intresse för den svenska jordens rationella utnyttjande voro de hushållningssällskap, som bildades denna tid. Det första stiftades på Gottland 1791. Men det första, som erhöll kunglig stadfästelse, var det finska, som stiftades av Porthan m. fl. 1797. Det togs till mönster för hushållningssällskap i Örebro län, i Värmland, i Västernorrlands län, i Skaraborgs län och efter hand i hela riket. Det är ett kraftigt väckelsearbete till gagn för vår modernäring, som dessa institutioner under ett århundrade bedrivit.

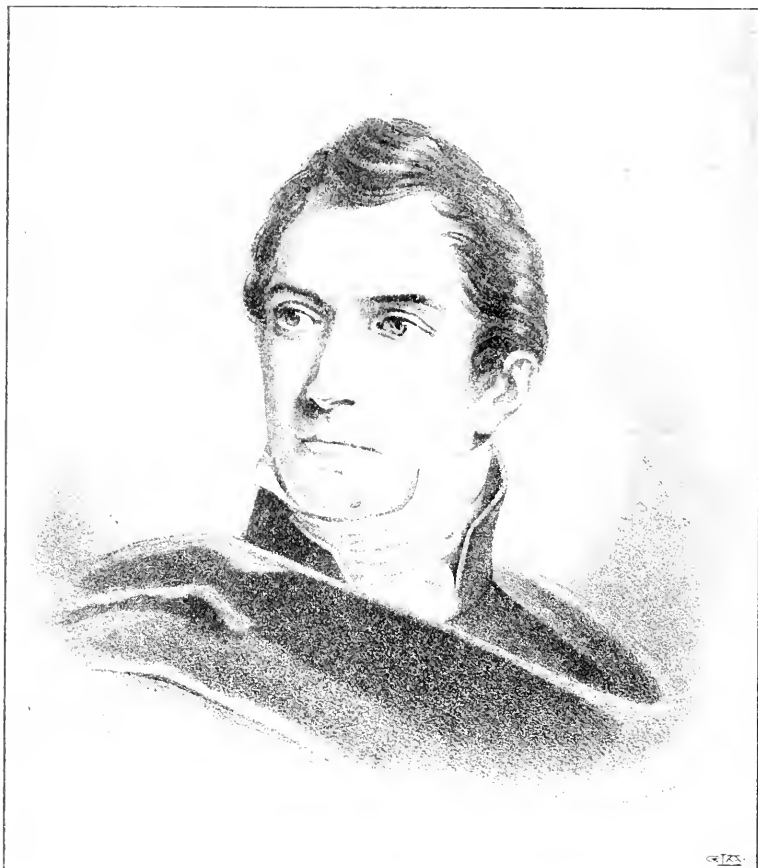
Följderna av modernäringens omhuldande visade sig också påtagligt i en stadigt fortgående minskning av spannmålsimporten, så att det såg ut, som om man skulle komma därhän, att vårt land skulle kunna brödföda sitt folk självt.

- Litteratur: [Sigfrid [Wieselgre]n, Riksdagen i Norrköping år 1800 (i Svensk månadsskrift för år 1864).
 Malte Hamnström, Om realisationsfrågan vid riksdagen i Norrköping år 1800.
 S. Clason, Några anmärkningar rörande riksdagen i Norrköping 1800 (Historisk tidskrift för år 1897).
 C. Fr. Lundin, Wismars pantsättande till Mecklenburg-Schwerin.
 Nicolovius, Folklifvet i Skytts härad i Skåne vid början af 1800-talet; häft. kr. 2: 75.
 Minnen af Carl Christian Halling (Martin Weibull, Samlingar utgifna för de skånska landskapens historiska och arkeologiska förening 1878).
 Herm. Hofberg, Svenskt kommunallif för sjuttio år sedan (i tidskriften »Land och folk» för år 1873).
 P. von Möller, Strödda utkast rörande svenska jordbrukets historia.
 Carl Sprinchorn, Anteckningar om Rutger Macleans verksamhet å Svaneholm (Historisk tidskrift för Skåneland 1917).
 Robert Dickson, Malmöhus län år 1800; häft. kr. 2: 50.

Skuggrädsla på allerhögsta ort.

GUSTAV ADOLF gillade varken den gustavianska upplysningsfilosofin eller de politiska och sociala frihetsrörelser, som utgingo från Frankrikes revolutionära kretsar. Hans skuggrädsla underblåstes av hovkanslern Zibet, vilken själv gjort sig känd såsom en mycket medelmåttig vitterhetsidkare och nu i kraft av sitt ämbete vakade över att inga farliga åsikter insmögo sig i tidningspressen eller litteraturen eller på annat sätt kommo fram. Överallt voro han och hans konung i verksamhet för att »utestänga all överflödig dager». Gustav IV Adolfs regering har också blivit kallad »den svenska litteraturens järnålder».

Ungdomen vid Uppsala universitet var särskilt illa anskrivnen på högre och allerhögsta ort för sympatier med tidens frihetsrörelser. Särskilt såg regeringen med oblida ögon på den krets av entusiastiska studenter, som samlade sig

Benjamin Höijer. Samtida litografi.

kring den genialiske och frisinnade filosofen Benjamin Höijer, ur vars skola Erik Gustav Geijer och flere andra banbrytande andar utgingo. För denne ypperlige lärare gjorde höga vederbörande efter bästa förmåga livet surt genom

att lägga alla möjliga hinder i vägen för hans befordran och i stället utnämna rena nollor bland hans medsökande. Och när han anhöll om tillstånd att få ge ut en tidskrift i rent kulturella ämnen, lär han efter halvtannat års väntan ha fått det svaret, att Hans Maj:t ville ha blott *en* tidskrift i sitt rike, och att konungen till dess redigerande hade en vida tjänligare person än Höljer. Ej att undra på att han i brev till en vän bittert klagade: »Ve, detta är att levande begravas!» Och i ett annat brev skriver han med bister humor: »Att vara död är ej olyckligt under annat villkor än att veta sig vara det.»

Först när Gustav Adolf störtades, skulle Sveriges främste tänkare på den tiden sent omsider komma på sin rätta plats som professor i filosofi. Hans länge hämmade verksamhetslust bröt nu fram med full kraft, men misantropin hade slagit sin klö i hans innersta väsen och släppte ej mer sitt byte: Under sina senare år såg den store tänkaren »allting sotsvart». Redan år 1812 avled han, vid blott 45 års ålder. Höga vederbörande hade sörjt för att den mannen aldrig fick bli, vad han kunnat varda under lyckligare omständigheter.

Kring hans namn stod skarp strid in i det sista. Ungdomen såg i honom sin hjälte och dyrkade i honom den orädda sanningssökaren med grundsatsen: »Sök sanningen! Och bäre det än till helvetets portar, så klappa på!» Men gammalt folk nickade menande vid hans begravning, när ett oväder bröt ut och hästarna skyggade. Jojo — menade man — det var inte att undra på att han nu blivit en osalig ande, »ateisten som aldrig gick till skrift».

Ett tillfälle för Hans Maj:t att ge sin onåd mot både universitetslärare och studenter till känna, kom vid kronprinsens födelse i november 1799. Underrättelsen om denna glädjande tilldragelse inom kungahuset mottogs i Uppsala liksom flerstädes ganska kyligt. Men magistrat och borgerskap lade naturligtvis pliktskyldigast sin undersåtliga fägnad i dagen vid bålur och skålar, medan studenterna på gatorna sjöngo sånger till Bonapartes ära.

När detta kom för Gustav Adolfs öron, avlät han ett dundrande straffbrev till det akademiska konsistoriet, vari bland annat yttrades, att om man också ej ville låta honom ha någon glädje som konung, så kunde man väl ändå unna

honom den som far. En tid därefter fick universitetet besök av Hans Maj:t i egen hög person. Konungen höll ett långt strafftal till professorerna, som så illa vakat över ungdomens uppfostran, och förklarade, att han ej längre ville vara akademiens kansler utan nedlade detta ämbete samt förständigade professorerna att välja Axel von Fersen i stället. Detta tvångsval av en så utpräglad vän till det störtade franska konungahuset betraktades av professorer och studenter såsom ett slag i ansiktet både på dem och på deras hjälte Bonaparte. Därtill kom det stötande i Fersens avmätta, kalla stolthet: »Han gjorde sig aldrig skyldig till någon förolämpning eller någon oartighet mot den han såg», säger Trolle-Wachtmeister, »men däremot låtsade han att icke se mängden av människor, som han träffade. Intet slags högmod är så sårande och retande som slik negativ förolämpning, helst hos oss, där vi ej äro vana därvid. Också fick Fersen med sitt liv plikta därför några år senare.» Under hans kanslerstid drevos flere av de mest begåvade vetenskapsidkarne bort från universitetet och nya akademiska skandaler utspelades.

Även teatern råkade ut för allershögstdensammes misshag, och på hösten 1806 kom straffet i form av order att stänga operan. Följande år högtidlighöll Gustav Adolf årsdagen av sin faders död genom den otroliga befallningen, att den byggnad, där det dödande skottet lossats, skulle jämnas med jorden. På det viset skulle huvudstaden i stället få ett vackert torg. I själva verket lär det barbariska påbudet ha utfärdats, för att Gustav Adolf skulle få en tillräckligt stor paradplats inom staden. Alla föreställningar mot denna åtgärd voro fåfänga. Kungen upprepade gång på gång sin befallning. Och då man till sist ej kunde dröja längre med dess verkställande, måste myndigheterna göra förberedelser för nedrivningen. Men man började försiktigtvis med en tillbyggd flygel, där dekorationerna förvarades, och arbetet bedrevs så långsamt, att det knappt hunnit göra någon skada, då den 13 mars 1809 kom.

1800 års väpnade neutralitetsförbund.

DET var tur för Sverige, att Katarina II dog kort efter det att Gustav Adolf sagt nej till giftermålet med Alexandra. Ty annars hade det nog gått illa för oss.

Med Katarina II:s son och efterträdare, den excentriske Paul I, kom Gustav Adolf snart på god fot. Kejsar Paul, som gärna ville spela en roll i den europeiska politiken, beslöt att sätta sig i spetsen för ett väpnat neutralitetsförbund, som han hoppades skulle tvinga Frankrike till fred med dess fiender. Han vände sig år 1800 till de skandinaviska och den preussiska regeringarna och föreslog ett återupplivande av 1780 års stora neutralitetsförbund.

Marken var väl förberedd för Pauls förslag, särskilt i Sverige och Danmark, ty där hade sjöfarten lidit mycket genom bägge de krigförande parternas kaperier, ja den rent av hotades med tillintetgörelse genom Englands hänsynslösa uppbringningar av neutrala handelsflottor, även då dessa seglade med konvoj. Det behövdes därför inte några långvariga förhandlingar, för att neutralitetsförbundet mellan de fyra makterna skulle komma till stånd.

Det nya förbundet var faktiskt riktat egentligen mot England. Kejsar Paul hatade denna makt, och de havsbehärskande britternas fordran på att få visitera även sådana handelsfartyg, som seglade under konvoj, bestreds uttryckligen i neutralitetsfördraget. Det var därför att förutse, att England skulle försöka spränga det nya neutralitetsförbundet. Med tanke därpå överenskommo de förbundna, att Sverige skulle med sin flotta hjälpa Danmark att försvara Östersjöns inlopp mot fientliga flottor, och Paul å sin sida lovade att ersätta Sverige kostnaderna härför.

Det väntade dråpslaget från England kom redan innan de neutrala hunnit förena sina stridskrafter. Tidigt på våren 1801 seglade en stor engelsk flotta under befäl av de berömda sjöhjältarne Parker och Nelson in i Öresund och ankrade utanför Köpenhamn. Danmarks flotta fick ensam upptaga kampen, ty den utlovade svenska eskadern hade ej hunnit fram till följd av motvind. De danska sjömännen kämpade

tappert mot världens störste sjöhjälte i spetsen för seger-
vana trupper, som voro en tredjedel större än det antal folk,
Köpenhamn kunde uppställa till försvar, och hade dubbelt
så många kanoner som danskarne. Kanondundret var så
starkt, att husen i Malmö skakade hela tiden, medan det
pågick.

Utgången av striden blev emellertid oavgjord, vadan
Köpenhamn hotades med bombardemang. För att undgå
en sådan riksolycka måste danska regeringen utträda ur
neutralitetsförbundet.

Några dagar därefter kom avgörandets stund även för
Sverige. Den 30 april var Parker med den engelska flotta
utanför Karlskrona och fordrade svar inom 48 tim-
mar, huruvida Sverige ville frångå neutralitetsförbundet
eller ej. Amiral Cronstedt, som förde befälet, svarade, att
Sverige ämnade uppfylla sina förpliktelser. Detta svar hade
mänskligt att döma, kostat vårt land större delen av dess
flotta, om ej en oförutsedd händelse inträffat. Från Peters-
burg kom underrättelse, att kejsar Paul mördats den 24
mars, och att hans efterträdare, Alexander I, genast för-
klarat sig beredd att underhandla med England. Då seglade
den engelska flottan tillbaka till Kjögebukt, och Sveriges
sjömakt var räddad. Men det stora neutralitetsförbundet
var sprängt.

Utan värde hade detta dock ej varit, ty i den konvention,
som kejsar Alexander avslöt med England, gjorde denna
makt verkligen flere eftergifter, bl. a. att kapare ej fingo
visitera handelskepp, som seglade under konvoj. Men allt-
jämt hävdade England, att dess örlogsfartyg ägde oin-
skränkt visitationsrätt.

Men i Sverige och Danmark harmades man över Alexan-
ders beteende att göra upp med England utan att ens till-
fråga bundsförvanterna Sverige och Danmark. Stämningen
mellan Alexander och Gustav Adolf blev ytterligare irri-
terad genom diverse etikettstvister och annat struntgräl.
Bland annat hade de ryska sändebud, som underrättade
svenska hovet om kejsar Pauls död, ej så hög rang, att konun-
gen var nöjd med dem. Lika riksviktig var tvisten mellan
bägge suveränerna om huruvida en bro över Kymmene älv
skulle målas i de ryska eller de svenska färgerna.

Harmen över neutralitetsförbundets fiasko inmängde sig även i förhållandet mellan Sverige och Danmark. För danskarne var det en bitter misräkning, att den svenska eskadern blev försenad, och Gustav Adolf å sin sida tyckte, att Danmark alldeles för hastigt givit efter för England och lämnat Sverige åt sitt öde.

Litteratur: Hugo Larsson, Sveriges deltagande i den väpnade neutraliteten 1800—1801.

Edvard Holm, Danmark-Norges udenrigske Historie i Aarene 1800 til 1814.

Gustav Adolfs politik blir krigisk.

GUSTAV ADOLF hade ärvt sin fars hat mot franska revolutionen. Men när general Napoleon Bonaparte efter lysande segrar över Frankrikes fiender tog makten och gjorde slut på den revolutionära yran, blev förhållandet mellan Sverige och Frankrike förbättrat, och de avbrutna diplomatiska förbindelserna återknötos.

Gustav Adolf gjorde t. o. m. på våren 1801 ett särskilt försök att närma sig Frankrike. I förbittring över Danmarks utträde ur neutralitetsförbundet funderade han på att med Frankrikes och Preussens hjälp rycka till sig Norge. Det var Gustav III:s gamla plan, som han sålunda upptog för att sedan flera gånger återkomma till. Han avsånde överstekammarjunkaren Karl Bonde i en hemlig beskickning till Berlin och Paris för att försiktigt höra sig för om möjligheterna av ett dylikt landförvärv för Sverige. I Paris skulle Bonde till Napoleon Bonaparte framföra sin konungs önskan att knyta en närmare förbindelse med Frankrike. Med hjälp av franska subsidier och preussiska trupper tänkte sig Gustav Adolf kunna förvärva Norge. Till gengäld skulle Preussen få svenska Pommern, och Frankrike skulle i Sverige vinna en motvikt mot Ryssland och England.

Så kunde det förhålla sig med Gustav IV Adolfs annars obestriddliga rättframhet och redlighet, när det gällde politiken! Han var ett barn, han också, av rövarpolitikens tidevarv och aktade icke för rov att utan rättmätig anledning

överfalla en granne för att frånryeka honom en del av hans område. Planen blev emellertid ej diskuterad varken i Berlin eller Paris, ty Bonde fann icke på någondera platsen så pass starkt intresse för en ökning av Sveriges område, att det lönade sig att ryeka fram med förslaget.

Ännu så länge var dock allt gott och väl mellan Napoleon Bonaparte och Gustav Adolf. Men efter hand kommo fnurror på tråden. Det retade Napoleon, att Gustav Adolf efter det väpnade neutralitetsförbundets snöpliga upplösning sökt och lyckats träffa en för Sverige draglig uppgörelse med England år 1803, en uppgörelse som dock var förestavad av hänsyn till Sveriges hela näringsliv. England var ej blott den största avnämaren av våra viktigaste exportvaror: järn, tjära och trävaror; det var också den makt, som svenska folket var beroende av för sitt behov av salt, socker, bomull m. m. Men ej nog därmed: Englands flottor behärskade haven och kunde därför avspärra så gott som *all* handel till och från det havsomflutna, sjöfartsidkande Sverige. Det stod alltså i Englands makt att nästan strypa hela vårt näringsliv, om det ville. — Att Storbritannien nu gick med på en för Sverige jämförelsevis fördelaktig uppgörelse berodde på att det efter en kort fredstid artade sig till en ny stor kraftmätning mellan England och Frankrike. Då blev engelska regeringen plöts igt angelägen om Sveriges vänskap. 1803 års konvention med England dels tillförsäkrade vårt land full ersättning för de konvojer, som engelsmännen tagit under det föregående kriget med Frankrike, dels frittog för framtiden från konfiskering av engelska krigsfartyg och kapare Sveriges viktigaste exportartiklar, när dessa befunno sig ombord på svenska fartyg på väg till neutral hamn. Däremot måste Sverige å andra sidan medge England rätt att konfiskera krigskontraband på väg till fientlig hamn.

Napoleon, som naturligtvis med oblida ögon såg, att Sverige kom på god fot med hans dödsfiende, lät genom ovettiga artiklar i tidningen *Le Moniteur* och andra officiella franska pressorgan Gustav Adolf veta, att han visat en Sverige ovärdig eftergivenhet mot krämarstaten. Det hjä'pte icke, att Gustav Adolf erbjöd Frankrike uppgörelse på samma villkor, som Englands regering biträtt. Franska

regeringen hade nämligen ingen lust att betala flere millioner francs i skadestånd för beslagtagna svenska fartyg och varor. Och rätten att konfiskera kontraband innebar ingen lockelse för en makt, som var underlägsen till sjös.

Spänningen mellan Gustav Adolf och Napoleon växte ytterligare under det besök, som konungen och hans gemål på sommaren 1803 gjorde hos sina släktingar i Baden. Gustav Adolf trivdes så bra där, att han stannade ett helt år utan hänsyn till det missnöje, som hans långa frånvaro väckte här hemma. Alla viktiga regeringsärenden måste ju avgöras av konungen själv och blevo alltså försenade genom den långsamma postgången mellan Stockholm och Karlsruhe.

Under denna sin utrikesvistelse kom Gustav Adolf, liksom en gång hans far, i nära beröring med de franska emigranterna, och dessa prinsar och ädlingar ej blott underblåste hans avsky för revolutionen utan också hans begynnande ovilja mot Bonaparte.

En person, som också synes ha utövat ett ödesdigert inflytande på honom, var en mystiskt religiös svärmare, en tysk professor vid namn Jung, som vistades hos den religiöst anlagde storhertigen av Baden och var dennes förtrogne vän. Jung var son till en fattig skolmästare, som på samma gång var skräddare. Tidigt blev han moderlös, och några lekkamrater hade han icke. Hans enda sällskap var hans välmenande men allvarlige och stränge far och hans böcker. Därför blev han också ett lillgammalt barn. Redan vid åtta års ålder läste han så säkert innantill, att en man, som var på besök i hans hem, i häpenheten utbrast: »Något sådant har jag, ta mig fan, aldrig sett i hela mitt liv.» — Vid dessa ord rusade den lille Henrik upp från stolen och såg sig förfärad omkring. Men då han icke såg till djävulen, utropade han: »Gud, hur nådig Du ändå är!» Varpå han gick fram till mannen och sade: »Man, har du sett satan?» — »Nej.» — »Så kalla då aldrig mer på honom!» Och med dessa ord gick pilten Henrik Jung in i ett annat rum.

Med tiden blev Jung läkare och gjorde riktiga underkururer. För småfolket blev den godhjärtade mannen en sann välgörare. Han var så hjälpsam mot de sjuka och fattiga, att han själv och hans stackars klena hustru tidtals måste lida

nöd. Hans anseende som läkare växte emellertid, tack vare flera lyckade operationer för starr, och han tycktes gå en ljusare framtid till mötes, då med ens hans bana förstördes genom en misslyckad operation. Men när nöden var som störst, erbjöds han och mottog anställning som professor vid en akademi för lantbruk och teknologi i Sydtyskland — ty Jung var en mångsidig man. Han förvärvade sig nu ett ansett namn som nationalekonom men var icke lika lycklig vid den praktiska utövningen av jordbruket.

Så utbröt franska revolutionen. Jung, som så många andra, såg däri ett verk av mörksens makter. Han grep nu till pennan och skrev i ett slags extas polemiska böcker i allegorisk stil mot den nya tidens vantro och vann därigenom stort rykte. Hans framgångar som författare drevo honom att allt mer ägna sig åt religiösa frågor. Hans märkligaste skrift är »Den kristna religionens segerhistoria», som utkom 1798. Där uttalar han sin förvissning om att den yttersta domen är nära förestående, en tanke som alltid får anhängare i upprörda krigstider. Hans uttalande, att det stora vilddjuret i Uppenbarelseboken var en man, som ville underlägga sig hela världen, började några år därefter tydas som syftande på Napoleon. Men Jung själv gjorde det icke och kunde ju icke rimligtvis göra det så tidigt som 1798. Den babyloniska skökan är för honom påvedömet i dess urartning. Han räknar denna rätt godtyckligt från år 1130. Genom att lägga till vilddjurets tal i Uppenbarelseboken, 666, får han på det viset året 1796, då påvedömet's makt kunde synas vara bruten genom Napoleons Lesättande av Kyrkostaten. På det viset konstaterar författaren mycket tvärsäkert den ena symboliska innebörden efter den andra av Uppenbarelseboken. Och i en annan bok profeterar han med full förvissning, att år 1900 skall den eviga fredens tid vara kommen. Svärd och kanoner skola då blott vara museiföremål.

År 1803 fick Jung av kurfursten i Baden en inbjudan att slå sig ned i hans land och verka för kristendomens sak. Han följde inbjudningen, och kurfursten och Jung blevo de bästa vänner. Den märklige profeten och läkaren tillbragte sina sista år som geheimeråd vid hovet i Karlsruhe. Bland både höga och låga fanns det nu många tusen människor, som aktade på hans ord som på bibeln. Här och där

bildades sällskap av människor, som väntade på Herrens ankomst, och många gävo bort allt vad de ägde för att vara redo till den stora dagen. Jungs profetior tyckas ha bibragt Gustav Adolf den trosövertygelsen, att han var kallad att nedslå revolutionens gudlösa vidunder. Ty det stora vildjuret skulle ju besegras av en som hette »trofast och sannfärdig» och nedkom från himmelen på en vit häst.

I denna exalterade sinnesstämning befann sig Gustav Adolf, då Bonaparte begick en handling, som kändes såsom ett slag i ansiktet på alla Europas monarker. Han lät nämligen på badensiskt område gripa den unge hertigen av Enghien,¹ en ättling av Frankrikes gamla konungahus. föra honom till Paris och efter en kort process arkebusera honom. Gustav Adolfs rättskänsla upprördes djupt av detta våldsdåd mot en ädel och oskyldigt misstänkt man. Han befalldes sin minister i Frankrike att genast lämna Paris, och då Napoleon kort därefter lät utropa sig till kejsare, vägrade Sveriges konung bestämt att erkänna hans nya värdighet. Han sökte också förmå andra furstar till att handla på samma sätt. På hemvägen från Baden besökte Gustav Adolf olika tyska furstehus och gjorde, vad han kunde, för att underblåsa hatet mot Napoleon.

Napoleon svarade med en ytterst förolämpande tidningsartikel mot Sveriges konung i *Le Moniteur*: »Ni är ännu ung», hette det, »men om Ni en gång vid mogen ålder läser de noter, Ni hittat på, under det Ni reste omkring, skall Ni säkert ångra, att Ni icke följt Edra erfarna och trogna ministrars råd. Ni skall då göra, vad Ni alltid bort: Ni skall icke hava i sikte annat än Ert fäderneslands bästa. Vad det har gjort för Er och Edra förfäder kräver, att Ni icke uppoffrar dess väl för fåfänga och fantastiska passioner. Ni skall inte försöka annat, än vad som står i Er förmåga, och icke uppvigla de tyska staterna till krig, då Ni icke alls kan bidra till framgång av kriget.» Slutligen lät franska regeringen Gustav Adolf veta, att den icke ämnade straffa »den redliga och käcka svenska nationen» för dess konungs villfarelser utan alltid skulle komma att behandla Frankrikes forna bundsförvant väl och anse den svenska flaggan såsom tillhörig »de Gustaver, som regerat före Eder».

¹ Uttal: ang'äng.

Detta hade i sin tur till följd, att franske ministern i Stockholm blev utvisad från Sverige och alla förbindelser mellan Sverige och Frankrike avbrötos. Inke ens franska böcker eller tidningar fingo vidare införas till vårt land. De svenska tidningarna förbjödos att omnämna några som helst nyheter angående de inre förhållandena i Frankrike eller om Bonapartes person eller släkt. Om han över huvud taget behövde omnämnas, skulle det ske under beteckningen M.¹ Bonaparte. Gustav Adolf såg nu i Napoleon Bonaparte Uppenbarelsebokens vilddjur, som det var en plikt att bekämpa med alla krafter.²

*

På hösten 1804 var Gustav Adolf äntligen inom sitt eget land igen. Han stannade först några månader i Stralsund. Men på hemfärden över Östersjön råkade hans fartyg ut för en så våldsamt storm, att det drevs tillbaka till pommerska kusten och var nära att lida skeppsbrott. Sedan gjorde konungen ej om försöket förrän i början av följande år, och då for han försiktigtvis över Danmark till Skåne. Den 21 januari 1805 skriver han från Hälsingborg till Armfelt ett brev, som är betecknande för hans tankar om människorna: »Resan fortsattes i morgon, olyckligtvis till Stockholm alldeles emot min önskan men i anseende till drottningens snart förestående barnsäng, vartill inga beredelser här kunnat göras. Jag önskar blott, att dess hälsa, vilken hittills varit så god, än må fortfara tills vår ankomst i det Höga Residenset. Det talas även om att huvudstadens innevånare längta efter mig. Jag kan ej annorlunda förklara detta än såsom en följd av deras så vanliga ombytlighet i tänkesätt; och således tänker jag ej förtro mig till dessa förundransvärda utbrott

¹ Monsieur. — ² Vid samma tid visade Gustav Adolf sina sympatier för de landsflyktiga Bourbonerna genom att upplåta landsövningens residens i Kalmar till samlingsplats för ättens huvudman, sedermera konung Ludvig XVIII, hans yngre bror och brorson samt flere förnämliga franska emigranter. Under tre veckor förde de landsflyktiga prinsarne här ett litet hov med samma etikett som i Versaill s. Ett svenskt kompani var beordrat att göra vakttjänst hos den franske tronpretendenten, och myndigheterna hade fått befallning att bemöta honom såsom regerande konung.

av häftiga känslor, vilka kanske lika snart försvinna vid förändrade omständigheter.»

Vid denna tid förenade sig England med Österrike och Ryssland till en koalition, som skulle bjuda Napoleon spetsen. De förbundna voro angelägna om att få även Sverige med, ty de behövde svenska Pommern såsom utfallsport mot de franska trupper, som besatt Hannover.

Om det nu hade förelegat något tvång för Gustav Adolf att lämna sin neutrala position, så var det i sakernas dåvarande läge givetvis minst riskabelt att sluta sig till Napoleons fiender, ty Frankrike kunde spärra blott sitt eget och sina lydstaters område för den svenska handeln, medan England däremot kunde stoppa nästan all tillförsel till vårt land. Men något sådant tvång att ge sig in i det farliga äventyret förelåg icke vid denna tid — hur det kunde bli en annan gång i framtiden, var en annan fråga, som på den tiden icke kunde besvaras och därför icke borde få inverka på avgörandet över Sveriges öde.

En som emellertid med oblida ögon såg Gustav Adolfs lust att kasta sig i kampen mot Napoleon, var Fredrik Vilhelm III i Preussen. Han ville själv förbli neutral, hur mycket koalitionens än ansträngde sig att vinna även honom. Men ifall Gustav Adolf rustade i Pommern, var det fara värt, att Napoleon skulle tvinga Sveriges granne Preussen att uppge sin neutralitet. Fredrik Vilhelm varnade därför upprepade gånger Gustav Adolf från hans farliga planer och hotade att i annat fall själv besätta svenska Pommern. Denna inblandning i Sveriges politik retade Gustav Adolf, och stämningen mellan de bägge grannfurstarne förbättrades icke, då svenske konungen på våren 1805 företog sig den uppseendeväckande åtgärden att återsända Svarta örnsorden till Preussens konung och förklara honom förlustig värdigheten av svensk serafimerriddare, därför att han tilldelat Napoleon samma Svarta örnsdekoration och själv mottagit hederslegionen. Efter denna skymf var det naturligtvis slut på all förbindelse mellan hoven i Stockholm och Berlin.

Så mycket ivrigare pågingo i stället underhandlingarna i Sverige med de engelska och ryska sändebuden. Gustav Adolf hade dock ovanligt höga fordringar. Han begärde

dubbelt så mycket subsidier, som England betalade till Österrike och Ryssland. Det var Toll och andra personer med något inflytande på Sveriges politik, som eggade konungen att skruva upp sina fordringar, ty de närde den stilla förhoppningen, att underhandlingarna därigenom kunde gå om intet och Sverige slippa att bli indraget i den farliga leken.

Men koalitionen behövde Sverige, eftersom Preussen sade nej, och på hösten 1805 avslötos de fördrag, varigenom Gustav Adolf fick de begärda subsidierna mot att han förband sig att deltaga i kampen mot Napoleon med 10,000 man.

Alltså överfördes nu en del svenska trupper till Pommern. Den unge husarlöjtnanten Kjell Kristoffer Barnekow, som tillsammans med två skvadroner av hans regemente på ett linjeskepp fördes över från Landskrona, berättar, att det tog ej mindre än fjorton dagar, innan de hunno fram till Rügen — så ogynnsamma voro vindförhållandena. Kavalleristerna voro efter den långa sjörullningen så yra i mössan, att de förlorade balansen, när de i mörkret kommo upp i sadeln. Barnekow själv tyckte, att hans häst galopperade baklänges, sporrade den och märkte ej, hur det var fatt, förrän han såg, att kamraterna voro långt efter.

De förbundnas krigsplan gick ut på att huvudkampen mot Napoleon skulle utkämpas av österrikiska och ryska trupper i södra Tyskland. Men samtidigt ville koalitionen binda en större del av Frankrikes stridskrafter i norra Tyskland genom att låta ryska, engelska och svenska trupper i förening under befäl av Sveriges konung rycka in i Hannover, befria detta land från franska trupper och därpå infalla i Holland, som Frankrikes revolutionära regering förvandlat till ett franskt lydland.

Redan hade ryska trupper ryckt in i Hannover, och engelsmän och svenskar voro på väg dit, då Gustav Adolf kom i ett nytt gräl med Fredrik Vilhelm. Av misstro till sin granne hejdade svenske konungen sin framryckning och kvarhöll sina trupper i Pommern. Ja han avsåg sig t. o. m. överbefälet över den ryska och engelska armén. Det tog flere veckor, innan bundsförvanterna lyckades lugna honom. När han äntligen satte sin armé i marsch mot Hannover, var det gynn-

samma ögonblicket försuttet. Dagen före svenskarnas uppbrott stod slaget vid Austerlitz, där Napoleon krossade koalitionen.

Diversionen i norra Tyskland hade kommit för sent. Skulden därför var Gustav Adolfs. Men oavsett detta, var hela krigsföretaget så illa planlagt, att det säkerligen misslyckats, även om det haft en skickligare ledare än svenske konungen.

Preussens konung, som ett ögonblick stått färdig att ingå i koalitionen, lockades nu av Napoleons stora seger att kasta om och ingå förbund med segraren mot löfte om Hannover. När Fredrik Vilhelm till följd av denna överenskommelse förkunnade, att han ämnade besätta Hannover, funno de förbundna bäst att utrymma landet. Gustav Adolf kvarlämnade dock i det lilla Lauenburg, norr om Elbe, en »styrka» på 1,800 man för att visa sina bundsförvanter, att han inte var den, som svek koalitionen sak. Efter fåfänga försök att förmå svenske konungen att ta reson ryckte en preussisk armé in i Lauenburg. Gustav Adolf hade dock dessförinnan låtit större delen av den svenska kåren marschera bort ur hertigdömet, men ett par hundra ryttare voro beordrade att stanna kvar och »beskydda» landet. Och deras konung förklarade, att ett angrepp på hans folk i Lauenburg skulle vara liktydigt med en krigsförklaring. Gustav Adolf ville tydligen driva Preussen till ett avgörande steg, som kunde medföra, att han själv fick kraftigare bistånd från England.

Sammanstötningen mellan de svenska och preussiska trupperna förlopp så, att preussarne utmanövrerade den lilla svenska avdelningen under en skenstrid, som kostade en död och åtta sårade. Gustav Adolf gav svar på tal genom att beslagtuga alla preussiska fartyg i svenska hamnar samt blockera Preussens Östersjöstäder. Så hotades Sverige att få krig även med Preussen.

Därhän skulle det dock ej komma. Gustav Adolf höll orubbligt på att kriget kunde undvikas endast genom att preussarne utrymde Lauenburg och svenska trupper åter finge besätta landet. Och till allas häpnad fick han på sensommaren 1806 sin vilja fram. Hemligheten låg däri, att förbundet med Napoleon tillskyndat Preussen så många förödmjukelser, att t. o. m. det uns självkänsla, som Fredrik

Vilhelm förfogade över, till slut var nog, för att han skulle reagera och bryta med sin farlige bundsförvant.

Slag i slag utvecklade sig nu världshändelserna på ett sätt, som ingen kunnat ana. Den stolta krigsmakt, som Fredrik II en gång skapat, visade sig föråldrad inför den krigskonst, som var en frukt av Napoleons snille. Efter ett förkrossande nederlag på slagfältet greps den preussiska armén av panik. Fästningarna kapitulerade, den ena efter den andra, och Napoleon höll triumferande sitt intåg i Berlin.

Snart kom turen även till vårt land. Napoleon hade dock ännu sin räkning ouppgjord med Ryssland och önskade därför helst slippa Sverige som fiende. Men Gustav Adolf avisade alla fredsansökaner. Då sände Napoleon i januari 1807 en armé mot svenska Pommern. Allt efter som fransmännen trängde in i landet, drogo sig svenskarne nästan utan motstånd tillbaka och inneslöto sig i Stralsund.

En rolig episod från belägringen förtäljer löjtnant Kjell Barnekow i sina memoarer. En dag fick Gustav Adolf syn på en fransk trupp, som stod framför en bro. Det förargade honom, och han skickade ryttmästare Lagercrantz iväg med en skvadron av Mörnerska husarerna för att köra bort fienden. »Där får alldeles inga fransoser lov att stå», förklarade Hans Maj:t.

När Lagercrantz nu ryckte fram mot den franska truppen, får han höra befälhavande officeren ropa: »Är det inte Lagercrantz?» Och så redo de båda forna stridskamraterna mot varandra och växlade handslag. »Vad vill du väl göra mot en så överlägsen styrka som vår?» frågade fransmannen. — »Jag har fått order att köra bort dig, och du skall tillbaka över bron, ty inga fransoser få stå på denna sidan därom.» Skratt å ömse sidor. »Vänta då, så skall jag rida tillbaka till överbefälhavaren och tala om, hur det förhåller sig.» — Om en stund kom fransmannen tillbaka. »Se så», sade han, »nu kan du attackera mig och skryta med att du som segrare kört mig över bron. Men i morgon får Gustav Adolf förlåta, att fransoserna stå på denna sidan av bron; och jag fruktar, att nästa skvadron får svårare att driva oss tillbaka.» Så berättar, som sagt, Barnekow, och historien får stå för hans räkning.

Medan en del av franska armén belägrade Stralsund, förde

Gustav IV Adolf i fält. Samtids kopparstick.

Napoleon själv huvudmassan av sina härar till den kamp, som slutade med ryssarnes fullkomliga besegrande och freden i Tilsit i juli 1807.

Nu var det endast två, som djärvdes trotsa den oöfvervinnelige. Den ene var det havsbehärskande England, den andre Sveriges enväldige konung.

Hos Gustav Adolf hade hatet mot den förskräcklige omstörtaren av all samhällsordning grott sig allt djupare in. Skulle också hela världen böja sig i stoftet för Napoleon Bonaparte, så skulle dock Gustav II Adolfs och Karl XII:s arvtagare aldrig förnedra sig till att erkänna honom som kejsare. »Jag känner icke», skriver han en gång år 1807 på tal om fredsunderhandlingar, »någonting i världen, som skulle kunna förmå Mig att underhandla med Napoleon Bonaparte. ty Jag skulle därmed underskriva Min timliga och eviga olycka.»

De svenska trupperna i Stralsund hade vid denna tid emot sig en mer än tre gånger så stark belägringsarmé, och utgången kunde ej bli mer än en. För att bespara stadens borgerskap onödiga lidanden beslöt Gustav Adolf då att uppge fästningen utan strid och draga trupperna med förråd över till Rügen. Där voro de naturligtvis dömda till snar kapitulation. Men för att ingen skulle tro, att konungen av feighet utrymt Stralsund, och väl även för att efterlikna sin beundrade hjälte Karl XII hade Gustav Adolf dagen förut uppsökt en av fästningens mest utsatta punkter och där blottställt sig för fiendens eld. »Några och trettio jägareskott skötes emot honom, då kulorna surrade tätt förbi. Hans Maj:t gick ej ner, förrän elden slutat», berättar kabinettssekreteraren Wetterstedt för kanslipresidenten Ehrenheim.

Snart blev dock Gustav Adolf av sjukdom och överansträngning ur stånd att leda det hela. Den som då räddade situationen var den alltid fintlige Toll. Först förmådde man Gustav Adolf att ge sig av hem till Sverige och lämna befälet åt Toll. Och när generalen väl kommit på egen hand, inledde han genast underhandlingar med den franske överbefälhavaren med det otroliga resultatet, att svenska armén på Rügen fick oantastad med alla sina förråd återvända till Sverige. På vägen till bron, som ledde över till Rügen, tog sig Toll en pris snus ur sin masurbjörksdosa med ett belåtet:

»Jo, det lyckades.» Det var allt, vad hans omgivning hörde honom säga om hela konventionen.

Genom att anlägga en hemlighetsfull min rörande Gustav Adolfs göranden och låtanden säges Toll ha lyckats inbilla den franske överbefälhavaren, att konungen var avsatt, och att Toll själv nu var en av de maktägande, vilkas guust det allt var bäst att söka vinna.

Johan Kristofer Toll.

Enligt en annan, kanske sannolikare version hade den franske överbefälhavarens medgörlighet sin förklaring däri, att Toll lyckades bibringa honom den övertygelsen, att Gustav Adolf höll på att kasta om politik och ämnade vända alla sina stridskrafter mot England.

Före utgången av september var hela armén räddad, men Sveriges tyska besittningar hade gått förlorade. Det var närmaste resultatet av Gustav Adolfs deltagande i världskriget. Men ändå värre saker än så kunde man vänta sig

med en konung så envis och oresonlig, så högdragen och obehärskad i sina lynnesutbrott och därför så omöjlig både på det diplomatiska och det strategiska området.

Om konungens militära förmåga säger hans lärare i krigskonsten, De Suremain, att han lärt sig en bataljons eller ett regementes manöver, men att allt, som rörde högre taktik än så, »tycktes vara alldeles för invecklat för honom och ligga för högt för hans fattningsgåva. I likhet med de flesta inskränkta eller andligen tröga människor förde han en eller ett par allmänna principer ständigt på tungan och medgav inga jämförelser av dem. Sålunda sade han, att man i krig alltid måste gå anfallsvis till väga. Men vem skulle man anfalla? Vilka åtgärder skulle vidtagas för ett anfall? Därpå tänkte han ej ens. Han såg blott pluton- och bataljoneld, bajonettanfall och seger.» — »Han vill vara general men är i grunden blott korpral», skrev hans sarkastiskt anlagda faster Hedvig Charlotta.

Det erkännandet måste man dock ge konungen, att han trots alla bedyranden om sin fientlighet mot fransmännen dock undvikit att sätta sin här på spel i en större strid.

- Litteratur: H. K. Zlobin, De diplomatiska förbindelserna mellan Ryssland och Sverige under de första åren af kejsar Alexander I:s regeringstid. Öfversättning från ryskan af H. Hjärne; häft. kr. 1: 50.
- Sam Clason, Gustaf IV Adolf och den europeiska krisen under Napoleon; häft. kr. 3: 75.
- P. O. v. Törne, Inträdespelet och världspolitiken under Gustaf IV Adolf (Finsk tidskrift för år 1914).
- K. V. Key-Åberg, De diplomatiska förbindelserna mellan Sverige och Storbritannien under Gustaf IV Adolfs krig emot Napoléon.
- J. W. Nilsson, De diplomatiska förbindelserna mellan Sverige och Frankrike under Gustaf IV Adolf.
- Carl Grimberg, De diplomatiska förbindelserna mellan Sverige och Preussen 1804—1808 (Göteborgs högskolas årsskrift för år 1903).
- Richard Nordin, Bonaparte och Fersen (i »Historiska studier, tillägnade Harald Hjärne»).
- Richard Nordin, En blick på Sveriges förhållande till Österrike under tiden närmast före kongressen i Rastadt (Historisk tidskrift för år 1907).
- H. L. Förssell, Minne af statsministern greve Gustaf af Wetterstedt (Svenska akademimens handlingar för år 1888; häft. kr. 6:—).

Gustaf Björlin, Sveriges krig i Tyskland åren 1805—1807; häft. kr. 3: 75.

Kjell Christoffer Barnekows dagboksanteckningar under fälttågen 1806 och 1813—14, utgivna av Augusta Katarina Bergh.

L. E. Dalgren, Ernst Moritz Arndt och Sverige.

Richard Petersen, Jung-Stilling.

Generallöjtnant De Suremains minnen från hans anställning i svensk tjänst 1794—1815. Svensk öfversättning af O. H. D.; häft. kr. 4: —.

Elof Tegnér, Konungar i landsflykt i Sydsverige (i hans Valda skrifter: bd VI).

Världshändelserna göra åter Ryssland och Danmark till Sveriges fiender.

OÅTKOMLIGA på sin övärld läto de stolta britterna ej föreskriva sig lagar av segerherren över Europas fastlandsmakter. Striden om herraväldet över världen skulle alltså mynna ut i en tvekamp på liv och död mellan Napoleon och England. Genom öppen och direkt strid kunde han ej betvinga detta havsvälde, ty hans flotta var ohjälpligt underlägsen den engelska. Då födes hos honom den världsfamnande tanken att träffa »krämarstaten» i dess sårbaraste punkt, dess handel och sjöfart. Det skall ske genom ett indirekt krig, genom att alla Europas makter förmås att avspärra sina hamnar för handel med England. Så skall England utestängas från själva källan till sitt välstånd, svältas ut. Det är Napoleons bekanta kontinentalsystem eller fastlandsspärrning, den fruktansvärdaste krigsplan, som någonsin uppstått i en mänsklig hjärna. Utmed hela Europas kust, överallt skall han sätta fastlandet mot oceanen.

Men för att genomföra denna plan kände Napoleon sig ännu för en tid i behov av en bundsförvant på Europas fastland. Han fann en lämplig sådan i Rysslands kejsare Alexander I. Samtidigt med att Napoleon i Tilsit underhandlade med tsaren om fred, överraskade han sin förkrossade motståndare med den lockande utsikten till ett förbund i och för en delning av världen. Lockbetet var framför allt

Turkiet med Konstantinopel, målet för Rysslands stoltaste drömmar sedan århundraden. Men Napoleon ville icke släppa ryssarne på turken ännu. Skulle Turkiet en gång styckas, så ville han själv vara med för att kunna lägga sig till med de bäst belägna bitarna. Men för ett sådant företag hade han icke sina trupper lediga ännu. Han måste först kväsa spanjorerna, som han icke fann tillräckligt spaka och medgörliga ännu. Medan Spanien kuvades, gällde det att sysselsätta Alexander. Härför lämpade sig ju Sverige, ifall dess konung icke ville gå med på att stänga sina hamnar för engelska varor och fartyg. Gustav Adolfs vägran att antaga kontinentalsystemet skulle vålla ett betydelsefullt avbräck i fastlandsspärningen, eftersom de engelska köpmännen hämtade mycket virke och andra skeppsförnödenheter just från Sverige. Men Napoleon synes verkligen ha hoppats, att Gustav Adolf skulle falla till föga för det hotfulla språk, som Alexander åtog sig att föra mot honom. Vägrade han emellertid, så kunde han lämpligen straffas med att ryssarne besatte Finland. Danmark skulle i sådant fall hjälpa Ryssland i angreppet på Sverige.

Medan den ryska kolossen sysselsattes med att sluka denna munsbit uppe i höga Norden, skulle Frankrikes arméer hinna göra upp sin räkning med Spanien — sådan var Napoleons beräkning. Spanien borde också bli så mycket bekvämare att komma till rätta med, som det ej skulle kunna få någon kraftigare hjälp från England. Napoleon räknade nämligen ut, att England skulle nödgas binda en god del av sina stridskrafter uppe i Norden för att bistå Gustav IV Adolf. Ty en bundsförvant, som med en så rent av halsstarrig trohet stått på Englands sida, kunde man ju omöjligen överge. Upptaget med att bistå Sverige, skulle England knappast kunna hjälpa Spanien. Följaktligen borde detta land, övergivet åt sig självt, falla som en mogen frukt i Napoleons händer. När han alltså hetsar Alexander mot Finland, är det blott en sida av hans världsfamnande, mot England riktade politik. Finska kriget är en dyning av den kamp om världen, i vilken Napoleon I vältrar fram sina segervana arméer över Europas fastland. Ett krig mellan stormakter är alltid oberäkneligt till sin räckvidd.

Överenskommelsen i Tilsit hölls naturligtvis ytterst hem-

lig. Men efter denna fred var, mänskligt att döma, neutralitet knappast möjlig för vare sig Sverige eller Danmark. Frågan var nu för vårt lands vidkommande, om det fanns några avgörande skäl för en brytning med vår dittillsvarande bundsförvant England. Givetvis måste fiendskapen med Frankrike bli farligare än förut, sedan Napoleon ingått förbund med Alexander, ty i och med det var naturligtvis Finland hotat. Men ifall Sverige kastat sig i Napoleons armar och antagit kontinentalsystemet, skulle vi då kunnat undgå krig med England? Det är den avgörande frågan. Den besvaras av somliga forskare med alldeles bestämt nej under hänvisning till uttalanden av Englands utrikesminister och andra engelska statsmän samt instruktionerna för Englands sändebud i Stockholm. Dessa uttalanden synas dock icke vara till den grad avgörande, att man icke kan tänka sig möjligheten av en sådan diplomati, som Sverige förde efter Gustav Adolfs avsättning, då man officiellt antog kontinentalsystemet men i hemlighet fortsatte att driva affärer med England. Men att möta våld med list var en utväg, som alldeles stred mot Gustav IV Adolfs natur. Diplomatisk smidighet var en i denna onda värld behöflig egenskap, som han saknade.

När man emellertid ser, vad som vid denna tid hände Danmark på blotta misstanken om ett blivande förbund med Frankrike, så förefaller det onekligen, som det skulle ha varit mycket hopplöst för Sverige att söka slingra sig undan ett krig.

Första tecknet till att något ödesdigert var i görningen var Napoleons uppfordran till Danmark i augusti 1807 att biträda kontinentalsystemet under hotelse att annars låta franska trupper från Hannover infalla i Holstein.

Danmarks konung hade i motsats till Sveriges allt sedan världskrigets utbrott sökt bevara sin neutralitet trots alla bearbetningar från de förbundna makterna. Men nu var även han tvungen att träffa ett avgörande val mellan de stridande parterna.

De danska statsmännen visste, att en brytning med England skulle blottställa huvudstaden och Själland, landets hjärta, för krigets fador, medan Napoleon däremot icke skulle kunna komma åt andra landsdelar än Jylland och möjligen

Fyen. Det övriga borde den danska flottan med Englands hjälp kunna skydda. Man var därför besluten att avslå Napoleons fordran.

Men det avgörande steget var ännu icke taget, då England självt ingrep på ett sätt, så enastående hänsynslöst, att ingen kunnat drömma därom. Englands ledande statsmän trodde icke på möjligheten av att Danmark skulle kunna motstå Frankrikes och Rysslands förenade påtryckning. De beslöto alltså att förekomma sin dödsfiende Napoleon genom att med en snabb kupp sätta sig i besittning av Danmarks sjömak. Genast utsändes tre stora engelska eskadror mot Köpenhamn, och samtidigt kom ett utomordentligt sändebud från engelska kabinettet till kronprins Fredrik, som alltjämt skötte regeringen i Danmark,¹ och fordrade, att han skulle sluta förbund med England samt utlämna danska flottan såsom pant för Danmarks trohet, så länge kriget med Frankrike varade.

Att gå in på ett så vanärande förslag skulle vara detsamma som att ställa Danmark värnlöst både mot Frankrike och mot andra makter, som ville gå Napoleons ärenden. Svaret kunde ej bli annat än nej. Och något annat hade man ej väntat sig i England. Enligt givna order började den engelska flottan att bombardera Köpenhamn. Det var det fruktansvärdaste, som någonsin övergått staden. En mängd byggnader förstördes, och flere hundra av stadens fredliga invånare dödades eller lemlästades, men med ett mod, som värdigt står vid sidan av föredömet från år 1801, uthärdade den olyckliga staden i tre dagar.

Den 7 september måste dock Köpenhamns befälhavare underteckna en kapitulation, enligt vilken Danmark utlämnade hela sin präktiga flotta åt England. Sedan togo engelsmännen de danska fartygen i släptåg och seglade hem.

Men de nöjde sig icke med att föra bort den danska flottan utan plundrade också arsenalen och förstörde allt, som de icke kunde föra med sig: dörrar, fönster, kakelugnar, ja t. o. m. de fattiga arbetarnes egna verktyg. På samma sätt förforo de med ett linjeskepp, som låg i dockan, och tre andra, som höllo på att byggas. Ett av dem förstördes t. o. m. under

¹ Jfr sid. 336.

militär ståt och under hurrarop och jubelskrän av de engelska matroserna och soldaterna. Det var en yttring av rått hån, som alldeles förtog intrycket av att de stolta britterna här av politiskt nödtvång utförde en i och för sig motbjudande handling.

Att danskarne ej själva förstörde sin flotta, berodde på att de hoppades, att engelsmännen skulle vara högsinta nog att återlämna den efter freden — England hade ju från början ej fordrat annat än att taga den i förvar. Men den förhoppningen skulle visa sig vara blott en illusion. Att bränna den kunde för övrigt ha varit farligt både för huvudstaden och för handelsfartygen i hamnen. Men man kunde ju ha borrhärd den i sank.

Den engelska regeringens beteende ej blott framkallade en storm av förbittring i Danmark och Frankrike utan väckte också en kraftig indignation inom England och utsatte ministären för ett hårt angrepp i själva parlamentet. Men sådan är gunås denna onda värld, att en stormakts regering icke störtas därför att den för en omoralisk utrikespolitik — den faller endast på politiska missgrepp eller olyckor, den må sedan vara skuld till dem eller icke. Och här kunde ju den sittande regeringen peka på ett lysande materiellt resultat av sin politik, ja varför inte på Englands räddning från en stor fara — låt vara att så i verkligheten ingalunda var förhållandet. Allt detta var nog för att göra ministären osårbar.

Men med en stormakt, som burit sig så nedrigt åt mot en liten neutral stat, kunde inget förbund komma i fråga. Danska regeringen kastade sig i stället i Napoleons armar. Han försäkrade i förtjusning danska sändebudet, att Danmark genom att sluta sig till Frankrike skulle vinna ej blott Skåne utan hela Götaland. Strax efter engelska flottans avresa undertecknade danska regeringen ett fördrag med Frankrike, varigenom Danmark antog kontinentalsystemet och förband sig att delta i ett franskt-ryskt angrepp mot Sverige.

*

När Gustav Adolf på sitt håll fattade det beslutet att fasthålla vid förbundet mot Frankrike, hade han ingen an-

ledning att misströsta om utgången av kampen mot Bonaparte, så länge Storbritannien höll ut. Det var också efter England, som han denna tid rättade sin politik. Men inom vidsträckta kretsar av svenska nationen fanns en stark stämning för Napoleon. Man trodde, att han var fullkomligt oöverbunden. Och så hade man fått för sig, att blott man ginge med Napoleon, så skulle han vara ädelmodig nog att se genom fingrarna, ifall svenskarne inte så värst noggrant utförde sin roll vid fastlandsspärningen. Så skulle vi kunna sitta som »Europas köpmän» och göra goda affärer på kriget, menade man.

*

*

*

I september 1807 erhöll Gustav Adolf från sin ambassadör i Petersburg, Kurt Bogislaus von Stedingk, hjälten från Gustav III:s ryska krig, underrättelser om ryska rustningar vid finska gränsen. Den allmänt gängse uppfattningen av händelsernas utveckling är, att konungen sedan får den ena varnande depeschen efter den andra från Stedingk men slår dövörat till och ingenting gör för att skydda Finland. Denna uppfattning beror, såsom Sam Clason påvisat, därpå, att Stedingks depescher blivit utgivna i stympat skick i medvetet syfte att utesluta allt, som kunde vara ägnat att mildra eftervärldens dom över den avsatte konungen. Utgivningen av depescherna, vilken försiggick på 1840-talet, sköttes av Stedingks svärson, dåvarande ministern i London Magnus Björnstjerna. Han hörde till dem, som varit intresserade i Gustav Adolfs avsättning och därför voro angelägna om att inför eftervärlden motivera denna åtgärd så kraftigt som möjligt. Det låg i 1809 års mäns intresse att göra den avsatte konungens redan i sig själv stora skuldbörda ändå större. Därtill hade Björnstjerna givetvis en naturlig benägenhet för att skylta över, att hans svärfar låtit lura sig av kejsar Alexander och därför givit sin konung vilseledande underrättelser.

Den tryckta depeschsamlingen ger emellertid ej blott vid första påseendet utan även vid ett närmare studium ett förtroendeingivande intryck. Men historieskrivaren får ej

låta besticka sig av ett fagert sken. Clason fattade sina misstankar, och när han fick tillfälle att jämföra de tryckta depescherna med originaldepescherna, vilka förvaras i riksarkivet, kom han till det märkliga resultatet, att av depescherna från tiden augusti 1807—februari 1808 äro en tredjedel — och bland dem några av de viktigaste — alldeles uteslutna i den tryckta samlingen och halva antalet depescher stympade. Än äro hela stycken av texten uteslutna, än blott vissa ord av en mening.

Vad som sålunda uteslutits är först och främst en rad ställen, som påvisa, att Gustav Adolf hade verkliga handelspolitiska skäl för sin politik. Samma ekonomiska motiv, som år 1803 drivit honom att söka knyta vänskapliga förbindelser med England, hindrade honom 1807 från den brytning med England, som skulle blivit följderna av att vårt land antagit kontinentalsystemet. Vidare har depeschernas utgivare strukit så gott som alla uttalanden av erkänsla eller beröm över Gustav Adolfs politik och detta ej blott i depescherna till konungen själf utan även i Stedingks skrivelser till kabinettssekreteraren af Wetterstedt och till överbefälhavaren i Finland, general af Klercker.¹ I det första av breven till Klercker, dagtecknat den 28 januari 1808, skriver Stedingk bl. a., att ryska nationen avskyr krig med Sverige, och tillägger, att »konungens foglighet och bemödanden att förekomma en sådan olycka ligger i dagen och tillvinner honom allas, t. o. m. hans fienders, aktning». Men de citerade orden äro uteslutna av Björnstjerna, fast de tillhöra samma mening som de närmast förut refererade. Clason har, med ett ord, i publikationen av Stedingks depescher påvisat de mest utstuderade aktförfalskningar, nordisk historieskrivning någonsin bevittnat.

Genom dylika metoder har utgivaren av Stedingks skrivelser slutligen också lyckats bibringa läsaren den uppfattningen, att Stedingk bara varnar och varnar sin konung. Verkliga förhållandet är, att han visserligen varnar, men att på hans varningar följa, kanske redan i nästa depesch, lugnande meddelanden, att faran tycks komma att gå över, eller att krigsutbrottet åtminstone torde komma att upp-

¹ Se vidare sid. 632.

skjutas tills vidare. Ännu den 3 november skriver Stedingk: »Inga anstalter göras till något fälttåg, och jag är till denna stund övertygad, att vi ingenting hava att befara från Ryssland», ord som naturligtvis uteslutits av Björnstjerna.

Tre dagar senare låter det lika hoppfullt, och Stedingk ger uttryck åt den rätt allmänna uppfattningen, att vänskapen med Napoleon, som blivit Alexander påtvungen av omständigheterna, ej skall kunna länge bestå. I en skrivelse tolv dagar senare meddelar Stedingk vänskapsförsäkringar från tsaren men förklarar sig icke lita på dem, ty de ryska truppförflyttningarna till finska gränsen tala ett annat språk. »Dock», tillägger han, »tror jag ej faran vara överhängande.» Ty han kan ej tänka sig, att ryssarne skola kunna göra ett vinterfälttåg i Finland utan magasiner. Och även om så skulle vara fallet, borde man från svensk sida akta sig för att framkalla ett utbrott av tsarens onda avsikter »genom att visa misstroende eller oro». Följaktligen avråder Stedingk från alla truppsändningar till Finland och råder konungen att endast skicka dit så mycket livsmedel, vapen och ammunition som möjligt. Denna depesch är helt utesluten av Björnstjerna. Gustav Adolf fick den så sent som den 1 december, alltså vid en årstid, då några mera avsevärda transporter av krigsförnödenheter knappast längre voro möjliga.

Tio dagar efter avsändandet av denna depesch, alltså den 28 november, finner Stedingk krigsfaran mera hotande, ehuru dock ej oundviklig. Han ansåg dock, att man borde i tysthet förbereda sig för alla eventualiteter. Men den 5 december säger han sig vara förvissad därom, »att om en brytning mellan Sverige och Ryssland kommer till stånd, den icke är så nära förestående, som jag trott» — ord som uteslutits av Björnstjerna.

När historiens dom skall fällas över Gustav IV Adolf politik, måste naturligtvis hänsyn tagas till vad han verkligen visste om den ryska politiken under tiden närmast före finska krigets utbrott, och för sin kännedom därom var han hänvisad till sitt sändebuds depescher, vilkas verkliga beskaffenhet vi nu fått se. Gustav IV Adolfs skuld är sannerligen stor nog ändå, utan att man behöver lägga sten på börda. 1809 års män stodo ju mitt uppe i tidens politiska

strider, men eftervärlden begär ingenting annat än att få veta sanningen. Vi som nu veta, *att* finska kriget kom och *när*, få icke därav låta förleda oss till det i dylika fall rätt vanliga historiska felslutet, att detta krig även för samtiden måste ha tett sig som oundvikligt. Vi ha av Stedingks depescher i deras ostympade skick funnit, att så ingalunda var förhållandet, och att Stedingk bestämt rådde konungen till att icke vidtaga några egentliga krigsförberedelser i Finland.

Man tycker dock, att de ryska truppsammandragningarna nära Finlands gräns borde ha talat ett tillräckligt tydligt språk. Men i själva verket var ställningen sådan, att Alexander verkligen hade ett mycket övertygande skäl att komma med i fråga om dessa rustningar, nämligen faran för att Petersburg och ryska flottan skulle råka ut för samma öde som Köpenhamn och den danska. Gustav Adolf har faktiskt, liksom Stedingk, levat i den tron, att de ryska trupprörelserna mot Finland för Sveriges vidkommande endast voro demonstrationer, som hans sväger tvingats till av Napoleon. För att då icke väcka misstroende har konungen med flit undvikit alla rustningar. Detta framgår otvetydigt av Gustav Adolfs uttalanden till hans nye generaladjutant, af Tibell, i mars 1808.

Så pass hotfullt som Gustav Adolf dock visste att det såg ut från ryska sidan, var det ett i hög grad oklokt steg, han tog, då han av sin ömtåliga rättskänsla och stolthet föranläts till den utmanande åtgärden att mot Alexander tillämpa samma principer som förut mot Fredrik Vilhelm och återskicka den ryska S:t Andreasorden, därför att Napoleon smyckats med den.

I slutet av 1808 gjorde Gustav Adolf i sista stund ett försök att avvärja stormen från Ryssland genom att föreslå Östersjöns neutralisering på fredlig väg: engelsmännen skulle frivilligt avstå från att skicka fartyg in i Östersjön och Sverige få förbli neutralt under kriget mellan England och Ryssland. Detta förslag godtogs av England men avvisades naturligtvis av Alexander.

*

Danska sändebudet i Petersburg, Blome, fick av ryske utrikesministern i djupaste hemlighet del av Rysslands anfällsplaner på Finland. Men trots det strängaste tysthetslöfte ansåg han det vara sin plikt att inberätta saken till Stedingk. Förhållandet var nämligen, att om Gustav Adolf ej gav efter för Frankrikes och Rysslands fordringar, skulle en fransk här i förening med den danska gå över Danmark till Sverige. Men en sådan fransk hjälpkår betäckade sig danska regeringen av allt hjärta för. Ty den skulle kosta Danmark mer, än vad »hjälpen» smakade, och sedan kanske man aldrig skulle kunna bli av med de främmande trupperna igen. Enda sättet att undvika en dylik fatal situation var att söka påverka Gustav Adolf att ge efter för Frankrikes fordringar. Det var med tanke därpå, som Blome vid jultiden 1807 røjde hemligheten för Stedingk. Och han handlade därvid i enlighet med sin regerings önskningsar. Men när tiden gick och ingen förändring i Sveriges politik hördes av, ändrade danska regeringen signaler och gick oförbehållsamt med sina nya bundsförvanter.

Litteratur: Sam Clason, Vårt hundraårsminne: krisen 1808—1809; häft. kr. 1:—.

Nils Edén, 1809 års revolution. I. Revolutionens förhistoria (Verdandis småskrifter n:r 180); häft. kr. 1:—.

Sam Clason, Gustaf IV Adolf och den europeiska krisen under Napoleon; häft. kr. 3: 75.

Anders Grade, Sverige och Tilsitalliansen (1807—1810).

Finska kriget 1808—1809.

Krigsutbrottet.

I NOVEMBER 1807 kom Alexanders brytning med England, och därmed växte faran för Sverige. Men något hot mot vårt land hördes icke av, förrän plötsligt den 21 februari 1808 Stedingk får sig av ryska regeringen tillställt ett ultimatum, som länge legat färdigskrivet, och som uppfordrade Sverige att ofördröjligen göra gemensam sak med Ryssland och Danmark mot England. En vägran skulle vara liktydig med en krigsförklaring.

Samma dag gingo ryssarne utan krigsförklaring, utan minsta varning över Finlands gräns. Så handlade Alexander mot en granne, som nyss förut varit hans nära allierade och troget hållit ut i en kamp, vari Rysslands eggelser fört honom in. En jämförelse med Gustav III:s anfall mot Ryssland utan krigsförklaring tjugu år tidigare haltar betydligt, ty dels hade detta krigsutbrott icke föregåtts av någon nära politisk vänskap, dels förelåg för Gustav III ett verkligt behov att göra slut på ryska intriger, som underminerade Sveriges självständighet.

Ryske ministern i Stockholm, Alopæus, hade besvarat alla anmärkningar rörande de ryska rustningarna vid Finlands gräns med att några sådana åtgärder kände han icke till. Fem dagar före krigsutbrottet hade Stedingk haft ett samtal med tsaren och därvid frågat Alexander om orsakerna till de stora truppsammandragningarna vid finska gränsen. Kejsaren bedyrade då: »Faran för Ert land kommer ej från min sida. Gud är mitt vittne, att jag icke eftersträvar en enda by av Er konungs stater.»

Så hade Alexander in i det sista yttrat sig så lugnande och hovsamt inför Stedingk, att denne aldrig fick intryck av någon överhängande fara. Men detta stod i strid med Napoleons önskan. Ty franske kejsarens syfte med att hetsa Alexander mot Sverige var efter allt att döma att skrämma Gustav Adolf till att ändra politiskt system. När emellertid Alexander sedan inför franska sändebudet i Petersburg redogjorde för vad han sagt till Stedingk, blev detta till något helt annat, än vad dennes depescher förmåla; det förvandlades till något mäktiga hotfullt och skrämmande. Antingen har alltså Stedingk eller tsaren ljugit. Man behöver ju ej grubbla över vem av de två som bör misstänkas. Misstankarna bekräftas för övrigt av svart på vitt. Man kan t. ex. läsa franska sändebudets redogörelse för det sätt, varpå Alexander för honom återger innehållet av Gustav IV Adolfs brev. Nästan fåfängt letar man efter ett sant ord däri!

Alexander hade uppskjutit sitt anfall till på vintern dels för att ej behöva riskera, att engelska flottan skulle uppträda i Finska viken, och att de finska trupperna skulle kunna få förstärkningar från moderlandet, dels för att hinna försäkra

sig om Danmarks medverkan. Han var angelägen om att slaget skulle drabba Sverige alldeles oförberett.

*

Tre veckor efter det ryska fredsbrottet följde det danska. Danmarks regering hade lika litet som Rysslands något skäl att vara fientligt stämd mot Sverige. Visserligen hade Gustav IV Adolf tagit i arv sin fars planer på Norge, men dessa voro lika svävande och oklara som Gustav III:s, och för danskarne var det givetvis motbjudande att se Rysslands inflytande i Norden växa. Men här fanns intet val. Danmark var bundet vid Napoleon och måste lyda hans befallningar.

Napoleon hade uppgjort den krigsplanen, att så snart Ryssland hunnit tränga fram till Åbo, Finlands dåvarande huvudstad, skulle en fransk och en dansk armé under marskalk Bernadottes befäl gå över till Skåne. I början av mars ryckte de franska trupperna från Tyskland in i Jylland och lägrade sig där och på Fyen. Vid samma tid avled äntligen den gamle svagsinte Kristian VII, och kronprins Fredrik besteg Danmarks tron under namnet Fredrik VI.

Klercker vill slåss med ryssen.

Den ryska armé, som nu ryckte över Finlands gräns, utgjorde ej mer än 24,000 man. Det var nämligen svårt för en fiende att underhålla stora truppmassor i det fattiga och glest befolkade landet. Överbefälet fördes av general von Buxhövden, en av tsarrikets mest krigserfarna generaler. Han hade med utmärkelse kämpat mot turkarne och sedan flere gånger varit i elden, bland annat i 1788—90 års krig i Finland. I det väldiga slaget mot Napoleon vid Austerlitz hade han fört överbefälet över ryssarnes vänstra flygel. Till sin närmaste medhjälpare fick han en vaken och duktig officer, vid namn van Suchtelen, den ryska generalstabens nydanare. Även en stor del av manskapet på ryska sidan hade varit i elden på olika europeiska slagfält mot Napoleons arméer. De hade fått en fläkt med av den högre krigskonst, med vilken den lille korsikanen gjorde underverk.

Ryssarne gingo också väl förberedda till sitt värv. Krigsplanen var väl genomtänkt och byggd på grundlig kännedom om Finlands strategiska förhållanden. Här hade nämligen gått ett omfattande forskningsarbete förut. I fråga om att skaffa sig grundliga underrättelser om den blivande fiendens stridskrafter, krigsskådeplatsens beskaffenhet, befolkningens tänkesätt o. s. v. kan man ej lägga ryssarne några underlåtenhetssynder till last. Vad man bestämt vet härom är, att en rysk major vistades i Hälsingfors från 1806 till början av 1808 för att »köpa gevär». Bland annat hade man välvilligt nog lämnat personen i fråga tillträde till Sveaborg, där han gjort sig väl bekant med förhållandena. Den svenska artigheten förnekar sig som bekant aldrig! En annan dylik gynnare, en rysk kapten, for på nyåret 1808 omkring såsom handelsresande — man ser, att dessa civila militärens sociala ställning sjunkit i de ryska sågfilarnes dagar! Han genomreste hela östra Finland och avgav en noggrann berättelse om landets beskaffenhet, försvarsanstalter, spannmålstillgångar och befolkningens sinnesstämning. Finland var väl genomsnokat, innan den ryska kolossen började arbetet att sluka det. — Sedan historieforskarne numera fått tillgång även till det ryska kartmaterialet över Finland från denna tid, har man kunnat konstatera, att fiendens kartor voro vida bättre och mera detaljerade än våra egna!

Vid fälttågsplanens utarbetande hade en finsk man, den gamle beprövade skurken Göran Sprengtporten givit goda råd och anvisningar. Såsom den där fört avog sköld mot sitt fädernesland »under förgäthenhet av riddersmannas ära och dygd», hade han av Åbo hovrätt blivit förklarad fågelfri och dömd att mista liv, ära och gods, och på riddarhuset utströks hans namn ur ättelängderna. Den vanära, han sålunda dragit över sig, grämde den ärelystne mannen värre, än man skulle kunnat tro. Förgäves sökte han döva sin själssmärta genom att inbilla sig själv och andra, att han levat och lidit för Finlands bästa. Hatet och föraktet, som mötte honom från alla håll, var ett för starkt motbevis. Förgäves sökte han också övertala Katarina till ett nytt krig mot Sverige; hon ledsnade på fosterlandsförrädaren och skickade i väg honom till utlandet.

Han vistades nu en tid på olika platser och levde för sina

nöjen och galanta äventyr. Men efter Katarinas död, sedan Paul I bestigit tronen, fick Sprengtporten återvända till sitt nya fädernesland. Hos kejsar Paul vann han en viss bevågenhet, befordrades till general och erhöll en del förtroendeuppdrag. Bland annat använde kejsaren honom till att spionera på finska gränsen. — Alexander I däremot fann honom besvärlig och ville ej just veta av honom. Sprengtportens ställning i Ryssland blev nu så odräglig, att han satte upp en böneskrift till Gustav Adolf med anhållan att få återvända till sitt fädernesland. Men år 1808, när Alexander skulle förbereda kriget mot Sverige, togs Sprengtporten till nåder igen och fick, som sagt, åter användning för sina kunskaper. Han fick ej blott vara med om de förberedande överläggningarna utan också följa med armén för att till Rysslands bästa utnyttja sina bekantskaper inom Finland.

Ryssarnes inbrott åtföljdes av två proklamationer från Buxhövden, den ena till samtliga Finlands inbyggare, den andra till de finska soldaterna. Den förstnämnda, som var författad av Göran Sprengtporten och Anjalammen Klick, börjar så rörande vackert: »Det är med det största missnöje, som Hans Ryska Kejsarliga Maj:t, min allernådigste herre och stormäktigste furste, ser sig tvungen att låta sina under mitt befäl stående trupper besöka(!) Edert land, gode grannar och inbyggare av svenska Finland!» Sveriges konung hade nämligen vägrat sluta en billig fred med Frankrike och i stället förenat sig med den gemensamme fienden till Europas lugn. Men Finlands folk skulle ej behöva lida för sin konungs synder: »Bliven stilla, fridsamme och utan all fruktan vid edre hemvister, gode grannar och finske män! Vi komma ej till Eder som fiender men som vänner och skyddsherrar för att göra edert tillstånd lyckligare.» — »Storfurstendömet Finland», heter det vidare, »kommer alltså ifrån denna stund att anses i likhet med de övriga ryska rikets provinser.»

I den andra proklamationen vänder sig Buxhövden till de finska soldaterna och försäkrar, att »min allernådigste kejsare gör det ont, att han är föranlåten emot Dess önskan och endast för lugnets och stillhetens erhållande samt för finnarnes lycka att låta sina trupper inrycka uti Finland». »I gode finnar», heter det så rörande, »I ären beklagansvärde, I lämnen Edra hemvister, Edra anförvanter och måsten

söka döden för en orättvis sak.» Efter denna hjärterörande harang kommer följande ljuvliga budskap från alla ryssars självhärskare, att den som frivilligt avlämnade sitt gevär, skulle få återvända till sin hemvist samt dessutom hugnas med två rubler. Och i stället för krigets vedervärdigheter skulle han få njuta »ett fredligt och lyckligt liv» under tsarens beskydd.

De finska soldaternas svar blev motstånd på liv och död, när de en gång fingo lov för sin egen befälhavare att hålla stånd. Men den fredliga befolkningen flydde hals över huvud för den fruktade fienden. »Gråt och jämmer hördes överallt», skriver en finsk officer. »Vägen till Lovisa var uppfylld med flyktingar, som lämnat sina fredliga boningar med sina späda barn på armarna — ej en bit bröd för dagen, och kanske deras boningar redan varit ett rov för lågorna.»

K. N. af Klereker.

När ryssarne ryckte över Finlands gräns, vistades högste befälhavaren över detta lands trupper, general Maurits Klingspor, i Stockholm. Under hans frånvaro fördes befälet över den finska armén av general af Klereker, en ärans man men med 73 år på nacken.¹ Ägde han också ingen särskild fältherrebegåvning, så var han dock en behjärtad och beslutsam man, varmt tillgiven sitt svenska fosterland och en duktig organisatör. Till att leda ett fälttåg var han dock för gammalmodig.

¹ Klereker, såsom han ursprungligen hette, var prästson från Skåne och studerade en tid teologi vid Lunds universitet men gick snart in vid armén. Han dog 1817 vid 82 års ålder.

Han befann sig på Sveaborg, då han på morgonen den 1 februari fick alarmsignal från Stedingk. »Jag hade», skriver han, »ej en enda bokstav därom ifrån vårt hov — inga pengar, inga magasin.» Två, högst tre veckors tid kunde han räkna på för rustningar. Men dessa dagar begagnade den gamle hedersmannen väl. I flygande fläng utsände han åt alla håll order om truppernas mobilisering och samling vid sydöstra gränsen, fästningarnas försättande i försvarstillstånd m. m., allt på eget bevåg. Klercker hade beslutit sig för att med huvudarmén möta fienden så nära gränsen som möjligt, strax väster om Kymmene älv.

För försvaret av Savolax och Karelen bildades en särskild brigad under chefen för Savolax' regemente Johan Adam Cronstedt med Sandels som närmaste man. Denna brigad var inom mindre än två veckor samlad vid S:t Michel, beredd att ge fienden ett varmt mottagande. Även vid huvudhären gick truppernas mobilisering över förväntan raskt. Klerckers son, som sändes ut på en rekognosceringstur till gränsen, vitsordade i ett brev till sin far den finska allmogens stridslust: »Den entusiasm, som allmogen med en mun på alla ställen och orter yttrar, är utan all beskrivning. De finska bönderna säga på finska: 'Vi skola icke lämna vår kung, som intet nu kan hjälpa oss; och vi må väl kunna orka hålla ut till sommaren, då han själv med sitt krigsfolk kan hinna hit.'»

Klingspor befäller reträtt.

Under det en allmän entusiasm sammanförde Finlands värnkraft, kom entusiastens förkvävare, överbefälhavaren general Klingspor åkande den långa vägen runt Bottniska viken. Klingspor, som var tio år yngre än Klercker, hade förut i fransk tjänst deltagit i sjuåriga kriget. Under finska kriget 1788—90 inlade han såsom generalintendent stora förtjänster men gjorde sig även känd för egennytta. Han var också vida mer intendent än fältherre. »Klingspors hjältebana hade burit uppför kommissariatet.» Men »det är ej i magasin, man blir varm för ärans lagar». En opartisk undersökning av förhållandena ha visserligen kunnat lyfta

från Klingspors skuldror en del av alla de tillvitelser för feghet, som i förbittring över det brådstörtade återtåget utslungades mot honom. Men det är i alla fall en given sak, att han alls ej var rätte mannen för sitt ansvarsfulla uppdrag, denne av vällevnad förslappade gubbe »med två hakor och ett öga men av hjärta knappt en hälft».

Han saknade ej blott djupare insikt i krigiska värv utan också den beslutsamhet och karaktärsfasthet, som äro oundgängliga för en högste befälhavare. Som sådan hade han ej heller ett spår av de egenskaper, som inge de underlydande beundran och entusiasm, när det gäller. Och vad som var ännu värre: han trodde ej på den sak, som lagts i hans händer. Hans riksbekanta yttrande, »att han icke åtog sig att försvara Finland mot Rysslands övermakt», säger tillräckligt om hans lämplighet för högsta befälet. Oförsvarligt var det av Gustav IV Adolf att åt en man, som ej aktivt deltagit i något krig sedan sin ungdom för bortåt 50 år sedan, lämna det ansvarsfullaste uppdrag, som denna tid kunde anförtros en svensk. Men ändå oförsvarligare var det av Klingspor själv att ej undanbe sig ett uppdrag, som han ej tilltrorde sig någon möjlighet att föra till lyckligt slut. Flere inflytelserika personer, som alltför väl kände till hans bristande förmåga, sökte förmå honom att begagna sig av konungens erbjudande att lämna befälet för hälsans vårdande, men förgäves; och Gustav Adolf ville ej såra honom genom avsked mot hans vilja. Konungen skall för Armfelt ha berättat, att Klingspor kommit upp till honom och yttrat med tårar i ögonen, att sedan han i så många år varit högste befälhavare i Finland under fredens tid, så vore det vanhedrande för honom, om han nu vid ett krigsutbrott skulle nedlägga befälet. »Han såg så ömklig ut», tillade konungen, »och hans tårar bevekta mig så mycket, att jag fann mig tvungen att bifalla hans begäran, ehuru jag nog vet förut, huru det går.»

När Klingspors fullmakt som fältmarskalk underskrevs, beseglades i och med detsamma Finlands öde.

Samma benägenhet att på förhand ge allt förlorat, som tagit hjärtat ur bröstet på Klingspor, fann Klercker också hos den ene av de två generaler, som funnos i Finland vid krigsutbrottet, nämligen Ehrenroth. Då Klercker kallade honom till sig för att överlägga om försvarsplanen, förklarade Ehrenroth, »att planen vore ganska god men halv ingenting, ty Finland skulle ändå en gång höra till Ryssland och vore så gott först som sist». Den mannen hade dock haft så pass mycket hut i sig, att han begärt avsked.

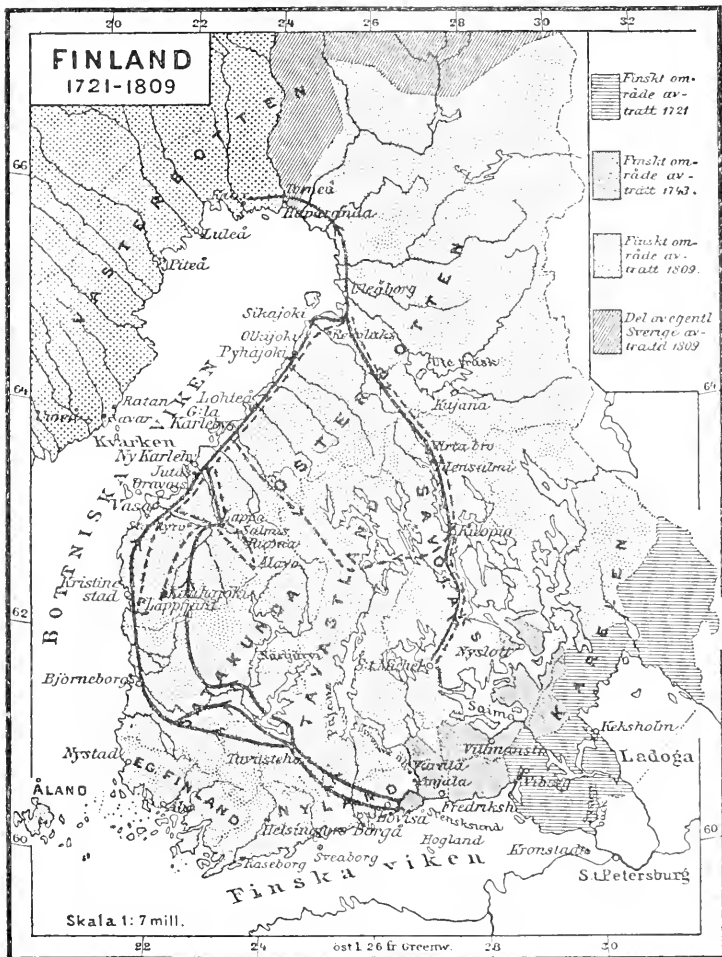
Efter några mindre sammanstötningar nära gränsen mellan finska och ryska avdelningar drog Klercker sina stridskrafter tillbaka till Tavastehus. Här var han besluten att bjuda fienden spetsen.

Klercker har fått mycket beröm för sin föresats att invänta ryssarne vid Tavastehus. Militära auktoriteter anse dock för så gott som givet, att de finska trupperna i sådant fall ej skulle undgått en katastrof. Deras ställning kunde nämligen lätt kringgås och återtågsvägen avskäras. Innan Klercker hunnit genomföra sin avsikt, hade emellertid högste befähavaren kommit hindrande emellan.

Klercker överlämnade åt Klingspor sina trupper med ett vackert slutomdöme i rapporter till svenska regeringen. Trots det att förråden voro knappa och underhållet därefter, trots det att officerarnes avlöningar nästan alls ej kunnat utbetalas, heter det, »att såväl befäl som manskap vid denna Eders kungl. Maj:ts armé tävla med varandra i nit att uppfylla sina skyldigheter och fördraga med tålmod alla de olägenheter, som en sträng årstid och de svåraste strapatser medföra». Sådan var den armé, som Klingspor övertog. Den led brist på allt utom på mod.

Klingspor kom nu till dessa trupper med en instruktion, som spelat en stor roll i kriget. Den var uppsatt av en hemlig krigsberedning i Stockholm, som sammankallats, när underrättelserna från Stedingk blivit alltför oroande. Klingspor hade själv varit beredningens ordförande.

Krigsberedningen framhöll ett anfall vintertid som farligast, eftersom samfärdseln med Sverige då var nästan avbruten och förstärkningar alltså ej kunde avsändas. Därför fann beredningen klokast att söka »rädda vad av armén frälsas kan» efter att i fästningarna Sveaborg och Svart-

H. Byström

— Finnska härens tillbakamarsch 1808
 - - - framrykning

Karta över Finland 1721—1809.

holmen ha inkastat så mycket trupper, som kunde rymmas där. Återstoden av finska armén borde dragas »åt österbottniska sidan, intill dess med första vårdag och ankommande flottor kraftigare anstalter till landets återvinnande kan tagas».¹ Konungens instruktion för befälhavaren blev i enlighet med detta Klingsporska resonemang, dock med detta viktiga tillägg: »Ehuru frälsningen av armén och fästningarnas försäkrande böra bliva förnämsta ändamålet av försvarsanstalterne under påstående vinter, vänte Vi likväl, att I, så långt möjligt kan bliva, söken att den inträngande fienden hindra och emotstå samt icke förr, än nöden påtränger, reträtten företagen.» För denna senare del av instruktionen har Klingspor visat ett mycket dåligt minne. Däremot har han synnerligen samvetsgrant lagt sig dess första del, om arméns återtag, på hjärtat.

Men om ställningen vid Tavastehus också ej lämpade sig för en försvarsstrid mot hela den samlade ryska huvudarmén, så följde därav dock ingalunda, att den finska hären utan vidare måste retirera därifrån. Tvärtom fanns det ännu vid Klingspors ankomst till Tavastehus goda utsikter för en framgångsrik offensiv mot de skilda ryska truppavdelningarna var för sig, medan de ännu från olika håll ryckte fram mot staden. En sådan offensiv skulle ha kunnat fördröja ryssarnes framryckning och därmed även Sveaborgs belägring. Under sådana förhållanden skulle detta Finlands starkaste värn ha kunnat i god tid vid öppet vatten få undsättning från Sverige.

Men en sådan handling som att söka förekomma fienden stred mot Klingspors hela läggning. Till hans ursäkt måste också framhållas, att de rapporter om ryssarnes styrka, som han mottagit från Klercker och dennes underbefälhavare Adlercreutz, allesammans innehållit sådana överdrifter, att det ej tycktes finnas någon möjlighet att hålla fienden stången. Redan före Klingspors ingripande märker

¹ En major Aminoff, som bra kände till stämningen inom Finland, uttalar också den tanken, att nu gällde det att härda ut till sommaren, då en svensk armé kunde komma över till Finland; och sedan, tillägger han förtröstansfullt, »skall denna förenade armén segrande jaga sina fiender inom deras egna gränser. Ifrån gubben till ynglingen skall då var man gripa till vapen och åtfölja armén. Och jag trotsar, att ingen ryss skall våga nalkas vår gräns.»

man alltså de olyckliga verkningarna av att finska arméns ledning försummade den ytterst viktiga spaningstjänsten, på vilken kännedomen om fiendens styrka och förehavanden beror.

Klingspor beslöt alltså att uppgiva ställningen vid Tavastehus och draga sig tillbaka ända till Österbotten. Åtgärden påskyndades genom underrättelser från Cronstedt, att även han utan motstånd dragit sig tillbaka för ryssarne mot Kuopio. Därmed ökades onekligen risken för Klingspor att få sin reträttväg norrut avskuren.

Men därav följde ingalunda, att man som Klingspor skulle fullkomligt vettlöst rusa i väg ända till Uleåborg, en sträcka om 45 mil fågelvägen, och prisge hela södra Finland åt fienden — instruktionen ålade ju Klingspor uttryckligen att göra så mycket motstånd som möjligt under återtåget »och ej förr, än nöden påtränger, reträtten företaga». En av de allra ömkligaste punkterna i det Klingsporska dramat var hans fullkomliga uraktlåtenhet att skaffa sig verkliga upplysningar om fiendens styrka och ställning. Hade han blott gjort något för att vinna dessa för en befälhavare oundgängliga underrättelser, så skulle han fått veta, att fiendens överlägsenhet alls ej var så omöjligt stor, som man fått för sig, dess hellre som ryssarna under sin framryckning ideligen måste avdela trupper för att hålla de erövrade områdena besatta och innesluta fästningarna. Efter erhållen visshet därom hade just tillfället varit inne att med samlade krafter bryta fram oförberett mot en i sänder av de ryska kolonnerna. Hade dessa stötar blivit riktigt placerade, så skulle de finländska trupperna kunnat kasta den ena efter den andra av fiendens kolonner över ända och undsätta det belägrade Sveaborg.

Men Klingspor bara framhärdar i sin blinda tro på motståndarnes absoluta överlägsenhet. Denna tanke jagar honom likt en ond ande. Han vet ej, att Buxhövden kvarlämnat så mycket besättnings- och belägringstrupper, att slutligen endast en obetydlighet är de framryckande finska trupperna i hämlarna. Återtåg — skyndsamt, besinningslöst, vanvettigt återtåg har blivit Klingspors lösen. Han är besluten att icke stanna, förr än han förenat sig med Cronstedt.

Marschen gick, »så att bloden stod om fötterna på de arma soldaterna», såsom generaladjutanten Gustav Löwenhielm skriver. Och Adlercreutz ger sina känslor luft i följande brev till sin hustru: »Du kan aldrig föreställa dig allt det elände, jag sett, sedan vi skildes åt, och så mycket ont, den fattiga soldaten lider, och allt det våld, man måste begå emot innevånarna. Jag har sett bleserade soldater, som i brist av hästar måst lämnas efter på vägarna för att dö i största elände. Hjärtat blöder vid åtanken härav, och jag tillsluter mina ögon för allt, som redan skett och ännu förestår — men under allt detta mår jag ännu ganska väl; och saknade jag ej dig och de ömt älskade barnen, kunde jag ändå finna mig i mitt öde, men nu finner jag det odrägligt — ack — hårda plikter — men vad är man ej skyldig sitt fädernesland! Gud give endast, man kunde något till dess bästa uträtta — då vore mödorna lätta — men då man i stället för att försvara bidrager endast att förstöra sitt land, då är det tungt — ja rysligt.»

Inom armén cirkulerade en karikatyr, föreställande »Linnspora», såsom den finska allmogen kallade Klingspor, i skepnaden av en bård riddare, sittande på en kräfte och sporrande detta av okuvlig framåtanda besjälade djur.

Återtåget var förenat med vida större ansträngningar än de långvarigaste strider, och det verkade naturligtvis mycket mera nedsättande på de i början så förhoppningsfulla trupperna, än vad motgångar under vapen skulle gjort. Klingspor själv aktade sig noga för att komma i beröring med sina truppers lidanden. Väl ombonad ilade han i sin släde i förväg till nästa nattkvarter, där spelbordet snart var ordnat. — Man vill instämma i gamle överstelöjtnant Lodes barska yttrande i kamratkretsen, där alla utgjutit sin harm över fältmarskalken:

»Fältmarskalken, fältmarskalken,
annat finns ej i språklådan —
det är skam, att tappra män
täckas tala om en sådan.»

Klingspor var dock långt ifrån den ende av befälet, som tänkte mera på sig själv än på sitt folk. Sålunda skriver en

major vid Åbo läns regemente strax före krigsutbrottet till sin regementschef: »Våra officerare äro av den natur, att de mest sköta sina bekvämligheter och fråga fan efter den arma soldaten.» Infanteriofficerarne voro till den grad pigga på att själva åka, medan deras trupp marscherade, att det behöfde påbjudas, att *en* officer alltid borde åtfölja kompaniet under marscher. En ej så liten del av officerskåren utgjordes av klenmodiga och egoistiska individer eller rena landsförrädare, som läto sjukrapportera sig eller gåvo sig hem utan laga förfall.

Förflyttning på släde användes även av trupperna i rätt stor skala. Tidvis åkte hela bataljoner i tur och ordning. Skidor användes ej alls i den utsträckning, som skulle ha behövts med hänsyn till den myekna snön och spanings-tjänstens behov. Vid varje kompani uttogos blott 10—20 skidlöpare, vilka så småningom förenades till särskilda skid-löparkompanier.

När man skärskådar Klingspors uppträdande under detta krig, skulle det dock vara orättvist att förneka, att han som intendent inlade rätt stora förtjänster. Underhållsfrågan lyckades han verkligen lösa ganska tillfredsställande trots stora svårigheter. Ett aber synes dock egennyttan och vinningslystnaden hos en del intendenturtjänstemän ha varit. Betecknande för själva ledningens uppfattning i frågan är följande uppmaning av Löwenhielm till Adlercreutz: »Håll efter magasinsskommisarierna! De äro de största skurkar, jag ännu sett. Den största plaisir du för närvarande kan göra mig är att vråka dem i vaktan och rapportera dem, om de söla eller skinna. Synnerligen tjänar du armén, om du låter ha ett vaksamt öga på transporterna, som avgå till Uleåborg, ty de gå gärna utan betäckning för att få roffa på vägen och skylla på bönderna. Jag dör ej nöjd, om jag ej får se en kommissarie få arschprygel på en kanon, innan cam-pagnen slutas.»

Något som ej kunde undgås vid utspisningen var en rätt stor enformighet och särskilt användning av väl mycket salt föda, isynnerhet salt fisk, som ju ej kunde ge så mycket nya krafter till ansträngningar i den svåra kölden. Den proviant, som soldaterna förde med sig hemifrån, hade dock i många

fall ännu mycket mindre näringsvärde. Så visade sig vid en besiktning, att det bröd, som soldaterna på Kemi kompani av Österbottens regemente haft med sig från rotarna, delvis var »bakat med halm, stamp och bark, endast tjänligt till kreatursföda».

Sjukvården vid armén befann sig i lika bedrövligt skick nu som under förra finska kriget. Dugliga läkare var det alltså ont om, att man måste låta flere nybörjare praktisera. På medikamenter, förbandsartiklar och annan sjukvårdsmateriel var det redan vid krigets början en brist, som visade en oförlätlig likgiltighet från vederbörandes sida. Vid de sjukstugor, som inrättades i Uleåborg, klagade flere läkare över osnygghet och besvärande stank. Hundratals sjuka voro utan sängar och hundratals andra utan lakan och täcken.

*

*

*

Under den finska befolkningens klagolåt, varhelst trupperna drogo fram i sitt dystra tåg, under vemodiga tankar på hem och anhöriga, som lämnades i en fruktad fiendes våld, släpade sig soldaterna fram genom manshöga drivor, i en köld, som flere veckor oavbrutet uppgick till mer än 30 grader. Tidtals var det så kallt, att det var svårt att andas, och ideligen måste man gnida de frostbitna lemmarna med snö.

Men inga vedermödor, inga lockelser från fienden förmådde bringa soldaternas trohet att vackla. Nästan dagligen fick man nya bevis därpå. Så berättas, att 16 rekryter vid Björneborgs regemente, vilka ej hunnit förena sig med sina kamrater, innan fienden besatte deras hembygd, hade under otroliga mödor, genom djup snö och i sträng köld sökt sig fram genom skogar och ödemarker för att inställa sig vid sin trupp och dela sina kamraters öde.

*

En bild av ryssarnes uppträdande 1809 har man i en samtida skildring av deras inryckande i Lappfjärds by nära Kristinestad. Det var icke många av byns inbyggare, som vågade stanna vid vägen och beskåda dem. Men vid inkörsporten till en gård stod en gammal gumma så from med sammanknäppta händer och neg. Och lika ofta, som hon neg, framnumlade hon: »Jesus näpse dig, satan!» Det tog ryssarnes hjärtan med storm, och gummans gård fick vara i fred.

Alkulla prästgård i Lappfjärd var en tid högkvarter för de ryska generalerna, av vilka en del foro fram som rövare och banditer. Den talrika prästgårdsfamiljen blev undanträngd till en liten låg vindskammare, där de knappt hade plats nog att ligga på golvet, medan gårdens kreatur och lösegenom var prisgiven å de objudna gästerna. »Uthusen tjänade till fängelse för dem av ortens befolkning, som av vilddjuren misstänktes hysa ett fientligt tänkesätt; och den behandling, som övergick de fångne, var oftast den mest upprörande», säger kyrkoherdens son. »Några Närpesbor, olycklige genom sina sockneborers trohet och patriotism, blevo på blotta misstanken om att hava deltagit i det s. k. upproret piskade till döds. Deras småningom bortdöende ångestskri trängde upp till vår vindskammares bävande invånare. Andra ställdes att i timal stå bakbundna med förbundna ögon och vänta att bliva skjutne.» Kyrkoherden blev också misshandlad och slagen av en ursinnig general, som levde i ett ständigt rus.

Finländarne få äntligen slåss.

Skulle då vanärans tid aldrig taga slut? Klingspors generaladjutant, Gustav Löwenhielm, var en både begåvad och tapper officer, men han förmådde ingenting mot överbefälhavarens passivitet. Men vid Pyhäjoki söder om Brahestad inlät han sig slutligen på eget bevåg i strid med de förföljande ryssarne. Det artade sig till en svensk seger, då Klingspor gav order om reträtt. Under återtaget fick Löwenhielm flere svåra blessyrer och föll i fiendens händer. Han ger själv i ett brev till överbefälhavaren följande målände skildring av dessa händelser: »Jag omringas: ett sabelhugg i ansiktet och ett pikstygn i strupen jämte några andra blesyrer komma mig att störta från hästen. Jag såras än ytter-

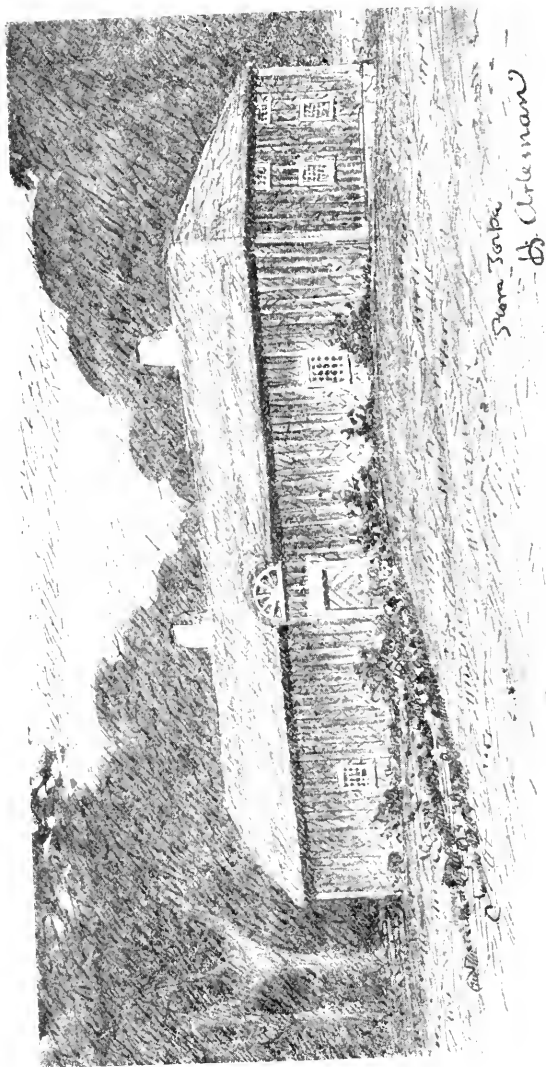
ligare, förlorar krafterna och blir tillfångatagen. — 'Vad hade Ni då där att göra?' frågar Ni. 'Var där Er plats?' — Ack nej. Men 80 mils oavbrutet återtåg . . . det lockande i en kavalleristrid . . . som La Fontaine säger: 'Man har alltid smak för sitt gamla yrke' . . . jag hade eld i bloden. Från 4 på morgonen, då de första skotten smällde, hade jag, såsom min vana är, ridit omkring för lösa tyglar, då vid passerandet av en på återtåg stadd sexpundig kanon skaren brast under mitt engelska sto, det skenar och kastar mig med hela våldsamheten av sin flykt mot ett kanonhjul, varvid min sida krossas och jag skadar mig, så jag hela livet kommer att lida därav. Jag höll mig emellertid uppe, ända till dess återtåget skulle börja. Då var min motståndskraft slut; men även om jag stupat på fläcken, måste jag stanna kvar i elden, ty jag allena kände till stridsplanen i dess helhet. En fältskärs-elev finner mig avsvimmad, ger mig elixerer, droppar och själva fan, varav jag för tillfället känner mig bättre. Men sönderbråkad som jag är genom tvenne månaders otroliga ansträngningar utan att hava förtärt en munsbit på 18 timmar och uttröttad av en 8 timmars strid, varav halva tiden i snö ända upp till höfterna, ömsom svettig, ömsom stelfrusen, är det ju icke att undra över, om min fraters balsam och droppar skulle inflamma mitt blod, och kanske hade jag utan honom låtit tillfångataga ett halvt dussin kornetter i stället.»

Löwenhielms efterträdare som generaladjutant blev Adlercreutz, »den tappre finnen». Adlercreutz fick i sin tur till efterträdare Georg Karl von Döbeln, en av de populäraste gestalterna bland hjältarne i finska kriget.

Von Döbelns namn är så nära sammanflätat med björneborgarnes, att man gärna tänker sig honom som född finländare. Men i själva verket var han västgöte, född 1758 på säteriet Stora Torpa i Segerstads socken mellan Skövde och Falköping. Hans far, som var domhavande där, var sonson till den berömde läkaren Johan Jakob Döbelius,¹ som var av tysk börd men under en vetenskaplig resa till Leyden blev stormdriven till Göteborg och för sin skicklighet som pestläkare kvarhållen i Sverige, utnämnd till professor i Lund och av Karl XII adlad under namnet von Döbeln.

Redan som pojke visade sig Georg Karl »till högsta grad

¹ Se bd V: 76 och 78.

Däbels fädershem.

obändig» — vi ha hans egna ord därpå. Vid åtta års ålder blev han faderlös. Egendomligt nog begravdes samtidigt med Georg von Döbelns far även hans bror och farfar. Hans mor gifte snart om sig. Pojkens förmyndare beslöt då, att hans myndling skulle bli präst, vilket också hade skett, därest, såsom Döbeln säger, »min egen halsstarrighet icke bestämt annorlunda». Till prästämbetet hade han, som han säger, »icke minsta gåvor varken av naturen eller nåden».

Krigarblodet förde honom som ung ut i äventyr i fransk krigstjänst, och sitt första fälttåg fick han göra i de franska besittningarna i Ostindien. Hans regementschef var greve De la Marck, samme man, som sedan i en duell dödade Peyron, Gustav III:s gunstling.¹

På de fartyg, som förde över trupperna till Ostindien, rasade smittosamma febrar så våldsamt, att ensamt av det regemente, Döbeln tillhörde, dogo nära 400 man. Skeppet var därtill så ruttet, att det vid framkomsten måste utdömas såsom obrukbart. En del fartyg voro så genompyrda med smitta, att de negrer, som kommo ombord för att pumpa, sjuknade och dogo nästan knall och fall.

Den självbiografi, som Döbeln nedskrev vid 53 års ålder, vittnar om, att Mars icke var den enda gudomlighet, som den unge krigaren dyrkade. Han erinrar sig med välbehag »indiiska seraljens lössläppta bajaderer. Deras täckhet uti svart glänsande, fint skinn, deras utmärkt vackra anletsdrag, deras livliga ögon, vällustiga åtbörder, deras med guld och stenar rikt utsmyckade kropp, deras dans helt nakna med upp- och nedvänd ställning, på huvudet stående, gjorde prinsens² middagsmåltider övermåttan muntra. Alla enskilda tidsfördriv hade lika egenskap», säger han.

Under sitt indiska fälttåg avancerade Döbeln, tack vare sina militära förtjänster och officersskårens decimering genom febersjukdomar, till kapten. En blessyr hade han också som minne därifrån. Gustav III:s ryska krig skulle ge honom nya erfarenheter av krigarlivet. Chefen för Savolaxbrigaden, Kurt von Stedingk, tog honom i sin tjänst som kapten och överadjutant. I striden vid Parosalmi visade han den äkta krigarens förmåga att sätta ruter i sitt folk: »Jag ska föra er

¹ Se sid. 308. — ² Greve De la Marck var även tysk prins.

i elden», röt han, »så att armar och ben ska dansa om öronen på er och tarmarna hänga på gårdsgårdarna.» Detta funno soldaterna vara väl talat. Betecknande för Döbeln är också följande episod från slaget, som han själv berättar: »Elände och skrik av blesserade! Varibland en, som en kanonkula tagit bort höften på, och vars tarmar hängde ner åt låren,

Georg Karl von Döbeln.

skrek jämmerligen. Jag tillsade då fältväbeln Kumblander vid Björneborgs regemente att be manskapet skrika hurra, på det fienden ej skulle bliva djärv av de klagorop, de kunde höra från oss. . . Det omtalte hurra togs av fienden för en ankommen förstärkning: den hade redan fått många blesserade, varför ock general Michelson lät slå reträtt.»

Men efter en halv dags strid träffades Döbeln själv av en kula i pannan, så att han tumlade omkull med blodet forsannde ur såret. När han kom på benen igen, sade han bara:

»Nu går jag bort och dör. Men släpp inte det där packet över!» Det gjorde inte heller hans björneborgare.

Själv behövde han till Sveriges lycka inte lägga sig ned och dö, men en vecka efter slaget, medan han ännu var sängliggande efter sin blessyr, blev han rysk krigsfånge. Han låg i en övergiven prästgård, då han fick se kosackerna komma. Döbeln väntade då, som han säger, att »bliva martyriserad, liksom det hänt med tre blesserade soldater, dem kosacker anföllo, uppristade hals, armar och buk på, avskuro dem födslolemmarna, släpade dem rykande i sin blod; en blev hängd i ett träd. De gruvligaste inbillningar om mitt öde plågade mig otroligt; jag bad drängen ge mig mina pistoler för att skjuta mig för huvudet.» Men han svarade, att prästen tagit med sig dem, då han flydde.

Kosackerna nöjde sig emellertid med att plundra. Senare på dagen kom den ryske generalen Rautenfelt in. Han var »född i Frankrike och således en ganska artig man. Han sade till mig (på franska): 'God dag, min herre, vilket språk talar Ni?' Jag svarade helt kort: 'Alla språk utom Edert,' varpå han svarade: 'Jag är ej ryss — jag är generalmajor i kejsarinnans tjänst och heter Rautenfelt.'» Sedan slog han sig i samspråk med sin fånge.

Så småningom repade sig Döbeln igen och återfick friheten. Men allt emellanåt kände han häftiga smärtor i huvudet och fick anfall av riktigt raseri. Då stängde han in sig med sin betjänt i en enslig kammare. Efter halvtannat år var såret läkt, men i stället svullnade pannan, och efter en tid bröt såret upp igen. Det var en bensmärta, som höll på att värka ut. Kirurgerna ansågo det nödvändigt att trepanera pannbenet, d. v. s. såga ut ett stycke därur.

I Stockholm undergick han den smärtsamma operationen. Därvid genomborrades pannbenet. Patienten låg med en fickspegel i handen, följde med hela borrhningen och konstaterade, att den pågått i 23 minuter. I den levnadsbeskrivning, han år 1811 inlämnade förseglad till Krigsvetenskapsakademien, säger han, att dittills tretton bensmärter blivit uttagna. »Blessyren är ännu oläkt och blir det alltid», tillägger han. För att täcka hålet i pannan måste han hela sitt liv bära det karakteristiska svarta bandet om pannan.

Men det gick bra i stil med de skarpt skurna anletsdragen och de stränga gråblå ögonen med den genomborrande blicken.

Under den kärva ytan bodde dock vekare känslor. Alltid var Döbeln god och vänlig mot de fattiga, och djurvän var han i hög grad. Ingenting kunde göra honom så ursinnig, som när han såg någon misshandla sina dragare. Mer än en gång hände det, att han gav en sådan lymmel ett välgörande kok stryk och lät nötet själv känna, hur djurplågeri smakade.

Efter Gustav III:s krig följde för Döbeln en rad lugna år på hans boställe Öne i Dalsland, där han skötte jordbruket som en hel karl. Han intager t. o. m. ett märkesrum i det svenska jordbrukets historia, såsom varande upphovsman till tröskmaskinens införande i vårt land. I sitt arbete på gårdens förkovran hade han god hjälp av sin duktiga hushållerska, Kristina Ullström, en klockardotter från Skaratrakten. Ofta såg man den driftiga kvinnan fara över Vänern och stundom Göta älv utföre med hela båtlasten av gårdens avkastning för att sälja i städerna.

Som Kristina Ullström dessutom såg bra ut, var glad och trevlig och hade bra hand med den häftige och rätt orolige husbonden, började det snart — och icke utan skäl — viskas om ett »förhållande» mellan Döbeln och hans hushållerska. Hon fick också en son med honom. När denne var åtta år — det var 1810 — lät Döbeln inför domstol adoptera barnet och tillerkänna modern laggift hustrus rätt — men blott för att omedelbart därpå låta utfärda skiljobrev mellan henne och sig »efter frivilligt ömsesidigt begivande». Syftet med äktenskapet var nämligen endast att få sonen legitimerad. Några äktenskapliga bojor ville den mannen i yngre dagar inte veta av, ty liksom Karl XII ansåg han det vara till hindern för krigarlivet. Han fördömde »det fördärveliga giftermålet, som mest alltid gör officerarne till sölkorvar». Och när slutligen den verkliga kärleken kom, så var det för sent. Föremålen för hans låga skyggade tillbaka för den gamle ungarlen med hans fria vanor och väl vågade talesätt.

Den verkliga kärlekens lycka blev honom sålunda aldrig beskörd. Och över huvud taget blev denna disharmoniskt anlagda natur aldrig lycklig i vanlig mening. En inre oro jäktade honom beständigt. I sin självbiografi karakteriserar han sig med dessa ord: »Hela hans tillvaro och levnad

är en bedrövlig sak; ty han har ingen trevnad, varken i sällskap eller i ensamheten. Vilken egen ture till människal

Mitt besynnerliga, okonstlade lynne — att icke säga öppna ärlighet — har», säger han, »aldrig gjort mig till någons favorit, aldrig till någons enskilda vän. Aldrig har jag grundlagt något samband — jag har levat för mig själv och med mig själv.» När han bodde på Önne, for han ej gärna bort och hälsade på, och när han blev tvungen därtill, var han alltid vid dåligt lynne, så länge han hade sitt eget hem inom synhåll. Sedan började humöret klarna igen.

En dag hände det i ett sällskap, att värdinnan på stället, en kvinnlig kusin, som han tyckte mycket om, tog sig för att bry honom för någonting och därmed träffade en så öm punkt, att Döbeln bad henne lämna ämnet, »annars», tillade han, »reser jag min väg och kommer inte igen på tio år». Hon tog emellertid alltjämt saken skämtsamt och gick på i samma ton. Då reser sig Döbeln, bugar sig för damerna, tar sin hatt och går.

På dagen tio år därefter sitter ungefär samma sällskap tillsammans. Då hör man en vagn rulla fram ute på gården, och in stiger »den lille mannen med band om pannan» och hälsar på sina gamla vänner, som om ingenting passerat sedan dess.

När han ville, kunde han vara »orimligt rolig» och sätta liv i ett helt sällskap. Ett av hans roligaste inpass var, när han en gång satt i ett lag, där en gammal skrytsam general pratade vitt och brett om sina bragder. Den gamle krigaren drog då en historia från sin hjältebana, som var alldeles för god för att vara sann. När han berättat den till slut, vände han sig till Döbeln och frågade, vad denne tyckte. Döbeln, som då bara var en ung underofficer, kunde ju icke säga, att hans förman ljög, men ville å andra sidan inte vika från sanningens krav, varför han svarade: »Hade någon annan berättat detta, så skulle jag ha sagt, att det var en förbannad lögn. Men nu, då Herr Generalen berättar det, förhåller sig ju saken helt annorlunda.»

Bäst trivdes von Döbeln med att gå omkring därhemma och rusta på åker och i ladugård, och det berättas, att han hade samma otroliga förmåga att sätta fart i sitt folk här

som i fält. Var en dräng lat i skördarbetet, så straffade den bistre husbonden honom på det originella sättet, att han lät kläda lättingen i fruntimmershatt och förkläde och sedan låta honom få gå med räfsan bland pigorna. Det behövde säkert aldrig ske mer än en gång.

Tre brorsöner hade han hos sig på gården, och dem undervisade han själv i både religiösa och världsliga ämnen, läste katekesen med dem och gav dem en sträng upptuktelse. På söndagarna kuskade han själv till kyrkan med en stor pinnvagn eller en drög, i vilken allt hans tjänstefolk satt inpackat, och på vägen tog han med sig alla flickor och gummor, som han körde förbi, så långt det fanns plats. Dryckenskap avskydde han, och brännvin tålde ha icke på sin gård.

För befolkningen i trakten var han en god rådgivare och hjälpare. Under kriget hade han lärt sig åtskilligt av läkekonsten och blev nästan som en provinsialläkare för denna avsides belägna landsända. Bl. a. införde han koppypmpningen därstädes. Med egen hand vaccinerade han både sina egna och en mängd främmande barn.

Folklig var Döbeln i hög grad. På hans mönstringsresor i Västergötland och Uppland hände det ej sällan, att när han vid middagstiden for förbi någon snygg bondgård och fann folket församlat kring ärt- eller kålfatet, generalen utan vidare klev in och med en hälsning och några gemytliga ord, såsom »Det osar så gott», slog sig ned, tog en träsked och slevade i sig maten i kapp med de andra. Sällan fick han vid avfärden betala något — så bra tyckte man om den glade och språksamme generalen. Under det fridfulla lantbrukarlivet följde överstelöjtnanten dock vaket med litteraturen om krigskonstens utveckling och förberedde sig alltjämt för sitt egentliga yrke.

År 1805 rycktes han bort från denna lugna tillvaro i och med att han blev utnämnd till chef för Nylands infanteriregemente. Och snart började krigets åskor mullra.

I drabbningen var det Döbelns liksom Karl XII:s lösen, att man skulle gå fienden tätt inpå livet och genom djärva, hurtiga angrepp skrämma honom att vackla. Skjutning på långt håll kunde han inte med; den bara plottrade bort kronans dyrbara egendom, menade han, och gjorde ingen mot-

svarande nytta. Men man skall därför inte föreställa sig honom — lika litet som Karl XII — som en vild och blind gåpåare. Tvärtom såg han sig mycket väl före och förberedde sig noga, innan han klämde till med ett anfall. Men sedan detta satts i gång, fick ingen tveka vidare.

I drabbningen stod den annars så hetlevrade mannen alldeles kall. Frukten för döden var för honom något ömkligt och kortsynt. På den punkten var han fatalist, övertygad som han var, »att varje kula hade sin adresslapp».¹ Även fasa för kroppsliga plågor ansåg han som usel feighet. Vad betydde väl de mot vad en redlig själ och ett känsligt sinne ständigt måste genomgå, menade han.

Fåfång var han minst av allt. I sin levnadsbeskrivning säger han: »Jag tillönskar mig varken saknad, som är orimlig, eller hugkomst, omöjelig. Jag vill alls inte leva genom levernebeskrivning.»

När Döbeln nu efter striden vid Pyhäjoki övertog befälet över den brigad, som Adlercreutz anförde, hade denna till uppgift att betäcka återtåget. I spetsen för den ryska armé, som följde efter, kom som vanligt den kække kosacköversten Kulneff, han som alltid var framme, då hans fiender begått någon försumlighet, han »som kysste och som slog ihjäl med samma varma själ». Av sina soldater var han lika dyrkad som Döbeln på svenska sidan, ty han delade ljuvt och lett med dem och vårdade sig om dem som en far.

För Kulneff var Ryssland det bästa land på jorden, ty där slogs man alltid i något hörn. I grund och botten var han dock en mycket godhjärtad man. När han kom på någon av sina underordnade med att ha gjort sig skyldig till skövling, så lade han inte fingrarna emellan. Den 18 april började han vid Sikajoki, mellan Uleåborg och Brahestad, en fäktning med Döbelns brigad, och efter fem timmars blodig strid hade svenskarne vunnit sin första seger. Någon egentlig strategisk betydelse hade segern dock ej, eftersom de våra av brist på livsmedel måste draga sig tillbaka

¹ Däremot lär han ha plågats av den hos naturmänniskor liksom djur rätt vanliga ängslan för askan. En besökande fann honom en gång på Önne vid ett häftigt åskväder på dagen i mycket nervös stämning. Han hade fällt ned rullgardinerna och tänt ljus, för att blixarna ej skulle synas så starkt.

följande dag. Men framgången hade återgivit dem mod och tillförsikt, och — vad som var viktigast av allt — svenska högkvarteret hade nu fått se, hur obetydlig den förföljande ryska styrkan i själva verket var: den Kulneffska förtruppen utgjorde summa 2,200 man eller ungefär samma styrka som Döbelns brigad.

Jakob Petrovitch Kulneff.

Kort därefter hade Klingspor nått Uleåborg, sin längtans mål, och förenat sina stridskrafter med Cronstedts, vars reträtt från Savolax i fråga om snabbhet ej heller lämnade någonting övrigt att önska. Cronstedt var dock en man av helt annat skrot och korn än fältmarskalken. Under Gustav III:s ryska krig hade han vid flere tillfällen utmärkt sig för tapperhet. Av sina underlydande var han varmt avhållen för sitt ädla och anspråkslösa väsen, sin osvikliga

redbarhet och plikttrohet, men någon härförare var han icke. Hans återtag var så huvudlöst, att det berodde endast på en hel rad av misstag från ryssarnes sida, att ej hela hans brigad blev uppriven eller tillfångatagen. Stora förråd hade han dessförinnan låtit bränna eller spränga i luften. En av fältprästerna i brigaden skildrar stämningen bland Cronstedts folk sålunda: »Hela brigaden, så väl befäl som manskap, knotade och yttrade högt sitt missnöje däröver, att de nödgades lämna sin hembygd, sina hustrur och barn i fiendens

våld, förrän de därtill blivit tvungne. De begärde att få slåss och försvara sin fosterbygd.»

— I Cronstedts liksom i Klingspors inbillning spökade fientliga massor, av vilka han fruktade att bli kringränd. I själva verket förföljde ryssarne även här med en obetydlig styrka. Och hade han blott sänt ut några ryttare och skidlöpare att kunska, skulle han snart fått veta rätta förhållandet. Men en panisk skräck förblindade honom liksom Klingspor.

Johan Adam Cronstedt.

Sedan emellertid nu förtrollningen på svenska sidan äntligen var bruten genom framgången vid Sikajoki, satte Adlercreutz i gång en ny offensiv vid Revolax, där Cronstedt med sin 2,250 man starka brigad i grund upprev en rysk styrka på 1,500 man — större voro ej de stridskrafter, som här mätte sig med varandra!

»Det var fan till folk, Ni har, Herr greve», yttrade den fångne general Bulatoff senare till Savolaxbrigadens chef. »Jag såg flera gånger tydligt, hur de stupade för våra kartescher men sprungo upp igen och rusade på oss som rasande.»

Klingspor och Adlercreutz gjorde sig nu skyldiga till

den uraktlåtenheten att icke med sina överlägsna stridskrafter förfölja och nedgöra de ryska trupper, som stodo vid Revolaks och söder därom. I stället fingo dessa ostörda retirera i sakta mak och draga till sig förstärkningar hemifrån. Segra kunde Adlercreutz men icke begagna sig av sin seger.

»Han var en man, så trofast något land har fött,
en man, som provat faror, kämpat, segrat, blött
som yngling redan under ärans fana.»

Han ägde ett skarpt naturligt förstånd, säker blick och ovanlig förmåga att bedöma människor. Var därtill en öppen, flärdfri karaktär, som gick rakt på målet. Men för så omfattande uppgifter som att föra större härar saknade han fältherrens lugna besinning. Den första ingivelsen ryckte honom med sig, och så kastade han ofta in sina trupper i striden på felaktigt ställe. Han saknade även den vittskådande blick, som ser i varje fältslag blott ett steg på vägen mot det slutliga målet. Till genomförande av så stora planer räckte icke Adlercreutz.

Samma brist vidlåde nästan alla finska krigets hjältar. De kunde med ståndaktighet möta faran, när den kom emot dem; de kunde modigt gå löst på fienden, om det gällde att bana sig väg. Men deras förmåga räckte icke till för att göra upp sådana beräkningar, att gynnsamma tillfällen skapades för deras egna trupper. Av befälhavarne inom finska armén ha blott två visat verklig härförarbegåvning; det är de båda svenskarne Döbeln och Sandels. Men tyvärr hämmades de i sin verksamhet alltför mycket av högste befälhavarens anordningar och hänsynen till krigsoperationerna vid andra avdelningar.

* * *

Med striden vid Revolaks var vinterfälttåget slut. De forsande vårflödena gjorde snart vägarna ofarbara och avbröto för en tid krigsrörelserna. En stråle av hopp trängde med vårsolen upp till den finska hären i höga Norden.

»Tillbakaträngd var Finlands tropp,
vid polens gräns den stod;

dock flammade ännu vårt hopp,
 dock glödde än vårt mod.
 Att bota allt ej troddes svårt,
 så länge Sveaborg var vårt.»

Men detta hopp hade redan börjat förgiftas av smygande rykten, som trängt fram till yttersta Norden:

»Då flög en viskning oss förbi,
 ett rykte söderfrån:
 det talte om förräderi,
 om våra vapens hån.
 Från man till man, från trakt till trakt
 det möttes blott av stolt förakt.»

Svartholms fästning.

Den 18 mars hade gränsfästningen Svartholm ute i havsbandet söder om staden Lovisa kapitulerat. Fästningen var fullt tillräckligt bemannad, men besättningens beväpning var under all kritik. Endast en tredjedel av styrkan hade brukbara gevär. Deras kläder hängde i trasor, på kokkärl var det sådan brist, att maten ofta serverades rå, och dricksvattnet var uselt. Värst av allt var dock, att kommandanten, major Karl Magnus Gripenberg, var en odugling.

Buxhövden fick det intrycket, att varken en stormning eller en formlig belägring hade utsikt att lyckas. Han använde i stället samma metod som senare mot Sveaborg: parlamentering och utspridande av skrämmande rykten, att Finland redan var i ryssarnes våld. Men när kommandanten samlade officerarne till krigsråd, blev deras beslut att ej ingå på någon kapitulation, förrän breschen i huvudvallen blivit försvarad åtminstone *en* gång. Följande dag fälldes dödsdom över en underofficer, som försökt uppvigla sitt manskap till myteri. Med den slapphet, som rådde i högsta ledningen, blev domen dock aldrig verkställd.

Emellertid fortsatte ryssarne med att ömsom beskjuta fästningen, ömsom parlamentera. Ehuru fiendens kanoner ej förmådde göra någon annan effekt, än att ett par fönsterutor krossades och en skorsten rasade ned, blev Gripenberg

så svag i knäveckan, att han åter sammankallade krigsråd och föreslog, att man borde söka ingå vapenvila med fienden. Som skäl framlade han, att en femtedel av manskapet låg sjuk inne i de kalla sjukstugorna, och att man led brist på grövre ammunition. Modlösheten smittade flertalet officerare, så att man beslöt först att underhandla med fienden om stillestånd och några dagar därefter att kapitulera. På någon manspillan kunde hjältarne på Svartholm dock ej skylla, ty under hela belägringen hade blott en, säger en, man blivit sårad!

Den 18 mars lämnade den svenska garnisonen Svartholms fästning, och ryssarne ryckte in där. Enligt egen uppgift funno de den i »ett förträffligt försvarsskick».

Kapitulationen uppväckte också en gränslös harm inom armén. »Att uppgiva en fästning, då en man ännu intet var skjuten, ej en enda skorstenspipa av fientlig kula krossad, ej så stor bräcka på muren, att en fluga kan inkomma, krut och kulor till överflöd och ännu mat för flere veckor!» skriver en finländsk major. »Efter mitt sätt att tänka och handla är denna fästnings övergång det största riksförräderi. Konseljen, som beslutit att uppgiva fästningen, bär med rätta hela nationens förbannelse och förakt.»

Kommandanten, som spelat en så ömklig roll, gick i rysk krigstjänst och blev Sprengtportens adjutant. Men det förakt, som från alla håll mötte honom, från både rysk och svensk sida, gjorde militärtjänsten så odräglig för honom, att han tog avsked därifrån redan följande år. Bittert klagade han nu över den opålitlige Sprengtporten, som »lovat honom guld och gröna skogar, varav han sedermera ej en gång gjorde min utav att hålla ett ord».

Nordens Gibraltar.

Om det också ligger en betydlig överdrift i detta namn, så var dock Sveaborg på sina holmar utanför Hälsingfors vid denna tid en av Europas starkaste fästningar, insprängd som den till stor del var i granitklippan. Där fanns det bostäder för ej mindre än 8,000 man; dock var endast en tredjedel av detta utrymme bombfri. Dessutom voro stora förråd

av alla slag upplagda här. Fästningens betydelse ökades ytterligare därigenom, att hela skärgårdsflottan var förlagd dit. Sveaborg var ganska väl försett med kanoner, ammunition

Karta över Sveaborg med omgivande skärgård.

och proviant. Dess kommandant, Karl Olof Cronstedt, räknades efter sina bragder vid Svensksund till svenska flottans yppersta officerare. Han hade av Gustav III fått en mycket angenäm befattning som chef för Stockholmseskadern

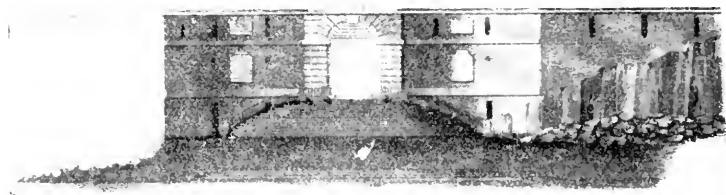
av svenska skärgårdsflottan. Men helt plötsligt råkade han i onåd hos Gustav Adolf och blev skickad till Sveaborg. Han måste alltså skiljas från alla sina vänner och förmåner i Stockholm. Det var en obegriplig kortsynthet att åt en man, som kände sig orättvist behandlad av sin konung, anförtro ett av de ansvarsfullaste uppdrag, som denna tid kunde ges åt en svensk.

Betänkligt var det också att sätta en sjöofficer till kommandant på Sveriges viktigaste fästning. Men ändå betänkligare var, att Cronstedt själv i likhet med Klingspor ej trodde på den sak, han var satt att utföra. Han gick till sitt värv med den tanken, att Finland var tillspilloivet. Med en sådan uppfattning kunde han naturligtvis ej lägga i dagen den kraft, som hade behövts för att hålla i tygeln de förrädare, vilka funnos bland hans underlydande officerare. Tvärtom blev det en överste Jägerhorn, bror till Anjalamanen och själv Sprengtportens förtrogne vän, som i själva verket tog ledningen av besluten inom fästningen. Biträdd av andra finska officerare, som arbetade på att »befria» Finland från Sverige, använde Jägerhorn all sin hänsynslösa kraft på att övertyga kommandanten och det övriga högre befälet, att fästningen icke kunde försvara sig — och han lyckades blott alltför väl.

En oklok åtgärd av kommandanten var att låta samtliga kvinnor och barn stanna kvar inom fästningen under belägringen i stället för att, såsom i början var meningen, utackordera dem, som ej behövdes för arbetet inom fästningen, på landet. På det viset ökades antalet portionstagare med ej mindre än 1,800 »onyttiga munnar». Cronstedt hade kungens befallning att »med liv och blod och till det yttersta försvara fästningen» samt hellre uppbränna den där liggande skärgårdsflottan med alla tillhörande förråd än låta den falla i fiendens händer. Ända till mitten av mars utgjorde de ryska trupperna utanför Sveaborg blott 2,000 man. Men ehuru fästningens garnison bestod av 7,000 man, gjordes intet försök att med ett utfall störa de näsvisa angriparne. Verkliga orsaken till de våras overksamhet var här liksom vid fälthärens båda flyglar att finna i den vanliga inbillningen om ryssarnes ofantliga överlägsenhet. Det enda, som

(Profil till nedanstående fasadbild.)

Sveaborg: Kungsporten på Gustavssvärd.

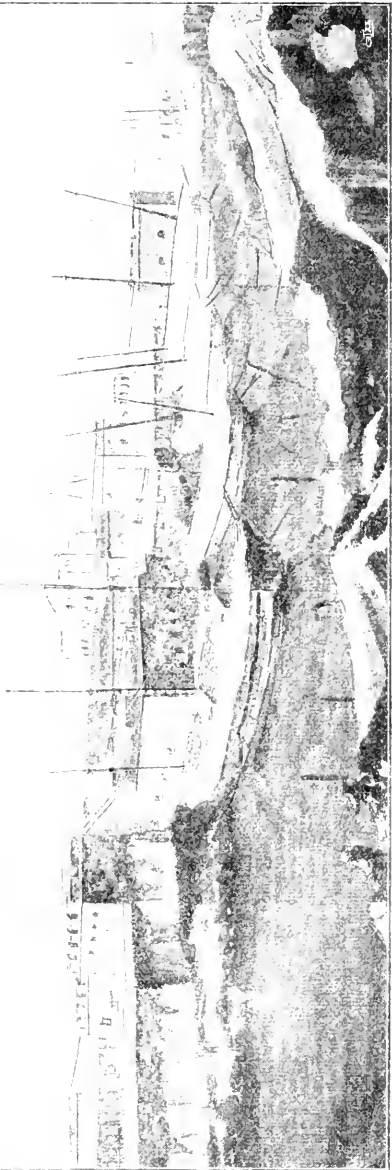
Gustavssvärd's befästningar på Vargskär försvarade huvudinloppet till Hälsingfors. Å de fyra plattorna på sidan om porten läsas följande ord, som Augustin Ehrensvärd låtit inrista:

›SVEABORG
som rörer
hafvet på den ena sidan
och stranden på den andra
gier
DEN KLOKE
HERRAVÅLDET
öfver
både haf och land.

Ifrån Ödemarker
äro
desse VARGSKIÄRS holmar
ombytte
till ett
SVEABORG.
EFTERVÄRLD
Stå här på egen bottn
och lita icke
på främmande hielp.›

gjordes från fästningen, var att spilla bort kulor och krut på planlöst skjutande med grova kanoner på enstaka kringstrykande kosackpatruller.

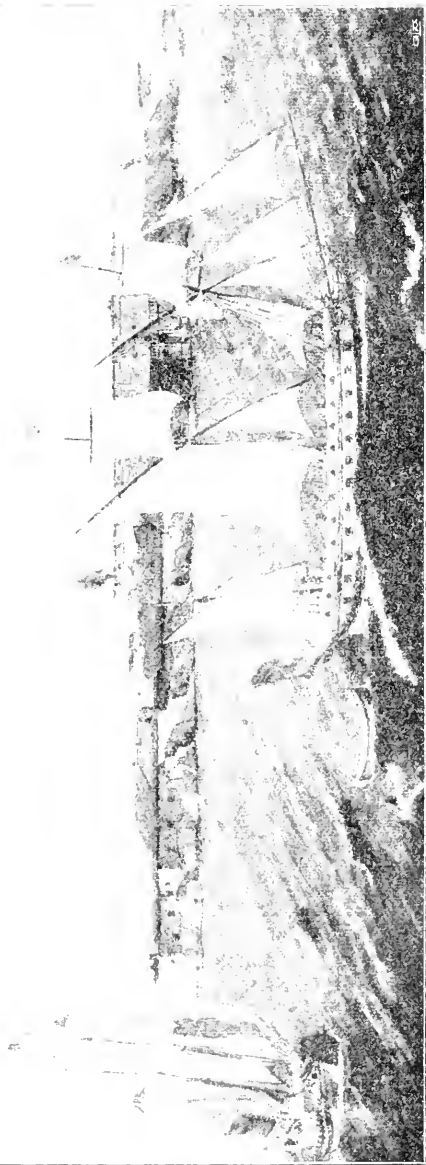
Vid mitten av mars kom Buxhövden till Sveaborg, där den belägrande styrkan nu började förstärkas, så att den

Sveaborg: Vargö fäste.

den 1 april uppgick till 6,500 man. Den var alltså fortfarande underlägsen de försvarande i antal. I en rapport till kejsar Alexander framlade Buxhövden den uppfattningen, att det var lönlöst att försöka göra sig till herre över den starka fästningen vare sig genom stormning eller genom belägring. Och för ett verksamt bombardemang behövde han ett helt annat och grövre belägringsartilleri än det han nu förfogade över.

Buxhövden hade emellertid snart kommit underfund med den söndring och obeslutsamhet, som rådde inom fästningen. Han hade spanat ut ett verksammare medel att vinna Sveaborg än beskjutning, eller rättare sagt: han fullföljde Göran Sprengtportens plan, att man skulle »försöka skrämma eller muta kommandanten». Ryssarne började alltså underhandla och fingo därunder tillfälle att inom fästningen utsprida nedslående och vilseledande rykten om finska fälthärens rörelser och tillståndet i Sverige. Parlamentärerna passade också på att även häva ur sig de gräsligaste hotelser om hämnd, ifall svenskarne envisades att göra motstånd. Goda hantlangare hade ryssarne i Anjalamännen Klick och Ladau. Genom några svenska officersfruar i Häl-singfors, som sålt sig åt fienden, underhöllo dessa värda herrar tätta förbindelser med fästningens garnison. Isynnerhet prisar Buxhövden i ett brev till ryske utrikesministern en fru Reuterskjöld, vars man var kommandant på ett av de till Sveaborg hörande fästena. »Det var», skriver han vid ett senare tillfälle till ryska utrikesministeriet, »till stor del på grund av hennes inflytande, som krigsrådet gick in på att överlämna fästningen; och hon utsatte sig själv för beständiga faror, då hon uppehöll förbindelsen med garnisonen. Jag belönade då hennes utomordentliga nit för kejsardömetts bästa och lovade henne i kejsarens namn, att Hans Maj:t efter belägringens lyckliga slutförande nådigst skulle minnas den svåra belägenhet, i vilken hon jämte sin talrika familj befann sig, och för att löna hennes tillgivenhet skulle draga försorg även om hennes framtida existens.» — Det skulle hon också komma i behov av, ty både hon och hennes man blevo avskydda av sina forna kamrater och vänner, när dessa fingo klart för sig, att det värda paret var fosterlandsförrädare. Fru Reuterskjöld dog emellertid redan

Speaborg: Gustavssvärd.

1811. Däremot levde en annan kvinnlig landsförrädare, den vackra majorskan Hjärne, ända till 1860 och uppbar en rysk livstidspension om 2,500 silverrubler om året.

Även inom fästningen användes »det gyllene krutet», vars förträffliga verkan omtalas i skrivelser mellan den ryske befälhavaren och hans regering. De nyligen publicerade despescherna från franska sändebudet i Petersburg till Bonaparte kasta också ljus över mångt och mycket, som förut synt dunkelt i dramat Sveaborg. Franske ministern återger i dessa skrivelser följande yttrande av tsaren: »Guldregnet har gjort sin verkan under vapenstillståndet; garnisonen är starkt bearbetad, och — oss emellan — amiral Cronstedt har en fordran på krigskassan, som jag förbundit mig att betala honom.»

Slutligen hade klenmodighetens anda fått makt med den, som skulle lätt fästningens försvar. Den 4 april yttrade Alexander till franska sändebudet: »Vi skola få Sveaborg. Kommandanten har redan börjat förhandla och har låtit förstå, att man måste sätta honom i stånd att kapitulera utan att vanära sig. Man gör honom till viljes, ty man beskjuter honom natt och dag.»

Två dagar efter detta samtal, alltså den 6 april, tog Cronstedt det ödesdigra steget att med Suchtelen avsluta ett stillstånd till den 3 maj med löfte att då uppge fästningen med alla dess kanoner och förråd samt hela den där liggande skärgårdsflottan, därest han icke dessförinnan erhöle ansenlig förstärkning från Sverige. »Hela världen visste ju», såsom Alexander yttrade till franska sändebudet i Petersburg, »att havet inte kunde vara öppet de första dagarna i maj.» Ryssarne skulle genast få besätta några befästa holmar i fästningens närhet, alltså goda utgångspunkter för en framtida beskjutning, isynnerhet som dessa holmar överlämnades jämte på dem befintligt artilleri.

Inom krigskonseljen hade visserligen starka röster höjts mot den skandalösa konventionen, men flertalet lät imponera på sig av Cronstedts auktoritet, då han skildrade försvarsmöjligheterna i de mörkaste färger, och av Jägerhorn, som tog sig hög ton och »snäste ned alla». Så gav sig Sveaborg åt en fiende, som ej var talrikare än dess egen besättning, medan det ännu fanns gott om livsmedel samt 60 skott per

kanon, och efter en manspillan av — en officer och fem menige!

Dagen efter undertecknandet av den landsförrådiska överenskommelsen avsände Cronstedt två kurirer till Sverige med underrättelse därom. Tvärt emot överenskommelsen blevo de på alla möjliga sätt uppehållna av ryssarne och framkommo till Stockholm, den ene — samma dag den förstärkning skulle varit framme vid Sveaborg, som skulle förhindrat dess uppgivande, den andre ännu senare.

Under dagarna närmast efter konventionen utrymde Sveaborgs garnison de befästningar, som skulle lämnas ryssarne i pant, och »strålande av belåtenhet», skriver Buxhövden till sin kejsare, ryckte dessa in där, övertygade som de voro, »att detta var ytterporten till Sveaborgs stolta murar».

Tiden mellan stilleståndet och den 3 maj begagnade ryssarne på alla sätt väl. De hade fått order av kejsar Alexander att bland annat »tillåta alla soldater från fästningen att komma till staden», alltid söka ställa sig in hos dem och begåva dem med pengar och brännvin samt ingiva dem en fördelaktig tanke om ryssarne». I strid mot konventionen började ryssarne också på en av holmarna bygga batterier, som vändes mot fästningen, och — vad som på sätt och vis var ändå fräckare — de flyttade tvärt emot givet löfte en av fyrbåkarna i farleden till Sveaborg för att sålunda leda svenska örlogsfartyg vilse, om de skulle försöka segla in.

Cronstedt kunde alltså haft flere fullgiltiga skäl att vid mognare eftertanke bryta fördraget. Men gent emot ryssarne var hans trofastheten själv. Från rysk sida var man däremot beslutet att ögonblickligen bryta stilleståndet, ifall några fientliga stridskrafter skulle visa sig i Östersjön, och vid hot om bombardemang och uppbrännande av den finska skärgårdsflottan uppmana fästningen att genast giva sig. Detta meddelade kejsar Alexander i förtroende franska sändebudet i Petersburg. Därför begagnade ryssarne också stilleståndet till att på allt sätt förstärka sin ställning på de holmar, som man fått besätta.

När stilleståndet kungjordes för Sveaborgs garnison, var Cronstedts anseende ännu så stort, att flertalet av officerarne betraktade överenskommelsen med fienden som en krigslist för att så mycket säkrare kunna hålla fästningen,

tills det bleve öppet vatten. Mot en mindre högt skattad kommandant hade officerarne gjort myteri och avsatt honom från befälet.

Men bland en del yngre officerare, som småningom förstodo, vart det bar hän, voro planer å bane att åstadkomma en resning mot kommandanten. Knotet bland manskapet blev ganska allmänt, och många måste arresteras. Men han fanns ej, mannen, som kunde rycka till sig händelsernas roder. Man blott gick där och räknade dagarna, räknade timmarna till det ödesdiga ögonblicket, ångsligt spejande utåt havet. Men intet segel syntes till. I en dagbok av en kapten Hauswolff kan man dag för dag följa växlingarna mellan hopp och fruktan. Den 26 april antecknade han: »Glädjen är otrolig: isen öppnar sig nära invid isningen; solen verkar mycket i dag, och med kikaren synas skepp kryssa. Om nu några timmars nordlig eller sydlig storm inträffar, så är öppen sjö. Man gör ej annat än koxar och önskar. — Den 27: Den i går så glädjande utsikten har i dag försvunnit: det är kallt som i vintern och ingen blåst. — Den 28: I natt är stark köld, och i dag är mycket kallt, vilket försätter oss alla i största oro! — Den 29 och 30: Båda dagarna var ingen blåst; det fortfar att vara ovanligt kallt. Alla fästningens innevånare äro högst bekymrade. . . »

Hoppet om öppet vatten till 3 maj var ute. I stället såg man de ryska generalerna med oförbundna ögon gå in och ut genom fästningsportarna, som om de redan varit Sveaborgs herrar. Den 3 maj började finländarne överge sitt starkaste värn. Från det regemente, som sist lämnade fästningen, ha vi kvar en gripande skildring: »Alla gräto: befäl, manskap och hustrur. Förbannelser och skällsord över amiralen och konseljen utropades under ett högt tjutande av både soldater, hustrur och barn. Arresteringar skedde samma afton beständigt, så med vaktmanskap som andra soldater, vilka samlade sig på borggården och högt ropade, att de skulle massakrera kommandanten.» Cronstedt måste omge sig med en särskild skyddsvakt. — Men när Jägerhorn i spetsen för sitt regemente lämnade skådeplatsen för förräderiets seger, lade man märke till, att han »höll sitt huvud upprätt och ett belåtet leende lekte på hans läppar». En ungrysk löjtnant, som ej kunnat undgå att känna deltagande med de gamla

soldaterna, då de gräto av harm och förtvivlan, såg med förtrytelse, huru Jägerhorn slog dem med sabeln, för att de fällde tårar.

Den 8 maj sänktes den blågula flaggan för sista gången på Gustavssvärds torn, och den ryska örnen flög upp på dess plats. På Ehrensvärds grav ljödo ryssarnes segerpsalmer. Sista akten av Anjalaförbundets drama var utspelad.

Med det stolta Sveaborg, som kostat Sverige så mycken möda och uppoffring, följde den dyrbara skärgårdsflottan, vilken Cronstedts instruktion ålade honom att bränna i händelse av kapitulation. När kejsar Alexander talade med franska sändebudet i Petersburg om den Cronstedtska kapitulationen, hade han också uttalat sin glädje över att den finska skärgårdsflottan skulle oskadd överlämnas åt ryssarne. Detta Cronstedts handlingssätt är rent förräderi. Låt vara att det begicks av svaghet och bristande motståndskraft mot starkare, positivt onda viljor — förräderi är det i alla fall, isynnerhet som kommandanten tillgodosett sina egna ekonomiska intressen för framtiden.

Cronstedt blev av svensk generalkrigsrätt dömd »förlustig adligt stånd, rättigheter och namn, jämte allt medborgerligt anseende, heder och äran». Hans namn skulle uppspikas på skampålen på Stockholms torg. »Vare han ock såsom en ärelös förrädare fredlös förklarad och allmänneligen efterlyst över allt Sveriges rike samt vid ertappandet gripnen, då han skall mista högra handen, halshuggas och steglas.»

Straffet nådde honom icke, där han hade funnit skydd hos Rysslands mäktige tsar.

Under själva belägringen torde varken Cronstedt eller Jägerhorn ha mottagit några pengar. Men man har kvar ett kejsarligt ryskt brev från december 1808, vilket tillförsäkrar Cronstedt en årlig pension av 4,500 riksdaler *bauco* samt 50,000 riksdaler *banco* på en gång, såsom ersättning för några aktier i ett av svenska staten privilegierat bolag. En fråga av vikt att få klarhet i är den, huruvida dessa aktier verkligen hade något värde, jämförligt med de 50,000 riksdalerna, eller om de voro värdelösa. På den punkten stå nämligen samtida uppgifter mot varandra.

Jägerhorn blev efter krigets slut mottagen av kejsaren med mycken utmärkelse och utnämnd till landshövding i

Finland. Han behandlades på ett helt annat sätt än Cronstedt, som även i Ryssland var föremål för förakt, ja nästan skydd av sina medmänniskor. Han »föll också i mycken svärmodighet», säger Ehrenström. I ensamhet tillbragte han sitt återstående liv i sin födelsebygd, dels i Hälsingfors, dels på en gård i närheten. Där dog han år 1820. »Han hade ingen trevnad. Man skall ofta hava sett honom gå många varv omkring sin gård, ensam, förvirrad, tyst och hemsk, och han överlevde ej länge förlusten av sin heder. Det måste vara gruvligt att dö och veta sig lämna ett befläckt namn», utbrister Skjöldebrand. Tre år förut hade Cronstedts onda genius, Jägerhorn, slutat sin skuldbelastade levnad.

* * *

Liksom Anjalaförbundet omöjliggjorde Gustav III:s lovan-
de anfallsplan, så hade förräderiet på Sveaborg knäckt Gustav
IV Adolfs försvarsplan, ty Sveaborg var den fasta punkt,
där förstärkningar skulle ha landsatts för att taga fienden
i ryggen.

Finska fältarmén hävdar den finska vapenäran under sommaren 1808.

När sommaren kommit och vägarna i Finland blivit tra-
fikabla igen, började krigsrörelserna på nytt. Vid Lappo
vann Adlercreutz den 14 juli med inmot 5,000 man
en vacker seger över en till antalet något underlägsen
rysk styrka. Verkligt fältslag kan man dock knappast kalla
denna strid, där endast 20 svenskar stupade. Men striden
hade i alla fall sin stora betydelse, därför att segern avgjort
stannade på svenska sidan.

Hade nu Klingspor och Adlercreutz begagnat den gynn-
samma situationen i och för en snabb och målmedveten
framryckning söderut, så skulle mycket av vad ryssarne
tagit ha kunnat återvinnas. Buxhövden var mäktigt orolig
och såg redan i andanom Finland förlorat för tsaren. »Om

Gustav Adolf nu landsatt 10,000 man under en skicklig här-förare på finska kusten», säger en rysk krigshistoriker, »så skulle, efter allt att döma, hela landet utom Sveaborg ha fallit i våra fienders våld igen.» Men Gustav Adolf förspillede sina krafter på små och osammanhängande landstignings-försök, och Klingspor låg stilla, allt under det ryssarne fingo förstärkningar. Som vanligt saknades den nödiga företagsamheten, initiativkraften, på svenska sidan. Skulden för att en dyrbar tid gick förlorad ligger såväl hos Adlercreutz som hos Klingspor, ty fältmarskalken lämnade numera förtroendefullt sin generaladjutant så gott som fria händer i de militära operationerna. Sina egna åtgärder vid huvudarmén begränsade han till att vid underrättelsen om segern bege sig fram till trupperna och muntra upp dem med brännvin och tobak. Varje man fick 4 jumfrur¹ och två supar brännvin samt 4 alnar tobak. Efter sålunda väl förrättat värv for han tillbaka till Nykarleby.

Det är framför allt bristerna i kunskaparväsendet på svensk sida, som förklara den period av overksamhet vid huvudarmén, vilken följde på slaget vid Lappo. Handlingskraften hos de högsta befälhavarna förlamades nämligen alltjämt genom överdrivna föreställningar om fiendens stridskrafter, och man väntade ännu på de förstärkningar, som för länge sedan skulle kommit från Sverige. Endast med deras hjälp ansågo sig Klingspor och Adlercreutz böra våga en ny framryckning.

* * *

Under väntetiden satte man i gång ett mindre företag, som blivit mycket berömt i folksägen. Det var »general» Spofs och »amiral» Roths bragder i skogstrakterna kring sjöarna Ruovesi och Näsijärvi, vilka med sina otaliga holmar, uddar och näs voro som skapta för det s. k. lilla kriget. Det var ryssarne, som i förskräckelsen över de båda djärva partigångarnes bragder gävo dem så höga militära titlar. I själva verket voro både Roth och Spof helt enkelt fanjunkare vid Björneborgs regemente. I spetsen för fyrtio

¹ En jumfru = $\frac{1}{33}$ kanna.

andra käckä björneborgare åtogo de sig att så långt i deras förmåga stod göra livet surt för fienden: avskära hans tillförsel av proviant och krigsmateriel från södra Finland, förstöra broarna i hans rygg och på allt sätt oroa honom. Och lyckades de bränna ryssarnes stora magasin vid Ruovesi, så hade de enligt Klingspors åsikt gjort lika mycket nytta, som om man vunnit en seger.

Deras lilla oförvägna trupp hade en storartad framgång, och ryktet om deras djärva kap tillförde den lilla truppen förstärkningar av allmogemän och forna soldater. »Amiral» Roth, som från barndomen kände till vartenda smyghål i dessa trakter, lade beslag på alla båtar, som funnos på Ruovesi, och sedan höll han med sin käckä skara till på en holme i sjön. Därifrån satte han sådan skräck i ryssarne, att dessa själva brände det stora magasinet vid sjön, för att det ej skulle falla i fiendens händer. Detta var så mycket kännbarare för ryssarne, som dessa, även fränsett Roths och Spofs guerillakrig, ledo brist på proviant. Det var nämligen så ont om hästar, att man ej kunde få fram tillräckligt med mat åt trupperna. Vissa regementen hade ej en brödbit utan förplägades med färsk, direkt från åkern tagen råg, när man slutligen började få sådan att tillgå. — Så som Roth och Spof huserade, blev den ryske befälhavaren i Alavo, söder om Lappo, nästan utan livsmedel, utan order från högre ort och utan pålitliga underrättelser om vad som tilldrog sig omkring honom.

Efter att modigt ha bitit ifrån sig måste dock Roth slutligen för en alltför mångfaldig övermakt draga sig tillbaka till finska huvudarmén. Han belönades med fänriks fullmakt och erhöU vid sitt avskedstagande 1812 löjtnants grad. Men Spof hann aldrig få den belöning, som bort komma även honom till del. Hans namn står bland dem, som mot slutet av året på Torneå lasarett dukade under för krigets vedermoder.

*

Långt bort i Karelen organiserade Sandels en annan folkresning under ledning av major Malm med bonden Tiainen som »gränskapten». Inbyggarna i Karelen hade redan i århundraden gjort sig kända som duktiga gränsförsvare,

och månet ryskt angrepp hade tillbakaslagits av »de trogna och hurtiga karelska skidebönderna». De bönder, som icke hade gevär, beväpnade sig nu med pikar, spjut eller liar på långa skaft. Den glade, folkliga majoren var just som skapad att leda ett dylikt företag. Han var också ryktbar för sin ovanliga kroppsstyrka. Det berättas bl. a. om honom, att han en gång på trappan till ett värdshus gav en bråkmakare en så kraftig örfil, att mannen flög som en skottspole över tre slädar, som stodo i bredd nedanför trappan. Folkresningen blev även här framgångsrik, och bönderna drevo ryssarne ända bort till Sordavala i ryska Karelen. — Tiainen blev belönad med tapperhetsmedalj och en årlig pension av svenska regeringen.

*

Även på Åland hade bönderna rest sig mot ryssarne, vilka på isen gått över dit redan i början av kriget. Ålänningarne hade förhållit sig alldeles lugna ända till i början av maj, då ryssarne själva började bli oroliga i anledning av islossningen, som gjorde deras återtågsväg ofarbar. Då gav ryske befälhavaren order till ålänningarne att göra alla större båtar färdiga inom 24 timmar och såga dem ut genom det omgivande isbältet till öppet vatten samt utlämna alla vapen, vid hot att annars »näsor och öron skulle avskäras» på både kronobetjäning och bönder och allesammans deporteras till Sibirien. I ängslan för sådana gräsligheter lade bönderna råd. En länsman Arén kom då med det djärva förslaget, att man skulle försöka rädda sig genom att överfalla och tillfångataga inkräktarne. Han satte sig i förbindelse med pastorsadjunkten Gummerus, och de bägge männen fattade det modiga beslutet att ställa sig i spetsen för en allmän folkresning. Alla voro med därom, och genom budkavlen utgick maning från gård till gård. Tack vare Aréns och Gummerus' kloka ledning och raska ingripande lyckades ålänningarne övermanna och tillfångataga de ryska avdelningar, som voro posterade här och där på öarna, på ett par ställen efter en stunds skottväxling. Och dock voro ålänningarne mestadels beväpnade endast med trästörrar, som de vässat och barkat av i spetsen, så att de lyste som bajonetter i solen

och kommo ryssarne att tro, att dessa hade reguljära trupper emot sig.

Men ännu stod den ryske överbefälhavaren med huvudstyrkan, 450 man, på Kumlinge, en kal klippö längst österut. Till all lycka fingo bönderna hjälp mot denna för dem fruktansvärda krigsmakt av besättningarna på ett par mindre svenska krigsfartyg, som kommit över från Stockholm för att bistå dem. Efter en kort strid gav sig även här den fientliga styrkan fången. Så var Åland svenskt igen.

Gummerus belönades med tapperhetsmedalj och fältprosts rang med åtföljande traktamente. Slutligen fick han fullmakt på Högby pastorat på norra Öland. Där levde och verkade han till år 1836, då han dog 62 år gammal. Både hans utseende och hans sätt voro martialiska, och ända in i ålderdomen visade han prov på jättelika kroppskrafter.

Hans tappre medhjälpare Arén fick också tapperhetsmedalj. När Gustav Adolf överlämnade den till honom, yttrade han: »Jag önskade, att var och en undersåte vore utav den tanke som denne man. Då vore åtminstone min börda lättare.» Arén hugnades dessutom med en årlig extra pension för sina krigiska förtjänster. När ryssarne år 1809 återigen kommo över till Åland, flydde han med hustru och barn till Sverige och måste därvid tillbringa en hel natt på isen. Efter en del trakasserier från ryskt håll fick han senare slå sig ned på Åland igen, där han köpte sig en gård och framlevde sitt återstående liv såsom jordbrukare. Han levde ännu år 1852 och beskrevs då av Bomansson, den åländska folkresningens skildrare, såsom liten till växten men ungdomligt livlig och eldig.

* * *

Av de reguljära trupperna sände Klingspor efter slaget vid Lappo en avdelning mot sydväst, åt Lappfjärd och Kristinestad till. Men som den var för svag, blev den kastad tillbaka av ryssarne. Då fick Döbeln befallning att skynda till hjälp och övertaga högsta befälet på denna krigsskådeplats. Det var en förskräcklig syn, som mötte hans trupper på vägen dit, genom trakter, där »den ryska förödelsen» gått fram. Ingenting hade den visat försyn för. Vid Kauhajoki, där

han fattade stånd, såg man mitt för kyrkan en galge, i vilken en bonde var upphängd i benen, och under mannens halvt förbrända kropp lågo kol och aska, som vittnade om det ohyggliga sätt, på vilket fienden pinat ihjäl den olycklige. Längre bort såg man en mängd vanliga galgar. »Hela detta kapell», skriver Döbeln, »är av galgar, mord och brand förstört, lika i gravarna spolierade och folket fört till skogs.»

Döbeln fick god tid att bereda sig på den väntade striden, ty ryssarnes anfall dröjde. Men på aftonen den 9 augusti sade han med belåten min till några av sina officerare: »I morgon anfalla de, men de ska få stryk.» Han hade också räknat rätt. Genom ett häftigt anlopp lyckades fienden visserligen genombryta björneborgarnes första kedja, och denna drog sig något tillbaka. Men då hoppade Döbeln upp på stenpostamentet till en milstolpe vid vägen och röt: »Spring ni åt helvete, edra uslingar, att få er lön, men här står jag och skall stupa; här ser ni mitt monument!» Och så stötte han med sabeln i stenarna.

Då fattade kedjan stånd igen, och snart kunde Döbeln och hans björneborgare inskriva namnet Kauhajoki bland sina segerminnen.

Några dagar därefter vann Adlercreutz vid Alavo en ny seger, men sedan började återtåget igen.

Försvaret mot Danmark och Gustav Adolfs plauer på Norges erövring.

Om det också är ovedersägligt, att Klingspor och Adlercreutz ej gjort vad som kunnat göras med de stridskrafter, över vilka de förfogade efter segern vid Lappo, så är det också en given sak, att de finska trupperna ensamma ej i längden skulle förmå reda sig mot ryssarne. Skulle Finland kunna återerövas, så finge den utlovade hjälpen från Sverige ej låta vänta på sig, tills ryssarne hunnit få alltför stora förstärkningar. Men härvidlag skulle kriget med Danmark lägga olycksbringande hinder i vägen.

Gustav Adolf hade lika litet väntat sig något fredsbrott från dansk som från rysk sida. På bägge hållen betraktade han rustningarna såsom blotta demonstrationer, framtvinga-

de av Napoleon. Därför gällde det, menade konungen, att även här undvika varje skymt av utmaning, således även alla rustningar i Skåne såväl som i Finland.

Den danska krigsförklaringen kom därför nästan som ett åkslag den 14 mars. Nu blev det fart i försvarsåtgärderna. Bland annat beslöt Gustav Adolf efter mönster av det revolutionära Frankrike att förstärka armén med ett lantvärn till fäderneslandets försvar. Samma dag, som Danmarks krigsförklaring avlämnades, utfärdade Gustav Adolf en förordning, i kraft varav alla vapenföra ogifta män i åldern 19—25 år skulle vara värnpliktiga, undantagandes de som voro i statens tjänst, behövdes för handeln, industrin, skeppsfarten m. m. eller voro studerande vid rikets akademier. Av hela antalet värnpliktiga skulle 30,000 man genast uttagas för att fortast möjligt utrustas och övas. Ungdomen visade också en beundransvärd villighet att ställa sig under fanorna.

En stor svårighet var dock att få dugligt befäl. Visserligen kungjordes i tidningarna, att alla avskedade officerare, som ville tjäna vid lantvärnet, kunde anmäla sig hos generaladjutanten för armén. På det viset fick man nog det behöfliga antalet befäls personer — »men hurudana!» utbrister Skjöldebrand: »mången som för ovärdigt uppförande, liderlighet eller oduglighet blivit bortkörd från regementet, där han tjänte; mången, som i ungdomen genom arv eller gifte vunnit en liten förmögenhet, av lättja tagit avsked, förstört förmögenheten, levat sedan i armod, ofta på mindre ärliga resurser; mången, som var duglig, då han tjänte, men sedan förfallit, tillbragt sin tid på krogar eller spelhus och glömt allt, som hörde till tjänsten. Sådana voro de flesta, som anmälde sig och blevo antagna. Visserligen funnos undantag, men mängden är ej målad med överdrivna färger. Och sådana skulle bilda till soldater själva kärnan av landets ungdom, taga närmaste befattningen med deras vård och trevnad!»

Skjöldebrand, som själv blev chef för Östgöta lantvärnsbrigad, bad höga vederbörande att slippa få en enda av de f. d. officerare, som anmält sig hos honom, och åtog sig att i stället själv skaffa det befäl, som behövdes. Man hade dock redan antagit så många, att Skjöldebrand måste finna

sig i att behålla sex. »Bland dessa dog en snart av lungsot, en blev sängliggande av kronisk sjukdom, två bortkördes för fylleri. Två, som voro hederlige män, tjänte och hade tjänt från första ungdomen vid adelsfanan och hade under hela tiden knappt sett någon trupp. De voro välmående men tanklöse och orklöse, mer av bekvämlig levnad än av ålder. Exercisen, varvid jag ej skonade dem mer än andra, blev dem för tröttsam, och de begärde avsked, vilket jag gärna skaffade dem.» De flesta officerare, som Skjöldebrand i stället antog, voro duktiga och kraftiga gymnasister från Linköping. Ungdomen där var så ivrig, att långt fler anmälde sig, än som kunde mottagas. »Det gjorde mig ont om dem, som ej blevo antagna, ty de gingo bort alla nedslagna, en del gråtande», säger han.

Av alla de sålunda antagna var det blott med en, som försöket slog illa ut. »Alla de övriga kunde med heder ha tillhört vad regemente som helst.»

Först fram på sommaren var emellertid lantvärnet så övat, att det kunde anses krigsdugligt. Det lilla Sverige kunde då uppställa sammanlagt nära 100,000 man i fält.

Finland fick dock vänta på den hjälp, som man där hoppats på, alltsedan Östersjön blev isfri. Det berodde på Gustav Adolfs beslut att i stället rikta nästan all sin kraft mot Danmark och lägga an på Norges erövring.

Det såg mäktiga hotfullt ut för Sverige, när den franske marskalken Bernadotte till Lübeck och Hamburg sammandrog nära 33,000 man, avsedda att tillsammans med över 12,000 man danska trupper landstiga i Sverige. Ingen kunde då ana, att överbefälhavaren en gång skulle bli konung i det land, som han nu skulle bekriega, och beröva sin kejsares dåvarande bundsförvant hälften av hans rike.

Den franska armén var rätt brokigt sammansatt. Den bestod nämligen ej blott av fransmän utan av ännu fler spanjorer och en del holländska trupper, och med dessa trupper, isynnerhet de spanska, följde en väldig tross, däribland en massa löst folk — judar, kvinnor och barn — vilka transporterades på en mängd mulåsnor. Spanjorerna hade på Napoleons maktbud marscherat ända från Spanien och Italien. Därifrån hade de avgått för nära ett år sedan. Det från

Spanien kommande infanteriet hade dock fortskaffats åkan-
de genom Frankrike och ända till Mainz, varifrån det mar-
scherat till fots till Hamburg.

Den tillämnade landstigningen i Sverige blev emellertid
aldrig av. De franska trupperna kommo nämligen aldrig längre
än till Fyen¹, ty en engelsk eskader behärskade Stora Bält
och avskar sålunda förbindelsen mellan Fyen och Själland.
Napoleon hade nog heller inga allvarliga planer på att på
våren 1808 sända sina trupper över till Skåne, ty nästan hela
hans intresse var då inriktat på att underkupa Spanien,
där ett farligt uppror utbrutit i mitten av mars. — De fran-
ska och spanska hjälptrupperna i Danmark hade ej gjort
annat än att, som en dansk historieskrivare säger, »opæde
Landets Fedme». — Från Norge hotades vårt land ej heller
av någon fara, ty den norska armén var krent utrustad och
för fåtalig för att gå anfallsvis till väga. Men samma svag-
heter vidlådde de svenska trupper, som skulle försöka er-
övra Norge, vars natur dessutom lade svåra hinder i vägen
för en anfallande fiende. En svensk kapten gör följande
kraftiga teckning av terrängen: »Att beskriva de s. k. stigar,
på vilka trupperna framryckte, övergår min förmåga. Ge-
nom sankta mossar, över ruttne kavelbroar, sträckte över
bottenlöse myrar, utan tillgång på stället av lagningsämnen
— över bergsklev, där man asar utför branta avsatser med
bråddjup vid sidorna, över brolösa åar har truppen fram-
trängt 3 1/2 mil uti en ödemark, där, undantagandes 20 à 30
gamla käringar på ett område av några kvadratmil, icke
finnes någon levande varelse varken av folk eller kreatur.
Vissa på kartorna utsatta vägar existera icke. Att fram-
skaffa proviant för 2:a brigaden kan ej annorlunda ske än
genom tillbärning på folkryggen. Svenska bönder äro där-
till uppbådade; och så länge denna tillgång finns, kan trup-
pen kvarhålla sig uti sin ställning.» Dessa bönder fingo bära
25 kg. på ryggen tre styva mil på riktiga »getstigar».

Med sjukvården vid västra armén var det också dåligt
ställt. Det var ont om både sjukvårdsmateriel, sjuklokaler
och läkare, särskilt kirurger. Armfelt, som i början förde
högsta befälet, klagade över »bödlar med fältläkareuniform,

¹ Se sid. 628.

de där aldrig studerat i sin livstid annat än veterinärkonsten».

För övrigt ger detta krigsföretag en sorglig bild av krigsföringskonstens ståndpunkt i Sverige. Armfelts krigsplan var otroligt nonchalant uppgjord och byggd på de lösli-gaste beräkningar — om man över huvud taget kan tala om några beräkningar alls. Dessutom visade de högre svenska befälhavarna en allmän benägenhet att parlamentera med fienden. Denna lust att underhandla hellre än att slåss hade ju på annat håll vållat ännu större olyckor.

Under sådana förhållanden förmådde svenskarne blott tränga några få mil över gränsen, och i mitten av maj uppgav Gustav Adolf hela offensivföretaget. Västra arméns verksamhet inskränktes till gränsbevakning.

De våras förlust under våren 1808 utgjorde 34 officerare och omkring 1,000 man, medan norrmännen under samma tid förlorat endast 3 officerare och 111 man.

Under återstoden av året föreföllo blott småstrider på ömse sidor om gränsen. Det största krigsföretaget var norrmännens infall i Jämtland och Härjedalen i augusti 1808 i syfte att skaffa upplysningar om ryssarnes framträngande och om möjligt förena sig med dem. Men förplägnaden vållade så stora svårigheter, och de fåtaliga svenskarne gjorde så beslutsamt motstånd, att fienden snart måste återvända. Fram på vintern kommo å ömse sidor skidlöparpatruller till användning. De norska voro djärvast, gjorde strövtåg på ett par mil inom svenska gränsen och »ofredade de i fjällen varande renhjordar».

Gustav Adolf och general Moore.

När Gustav Adolf uppgav tanken på Norges erövring, ändrade han sina planer till en landstigning på Själland. Därvid räknade han på hjälp från England. Hans minister i London, Adlerberg, hade också till konungen upprepade gånger inberättat engelska sympatiuttalanden för honom och hans ihärdiga kamp för den gemensamma saken, och ledande engelska politici sparade ej på försäkringar om bistånd:

man skulle hjälpa Sverige att erövra Själland, vad det än kostade, man skulle bombardera Kronstadt och förstöra ryska flottan.

Men engelska regeringen gjorde sig ingen brådska, Den 17 maj ankrade emellertid en engelsk transportflotta med nära 11,000 man ombord utanför Göteborg, under befäl av general Moore. Men när det visade sig, att generalen vägrade att låta sitt folk användas till offensiva företag och icke ville erkänna Sveriges konung såsom truppernas högste befälhavare, så förbjöd Gustav Adolf den engelska hjälpkåren att landstiga. Efter många konferenser och förhandlingar fram och tillbaka gav sig Moore slutligen i hemlighet hem igen med sin flotta. Så hade Gustav Adolf stött bort ifrån sig den hjälp, som hans bundsförvant erbjudit honom.

På detta sätt har episoden Moore tett sig, ända tills man började närmare skärskåda Moores egen dagbok och korrespondens samt en del andra aktstycken i engelska riksarkivet, särskilt skriftväxlingen mellan Moore och engelska regeringen. Därigenom har Gustav Adolfs beteende fått en helt annan belysning.

Först och främst måste det fasthållas, att den engelska hjälpe expeditionen tyvärr kom att avgå från England, innan underhandlingarna om dess användning avslutats. Engelska regeringen hade ingenting annat att hålla sig till än ett löfte av Adlerberg, att hjälptrupperna skulle bli gästfritt mottagna i Göteborg. Detta Adlerbergs löfte var det, som gav uppslag till hela det följande trasslet. Han visste ju, att minst en månad skulle förspillas, om han först måste invänta sin konungs svar — ty så lång tid dröjde det på den tiden att få fram meddelanden från London till Stockholm och tillbaka igen. För att komma ur fläcken lovade han därför mer, än han hade rätt till, i den förhoppning att bara engelsmännen komme till sin bestämmelseort, så skulle deras befälhavare nog befinnas mycket medgörligare, än om man skulle göra upp villkoren på förhand.

Att Gustav Adolf icke kunde vara med på att främmande trupper landsattes på svensk mark — och på en befäst plats därtill — med mindre än att han själv hade högsta befälet över dem, det fann självaste Moore i sina hemligaste tankar

vara ett »både naturligt och befogat krav». Det var dock väl mycket begärt, att konungen skulle finna sig i ett engelskt militärbefäl i sitt rikets andra stad.

Helt naturlig var också en annan fordran av Gustav Adolf, nämligen att den engelska hjälpkåren icke skulle få ha fria händer att när som helst överge sin bundsförvant. Det skulle kunna bli ytterst farligt för Sverige. Därför fordrade han att erhålla underrättelse därom minst fjorton dagar i förväg. Det var nödvändigt att få dessa båda frågor avgjorda, innan operationerna skulle börja. Annars kunde dessa komma att plötsligt bli förlamade. Man får komma ihåg, att Gustav Adolf under pommerska kriget gjort mycket obehagliga erfarenheter av Englands sätt att hjälpa sin bundsförvant, av dess regerings ständiga vacklan, av löften och förespeglingar, som ofta svekos, av tvister om befälsförhållandena över deras hjälptrupper och om dessa truppers användning.

Även i fråga om Gustav Adolfs andra fordran kunde Moore ej annat än innerst ge honom rätt. Det gjorde till sist även engelska regeringen. Den tillmötesgick också sin bundsförvants fordringar om uppsägningstid. Angående befälsrätten beviljades dock Gustav Adolfs fordringar endast för den tid engelska hjälptruppen vistades i hans eget land.

Nu hade emellertid Gustav Adolf faktiskt aldrig begärt landsättning av några engelska trupper på svensk mark. Det var icke till sitt eget rikets skydd han anhållit om hjälp. Vid Göteborg behövdes de icke, ty där hotade ingen fara. Engelsmännen skulle bara suga ut traktens hårt medtagna livsmedelstillgångar, alldeles som de franska och spanska »hjälptrupperna» gjort i Danmark. Däremot var det för ett offensivt företag mot Själland eller Norge eller mot rysarne i Finland, som han behövde hjälp. Men det ville engelska regeringen i själva verket inte gärna vara med på, och allra minst Moore själv. Han hyste nämligen i hemlighet den uppfattningen, att expeditionen var förfelad. Därpå lämna hans dagboksanteckningar och hans brev till London under dessa dagar oförtydligt bevis. Han hade nämligen fått så oriktiga uppgifter om de stridskrafter, Sveriges fiender förfogade över, och de trupper som Sverige hade att sätta mot dem, att han ansåg Sveriges militära läge alldeles hopplost. Detta sammanhänge med att de ledande svenska

samhällsklasserna stodo i opposition mot konungen och icke ville göra några kraftansträngningar för ett krig mot den beundrade Napoleon, som de betraktade såsom oöverbärförlig. T. o. m. konungens egen generalstabschef, generalmajor af Tibell, lät vid underhandlingarna med Moore denne förstå, att han var av en helt annan mening än konungen. Och ändå hade den mannen panna att stanna kvar på sin ansvarsfulla post!¹ — Vid denna tid fick Moore också höra rykten om Sveaborgs fall genom kommandantens förräderi. Då skriver han: »Äro män i den ställningen förrädare, så är det skäl att misstänka, att även andra äro smittade.» Så se vi, hur Cronstedts förräderi bar frukter även i fråga om kriget västerut.

Så impopulär som Gustav Adolfs politik var bland den svenska överklassen, kunde man när som helst vänta sig, att han skulle bli avsatt. Och hans fall skulle medföra ett brytande av förbundet med England. Varför skulle England då offra folk och pengar på att stödja en så osäker bundsförvant?

Med den uppfattning, Moore hade av förhållandena, var det helt naturligt, att han skulle försöka krångla sig ifrån alltsammans för att kunna segla hem med sina trupper, och han fann nu en välkommen möjlighet därtill i de krav, Gustav Adolf uppställde. Visserligen gav engelska regeringen ju till sist efter på två punkter, men det viktigaste diskussionsämnet återstod, nämligen Gustav Adolfs fordran på att hjälptrupperna skulle användas för ett offensivt krig. Ett huvudsyfte med konungens vägran att låta engelsmännen landstiga torde ha varit just att därigenom en vacker dag kunna förmå Moore till något offensivt företag i stället. Han kunde ha anledning att hoppas därpå efter de lovande förespeglingar, Adlerberg fått av den engelska ministären. Gustav Adolf synes också ha fruktat, att engelsmännen hade onda planer på att komma i besittning av någon flottbas på Sveriges västkust. Och den misstanken var han inte ensam om. Vilket ju inte var att undra på efter Englands beteende mot Danmark året förut.

I själva verket ville engelska regeringen mera demonstrera för syns skull än riskera sina trupper på ett svenskt offensivföretag. Expeditionen hade gått ut med det hemliga för-

¹ Först i mars 1809 avgick han.

behållet, att trupperna icke skulle löpa någon egentlig risk. Och som engelska regeringen hade svårt för att på långt avstånd bedöma förhållandena i Norden, hade den givit Moore mycket stor handlingsfrihet. Han var skyldig att avråda Gustav Adolf från alla offensiva operationer och hade en ganska vidsträckt rätt att draga sig undan alltsammans och segla hem.

General Moores hela uppträdande blir under sådana förhållanden bara spegelfäktari. Det är aldrig ens hans mening att landstiga på svensk mark — det framhåller han upprepade gånger i skrivelser hem. Därför begagnar han Gustav Adolfs fordringar till att driva saken till sin spets och komma ifrån alltsammans; därför avböjer han allt deltagande i offensiva företag vare sig mot Danmark, Norge eller Ryssland.

Men då fanns det ej heller å svensk sida någon anledning att låta hjälptrupperna gå i land. Konungen meddelade alltså Moore, som kommit till Stockholm, att han icke ämnade tillåta en landstigning annat än så till vida, som trupperna av hälsoskäl skulle få tura om att avdelningsvis gå i land. Alltså hade Moore fått den förevändning, han behövde för att återvända till England, och överenskom nu med engelska sändebudet i Stockholm att segla hem igen. Han hade fått den önskade förevändningen i Gustav Adolfs vägran att medge en landstigning — som Moore själv under inga förhållanden ville vara med om!

Men då Gustav Adolf förklarade sin vilja vara, att generalen stannade kvar, tills man fått nya meddelanden från engelska regeringen, svarade Moore, att under sådana förhållanden ämnade han vänta. Icke förty avlämnade han följande dag genom engelske ministern i Stockholm ett officiellt meddelande, att han vid närmare granskning av sina instruktioner funnit sig förhindrad att ingå på konungens fordringar och nödsakad att avsegla. Detta kunde Gustav Adolf ej betrakta annat än som en personlig förolämpning, och han förbjöd Moore att utan konungens tillåtelse lämna Stockholm.

Det brydde sig emellertid inte engelsmannen om utan smet undan från Stockholm, gick ombord på sin flotta i Göteborg, lättade ankar och seglade hem den 1 juli. Det höll

nu på att bli öppen brytning mellan Sverige och England. Det ena ordet gav det andra. Men småningom lade sig upphetsningen å ömse sidor, och sämjan återställdes genom skriftväxling mellan Gustav Adolf och konung Georg.

Vad man kan förebrå Gustav Adolf i denna affär är en viss otymplig formalism och brist på smidighet under förhandlingarna. Därav begagnade sig den andra parten och fann däri alltför bekvämt förevändningar, som korsade hans politik. Men huvudanledningen till affären Moores utgång ligger, som av det ovan anförda framgår, på annat håll. Innersta förklaringsgrunden känner man numera till. Den är, att engelska regeringen i hemlighet arbetade på att förmå både Ryssland och Danmark till brytning med Frankrike och därför icke ville gå hårdhänt till väga mot någotdera. Därtill kom, att Englands intresse i kriget mot Frankrike nu nästan helt flyttats över till Pyreneiska halvön, där man ansåg sig ha större utsikter att med framgång bjuda Napoleon spetsen. Dit avsändes också Moores landstigningsflotta.

Följden av Englands politik blev emellertid, att Gustav Adolf måste uppge tanken på en erövring av Sjöland.

Finska huvudarméns sista bragder.

Först efter den engelska hjälpkårens avsegling var Gustav Adolf oförhindrad att inrikta sina ansträngningar på att undsätta Finland. Men nu hade, delvis till följd av Englands förespeglingar, en dyrbar tid förspillts på uppgifter, vilka dock ej bort ligga konungen lika nära om hjärtat som att hjälpa sina egna för livet kämpande undersåtar.

I början av juli for han över till Åland för att därifrån leda försöken att landsätta svenska trupper i Finland.

På Åland och i Gävle samlades de regementen, som äntligen skulle komma finländarne till undsättning. Men nu blev det order hit och order dit; den ena befallningen upphävde den andra. Och i Sverige tågade trupper fram och tillbaka utan någon förnuftig mening. Östgöta grenadjärer fingo t. ex. under sommaren 1808 besöka både Jämtland och Skåne, och lika meningslöst användes många andra regementen.

Gustav Adolf visade här samma militära undermålighet som i Pommern. Ej förrän i mitten av september gick det stora landsättningsföretaget från Åland av stapeln. Nu var det för sent. Nu voro ryssarne väl beredda att möta fienden och avslogo de bägge landstigningsförsök, som gjordes, med en förlust av nära tusen man för de våra. Konungen, som var närvarande vid det senare försöket, visade sin förbittring genom att avsätta den ene av överbefälhavarne, Boije, och slita svärdsordens stora kors från hans bröst under förklaring, att han var ovärdig att bära detsamma. Gustav Adolfs vrede gick också ut över de svenska och finska gardesregementena, vilka deltagit i den olyckliga expeditionen. Dem beröfvade han deras rang, fanor och utmärkelsetecken.

Lika illa gick det med försöket att överföra de trupper, vilka samlats i Gävle. Det blåste upp en så våldsamt storm, att transportflottan skingrades. En del fartyg drevo tillbaka till svenska kusten, och andra strandade på de finska skären eller sjönko med man och allt. Några smärre landstigningsförsök, som gjordes under sommaren, hade också misslyckats alla så när som på ett, vilket tillförde finska armén en förstärkning av ett par tusen man — det var allt.

Så hade den nödvändiga hjälpen åt finländarne plötrats bort på landsättning av små avdelningar, vilka ryssarne lätt förmått avvisa.

Med så svag hjälp förmådde den finska armén icke i längden hålla stånd mot fiendens stridskrafter, vilka småningom ökades till 40,000 man. Nu hjälpte ej längre de våras tapperhet. Gång på gång kastade de den påträngande fienden tillbaka, fast han ibland var nästan dubbelt så manstark som de, men obevekligt trängdes de tillbaka mot norr, och för varje drabbning sammansmälte deras lilla skara alltmer. En av de vackraste episoderna från dessa strider är den femtonårige underlöjtnanten Vilhelm von Schwerins bragd vid Ömossa, vilken Runeberg så vackert besjungit. Överstelöjtnant Drufva på Upplands regemente hade posterats där med 500 man och två kanoner under befäl av Schwerin och fått order att hålla stånd och slåss till sista man. Schwerin berättar själv därom i ett brev till sina föräldrar, den bekante riksdagsmannen, prosten greve von Schwerin i

Sala¹ och hans maka: »Folket sågo sig 2 mil skilda från armén, posterade mot ryssarnas huvudstyrka. Mitt folk ledsnade; de sågo upplänningarne lösas av varje afton men fingo själva i nio dygn oupphörligt ligga på fältvakt och blevo tillika med mig många nätter och många dagar genomblöta av hållregn. Intet annat än min ömna vård över dem kunde avhålla dem ifrån att klaga — jag använder alltid och gärna mina överflödiga pengar av mitt traktamente till deras bästa. Nionde dygnet om morgonen blevo vi häftigt attackerade. Jag skulle nu själv för första gången gå i elden. Jag skulle föra mitt folk för första gången dit, och jag skulle med två kanoner försvara platsen mot fiendens oändligt många både haubitser och kanoner. Vilken svår belägenhet! Det första var ej svårt: jag tog genast kall min och förblev kall. Det andra var värre. Mitt folk var för första gången i elden. De sågo efter kulorna och sprang bakom just i den mest avgörande stunden. Jag kunde intet springa efter utan gjorde själv fem mans tjänst vid kanon. Då affären hade saktat sig något, gick jag, fast nästan avdånad av trötthet, efter dem. föreställde dem deras feghet, då de alla sprungo fram som tända ljus, var och en på sina ställen. Här stupade folk som gräs. Nu gällde det. Vi retirerade. Kosackerna gjorde tre gånger chock på mina blottade kanoner, kastade sina pikar, men jag mötte dem med druvhagel, och de retirerade. På detta sätt fortsatte vi affären under en beständig eld i fem timmar och retirerade 1 $\frac{1}{2}$ mil, där halt gjordes. Här kom Drufvan med hela officerscorpsen, omfamnade mig, tackade mig, det jag frälst dem. Folket hurrade och önskade mig en beständig välfärd.»

Vid Vasa skulle de återtågande finska trupperna ha blivit avskurna från sin reträttlinje, om ej Döbeln, fast han nyss legat dödssjuk, omintetgjort ryssarnes planer genom sin lysande seger vid Jutas den 13 september.

Nu beslöt Adlercreutz våga en avgörande drabbning med huvudarmén. Striden stod följande dag, »Oravais blodiga dag, där segern själv blev ett nederlag», och detta ej minst till följd av Adlercreutz' överilningar. Svenskarne lyckades

¹ Han hade fordom varit dragonofficer och förblev lika mycket knekt som prästman.

med kraft driva fienden tillbaka. Men då erhöilo dessa förstärkningar, och krigslyckan vände sig. Under förföljandet hade de våra råkat i oordning, och Adlercreutz mäktade icke samla dem till enhetliga truppförband igen — därtill hade han låtit sig alltför mycket ryckas med av stridsivern. Ledningen hade glidit ur hans händer, och hans underbefälhavare förmådde icke åstadkomma en ordnad framryckning.

Från svenskarnes återtåg ger oss en fänrik på Västmanlands regemente följande ögonblicksbild: »En ström av människor och hästar uppfyllde landsvägen. Hundratals ljud uppstego i den stilla natten; överallt jämrade sig sårade, var och en på sitt tungomål. Artillerister och trosskuskar hojtade åt sina tröttkörda kampar och utöste tjogtals svordomar var gång de körde fast, vilket timade i alla ögonblick. Hjul och vapen skramlade; soldaterna skrålade. Alla dignade av trötthet och hunger.» Av 6,000 man förlorade de våra omkring 750. Ryssarnes förlust utgjorde 900 man av 7,000.

En av de vackraste bragderna under detta slag är hjälteynglingen Vilhelm von Schwerins sista strid. Det var i slagets början, när den svenska eftertruppen skulle draga sig tillbaka för att ej bli kringränd och avskuren från huvudarmén. Att detta lyckades var till en god del artilleriets förtjänst. Med träffsäkra karteschskott höll Schwerin de påträngande ryssarne tillbaka; och fastän han blev sårad, övergav han icke sina kanoner, förrän eftertruppens infanteri var i säkerhet och hunnit få ny ammunition sig tilldelad.

Självt berättar den sårade ynglingen i det rörande vackra brev till föräldrarna, som förut citerats: »Jag underhöll ensam ända tills middagen elden med mina kanoner, då jag vid denna tiden blev bleserad. De skulle just släpa bort mig, då en av mina karlar berättade, att jag var kringränd. Jag repade mig, satte mig på en kanonhäst, ty min egen var skjuten, lät folket hurra, satte mig främst i spetsen, ropade: 'Kamrater, följ mig!' Jag kommenderade marschmarsch¹ och slog mig igenom fienden, som tog emot mig med fälld bajonett. Jag fick tre kulor uti kappan, och många av mitt folk blevo stuckna. Generalerna Adlercreutz och Vegesack tackade mig på det högsta.

¹ Fram i karriär!

Om morgonen skulle jag gå ut och rekognoscera, då jag fick en kula genom mössan, varav jag föll omkull. Jag upptäckte fan bakom sten, tog geväret av en soldat och sköt honom. Om aftonen mot skymningen fick jag en ny blessyr.

Vilhelm von Schwerin.

De släpade mig till närmaste by, där jag låg, till dess fiendens kulor kommo in genom fönsterna. Jag hade blivit kvar, om intet en ädel officer, som jag ej ännu lärt känna, kastade mig på sin rygg och vi kommo lyckligen undan. General Aminoff, den ädelmodige mannen, tog upp mig, och nu mår

jag tämmeligen väl. Farväl älskade och dyrkade föräldrar och syskon! Leven alltid väl! önskar eder beständigt tillgivne son, bror och vän

Vilhelm.»

Överstelöjtnant Druftva har också i sin rapport med särskilt beröm framhållit »underlieutnanten vid Artilleriet Grefve Schwerin, som sjelf så väl som det mesta af dess Cannon Service voro för första gången i elden och visade den utmärktaste köld och rådlighet».

Den unge hjälten anade icke, att hans bana var så nära sitt slut. Under transporten i det kalla höstvädret angreps han av fältsjukan, och två veckor efter sin bragd vid Oravais drog han sin sista suck.

*

Med nederlaget vid Oravais var Finlands öde beseglat. Nu gällde det blott att rädda spillrorna av finska armén. Under detta återtåg framträdde krigets förbannelse i all sin vederstygglighet. Ingen gnista av hopp livade längre Finlands söner på deras sista tåg. Ett ständigt regnande och höstkyla om nätterna försämrade hälsotillståndet inom hären. Vid huvudarmén steg de sjukas antal till över 6,000 man, som släpades fram av en oändlig mängd hästar på trossfordon.

En ryttmästare Möllersvärd, känd för sin skarpa tunga, skildrar den 6 september tillståndet i början av den nya reträtten vid den del av armén, som då befann sig vid Lappo, med livfulla ord sålunda: »Allt befäl vid skvadronen är sjukt, och dageligen ökas deras antal bland dragonerna: hästarna orka ingenting, provianten är skral och kläderna trasiga. Man likvideras med s. k. kassasedlar — en briljant belägenhet. Ändock är man vid gott mod, t. o. m. ibland munter.»

Den 7 september skriver han: »Fiender på alla kanter. Enligt all sannolikhet äro vi snart kringrända. Förstärkningar komma alla postdagar uti brev från Sverige. Hösten nalkas med stora steg. Nyss så fulla av hopp, nu tvärtom. Till råga uppå dragonernas lidanden har Försynen behagat frántaga vår sekundchef Rotkirch den lilla återstoden av sunt förnuft,

han hittills ägt. Nu är han alldeles rasande, rider, springer, skriker, fjäskar och fnyser som en ursinnig, sätter alla människor i rörelse, intrasslar, då han vill utreda, och utreder gärna, skriver folianter makulatur, ömsom snäses, ömsom beles vid högkvarteret; han har mycket att uträtta och uträttar ingenting. Mitt folk är uti beständig rörelse.»

Den 10 september har han hunnit till Storkyro. Då skriver han: »Folket är uti en gruvlig konsternation; de flytta till skogarna. Överallt möter man gråtande kvinnor, som fråga, när veneläiset tule.¹ Broar brännas, färjor och båtar sönderhuggas, vägarna äro nästan ofarbara; få timmar dager, regn, blåst och köld, utan furage för hästarna, fienden på hälarna — så tåga vi nu.»

Den 22 september heter det i hans dagbok: »Mörka äro kvällarna, ännu mörkare vårt framtida öde. Åter omtalar man vår nådige konungs hitkomst. Nu vore just rätta tiden inne och farsen fullkomlig.»

Runebergs dikt »Konungen».

Till tiden för detta finska arméns andra återtåg får man förlägga den händelse, som Runeberg omdiktat i sin satiriska dikt »Konungen», där skalden låter Gustav IV Adolf klä ut sig i Karl XII:s skrud i närvaro av Toll, en överste Piper och statssekreteraren för krigsärenden Lagerbring för att till sist uppdraga åt Lagerbring att till krigshären bringa budskapet om den märkliga händelsen.

Som källa för denna sin skildring har Runeberg efter allt att döma använt en snarlik anekdot från f. d. statsrådet Johan af Wingårds »Minnen», där händelsen dock förlägges till Gustav Adolfs högkvarter under hans pommerska fälttåg. Wingård, som då var Tolls adjutant, säger sig tillsammans med generalen ha blivit »vittne till den vanvettigaste ceremoni, jag någonsin sett eller får se. Med mycken pomp och ståt framfördes konungens tjänstehäst; och laddades i Hans Maj:ts höga närvaro av ryttmästaren Tede med mycken omsorg ett par halvvalus långa, från Sverige medtagna Karl XII:s, av honom själv brukade, pistoler, med vilka konungen

¹ När ryssarne komma.

skulle egenhändigt driva tillbaka icke allenast hela franska armén utan befria Tyskland och Frankrike från Napoleon. Någoting galnare har man väl aldrig hört; men för att göra detta högtidligare togos alla hattarna utav för pistolerna, varvid konungen själv gjorde flygelmanstempo», allt under det Tede höll sitt stora tal och »böner lästes för framgången av det stora företaget. Konungen såg så innerligen förnöjd ut efter detta storverk, ävensom hans vanliga omgivning; men hans excellens Toll var mörk i hågen och föste sin konung med synbar motvilja över upptåget in uti ett rum av den otrevliga gamla byggningen.»

Nu är det emellertid att märka, att Wingård först efter fyllda 65 år satte sig att skriva ned sina minnen från pommerska kriget, vilka då voro nära 40 år gamla. Därför måste naturligtvis detaljerna i hans framställning tagas med den allra största försiktighet. Det gäller att kontrollera hans uppgifter med vad andra personer, som Wingård själv uppger ha närvarit vid detta märkliga tillfälle, kunna ha att förmäla — ty vår sagesman uppger ju, att både Toll och konungens »vanliga omgivning» var med, och att »alla hattarna togos utav för pistolerna» o. s. v. Nu inträffar emellertid det märkvärdiga, att ingen enda samtida skildring i form av vare sig historia, memoarer eller brev, varken av män, hörande till konungens vanliga omgivning, eller av andra har ett ord att förmäla om »pistolscenen». Och då är det ändå delvis fråga om skrifter, som tillkommit enkom för att rättfärdiga 1809 års revolution och för att uppvisa, hur tokigt Gustav Adolf brukade bete sig. Ej ens i sådana samtida skildringar, som äro genomandade av det djupaste hat och förakt för konungen, hittar man något om Wingårds anekdot. Men man kan vara säker på att en sådan godbit inte skulle ha undanhållits läsaren, ifall den varit känd av vederbörande författare. Lika fåfängt letar man efter ett ord om saken i engelska sändebudets depescher, fast ministern kom till det kungliga högkvarteret kort efter det att pistolskjutningen skulle ha gått av stapeln.

Det är Grades grundliga och skarpsynta forskningar som bragt dessa intressanta resultat i dagen, vilka ge ytterligare exempel till många andra på memoarlitteraturens otillförlitlighet som historisk källa. Numera råder inget tvivel

om att den gamle Wingård själv var pappa till både den och en massa andra historier. Han var, som man ser av hans ymniga produktion, en van berättare och kåsör, och säkert har han mångfaldiga gånger vid och efter goda middagsbord »dragit» sina krigsminnen i glada och upprymda lag. Inte skadade det då, om han för var gång färglade och bättrade på ytterligare, ty den övade anekdotberättaren gör ju inte anspråk på högre grad av historisk trovärdighet, än som brukar tillmätas jakt- och skepparhistorier. Huvudsaken är, att anekdoten är pikant serverad. Memoarförfattaren har själv i ett brev till sin broder ärkebiskop Karl Fredrik af Wingård öppen hjärtigt och lekande yttrat om sig själv såsom memoarförfattare: »Man åldras och blir självsvåldigare samt radotterar¹ mera på gamla dagar än förut.» Han erkänner villigt, att han inte drar sig för »något joller och puts-lustigheter, som också smakar en viss publik». Därigenom hade han fått både »symamseller och herrar inom boddissen» till förtjusta läsare, och — tillägger han — »som en välbeställd publicist söker jag skriva ju fler dess bättre i lag». Så har i hans frodiga fantasi pistolhistorien växt fram ur det enkla faktum, att Gustav Adolf beundrade Karl XII och sökte likna honom, och att konungen efteråt blev rubbad till sitt förstånd.² Sedan har Runeberg genom sin dikt etsat in i ge-

¹ Pratar strunt, pratar bredvid mun. — ² De historier, som memoarförfattaren Wingård »gjort» eller förbättrat till oigenkännlighet äro, såsom Grade påvisat, legio. Blott en godbit må anföras. Den handlar om när Toll skulle avsluta konventionen om utrymmandet av Rügen. Det verkliga förloppet var då, att Toll själv på ett papper nedskrev de skäl, som nödvändiggjorde öns utrymmande, och att konungen med av sjukdom darrande hand på samma papper skrev en fullmakt för Toll att vidtaga nödiga åtgärder till arméns räddning. Men Wingård har en helt annan, mycket dramatisk skildring av hur denna fullmakt tillkom. Enligt honom fick Toll sig överräckt en fullmakt i chifferskrift och undertecknad med konungens initialer. Men Toll makulerade genast papperet i handen (således i konungens åsyn!) och stoppade det sålunda i fickan, sägande: »På mitt gamla grånade huvud må jag taga min ansvarighet för vad jag för mitt fädernesland och kärnan av armén bör och skall göra.» — »Härtill behöver endast nämnas», säger Grade, »att ifrågavarande märkliga aktstyeke förvaras å Lunds universitetsbibliotek, samt att det saknar både 'konungens initialbokstäver' och 'chiffertillägg', och att det ej företer minsta spår av någon sorts 'makulering'.

nerationers sinne en bild av den olycklige konungen i en situation, som aldrig inträffat.

Finska krigets slutakt.

På ryska sidan liksom på svenska ledo soldaterna mycket av bivackerandet i regn och köld på den genomblöta marken.

Johan August Sandels.

Å ömse sidor önskade man därför ett stillestånd, och ett sådant kom också till stånd den 29 september i byn Lotheå norr om Gamla Karleby. Samma dag nedlade Klingspor befälet under form av tjänstledighet för hälsans vårdande. Konungen hade fattat misstro till hans befälsföring och utnämnde den gamle Klercker till hans efterträdare.

Stilleståndet blev dock ej långvarigt. I Petersburg ogillades det som en »löjlig» åtgärd, och Buxhövdén fick

befallning att genast uppsäga det. Den 27 oktober utgick stilleståndstiden. Samma dag anföllo ryssarne Sandels, som nu förde högsta befälet i Savolax och där utfört flere vackra bragder. Striden stod vid Virta bro. Den är utan tvivel den ärorikaste drabbningen under hela finska kriget. Med 1,800 man tillfogade Sandels här Tutschkoff och hans 5,800 ryssar ett kännbart nederlag med en förlust av bortåt 800 man. Ryssarne inledde striden med att fördriva fältvakten framför bron och rusade sedan i täta massor mot svenskarne. Men då träffades de av det kraftiga motanfall, som Fahlander, Malm och Duncker satte in i rätta ögonblicket. För finländarnes fruktansvärda bajonettstötar veko ryssarne, och då de skulle tillbaka över bron, uppstod där en förfärlig trängsel och manspillan. Det var antagligen då, som Runebergs Sven Dufva eller Bång, såsom han enligt kyrkbok och rullor i verkligheten hette, särskilt utmärkte sig. Runeberg har med skaldens frihet att omdikta förlagt hans bragd till slagets början, men detta strider mot det faktum, att Bång tillhörde Vasa regemente, och att endast Savolax' jägare deltog i stridens början. Bång dog ej heller på valplatsen, såsom Runeberg diktat, men blev svårt sårad, och Sandels skall själv ha fäst medaljen för tapperhet i fält på den sårade hjältens bröst. — Bång synes ha repat sig efter sitt sår, följt med de finska trupperna över till Sverige och tillbragt återstoden av sin levnad i Lycksele och Vilhelmina såsom sockenskomakare. En liten gård i Lycksele säges vara uppodlad av honom.

Striden vid Virta bro var den sista bedriften under finska kriget. Segern tryggade Sandels' återtåg till Uleåborg.

Klercker såg emellertid snart ingen annan utväg till räddning för huvudarmén än ett nytt stillestånd med Buxhövden. Han lät Adlercreutz inleda underhandlingar därom med Buxhövdens underbefälhavare Kamenski, som först var mycket stram och fordrade, att hela armén skulle kapitulera. Men då svarade Adlercreutz, att »hellre skulle den stupa med varje man på stället än antaga några nesliga villkor». Då sänkte ryssen tonen; och Adlercreutz erbjöd sig i sin tur att utrymma Finland. Detta anbud framförde Kamenski till Buxhövden, som nu var så pass illa därän, att han ansåg det fördelaktigt. Han hade nämligen så svårt för

att få fram proviant, och hans trupper voro så medtagna av alla misslyckade försök att kringgränna fienden, att han var på vippen att avbryta framryckningen, ja kanske rent av skulle bli tvungen att gå tillbaka. I förhoppning, att i och med Finlands utrymmande de finska trupperna skulle överge Sveriges fanor, sade han ja till Adlercreutz' anbud, och så avslöts den 19 november 1808 stilleståndet i Olkijoki strax norr om Brahestad, enligt vilket finska armén skulle utrymma Finland.

De finska truppernas tåg gick nu till Torneå. Marschen blev ansträngande i det glest befolkade landet, där de av köld skälvande krigarne i sina slitna kläder sällan kunde få tak över huvudet. I snöyra och alltmer bitande vinterkyla måste de övernatta under bar himmel. Svårt var det också att i denna fattiga landsända skaffa mat åt de utsvultna trupperna. I det längsta sökte de utmattade krigarne dock släpa sig fram för att ej falla i fiendens händer. Men hoptals dignade de ned i snödrivorna. Också växte sjukligheten nu till en förfärande höjd. I början av december hade sjuksiffran stigit till långt över 8,000.

En fältläkare skriver från Uleåborg den 3 oktober 1808 om de sjukas bostäder: »Jag har besökt dessa över all beskrivning ohyggliga nästen samt med egna ögon icke utan största rysning sett, huru en del svagsjuka på knän och händer krälat sig ut på marken för att förrätta sina behov, huru åter en del diarrhé- och rödsotspatienter, som ej förmått sig själva röra och varit utan hjälp, legat liksom badande i sina exkrementer.» Den 17 december skriver han från Haparanda, att »de sjuka ligga så tätt sammanpackade, att somliga ligga med fötterna över varandra. De flesta svagsjuka äro utan allt biträde vid sina naturliga behovs bestridande. Stanken är härigenom bliven högst odräglig och dödande.»

Detta skrevs, innan ännu huvudarmén med sina stora sjuktransporter ankommit till Uleåborg. Sedan blev tillståndet naturligtvis ändå mer fasansfullt.

Och till allt detta kom den förtvivlade tanken att kanske aldrig mer få återse fosterjorden med maka, barn och vänner. En kapten Gripenberg vid Björneborgs regemente skriver till en vän: »Intet kan jämföras med det elände, vi sett på vår trupp: utsvultna — ty portionerna äro för knappa

åt våra soldater — halvdöda av köld, hava de släpat sig fram mera liknande skuggor än människor; och då de sjuknat, hava vi i brist på hästar nödgats lämna dem åt sitt öde. Många hava med upphöjda händer anropat Försynen och människor om hjälp, och vi hava endast kunnat giva dem våra tårar. Det var ömt att se våra soldater, då de passerade en fjärndelsstolpe inom svenska gränsen — av sig själv stannade hela bataljonen, vände sig om och såg ännu en gång åt Finland — tårar uppstego i mångas ögon, och så fortsattes marschen.»

* * *

Den 13 december marscherade sista brigaden av finska armén över gränsen mellan Sverige och Finland, som då gick strax väster om Kemi älv. Finland var i ryske tsarens våld, men resten av dess armé, 10,000 man, var räddad undan fiendens vapen — för att härjas av en ännu obarmhärtigare fiende i skepnad av svält och sjukdom.

Kejsar Alexander var emellertid mycket missnöjd med att de finländska trupperna undkommit och visade det genom att ge Buxhövdens avsked.

I Torneå och Umeå.

En del av finska armén fick stanna i Torneå. En annan avdelning fick släpa sig ända till Umeå. På bägge ställena blev trängseln oerhörd. Fältsjukans smittofrö hade man fört med sig på vägen, och nu grep farsoten omkring sig med ökad styrka i de trånga och snutsiga kvarteren, där de sjuka måste formligen packas bredvid varandra på halm, som man brett ut på bara golvet, och som aldrig ombyttes. En »pestifierad» stank slog emot en därifrån. Ont var det också om livsmedel, ty de måste ju transporteras efter häst den långa landvägen söder ifrån.

Det dystra i stämningen ökades genom overksamheten. Ett slags göromål återkom dock ideligen. Det var de många gravöppningarna, vilka aldrig tycktes vilja taga ända. »Man bodde och levde uti dödens rike», säger en förut citerad fältläkare.

»Har graven ingen tunga?» frågade en gång Sveriges störste skald. Jo de tala, dessa nu i det närmaste utplånade gravkullar vid Umeå och Torneå tidsåldrarna igenom om det fruktansvärda ansvar, som drabbar det folk, vilket icke under fredens välsignade dagar sörjer för allt, som kan bereda lindring och vård åt krigets offer, åt sårade och sjuka.

För att åtminstone i någon mån råda bot för läkarbristen antog förste fältläkaren 12 »scholæynglingar», med vilka han »kontraherade¹ billiga arvoden», och som han inövade att öppna åder, sätta iglar, sköta spanska flugor och dylikt.

Var det brist på mat, så trodde man sig kunna ersätta den med brännvin. Denna dryck, som förstört en sådan massa duktiga karlar, isynnerhet inom krigsmakten, ansågs på denna tid som ett riktigt livselixir. Ofantliga kvantiteter av detta fluidum transporterades till magasiner för att därifrån spridas till trupperna och sjukhusen. Det ansågs lika bra motverka sommarhettans skadliga egenskaper som vinterköldens, och som läkemedel och skydd mot smitta hölls det för ypperst av allt. Därför fingo också sjuksköterskorna i Torneå en jumfru brännvin dagligen. T. o. m. dödgrävaren gjorde anspråk därpå som hjälpmedel »mot stank av kadaver». Vid Kalmar regemente fanns denna tid en major, som tillskrev den ovanliga marschdugligheten hos sin bataljon den omständigheten, att han förplägat soldaterna extra rikligt med brännvin. I en skrivelse till Döbeln, som själv avskydde dryckenskap, sjöng han i högstämda ordalag brännvinets lov: »Min nådigaste Herr General! Min marsch har gått fort och brav. Jag har ingen sjuk. Varföre? Jo! för det jag genom Herr Generalens godhet kunnat giva soldaten en sup — ibland... Jag har forcerat krediten och tagit några supar... Emellertid går jag och sjunger och super — och vid varie tår säger jag till mina soldater: 'Vår general är en soldatvän. Han vet, vad som passar knekten.'» När man läser sådana utgjutelser, må man komma ihåg, att majoren och största delen av hans folk tillhörde den generation, som en gång fått inpräntat i sig, att det var en patriotisk gärning att dricka kronobrännvin.

¹ Gjorde upp kontrakt om.

Vad ryska sändebudets depescher från Stockholm förtälja.

De skildringar av förhållandena i Sverige, som Rysslands minister i Stockholm, Alopæus, sände hem till sin regering, bekräfta, vad en senare tids historieforskare från andra håll funnit: att Sveriges konung och flertalet av rikets övriga ledande män drogo åt skilda håll, beroende på deras olika uppfattning av Napoleon och Sveriges utrikespolitik. Före freden i Tilsit hade det ju gällt för Alopæus att motarbeta dem, som försökte driva Gustav Adolf över på Frankrikes sida. Han klagade då särskilt över de ansträngningar, som från högre ämbetsmän gjordes, att under kriget i Pommern hålla de svenska trupperna i överksamhet. Efter freden i Tilsit blev åter hans uppgift den motsatta, men i depesch efter depesch vittnar han alltjämt om tvedräkten inom riket. Ej ens män i den högsta ämbetsställning drogo sig för att undergräva ledningens auktoritet genom att gång på gång låta ryssen förstå, att de ogillade sin konungs politik. I stället hade det under sådana förhållanden varit deras plikt att nedlägga sina ämbeten.

I samband med det ryska fredsbrottet råkade Alopæus ut för något, som tilldragit sig mycken uppmärksamhet. Den 2 mars, samma dag som Gustav Adolf fick underrättelse om att ryska trupper gått över Sveriges gräns, lät han tillsäga Alopæus att jämte övriga medlemmar av beskickningen hålla sig inne i sina rum utan kommunikation med någon främmande och anordna en noggrann bevakning av hans bostad. Åtgärden har blivit mycket klandrad såsom stridande mot folkrätten, enligt vilken främmande länders diplomater ha rätt att även efter krigsutbrott obehindrat återvända hem. Det är också ingen fråga om att Alopæus' arrestering ej var ett brott mot folkrätten, men det bör observeras, att den part, som först kränkte folkrätten — och det på grövsta sätt — var Alexander, ty för hans vidkommande föreskriver folkrätten, att krig skall på förhand tillkännagivas genom en krigsförklaring eller åtminstone ett ultimatum, avlämnat av den angripande partens sändebud, alltså i detta fall just av Alopæus. I stället hade denne in i det sista fört svenska regeringen bakom ljust genom sitt förnekande av alla ryska anfalsplaner.

Gustav Adolf hade dock även andra och tyngre vägande skäl för att taga Alopæus i förvar än att mot honom utöva represalier. Dels var han nämligen i ovisshet om Stedingks öde och önskade behålla Alopæus såsom ett slags gisslan, tills detta uppklarats, dels måste han under sådana förhållanden förhindra allt spioneri från den makt, med vilken Sverige nu var i krig. Men med den saken blev det nu en särskild historia. Trots den noggranna bevakning, som konungen befallt, kunde Alopæus fortsätta att sända hem depescher till sin regering. Icke mindre än sju stycken sådana finnas bevarade i ryska utrikesministeriets arkiv från de fyra månader, han satt arresterad. Hans depescher före arresteringen åtföljdes då och då av avskrifter av hemliga militära rapporter till svenska regeringen med uppgifter på de fartyg, som kunde utlöpa i krig, på hela svenska örlogsflottan i Karlskrona, skärgårdsflottans eskadrar m. m. Det märkliga är, att han kunde fortsätta på samma sätt efter arresteringen och ge Sveriges fiender värdefulla upplysningar om de svenska stridskrafternas fördelning vid olika tillfällen och militära åtgärder över huvud taget. Han kunde även ge den ryska krigsledningen goda råd angående krigföringen. Särskilt utpekade han kuststräckan mellan Stockholm och Gävle såsom lämplig för landsättning av ryska trupper. Där lågo nämligen de rikaste järnverk och de berömda Dannemoragruvorna. Om ryssarne landstege där, skulle de icke mötas av motstånd utan av revolution. Något motstånd i dessa trakter kunde för resten aldrig komma i fråga av den anledning, att det icke fanns 2,000 man övade soldater för att försvara kuststräckan från Gävle ända till Norrköping.

Hur är det nu möjligt, frågar man sig, att fienden mitt under brinnande krig kunde på detta sätt få otillbörliga inblickar i de svenska försvarsåtgärderna och vad som brast däri? Svaret finner man i Alopæus' hemliga rapporter, där han säger sig ej kunna nog berömma hänsynsfullheten hos den officer, som fått uppdraget att bevaka honom. Vem var då denne svenske förrädare? Jo, ingen mindre än konungens egen överadjutant, dåvarande översten, sedermera generalen Gustav Reinhold Boije, som därmed förvärvat sig ett namn vid sidan av Göran Sprengtportens,

Anjalamännen Karl Magnus Gripenbergs samt Karl Olof Cronstedts.¹ Om Boijes skuld finnas ett par skriftliga vittnesbörd. I ett brev till honom från året efter krigets slut uttrycker tsar Alexander sin tillfredsställelse med mottagarens tillvägagångssätt vid Alopæus' internering, och till bevis därpå sänder han honom en hög rysk orden i briljanter. Vid samma tid skrev Alopæus själv till Boije, att han aldrig skulle glömma överstens »oändligt hänsynsfulla uppförande mot honom vid utförandet av hans konungs stränga befallning».

Boije bar huvudskulden, men av Alopæus' egna ord framgår, att ministern förfogade över flere medhjälpare och spioner.

Krigsfarau när det egentliga Sverige.

Finland var nu i ryske tsarens våld. Men för att framtvunga ett erkännande därav från Gustav Adolfs sida behöfde han gå längre och angripa det egentliga Sverige. För detta ändamål behöfde han samverka med Sveriges andra fiender. Napoleon hade emellertid för närvarande full sysselättning med Spanien, och de spanska trupper, som stått på Fyen, hade för övrigt gjort uppror och blivit hemförda till Spanien på engelska skepp. Men med Fredrik VI i Danmark avtalade Alexander dels ett nytt landstigningsförsök i Skåne, dels ett angrepp på Sverige från norska sidan. Samtidigt skulle ryssarne anfalla från tre håll. Huvudstöten skulle riktas från södra Finland, varifrån de ryska trupperna skulle på isen övergå till Åland och därifrån till det egentliga Sverige, medan de svenska och finska trupperna i Västerbotten skulle angripas så väl norrifrån, från landsidan, som söderifrån av en rysk armé, vilken skulle rycka fram över Kvarkens is.

Faran för Skåne var ej synnerligen stor, ty där stod Toll i beredskap med en stark armé, och sannolikheten för att den skulle behöva användas var för övrigt mindre, eftersom Danmark ju numera saknade flotta och alltså endast på isen kunde överföra trupper till Skåne. Två gånger i januari

¹ Boije måste på äldre dagar för sina dåliga affärers skull flytta över till Finland.

frös Sundet verkligen till, så att isen bar, men endast för några dagar, och dem hann danska regeringen ej att begagna, ty förberedelserna voro ännu ej avslutade. Antagligen rygga- de man också i sista stund tillbaka för det äventyrliga i företaget.

När slutligen allt var ordnat för övergången — t. o. m. 16,000 isbroddar anskaffade! —, så uteblev den behöfliga kölden, och i mars uppgavs företaget helt och hållet.

I stället hade kriget övergått till ett ballongkrig. Från mitten av februari släppte danskarne upp den ena luftbal- longen efter den andra med massor av proklamationer, vari det på en bedröflig dansk-svenska utmålades, i vilket förtvivlat läge svenskarne råkat genom Gustav Adolfs förvållande. Därför uppmanades de att rädda sitt land genom att avsätta sin konung och göra »Nordens Fredrik» till regent över ett enat Skandinavien, ty han ägde »alla de Dygder, hvarmed från Nordens goda tider, Nordbon utmärkte sig: Manlig och Rättfärdig, kraftfull, Modig, höjd öfver Faror, osvikelig i Löften, Redelig i alla sina företaganden. Tarfvelig med värdighet; Alfvarsam med blidhet; Folkets Vän på Thronen, Härförer i Spetsen af sin Här, god Husfader inom sin Borg och Menniskovän i alla Lifvets ställningar.» Och vilken fördel för svenskarne att bli undersåtar i ett stort skandi- naviskt rike: »Scandinavien en gång förenat, blef et sant Politiskt helt, af hvilket det vore något Energiskt stort at vara en Del. Det är omöjeligt at som Nordbo täncka sig denna Förening utan at blodet får en raskare gång. Man lifvas dervid af samma Känsla som en Bildhuggare, den där länge tvungen at lefva i et Södertelge (?), får flyttas til Roms atteliers. Denna förening en gång skedd, och alla dess för- delar en gång utvecklade; huru skal man då förundra sig, at så många Århundrade förlupit i Split: man skal då förundra sig öfver, at något så naturligt har blifvit så långsamt ut- danat.»

Ballongerna landade på olika platser i Skåne. Den första flygskriftpost, som på detta sätt anlände, blev insänd till Toll, som genast gav befallning, att noggrann vakthållning skulle anordnas, och att alla dylika skrifter, som tillvara- toges, skulle utan vidare skickas till honom. Toll befordrade proklamationerna vidare till Gustav Adolf, som i sin tur av

konung Fredrik begärde en förklaring under uttalande av den förhoppningen, att Hans Maj:t skulle taga avstånd från denna affär. Konung Fredrik svarade emellertid, att han själv givit befallning om denna flygtrafik under hänvisning till det faktum, att Norge ideligen översvämmades med liknande anonyma skrifter från Sverige.

I en sådan proklamation, utfärdad av landshövdingen i Göteborg den 5 januari, uppmanades norrmännen att förklara sitt land för ett självständigt rike. Om så skedde, skulle de få fred med Sverige och kunna påräkna Gustav Adolfs bemedling till fred även med England. »Det skulle för Kungl. Maj:t bliva mycket smärtande att, om denna utväg icke vidtages, se Sig nödsakad att till lugnets återställande på Dess västra gränser med allvar företaga sig erövringen av Norge.» Original exemplet till detta aktstycke finns i svenska riksarkivet och är i marginalen justerat av Gustav IV Adolf. Proklamationen väckte, enligt Georg Adlersparres¹ uppgift, »allmän vedervilja hos de norske».

Den västra svenska armén, som skulle möta den norska inmarschen, led brist på allehanda krigsförnödenheter, men ännu värre var tillståndet inom den norska armén, varför denna i själva verket var ur stånd att gå anfallsvis till väga.

Hälsotillståndet vid västra armén hade redan på sommaren 1808 varit otillfredsställande, och under hösten, som tidigt kom med regn och kyla det året, försämrades tillståndet ytterligare. På en brigad var den 1 december långt över hälften sjuk, och dödligheten var stor. Värst härjade rödsot och nervfeber. Den redan förut otillräckliga läkarpersonalen förminskades även den genom sjukdomar. I början av december hade icke mindre än 18 militärläkare dukat under för sjukdom. Och de som funnos voro ofta förskräckligt okunniga. Två underläkare voro t. ex. pojkar på 14 år! En engelsk hovläkare, som på uppdrag av Filantropiska sällskapet i London kom hit för att biträda vid sjukvården, konstaterade de betänkligaste brister på alla områden. Kirurgiska instrument var det ont om, och de som funnos voro så klumpiga, som om man skulle »operera elefanter med dem». Hur det var ställt med renligheten kan man förstå av hans

¹ Se sid. 708.

förslag, att det i varje sjukrum borde finnas tvättfat, tvål och handduk. I Marstrand voro truppernas baracker sådana, att han fann deras huvudsakliga uppgift vara — att förse sjukhuset med sjuka. Och sjukhuset borde hellre heta »döds-hus» — så eländigt var det där. De sjuka lågo icke blott i utan även *under* sängarna. På sjukhuset i Karlskrona var smutsen så ingrodd, att en del klädespersedlar voro form-ligen förhårdnade därav. En snuskig ovana var, att de sjuka finga förvara smutsiga kläder och skodon, mat och brännvin om vartannat i sina sängar. I allmänhet kunde man med lukten på långt håll konstatera befintligheten av ett sjuk-hus.

Men inom norska armén voro förhållandena om möjligt ännu sämre. Där hotades till råga på eländet både armén och den civila befolkningen av hungersnöd. Tillförseln utifrån var nästan stoppad, ty Englands flottor behärskade haven. Det var en svår tid för Norges folk.

Den stora sjukligheten vid den västra svenska armén be-rodde icke på brister i förplagnaden, som i regeln var god, alltsedan armén dragits tillbaka över gränsen. Det var trup-pernas, särskilt lantvärnets, usla beklädnad, som bar mesta skulden för eländet. I kronans förråd funnos rockar endast till ett par tusen man, och övriga klädespersedlar räknades blott i hundratal. Med skodonen var det så illa bevänt, att man vid flere truppförband icke kunde företaga några mar-scher. Man måste därför vädja till den allmänna offervillig-heten för att få lantvärnet utrustat. Men hjälpen blev nat-urligtvis under sådana förhållanden mycket ojämn och kom merendels alldeles för sent, där den alls kom. Ohälsosam var också truppernas förläggning i stora jordhyddor med ända upp till ett par hundra man i. Det var fuktigt och osunt därinne, och detta var så mycket farligare, som det var då-ligt ställt med sängkläderna. Först i mitten av december började täcken och fällar utdelas till folket.

Bedrövligast blev ändå tillståndet bland lantvärnet, isynnerhet bland de lantvärnsmän, vilka kommenderades såsom roddare på galärflottan. Trolle-Wachtmeister skriver i sin dagbok för december 1808: »De kommo på kanonslupar, större delen i sina dagliga gångkläder, lämpade efter årstiden,

då de embarkerade, vilket dessutom skedde så oförmodat, att mången ej fick taga med sig det bättre, han hade hemma i sitt kvarter i beredskap. De trodde sig samlas för att mönstras, och så drevs hela flocken ombord. De lärftsbyxor och vadmalsrockar, de då hade, hava sedermera blivit förvandlade i trasor; och dessa trasor voro vid ankomsten till Stockholm fastfrusna vid bänkarna, där de eländiga offren suttit natt och dag under bar himmel utan att åtnjuta annan föda än bröd, rått fläsk och dåligt vatten.» De sjuka blevo inkvarterade i olika hus, och operahuset inreddes till sjukhus. »Jag och alla stockholmsbor påminna oss med rysning de spöklika figurerna, som lika skuggorna i Gustav Vasa skymtade fram och tillbaka i fönsterna i operahuset. Detta var konvalescenterna, som kunde vara uppe, vilka allmänheten hade till spektakel alla dagar från torget utanför. Men ännu ohyggligare var den stora, med rödmålad väv övertäckta rustvagnen — lantvärnets likvagn — som oupphörligt rullade över Norrbro. Begravningsplatsen var utanför en av de södra tullarna, jag tror Skanstull. Med begravingarna skall hava gått lättsinnigt till. Överdrivna berättelser felades ej heller. En dag åtföljde vår bekante aktör Hjortzberg den kommissarie, som mönstrade ut de döda ur sängarna. En av de olyckliga gav tecken till liv och protesterade. 'Håll munnen på dig!' inföll Hjortzberg. 'Hör du inte, att kommissarien säger, att du är död; han måtte väl veta det bäst!'

På nyåret 1809 skriver samme man i sin dagbok: »Sjukdomarnas härjande avtager icke: amiral Puke, vid sin ankomst till Karlskrona, fann 800 lik obegravna. Allmogen måste inkallas till kronoforor och utföra på sina vagnar de nakna kropparna, dem ett volontärregemente utkommanderades att nedgräva.»¹ — När Puke på hösten 1808 såg de arma lantvärnssoldaterna komma i stora hopar, klädda i smutsiga paltor, utbrast han: »Man kan ju få pesten bara av att se dem!»

¹ Grevinnan Puke uppger däremot i sina memoarer antalet döda, som funnos i Karlskrona vid Pukes ankomst, till 300. Marken var frusen och alla snickare sjuka, så att man ej kunde få några kistor. Och som det var lika omöjligt att få svepningar, hade man ej annat att göra än »hugga stora vakar på isen och låta sänka liken i massa. Prästen läste över dem alla på en gång.»

Konungens livmedicus Hallman, bror till poeten Israel Hallman, berättade, att en mängd av de sjuka, som kommo från kanonsluparna, ej fingo plats i sjukhusen utan »nöd-gades stanna kvar i kölden på de öppna båtarna eller krälade sig till de närmaste husen och kommo ej väl dit, förr än de föllo ned och dogo».

Dåvarande kaptenen Johan af Wingård berättar fasansfulla saker om de lantvärnsmän, som landsattes i Norrtälje. Många hade dött på vägen och sutto fastfrusna vid båtarna. Dem som kommo i land, vågade ingen mottaga i sina hem, ty de hade ju fältsjukan med sig. »Man gjorde stockeldar åt dem på torg och gator samt — patriotiskt — värmde dricka åt dem och inpackade på bästa vis de ännu levande uti halm på vagnar för att snart bliva av med dem. Varthände forslades visste på det hela taget ingen, ty de hade sällan befäl med sig.»

Säve uppger i sina »Gottländska minnen», att »av de 700 raska krigare, som 1808 lämnade Gottlands moderjord, återkommo inom ett par år, vad vi veta, blott 35 stympade, förfrusna uslingar och nakna krigsfångar, i sitt elände t. o. m. för sina närmaste oigenkännliga, av vilka ännu i dag (år 1858) här uti Visby tvenne leva i armod och glömska».

* * *

När det gällde att möta faran österifrån, var det ej trupper, som saknades. Hade vederbörande bara förmått använda dem på rätt sätt! Men Gustav Adolf med sin otillgängliga, opersonliga stelhet, sitt pedanteri och sin envishet saknade alldeles förmåga att entusiasmera vare sig sina närmaste eller folkets breda lager och dugde därför ej till ledare för ett helt folk i så farliga tider. Han var just typen för vad man kallar en tråkig karl.

Ett exempel på hur bakvänt konungen behandlade folk har man i en berättelse av dåvarande kaptenen Magnus Björnstjerna om den audiens, varunder Björnstjerna till Hans Maj:t överlämnade Adlercreutz' rapport om segern vid Lappo. Björnstjerna, som på ett ärofullt sätt deltagit i striderna vid Pyhäjoki, Sikajoki och Lappo, var nämligen Adlercreutz' adjutant. Efter nya bragder blev han med tiden

general och svensk minister i London. Vid det nämnda tillfället stod Gustav Adolf där »stel och fränstötande som vanligt, klädd i den namnkunniga karolinska dräkten, handskar och allt, med handen på värjan, med utskjuten underläpp och stirrande på mig med sina stora, uttryckslösa ögon», säger Björnstjerna. »Sedan han kastat en mönstrande blick på min klädsel, nickade han nådigt, emottog depeschen och började läsa. När detta var slut, nickade han återigen, och därmed var även mitt företräde förbi. Jag bockade mig ut ur rummet utan att hava fått, jag vill ej säga ett ord av beröm eller uppmuntran, men ej ens en enda fråga om kriget, om hären eller fienden. Att Hans Maj:t dock ej var missnöjd med mig, därom övertygades jag snart genom den utnämning till major i armén och överadjutant hos honom, varmed jag hedrades några dagar därefter.»

Stelheten och högragerheten genombrötos dock ibland, men då var det av obehärskade vredesutbrott med svordomar och hotelser, ibland åtföljda av handgripligheter. Alltsedan motgångarna i Pommern hade Gustav Adolf kommit alldeles ur jämvikt. Han kände sig ensam och maktlös, så envåldshärskare han var, och därav alstrades en nervös överretning, som tidtals gjorde honom otillräknelig.

Hur betecknande för envåldshärskarens oförmåga att samarbeta med sitt folk och vinna dess förtroende är ej hans sätt att förskaffa de nödiga penningmedlen till kriget! Hans försök att få England att öka sina subsidier gingo om intet, och för att upptaga lån behövdes ständernas garanti. Men någon förtroendefull samverkan med svenska folkets valda representanter låg icke för Gustav Adolf. Ej ens i den stund, då hela folkets krafter behövde spännas och samlas till gemensamt försvar, ville han höra talas om riksdag. Han levde i den bornerade tron, att människor kunna kommenderas till allting.

I stället för att sammankalla ständerna att besluta om en beskattning beslöt han tvärt emot alla sina rådgivares åsikt att på nyåret 1809 utskriva en extra krigsgärd, uppgående för de flesta skattedragare till omkring fem gånger den vanliga bevillningen, ett belopp som helt enkelt var omöjligt att indriva.

Ett nytt försök att förmå engelska regeringen till att öka

subsidierna slog också slint. Gustav Adolf fick det svaret, att om han ansåg sig nödgad att sluta särskild fred med sina fiender, hade England ingenting att invända däremot. England ansåg, med andra ord, förbundet med Sverige icke vara värt några ytterligare uppoffringar.

Det engelska avslaget bragte Gustav Adolf alldeles ur gängorna. Han beslöt att lägga beslag på alla engelska skepp och varor i Göteborg samt erbjuda Danmark fred och förbund i syfte att med gemensamma krafter utestänga engelsmännen från Östersjön. Ett sådant uppträdande skulle ju varit liktydigt med en krigsförklaring mot Sveriges ende bundsförvant. Till Ehrenheim yttrade konungen i den upphetsade sinnesstämningen, vari han befann sig, att han skulle »slås med alla fiender, men först och främst med engelsmännen, ty de voro högmodiga och näsvisa, och dem ville han därför knäcka». Hans rådgivare lyckades dock intala honom reson och avstyra en brytning. Man lyckades därvid begagna sig av konungens harm över de danska bal-longproklamationerna.

- Litteratur: Generalstabens krigshistoriska afdelning, Sveriges krig åren 1808 och 1809: 7 delar; häft. kr. 65:50 (med utförlig litteraturförteckning).
 Joh. Richard Danielson, Finska kriget och Finlands krigare.
 C. O. Nordensvan, Finska kriget; häft. kr. 10: 50.
 Gustaf Björnin, Finska kriget 1808 och 1809. Häft. kr. 3: 50; inb. kr. 5: —.
 Carl Grimberg och Hugo Uddgren, Svenska krigarbragder.
 Harald Hjärne, Östanifrån.
 Reinh. Hausen, Bref och uppteckningar från kriget i Finland 1808—1809 (Skrifter utgifna af Svenska litteratursällskapet i Finland CXXX).
 Reinhold Hausen, När ryssen kom till Lappfjärd (Skrifter utgifna af svenska litteratursällskapet i Finland LXXVIII).
 G. F., Annotationer gjorda under år 1808 och följande år (Skrifter utgifna af Svenska litteratursällskapet i Finland II).
 Carl Johan Ljunggren, Skildring af krigshändelserna i Öster- och Västerbotten 1808—1809, utgifven af Reinh. Hausen. (Skrifter utgifna af Svenska litteratursällskapet i Finland LVIII.)
 Aug. Edv. Lilliestierna, En åttioårings minnen.

- C. O. Nordensvan, Georg Carl von Döbeln; inb. kr. 1: 50.
- Erik Fahlgren, General Döbeln; häft. kr. 2: 75.
- A. Grade, Carl Johan Adlercreutz (i »Svenskt biografiskt lexikon»).
- P. Nordmann, Krigsmän och krigsminnen.
- Gabriel Cronstedt, Amiral C. O. Cronstedt och Sveaborgs fall; häft. kr. 1: 25.
- K. Aug. Bomansson, Skildring af folkrörelsen på Åland 1808.
- K. M. Kivinen, Anteckningar om Nordkarelska frikorpsernas företag 1808.
- Sam. Clason, Gustaf IV Adolf och general Moore (Historisk tidskrift för år 1912).
- Anders Grade, Runebergs teckning af Gustaf IV Adolf i dikten »Konungen» (Historisk tidskrift för år 1915).
- Anders Grade, Huru Wingårds »Minnen» tillkommo (Historisk tidskrift för år 1916).
- Erik Hornborg, Gustaf IV Adolf och Runeberg (Finsk tidskrift för år 1916).
- K. E. Lindén, »Fältsjukan» och blessyrerna under kriget 1808—1809 (Finska läkaresällskapets förhandlingar för år 1912).
- K. E. Lindén, Sjukvård och läkare under kriget 1808—1809 (Skrifter utgifna af Svenska litteratursällskapet i Finland LXXXV).
- O. Byström, Sjukvårds- och kasernförhållanden inom svenska armén år 1809 (Svensk militär tidskrift för år 1917; häft. kr. 7: 50).
- Axel Quennerstedt, I Torneå och Umeå: 2 delar; häft. kr. 6: 50.
- J. G. Wikander, Öfversikt öfver Sveriges krig under 1800-talet; häft. kr. 5: —.
- Utdrag ur danska diplomaters meddelanden från Stockholm 1807—1813, samlade af C. J. Anker och utgifna af F. U. Wrangel.

Gustav Adolf blir avsatt.

FINLAND förlorat och lantvärnet, blomman av landets ungdom, offer för ett ändamålslost krig — sådan var följden av Gustav IV Adolfs politik. Så resonerade åtminstone flertalet samtida i ledande ställning. En opartiskt granskande eftervärld har funnit, att skulden icke är konungens ensam utan också hans medhjälparens inom den svenska byråkratin, vilken hyste politiska åsikter rakt stridande mot Gustav Adolfs och därför endast lamt och med motvilja fullgjorde hans befallningar för att tvinga honom till fred. T. o. m. när det gällde en så behjärtansvärd sak som lantvärnets beklädning, fanns det eljes ansvarskännande oppositionsmän, som förorsakade ett ödesdigert uppskov genom att öppna process mot en landshövding, därför att han alltför energiskt pådrev ärendet. Men medan denna åtgärd förhalades, dog truppen. Och när konungen tillsatte beredningar för att anskaffa medel till kriget, utarbetade dessa sina betänkan den i enlighet med den uppfattningen, att man icke borde lägga an på att finna utvägar utan för konungen ådagalägga, att inga funnos, och därigenom framtvinga fred. Presidenten i statskontoret, som var den ledande själen i beredningarna, har själv i sina anteckningar omtalat, att så gick det till.

Vad emellertid samtid och eftervärld äro ense om, det är, att Gustav Adolfs själstillstånd, nedtryckt av den alltför tunga börda, han haft att bära, blivit till den grad överretat, att det var nödvändigt att skilja honom från regeringen. Gjorde man bara det, så skulle — menade det politiskt intresserade flertalet på den tiden — den store kejsar Napoleon genast räcka Sverige en hjälpande hand. Så orubbligt var man övertygad om den väldige världsomstörtarens ädelmod.

Redan under Pommerska kriget hade tanken på en revolution uppstått inom officerskåren, men ingen ville träda

i spetsen. Vad som emellertid nu rågade måttet av Gustav Adolfs skuld inför hans undersåtar var den orimliga krigsgården, ty den skulle nästan hela folket få direkt känna på. Ingripandet mot honom påskyndades också genom det förestående ryska anfallet och rykten om att Sverige skulle delas mellan Ryssland och Danmark. Gardenas degradering hade väckt förbittring mot honom inom officerskåren. Det var just en gardesofficer, löjtnant Jakob Cederström, som tillsammans med en del andra missnöjda militärer ingick en sammansvärjning mot Gustav IV Adolf. Cederström hade under en skärmytsling på norska gränsen år 1808 blivit så svårt sårad i högra benet, att detta måst amputeras. Nu gick han på kryckor. Men senare fick han ett träben, som tycks ha fungerat nästan lika bra som ett riktigt, ty han kunde vara med både i kriget i Tyskland 1813 och i Norge 1814 och avancerade ända till generalmajor. Sedan var han en lång tid landshövding på Gottland, och då sade hans underlydande skämtsamt om »generalen med träbenet», att »det var en lycka, att han inte hade två träben i stället för ett, ty då skulle ingen ha kunnat följa honom».

Vid tiden för krigsutbrottet 1808 hade Cederström befunnit sig på ett besök i Finland och åsatt Björneborgs regementes mönstring. »Icke en enda man», säger han, »icke en officer syntes bestört över underrättelsen. Alla förklarade sig villiga att möta fienden.» Cederström var hela sitt liv orubbligt övertygad om att ryssarne hade kunnat kastas tillbaka, »om konungen genast skyndat till Finland och, stödd på nationens offervillighet och hänförelse, vågat möta faran». Så mycket smärtsammare var det för honom att bevittna, hur de trogna finländarne lämnades åt sitt öde.

Kom så därtill och till mycket annat även den personliga harmen över Gustav Adolfs »skriande orättvisa mot några regementen, vilka ingenting brutit utan manligen stritt, och varav icke mer än en tredjedel av befälet var närvarande, där det föregivna felet skulle varit begånget». Därmed var måttet rågat.

De missnöjda officerarne trädde även i förbindelse med en del civila oppositionsmän och fosterlandsvänner, bland vilka Hans Järta var den mest betydande

Som debattör hade han visat en storartad förmåga att vederlägga sina motståndare genom att skenbart ge dem rätt och sedan med fin ironi draga fram ett exempel, som visade olämpligheten av motpartens åsikt. Ett tillfälle att visa denna polemiska förmåga fick han, då bönderna på 1809

Jakob Cederström. Etsning av L. H. Roos 1823.

års riksdag ville, att varje bonde, som skjutsade med häst, skulle ha rätt att själv följa med vagnen. Det höll Järta med om och fann det vara en billig begäran, att om någon reste med fyra hästar — något som ej var ovanligt — de fyra bönderna borde få åka i vagnen och få betalt därför. Den resande kunde ju antingen vara körsven eller gå till fots.

Järtas omdöme om Cederström utfaller sålunda: »Då jag ofta fann Cederströms iver vara obetänksam, hade jag dock

vid alla tillfällen orsak att högakta hans mod, hans ihärdighet och oegennyttiga avsikter. Troligen kostade honom revolutionen, varav han sedermera icke sökte draga någon fördel, en icke obetydlig del av hans förmögenhet.»

Georg Adlersparre 1809. Samtida målning.

Sina starkaste maktresurser hade de sammansvurna inom västra armén, vars officerare påverkades isynnerhet av överadjutanten major Karl Henrik Anckarsvärd. Särskilt värdefullt var det, att chefen för västra arméns högra flygel, överstelöjtnant Georg Adlersparre, slöt sig till de sammansvurna. Han hade gjort sig känd som en skicklig officer och i Gustav III:s ryska krig utmärkt sig för mycket mannamod. Under Gustav Adolfs förmyndarregering tog han avsked från sin ryttmästarbefattning och äg-

nade sig åt litterära sysselsättningar, varåt hans håg mest låg. Han började utge en tidskrift i folkupplysnings syfte med titeln »Läsning i blandade ämnen», i vilken han med skärpa och saklighet angrep en mängd missförhållanden i samhället, såsom privilegier och skråväsen och ämbetsmännens maktfullkomlighet. Tidskriften fick stor framgång, icke minst tack vare Adlersparres förmåga att få så gott som alla landets förnämsta pennor att medverka. Genom denna tidskrift har Adlersparre gjort en vacker insats till höjande av svenska folkets andliga nivå, men av de styrande sågs den med sneda blickar och misstänktes för att vara bemängd med revolutionär smitta. Den gick på detta håll under benämningen »Läsning i brännbara ämnen».

Efter Adlersparres oppositionella uppträdande på 1800 års riksdag förbjöd Zibet tidskriftens utgivande. På våren 1808 återinträdde Adlersparre i krigstjänst. Allmänt omtyckt, som han var, kunde han räkna på obegränsad tillit bland sina underlydande, även om det gällde att gå mot landets konung. Det var emellertid hos den mannen något impulsivt, som ofta beredde överraskningar. Hans tunga, kolossala stofthydda, som gärna befanns liggande på en soffa, och hans släpande tal tycktes ange lättja, säger en person, som stått honom nära. »Men inom denna orörliga koloss blixtrade snillels eld; och en gång väckt till verksamhet, syntes även själva kroppstyngden giva vika för själens lätta flykt. Sålunda kunde han från den vanliga dåsiga hållningen på en gång springa upp, sitta till häst och göra en ritt på flera timmar, som förr uttröttade eskorten än chefen.»

Det var avtalat, att så snart tecken kom från de sammanvarnas högkvarter i Stockholm, att tiden var lämplig, skulle Adlersparre i spetsen för pålitliga trupper sätta sig i marsch mot huvudstaden.

Skjöldebrand, som också var en av ledarne för det tillämnade revolutionsförsöket, tyckte, att de unga revolutionärerna pratade för mycket men visade en betänklighets oförmåga att planlägga en revolution. Han karakteriserar andan i deras krets sålunda: »Ett idealiskt frihets- och sällhetstillstånd uttänktes för Sverige, men intet beslut fattades om verkställigheten av en revolution, varför utan det övriga förblev slott i luften. Hemligheten bevarades så illa, att en

stor mängd av människor, som ej deltog däruti, kände sammankomsterna och deras ändamål.» Han ansåg största felet ligga hos Hans Järta, som enligt flere samstämmade uppgifter icke var tillräckligt handlingskraftig för att, när det kom till kritan, utföra den revolution, han så länge talat om. Skjöldebrand sökte därför och lyckades också övertala de sammansvurna att handla enligt en av honom uppgjord plan, oberoende av Järta, och tog löfte av dem att ingenting nämna för honom.

På aftonen den 7 februari utdelades rollerna i den statskupp, som skulle gå av stapeln följande dag. Då skulle de sammansvurna samlas på Beckers värdshus vid Norrtullsgatan under förevändning att aväta en festmåltid; och när kungen som vanligt vid middagstiden åkte förbi på väg ut till Haga, skulle man hejda hans ekipage, ta honom till fånga och köra honom i en väntande täcksläde till Vaxholms fästning. Där skulle han förvaras under pålitlig bevakning, tills hertig Karl utropats till riksföreståndare och en ny författning antagits. Pålitliga trupper skulle tillkallas från Åland och Värmland för att stödja revolutionen.

Men vid det möte, som de sammansvurna före middagen hade hos Cederström, uppenbarade sig till allas häpnad Hans Järta; och så stark var hans makt över de andra, att han lyckades slå ihjäl hela revolutionsplanen. Det var icke första gången, som han framhöll, hur illa organiserat allting var, som rörde den nya regeringens ordnande. Bland annat hade han uttalat ett starkt misstroende mot Adlersparres och Skjöldebrands förmåga som ledare, vilket hade till följd, att den gamla vänskapen mellan Järta och Adlersparre bröts för alltid.

Skjöldebrand var ursinnig. Han väntade sig den påföljd av uppskovet, att konungen skulle sätta sig till motvärn och landet få ett inbördeskrig. I harm häröver utslungade han mot Järta: »Jag önskar, att allt det blod, som kommer att rinna, och alla Sveriges olyckor, som skola bliva frukten av din rädsla, avund och ilska, måtte till evig tid bränna din fega, usla varelsel»

Så berättar Skjöldebrand själv i sina memoarer, där han tecknar Järta som feg, avundsjuk och självförgudande. Enligt andra uppgifter var det Adlersparre, som en gång

yttrade: »Hälsa Hans Järta, att det svenska blod, som varder rinnande, det rinner över hans huvud!» Det är också märkvärdigt, att varken Jakob Cederström eller Hans Järta i sina skildringar av mötet den 8 februari ha någonting att förmåla om de våldsamma och hänsynslösa ord, som Skjöldebrand själv påstår sig ha slängt Järta i synen. I själva verket ha de nog aldrig blivit fällda utan ha tillskapats av känslomänniskan Skjöldebrands fantasi såsom uttryck för vad han kände i sitt innersta och skulle vilja ha sagt. Detta är så mycket sannolikare, som Skjöldebrand bevisligen begått en hel del andra minnesfel i sin skildring — bl. a. har han felaktigt förlagt händelserna den 8 februari till den 10. Jämför man Skjöldebrands memoarer med Cederströms och Hans Järtas berättelser om revolutionsförsöket, så är det alldeles häpnadsväckande, att samma sak kan framställas så fullkomligt olika av ögonvittnen, som alla äro redbara och högst aktningvärda män, vilka verkligen strävat efter — eller åtminstone själva trott sig sträva efter — att vara opartiska och sanningsenliga. Men med en sådan natur som Skjöldebrands hjälper icke den allra ärligaste strävan i den vägen, ty känslan löper ändå i väg med förståndet, och så blir resultatet opålitlighet. Skillnaden mellan de olika berättelserna om revolutionsförsökets förberedelser har på detta sätt blivit så stor, att man ibland knappt kan tro, att de handla om samma sak. Det visar, hur vanskligt det är, när en memoarförfattare litar blott på sitt minne, även då det gäller händelser, vari han själv varit deltagare, därest han icke har samtida anteckningar och brev till stöd.

Mot Skjöldebrands bittra och hårda ord om Hans Järta kan man för övrigt ställa Hans Gabriel Wachtmeisters samtida omdöme om Skjöldebrand själv vid tillfället i fråga: »Överste Skjöldebrand visade sig där mera korttänkt, än man av en gammal man kunnat förvänta. Hans förhållande var så oeffertänksamt och hans framställningar så litet överlagda, att de väckte uppseende hos själva ungdomen.»

Den innersta orsaken till motsättningen mellan Skjöldebrand och Järta var den, att Skjöldebrand ansåg det viktigaste ändamålet med revolutionen vara att rädda riket från att falla i Rysslands våld, medan för Hans Järta själva

huvudsyftet var att ge Sverige en ny författning. Han befärade nu, att revolutionen på den punkten skulle förfuskas, om Adlersparre och Skjöldebrand finge ledningen. Ty bland de sammansvurna militärerna rådde den meningen, att dessa båda män skulle ställas vid den svage hertig Karls sida som stöd och rådgivare. Då skulle man alltså, menade Järta, få ett militäriskt »adjutantstyre» i st. f. det kungliga enväldet, och den konstitutionella vinsten av revolutionen bleve lika med noll.

Eftersom ingen handlingskraft tycktes finnas bland de sammansvurna i huvudstaden, beslöt Adlersparre, påverkad av Anckarsvärd, att taga första steget. Den 7 mars höjde han i Karlstad upprorsfanan under obeskrivlig hänförelse från truppernas sida och utfärdade därifrån en proklamation, som förut blivit gillad av de ledande revolutionsmännen i Stockholm. Den börjar med dessa manande ord:

»Ett betydande antal krigsmän hava gripit till vapen för att nalkas huvudstaden och återgiva fred åt vårt gemensamma, nu olyckliga, styckade, döende fädernesland.

När varenda medborgare inser, att våra avsikter äro förenliga med vad samvetet och äran bjuda i varje dygdigt bröst, så kunna vi ej misstaga oss i den fasta övertygelse, att vårt oförfärade nit skall understödjas och gillas av varenda man, som älskar svenska fosterbygden, av alla våra vapenbröder ej mindre än av våra obeväpnade medborgare.

Vilka äro då våra avsikter? Vi hava räckt varandra handen uppå, att rikets fäder och lagstiftare skola äga frihet, under våra vapens beskydd, att sammanträda för att överlägga och besluta över det lidande och eljest snart förstörda fäderneslandets angelägenheter... Oförfärade krigsmäns sammanhållna svärd skola sedan omkring svenska lagstiftarnes överläggningsrum bilda en skyddsmur, som ingen våldsmakt förmår bryta.

Sveriges bergverk och handel ligga öde. Sveriges ungdom är ryckt från jordbruket för att naken och vanvårdad bliva ett rov för sjukdomar och död. Jordbrukarens bördor och besvär äro sådana, att han med allt sitt tålmod ej längre förmår bära dem. Utsugande skatter äro utan skonsamhet utfordrade. Vanmakten, eländet, förstörelsen gripa omkring sig på ett förfärande sätt med varje dag: vi hava räckt var-

andra handen uppå, att landets fäder och vise skola äga frihet att återföra sällhet, välmåga och laglighet i fosterbygden.

Stor och ljuv blir för Sverige den högtidsdag, då varje svensk man med bibehållen ära och självständighet återvänder till sitt fredliga yrke, till ny välmåga och till sällheten inom sitt eget hus.»

Men proklamationen sprider också ett egendomligt ljus över revolutionsledarnes verklighetssinne och förmåga att bedöma det världspolitiska läget. Det är en för eftervärlden rent obegriplig naivitet, som tar sig uttryck i sådana reflexioner som dessa: »Vår bundsförvant England skall veta värdera ett folk, som bryter sina bojor och rotfäster lagbunden frihet inom sitt sköte. Frankrikes och alla århundradens hjälte skall högakta ett folk, som jämnliknar honom i bedrifter och krigsära. Rysslands och Dannemarks regenter, oupphörligt syftande på sina nationers upplysning och ekonomiska omskapning, skola ej ofreda ett folk, som har samma syftemål. När allt personligt agg undanröjdes, återstår blott gemensam högaktning, gemensamma fördelar, gemensam föresats att leva eller dö självständiga folkslag. . . »

En ganska framstående svensk diplomat, förre envoyén i Berlin Brinkman, talar också, med tanke på dylika fraser, om »våra välvningssnillens lyriska inbillningar». Fråga är dock, huruvida man skall ta Adlersparre på orden. Det troligaste är, att han, liksom folkledare brukat i alla tider, tagit munnen full av vackra ord, som i själva verket även för honom voro bara munväder att »lura bönder» med, säger den sure kritikern, att elda och entusiasmera med, säger den glade entusiasterna. — Och det lyckades han också göra. De vackra fraserna slogo an. Förty de innehöllo just precis, vad folk ville tro. Dock blev proklamationen även parodierad, och man misstänkte Hans Järta för att vara den skyldige.

Sedan upproret organiserats, bröt Adlersparre med några tusen man upp från Karlstad den 9 mars. Hans marsch blev som ett triumftåg, och truppen växte genom att nya avdelningar slöto sig till den. Den 12 mars hade han hunnit till Örebro. Samma dag fick Gustav Adolf genom en kurir från därvarande landssekreterare underrättelse om resningen. Han beslöt då att fara till Skåne, ty där stod Toll med södra armén, och på honom ansåg han sig kunna lita. Konungen

vidtog också åtgärder för att försäkra sig om bankens tillgångar. Skulle alltså ett inbördeskrig, det värsta av allt, komma till råga på det övriga eländet?

I detta hotfulla ögonblick var det Finlands hjälte, Adlercreutz, som grep in. På morgonen den 13 mars begav han sig tillsammans med en del pålitliga kamrater upp på slottet. Fältmarskalken Klingspor var just inne hos konungen och försökte förgäves — ovisst för vilken gång i ordningen — övertyga Hans Maj:t om nödvändigheten att sammankalla ständerna. Adlercreutz och de övriga officerarne avbidade i rummet utanför det lämpliga ögonblicket för ett ingripande. När det var kommet, öppnade de dörren och trädde in i konungens rum. »Konungen», berättar Adlercreutz, »synes något förundrad. Jag steg då konungen närmare och begynte tilltala honom, att hela riket var försatt i största häpenhet över fäderneslandets olyckliga ställning och i synnerhet konungens tillämnade bortresa, att alla högre ämbetsmän, militärer och andra redlige medborgare uppmanat mig att söka sådant förekomma, i vilket avseende vi nu —

Här avbröt konungen mig, ropandes högt: 'Förräderi! Ni äro förförde och bliva alla olycklige!' Vi svarade lugnt: 'Vi äro varken förförde eller förrädare. Vi vilja frälsa Eders Maj:t och fäderneslandet.' Konungen drog sin värja. Jag sprang honom då på livet, fattade honom under armen, och överste Silfversparre tog värjan utur konungens hand. Konungen begynte skrika förskräckligt: 'De vilja mörda mig — hjälp! hjälp!' Vi sökte stilla konungens förskräckelse och farhåga att bliva mördad. Slutligen lovade han att giva sig till freds, om han återfick sin värja, vilket vi genom föreställningar ville förmå honom att avstå ifrån. Men då konungen envist yrkade att återfå värjan, måste vi slutligen förklara att sådant icke kunde ske eller konungen vidare tillåtas befatta sig med riksstyrelsen.

Under tiden hade av konungens rop åtskillige av dem, som voro utanför rummet, jämte tillkomna livdrabanter, kammarhusarer och annan betjäning velat med våld öppna dörren, som tillhölls av tvenne adjutanter. Och då sådant icke lyckades, sönderslogo de den med eldgafflar och sablar, så att spillrorna flögo omkring i rummet. Jag lät då öppna dörren, sprang mitt ibland de församlade, ryckte sabeln av en kam-

marhusar, tog kappen av generaladjutanten, med vilken jag vände mig till de drabanter, som voro ankomne i rummet, och befallde dem i kraft av det ämbete, jag nu beklädde, genast draga sig tillbaka, vilket de efter något betänkande gjorde.»

Adlercreutz gick nu upp i övre drabantsalen och förmådde därvarande drabanter att lova hålla sig stilla.

Under tiden hade emellertid konungen blivit lämnad ensam med överståhållaren af Ugglas och general Strömfelt. Konungen hade då passat på och »på ett oförmärkt sätt dragit general Strömfelts värja utur baljan, och då general Strömfelt, som saknade sin värja, den konungen gick och hade blottad i handen, återbegärde den, svarade konungen, att generalen kunde vara lika väl general utan värja, som han var kung utan värja.»

Då konungen genom den söndriga dörren såg Adlercreutz komma tillbaka, sprang han ut genom en sidodörr, »vilken han hant tillregla och igenläsa. Jag sprang efter», säger Adlercreutz, »och lyckades genom tvenne våldsamma språng emot dörren få den sönder och hant på konungen vid en spiraltrappa, då han redan var på översta trappsteget. Han kasta- de en nyckelknippa emot ansiktet på mig, men som gick förbi. Emellertid fick konungen försprång, så att då jag kom upp på trappan, var han redan utur ögonsikte.» När Adlercreutz kommer ner på borggården, får han syn på någon, som just fattar tag i konungen. Det är hovjägmästare Greiff. Han hade varit uppe i konungens rum, och då han fick höra, att Gustav Adolf flytt, hade han genast skyndat motsatta vägen i syfte att genskjuta konungen, vilket nu lyckats. Konungen sökte visserligen »med den dragna värjan, som han hade i handen, sticka hovjägmästaren. Men lyckligtvis gick stynget endast genom rocken och något blesserade armen. Vi ville då föra konungen genom slottsgången upp till dess rum, men han stretade emot, så att vi blevo nödsakade att bära honom uppför trapporna genom drottningens rum och Stora galleriet in i Vita rummet, då konungen befant sig ganska vanmäktig och illamående, varefter han höll sig stilla hela dagen.

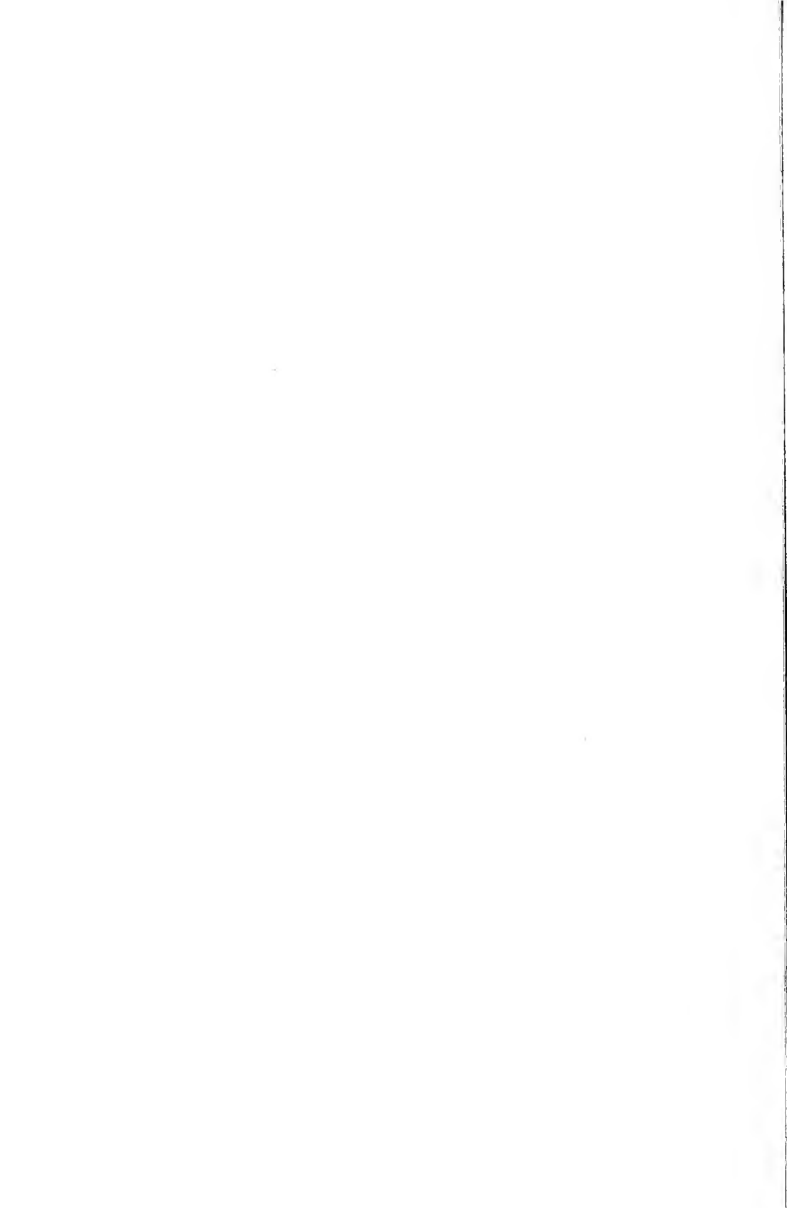
Alla möjliga anstalter vidtogos ytterligare till lugnets bibehållande i staden; och förmärktes icke den minsta oro eller bekymmer över vad som skett.»

Suremain säger, att »en främling, som kommit till Stockholm, skulle aldrig kunnat tro, att en revolution nyss timat. På allas ansikten såg jag nyfikenhet, på mångas glädje, men på inga missnöje», berättar han.

På natten fördes Gustav Adolf såsom statsfånge till Drottningholm, varifrån han snart förflyttades till Gripsholm. Hertig Karl övertog återigen regeringen. Envåldskungadömet var försatt ur spelet, och makten i landet låg återigen hos rikets ständer. De skulle döma över Gustav IV Adolf, liksom fordom över Erik XIV.

- Litteratur: Hans Järtas berättelse om förberedelserna till 1809 års revolution (Historisk tidskrift för år 1894).
 Elof Tegnér, Friherre Jakob Cederström och förberedelserna till 1809 års revolution (Historisk tidskrift för år 1895).
 Magnus Sandegren, Till historien om statshvälfningen i Sverige 1809.
 Nils Edén, 1809 års revolution II: Gustav IV Adolfs avsättning (Verdandis småskrifter nr 181); häft. kr. 1:—.
 Birger Sjövall, Den Adlersparreska revolutionen (Historisk tidskrift för år 1907).
 Birger Sjövall, Georg Adlersparre och tronfrågan 1809; häft. kr. 8:—.
 Otto Sjögren, Georg Adlersparre; häft. kr. 1:75.
 A. Brusewitz, Georg Adlersparre (i »Svenskt biografiskt lexikon»).
 Sam Clason och Carl af Petersens, För hundra år sen: 3 delar.

TVÅ HEMLIVETS SÅNGARE

Anna Maria Lenngren.

ETT fattigt docenthem i Uppsala föddes Anna Maria Malmstedt år 1754. Hennes far var en ovanligt skicklig och intresserad lärare i latinska språket, men någon professur fick han aldrig. Orsaken var, att han tillhörde herrnhutarnes sekt och kom i kollision med konventikelplakatet. Men i ett lyckligt äktenskap fann han en motvikt mot dålig ekonomi och andra livets prövningar. Vad den äktenskapliga sällheten betytt för honom förstår man bäst därav, att när någon bekymrad student kom till honom och beklagade sig över dystra framtidsutsikter, skall han ha brukat ge honom det receptet: »Gift Er, gift Er, gubbe lilla!»

Men ej ens den lycka, han funnit i familjelivet, förunnades det honom att i längden njuta ostörd. På 1780-talet förlorade han både sin maka och fyra barn. Endast hans berömda dotter överlevde honom. — Med hustruns död tycks Malmstedts hem ha råkat alldeles i oordning. Han knöt en förbindelse med en tjänarinna, med vilken han vid 71 års ålder fick en son, som ärvde faderns både namn och begåvning och blev lektor i Karlstad.

Ännu vid 74 års ålder skötte Malmstedt med nästan oförminskad kraft sitt arbete, tills han på ett hemskt sätt slutade sina dagar. En januardagen 1798 under ett besök i Stockholm för att hälsa på sin dotter föll han i Strömmen och drunknade.

*

Tidigt började Anna Maria Malmstedt skriva vers till bröllop, begravingar och andra familjetilldragelser. En del av sina vitterhetsförsök insände hon till tidningen »Vad nytt?» i Göteborg. Hennes mest betydande ungdomsdikt är den kraftiga, bitvis drastiska satiren »Tekonseljen», i vilken författarinnan gisslar skvallret, förtalet och struntpratet bland damerna vid tebordet.

Hon skall ej ha varit mer än 18 år, då hon skrev den i dess ursprungliga skick. Den utgavs i »Vad nytt?» tre år därefter, år 1775. Två år senare utkom den som särskild dikt i betydligt omarbetad men också betydligt tamare form. Där förekomma dock sådana präktiga typskildringar av medelklassens fruar som denna:

»En dryg matrona främst vid bordet
sin tyngd en länstol anförtror.
Ett erkänt vett att föra ordet
i hennes rika hjärna bor.
Hon aldrig tiden tyst förhalar
men med ett nit och styrka talar,
som gjort så mången piga stum.
Sin plats hon ganska vidsträckt pryder
och sina hushållsdatar tyder,
som i volymer knappt få rum.

Till kökets styrsel hon sig vänder,
och strax ett allmänt utrop hörs.
Man grugar sig och fäller händer
vid allt vad dagligt där förstörs.»

Sedan kan man lita på att fruarna ha var och en sina bidrag till »pigornas» psykologi att komma med.

Den unga författarinnan sysslade också med översättningar av både fransk och latinsk poesi. I det ädla romarspråket var hon tidigt så hemmastadd, att hon kunde hjälpa sin far att rätta studenternas latinska skrivövningar.

Under sina visiter i Stockholm umgicks den vittra mamsell Malmstedt bl. a. hos Schröderheims. En dag år 1779 märkte hon, när hon trädde inom dörren till detta vittra och glada hem, att hon tappat sin syprung, berättas det. Fru Schröderheim hade på skämt tagit den till vara men sade ingenting därom utan uppmanade henne att i Stockholmsposten införa en annons på vers om det förlorade föremålet. Utan tanke på att någon intrig kunde stå där bakom skall mamsell Malmstedt ha satt sig ned och skrivit följande annons:

•Förlorade saker.

En flicka har sin syprung mist.
Den tappades gu'nås så visst

vid sista morgonpromenaden,
 emellan Södermalm och Staden.
 Uti den pungen låg en sax,
 två silkesnystan, litet vax,
 en halsduksnål, två små berlocker
 och en Cupido utav socker,
 en fingerborg, syringar två,
 så genomnätta och så små
 som fingrarna, de suttit på,
 ett litet nålhus och ett mönster,
 nyss ritat av emot ett fönster.
 Och till en väst det mönstret var,
 till julklapp ämnad söta far.
 Nu kommer hon därmed till korta,
 ty hennes sypung nu är borta.
 Den denna pung, till färgen grön,
 tillrättaskaffar, får till lön
 en puss och tvenne sockerbrön.»

Annonsen verkade. Ty när Anna Maria Malmstedt nästa gång kommer till Schröderheims, träder kanslisten Lenngren, som var medarbetare i Stockholmsposten, in från rummet bredvid, överlämnar med en bugning sypungen till ägarinnan och anhåller om den utlovade hittelönen. De två sockerbröden hade den beskäftiga fru Schröderheim på förhand satt fram på en assiätt. Det andra av hittelönen fick han också och Anna Marias hand på köpet.

Hur pass trovärdig anekdoten är förstår man av det faktum, att annonsen i fråga återfinnes i Stockholmsposten först sexton år efter förlovningen mellan Lenngren och Anna Maria Malmstedt. Den goda historien har givetvis hopsatts på grundval av den långt senare skämtannonsen.

Genom sitt äktenskap med Lenngren kom skaldinnan i närmare beröring med huvudstadens vittra värld, bl. a. med mannens förtrogne vän och medarbetare Kellgren, i vilken hon fann en besläktad ande. Hon lämnade nu bidrag till Stockholmsposten, särskilt i epigramform. Några av de kvickaste må anföras

Ett bland de tidigaste — från 1780 — och på samma gång mest vågade har till ämne den lättfärdighet, som iklätt sig sedesamhetens mask. Det är riktat «till Lise, som begärde bli avmålad såsom nunna», men vars bild i sådant fall borde — räcka endast till midjan.

Något yngre är epigrammet om Måns, som

»så hastigt fram till lyckan lupit —
Vad? lupit? — Ni far vill, minsann.
Att löpa såg han ej gick an —
han bara ideligen krupit.»

Epigrammet »Man kan snart förtala sig» handlar om den unga frun, som råkar försäga sig just i det ögonblick, då hon skänker sin man den första kärlekspanten, och utbrister:

»Nej långt ifrån så svår min första barnsäng var!»

Det är väl inte för ro skull, som lilla frun bär samma namn som den unga fru, vilken berättade om ett kärleksäventyr, som en annan ung fru haft. Synderskan hade ordnat allt för ett hemligt möte med sin älskare.

»Men vad den stackars frun blev fasligt altererad,
mitt herrskap väl begripa kan!
Ty medan de som bäst omfamnade varann —
så kom min man.»

Till de allra kvickaste dikterna av detta slag hör epigrammet »Tillämpningen»:

»En präst en gång med mycken nit
for ut mot högfärd hos de stora,
fördömde denna last och allt, som hörde dit,
tills han på vägen var att andan platt förlora.
En länsman och en smed uti församlingen
med några fler av lika rang och heder
nu sade mellan sig, sen prästen stigit neder:
'Gu nås, så visst vi känna oss igen
i denna straffpredikningen.'»

Dråpligt är också samtalet mellan tjuven, som skall föras till galgen, samt prästen och bödeln, vilka båda berätta, att de nu skola göra sin tjänst för första gången.

»'Nå', hördes tjuven svara,
'så lär det då vår' lärspån vara,
ty detta är också min allra första snara.
Men jag tror nog man skall få se,
vi oss ur spelet dra med heder alla tre.'»

Törhända var det samme tjuv — i alla händelser en lika humoristisk yrkesbroder, som är hjälten i epigrammet »Infall»:

»En tjuv uti arrest nog oförsiktig var
att genom näsvist tal och svar
fångvaktarn så förargad göra,
att denne honom slog vid öra
och sade: 'Slyngel, vet och lär,
det tåls ej ovetit här på orten.'
'Ha', inföll tjuven, 'om så är,
att ni mig finner till besvär,
så kan ni köra mig på porten.'»

Till samma genre hör också sagan om den livdömde, som blev hängd men tack vare bödelns slarv senare kunde frigöra sig ur snaran och i sin tur fick verkställa det straff, som bödeln ådömdes för sin nonchalans:

»Väl den, som återtjänst kan visa
mot den, i nöden bistånd skänkt,
men dubbelt säll må den sig prisa,
som hänga kan den honom hängt.»

Ett något oväntat slut har epigrammet »Den olycklige i kärlek»:

»Tre älskarinnor har jag mist.
Den första blev av döden slagen;
den andra genom svek och list
av en rival blev från mig tagen.
'Än då den tredje?' frågar du,
'var blev väl hon?' 'Hon blev min fru.'»

En besläktad stämning vilar över följande gravskrift:

»Min hustru vilar här till världens sista dag.
Hon är i ro — och även jag.»

En blick bakom den äktenskapliga ridån får man också i satiren om mannen, som på dödsbädden ber sin hustru svära att inte gifta om sig med Per och får till svar de lugnande orden:

»Dö, kära man, i ro!
Nej, aldrig nånsin tar jag Per —
med Sven jag ren förlovad är.»

Ett pikant litet epigram är »Den lille ljugaren»:

»Slå vad, att lilla herr von P.
med tiden blir en ljugare!
Slå vad — jag säkert ej skall tappa;
ty då han än i vaggan låg,
han på sin moders make såg
och ropte 'Pappa'.»

Nästan amerikansk i sin humor är den dialog, som börjar med följande reflexioner mellan två personer A och B:

- A. »Så har den skurken rest den allra sista färden!»
B. »Säg intet ont om den som vandrat utur världen.»
En fördel framför oss dock ödet honom gav.»
A. »Vad då?»
B. »Jo ingen hund skall nosa på hans grav.»
A. »Och det vet du precis? Är du förryckt rent av?»
B. »Tror du väl någon hund lär klättra uppför stegen?»

Mannens grav är — såsom läsaren antagligen gissat — en galgel

Lika kort som god är också reflexionen vid Cornelius Tratts sista färd:

»Bror Tratt, du levde glatt och kort.
Förr bars du alltid hem, nu bärs du äntlig bort.»

Dråplig är också slutreflexionen i dikten om skepparen, som gifte sig med en ung och vacker flicka men på själva bröllopsdagen får höra sin skeppsredare skämta om, hur stor risk det är för en sjöman, som så länge är borta från sin fru, att ha en så vacker hustru. Men den rättframme sjöbussen menar på, att om så illa skulle gå, att hustrun bleve honom otrogen, så bleve skillnaden inte så stor på vad som kan lända principalen själv:

»Jag seglar bort till världens ända,
blir hanrej medan jag är där —
och medan, min patron, Ni blott på börsen är,
kan er precis detsamma hända.

*

Må den moral, som sagan innebär
envar skeppsredare till tjänlig varning lända!»

Stundom utvidga sig epigrammen till små satiriska skämtstycken, såsom »Det förhastade löftet», där den travesterande tonen är genomförd på ett ypperligt sätt. Dikten handlar om

»en ung och vacker muselman.
Vem var ej from om icke han?
Och därför honom också hände,
vad just ej ofta hända plär,
att generaln för änglars här
en vacker dag till honom lände.»

Ärkeängeln belönar hans dygd genom följande löfte

»Jag av Medina och av Mecca
dig inom kort till iman¹ gör.
Men du det löfte måste ge
att aldrig någon flicka se.»

Men en vacker dag inträffar något störande:

»Han möter unga Adilina.
Vid hennes åsyn, hennes blick
farväl med Mecca och Medina
och imans härlighet och prakt!»

En annan travesterande dikt av hög rang är »Kärleken och dårskapen». Läsaren förflyttas till Olympen, där

»gudaskaran i all gamman
efter slutat lottospel
satt en kulen kväll tillsammans
vid en brasa av kanel.

Jofur tummade på åskan,
sorgfri mellan skål och vägg,
drack med iver och i brådskan
spilled nektar i sitt skägg.

Juno värmdde sina fötter,
fina retliga och små,
knaprade på pepparnötter
smekte Moppa då och då.

¹ En andlig värdighet, svarande mot biskop.

Herr Vulcan, att maka bränder,
 stod med eldtången i hand,
 svor emellan sina tänder
 på herr översten ibland.»

En verklig godbit är också satiren »Den mödosamma världen» där »vår prost» i nymornat skick presenteras på sängen sålunda:

»Hans kinder hade rosens färg,
 hans runda armar hull och märg,
 och magen, kullrig som ett berg,
 sig hävde upp mot isterhakan.»

Sedan förtäljes, hur den gode mannen börjar sin dag med smör och kyckling och andra denna fåfängliga världs läckheter. Efter väl ändat kulinariskt värv

»han åter sänkte sig på mjuka huvudgården
 och ropte: 'Store Gud! Vad är vårt usla liv? —
 En ständig kamp mot synd och flärden.
 O Herre, mig thin styrko giv
 i thenna mödosamma världen!'

En rangplats bland fru Lenngrens större satiriska alster av hithörande slag intaga dikterna »Porträtterna» och »Toaletten». Ypperligt är själva anslaget till den förstnämnda dikten:

»Uppå ett gammalt gods, ett arv av gamla fäder,
 en skinntorr grevlig änka satt,
 var skral, drack ständigt te på fläder
 och hade ben, som spådde väder,
 och leddes merendels besatt.»

I ett anfall av spleen får hon den tokiga idén att sänka sig till den grad så djupt, att hon inlåter sig i samspråk med sin kammarpiga. Och så vidtager ett nådigt föredrag om familjeporträtten i salen ända ifrån hennes nåds far-fars far, som

»förde med sig hem och skänkt akademien
 en metmask ifrån orienten.»

Där är också hennes son, salig fänriken,

»mitt och familjens hela hopp,
 som sju slags stångpiskor fann opp
 men fick en fläkt ifrån ett fönster
 och slöt i en katarr sitt ärofulla lopp —
 Hans gravvård resas skall av marmor.»

Slutligen kommer hon till ett porträtt av en ovanligt skön dam, men hon kan inte på villkor få den något för rättfram-
 ma pigan att se, vem det skall föreställa. »Vad», utbrister
 hennes nåd till slut irriterad:

»Vad... känns jag inte strax på denna stolta panna?»
 'Men kors bevars väl', skrek Susanna
 och släppte nålar, sax och tråd,
 'skall detta vara hennes nåd!!!'
 'Vad... skall det vara? Vad... vad! Slyna,
 fort ut på dörrn med dig och med din knyppeldyna!
 ... Vad harm!... men det med rätta sker,
 när man med slika djur i nådigt tal sig ger!'

*

Grevinnan fick på stund en ny attack av gikten,
 och det är alltihop, som lärs av denna dikten.»

Den mest betydande av fru Lenngrens satirer är dock utan tvivel »Grevinnans besök», där beröringen mellan å ena sidan de högvälborna herrgårdsdamernas andryga och kyliga nedlåtenhet och å andra sidan det hederliga prästgårdsof-folkets fjäskande ödmjukhet ger författarinnan tillfälle att utveckla sitt medfödda sinne för det komiska i all dess glans.

»I salen det högborna främmandet trädde;
 herr pastorn med bugning och krus
 beskrev, hur man underdån-hjärtligt sig glädde
 av äran, som skedde hans hus.

Det grevliga herrskapet fördes till bordet —
 Guds gåvor det feltes ej där.
 Grevinnan så nedlåten nådigt tog ordet:
 'Bevars vad ni gjort er besvär!'

Med klenät och struvor och pontak¹ och skålar
 på tiden så länge drog ut;
 det grevliga herrskapet satt som på nålar,
 men äntlig tog måltiden slut.

¹ Rött franskt vin.

In kommo nu plantor, solbrända och feta,
framhavda av mor och av far. —
Och nådiga frågor, vad ungarna heta,
och tröga och tölpiga svar.»

Till slut var allt överståndet, och grevinnan

»en artighet sade för prästfolkets möda,
böd avsked och tog sin salopp.¹

Och pastorn nu grevskapet följde till linden —
hans sedsamma dotter och fru
nu nego vid trappan, vid porten, vid grinden,
och stå där och niga ännu.»

Ypperlig är också fru Lenngrens parodi på en opera. Förste älskaren är en prins av Abessinien, som vinner en ung prinsessas kärlek. Vid mötet med henne sjunger han:

»Ack hur ömt oss kärlek vill förnöja!
Folk! gån med dans och sång att eder glädje röja!»

Vilket kören efter känt recept upprepar:

»Låt oss med dans och sång vårt nit och glädje röja!»

Därmed slutar första akten. Den nästa har följande förlopp:

Prinsessan: Hur ljuvt! — — —

(Ett krigsbuller höres, varav prinsessan blir förskräckt och dånar. Prinsen anfallas av sin fiende. Strid. Prinsen blir dödad.)

Prinsessan: — — Min prins!

Prinsen: — — Ack!

Prinsessan: Vad!

Prinsen: — — Jag dör!

Prinsessan: — — Ack grymma kval!

Folk! Tyden ömt vår sorg med sång och med en ball!

(En marsch slutar andra akten.)

¹ Kort kappa utan ärmor.

Tredje akten.

(*Apollo i en sky, som sänkes igenom taket.*)

Apollo: Jag ger dig liv på nytt.

Prinsen: Vad underverk!

Prinsessan: Vad lycka!

Folk gån med dans och sång att denna dagen smycka!

(*Chœur och balett slutar spektaklet.*)

* *

* *

Under Kellgrens avtynande och efter hans död blev fru Lenngren sin mans förnämsta medarbetare i Stockholmsposten. Under tiden från 1790-talets mitt till sekelskiftet infaller hennes bästa alstringstid. Tyngdpunkten i hennes diktning under glansperioden ligger inom satiren och idyllen. Ett av hennes satiriska mästerverk är »Björndansen». Nalle skall visa sin färdighet i den högre baletten, men alla de kringstående djuren underkänna honom högt och tydligt. Det bekommer honom dock ingenting, ty han tillskriver det bara de andras avund. Men

»oförmodat fram ur hopen
mot dansören lopp en so
med de gälla bifallsropen:
'Excellent! Bravissimo!'

Under smädelsen och grinet
björnen modet än behöll:
men, vid bifallet av svinet,
vem kan undra, om det föll?»

Bland skämtsamma dikter, som hon författat, finnas också en mängd sällskaps- och dryckesvisor. Höjdpunkten betecknas av »Gubben Didrik», den stackars toffelhjälten, som »bara teg och drack» vid alla livets skiften, t. o. m. när hans ogifta dotter fick tvillingar vid bordet. I mustig kraft och humor ger denna teckning knappast Bellmanssångerna efter.

Målande är också hennes dryckesskämt om rådmannen i Askersund, en helgjuten Bacchi broder, som

»tillstyrkte, att fjäset med skålar
som tidsspillan borde tas bort:
ty människans livstid är oviss och kort!»

Mest berömd bland fru Lenngrens skämtdikter är »Några ord till min kära dotter, ifall jag hade någon». Det är visserligen en lärodikt med mycken — och surt förvärvad — levnadsklokhets i, men en lärodikt i halvt skämtsamt form. Den lätt ironiska tonen skiljer den himmelsvitt från tidens vanliga snusföruftiga predikningar i levnadsvisdom på vers.

Typisk för hela hennes syn på ämnet är, kan man säga, följande strof:

»Med läsning öd ej tiden bort!
Vårt kön så föga det behöver.
Och skall du läsa, gör det kort,
att såsen ej må fräsa över!»

Nästan till ett bevingat ord ha de versrader blivit, i vilka hon ger uttryck åt sin på det hela taget optimistiska världsuppfattning:

»Vår värld, min Betti, är ändå
den allra bästa värld man äger.

Den är, vad den beständigt var,
bebodd av kloka och av dårar;
och, noga överlagt, den har
mer rätt till löje än till tårar.»

*

Bland hennes idylliska dikter är »Den glada festen» givet den yppersta. Hon diktar inga herdedikter i gammal beprövad stil, där idyllen är »så sann och menlös, att den bräker». Hon flyttar över idyllen på den samtida verklighetens mark, och så få prästgården och köpmanhuset samma poetiska dager över sig som en herdekoja. Helt plötsligt finner man, tack vare hennes skaldegåva, att oskulden kunde trivas lika bra i borgerliga hem som bland Arkadiens eller den svenska landsbygdens »herdar». Så blir samma förfat-

tarinna, som börjat med kvicka och spetsiga satirer över familjeliv och huslighet, diktare av de vackraste hemidyller, vår litteratur äger. Över dessa hemidyller faller ett skimmer av huslig trevnad, av småborgerlig förnöjdhet, som annars hör hemma snarare i dansk diktkonst än i svensk.

I den nämnda täcka prästgårdsidyllen försättas vi genast in i situationen:

»Uti prästgåln slamrades i mortlar,
bråttom hade alla husets hjon;
pigor svängde sig i helgdagskjortlar,
och på spettet satt en gödd kalkon.»

Det är som skildrat med en målares pensel. Hela dikten är uppfriskad av ett stänk av förtjusande skälmskhet. Och vilken blick för smådetaljernas betydelse i stroferna om prästmor, som

»fröjdar sig, att tårtan velat lyckas,
blir så nöjd, när någon vill ha mer!»

*

*

*

Anna Maria Lenngrens skalderykte var vid denna tid så stadgat, att det lär ha varit fråga om hennes inval i Svenska akademien, men planen skall ha strandat på hennes tillbakadragenhet. Hon avskydde allt, som kunde stöta på skryt och fåfänga. En vacker dag fick hennes sväger titeln »krigsråd», och nu skall man tro, att hans fru satte näsan i vädret. Men fru Lenngren låtsade inte om, att något märkvärdigt hänt i den lilla fåfänga svägerskans liv. Den nybakade krigsrådinnan blev som en värpsjuk höna, men förgäves sökte hon leda samtalet in på mannens nya storhet. Slutligen kunde hon inte bärga sig längre utan måste själv gå rakt på saken och utlät sig: »Nå, svägerskan kommer väl och besöker mig i mitt nya stånd?» — »Kors, får jag fråga, kära Hedvig Charlotta: Var är det beläget?»

Anna Maria Lenngren levde för att göra gott i det tysta. Hos henne tävlade hjärtat med hennes snille. Lika uppbugen som hon var såsom författarinna, lika älskad var hon som

människa av alla, som kommo i beröring med henne. Hon var en plikttrogen husmor, en tröstare för de fattiga och lidande, en glädjespridare, var hon kom. I vänners förtroliga krets lyste hon upp tillvaron med sitt glada skämt. Men

Anna Maria Lenngren. Gravyr av A. N. Berndes.

aldrig lade hon an på att briljera med sina vittra talanger. Och för skönlitteraturen glömde hon aldrig kokboken. Hennes bord var läckert och värderades av kännare.

Den som på förmiddagen sökte kommerserådet Lenngren, kunde lätt nog taga det fruntimmer i köksdräkt, som öppnade och tog emot besked till kommerserådet, för »herrska-

pets hushållerska»; men återkom den besökande på aftonen, presenterade Lenngren den förmenta hushållerskan såsom frun i huset. Och då kommerserådinnan märkte sin gästs lätt förklarliga förlägenhet, inföll hon med skälmsk min: »Åh, vi känna varandra förut!»

Tonen i det Lenngrenska hemmets sällskapsliv var glad och spirituellt. Men hade någon bjudit henne till sig, för att hon skulle vara »vitter» och »intressant», så kunde hon på purt trots bli rent omöjlig. Hela hennes jag uppreste sig mot att vara kvick på beställning.

Ett omtyckt nöje hos fru Lenngren var att gissa charader. Vårdinnan var en mästare i att sätta ihop dem. Leopold var isynnerhet road av detta slags gåtor, och för att sätta hans skarpsinne på prov lade man an på att göra dem så invecklade och svåra som möjligt. En afton, då skalden var riktigt i tagen, sade vårdinnan, att nu skulle hon ge honom en charad, som var så svår, att han säkert icke kunde uttyda den. Charaden lydde:

»Mitt första är kort.
Mitt andra är lätt.
Mitt hela är en smaklig rätt.»

Leopold upprepade charaden för sig själv gång på gång — han funderade och funderade men utbrast slutligen otåligt: »Nej, min bästa kommerserådinna, den är då alldeles omöjlig att gissa. Där är ju ingenting, som man kan haka sig fast vid!» — »Men så kan man haka det fast vid gaffeln», inföll fru Lenngren, i det hon från sin tallrik tog ett stycke »kort-lätt» på gaffeln.

* * *

Mot sekelutet höra vi från fru Lenngrens luta toner klinga, som icke försports sedan hennes ungdomsår i det herrnhutska hemmet. Hennes livsglada sinne ständes till allvar genom förlusten av en älskad fosterdotter. Det var icke döden men vansinnets mörka makter, som togo henne bort. Fostermodern gav uttryck åt vad hon kände i dikter sådana som »En blick på graven», vars tre sista strofer

intogos i svenska kyrkans psalmbok såsom psalmen n:r 449: »Snart döden skall det öga sluta.»

Hennes eget slut föregicks av svåra och långvariga plågor. Men hon bar dem med hjältemod, tyst och tåligt. »Mina vänner», sade hon, »vill jag ej oroa med min sjukdom, och för dem, som ej hysa intresse för mig, tjänar det ju ingenting till att tala därom.»

Det var kräfta i bröstet, som frätte hennes livstråd. Hon genomgick en smärtsam men tyvärr fruktlös operation och dog ett år därefter i sitt 63:e år. Bland de sista ord, hon yttrade, voro: »Jag är icke rädd för döden, ty jag är icke rädd för Gud.» Den uppfylldes, den bön hon en gång uttalat:

»När rösten, skälvande och bruten,
åkallar, Skapare! Ditt namn —
o, sträck mot mig i dödsminuten
Din hulda faderliga famn!»

Med Anna Maria Lenngren förlorade den svenska vitterheten en av sina mest begåvade och mest sympatiska personligheter, en diktargestalt, som står oss nutidsmänniskor ofantligt mycket närmare än någon annan av 1700-talets skalder. Hennes diktning har mycket litet rört sig i de högre rymderna men så mycket mer i verklighetens värld, som hon skildrat enkelt och naturligt, rakt på sak, med en godmodig, humoristisk blick på livets skröpligheter och en utsökt fin ironisk udd för tillvarons löjlga sidor.

Litteratur: Karl Warburg, Anna Maria Lenngren; häft. kr. 14. Henrik Schüek och Karl Warburg, Illustrerad svensk litteraturhistoria: del II. Fredrik Böök, Gunnar Castrén, Richard Steffen, Otto Sylwan, Svensk litteraturhistoria under redaktion av Otto Sylwan: del I (med utförlig litteraturförteckning).

Frans Mikael Franzén.

FRANS MIKAEL FRANZÉN föddes i Uleåborg samma år, som Gustav III företog sin statsvälvning. Hans far var handlande i staden. Modern var knappt fyllda sexton år, och intrycket av denna älskliga späda kvinna var det, som gav Frans Mikael's liv dess första fläkt av poesi. Den lille var ett vekt och drömmande barn. Lekar och idrotter roade honom just icke. Han var och förblev livet igenom en »flickgosse», som levde i sagans och sångens värld.

Betecknande för hur han tränade efter ömhet är, att en av hans käraste drömmar var den att bli svårt sjuk, så att modern och syskonen kunde sitta vid hans bädd och fastrar och mostrar oroligt smeka honom och känna honom på pulsen.

Något köpmansvirke, såsom fadern önskat, var det inte i den pojken. Han fick i stället studera och sändes redan vid tretton års ålder till Åbo universitet, där han kom under Porthans speciella omvårdnad. Men efter faderns död 1787 måste han avbryta studierna för att hjälpa modern med handelsrörelsen. Emellertid gav han henne »i tysthet rådet, att hon skulle gifta om sig med någon värdig man». Hon tog åt sig vinken, och så slapp Franzén ifrån packlårar och tjärtunnor och fick fortsätta på den lärda banan. Vid sjutton år tog han den filosofiska graden. Efter ytterligare ett års studier i Uppsala blev han docent vid Åbo universitet.

Vid denna tid började han också offentligen framträda som diktare, ehuru ännu under signaturen F-n, vilket skall ha föranlåtit biskop Lindblom att vid Franzéns presentation för honom utbrista: »Kors, är det herrn, som skriver de vackra poemen med signaturen F-n. Jag trodde det var själva fan!»

Signaturen är också ovanligt missvisande, ty något mindre diaboliskt än Franzéns diktning är svårt att få tag i. Med förkärlek besjunger han i sin ungdoms diktning barnårens frid, hemmets lycka och den första oskuldsfulla kär-

leken. En av hans första och på samma gång mest kända sånger är »Till en ung flicka»:

»Unga flicka, i din vår
bind dig myrtenkransen!
Dansa, medan du det får —
snart är du ur dansen.

— — — — —
Medan livet blommar än,
var minut värdera!
Dina femton år igen
får du aldrig mera.»

Besläktad med denna sång är dikten »Till en yngling»:

»Goda gosse, glaset töm!
Gärna ser din flicka
någon gång dig glad och öm
ibland vänner dricka.

— — — — —
Drick! — men sällan och med mått.
Minns, vad Syrak skrivit:
'Vin och vänskap smaka gott,
då de gamla blivit.'
Tänk, vad fröjd på gamla dar
gubbens hjärta känner:
gammalt vin har gubben kvar
än för gamla vänner!»

Franzéns dryckesvisor äro inga lovsånger över ruset de ha alla till motto: »Njut med måttal!» Han har i en studentsång uttalat det klassiskt vordna:

»Den Bacchus, som var Phoebi bror,
är icke den på tunnan.»

Mest berömmelse vann Franzén med sin »Sång öfver Gustav Filip Creutz», vilken Svenska akademien år 1797 belönade med sitt stora pris. Den är en frukt av intryck, som skalden hämtat under en utländsk resa. Man märker här en tydlig påverkan av den engelska romantiken. Ända ifrån barndomen tyckte Franzén mera om den germanska poesin än den franska, som alla våra äldre skaldar under 1700-talet

uppfostrades med. »Sången över Creutz» börjar för mot-sättningens skull med en skildring av den nordiska forn-tidens »rysligt vilda» skaldskap:

»Ingen Erato¹ på Tules fjällar
gratierna bød till dans. Där klang
i dess stormbebodda hällar
ingen lesbisk² sång. Blott Rota³ sprang
tjutande kring heden; och i spåren
döden flög från rad till rad.
Barden stod på klippans brant, och håren
på hans hjässa reste sig. Han kvad:
såsom nordanvinden skarpa
stormade hans ljud; och på den harpa,
där hans djärva fingrar lopp,
stänktes blod av slagna kämpars tropp.

Långsamt mogna vettet och behagen;
hemsk var denna sång, var blott ett skri
av barbaren, som betagen
tryckte känslan ut med raseri.»

Den götiske barden

»sjöng om stjärnevalvet, som kring fjällen
svängs av en osynlig hand,
sjöng om gastars skrän i norrskenskvällen
mellan isberg längs vid havets rand».

Som en motsats till denna vilda, barbariska sång tecknar Franzén därpå den harmoniska klassiska poesin:

»Bland cypriska favoner,
följd av gratier och kupidoner,
där naturen sorglös ler,
föddes skönheten — och föds ej mer.»

Franzén ser nu i Creutz den förste representanten i Norden för denna förädlade diktkonst:

»Vilka syner! Afrodites duvor
kyssas här uti en mossig tall.
Nymfer där på hedens tuvor
lockas fram vid ljuva flöjters skall.»

¹ En av grekernas nio sånggudinnor. — ² Ett par av Greklands mest berömda diktare voro från ön Lesbos. — ³ En av valkyriorna.

»Nya känslor, nya dygder vakna
i de göters järnbeslagna bröst.»

— — — — —
»Endast kärlek doftar linden,
blickar månen, susar aftonvinden,
och var stjärna tyckes se
blott på skalder och på älskande.»

»I sin bildrikedom, sin frihet från all retorisk tyngd, sin friska fantasi, sin pindariska flykt är detta kväde enastående», säger Warburg, och man kunde på skalden själv tillämpa hans egen fråga:

»Där du satt ibland ett bortglömt släkte
på det öde Finlands vilda strand,
ädle yngling! O, vem räckte
detta snilles prisma i din hand?»

Till skada för sin diktnings originalitet slog Franzén vid denna tid under påverkan av Leopold och andra akademici in på en filosoferande och moraliserande ton och förlorade i stället just det ursprungliga och omedelbara, som givit charme åt hans poesi. Även hans naivitet förlorar med åren i behag, när man ser, hur han anstränger sig för att alltid förbli ett oskuldsfullt barn. Hans naturlighet blir affekterad.

*

År 1798 blev Franzén professor vid det finska universitetet. Längre hade hemmets diktare längtat att få ett eget hem. Han förlovade sig också vid samma tid en sommardag med en ung flicka från Vasa. Men ett halvt år senare, då han var på väg till sin fästmö, blev han i Gamla Karleby bekant med den sköna Lilly Roos, och där blev kärlek vid första ögonkastet. Efter en tids begrundande friade han och fick ja. Men den nya kärlekslyckan grumlades givetvis av brytningen med hans förra fästmö, som fortfarande älskade honom.

Äktenskapet med Lilly Roos blev dock lyckligt men kortvarigt. Hon dog redan 1806. Året därpå gifte Franzén om

Frans Michael Franzén

Frans Mikael Franzén. Etsning av L. H. Roos.

sig med sin vän och skaldebroder Choræus'¹ änka, som denne på sin dödsbädd så till sägandes testamenterat honom,

¹ Choræus var född i Vasa 1774, men kom redan som gosse över till Sverige. Han studerade sedan vid Åbo akademi, där han blev docent. År 1802 anställdes han som predikant och religionslärare

oaktat kontrahenterna aldrig sett varandra. Även detta äktenskap blev lyckligt, fast det tillkommit på ett så egenomligt sätt.

Under sin första äktenskapliga lyckas tid skrev Franzén lärodikten »Emili eller en afton i Lappland». Den handlar om en präst i Lappland och hans hustru, en förnäm dam, som mot sin familjs önskan gift sig med honom och följt honom till hans torftiga herdetjäll i yttersta Norden.

vid krigsakademin på Karlberg och vann popularitet både som predikant och som poet. Hans bästa dikter påminna om Franzéns.

Den blide Choræus' bana blev kort. På hösten 1805 fick han under rättelse, att hans ende broder, som var köpman i Finland och för övrigt slående lik honom själv till utseendet, blivit sinnesrubbad. Han reste då över till hemlandet och lyckades snart intala brodern lugn, så att han kunde återvända till Stockholm med trösten, att brodern var återställd. Men på återresan dit förkyldde han sig och fick frossa.

Då Mikael Choræus kom tillbaka till Stockholm, var brodern där. Han hade kommit över med ett annat fartyg. Sorgligt nog visade det sig, att den sinnesrubbades bättring varit blott tillfällig. En natt, då den olycklige var inne i Stockholm, kom det bud ut till Karlberg, att en person, som kallade sig Choræus, ställt till en hel del bråk i staden och därför blivit häktad. Vi låta nu memoarförfattarinnan Malla Montgomery-Silverstolpe berätta vidare: »Sjuk och uppskakad skyndar den stäckars Mikael till Stockholm för att uppsöka den olycklige brodern, som emellertid sprungit ut genom ett fönster och begivit sig ner på finska fartyg, som lågo i hannen på Djurgården. Choræus skyndar dit för att finna honom, och då han kommer på den långa, på vattnet flytande Djurgårdsbron, möter han där den vansinnige brodern springande för att undkomma honom förföljande personer. I detsamma han blir varse Mikael, kastar han sig över ledstången i vattnet. Han blev upptagen och sålunda frälsad men förblev sedan vansinnig och måste insättas på Danviken. Från denna fasans stund, då han såg sin bror springa i sjön för att undvika honom, fick Choræus en faslig hjärtklappning och ängslan, som sedan icke lämnade honom utan lade grund till den sjukdom, som i början av juni slutade hans dagar.

Hans begravningsdag den 8 juni uppfördes musik av Hirschfeld, Crusell och flera uti Karlbergs kyrka, där man så ofta med glädje och uppbyggelse hört honom. Det var på eftermiddagen en mulen dag — åskan gick. Grevinnan Cronstedt, bedrövad, hörde på den sköna koralen, då hennes blick föll på ett fönster, varigenom hon fick se Choræi bleka, vanställda anlete med hemska ögon se in i kyrkan. Hon läpnade — det var den galne brodern, som rymt från därhuset och nu stod där för att betrakta Mikael's likbegängelse, som sorgen över honom så tidigt fört till graven.»

Dikten bär vittne om att Franzéns skaldeådra börjar torka ut men innehåller dock förtjusande bilder ur Lapplands natur och livet där. En älsklig stämning av frid vilar över det lilla prästtjället. Till pärlorna i dikten höra sådana lyriska småstycken som »den lapska kärlekssången»:

»Spring, min snälla ren,
över berg och fält!
Vid min flickas tält
får du krafsa sen.
Ymnig mossa där
under drivan är.»

Frisk och rik väller Franzéns diktning ännu fram i sådana dikter som »Glädjens ögonblick» med det livsglada anslaget:

»Sörj ej den gryende
dagen förut!
Njut av den flyende
varje minut!»

Besläktad är stämningen i sången »Champagnevinet»:

»Drick, de förflyga de susande
pärlorna, drick!
Skynda, det ljuva, det ädla, det höga
söker du fåfängt, sen anden förgiek!
Dären, som fäste vid skummet sitt öga,
vatten, blott vatten på läpparna fick.»

Franzéns dryckesvisor ha icke passionens djupa underström, men de äga i stället ett älskligt lekande behag. »Det är», som Warburg säger, »dock den äkta Dionysos, som berört dem med sitt trollspö, fastän han blott helt hastigt ilat förbi.»

På äldre dagar samlade Franzén en del av sin kärlekslyrik till en hel dikteykel med namn »Selma och Fanny». En del av Selmasångerna tillhöra hans första ungdomsdiktning. Den äldsta, »Till Selma», är inspirerad av hans ungdomsvärmeri för en flicka, som snart blev en annans brud. Men när han så blev bekant med sin första fästnö, var den lättrollige diktaren genast på det klara med att det var hennes bild, som han aningsfullt tecknat i denna sång. Vilket inte hindrade, att han sedan med en rörande troskyldighet försäkrade Lilly Roos, att det var just henne, han alltid drömt om.

Då hans andra hustru dog, funderade han ett tag på ett poetiskt äktenskap med Fredrika Bremer. Men han föll ur stämningen, då han vid besök hos skaldinnan fick se, hur slarvigt hon hade det i sitt rum. Han gifte sig i stället med sin duktiga hushållerska, som vunnit hans hjärta genom att ha kaffe färdigt om mornarna. Men den gången gladdes han inte över att ha funnit den riktiga Selma utan över att ha fått den verkligt goda matmodern.

Bredvid Selmasångerna såsom uttryck för den jordiska kärleken stå Fannysångerna såsom burna av en överjordisk kärlek. Den, som inspirerat skalden till dessa dikter, är en ung flicka, som har sjukdomsfröet i sitt bröst och längtar till de himmelska boningarna.

*

Franzén hade länge känt sig dragen till landet på andra sidan Bottenhavet, då han år 1810, sedan Finland skilts från Sverige, efter en lång, pinsam villrådighet fattade det avgörande beslutet och mottog en erbjuden kyrkoherdebefattning i Kumla i Närke. Det bästa, han sedan skapade såsom diktare, äro psalmer sådana som adventpsalmen »Bereden väg för Herran», påskpsalmen »Vad ljus över griften», aftonpsalmen »Din sol går bort, men du blir när». De andas alla en blid, förhoppningsfull stämning. Det vilar över Franzéns psalmer »en egendomligt skär och sommarnatts-ljus fågring, som ingen annan av våra psalmister är mäktig att framskapa», säger en framstående psalmhistoriker.

År 1824 blev Franzén kyrkoherde i Klara församling i Stockholm och tio år därefter biskop i Härnösand, där han dog 1847. Mellan hans födelse- och dödsår ligga så vitt skilda tilldragelser som Gustav III:s statsvälvning och Karl XIV Johans död.

Litteratur: Henrik Schüek och Karl Warburg, Illustrerad svensk litteraturhistoria: del II—III.

Otto Sylwan m. fl., Svenska litteraturens historia: del I (med utförlig litteraturförteckning).

Innehållsförteckning till band VII.

	Sid.
Gustav III:s lyckliga tid.	
En begåvad men ostyrig liten prins	5
Statsvälvningen 1772	20
En rikt begåvad men olycklig man	51
Gustav avvänder grannarnes hämnd	57
Det nya statsskicket	67
Gustav III som samhällsförbättrare	68
Vid tjusarkonungens hov	99
Den kungliga familjen	114
»Det låg ett skimmer över Gustavs dagar.»	
Gustav III som beskyddare av vetenskap och konst	147
Johan Henrik Kellgren	149
Karl Gustav af Leopold	163
Karl Mikael Bellman	172
Thomas Thorild	188
Benkt Lidner	201
Johan Gabriel Oxenstierna	223
»De lärda mödors patriark»	232
Johan Tobias Sergel	237
Det mörkuar.	
Kronobrännerierna	253
Nummerlotteriet	261
Pastoratshandel och annan styggelse inom kyrkan .	262
I nöjenas virvel	267
Andeskådare, skattgrävare och spåkvinnor	269
Konungens gullgossar	278
Folkgunsten förbytes i missnöje	292
Äventyrspolitik	295
Den svåra hungersnöden 1783—1784	312
Riksdag i missnöjets tecken och vad den drog med sig	316
Brytning med Ryssland	332
Landsförrädaren Göran Sprengtporten	345

	Sid.
Krig med Ryssland och Danmark 1788—1790.	
Ryska kriget under år 1788	351
Danmarks angrepp 1788 och den stora folkväpningen	377
Gustav III gör sig enväldig och nedbryter ständs- skrankor	389
Ryska kriget 1789	403
1790 års ryska krig	434
Solen går ned i åskmoln.	
Gustav III:s sista politiska planer	447
Gustavs sista riksdag	451
Kungamordet	455
Gustav IV Adolfs förmyndare.	
Hertig Karl och hans »storvisir»	483
Gustavianerna störtas. Men kungamördarne slippa lindrigt undan	492
Sparsamhet samt frisinne i brokig växling med skugg- rädsla och småsinne	502
»Armfeltiska sammansvärjningen»	512
En utrikespolitik, rik på förödmjukelser	529
Gustav IV Adolf.	
En blivande enväldshärskare	539
Reuterholm störtas. Det ljusnar för gustavianerna .	562
Det unga hovet	569
En sparsam och ordningsälskande enväldshärskare .	575
Skuggrädsla på allerhögsta ort	597
1800 års väpnade neutralitetsförbund	601
Gustav Adolfs politik blir krigisk	603
Världshändelserna göra åter Ryssland och Danmark till Sveriges fiender	617
Finska kriget 1808—1809	626
Gustav Adolf blir avsatt	705
Två hemlivets sångare.	
Anna Maria Lenngren	719
Frans Mikael Franzén	735

